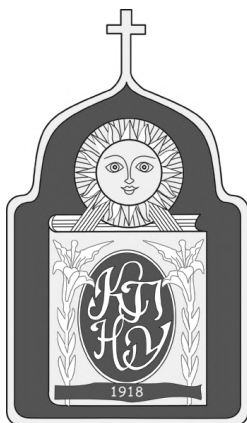

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
СТУДЕНТІВ ТА МАГІСТРАНТІВ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 13

Кам'янець-Подільський
2019

УДК 378.4(082)

ББК 74.58я431

З-41

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 14714-3685 ПР від 12.12.2008 р.

Друкується згідно з рішенням вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол № 9 від 25 вересня 2019 року.

Рецензенти:

Атаманчук П. С., доктор педагогічних наук, професор;
Завальнюк О. М., доктор історичних наук, професор;
Кеба О. В., доктор філологічних наук, професор;
Любінська Л. Г., доктор біологічних наук, професор;
Онуфрієва Л. А., кандидат психологічних наук, доцент;
Теплінський Ю. В., доктор фізико-математичних наук, професор;
Яцишина І. В., доктор економічних наук, професор.

Редакційна колегія:

Котлов С. А., доктор історичних наук, професор (*голова*);
Конет І. М., доктор фізико-математичних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Віннічук О. В., кандидат політичних наук, доцент (*відповідальний секретар*);
Бахмат Н. В., доктор педагогічних наук, професор;
Білик Р. М., кандидат педагогічних наук, доцент;
Боднарчук Т. Л., кандидат економічних наук, старший викладач;
Гаврилова Н. С., кандидат психологічних наук, доцент;
Гарбар В. В., кандидат географічних наук, старший викладач;
Джурбій Т. О., кандидат філологічних наук, старший викладач;
Комарніцький О. Б., доктор історичних наук, доцент;
Чистякова М. О., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач;
Шулик П. Л., кандидат філологічних наук, доцент.

Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. — Випуск 13. — 190 с.

У збірнику вміщено кращі доповіді та наукові повідомлення студентів і магістрантів університету, виголошені на звітній науковій конференції за підсумками науково-дослідної роботи у 2018-2019 навчальному році.

УДК 378.4(082)
ББК 74.58я431

УДК 336.1.07

*Д. В. Боратинська, студентка 4 курсу економічного факультету***ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ ДЕРЖАВНОЇ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

У статті розкрито особливості та напрями роботи Державної казначейської служби України. Висвітлено роль державного органу у фінансовій системі держави.

Ключові слова: фінансова система, фінанси, Державна казначейська служба України, бюджет.

Одним із основних етапів державного управління, на якому реалізуються визначенні завдання та заходи соціально-економічного розвитку держави, є виконання бюджету. Важливим завданням на сьогодні є ефективне управління державним і місцевими бюджетами, а також запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів. Актуальним стає створення та забезпечення успішного функціонування цілісної фінансової системи, однією із центральних ланок якої виступає Державна казначейська служба.

Державна казначейська служба України являє собою самостійну одиницю, яка формує власну кадрову, господарську та інформаційну політику розвитку казначейської системи. Відповідно, казначейська система України має трирівневу структуру і складається з:

- 1) Державного казначейства України, яке розташоване у столиці країни;
- 2) управлінь Державного казначейства обласного значення;
- 3) районних управлінь та відділень [1].

На органи Казначейської служби покладено завдання оперативного управління бюджетними коштами, спрямування їх на першочергові соціально-економічні потреби. Це дозволяє найбільш раціонально проводити оптимізацію використання бюджетних коштів, забезпечити безперервне фінансування всіх учасників бюджетних відносин, зробити процес виконання бюджету ефективнішим та більш цільовим.

Казначейське обслуговування бюджетних коштів здійснюється на основі ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого в Національному банку України. Згідно з чинним законодавством, казначейське обслуговування бюджетних коштів передбачає:

- 1) розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства;
- 2) контроль над здійсненням бюджетних повноважень під час зарахування надходжень бюджету;
- 3) ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів;
- 4) здійснення інших операцій з бюджетними коштами [2, с.203].

Казначейство прогнозує та планує роботу шляхом розроблення та складання пріоритетних напрямів роботи на рік та плану заходів з реалізації пріоритетних напрямів на рік. Пріоритетні напрями роботи Казначейства на рік розробляються Департаментом методології з обслуговування бюджетів, бухгалтерського обліку, звітності та розвитку Казначейства, підписуються Головою Казначейства та затверджуються Міністром. Річний план роботи Казначейства формується Відділом організаційно-розпорядчої роботи та зв'язків з громадськістю

Казначейства на основі пропозицій самостійних структурних підрозділів апарату Казначейства, погоджених із заступником Голови Казначейства відповідно до розподілу обов'язків по керівництву. Річний план роботи Казначейства підписується Головою Казначейства, затверджується Міністром та схвалюється на засіданні Колегії.

Важливо вказати, що після прийняття державного бюджету на відповідний рік до річного плану у двотижневий термін, у разі потреби, вносяться відповідні зміни. Таким чином, на 2019 рік визначено декілька основних напрямів діяльності Державної казначейської служби України, а саме:

1. Повнофункціональне обслуговування розпорядників (одержувачів) коштів державного бюджету з використанням системи дистанційного обслуговування «Клієнт казначейства – Казначейство».
2. Оптимізація кількості учасників системи електронних платежів Національного банку України.
3. Участь у модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі: консолідація фінансової звітності, адаптація облікової системи АС «Є-Казна» та внутрішньої платіжної системи Казначейства до Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі.
4. Участь у запровадженні єдиного рахунку для зарахування митних платежів [3].
5. Підвищення відкритості та прозорості у діяльності Державної казначейської служби України.

Таким чином, Державна казначейська служба виступає одним із центральних органів у системі державного управління, який забезпечує ефективне та раціональне використання бюджетних коштів як на національному, так і на регіональному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Державна казначейська служба України: офіційний сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.
2. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / за заг. ред. Ф.О. Ярошенка. Київ : Зовнішня торгівля; УДУФМТ, 2010. 243 с.
3. Пріоритетні напрями діяльності Державної казначейської служби України на 2019 рік, затверджені Міністром фінансів України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/pro-kaznachejstvo/-funkciyi-ta-prioritetni-zavdannya/prioritetni-napryami-roboti/2019>.

The article describes the peculiarities and directions of work of the State Treasury Service of Ukraine. The role of the state body in the financial system of the state is highlighted.

Key words: financial system, finances, State Treasury Service of Ukraine, budget.

Отримано: 17.05.2019

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АУДИТУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальним проблемам, які постали на шляху у розвитку аудиту. Висвітлено можливі варіанти подолання цих проблем, проаналізовано сучасний етап та перспективи існування аудиту в Україні.

Ключові слова: аудит, аудитор, інформаційні моделі, фінансова звітність, аудиторські фірми, зовнішній контроль, підприємницька діяльність.

Зростання ризикових операцій і прийняття економічних рішень в умовах невизначеності вимагає професійного захисту інтересів власників капіталу. У світовій практиці фахове супроводження господарської діяльності забезпечують аудиторські компанії. За період незалежності в Україні створено національну систему аудиту, нині відбувається активний розвиток незалежного аудиту й інтенсивне становлення ринку аудиторських послуг, проте залишається ряд проблем, які потребують пильної уваги зі сторони практиків та науковців.

Проблемам розвитку ринку аудиторських послуг присвячено ряд праць вітчизняних учених. Н. Кужельний, Е. Петрик, Ф. Бугинець [5, 6], Г. Давидов, О. Редько, Н.І. Дорош [7], І. Пилипенко [10, с.8]. Взнявши до уваги бачення кожного автора, бажано висловити власну думку з приводу оцінки стану та напрямків розвитку аудиторської діяльності в Україні.

Метою статті є визначення реального стану і проблем розвитку аудиторської діяльності та пошук перспективних способів їх подолання.

У світовій практиці аудит набув значного поширення. Аудит є обов'язковою частиною цивілізованого функціонування ринкової економіки кожної країни світу. Аудит в Україні виник на соціальне замовлення і, ще не маючи глибокої теорії, почав виконувати практичні завдання щодо підтвердження відповідної фінансової інформації. В своєму арсеналі аудиторі, що прийшли на ринок серйозно і надовго, мають теорію і практику зарубіжного аудиту та вітчизняну методику проведення різного роду ревізій і перевірок. Розвиток України на сучасному етапі характеризується залученням зовнішніх та внутрішніх інвестиційних кредитів, проведенням емісії цінних паперів, роздержавленням власності, приватизації майна і т.ін. Учасники цих процесів потребують достовірної і неупередженої інформації про фінансово-майновий стан, перспективи розвитку та фінансову стабільність суб'єктів господарювання.

Офіційно розвиток аудиту в Україні розпочався після прийняття Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. [3, 12] Однак аудит в Україні ще не набув широкого впровадження. Проблеми розвитку аудиту є досить різними, всі вони пов'язані з розвитком економіки України, і потребують нагального вирішення. До основних проблем розвитку аудиту, на нашу думку, належать такі: недостатня кількість кваліфікованих аудиторських кадрів, а звідси – і неосвоєний ринок аудиторських послуг; відсутність методичних рекомендацій з питань комп'ютеризації аудиту тощо; відсутність розробленого економічного механізму щодо регулювання аудиту, який включає в себе великі штрафні санкції за неякісні аудиторські перевірки, страхування аудиторської відповідальності (страхові фірми не здатні і не підготовлені до масового страхування аудиторської відповідальності); недосконалі законодавча база і досвід судового розгляду позовів щодо аудиторів (аудиторських фірм), немає методики оцінки розмірів збитку користувачів від не якісного аудиту; недостатня кількість методичних розробок з аудиторського контролю.

Отже, в Україні виникла нагально потреба вирішення проблем, наявних у професійній діяльності аудиторів. На нашу думку, передусім потрібно розробити й затвердити єдину концепцію розвитку фінансового контролю в Україні. Слід також внести зміни і доповнення в чинне законодавство. Крім того, необхідно розробити з урахуванням найкращої міжнародної практики загальні стандарти професійної етики аудиторів і контролерів [4].

З метою вдосконалення інформаційної бази, яка є обов'язковою для проведення аудиту, потрібно завершити впровадження механізмів програмно-цільового методу, забезпечивши не тільки формування, а й застосування повної та достовірної звітності про результативні показники діяльності підприємств.

Важливу роль у вдосконаленні методології і практики контролю та запровадженні механізмів аудиту відіграє створення умов для підготовки і атестації аудиторів, що працюють у секторі управління. Необхідно напрацювати комплексний підхід до підбору відповідних фахівців, їх подальшої теоретичної і практичної професійної підготовки. У цьому контексті мають бути розроблені відповідні програми навчання, а також порядок атестації фахівців з контролю й аудиту [11].

Переконані, що серйозну стурбованість також викликає якість роботи більшості українських аудиторських фірм. В Україні контроль за якістю аудиту та аудиторських послуг, які включають у себе не лише ведення аудиту, а й надання інших аудиторських послуг, здійснює Аудиторська Палата України (АПУ). Тому у першу чергу поліпшення аудиту покладатиметься на їхню відповідальність [9]. Основними завданнями АПУ з метою поліпшення аудиту в Україні є: моніторинг з питань контролю аудиторської діяльності; застосування додаткових процедур щодо забезпечення контролю якості та дисциплінарних заходів за наслідками контролю; інформування суспільства про функціонування систем контролю якості аудиторських послуг в Україні; затвердження порядку та вдосконалення системи сертифікації аудиторів, підвищення якості аудиторських послуг за рахунок впровадження регулярних програм навчання, підготовки та перепідготовки аудиторів; забезпечення незалежності аудиторів у процесі здійснення аудиторської діяльності та у разі необхідності застосування до них штрафів і грошових стягнень.

Важливою умовою вдосконалення методики та організації аудиту на сучасному етапі його розвитку є застосування інформаційних систем і комп'ютерних технологій. Для чіткого визначення особливостей проведення аудиту в умовах комп'ютерної обробки даних і його нормативного регулювання доцільно розробити роз'яснення та методичні рекомендації щодо його застосування. Необхідно розробити кожній аудиторській фірмі внутрішні програми їх діяльності, які становитимуть опис комплексного підходу до організації технології та методики здійснення аудиту.

Оскільки актуальною проблемою аудиту є ціноутворення, її вирішенням має бути формування співвідношення «ціна – якість» [8]. Такий підхід, на нашу думку, надасть аудиторським фірмам сучасних цивілізованих рис, забезпечить можливість залучення та збереження клієнтів за рахунок не зниження ціни обслуговування, а підвищення якості аудиту.

Поліпшенню якості аудиту в Україні сприятиме лише система цілісних і комплексних заходів, які будуть спрямовані на розвиток правового поля аудиту, запровадження якісної системи комп'ютеризації аудиту, здійснення контролю над рівнем компетентності аудиторів та якості наданих послуг, забезпечення реальної незалежності аудитора та запровадження санкцій і покарань аудиторів щодо недостовірності надання аудиторських послуг. Доцільно звернути увагу на класичне висловлювання Р. Адамса, яке прямо стосується аудиту: «Без аудиту немає надійності рахунків. Без надійності рахунків немає контролю. А без контролю, чого вартує влада?» [1].

Таким чином, за результатами проведеного дослідження, констатуємо, що на сьогодні існує низка проблем у процесі становлення та здійснення аудиту в Україні. І лише комплексна програма подолання кожної з них забезпечить ефективне та якісне здійснення аудиту та сприятиме подоланню негативних явищ в економіці України, пов'язаних з недостатнім контролем за суб'єктами підприємницької діяльності.

На основі вищевикладеного, вважаємо, що основними напрямками ефективного розвитку аудиторської діяльності в Україні можуть стати: поліпшення планування для подолання проблем з організації та проведення зовнішніх пере-

вірок якості аудиторських фірм, в тому числі встановити чіткі критерії вибору об'єкта контролю; впровадження відповідних заходів для підвищення кваліфікації спеціалістів, що зайняті проведенням зовнішнього контролю якості; пропонуємо на офіційному сайті АПУ в Інтернеті [2] та у професійних виданнях щорічно розміщувати звіти про проведення зовнішній контроль якості роботи аудиторських фірм і аудиторів; розробка механізму практичного застосування МСА в Україні, створення до них коментарів у повному обсязі; розробити типові методики аудиторської перевірки фінансової звітності підприємств у розрізі галузей їх діяльності на основі узагальненого практичного досвіду роботи міжнародних і вітчизняних аудиторських фірм.

Здійснення системи заходів, спрямованих на усунення проблемних питань і недоліків у процесі проведення аудиту, матиме безліч позитивних наслідків не лише у структурі діяльності підприємств, але й в економіці України загалом. Поліпшення розвитку аудиторської діяльності в Україні надасть змогу: значно заощадити державні кошти, котрі витрачаються на утримання контрольно-ревізійного апарату; никнути шахрайства, помилок і грошових махінацій на підприємствах; забезпечити незалежність, конкурентну боротьбу, професіоналізм аудиторів, що сприятиме підвищенню якості перевірок. На шляху розвитку та функціонування аудиту в Україні постає багато проблемних питань, що негативно позначаються як на результатах діяльності підприємства, так і на економічній ситуації держави загалом. Лише комплексне та системне подолання цих недоліків сприятиме підвищенню авторитетності вітчизняного аудитора на міжнародному рівні та підвищить довіру користувачів фінансової звітності до аудиту.

Список використаних джерел:

1. Адамс Р. Основы аудита : пер. с англ. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1995. 398 с.
2. АПУ. URL: <http://www.apu.com.ua>.

УДК 331.101.3

О. С. Забрамська, студентка 4 курсу економічного факультету

СИСТЕМА МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті розкривається питання мотивації персоналу в управлінні підприємством. Характеризуються система мотивації. Також зазначена структура мотивації праці.

Ключові слова: мотивація, система мотивації, заробітна плата, менеджмент персоналу, структура мотиву праці, організація, трудова мотивація, матеріальна мотивація, статусна мотивація.

Необхідною умовою існування й розвитку суспільства є праця, як доцільна діяльність людей, що спрямована на задоволення їхніх життєвих потреб. Однією з складових праці є її мотивування. Система мотивації характеризує сукупність взаємопов'язаних заходів, які стимулюють окремого працівника або трудовий колектив у цілому щодо досягнення індивідуальних і спільних цілей діяльності підприємства.

Проблема мотивація досліджувалася багатьма науковцями, які детально розкрили і проаналізували дану тему, до них належать: С. Адамс, К. Альдерфер, В. Врум, Ф. Герцберг, Т. Гладіш, Е. Лоулер, Д. Мак Грегор, Д. Мак Клелланд, А. Малоу, В. Оучі, Л. Портер, Ф. Тейлор та багато інших, але незважаючи на велику кількість робіт у цій галузі, її не можна вважати повністю вивченою.

Ефективний менеджмент ґрунтується на поєднанні реальних цілей, життєвих цінностей і установок, очікувань і потреб працівника з цілями організації. Людина, яка поділяє цілі й усвідомлює цінності своєї організації, здатна визначити собі завдання, знаходити шляхи їх вирішення, здійснювати самоконтроль, тобто переходити від зовнішнього мотивування до самомотивування. Воно можливе за певних об'єктивних умов, серед яких важливу роль відіграють задоволення первинних потреб працівника, висока культура виробництва, реальне самоуправління.

В економічній літературі поняття «мотивація персоналу» трактується по-різному, хоч більшість визначень багато в чому схожі. На думку одних авторів, мотивація –

3. Аудит в Україні: зб. норм. актів. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 320 с.
4. Аудит та реформування бухгалтерського обліку в Україні : зб. тез та текстів виступів на 4-й міжрегіон. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2005. 288 с.
5. Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2004. 564 с.
6. Бутинець Ф.Ф. Проблеми аудиту в Україні. *Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи* : зб. тез та виступів на II міжнар. наук.-практ. конф. Київ : ННЦ Інститут аграрної економіки, 2006. С. 184-186.
7. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація : монографія. Київ : Знання, 2010. 402 с.
8. Опыт развития и регулирования аудиторской деятельности (на примере Швеции и России) / под ред. А.В. Крикунова. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2000. 270 с.
9. Организация аудиторскими фирмами и аудиторами системы контроля качества аудиторских услуг. URL: <http://www.sau-apu.org.ua>.
10. Пилипенко І. Національна система аудиту: проблеми становлення і розвитку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2007. №3. С. 5-12.
11. Положення про зовнішні перевірки систем контролю якості, створених аудиторськими фірмами та аудиторами відповідно до професійних стандартів, законодавчих і нормативних вимог URL: <http://www.apu.com.ua/rilcs/rcscsr/1338733872.doc>.
12. Закон України «Про аудиторську діяльність» URL: <http://www.zakon.gov.ua>.

The article deals with topical issues that have come in the way of audit development. Possible options for overcoming these problems are highlighted, the current stage and prospects for the existence of an audit in Ukraine are analyzed.

Key words: audit, auditor, information models, financial statements, audit firms, external control, entrepreneurial activity.

Отримано: 17.05.2019

це свідоме прагнення до певного типу задоволення потреб, до успіху. Інші автори під мотивацією розуміють усе те, що активізує діяльність людини. Для ще інших мотивація – це надія на успіх і побоювання невдачі.

Мотивація – це сукупність управлінських дій, спрямованих на спонукування себе та інших працівників до досягнення особистих цілей. Система мотивування персоналу є основою успіху організації. Щоб досягти результатів, мотивація персоналу повинна упроваджуватись на усіх рівнях управління організацією із забезпеченням взаємодії.

У структуру мотиву праці входять:

- 1) потреби, які хоче задовольнити працівник;
- 2) цінності, що здатні задовольнити цю потребу;
- 3) трудові дії, які необхідні для одержання благ;
- 4) ціна – витрати матеріального і морального характеру, що пов'язані з трудовою діяльністю.

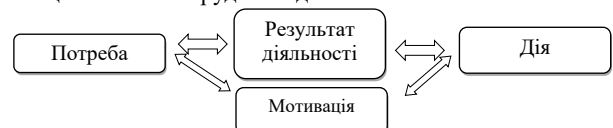

Рис. 1. Структура мотиву праці

Система мотивації персоналу повинна включати в себе такі елементи:

- 1) заробітну плату;
- 2) соціальні гарантії;

- 3) участь працівників у власності підприємства;
- 4) участь працівників в управлінні підприємством;
- 5) участь працівників у розподілі прибутку;
- 6) ротація персоналу;
- 7) особисте та публічне визнання;
- 8) соціально-психологічний клімат в колективі.

Побудова системи мотивації персоналу повинна ґрунтуватися на наступних принципах:

- комплексність (при формуванні системи мотивації потрібно брати до уваги сукупність організаційних, технічних, матеріальних, соціальних факторів);
- системність (передбачає усунення протиріч між елементами чи факторами системи мотивації);
- регламентація (встановлення певного порядку в мотивації персоналу у вигляді інструкцій, правил, нормативів та контролю за їх виконанням);
- цілеспрямована творчість (система мотивації повинна стимулювати розвиток і виявлення творчості у працівників);
- орієнтація на результат;
- простота і зрозумілість (усі працівники повинні розуміти структуру системи мотивації та усвідомлювати, яких показників діяльності вони повинні досягти, щоб отримати винагороду);
- відкритість і об'єктивність (працівники повинні бути проінформовані про систему мотивації).

Формуючи систему мотивації персоналу, доцільно використовувати такий порядок дій:

- 1) діагностика діючої системи мотивації персоналу (моніторинг тенденцій на ринку праці та аналіз позиціонування підприємства);
- 2) діагностика діючих на підприємстві форм мотивації;
- 3) дослідження мотивації працівників, їх потреб;
- 4) формулювання цілей мотиваційної політики та визначення структури системи мотивації (аналіз стратегії управління персоналом загалом та в сфері мотивації; формування структури системи мотивації);
- 5) розробка системи матеріального грошового стимулювання (аналіз структури персоналу; опис та аналіз посад; встановлення окладів, доплат і надбавок; розробка системи преміювання);
- 6) формування системи не грошового стимулювання (розробка соціального пакету та його диференціація за категоріями персоналу);
- 7) побудова системи нематеріального стимулювання;
- 8) розробка внутрішніх нормативних документів в сфері мотивації персоналу.

Провідна роль у процесі мотивації належить потребам людини, які в «укрупненому» вигляді можуть розглядатися як сукупність трьох основних груп: матеріальних, трудових і статусних. Тому й мотивацію правомірно розподіляти на:

Матеріальна мотивація – це прагнення достатку, вищого рівня життя. Вона залежить від рівня особистого доходу, його структури, від диференціації доходів в організації і суспільстві, від дієвості системи матеріальних стимулів, яка застосовується в організації, де працює людина. Проблема підвищення матеріальної мотивації трудової діяльності є однією з «одвічних» проблем, що їх мають розв'язувати економічна наука та господарська практика. Особливо актуальною є проблема матеріальної мотивації для країн з перехідною економікою, до яких належить і Україна.

Це зумовлене принаймні двома причинами: 1) низьким рівнем доходів, деформаціями в їхній структурі та диференціації; 2) необхідністю становлення нових за змістом форм і методів матеріального стимулювання зайнятих в економіці.

Провідна роль у матеріальній мотивації трудової діяльності належить заробітній платі як основній формі доходу найманих працівників. Водночас зауважимо, що взає-

мозв'язок заробітної плати (як і доходів у цілому) і мотивації трудової діяльності складний і суперечливий.

Трудова мотивація – залежить від змісту, умов, режиму роботи, організації трудового процесу. Значна кількість людей має потребу в змістовній, важливій, корисній роботі, зацікавлена в перспективах кар'єрного росту, відчуває самоповагу, якщо результати їх праці високо цінуються. Мотивами є значимі фактори соціального і предметного оточення, а також цінності, установки, переконання особистості. Звідси впливають мотивація зовнішня, не зв'язана зі змістом певної діяльності, і внутрішня, зв'язана не із зовнішніми обставинами, а із самим змістом діяльності, розв'язанням певних завдань, їх сенсом.

Мотивація трудової поведінки полягає у формуванні у працівника внутрішніх спонукальних сил трудової діяльності шляхом впливу на його потреби, інтереси, бажання, прагнення, цінності, ідеали і мотиви з метою досягати очікуваної трудової поведінки.

Статусна мотивація – прагнення людини зайняти більш значну посаду, виконувати складнішу і відповідальнішу роботу, працювати в престижних, надважливих сферах організації. Велика роль у практиці менеджменту персоналу належить статусній мотивації. Остання є внутрішньою рушійною силою поведінки, пов'язаною з прагненням людини посісти вищу посаду, виконати складнішу, відповідальнішу роботу, працювати у сфері діяльності (організації), яка вважається престижною, суспільно значущою. Проте є і інший бік статусної мотивації, оскільки статус людини визначається не тільки її місцем у штатному розкладі. Людині властиве прагнення до лідерства в колективі, до якомога вищого неофіційного статусу. Тому, можна так сказати, «підтекст» статусної мотивації часто пов'язаний із прагненням людини бути визнаним фахівцем своєї справи, неофіційним лідером, користуватися авторитетом.

Важливою складовою зовнішньої мотивації є вплив організації на статусні мотиви працівників, приведення їх у дію передусім на основі планування кар'єри, планомірного «горизонтального» і «вертикального» просування кадрів.

Соціально-економічною основою поведінки та активізації зусиль персоналу підприємства (організації), що спрямовані на підвищення результативності їхньої діяльності, завжди є мотивація праці. Система мотивації характеризує сукупність взаємопов'язаних заходів, які стимулюють окремого працівника або трудовий колектив у цілому щодо досягнення індивідуальних і спільних цілей діяльності підприємства (організації).

Список використаних джерел:

1. Байда О., Моргулець О.Б. Мотивація праці як складова успіху організації. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2006. Вип. 1. С. 55-57.
2. Безтелесна Л., Міщук Г., Мартинюк С. Удосконалення механізму мотивації продуктивності найманих працівників. *Україна: аспекти праці*. 2006. №1. С. 42-48.
3. Єськов О. Мотивація і стимулювання праці. *Бізнес*. 2007. №2. С. 82-85.
4. Іванов Ю. Мотиваційний механізм сучасного підприємства: теорія і практика розбудови. *Економіка України*. 2005. №11. С. 94-97.
5. Побережна Г.Р. Мотивація як складова ефективного управління персоналом організації. *Економіка АПК*. 2000. №1. С. 78-83.

The article deals with the issue of motivation of the personnel in managing the enterprise. The motivation system is characterized. The structure of work motivation is also indicated.

Key words: motivation, system of motivation, salary, personnel management, structure of motive of work, organization, labor motivation, material motivation, status motivation.

Отримано: 17.05.2019

ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ НА ПОДІЛЛІ

Стаття присвячена дослідженню розвитку гостинності на Поділлі. Розглянуто переваги і недоліки розвитку даної індустрії в Україні. Проведено аналіз гостинності кам'ячан.

Ключові слова: гостинність, індустрія гостинності, гостинність кам'ячан.

Інтернаціоналізація світового простору, політико-правове, соціально-економічне й культурне зближення країн стали провідними тенденціями сучасного суспільного поступу. Одним із засобів інтеграції виступає індустрія гостинності, яка, крім виконання традиційних функцій відпочинку та рекреації, постає рівноправним учасником економічних процесів. Індустрія гостинності має великий вплив на державну економіку: виступає як джерело валютних надходжень; забезпечує зростання зайнятості населення; сприяє диверсифікованості економіки, створюючи галузі, що обслуговують (засоби розміщення, підприємства харчування, транспорт, медичне обслуговування, навчальні заклади), та інше [6, с.39].

Головними чинниками становлення та розвитку сфери гостинності є:

- соціальні;
- економічні;
- культурні;
- науково-технічний прогрес;
- політичний;
- природно-ресурсний.

Гостинність – сфера готельного й ресторанного бізнесу є провідним чинником і базою величезної індустрії туризму.

Індустрія гостинності є найважливішим елементом соціальної сфери. Вона відіграє важливу роль у підвищенні ефективності громадського виробництва, та відповідно, росту життєвого рівня населення.

Слово «гостинність» (фр. hospice) – притулок подорожніх, благодійний дім.

Термін «гостинність» введений в 1982 р. на конференції національних асоціацій готелів і ресторанів ЄС [1, с.375-451]. На жаль, Україна належить до групи країн, де туристичний бізнес перебуває на початковій стадії розвитку, готельна індустрія лише частково відповідає світовим стандартам, процеси, які відбуваються, зумовлюють необхідність підвищення соціально-економічної ефективності діяльності індустрії гостинності [6, с.39]. Розвиток готельного господарства в Україні сьогодні стримується низкою чинників:

- економічна криза;
- недоліки в роботі фінансово-банківської системи;
- обмежена платоспроможність населення;
- недосконала податкова система.

Гостинність кам'ячан – міф чи риса характеру?

А чи знаєте Ви, що на гербі древнього міста Кам'янець-Подільського зображене сяюче сонце з шістнадцятьма променями?

Саме тому його жителі такі привітні, гостинні і відкриті. Вони завжди підкажуть дорогу, розкажуть про місця і пам'ятники, не залежно від того, звідки ви приїхали, на якій мові говорите. В Кам'янці-Подільському гармонійно злилися воедино декілька народностей, місцеві жителі володіють декількома мовами і шанують будь-яку національність.

І якщо ви проведете декілька годин в компанії місцевого жителя, повірте, Ви знайдете не просто нового знайомого, а й гарного друга.

Це історично закладено в нас, ми любимо приймати гостей з будь-якого куточка світу [9, с.154-141].

Чому так, або історія нашого герба. У дуже давні часи люди, у тому числі і наші предки-язичники, поклонялися небу і небесним святилам. Сонце було символом родючості. Його змальовували на скелях, стінах печер, предметах. Деякі староруські міста мали герби вже в X столітті, їх змальовували на прапорах, друці, грошових знаках. В середині XII століття територія історичного Поділля входить до складу Галицької Русі, а в 1199 р. – Галицько-волинського князівства. Вже тоді

сяюче золоте сонце на блакитному фоні було символом нашого краю. Згодом, коли Поділля увійшло до складу Польщі (1434 р.), сонце стає гербом Подільського воєводства.

Лише зображалось воно не на блакитному фоні, а на білому. У старовинному польському виданні «Корона Польська», (1728 р.) подається такий опис герба Подільського воєводства: «Герб його – золоте сонце на білому полі. Зображення герба Поділля зустрінете на деяких пам'ятниках архітектури Кам'янця-Подільського. Сяюче сонце, вирізане на кам'яній плиті, посміхається вам з фронту ратуші, що знаходиться на Центральній площі в Старому місті, воно ніби зустрічає дорогих гостей. Приїжджайте і переконаєтесь в тому, що Кам'янець-Подільський – це місто на камені, але з величезною гостинною душею [3, с.154-171].

У Кам'янці-Подільському «В одному місті – цілий світ».

Кам'янець-Подільський чи не єдине місто в Україні де мир і злагода прописані історією. Сьогодні в архітектурі, звичаях і традиціях, мистецтві, стосунках між жителями місто демонструє можливість поєднати в одному місці цілий світ.

Ніщо так не сприяє атмосфері довіри, спокою і щирій бесіді, як філіжанка кави, особливо, якщо вона буде випита в місті, де вперше на теренах сучасної України з'явився турецький напій. За науковими дослідженнями, вже на 1681 рік у Кам'янці було 10 кав'ярень (у Відні першу кав'ярню відкрили лише через два роки!). 333 роки кам'ячанці приховували традиції кавоваріння.

Кам'янець-Подільський місто настільки мальовниче, що в ньому кожен четвертий житель – художник, який малює рідні куточки.

У Львові та Кам'янці-Подільському у XIX столітті активно діяли товариства атлетичної гімнастики. У кращих традиціях минулого наші атлети займалися під одним гаслом «Схід і Захід разом» [1, с.143-154].

Головна героїня Кам'янця – Стара фортеця. І все це – в одному місті!

Кам'ячан та гостей міста очікує нова туристична розвага – екскурсії на електромобілі. Всього за декілька місяців влада Кам'янця-Подільського провела перемовини з одеськими підприємцями щодо запровадження в Старому місті нового виду екскурсійних подорожей.

Цей проект діє згідно з музеєм-заповідником, який надає для туристів професійних екскурсоводів.

«Ми дуже раді, що такий проект запрацював та зробив популярним екологічний транспорт».

У Кам'янці-Подільському є дуже гарна вишиванка.

Нам приємно, що наше місто уже має і дуже гарні перехрестя у формі вишиванки [3, с.196-212].

ТОП-11 місць, які потрібно відвідати у Кам'янці; Кам'янець-Подільський займає третє місце в Україні за кількістю пам'яток архітектури після Києва та Львова. Я пропоную ТОП-11 пам'яток, які ви обов'язково повинні відвідати у Кам'янці-Подільському.

1. Старий замок XII-XIX ст. – одне з 7 чудес України, головний та величний форпост середньовічного міста, історія якого сповнена таємниць та чисельних легенд.
2. Ратуша (Польський магістрат), XV – XIX ст. – є найстарішою ратушею, серед усіх, що збереглися на території України. Яскравий приклад поєднання різних архітектурних стилів, серед яких домінуючим є готичний. В будівлі Ратуші знаходяться музейні експозиції «Музей історії Магдебурзького права», «Музей грошей», «Суд середньовічного Кам'янця».
3. Комплекс кафедрального костелу Святих Апостолів Петра та Павла, XV-XIX ст. – пам'ятка архітектури, діючий костел, який поєднує культурні та релігійні надбання християнства та мусульманства.

- Верхня Польська брама: Кушнірська вежа, XVI ст. і Вітряна брама, XVIII ст. – фортифікаційна споруда, збудована польським королем Стефаном Баторієм, реставрована та розширена королем польським Станіславом Августом в 1785 році. Виконувала захисну функцію міста з північного боку.
- Нижня Польська брама, XV-XVI ст. – унікальна гідротехнічна оборонна споруда, яка не мала рівних в тогочасній Європі. Сформована на основі давньоруської кам'яної стіни 13 ст.
- Комплекс Домініканського костелу, XV-XVIII ст. – «Перлина Поділля», як його окреслювали поети. В турецький період саме тут турками був збудований перший в місті фонтан.
- Дзвіниця Вірменського собору, XVI ст. – архітектурна домінанта вірменських кварталів, збудована в стилі Відродження. Виконувала функцію культової та оборонної споруди.
- Замковий міст, XIV-XVII ст. – найдавніша інженерна споруда в Україні. Це монолітна споруда, яка з'єднує острів Старого міста з фортецею; насправді являє собою саркофаг, який приховує в середині середньовічний арковий міст
- Брама руська, XV-XVIII ст. – оборонно-гідротехнічна споруда, обладнана шлюзами для підняття рівня води у річці Смотрич, що робило місто неприступним
- Хрестовоздвиженська церква, XVIII ст. – перлина українського дерев'яного зодчества, «іграшка» дерев'яна будівля, яка разом з величними скелями утворює дивовижний архітектурно-природний ансамбль.
- Казарми фортеці, XVIII ст. – величезні споруди, збудовані для розміщення військового гарнізону. Автором проекту казарм був польський військовий архітектор Станіслав Завадський. Будівництво здійснювалось під керівництвом коменданта фортеці Яна де Вітте.

Індустрія гостинності – це індустрія, що працює на благо людей. Це потужний механізм, що активно функціонує та розвивається, вимагаючи при цьому максимальної підтримки з боку держави та великих інвестицій.

Висновки. В сучасних ринкових умовах і розвитку туристичної галузі потрібно більше приділяти уваги роботі і зв'язкам з іноземними туристами. А для цього потрібно вкладати гроші в інфраструктуру і якісне обслуговування готельно-туристичних комплексів. Отже, тема даної статті є актуальною на сьогодні, так як на основі розвитку сучасної індустрії гостинності визначено проблеми організації туризму успішного його проведення в Україні.

Список використаних джерел:

- Башнянин Г.І. Політична економіка. К. : Ніка-Центр Ельга, 2000. 528 с.
- Борисов Е.В. Економічна теорія. М. : Юрайт, 1998. 478 с.
- Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії. К. : Вища школа, 1995. 471 с.
- Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Економікс: принципи, проблеми и политика. В. 2 т. Пер. с англ. М., 1996.
- Несторук І.Л. Бібліотека економіста. Харків : Центр-Абетка, 2014. 124 с.
- URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/1913/1/Zaytseva_Hospitality_industry.pdf.

The article is devoted to the study of hospitality development in Podillya. The advantages and disadvantages of the development of this industry in Ukraine are considered. The hospitality analysis of Kamyanets was conducted.

Key words: hospitality, hospitality industry, hospitality of Kamyanets.

Отримано: 17.05.2019

УДК 332.122.64

Я. В. Колбут, студентка 4 курсу економічного факультету

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОЇ СПРАВИ В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ В XVI-XIX СТОЛІТТІ

У статті описані найвідоміші заклади гостинності у місті Кам'янець-Подільський, а саме у період XVIII-XIX століття. Також проведено аналіз діяльності готельних підприємств і охарактеризовано їх роль у соціально-культурній сфері.

Ключові слова: готельна справа, готельні підприємства, індустрія гостинності.

До початку 90-х років XVIII століття Кам'янець-Подільський відіграв роль центру Подільського воеводства і посідав ключове місце у торговельно-економічній та соціально-культурній сферах, створюючи навколо себе відповідний геополітичний простір на південно-східних кресах Речі Посполитої, в склад якої до 1793 року входила Правобережна Україна [1].

В період XVI-XIX століть у Кам'янці-Подільському було 4 готелі, а саме: два першокласні «Грант-Отель» та «Бель-В'ю» та два другокласні «Брістоль» і «Метрополь». Також було 18 заїжджих дворів, два з яких розташовувались за адресами Польський Ринок, 4 і Татарська, 23. Всі інші готельні підприємства розташовувались при вулиці Троїцькій та Поштової.

Готель «Бель-в'ю». Будівля колишнього готелю «Бель-В'ю», побудована у 2-ій половині 19ст., свого часу значно прикрасив Троїцьку площу Старого міста. На планах Кам'янця 18ст. на місці теперішнього будинку видно три невеликі споруди. На початку 19ст. вони належали мешканцям міста – родині Ляховицьких. Вони здавали частину своїх приміщень під житло. У літературі, присвяченій Кам'янцю, розповідається, що з будинком Ляховицьких пов'язане ім'я польського поета Мавриція Гославського, який на початку 19ст. знімав тут помешкання, коли навчався у Кам'янець-Подільській повітовій школі.

У середині 19ст. поміщики Готхард та Іоанна Дверницькі придбали у Ляховицьких ділянку зі старими спорудами на розі Троїцької площі та Петропавлівського прову-

лку. Нові власники розпочали перебудову будівель. Спершу відбулося знесення поруйнованих старих будинків. На архівних знімках видно етапи перебудови будівлі, так до 1874-1875 рр. це було два окремих одноповерхових будинків з чотирьохскатними дахами [2].

В ході реконструкції корпусу надбудували другий поверх з пристроєм балконів. Так був зведений новий двоповерховий будинок, що складався з кількох об'ємів. Частина будівель була споруджена ще у 1869 році. Пізніше, у 1876 р. та розбудова садиби була продовжена, і на кінець 19ст. територія садиби була остаточно сформована і у такому вигляді збереглася до нашого часу.

Ціни в готелі за номер становили від 1рубля сріблом 50 копійок до 4 рублів сріблом [3].

Під час встановлення в місті радянської влади будівлі готелю були націоналізовані, передані кам'янецькому Окрмісгоспу і пристосовані під житло. У 1927-1930 рр. були проведені ремонтні роботи і тут знову розмістився готель [4].

Колишній готель є пам'яткою архітектури місцевого значення. В даний час в корпусах колишнього готелю розташовані центральна районна бібліотека, районна музична школа, районний відділ культури та інші установи. Незважаючи на відносно невеликий фасад, що виходить на площу, будівля займає вглиб майже чверть кварталу.

«Гранд-отель». Навпроти будівлі пошти в другій половині XIX ст. по вулиці Поштова (сучасна Зарванська) було збудовано «Гранд-Отель» на місці колишнього заїзду Нарольських, який знаходився тут в першій половині XIX ст.

В 1887-1893 власник садиби З. Геренштетер здійснив деякі перебудови, будинки які розташовувалися по обидва боки від в'їзду в садибу були об'єднані в один двоповерховий будинок з проїздом. Після цього будівля з кінця XIX ст. почала використовуватися як «Гранд-Отель» а на першому поверсі розташовувався магазин [5].

Ціни в готелі коливалися від 1 рубля сріблом 50 копійок до 4 рублів сріблом за ніч. Також це був один з небагатьох готелів того часу при якому розташовувався ресторан [4].

В наш час другий поверх використовується як житлові приміщення а на першому розташовуються магазини та перукарня.

Другокласний готель «Брістоль». У переліку готелів міста Кам'янець-Подільського польський історик Олександр Прусевич у своїй книзі «Кам'янець-Подільський» згадує про готель «Брістоль», який був розташований на вул. Троїцькій. Цей готель відносився до 2-го розряду готелів [4].

Відомості про готель «Брістоль» містяться в інвентарній справі №246 на домоволодіння по вул. Раковського (Троїцькій), 14. Справа озаглавлена «Про здачу в оренду готелю «Брістоль». До революції домоволодіння належало Г. Гольденбергу, пізніше його спадкоємцям.

У 1922 році спадкоємець майна Зусь Гольденберг звернувся до міської влади з проханням про здачу йому житлових приміщень і готелю в оренду [6]. Згідно договору домоволодіння і готель були передані в оренду на 1922-1924 рр. Гольденберг переуступив право на оренду І. Акерману, Акерман зобов'язався протягом 1923 р. зробити в готелі ремонт.

На 1924р. ремонтні роботи були повністю виконані. Кілька приміщень у будівлях займали приміщення Зака і Лахмана [6].

У 1925р. договір про оренду домоволодіння І. Акерманом був продовжений ще на один рік. Оскільки в договорі готель названий колишнім, можна припустити, що він перестав функціонувати і в ньому були влаштовані житлові квартири та магазини. У 1925 р. Акерман був арештований. Пізніше Діна Зак, сестра Гольденберга, звернулася до Кам'янець-Подільського Окрмісцгоспу з проханням передати домоволодіння для неї в оренду. Але там вирішили передати його житловому кооперативу «Робос». Документ від 20.05.1927 р. свідчить, що міська влада згадала про колишній готель «Брістоль», бо в місті відчувалася гостра потреба в готелях. Висло-

влювалася думка, що в будинку можна знову влаштувати готель. Подальша інформація про домоволодіння була відсутня.

Нажаль забудова колишнього готелю «Брістоль» не збереглася на сьогоднішній час, тому що, в 1941 році під час бомбардування Кам'янець-Подільського німецькими окупантами забудова була зруйнована.

Зайжджжі двори. У період російського царату у місті налічувалося 18 зайжджжих дворів [7]. Найбільш відомо про будинок який знаходився на вулиці Татарська 23.

Під час реставраційних робіт на ділянці будинку 23 архітектурно-археологічними дослідженнями виявлено, що в стародавній частині будинку знаходяться залишки давньоруських жител кінця 12 – початку 13 століть, а також кам'яних середньовічних споруд 13 – початку 14 століть. В 19 столітті тут був зайжджжий двір.

Отже, готельна справа в місті Кам'янець-Подільський в період XVIII-XIX століть активно розвивалася, на це вказує кількість готельних підприємств які були в цей період.

Список використаних джерел:

1. Матеріали для історії Подольської губернії. *Прибавление к № 5 Подольских губернских ведомостей*. 1885.
2. Будзей О. Вулицями Кам'янець-Подільського. Львів : Світ, 2005.
3. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Warszawa : Nakładem księgarni Leona Idzikowskiego, 1915.
4. Острова Г. Над Поділлям знявся вгору вільним соколом. *Україна*. 1995, №21. С. 23.
5. Пламеницька О., Ківільша Г., Осетрова Г., Кам'янець-Подільський: Туристичний путівник / за ред. О. Волкова. Львів : Центр Європи, 2003. 320 с.
6. Фонд НІАЗ «Кам'янець» розділ документи. Інвентарна справа поч. XX століття № 246.
7. Сединский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. К. : Кульженка, 1895.

The article describes the most famous hospitality establishments in Kamianets-Podilskiy, in the period from the 18th to the 19th centuries. Also, the analysis of the activity of the hotel enterprises is described and their role in the socio-cultural sphere is characterized.

Key words: hotel business, hotel enterprises, hospitality industry.

Отримано: 17.05.2019

УДК 316.334.2

А. Конторіс, студентка 3 курсу економічного факультету

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ КУХНІ – ВЗАЄМОВПЛИВИ ТА ТРАДИЦІЇ

У статті проаналізовано історичні аспекти формування української культури, визначено загальні риси, що виділяють її серед інших кухонь світу, з'ясовано у чому саме полягає феномен української національної кухні, а також акцентовано увагу на взаємовпливах та традиціях харчування українців.

Ключові слова: українська кухня, національна кухня, етнографічний район, традиція, різноманітність, оригінальність.

Українська кухня широко відома у світі, про що свідчить входження українських національних страв і харчових продуктів у міжнародну ресторанну кухню (борщів, виробів з житнього борошна, гречки, вареників, млинців та іншого). Українська кухня складалася протягом віків і з давніх часів відрізнялася різноманітністю страв, високими смаковими і поживними якостями. Більшість страв української кухні відзначаються складною рецептурою і складними комбінованими способами їх приготування.

Розрізняють три етапи у розвитку української національної кухні:

1. **Перший етап або початок розвитку української кухні.** Він припадає на IX-X ст. н.е. У цей період з'явився хліб із кислого дріжджового житнього тіста, а також багато інших видів борошняних виробів: пироги, млинців, короваїв, перепічки тощо. Пристрасть до кислого, «квасного» знайшла відображення і в створенні різних киселів: вівсяного, пшеничного, житнього, Значне місце в меню займали різні каші. Крім того, в цей період були поширені різні м'ясні і рибні відвари, відомі під назвою «юха», яку згодом почали називати «юшкою», й готу-

вали у вигляді відвару з додаванням інших продуктів: гороху, крупи тощо [1, с.64].

2. **Період розквіту української національної кухні.** Він припадає на середину XVI ст. – кінець XVII ст. Цей період характеризується урізноманітненням асортименту і виникненням багатьох страв, які стали класичними, борщів, розсольників, страв із прісного тіста, сухих зацукрованих фруктів. В цей період процес приготування їжі зводився до варіння або до випікання продуктів у печі, причому ці операції обов'язково велись нарізно [1, с.64-65].
3. **Третій етап у розвитку української кухні** виникає на рубежі XVII і XVIII ст. і триває трохи більше як одне століття (до першого десятиліття XIX ст.). У цей період відбувається радикальне розмежування кухні пануючих класів і кухні простого народу. Кухня пануючих класів поступово втрачає український національний характер. Одним із нових звичаїв, що з'явилися в цей час, слід вважати вживання закусок як самостійної страви. З'явилися і нові алкогольні напої. З 70-х років XVII ст. поширюється вживання чаю, у вищих верствах суспільства за межі обіду виділились солодкі пироги, пиріжки, солодощі. У

цей період в українській кухні з'являється плита. Введення приготування їжі на плиті привело до необхідності запозичення ряду нових технологічних прийомів і страв із західноєвропейських кухонь [1, с.65-66].

Охарактеризувавши всі етапи формування української національної кухні, варто зупинитися на характерних рисах, які істотно відрізняють її від інших кухонь. Для української кухні характерним є:

1. Значне вживання борошняних виробів, зокрема виробів із кислого житнього й пшеничного борошна, пирогів, короваїв, калачів, а також із прісного тіста: вареників, галушок, млинців, киселів, каш, а також хліба з маком і медом, куті. Характерним є часте використання пшона, а в останні роки рису.
2. Основними способами приготування страв є переважання варіння і тушкування над смаженням, соління – над коптінням.
3. Хлібна, борошняна їжа урізноманітнювалася переважно рибою, грибами, лісовими ягодами, овочами, молоком і значно рідше – м'ясом.
4. Особливими безалкогольними і алкогольними напоями української кухні є меду, кваси, збитні, узвари. Горілка з'явилася у XV ст.
5. Смакова різноманітність страв і продуктів в українській кухні досягається поєднанням теплової обробки, використанням різних жирів і вживанням місцевих прянощів, таких як цибуля, часник, хрін, кріп, петрушка та інші.
6. Щоденне вживання рідких гарячих перших страв: спочатку вариво із зіллям, пізніше борщі, супи, розсолонки, кулеші та інші, що базуються переважно на рослинній сировині.
7. Широке вживання свинини і сала. Сало вживають як самостійну їжу, головним чином, в сирому, запеченому вигляді, у вигляді шкварок або у вигляді різної приправи і жирової основи різних страв.
8. Широке використання яєць. Яйця служать не тільки для виготовлення самостійних страв різного виду яєчень, а також для добавок до борошняних, борошняно-яєчних та яєчно-фруктових солодких страв.
9. Широке використання столових буряків [1, с.63-64].

Українській кухні притаманні свої неповторні звичаї, пов'язані з приготуванням повсякденних і ритуальних страв, харчовими заборонами, обмеженнями й перевагами, певними смаковими прихильностями в меню повсякденних та обрядових трапез. Незважаючи на значні економічні, промислові, наукові відкриття, історичні традиції, кухня, як і багато століть тому, відіграє істотну роль у життєдіяльності сучасної людини [5]. «Їжа супроводжує всі важливі, значущі події в житті людини: народження, свята, проводи, зустрічі, весілля, входини тощо» [3, с.317]. «...Навіть короточасні повсякденні події – до сусідки на хвилинку – й офіційні заходи, урочистості, коли, здавалося б, без їжі можна обійтися (дипломатичні прийоми, випускний бал тощо), супроводжуються хоча б символічною трапезою» [3, с.317-318]. Соціальна символіка їжі пронизує суспільні відносини і процеси, є відображенням реального змісту їхньої організації.

Найважливішим в українській кухні завжди був хліб. Хліб «випікали раз на тиждень у добре нагрітій печі на поді, підкладаючи під хлібини капустияне листя. Споживали найчастіше житній хліб, бо він був поживнішим. Із пшеничного ж борошна хліб випікали лише на великі свята: на Різдва, Великдень, весілля» [4, с.11]. Житній хліб вживався протягом усього року, а пшеничний призначався для святкового столу.

Особлива роль в українській кухні належить першим стравам, головними серед яких справедливо вважаються борщ та юшка. В Україні існували десятки кулінарних рецептів борщу і ще стільки ж – для приготування інших перших страв. Фахівці виокремлюють борщі з квасолею, гетьманський, полтавський з галушками [4, с.76-78] тощо. Загалом українське меню вирізняється широким вибором перших страв – бульйон із локшиною з млинців, куліш із капусти, капуста з запорізький, супи горохові, з квасолею, галушками, суп із печериць, холодник тощо.

Також до найпопулярніших і найпоширеніших українських страв належать, особливо в сільській місцевості, бануш, сирники, голубці, гречаники, деруни, драглі, різноманітні каші, кваша, завиванці, ковбаса, кров'янка, крупник, лемішка, локшина, буженина, мамалига, пампушки, гарбузова каша, шинка, карасі в сметані тощо. Цей далеко не повний перелік свідчить про велику різноманітність української кулінарної традиції [2].

Українська кухня сьогодні є надзвичайно багатою та унікальною, проте така ситуація склалася не завдяки, а всупереч певним історичним чинникам. Її розвиток не завжди був рівномірним – протягом тривалого часу вона піддавалася значному тиску несприятливих обставин як наслідку не лише геополітичних, а й внутрішніх соціальних та економічних змін. Утім, є достатньо підстав стверджувати, що українська кухня є тим спадком, звернення до якого може стати основою підвищення стандартів якості життя та відродження українських образів. Тим більше, що сьогодні спостерігається зростання зацікавленості якісними українськими образами як усередині країни, так і за її межами.

Список використаних джерел:

1. Смоляр В.І. Історія харчування. К. : Медицина України, 2006. С. 63-66.
2. Плюта О.П. Українська кухня як феномен побутової культури: до історіографії питання. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apkant_2016_16_16.
3. Набруско І.Ю. Сучасні гастрономічні практики як дзеркало українського суспільства. Харків, 2012. С. 317-318.
4. Українська кухня / [авт.-укл. О.Т. Старчаєнко, О.В. Неміріч]. Харків: Фактор, 2012. 208 с.
5. Традиції української кухні. URL: <http://www.radozamok.com.ua/pressroom/news/487-traditsiji-ukrajinskij-kukhni.html>.

The article analyzes the historical aspects of the formation of Ukrainian culture, identifies common features that distinguish it from other cuisines of the world, clarifies what exactly is the phenomenon of Ukrainian national cuisine, and also focuses on the mutual influences and traditions of Ukrainian nutrition.

Key words: Ukrainian cuisine, national cuisine, ethnographic area, tradition, variety, originality.

Отримано: 17.05.2019

УДК 339.186

В. С. Косовський, студент 4 курсу економічного факультету

УЧАСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У ТЕНДЕРНИХ ЗАКУПІВЛЯХ (на прикладі ТОВ «Український кристал»)

У статті розкрито особливості участі вітчизняних підприємств у тендерних закупівлях на прикладі ТОВ «Український кристал». Звернено увагу на роль тендерів у розширенні комерційної діяльності сучасних підприємств.

Ключові слова: підприємство, комерційна діяльність, торгівля, тендерні закупівлі.

На сьогодні торговельний аспект стає чи не найважливішою складовою господарської діяльності вітчизняних підприємств. Саме виходячи з попиту на власну продукцію, той чи інший суб'єкт господарювання самостійно визначає перспективи розвитку, планує й реалізує основні напрями своєї діяльності. Зазвичай, торговельно-збутова діяльність

вітчизняних підприємств реалізується через оптові та роздрібні торговельні мережі. Важливим напрямом розширення комерційної діяльності суб'єктів господарювання є активна участь у системі тендерних закупівель.

Одним із найбільших та досить перспективних підприємств Хмельниччини є ТОВ «Український кристал».

Пройшовши значну історію змін та реструктуризації на сьогодні підприємство є регіональним лідером у виробництві та реалізації хлібобулочних, кондитерських та інших продуктів харчування; забезпечення продукцією харчування місцевих лікувальних та дошкільних закладів та інших споживачів на договірних умовах.

ТОВ «Український кристал» здійснює такі види торговельної діяльності:

- продаж товару на фірмових точках, що здійснюється через створення власних магазинів та закладів дрібно-роздрібною торгівлі; підтримку і контроль їхньої діяльності;
- обслуговування магазинів «по маршруту» – на основі договорів, укладених з підприємствами та магазинами, створюється маршрут обслуговування, по якому здійснюється доставка товарів експедиторами;
- оптове постачання, що реалізується через створення договору з підприємствами та державними установами про постачання товару протягом певного періоду часу.

Таким чином, значна частина торговельно-збутової діяльності підприємства реалізується через участь у тендерних закупівлях (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка участі ТОВ «Український кристал» у тендерних закупівлях протягом 2016-2018 рр.

Рік поставки	Вартість поставок, грн.	Кількість угод, шт.
2016	877689,6	2
2017	1845214,3	19
2018	4922995,75	23

*Складено автором на основі джерела [1]

Як видно з таблиці 1, в період з 2016 по 2018 рік обсяги тендерних поставок підприємства у вартісному вимірі збільшилися більш ніж у 5,5 разів, а кількість виконаних тендерних договорів зросла в 11,5 разів. Фактично, уже в 2018 р. ТОВ «Український кристал» виконало 23 тендерних договори загальною вартістю майже 5 млн. грн. Аналіз даних показує, що підприємство суттєво наростило кількість продажів по тендерних закупівлях. Основними споживачами продукції підприємства, яка реалізується через систему тендерних закупівель, є державні шкільні та медичні заклади (табл. 2, 3, 4).

Таблиця 2

Аналіз тендерних поставок ТОВ «Український кристал» у 2016 році

Замовник	Обсяг поставок, грн.	Кількість угод, шт.
Кам'янець-Подільський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою Хмельницької області	798 400,0	1
Комунальне некомерційне підприємство «Чемеровецька центральна районна лікарня» Чемеровецької районної ради	79 289,6	1
Всього:	877689,6	2

*Складено автором на основі джерела [1]

У 2016 році підприємство почало брати участь у тендерних закупівлях за допомогою мережі Інтернет та виграло два тендерних договори загальною сумою поставки 877,7 тис. грн.

Таблиця 3

Аналіз тендерних поставок ТОВ «Український кристал» у 2017 році

Замовник	Обсяг поставок, грн.	Кількість угод, шт.
Управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області	738 800,0	1
КУ Комунальний психіатричний заклад «Мілівецький психоневрологічний інтернат»	425 498,0	1
Кам'янець-Подільська міська лікарня № 1	238 000,0	1
Відділ освіти, культури, спорту і туризму Гуменецької сільської ради	101 775,0	1
Комунальне некомерційне підприємство «Чемеровецька центральна районна лікарня» Чемеровецької районної ради	104 000,0	1
Відділ освіти Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації Хмельницької області	90 850,0	1

Продовження таблиці 3

Кам'янець-Подільський багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр	58 000,0	1
Кам'янець-Подільський територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) «Турбота»	50 000,0	1
КУ Кам'янець-Подільська центральна районна лікарня	21999,3	11
Всього:	1845214,3	19

*Складено автором на основі джерела [1]

У 2017 році підприємство продовжувало брати активну участь у тендерних замовленнях та отримало виграти у 19 договорах. Таке збільшення показників вказує на те, що імідж підприємства у даному напрямі покращився як за цінами, так і якістю продукції, і усе більше організацій та підприємств хочуть співпрацювати з даним суб'єктом господарювання.

У 2018 році окрім збільшення кількості договорів з 19 у 2017 р. до 23 у 2018 р., відбулося значне зростання вартості поставок. Зокрема, у 2018 р. порівняно з минулим вартість поставок зросла у 2,7 разів. Це вказує на значну конкурентну здатність та посилення ринкових позицій підприємства, що, в свою чергу, створює значні перспективи щодо розширення темпів розвитку Товариства.

Таблиця 4

Аналіз тендерних поставок ТОВ «Український кристал» у 2018 році

Замовник	Обсяг поставок, грн.	Кількість угод, шт.
Управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області	769 500,0	1
Кам'янець-Подільський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою Хмельницької області	2468440,8	3
КУ Комунальний психіатричний заклад «Мілівецький психоневрологічний інтернат»	419 600,0	1
Кам'янець-Подільська міська лікарня № 1	248 035,7	1
Відділ освіти, культури, спорту і туризму Гуменецької сільської ради	150 000,0	1
Комунальне некомерційне підприємство «Чемеровецька центральна районна лікарня» Чемеровецької районної ради	8768,0	3
КП «Кам'янець-Подільська спеціалізована школа-інтернат I-III ступенів «Славутичка» Хмельницької обласної ради»	334737,0	3
Відділ освіти Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації Хмельницької області	111 982,5	1
Кам'янець-Подільський багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр	62 700,0	1
Кам'янець-Подільський територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) «Турбота»	106000,0	3
Смолитський будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів	66930,7	2
КЗ Черчецький будинок інтернат для громадян похилого віку та інвалідів	100 300,0	1
КУ Кам'янець-Подільська центральна районна лікарня	40 000,0	1
Всього:	4922995,75	23

*Складено автором на основі джерела [1]

Отже, проведений аналіз участі ТОВ «Український кристал» у виконанні тендерних замовлень показав, що це є одним із важливих напрямів посилення конкурентоспроможності підприємства на ринку та нарощування обсягів господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. ТОВ «Український кристал». URL: <https://clarity-project.info/tender>.

The article describes the peculiarities of participation of domestic enterprises in the tendering process on the example of LLC «Ukrainian crystal». Attention is paid to the role of tenders in the expansion of commercial activity of modern enterprises.

Key words: enterprise, commercial activity, trade, tendering.

Отримано: 17.05.2019

ДОСЛІДЖЕННЯ НОВІТНИХ СПОСОБІВ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ

У статті досліджуються новітні способи просування інтернет-маркетингу, актуальність їх розвитку з метою досягнення успіху в бізнесі та отримання прибутку. Розкривається актуальність персоналізованого маркетингу, мобільного маркетингу та live-відео що пов'язано з науково-технічним прогресом.

Ключові слова: мережа Internet, персоналізований маркетинг, web-аналітика, мобільний маркетинг, інтернет-магазин.

Ефективне функціонування підприємства на даному етапі розвитку економіки неможливо уявити без використання електронних механізмів організації маркетингової діяльності. Стрімкий розвиток ринку товарів і послуг, змінює бажання споживача, зумовлюючи виробників шукати нові методи просування та реалізації виготовленої продукції, тому все більшої популярності набуває такий вид маркетингу як інтернет-маркетинг. Для того щоб максимізувати ефективність його використання необхідно використовувати новітні способи просування, що в подальшому сприятиме конкурентоздатності підприємства на сучасних етапах економіки.

Дослідженнями в сфері інтернет-маркетингу активно займаються Г.Л. Багієв, В.Д. Байков, Ю. Федотова, О.В. Цеслів, О.І. Пастернак, Ж.І. Тороняк, К.В. Антимоник В.С. Голик, та інші.

Мета дослідження полягає у визначенні новітніх способів просування інтернет-маркетингу, як засобу конкурентної боротьби за споживача, що є необхідним на сучасних етапах розвитку економіки не лише в межах України, але й у співпраці з закордонними партнерами.

Виклад основного матеріалу: інформаційні технології, стали невід'ємною частиною наших повсякденних справ. З розвитком мережі Internet виникають новітні способи просування інтернет-маркетингу в сучасному суспільстві. В XXI ст. набуває стає популярним персоналізований маркетинг та мобільний маркетинг, а також live-відео.

На сьогоднішні дні, коли існує великий вибір пропозицій різного роду товарів, актуальний такий спосіб боротьби за потенційного споживача, як персоналізований маркетинг, який являє собою особисті відносини між брендом і клієнтом. Персональне звернення до клієнта з урахуванням його потреб та побажань відіграє не малу роль. Завдяки цьому прийому можна отримати більше інформації про потенційних клієнтів та конверсію та продаж. Такого роду маркетинг включає в себе персоналізовані комунікації та персональні пропозиції.

Виділяють ряд інструментів для збору даних. Основні з них подані у вигляді схеми (рис. 1).

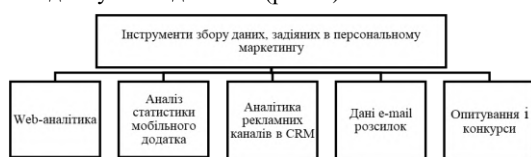

Рис. 1. Інструменти, що задіяні в персоналізованому маркетингу

*Складено автором на основі джерела: <https://ideadigital.agency/ua/blog/trendy-internet-marketinga-2019/>.

Web-аналітика включає в себе вимірювання, збирання, аналіз, подання та інтерпретацію інформації про відвідувачів Web-сайтів з метою їх поліпшення та оптимізації. Аналіз статистики мобільного додатку є не менш актуальним, оскільки споживачі використовують різноманітні додатки, в яких необхідно реєструватись, щоб здійснити покупку, чи отримати ряд переваг від інтернет-магазину.

Ефективно отримувати дані з e-mail розсилок, які можуть бути як масовими та індивідуальними. Ефективно використовувати e-mail маркетинг. Він являє собою певний комплекс методів і прийомів, що застосовуються для підвищення ефективності e-mail розсилки. Зазвичай листи для e-mail розсилки складаються у форматі HTML, завдяки чому можна дуже гнучко упорядкувати їх зовнішнім виглядом, використовуючи в основі зображення чи посилання. До листів при цьому можна додатково прикріплювати файли, наприклад, з комерційним додатком або прайс-листом. Часто опитування та конкурси в мережі Internet виступають якісним інструментом

збору даних з потенційного споживача, оскільки щоб прийняти в них участь необхідно ввести персональні дані.

Веб-аналітик та шеф редактор блога GetGoodRank (новітній інструмент аналізу сайту, що працює за принципом пошукових систем), Юлія Федотова розглядає актуальність персоналізованого маркетингу, оперуючи статистичними даними та наводячи певні твердження:

- персоналізовані листи відкривають на 14% частіше, а конверсія з таких листів зростає на 10%;
- 57% користувачів згодні надати особисті дані, якщо це дозволить поліпшити сервіс і пропозицію;
- 92% користувачів стурбовані безпекою особистих даних онлайн [3].

Як бачимо, співвідношення потенційних споживачів та реальних покупців товару чи послуги за допомогою персоналізованих листів зростає на 10%. Більше половини споживачів погоджуються подавати персональні дані, якщо при цьому вони отримають додаткові послуги чи інші привілеї при споживанні того чи іншого виду послуги. Однак, практично всі споживачі стурбовані безпекою особистих даних.

Кожен з нас має право на приватність особистих даних, тому варто пам'ятати про визначення, яке міститься у Законі України «Про захист персональних даних», де сказано, що персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [1]. Проте, перш за все, необхідно самому контролювати подачу персональних даних, задумуючись над їх подальшою безпекою.

Мобільний маркетинг являє собою процес поширення маркетингової інформації на мобільні телефони абонентів-споживачів не лише через текстові повідомлення (SMS), але і інші мобільні технології та, як правило, отримання від них зворотної реакції. Людей, які мають мобільні телефони, в Україні понад 30 мільйонів. 90% міського населення у віці від 18 до 45 років використовують мобільний телефон. Найбільш активно використовує мобільний зв'язок група у віці 26-35 років. Цей сегмент цікавий більшості категорій продуктів. Це люди середнього віку, які витрачають багато грошей і коло інтересів яких дуже широке [2]. Оскільки, українці активно користуються мобільними додатками та регулярно здійснюють online-покупки, мобільний маркетинг є надзвичайно ефективним, адже включає в себе ряд переваг: зручність, економія часу, доступність.

Часто, шукаючи товар на сторінках Internet-магазину, споживачеві не достатньо просто фото та тексту, у вигляді опису. Більшість надають перевагу звичним покупкам в магазинах чи супермаркетах з-поміж online-сторінок, саме через те, що не можна більш детально оглянути товар. Вирішення такої проблеми сприяє live-відео, розміщене на сторінках бренду. Аудиторія більше довіряє компаніям, за якими стоїть реальна людина. Хороші приклади: Стів Джобс і Apple, Microsoft і Білл Гейтс, Facebook і Марк Цукерберг. Прямі ефіри дають можливість відчувати реальний зв'язок з живими покупцями. При проведенні трансляції в Instagram, Facebook і YouTube з корпоративних акаунтів можна збільшити кількість потенційних покупців. Важливо спілкуватися з аудиторією і відповідати на їх питання.

Висновки. Ознайомившись з новітніми способами просування інтернет-маркетингу бачимо, як успішно можна їх застосовувати в веденні бізнесу. Саме персоналізований маркетинг, мобільний маркетинг та live-відео вважається найбільш ефективними. Вони допомагають конкурувати на новому рівні, досягаючи успіху. При персональному підході до покупця, постійному зв'язку через мобільні

телефони, та новітніх способах огляду товару можна зацікавити потенційного споживача, так як все це є особливо актуальним з розвитком НТТІ та Internet-технологій.

Список використаних джерел:

1. Про захист персональних даних: Закон України №2297-VI від 01.06.10 р.: у редакції від 09.06.13 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17/ed20100601>.
2. Торяник Ж.І., Антимоник К.В. Нові тенденції банківського маркетингу: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. №1 (16). 244 с.

3. Як використовувати персоналізований маркетинг для підвищення продажів. URL: <https://rau.ua/novyni/personalizovannyj-marketing>.

The article explores the newest ways to promote internet marketing, the relevance of their development in order to succeed in business and profit. The relevance of personalized marketing, mobile marketing, and live video related to scientific and technological advances.

Key words: Internet, personalized marketing, web analytics, mobile marketing, online store.

Отримано: 17.05.2019

УДК 364.3:006(477)

Р. В. Кухар, студентка 3 курсу економічного факультету

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ І ГАРАНТІЇ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розкрито специфіку розвитку інституту соціальних стандартів та гарантій в Україні та визначено перспективи подальшого розвитку.

Ключові слова: соціальні стандарти, гарантії, прожитковий мінімум, заробітня плата, дохід, державна соціальна політика.

Постановка проблеми. Соціальні стандарти розробляються для забезпечення в країні стабільності і мінімізації соціального ризику, що повинно сприяти зниженню соціальної напруги. Сьогодні розвинуті держави світу значну увагу приділяють соціальній політиці шляхом забезпечення високих соціальних стандартів населення. Потреба у дослідженні соціальних стандартів і гарантій спричинена тим, що саме вони є визначальними для державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних та духовних благах, а також для формування фінансових ресурсів, що спрямовуються на їх реалізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна політика, соціальні стандарти, теоретико-методологічні та практичні проблеми їх забезпечення розкриті в працях Т. Башинського, О. Гордея, В. Гошовської, А. Колода, Е. Лібанової, Л. Сеніва, Г. Ситника, В. Трошинського, Л. Черенко, В. Я. Бідака, М.О. Волгіна, С.О. Корецької, О.П. Крентовської, О.Є. Максимчука, О.Ф. Новикова, Теренса М. Ганслі, Д.В. Феоктистова та інших відомих вчених, а також безпосередніх розробників державної соціальної політики. Вони в різні періоди аналізували систему державних соціальних стандартів країни відповідно до тенденцій рівня життя, бідності, зростання середнього класу, диференціації суспільства тощо. Не зважаючи на велику кількість досліджень стосовно державних соціальних стандартів і гарантій, дане питання потребує подальшого вивчення.

Метою статті є визначення сутності державних соціальних стандартів, гарантій та нормативів та розробка пропозицій, спрямованих на удосконалення понятійно-категоріального апарату, створення якісної системи цих стандартів та гарантій та вивчення перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує потреба в розмежуванні певних ключових понять. Стандарт у широкому розумінні слова – взірць, еталон, модель для порівняння з іншими подібними об'єктами або типовий зразок, якому повинні відповідати речі, предмети, явища за розмірами, формою, якістю. Стандарти можуть бути розроблені як на матеріальні предмети (продукцію, взірці речовин), так і на правила, вимоги в різних галузях [1, с.1144].

Соціальний (від лат. socialis – товариський, громадський) означає суспільний, громадський; який стосується суспільного ладу, відносин у суспільстві. Філософський енциклопедичний словник наводить визначення терміну «соціальний» як всього міжлюдського, тобто того, що стосується суспільства та спільноти і має громадське спрямування [2, с.429].

Соціальні стандарти повинні відображати бажаний рівень життя населення кожної країни в певний період її розвитку. Для різних країн соціальні стандарти є різними, оскільки у кожній державі формується власне уявлення про гідний рівень життя населення. Так, наприклад, затверджені соціальні стандарти у сфері доходів в одній країні для іншої можуть видатися стандартами розкоші або, навпаки, бідності.

Оскільки державні соціальні стандарти мали б відображати бажаний рівень життя кожної людини в країні, звернемося до визначення рівня життя та показників оцінки його якості. Відомі українські дослідники О. Осауленко і О. Новікова визначають рівень життя як складну інтегральну економічну категорію, яка комплексно виражає самопочуття населення, його матеріальний добробут, соціально-побутові умови, рівень задоволення не тільки матеріальних, а й соціальних і духовних потреб [3, с.83].

Розглянемо показник «державні соціальні стандарти» в законодавстві. У ст. 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» соціальні стандарти визначено як встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій. Зазначеним Законом передбачено лише один державний соціальний стандарт, а саме прожитковий мінімум, який визнано базовим соціальним стандартом. На його основі «визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти» [4]. У цьому ж законі державні соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий прожиткового мінімуму [5].

Нині в Україні сформована й застосовується система соціальних стандартів та гарантій, що складається з:

- базового соціального стандарту – прожиткового мінімуму;
- основних державних соціальних гарантій (мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат);
- інших державних соціальних гарантій, які встановлені законами України з метою надання соціальної підтримки населенню країни (стипендії учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів, індексація доходів населення тощо) [6].

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [7]. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення,

житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунок на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних демографічних і соціальних груп населення:

1. Дітей віком до 6 років.
2. Дітей віком від 6 до 18 років.
3. Працездатних осіб.
4. Осіб, які втратили працездатність.

Таблиця 1

Прожитковий мінімум для основних демографічних і соціальних груп населення

Період	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1330	1167	1455	1378	1074
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1399	1228	1531	1450	1130
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1544	1355	1689	1600	1247
з 01.01.2017 по 30.04.2017	1544	1355	1689	1600	1247
з 01.05.2017 по 30.11.2017	1624	1426	1777	1684	1312
з 01.12.2017 по 31.12.2017	1700	1492	1860	1762	1373
з 01.01.2018 по 30.06.2018	1700	1492	1860	1762	1373
з 01.07.2018 по 30.11.2018	1777	1559	1944	1841	1435
з 01.12.2018 по 31.12.2018	1853	1626	2027	1921	1497
з 01.01.2019 по 30.06.2019	1853	1626	2027	1921	1497
з 01.07.2019 по 30.11.2019	1936	1699	2118	2007	1564
з 01.12.2019	2027	1779	2218	2102	1638

*складено автором на основі [5].

Аналіз динаміки прожиткового мінімуму показує, що впродовж 2016-2019 років прожитковий мінімум зростає для всіх соціальних і демографічних груп населення. Найбільший розмір прожиткового мінімуму встановлюється для дітей віком від 6 до 18 років, найменший розмір у осіб, які втратили працездатність. Аналіз динаміки щорічних темпів зростання прожиткового мінімуму 2016-2019 років свідчить про поступові зміни на збільшення, без різких коливань.

У світовій практиці люди, які мають рівень доходів, менший за прожитковий мінімум, вважаються бідними. Наприклад, у країнах ЄС бідною вважається особа, чий дохід становить менше 60% від середнього доходу на душу населення по країні Євросоюзу, де вона проживає.

Сучасна світова наука визначає бідність як неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [8]. В чинному законодавстві України під цим терміном розуміється неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних і культурно зумовлених нормативів.

Прожитковий мінімум використовується для обґрунтування визначення розмірів мінімальних державних гарантій. Зокрема, мінімальний розмір заробітної плати встановлюється від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, мінімальний розмір пенсії – від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, розміри соціальної допомоги та інших соціальних виплат залежать від прожиткового мінімуму відповідної соціально-демографічної групи населення. Таким чином, щорічне збільшення прожиткового мінімуму вимагає підвищення розмірів основних та інших державних соціальних гарантій, а також доходів населення.

В Україні створено систему соціальної допомоги, яка складається з житлової субсидії, допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, допомоги сім'ям з дітьми.

З огляду на спад економіки, галопуючу інфляцію та значне подорожчання комунальних послуг рівень життя населення значно погіршився. Це підтверджує й інформація від Світового банку з Економічного огляду та макроекономічного прогнозу для України, де зазначається, що «у 2015 році рівень бідності в Україні збільшився майже вдвічі та залишився високим у 2018 році з огляду на складну бюджетну ситуацію та подальше підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги» [9, с.1]. У січні-грудні 2018 р. було призначено субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг 6537,7 тис. домогосподарств на суму 2704,0 млн. грн. У січні 2019 р. були призначені субсидії на оплату житлово-комунальних послуг 367,5 тис. домогосподарств, із них у міських поселеннях – 236,3 тис., у сільській місцевості – 131,2 тис. домогосподарств.

Середній розмір призначеної субсидії на одне домогосподарство у січні 2019 року становив 915,9 грн (у грудні 2018р. – 713,0 грн) [10].

Погоджуюся з твердженням Н. Баранової та Т. Новікової, що державні соціальні стандарти – це гарантії високого рівня і якості життя, які держава зобов'язується забезпечити громадянам [11]. Ми вважаємо, що держава повинна гарантувати кожній людині і громадянину нормальний рівень життя та створення умов і можливостей для досягнення рівня добробуту, який передбачений державними соціальними стандартами. Іншими словами, держава повинна гарантувати реалізацію права кожному на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, а також інших соціальних прав, визначених Конституцією України. Це й має стати основою визначення державних соціальних гарантій.

Висновки. Система соціальних стандартів і гарантій є базовою складовою державної соціальної політики в контексті захисту як вразливих верств населення, так і працездатних. Держава встановлює соціальні стандарти, зокрема прожитковий мінімум, не на такому рівні, який науково обґрунтований для мінімального повноцінного життєзабезпечення, а на такому рівні, який державний бюджет реально спроможний забезпечити для виживання населення в наявних умовах. Діючі сьогодні в Україні методики та обчислені на їх основі соціальні стандарти населення не забезпечують основних соціальних гарантій у сфері доходів. Така ситуація є наслідком обмежених можливостей державного бюджету щодо забезпечення на належному рівні цих стандартів. Основними факторами дефіциту фінансових ресурсів бюджету держави є уникнення від оподаткування суб'єктами господарювання та неефективне використання бюджетних коштів.

Список використаних джерел:

1. Большой энциклопедический словарь. Москва : Норинт, 2001. 1456 с.
2. Словник іншомовних слів / [укл.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарпуга]. Київ, 2000. 680 с.
3. Корецька С.О. Нормативи та соціальні стандарти в механізмі бюджетного фінансування галузей соціальної сфери. *Економічний простір*. 2009. №21. С. 130-137.
4. Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового кодексу України: Розпорядження КМУ від 16 вересня 2015 року.
5. Статистичний збірник. Соціальні стандарти рівня життя населення. Державна служба статистики України. Київ, 2016. 200 с.
6. Новосільська Т.В. Соціальні стандарти і гарантії та їх співвідношення: стаття. URL: <https://dse.org.ua/archiv/18/14>.
7. Про прожитковий мінімум: закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.
8. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14.
9. Світовий банк: Економічний огляд та макроекономічний прогноз для України. URL: <http://un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvityi/un-in-ukraine-publications/3810-svitovyi-bank-bankHYPERLINK> <http://un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvityi/un-in-ukraine-publications/3810-svitovyi-bank-ekonomichnyi-ohliad-ta-makroekonomichni-prohnoz-dlia-ukrainy-2016>.
10. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Баранова Н. П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України. ЦПСД, 2010.

The article describes the specifics of the development of the Institute of Social Standards and Guarantees in Ukraine and identifies the prospects for further development.

Key words: social standards, guarantees, subsistence minimum, wages, income, state social policy.

Отримано: 17.05.2019

УДК 621.395(477)

Д. В. Литвинчук, студент 2 курсу економічного факультету

ОРГАНІЗАЦІЯ І КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ НАДАННЯ ПОСЛУГ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ

У статті розкрито теоретико-прикладні аспекти розвитку сфери мобільного зв'язку. Звернено увагу на роль телекомунікацій у сфері обслуговування.

Ключові слова: новітні технології, мобільний зв'язок, телекомунікації.

Однією з галузей зв'язку, що має бурхливий розвиток, є мобільний зв'язок. Все більша кількість людей користується послугами мобільного зв'язку як звичайним та необхідним засобом комунікації, адже ці технології дозволяють абонентам залишатися на зв'язку під час руху, вдома, на роботі, в транспорті, роумінгу.

Питання якості телекомунікаційних послуг, як відомо, мають важливе значення для державної політики і регулювання, включаючи питання конкурентної політики, захисту прав споживачів та універсальних послуг.

Актуальність теми виникає у зв'язку з активним розвитком та розповсюдженням послуг мобільного зв'язку, змінами в засобах і способах надання даних послуг, підвищенням об'єму і багатоаспектної інформації, яка циркулює в мережах мобільного зв'язку вимагає вирішення проблема дослідження державного регулювання і забезпечення прав споживачів у даній сфері.

Метою даної роботи є дослідження організації та контролю якості надання послуг мобільного зв'язку.

Об'єктом дослідження є послуги мобільного зв'язку.

Предметом дослідження є розгляд та пошук вирішення проблеми безпідставного зняття коштів з телефонних рахунків користувачів послуг мобільного зв'язку.

У зв'язку з поставленою метою є необхідним вирішення таких задач:

- 1) проаналізувати нормативні акти, що регламентують порядок надання послуг мобільного зв'язку;
- 2) дослідити реальний стан надання послуги, умови її надання, організацію контролю за наданням послуги;
- 3) розглянути та запропонувати шляхи вирішення проблемної ситуації.

Максимальне задоволення попиту споживачів на послуги мобільного зв'язку, збільшення обсягів послуг та підвищення їх якості є одним з напрямків державного регулювання у сфері телекомунікацій.

Закон України «Про телекомунікації», який регулює відносини щодо надання послуг рухомого зв'язку, визначає рухомий (мобільний) зв'язок як електрозв'язок з застосуванням радіотехнологій, під час якого кінцеве обладнання хоча б одного із споживачів може вільно переміщатися в межах усіх пунктів телекомунікаційної мережі, зберігаючи єдиний унікальний ідентифікаційний номер мобільної станції [1].

Але наведене визначення мобільного зв'язку не розкриває специфіку даного виду телекомунікацій, не регулює сам процес передавання інформаційного продукту від виробника до користувача, що, зокрема, робить неможливою законодавчу регламентацію застосування санкцій за недоброякісну послугу тощо.

На рівні підзаконного регулювання мобільний зв'язок визначається Постановою КМУ від 11 квітня 2012 р. №295 «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг». Відмінністю визначення є те, що у даному нормативному документі мобільний зв'язок розглядається як послуга. Послуги рухомого (мобільного) зв'язку – послуги, які надаються оператором рухомого (мобільного) зв'язку і під час отримання яких кінцеве обладнання абонента може вільно переміщатися в межах телекомунікаційної

мережі такого оператора або його роумінг-партнера із збереженням абонентського номера або мережевого ідентифікатора споживача [2]. Але у даному трактуванні також відсутні подробиці специфіки та процесу надання послуги.

Аналіз нормативних документів показав, що в них дуже багато інформації про наміри та мало пропозицій щодо реальних конкретних дій, спрямованих на досягнення суспільно значимих результатів. Значна кількість нормативно-правових актів містить суперечливі повторювальні положення. Це засвідчує присутність недоліків, неузгоджень та суперечностей, котрі вкрай необхідно усунути, адже такі неточності зумовлюють виникнення суперечок із приводу методів і механізмів регулювання.

На сьогоднішній день мобільний зв'язок міцно увійшов у наше життя, підвищуючи продуктивність нашої праці і даючи можливість комунікації з рідними, друзями і співробітниками в будь-який час та у будь-якій точці планети. Через масовість користування даною послугою нерідко її якість погіршується (через проблеми з обладнанням або бажанням операторів додатково нажитися на абонентах).

В Україні відповідно до Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг послуги мобільного зв'язку надаються на підставі письмового договору, який укладається між оператором мобільного зв'язку та абонентом. Договір укладається з конкретною особою (фізичною чи юридичною). Також послуги мобільного зв'язку можуть надаватися на підставі купівлі карток мобільного зв'язку. У цьому випадку відсутній будь-який письмовий договір, а послуги мобільного зв'язку надаються за наявності грошових коштів на рахунку картки мобільного зв'язку [2].

Регуляторним органом у сфері телекомунікацій України з 1 січня 2005 року є Національна комісія з питань регулювання зв'язку та інформатизації України, що здійснює свої повноваження відповідно до Закону України «Про телекомунікації», активно співпрацює з Міністерством транспорту та зв'язку та Антимонопольним комітетом України [1].

Оператори мобільного зв'язку часто порушують законодавство у сфері надання послуг мобільного зв'язку, не дивлячись на те, що Національна комісія з питань регулювання зв'язку та інформатизації України щоквартально перевіряє якість надання послуг мобільного зв'язку та накладає стягнення за порушення законодавства.

Надання послуг мобільного зв'язку залишається постійним предметом критики з боку споживачів. Більшість таких скарг стосується безпідставного, або проведеного з порушенням з боку операторів, зняття коштів з рахунків телефонів мобільного зв'язку.

У разі виникнення такої проблеми абонент повинен у першу чергу звернутися до оператора чи до сервісного центру оператора та дізнатися: за яким тарифом він обслуговується, чи не підключені будь-які додаткові послуги мобільного зв'язку. І якщо з'ясується, що все ж таки гроші було знято законно, а абонент впевнений, що не змінював тариф і додатковими послугами не користувався, то він може скористатися допомогою законодавства.

Відповідно до п. 82 Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг, споживач має право відповідно до законодавства подавати операторові звернення щодо надання та отримання послуг. Відповідно до цього оператор має право

розглядати звернення абонента протягом 30 днів і тільки після цього винести рішення щодо повернення коштів [2].

Якщо ж оператор прийняв рішення не повертати гроші або абонент не бажає чекати протягом 30 днів, то відповідно до Закону України «Про телекомунікації» споживачі мають право на безоплатне отримання від оператора рахунків за надані телекомунікаційні послуги. За особистим зверненням споживача нарахована до оплати сума за надані послуги повинна бути розшифрована тільки за той розрахунковий період, до якого споживач має претензії, із зазначенням номера абонента, якого викликав споживач, виду послуги, часу початку і закінчення кожного сеансу зв'язку, обсягу наданих послуг, суми коштів до сплати за кожний сеанс зв'язку [1].

Але і в цьому випадку не так все просто. Послуги, що надаються знеособлено, розшифровці не підлягають. Тобто отримати розшифровку можуть лише контрактні абоненти.

Але згідно Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг, абонент, який отримує послуги без укладання договору може зареєструватися в оператора, надавши йому персональні дані згідно із законом.

«Порядок реєстрації абонентів, які отримують телекомунікаційні послуги без укладання договору в письмовій формі» затверджено рішенням Національної комісії з питань регулювання зв'язку та інформатизації України від 11.08.2011 № 393.

Якщо питання не вирішено оператором, можна звернутися до Національної комісії з питань регулювання зв'язку та інформатизації України, яка розглядає звернення споживачів щодо надання та отримання послуг, отримує з цією метою від операторів необхідні документи та інформацію і вживає у межах повноважень заходи щодо захисту прав споживачів.

Водночас, згідно з Законом України «Про телекомунікації», споживачі під час замовлення та/або отримання телекомунікаційних послуг мають право оскарження неправомірних дій операторів телекомунікацій, зокрема, шляхом звернення до суду. Відповідно до частини третьої статті 40 Закону питання відшкодування завданих споживачеві фактичних збитків, моральної шкоди, втраченої вигоди через неналежне виконання оператором обов'язків за договором про надання телекомунікаційних послуг вирішуються в судовому порядку [1].

Як можна побачити, хоч держава і повинна гарантувати захист прав споживачів, все ж таки це лежить на плечах самих споживачів, які повинні фактично самі доводити свою правоту. Не слід забувати про те, що зараз оператори складають договори надання послуг таким чином, щоб нести як можна менше відповідальності за порушення. А споживачі рідко ознайомлюються з умовами надання послуг, тому і стають «легко здобиччю» для операторів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. №1280-IV-ВР.
2. «Правила надання та отримання телекомунікаційних послуг» затверджені КМУ від 11 квітня 2012 р. №295.

The article deals with theoretical and applied aspects of mobile communications development. Attention is drawn to the role of telecommunications in the service sector.

Key words: newest technologies, mobile communication, telecommunications.

Отримано: 17.05.2019

УДК 311:314

Т. П. Маковська, студентка 3 курсу економічного факультету

ПРОБЛЕМИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті визначено сутність демографічної ситуації, розглянуто основні проблеми демографічної ситуації України в умовах сьогодення, запропоновано основні напрямки соціально-економічної політики держави щодо поліпшення демографічної ситуації України та вирішення її проблем.

Ключові слова: демографічна ситуація, проблеми демографічної ситуації, народжуваність, смертність, депопуляція, чисельність населення, старіння населення, медицина, охорона здоров'я, міграційні процеси, соціально-економічна політика.

Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимальної демографічної ситуації країни слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і, водночас, як результат її функціонування. В останнє десятиліття демографічні процеси, що відбуваються в нашій країні, мають яскраво виражений негативний характер. Чисельність населення скорочується з кожним роком, що є наслідком негативних природного і механічного рухів, поглиблюється процес старіння нації, зростають показники демографічного навантаження на населення. Скорочення народжуваності в перспективі призведе до скорочення робочої сили та трудового потенціалу країни. Отож, забезпечення оптимального демографічного стану – одне з найважливіших завдань держави, адже усі матеріальні блага країни створюються працею населення, тобто головною продуктивною силою – трудовим ресурсним потенціалом. Тому, питання щодо демографічних проблем в Україні є досить актуальним і потребує розгляду, задля пошуку шляхів його вирішення.

Сьогодні увага науковців усе частіше звертається на виявлення проблем демографічної ситуації, тих чи інших чинників, характеристик та особливостей щодо демографічного стану в Україні. Вивченням проблеми демографічної ситуації України займається Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Численні дослідження були проведені вітчизняними вченими з питань демографічного стану та пошуку шляхів вирішення найгостріших його проблем. Вивченню впливу демографічної ситуації на економіку держави присвячено багато наукових праць таких вчених як С. Біляцький, О.А. Богуцький, С. Вовканич,

І.Є. Голубєва, І.О. Курило, І. Прибиткова, А. Хахлюк, та інші. Актуальні питання, пов'язані з населенням та демографічними проблемами займалися такі вчені, як В.В. Зайченко, Н.Ю. Кондратюк, Г.І. Новицький, Я.А. Рубана, Ф.І. Чуманський, Ю.Б. Ященко. Істотне значення для вивчення проблем демографічної ситуації мали методичні розробки й конкретні дослідження А.І. Якобія, М.С. Уварова, І.С. Каленюк, В.А. Ямкового, які працювали в Україні.

Перш ніж перейти до викладу основних демографічних проблем України, варто розуміти, що ж собою являє демографічна ситуація. Демографічна ситуація – це прояв особливостей відтворення населення по основних його процесах в конкретному часі і місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю. Вона визначається структурою населення і характером його руху, видами, типами і режимом відтворення, рівнем народжуваності і смертності, кількістю шлюбів та розлучень. У основі всіх цих процесів лежить соціально-економічне становище в країні [1, с.51].

Досліджуючи найважливіші характеристики демографічної ситуації України, їх кількісні та якісні показники, можна виділити основні демографічні проблеми, які існують на сучасному етапі. В загальному, для сучасної демографічної ситуації в Україні характерними є такі проблеми зменшення чисельного складу населення; різке зменшення народжуваності; збільшення смертності і відсутність природного приросту; збільшення навантаження на працездатну частину населення; старіння населення; скорочення тривалості життя; погіршення здоров'я нації; інтенсифікація міграційних процесів; недостатній рівень охорони здо-

ров'я; погіршення рівня освіти; прогресуюче забруднення довкілля і руйнування природних екосистем.

Аналізуючи деякі із цих проблем, можемо стверджувати, що основним чинником, який обумовлює скорочення чисельності населення України, є режим його відтворення, який характеризується тенденціями зростання депопуляції (смертність перевищує народжуваність), що не забезпечує навіть простого заміщення поколінь. Тобто, основною причиною загострення демографічної кризи в Україні є зниження до критичного рівня народжуваності. Натомість рівень смертності з кожним роком зростає [4].

Такий високий рівень смертності пояснюється тим, що відбувається зростання смертності від інфекційних та паразитичних хвороб, що є ганебним явищем для цивілізованої країни. Зростає смертність від факторів, спричинених соціальною напруженістю. Поширюються соціальні хвороби (алкоголізм, наркоманія). Натомість, зниження народжуваності пов'язано з тим, що жінка дедалі більше долучається до економічної діяльності, прагне зробити кар'єру, і як наслідок, все менше часу залишається на материнство.

На демографічну ситуацію в Україні суттєво впливає стан здоров'я населення, який останніми роками помітно погіршується. Здоров'я як соціальна категорія тісно пов'язана з конкретним середовищем проживання і характером діяльності людини. Негативно позначається на формуванні стану здоров'я і несприятлива екологічна ситуація, зокрема забрудненість ґрунту, води, повітря.

Проблема здоров'я тісно переплітається і породжує проблему охорони здоров'я. На жаль, в Україні не можуть надати усі види медичних послуг, тому, багато людей вимушені лікуватися у інших країнах, де є така можливість. Галузь медицини у останні роки зазнає реформування, що призвело до її нестабільності. Ще однією причиною недостатнього рівня медичного обслуговування є недостатнє фінансування галузі медицини, оскільки за останні роки більша частина фінансів витрачається на воєнний комплекс. Як наслідок, знижується здоров'я нації загалом.

Стан сучасної демографічної ситуації в Україні можна кваліфікувати як кризовий не лише тому, що депопуляція поєднується зі значним погіршенням здоров'я населення та інших його якісних характеристик, а й тому, що за певних умов криза може перетворитися на демографічну катастрофу [3, с.19-23].

Ще однією не менш важливою проблемою для сучасної демографічної ситуації України є інтенсифікація міграційних процесів. Зростання відкритості українського суспільства неминує приводить до дедалі більшого втягнення України в міжнародний обмін робочою силою. Виїзд громадян з країни негативно впливає на її соціально-економічну ситуацію, оскільки тим самим ми втрачаємо людські ресурси, потенційних працівників (трудові ресурси), які могли б своєю працею примножити багатство нації у майбутньому.

З метою поліпшення демографічної ситуації та вирішення вказаних проблем в Україні, необхідно спрямувати соціально-економічну політику на розв'язання найгостріших проблем: стимулювання народжуваності, підвищення медичного обслуговування, посилення охорони та оплати праці, поліпшення побутових умов і впровадження здорового способу життя, створення широкої мережі державних та недержавних служб соціальної допомоги, запровадження різного роду соціальних програм тощо.

У сфері охорони здоров'я населення основними напрямками державної демографічної політики мають бути: підвищення якості життя; удосконалення системи охорони здоров'я; підвищення якості медичного обслуговування; створення безпечних умов праці; профілактика та зниження про-

фесійної захворюваності; охорона й збереження здоров'я дітей; створення альтернативної страхової медицини; просвітницька та освітня діяльність, спрямовані на профілактику захворювань і піклування про здоров'я [2, с.165-171]. У сфері сімейної політики та народжуваності основними напрямками державної демографічної політики мають бути: створення сприятливих умов для економічної самостійності і зростання добробуту сімей; удосконалення системи соціального обслуговування сімей; пріоритетність охорони материнства і дитинства у реалізації програм розвитку охорони здоров'я та інших соціальних програм; підвищення якості, розширення форм і видів медичного обслуговування жінок репродуктивного віку.

Підсумовуючи, можна сказати, що демографічний чинник є одним із базових для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави. Від демографічних характеристик працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і як результат – величина сукупного національного доходу. Основними проблемами демографічної ситуації у сучасних умовах, коли суспільне життя продовжує знаходитись у стані кризи і невизначеності, можна виділити такі: зменшення чисельного складу населення; різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту; збільшення навантаження на працездатну частину населення та старіння населення; скорочення тривалості життя як чоловіків, так і жінок; погіршення здоров'я нації; інтенсифікація міграційних процесів, вплив яких на демографічні та соціально-економічні показники суперечливий і нерідко негативний; недостатній рівень охорони здоров'я; прогресуюче забруднення довкілля і руйнування природних екосистем, що у свою чергу справляє негативний вплив на здоров'я населення.

Тому, питання покращення демографічної ситуації в країні та поліпшення умов життя населення є одними з основних завдань держави. Задля цього уряд має проводити демографічну політику, яка повинна спрямовуватися на: стимулювання народжуваності; підвищення медичного обслуговування; посилення охорони та оплати праці; поліпшення побутових умов і впровадження здорового способу життя, зниження рівня смертності за допомогою реформування системи охорони здоров'я та підвищення матеріального добробуту людей; економічну підтримку молодих родин; створення нових робочих місць для молоді; створення широкої мережі державних та недержавних служб соціальної допомоги, запровадження різного роду соціальних програм тощо.

Список використаних джерел:

1. Муромцева Ю.І. Демографія : навч. посібник. Київ : Кондор, 2006. 299 с.
2. Польова Т. Аналіз демографічних змін та якості життя населення у сучасній Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. №2 (6). С. 165-171.
3. Терещук В. Природний рух населення й депопуляція в Україні на тлі європейської демографічної ситуації. *Україна: аспекти праці*. 2010. №4. С. 19-23.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

The article defines the essence of the demographic situation, considers the main problems of the demographic situation of Ukraine in the present conditions, proposes the main directions of the socio-economic policy of the state to improve the demographic situation of Ukraine and solve its problems.

Key words: demographic situation, demographic problems, fertility, mortality, depopulation, population, aging population, medicine, health care, migration processes, socio-economic policy.

Отримано: 17.05.2019

О. І. Маслоук, студентка 3 курсу економічного факультету

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ХОСТЕЛІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто процес поширення хостелів в Україні на сучасному її етапі. Також запропоновано перспективи розвитку, визначено недоліки таких закладів розміщення і можливості удосконалення вітчизняної законодавчої бази для більш ефективного її функціонування в Україні.

Ключові слова: Україна, хостел, засоби розміщення, класифікація, турист.

Гостинність – одне з фундаментальних понять цивілізації, яке через свій бурхливий розвиток і науково-технічний прогрес перетворилося в могутню індустрію, в якій працюють мільйони експертів і професіоналів своєї справи. Індустрія гостинності в сучасних умовах швидко розвивається і створює нові види та форми підприємств. Серед яких заклади розміщення, які останнім часом набули великої популярності – хостели.

Останніми роками введеться дискусія серед експертів з приводу доцільності існування хостелів в Україні. Проте, найважливішим у цій сфері на даний момент є невирішена проблема створення достатньої вітчизняної нормативно-правової бази, яка б регулювала такі засоби розміщення. Тому, метою статті є визначення особливостей функціонування хостелів в Україні і можливості подальшого розвитку.

Послугами хостелів користуються здебільшого окремі туристи, які подорожують з сім'єю, друзями, самостійно без заздальгідь купленого туру. Не можна стверджувати, що дані заклади розміщення обирають виключно через низьку вартість. Хостели відзначаються особливою атмосферою, яка притаманна виключно таким закладам. Також у них є ряд переваг: наявність кухні для самостійного приготування їжі, наявність обладнаної загальної кімнати, де можна поспілкуватися з людьми, почитати (здебільшого хостели пропонують велику бібліотеку) або ж пограти настільні ігри, випити чай, каву, подивитися телевизор, пограти на PlayStation або ж на гітарі (ці опції також часто включені). Безумовно перевагою таких закладів розміщення є розташування. В більшості європейських країн, хостели розміщуються в історичному центрі міста і пропонують демократичні ціни, порівняно з готелями поруч.

До недоліків таких закладів розміщення варто віднести мінімальна обстановка номерів (ліжко, чиста білизна, шапка), загальні туалет, ванна, надання обмежених готельних послуг (приміщення готується та прибирається тільки для кожного нового гостя; послуги поточного прибирання приміщення клієнту не надаються, він повинен цим займатись самостійно, для чого отримує відповідний інвентар) і, звичайно, шанс потрапити в неприємну компанію. При бронюванні ліжка в хостелі потрібно знати, що є кімнати тільки для дівчат (Female Dorm) і такі, куди селять усіх (позначаються як Mixed Dorm).

Людям, які прагнуть скористатися перевагами хостелів і при цьому unikнути недоліків пропонують окремі одномісні або двомісні номери, які, звичайно, будуть дорожчими.

В Україні функціонує Всеукраїнська молодіжна хостельна асоціація (ВМХА), яка була створена у 2003 році. ВМХА щорічно проводить перевірку хостелів на предмет відповідності стандартам ІУНФ.

Хостели є своєрідною альтернативою традиційним засобам розміщення в Україні. Стандартні вимоги для хос-

телів в Україні розроблені мережею «Молодіжний туризм і хостели України». Відповідно до даних вимог, подібно до стандартів, розроблених Міжнародною асоціацією, хостели поділяють на три категорії: стандарт (Standart), покращений (Superior) та люкс (Luxury). Головним параметром для відношення хостелу до тієї чи іншої категорії є місце знаходження засобу розміщення – категорія підвищується за рахунок близькості розташування до центру міста, крупних бізнес-центрів, рекреаційних центрів.

Аналізуючи вітчизняну базу з'являється декілька невідповідностей. Хостели відносять до готелів і інших засобів розміщення (КВЕД 55.90), тобто вони повинні надавати готельні послуги, які не обмежуються прибиранням ліжок та приміщень, також у них повинно бути не менше сім номерів.

Також треба зазначити той факт, що у вітчизняній статистичній звітності хостели не виділяють в окрему категорію засобів розміщення, оскільки форма державного статистичного спостереження №1 КЗР (річна) «Звіт про діяльність колективного засобу розміщення», затверджена в 2011 році не передбачає збір інформації про діяльність хостелів як окремого типу колективних засобів розміщення. В зв'язку з цим неможливо провести достовірний аналіз діяльності цього виду засобів розміщення в Україні.

Підсумовуючи, хоча зазначити, що хостели – прогресивні, молодіжні засоби розміщення, зі своїми особливостями і великим потенціалом. Такі заклади дійсно потрібні і їхнє існування стимулює розвиток молодіжного туризму. Потрібно звернути увагу на удосконалення вітчизняної законодавчої бази, форм статистичної звітності для забезпечення реального обліку та ефективного функціонування хостелів як окремого специфічного виду засобів розміщення.

Список використаних джерел:

1. Агафонова Л.Г., Агафонова О.С. Туризм, готельний та ресторанный бізнес : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Знання України, 2002. 352 с.
2. Мальська М.П., Пандяк І.Г. Готельний бізнес: теорія та практика : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
3. URL: <http://www.turfirma-online.inf.ua>
4. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/barabash.htm

The article deals with the process of distribution of hostels in Ukraine at its current stage. Perspectives of development are also proposed, the disadvantages of such accommodation establishments and the possibilities of improvement of the national legal base for its more efficient functioning in Ukraine are identified.

Key words: Ukraine, hostel, accommodation facilities, classification, tourist.

Отримано 17.05.2019

О. А. Пасько, студентка 3 курсу економічного факультету

ЕКСТРЕМАЛЬНИЙ ТУРИЗМ НА ПОДІЛЛІ: РОЗВИТОК СПЕЛЕОТУРИЗМУ

Стаття присвячена дослідженню екстремального туризму в Подільському регіоні і окремого його виду – спелеотуризму. Проведено оцінку ресурсів регіону. Розглянуто переваги і недоліки розвитку даної галузі.

Ключові слова: екстремальний туризм, спелеотуризм, печери, Поділля.

Актуальність дослідження зумовлюється збільшенням в останні роки попиту серед українських туристів на тематичні тури, в т.ч. екстремальні. Екстремально – спортивні види туризму, а особливо, спелеотуризм, має величез-

ний потенціал для розвитку в Подільському регіоні. Для українських туроператорів притаманна значна непоінформованість в цьому питанні, що призводить до невеликої кількості та низької якості туристичних пропозицій.

Аналіз останніх публікацій. В дослідженнях багатьох авторів не приділяється належної уваги ролі екстремального туризму в системі туризму. Такі автори як Крачило М.П., Александрова А.Ю., Біржаков Н.Б., Любіцева О.О. відносять екстремальний туризм до активного, спортивного чи неорганізованого туризму. Праці з класифікації екстремального туризму як єдиного цілого і опису спелеотуризму як типу підземного виду туризму зустрічаються у Бабкіна А.В та в працях інших дослідників.

Метою статті є характеристика та аналіз перспективи екстремального туризму на Поділлі, а також оцінка ресурсів для розвитку спелеотуризму, як окремого виду екстремального туризму.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом активно розвивається екстремальний туризм – вид туризму, який об'єднує всі подорожі, що пов'язані з активними способами пересування і відпочинку на природі та найвищим ризиком для життя. Екстремальний туризм має на меті отримання нових відчуттів, вражень, поліпшення туристом фізичної форми і досягнення результатів. Головним чинником розвитку екстремального туризму являються соціально-психологічні потреби туристів. Що пов'язано з виключно умовами часу і запитами ринку, адже з кожним роком запити туристів, на думку багатьох дослідників і працівників тургалузі, стають все різноманітнішими, а вимоги до організації і проведення турів все більш високими у зв'язку з їх все зростаючою обізнаністю і накопиченим попереднім досвідом подорожей. У сучасних умовах високої конкуренції в туристському бізнесі в усьому світі турфірмам економічно не вигідно обмежуватися пропозицією лише тільки класичних турів за давно розробленими маршрутами з незмінною програмою надання послуг, одоманітним набором розваг і так далі. Вони повинні постійно йти в ногу із запитами споживачів, обов'язково враховуючи їх психологічні особливості і відстежуючи «модні» тенденції розвитку напрямів сучасного туристського руху.

Екстремальний туризм сьогодні є тією «модною» тенденцією, яка задовольняє вимоги туристів і є популярною особливо серед молоді. Саме побажання молодих людей на даний момент змушують туроператорів відкривати нові аспекти даного виду туризму.

Загалом, можна визначити 4 види екстремального туризму: підземний екстремальний туризм, гірський екстремальний туризм, водний екстремальний туризм та повітряний екстремальний туризм.

Якщо говорити про Подільський регіон як осередок розвитку екстремального туризму, то варто зазначити, що підземний екстремальний туризм тут є найбільш вигідним варіантом для формування і створення екстремальних турів. До підземних видів туризму входять спелеологія та спелеостологія. Печери – це останні білі плями на карті світу, остання можливість пройти там, де не ступала нога людини і куди не падав погляд її очей або фотокамер. Дослідженням цього загадкового підземного світу і займаються спелеологи. Щоб займатися спелеологією, треба мати серйозну підготовку, причому не лише фізичну, але і технічну, а також психологічну. Печери Поділля – це нескінченні підземні лабіринти. Саме тут у неогенових гіпсах розташовані друга у світі за довжиною печера «Оптимістична» (довжина 242000 м, категорія складності 2Б), гігантський лабіринт печери «Озерної» (довжина 138000 м, категорія складності 2Б-3Б), спортивна печера «Млинки» (довжина 45000 м, категорія складності 2А), печера-музей «Кришталева» (довжина 22000 м, категорія складності 2А). 3 печер з прямовисними схилами тут відомі печери «Перлина» (глибина 26 м, довжина 240 м), «Христинка» (глибина 29 м, довжина 152 м) розташовані у вапняках Товтрового кряжу і печера «Опільська» (глибина 36 м, довжина 175 м) розташована на горбогір'ї Опілля. Безумовна туристична привабливість регіо-

ну, незвичність і навіть унікальність печерних систем дозволяє створити тут туристичний центр європейського масштабу. Наявність значних наукових розробок, експедиційних досліджень, геофізичних обстежень на сьогодні створює добру базу для швидкого перетворення даного печерного регіону на унікальний туристичний об'єкт. Подільські печерні системи використовуються в якості неорганізованої і слабо організованої туристичної діяльності щонайменше впродовж 60-70 років, тобто на сьогодні наявний необхідний досвід, існують добре підготовлені інструктори зі спелеотуризму, розроблені системи безпеки тощо.

Попри наявний потенціал, Подільський регіон в Україні не має того рівня і популярності, який можуть запропонувати країни Європи, де даний вид туризму розвинений дуже добре. Для розв'язання цієї проблеми існує декілька способів. Перш за все, потрібно обладнати печери для ширшого кола людей, оскільки на Поділлі печер, обладнаних для екскурсантів лише дві: Кришталева і Вертеба. Решта ресурсів використовуються тільки професіоналами.

Більшість печер в Україні знаходяться в руках приватних підприємців або організацій, коли в європейських країнах створенні державні організації, які займаються охороною, моніторингом, документуванням, обліком, дослідженням та обладнанням печер. Створення в Україні аналогічної державної установи дозволило б сконцентрувати, в першу чергу, наукові ресурси, спрямовані на дослідження печер, створити кадастр печер, не з точки зору їх спортивної складності, а з точки зору їх природоохоронної та рекреаційної цінності.

Ще один спосіб вирішення проблеми малої популярності спелеотуризму на Поділлі – поширення інформації. Рекламу сьогодні є тим «двигуном» для будь-якого виду діяльності, в т.ч. туристичної, який забезпечує підприємства значним відсотком прибутку. Важливим засобом інформування громадськості про розвиток і стан спелеотуризму в Подільському регіоні може стати Інтернет ресурс. Створення відповідного сайту дозволить швидко дізнаватися про останні новини по даній темі і поширювати відповідну інформацію.

Висновки. Очевидно, що екстремальний туризм дуже цікавий, захоплюючий вид відпочинку і з кожним роком стає все більш популярним серед різних верств населення, не дивлячись на свою вартість. Україна загалом і Подільський регіон зокрема мають значні ресурси для розвитку всіх видів даного напрямку туризму. Спелеотуризм є явищем новим, однак не менш цікавим. Врахувавши всі проблеми Поділля щодо цього напрямку, і, розробивши стратегії їх подолання, можна вивести Україну на європейську арену і створити конкурентоспроможний продукт, який допоможе збільшити кількість туристичних іноземних потоків.

Список використаних джерел:

1. Державна служба туризму і курортів – Довідка про динаміку туристичних потоків в Україні за 2017 рік. URL: <http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=2183>.
2. Любіцева О.О. Методика розробки турів : навчальний посібник. К. : Альтерпрес, 2003. 104 с.
3. Зінко Ю., Русенко А., Шевчук О. Рекреаційна оцінка печер Подільського Придністров'я. *Українська геоморфологія: стан і перспективи*. Львів, 1997. С. 284-287.
4. Любіцева О.О. Геопросторова організація туристичного процесу 2003 года : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.02. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2003. 29 с.

The article is devoted to the study of extreme tourism in the Podolsk region and its specific type - spa tourism. The resources of the region have been evaluated. The advantages and disadvantages of the development of this industry are considered.

Key words: extreme tourism, caving, caves, Podillya.

Отримано: 17.05.2019

*Ю. Паталашко, студент 2 курсу економічного факультету,
І. Маринович, студент 2 курсу економічного факультету*

ВПЛИВ ЄВРЕЙСЬКОЇ КУХНІ НА ФОРМУВАННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ КУХНІ

У статті проаналізовано особливості кошерного способу життя. Досліджено історичні передумови харчування та традиції єврейського народу. Показано вплив єврейських страв на традиційні страви українців, зокрема подолян.

Ключові слова: євреї, кошерне харчування, кашрут, традиції, страва, правила.

Актуальність теми дослідження. Єврейська кухня багата на цікаві і своєрідні за своїми назвами і змістом страви. Кожна національна єврейська страва цікава по своєму, адже ця кухня відрізняється вишуканістю страв і витонченістю їхнього приготування. Великий вплив на формування єврейської кухні, зробила релігія, оскільки за іудейськими законами, не можна вживати в їжу свинину, ракоподібних, моллюсків (рибу можна лише лускату), м'ясо і молочні страви повинні подаватися окремо. Актуальність дослідження цієї культури полягає в тому що, багато страв і досі є домінуючими в Україні, на території якої проживають і проживають євреї і наклали відбиток своєї історії.

Постановка проблеми. Проживаючи буденні дні і на свята українці готують різні українські національні страви, але ніхто ніколи не замислюється звідки вони походять, їх коріння. Форшмак, риба фарширована та багато інших страв запозичено з єврейської кухні.

Мета: дослідити вплив єврейської кухні на формування подільських страв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Єврейська кухня висвітлена в працях таких учених як: Г.А. Дубовис «Єврейська кухня», П. Люкисон «На кухні у моєї бабусі», «Єврейська дієтологія, або розшифрований кашрут», Марлена Шпелер «Традиційна єврейська кухня», Похльобкін В.В. «Національні кухні наших народів». Вивчення праць вказаних науковців, письменників дозволяє ґрунтовно підійти до дослідження сутності поставленого наукового завдання.

Виклад основного матеріалу. Єврейська кухня утворилася під впливом релігійних законів щодо їжі («кашрут») та кухонь багатьох народів, серед яких жили євреї, зокрема німецької, української, арабської, балканської та іспанської.

Кожна єврейська господиня знає, що будь-який продукт треба використати по максимуму. Золоте правило каже: «з невеликого обсягу продуктів вміє зробити якомога більше страв». А взагалі єврейська кухня не вередлива, і будь-який рецепт треба сприймати як загальну інструкцію. Може бути використано все, що є під рукою. Традиційна єврейська кухня має багато столітню історію. У їжу уживається яловичина, баранина, кури, гуси. Єврейська кухня багата на цікаві і своєрідні за своїми назвами і змістом страви. Це і м'ясний чолнт, і яловичий есік-флейш, рибе храйме, фарширований мафрум, горіхова мухаммара, картопляний кугель, здобна зала, солодкий землах, сирні шаніки, і, національна страва євреїв маца, яка традиційно готується в період Песах.

Більшість рецептів національних єврейських страв продиктовано релігійними звичаями цього народу. Наприклад, через важливість дотримання кашруту євреям доводиться дотримуватися певних правил у їжі. В основі кашрута, в свою чергу, три головних заборони:

1. «Не вари ягня в молоці матері його», тому ніякого м'яса в молочному соусі. Не можна вживати в одну трапезу м'ясні та молочні страви, навіть якщо вони лежать на різних тарілках.
2. Єврейська кухня дозволяє вживати в їжу тільки парнокопитних жуйних тварин, причому, тварина повинна бути вбита миттєво, щоб м'ясо не було зіпсоване гормонами страху. Тому з кулінарних книг виключені рецепти зі свинини, зайчатини, м'яса хижих тварин і птахів, риби без луски та крові тварин. Наприклад, осетер – класичний представник некошерних риб, бо не має яскраво вираженої луски, а короп – характерний приклад кошерної риби: має плавці і луску.
3. Не можна готувати в суботу. Звідси походить страва, яку готують у п'ятницю ввечері, щоб до суботи вона настоялася. Називається вона – чолент.

Іудеї в багатьох життєвих ситуаціях дотримуються кашрута, тобто аналізують придатність і дозволеність чогонебудь з точки зору єврейського Закону. Кулінарія не стала винятком. Перш, ніж спробувати страву, євреї з'ясують, чи відповідають продукти і спосіб приготування певним вимогам.

Єврейська кухня має низку особливостей і обмежень. Для приготування м'ясних страв використовується тільки яловичий або гусячий жир.

В ній переважають дуже поживні супи, густі настільки, що самі по собі можуть бути цілою трапезою. Варять супи картопляні, з бобових, молочні. У літню пору люблять готувати холодний червоний борщ.

З других м'ясних страв єврейської кулінарії найбільш популярним є кисло-солодке м'ясо, тобто тушкована яловичина з кисло-солодким соусом, куди входить цибуля ріпчаста, мед, медовий пряник, сухарі з чорного хліба, цукор, оцет і родзинки.

Одна з типових закусок – форшмак. Форшмак – означає «закуска», «їжа перед їжею». Ця страва являє собою холодну закуску з рубаним оселедцем. З рибних холодних закусок єврейської кухні найбільш широко відомі фарширована щука, короп, лящ, сазан. Фаршем служать філе риби, білий хліб, цибуля ріпчаста, яйця, олія, цукор. Начинені шматки риби варять у соусі з овочами і подають з хрінном.

Молоко використовується тільки свіже.

З овочевих страв широко відомі тушкована морква (цимес), тушкована картопля з сушеними фруктами, картопляні оладки, бурякова запіканка, піоре і т.д.

Багато готується різних борошняних страв – мандалах, фрикадельки, запіканка з маці, кнедли з маці. Виробництво кондитерських виробів схоже з близькосхідним. Улюблене тісто в єврейській кухні – прісне, пісочне або «крихке», але на відміну від близькосхідного воно не масляне, а ячне, тобто його основу, 50% ваги борошна, складають яйця, причому частіше – одні жовтки. Характерне також поєднання в кондитерських výroбах меду і цукру, причому в різних пропорціях.

У єврейській кухні вживається значна кількість тваринних білків: риби, м'яса, яєць, домашньої птиці, телятини, баранини; значна кількість тваринних жирів: вершкове масло, гусячий і курячий жир.

Поряд із цим широко вживаються легкозасвоювані вуглеводи – цукор, мед, здобні вироби з пшеничного борошна.

Єврейський обід, як правило, починається з риби або оселедця, потім – суп, зазвичай м'ясний, потім м'ясо, рідко з гарніром. Завершує обід чай з солодощами.

Найбільш знаними і популярними стравами єврейської кухні вважають:

- меоравієрушалмі – срусалимська печеня, приготована з декількох видів курячого м'яса (грудинка, окорочки, печінка, серце), подається на тарілці або в піті (розрізаному уздовж хлібному коржику), рясно приправлена цибулею і прянощами;
- птітім – ізраїльський аналог кускусу (манна крупа, приготована на пару, з м'ясом і овочами);
- гефілтефіш – фарширована риба (короп, щука, кефаль, лосось);
- латкес – оладки зі шкварками і смаженою цибулею;
- храйме – риба в гострому соусі;
- форшмак – оселедець або рублене м'ясо, запечене з картоплею, цибулею, перцем і сметаною;
- мафрум – картопля, фарширована м'ясним фаршем, з морквою і томатною пастою;
- марак регель таймані – традиційний суп з телячої ноги.
- шакшука – яйця, смажені в томатному соусі з цибулею, перцем і приправами.

Не останнє місце, в національній кухні Ізраїлю займають овочеві і вегетаріанські страви. Ось лише деякі з них, які користуються заслуженою популярністю:

- хумус – страву з варених зерен нуту, подається з оливковою олією, яйцем, петрушкою і приправами;
- римес – солодке овочеve рагу;
- фалафель – котлетки з меленого нуту, з приправами, обсмажені у фритюрі;
- бульбелаткес – деруни з картоплі;
- калтебуречке – холодний буряковий суп.

Славиться єврейська кухня своєю випічкою:

- маца – корж з прісного тіста;
- мацебрай – закуска з маци з яйцем і молоком, обсмажена на олії;
- хала – святковий єврейський хліб;
- бурекас – несолодка випічка з тонкого тіста. Форма Бурекас визначає начинку, наприклад: напівкруглий – з сиром качокавалло, прямокутний – з картоплею, рівносторонній трикутник – з грибами, рівнобедрений – з сиром фета, круглий – зі шпинатом;
- хоменташ – трикутні піріжки з дріжджового тіста, з маковою начинкою;
- джахнун – рулетки з листового тіста;
- кугель – єврейська запіканка;
- самбусак – невеликі піріжки у формі трикутника або ріжка, обсмажені у фритюрі;
- куші – шоколадний торт;
- бейгл – популярний єврейський бублик;
- леках – мигдалеві пряники.

Так як на наших землях не одне століття проживали євреї вони залишили за собою багато страв та традицій. Багато народних страв єврейської кухні наклали відбиток на нашій національній кухні, які стали новинкою, та родзинкою багатьох ресторанів Поділля та усієї України.

Прототипом всіма улюбленого оселедцевого масла є фаршмак, де інгредієнти майже ідентичні, відмінністю – у відсутності в маслі яєць. Це масло використовують в багатьох кафе та ресторанах в вигляді закусок. Як правила оселедцеве масло подають у спеціальній баночці, а поряд кладуть хрусткі грінки.

Фарширована риба – без неї неможливо уявити пишні бенкети, весілля та навіть скромні застілля українців. Ця страву має дуже апетитний зовнішній вигляд і є королевою кожного святкового столу. Її коріння також лежить в єврейській кухні. Але українські господині дуже вміло підбирають все нові компоненти для начинки, роблячи цю страву виключно українською. В ресторанах фаршировану рибу готують тільки під замовлення так як подавати її потрібно одразу після приготування щоб вона не втратила свій зовнішній вигляд.

У єврейського народу талант готувати страви з овочів, навіть прості кабачки, баклажани, чи навіть картопля можуть перетворитися у дуже смачні страви. Латкес – картопляні оладки, є прототипом наших відомих та дуже смачних дерунів. Інгредієнти, спосіб приготування і навіть

форма є ідентичними. Відмінність можна помітити тільки в подачі, так як українці полюбляють деруни з сметаною та часниковим соусом, а євреї смакують з йогуртом або соусом з журавлини і яблук.

Хала – святковий хліб євреїв, вони печуть його здебільшого на шабат. На Поділлі, на полицях магазинів можна побачити майже копію, тільки під назвою «плетінка». Форма і смак ідентичні, відмінністю є тільки те що в єврейській господині посипають виріб кунжутом, а наші українки використовують насіння маку.

Висновки. Кухня євреїв не така, як інші національні кухні, і різниця в тому, що в ній поєднуються кухні всіх тих країн, де побували євреї за роки мандрів. Активізація міжнародних відносин, війна, міграція населення, змішані шлюби призвели до розмивання меж національних кухонь. Зміни виявилися і в єврейській кухні. Стародавня єврейська кухня дуже сильно пов'язана з релігійними звичаями.

У єврейській кухні багато оригінальних страв, несподіваних поєднань – наприклад, м'ясо тушковане з фруктами і зацукрованим картоплею, м'ясо, приготоване зі спеціями, або редька, варена з медом, зацукровані морква та інші. Єврейська кухня багата стравами неповторного смаку, своєрідна і оригінальна.

Головна відмінність єврейської кухні, що виділяє її серед інших кулінарних традицій і додає їй свій особливий колорит – в дотриманні релігійних правил і приписів щодо вибору і приготування харчових продуктів.

Єврейська кухня поклала початок виникненню багатьох українських страв, котрі використовують на Поділлі і які стали родзинками закладів ресторанного господарства. Але вони залишаються досить простими в приготуванні, тому їх можна приготувати вдома.

Список використаних джерел:

1. Дахно І.І., Тимофійев С.М. Країни світу: Енциклопедичний словник. Київ.: МАПА, 2011. 602 с.
2. Ощипок І.М., Пономарьов П.Х., Філь М.І. Кухні народів світу : навч. посібн. Львів : Видавництво «Магнолія 2006». 248 с.
3. Ростовський В. Кухні народів світу : підруч. К. : Кондор, 2016. 502 с.
4. Челимбенько В.А., Зигуля І.В. Кухні народів мира. Харків, 2011. 461 с.
5. Шумило Г.І. Технологія приготування їжі : навч. посіб. К. : Кондор, 2012. 504 с.
6. Доніка С. 120 Страви Єврейської кухні. Таллін : Кооператив «Яна», 1990. 64 с.
7. Люкисон П. Єврейська дієтологія, або розшифрований кашрут. К. : Фенікс, 2008. 432 с.

The article analyzes the peculiarities of kosher lifestyle. The historical prerequisites for the nourishment and traditions of the Jewish people are explored. The influence of Jewish dishes on the traditional dishes of Ukrainians, in particular in the valleys, is shown.

Key words: Jews, kosher food, kashrut, traditions, food, rules.

Отримано: 17.05.2019

УДК 37.035:316.46

Ю. В. Чопик, студентка 4 курсу економічного факультету

ПОВЕДІНКОВІ МОДЕЛІ ЛІДЕРСТВА

У статті розкрито сутність лідерства як форми діяльності направленої на взаємовідносини між лідером та групою дослідників. Проаналізовано відмінності між лідерством і керівництвом, що виявляються в особливостях ролей та функцій, які виконуються в процесі управління.

Ключові слова: лідерство, керівництво, відмінності керівника і лідера, управлінський процес, лідерські якості.

Традиційне уявлення людей про лідерів зазвичай передбачає образ керівника – тобто людини, офіційно наділеної владою. Втім, бути лідером – не завжди означає мати офіційну посаду, офіційне визнання і відповідний запис у трудовій книжці.

У реальному житті лідерство потребує готовності допомагати іншим людям досягати встановлених цілей. Але, будь-яка дія в команді потребує участі не лише лідера, але й інших

людей, при цьому лідер не буде рухатися вперед, якщо ніхто не буде йти за ним. Здатність вести людей вирізняє керівника особливим, тобто лідером. Лідер є лише частиною команди, яка цілеспрямовано рухається до стратегічної мети підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що серед зарубіжних дослідників, проблемою лідерства займалися Р. Ділтс, Є. Дирінг, А. Менегетті, Г. Мінсберг, Дж. Рассел, Р. Стогділл та інші. Серед вітчизняних науковців лідер-

тво досліджували: Й. Завадський, О. Кузьмін, Н. Мала, О. Мельник, В. Михайличенко, Л. Пашко, О. Романовський, А. Рудська, О. Саврук, В. Стадник, та інші науковці.

Лідерство тісно пов'язане з використанням мотивації та впливом на інших людей. Лідер – це людина, яка є прихильником ідеї «створити світ, до якого хочуть належати люди». Дана прихильність вимагає наявності певного набору моделей і здібностей для вираження бачення, що породило цю прихильність. До неї варто віднести комунікацію, взаємодію та керівництво відносинами всередині організації, чи просто групи людей [4].

Лідери в ефективних організаціях впроваджують нову організаційну культуру і цінності, підтримуючи різного роду нововведення, високоякісне обслуговування та турботу про всіх послідовників. Діяльність таких лідерів орієнтована як на технологію, так і на ідеологію. Отже, під лідерством звичайно розуміють один із процесів організації малої соціальної групи та управління нею, який сприяє досягненню групової мети в оптимальний термін і з оптимальним ефектом, детермінованими панівними в суспільстві соціальними відносинами.

Зауважимо, що лідер як член групи спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної, специфічної та досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацію спільної діяльності людей для найшвидшого та успішного досягнення спільної мети [2].

За К. Левінім, існують три стилі лідерства: авторитарний, анархічний (ліберальний), демократичний [1].

Авторитарним називають стиль лідерства, при якому лідер відносно підлеглих діє владно, директивно, жорстко розподіляючи ролі між членами групи, не дозволяючи виходити за їх межі і ретельно контролюючи в усіх деталях їх роботу. *Демократичний* (колегіальний, колективний) стиль визначається як такий, при якому лідер прагне керувати групою спільно з підлеглими, надаючи їм достатню свободу дій, дозволяючи обговорювати свої рішення, підтримуючи ініціативу, що вони виявляють, у різних групових справах. *Ліберальний* стиль лідерства – форма керівництва, при якій лідер практично усувається від активного управління групою і поводить як, немов він є рядовим учасником групи, дозволяє учасникам групи робити все, що їм заманеться, надаючи їм повну свободу дій. Важливо відзначити, що для груп і колективів різного рівня розвитку оптимальними стилями лідерства, що забезпечують найбільшу ефективність діяльності, є різні стилі лідерства, їх комбінування і взаємодоповнення.

Керівництво, на відміну від лідерства, є офіційно регламентованим соціально організованим процесом. Спільним для лідерства і керівництва є можливість та здатність розвивати та застосовувати владу, тобто впливати на поведінку інших людей чи на ситуацію. Цей вплив здійснюється за допомогою різних засобів: авторитету, права примусу, традицій, економічних або ідеологічних механізмів.

Сучасними дослідниками експериментально доведено, що керівництво дозволяє використовувати потенціал працівників на 60%, і лише керівник-лідер може досягти повного використання здібностей підлеглих [2]. Керівник-лідер може стимулювати інноваційну поведінку працівників, забезпечуючи постійне генерування й використання нового знання на усіх рівнях організації. Лідерські здібності й особливо лідерська майстерність розвиваються в процесі цілеспрямованої діяльності. Будучи призначеним чи обраним на посаду менеджера, молодий керівник повинен ознайомитися з арсеналом знань, якими повинен володіти лідер робочої групи.

Для того, щоб успішно здійснювати управлінські функції, сучасному керівнику потрібно вміти вести за собою підлеглих. Виступаючи сьогодні в ролях керуючого і новатора, керівник насамперед виявляє себе як лідер.

У кожній конкретній трудовій групі діє індивід, до якого прислухаються і придивляються інші люди, він впливає на навколишніх головним чином за двома соціально-психологічними каналами:

а) за каналом авторитету (члени групи визнають перевагу лідера перед іншими в силу його положення, досвіду, майстерності, освіти тощо);

б) за каналом харизматичних властивостей (людяність, ввічливість, моральність) [3].

Виходячи з цього відмінності між лідерством і керівництвом, лідером і керівником виявляються в особливостях ролей та функцій, які ними виконуються в процесі управління (див. табл. 1). Якщо керівник протистоїть групі підлеглих, виступає як зовнішня сила, то лідер перетворює колектив у єдину команду.

Таблиця 1

Відмінності між поняттями «лідерство» і «керівництво»

Керівництво	Лідерство
1) Керівник, який досягнув влади, зайняв відповідну посаду, керує людьми винятково з позицій, наданих посадою, і не обов'язково має лідерські якості.	1) Поняття «лідер» є більш містким, оскільки охоплює риси особистості як керівника так і лідера.
2) Керівник у впливі на роботу підлеглих і в побудові стосунків між ними, насамперед, використовує і покладається на посадову основу влади та джерела, що її живлять.	2) Лідерство ґрунтується більш на процесі соціальної взаємодії у групі людей, що є набагато складнішим.
3) Керівник має владні позиції і підлегли в будь-якому випадку повинні його визнавати як лідера.	3) Лідерські стосунки відрізняє те, що послідовники визначають лідера лише тоді, коли він довів свою компетентність і цінність для групи.
4) Керівник здійснює управління на основі прийнятих рішень і контролює їх виконання.	4) Лідер надає право приймати рішення кожному співробітникові, концентрується на погодженні інтересів працівників.
5) Керівника обов'язково призначають.	5) Лідерство виникає стихійно.
6) Керівництво ґрунтується переважно на формальних аспектах діяльності.	6) Лідерство ґрунтується на неформальних.
7) Керівництво – явище стабільне.	7) Висування лідера залежить від настрою групи.
8) Керівник стає на чолі організації в результаті формалізації відносин у ній (делегування повноважень).	8) Лідерами стають не з волі організації, а завдяки особистому авторитету, харизмі та багатом особистим якостям індивіда.

Складено за джерелами [2; 4].

Важливо зазначити, що лідерство виникає й формується у процесі спільної діяльності людей, тому що є результатом внутрішньо-групової взаємодії між членами групи (між лідером і групою), спрямованої на досягнення загально-групових цілей. Така взаємодія здійснюється через вертикальний і горизонтальний розподіл функцій і ролей, через управлінські структури, як правило, ієрархічні, що здійснюють управління.

Таким чином, керівництво характеризує офіційно структуровані, формальні управлінські відносини в організації, діяльність керівника й підлеглих на виконання офіційних доручень й завдань. Лідерство, у свою чергу, характеризує результат внутрішньо-групової взаємодії між лідером і групою, через вплив лідера на поведінку людей спрямовуючи, мотивуючи їх зусилля на досягнення загально-групових цілей в оптимальний термін і з оптимальним ефектом.

Список використаних джерел:

1. Карамушка Л.М. Психологія управління : навч. посіб. Київ, 2003. 344 с.
2. Кузьмін О.Є. Керівництво організацією : навч. посіб. Львів, 2008. 244 с.
3. Минсберг Г. Действуй эффективно! Лучшая практика менеджмента. Санкт-Петербург, 2011. 288 с.
4. Савчук Л.М. Організаційна поведінка. Київ, 2001. 249 с.

The article describes the essence of leadership as a form of activity aimed at the relationship between the leader and the group of followers. The differences between leadership and management, which are revealed in particular roles and functions that are performed in the management process, are analyzed.

Key words: leadership, management, differences of leader and manager, managerial process, leadership qualities.

Отримано: 17.05.2019

УДК 81'373.232.1(410.1)

*Ю. О. Варфоломеєва, студентка 3 курсу факультету іноземної філології***CHILDREN'S NICKNAMES IN THE UK**

У статті досліджуються прізвиська та їх вплив на традиційні імена. Вказано, що даючи дитині прізвисько, важливість імені та його значення може повністю змінитися. Прізвисько, яке замінює офіційне ім'я близької людини, друга, місця або речі, зазвичай використовується для виявлення прихильності. Визначено, що прізвиська у Великобританії можуть вказувати на фізичні особливості, зовнішній вигляд, характер, або на певні риси особистості.

Ключові слова: прізвиська, особисті імена, традиційні імена.

A nickname is a substitute for the proper name of a familiar person, place, or thing – commonly used for affection. Nicknames don't always have to be a play on your child's given name. In fact, sometimes when you're naming a son or daughter after yourself or a living relative, giving a unique nickname right from the start can limit the confusion. Of course, some nicknames that were common in earlier times, especially for girls, may not be known nicknames at all today. For example, Margaret: Maggie, Rita, Madge, Greta, Peggy, even Daisy (Marguerite is the French word for Daisy), Mary: Polly, Minnie, Polette (Polly/Mary is very common in early America), Minerva: Minnie, Alice: Lisa, Sonny, Amelia: Milly, Helen: Ailene, Elaine, Leonora, Nelly, Sarah: Sadie, Louise: Alison, Eloise, Lois.

Most male nicknames are more straightforward, although Hal and Harry for Henry or Neil for Cornelius are a little less obvious. What frequently happens with men is they decide to go by their middle name. Everyone will know them by the middle name and they will be written up in county histories under this name. John William may be called Bill most of the time. But when it comes to some official documents, he will trot out his full legal name. Your best piece of luck is when you encounter a document where he uses both names together [1].

Nicknames can have some similarities due to a physical feature or appearance or even characteristic of a personal identity. To prove it we may see Scottish nicknames, which assimilated to last names or even surnames. Because in the early days many Scots had the same name, these nicknames were usually used to distinguish one 'Andrew' or 'Tahmas' from another. Over time many of these became surnames, or last names. Here are some examples:

- Dunn (Olde English for 'dark') or donn (Gaelic for 'brown') could be used for someone who was dark-haired or dark-skinned. Dunn or Dunne is still used as a surname;
- 'Ruadh' (Gaelic for 'red') could be for someone with red hair and became the last name Reid;
- 'Cam' (Gaelic for 'crooked') could be combined with a physical feature such as 'sron' (Gaelic for 'nose') or 'beul' (Gaelic for 'mouth').

These became the very well-known Scottish surnames of Cameron and Campbell [3].

There are different ways of coining new nicknames. One of the most popular methods is making a new one by initials. Sometimes nicknames are as easy as working with the initials of a first and middle name (JT for Joseph Todd, AJ for Alexandra Jane) or abbreviating the full name.

Another method is based on creating good nicknames by last name. For example, if you have a last name starting with Mc, you can nickname your child Mick, Mac, Mack or Maks, no matter what their first name is.

Nowadays, gender neutral names, become really popular. And a great example is the short nickname Kit. This moniker

has traditionally been used as an abbreviation for such classic names as Christopher and Katherine. This nickname has been around for centuries, so it's about time that its popularity as a given name caught on.

Also there is one more interesting thing that not only one person has his/her own nickname, but rather the nickname is given to all citizens of the certain location. Britain is divided up into many different regions and dialects, all with their own traditions and idiosyncrasies. On top of that, each region often has its own unique nickname for its natives. For example, it's common knowledge that Liverpudlians are known informally as 'Scousers' and 'Cockneys' are from East London. But there are nicknames allocated to inhabitants of certain areas of the country that are much less known. Yorkshire – a 'Tyke', Wiltshire – a 'Moonraker', Tarbert, Loch Fyne – a 'Dooker', Lancashire – 'Yonner', Leeds – 'Loiner', Leicester – 'Rat-eye' (from the Roman name for the city: Ratae), Leicestershire – 'Beanbelly' (from the eating of broad beans) [2]. The origins of these unique nicknames are often not completely clear but can be influenced by class, local food, sport, or the area's traditional trade.

This research has checked the traditional nicknames usage and modern transformation of this name giving process. Nicknames have a lot of traditional name roots, but also a great arrangement of modern usage. Nicknames have even the official status. They help to make an appropriate name shortening with saving all traditional, national and stylistic features. That's why we may conclude that nicknames have become as wonderful tool for making names not only shorter, but also stylistically and emotively complete.

References:

1. The importance of names and naming patterns. URL: https://www.genealogy.com/articles/research/35_donna.html.
2. This list reveals your British regional nickname depending on where you live. URL: <https://www.countryliving.com/uk/wildlife/news/a3298/british-regional-nicknames>.
3. Your guide to Scottish surnames. URL: <https://www.scottish-at-heart.com/scottish-surnames.html>.

This article deals with nicknames and their influence on traditional children's name giving. Giving children a name traditionally is considered to be a nickname, could completely change the importance of name. A nickname is a substitute for the proper name of a familiar person, place, or thing – commonly used for affection. Nicknames can refer to a physical feature or appearance or characteristic or a personality trait. In this case nicknames make a great contribution in naming children in UK.

Key words: nicknames, personal names, traditional names

Отримано: 16.05.2019

ТВОРЧИСТЬ ЕНН ТАЙЛЕР В ОЦІНЦІ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

У статті характеризується сучасний стан вивчення творчості Енн Тайлер літературознавчою наукою. З'ясовано, що кожен із дослідників американської письменниці пропонує власну інтерпретацію романного світу митця, який доцільно аналізувати в комплексі заради конструювання цілісного образу її романів, їх сюжетотворчих, поетикальних і жанрово-стильових характеристик.

Ключові слова: жанр, поетика, стиль, сюжет, хронотоп.

Енн Тайлер – американська письменниця, лауреат Пулітцерівської премії 1989 року. Її перший роман «Якщо ранок коли-небудь настане» був опублікований у 1964. У період з 1965 по 1970 Енн займалася вихованням дочок і публікаціями літературних оглядів в періодиці, тимчасово відмовившись від написання нових оповідань і романів. Почала писати знову в 1970 і опублікувала ще три романи до 1974 – «A Slipping-Down Life», «The Clock Winder», і «Celestial Navigation». Одинадцятий роман Енн Тайлер «Уроки дихання» отримав у 1989 Пулітцерівську премію і став книгою року журналу «Time».

Енн Тайлер увійшла в історію американської та світової літератури як надзвичайно талановита письменниця-романістка ХХ століття. Темою нашої статті стало дослідження прозових творів Е. Тайлер в оцінці літературних критиків.

Творчість Е. Тайлер завжди викликала жвавий інтерес у літературних колах не лише США, а й інших країн. Її багатий спадок викликав запеклі суперечки, дискусії. До вивчення творчості Е. Тайлер застосовувалися різні аналітичні підходи, серед яких: розгляд її доробку в контексті категорії жанру; погляд на її романи як на продовження традицій «південної» літературної школи США; мінімалістської прози; як на прояв екзистенціалізму в літературі; з позицій гендерної критики тощо.

Так, Л.Т. Стрелко слушно відзначає самотність використання Енн Тайлер запозиченого південною літературною традицією «ідилічного хронотопу» у жанрі сімейного роману [5, с.72-73]. Характерною для такого типу роману темою, як відомо, була руйнація сімейної ідилії, крихіткість родинного світу, спричинена повторюваністю подій, передбачуваністю реакцій, монотонністю побуту. Проте зазначимо, що в сімейному романі Е. Тайлер крах сімейної ідилії досить часто виступає не кінцевим, а вихідним пунктом сюжету. Крім цього, саме через руйнацію тайлерівська родина має змогу відродитися, набутти оновленого змісту, а іноді й форми.

Під іншим аналітичним кутом проблема жанру ставиться у дослідженні Л.В. Моденкової. Увагу дослідниці привертає тема самотності, яка «простежується не лише у сюжетних лініях роману, а й у певній уповільненості нарації, її емоційній тональності [4, с.74]». Дослідження «моральних та філософських колізій», «ускладнений психологічний малюнок [4, с.114]» – ось основні елементи, що, на думку Л.В. Моденкової, стали набутком сучасного сімейного роману Е. Тайлер.

Досить слушно називає Е. Тайлер «дослідником поведінки сучасних американців у сімейному колі [8, с.6]» з сорокарічним стажем В. Прітчард. Основним сюжетним її жанровим фокусом її романів дослідник вважає сімейні зсуви. У своєму критичному огляді останнього за часом написання тайлерівського роману («Аматорський шлюб») В. Прітчард вказує на провідні жанрові риси, притаманні прозі Е. Тайлер, разом з самотніми письменницькими прийомами (наприклад, використання казкових елементів, розгляд яких, на наш погляд, має неабиякий продуктивний потенціал).

У радянській критиці Е. Тайлер вписується у південний контекст США М.А. Анастасьєвим [1], М.В. Тлостановою [6] та О.А. Шаховцевою [7]. Особлива увага надається південній естетиці та поезиці, історичним і культурним реаліям американського Півдня. У М. Тлостанової постулюється своєрідна «гендерно-регіональна маргінальність [6, с.186]», яку, на думку дослідниці, втілює серед інших і творчість Е. Тайлер. На особливу увагу заслуговує поняття «південної ідентичності», його специфіка та трансформація у романістиці Е. Тайлер. Трансформаційний процес охоплює модифікації багатьох традиційних американських цінностей, серед яких на перший план виступає сім'я.

О.М. Зверев зараховує Е. Тайлер до плеяди письменників, які протягом 1970-х років сприяли виникненню нової хвилі у жанрі реалістичного роману, для котрої було характерне оновлення інтересу до «одноповерхової» Америки, «нове відкриття» буденності, побуту, повсякденного життя звичайних людей [3, с.35]. Детальний розтин поточної дійсності, звісно, вимагав своєрідного занурення у конфлікти та певні елементи реального життя що, на думку деяких критиків, надто «звужувало, мінімалізувало романний простір [3, с.45]». Мета такого мікроскопічного аналізу буденності полягає у віднайденні альтернативи соціальному розпаду (що відбувався в Америці після В'єтнаму, утергейтського скандалу тощо), результатом чого стає пошук «об'єднувального життєвого центру [3, с.45]».

До письменників-мінімалістів відносить Е. Тайлер і Т.Н. Денисова, яка відмічає заглиблення авторки у «життя локальне, передусім – родинне, зосередженість на міжлюдських взаєминах [2, с.300]». Не можна не погодитись з твердженням дослідниці про те, що мінімалізм Тайлер та інших письменників, що належать до цього напрямку, це «не повернення до класичного реалізму з його міметичними настановами», а створення «абсолютно нової нарратологічної епістемі [2, с.300]».

Отже, кожен із дослідників творчості Е. Тайлер пропонує власну інтерпретацію романного світу письменниці, який доцільно аналізувати в комплексі заради конструювання цілісного образу її романів, їх сюжетотворчих, поетикальних і жанрово-стильових характеристик. Проза Е. Тайлер активно досліджується фахівцями, але можливість перегляду творчих позицій письменниці в умовах сучасного літературознавства та поява нових творів спонукає до подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Анастасьєв Н.А. Южный акцент. *Проблемы становления американской литературы*. М. : Наука, 1981. С. 121-135.
2. Денисова Т.Н. *История американской литературы XX столетия* : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. К. : Довіра, 2002. 318 с.
3. Зверев А.М. Логика литературного десятилетия. *Литература США в 70-е годы XX века*. М. : Наука, 1983. С. 11-80.
4. Моденкова Л.В. Психологические аспекты «семейного романа» 80-х годов («Обед в ресторане «Тоска по дому» Энн Тайлер). *Тезисы научной конференции «Тенденции литературы и журналистики США 80-х гг. XX века»*. М. : Университет им. М.В. Ломоносова, 1989. С. 73-74.
5. Стрелко Л.Т. Эволюция жанра семейного романа в творчестве Энн Тайлер. *Тезисы научной конференции «Тенденции литературы и журналистики США 80-х гг. XX века»*. М. : Университет им. М.В. Ломоносова, 1989. С. 72-73.
6. Тлостанова М.В. Проблема мультикультурализма и литература США XX века. М. : Наследие, 2000. С. 152.
7. Шаховцева Е.А. Современная женская проза Юга США: гендерный аспект. Владивосток : Изд. Дальневост. ун-та, 2003. 288 с.
8. Pritchard W.H. Unhappily Ever After (The Amateur Marriage rev.). *Washington Post*. 2004. P. 5-6.

The article describes the state of Anne Taylor's literary study. It is found that each researchers of the American writer offers his/her own interpretation of the novel's world of the artist, which is expedient to analyze in the complex for the sake of constructing a holistic image of her novels, their storytelling, poetic and genre-style characteristics.

Key words: chronotope, genre, plot, poetics, style.

Отримано: 16.05.2019

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОГО СЮЖЕТУ В ПОВІСТІ «ПОВЕРНЕННЯ МЮНХГАУЗЕНА» СИГІЗМУНДА КРЖИЖАНОВСЬКОГО

У статті аналізуються особливості трансформації традиційного матеріалу в повісті С. Кржижановського. Доведено, що традиційна проблема несумісності світів реальності і фантазійного, що виражена через образ головного героя, осмислена Кржижановським глибоко і виражена символічно через образ годинника і книги.

Ключові слова: хронотоп, символ, традиційний сюжет і образ, ідейний зміст.

Проза Сигізмунда Домініковича Кржижановського (1887-1950) є не тільки одним із найбільш значущих, але й одним із найменш вивчених пластів світової літератури першої половини ХХ століття. Перші роботи літературознавців, присвячені дослідженню прози Сигізмунда Кржижановського [1; 2; 4; 5], з'явилися на початку 90-х років ХХ ст., проте і сьогодні вважати її по-справжньому вивченою не можна.

«Повернення Мюнхгаузена» – це твір, суть якого зводиться до двох основних екзистенціальних проблем – проблеми свободи як фундаментальної характеристики людського існування і проблеми конфлікту особистого, індивідуального, альтернативного світу зі світом, «спільним для всіх».

Яскравим порушником «світу мір» у творчості Кржижановського є традиційний образ світової літератури – образ барона фон Мюнхгаузен, який винайшов оригінальну, виключно для «особистого користування», «метричну систему», вимірюючи «на свій аршин» і час, і простір. Таким був його шлях створення альтернативного світу. Мюнхгаузен порушував уявлення про властивості і межі простору, прагнучи, за його словами, зробити останній «просторнішим».

На конверті листів Мюнхгаузена респондентів дивувала адреса відправника: «Г. Уюди, тридцять п'яти будинку на тридцятій вулиці» [3, с.240]. Щоб «дістатися» до цієї адреси, головне, за Мюнхгаузенем, уникати банальних траєкторій при переміщенні в просторі. Але у реальному світі це неможливо, тому герой відмовляється від простору світу об'єктивного, віддаючи перевагу власному простору. Показово, що барон, отримавши завдання їхати в СРСР, «змінив маршрут» і опинився в Боденвердені: «І, звичайно, я не був би Мюнхгаузенем, якби задумав шукати Москву... у Москві. Ясно, що, прийнявши завдання «СРСР», я тим самим отримав моральну візу у всі країни світу, окрім СРСР. І я відправився в мій старий, тихий Боденверден» [3, с.245].

Світ «небувалого», в якому «бував» Мюнхгаузен, знаходить своє втілення в достатньо цікавому нетрадиційному хронотопі. У хронотопі повісті ми бачимо не єдиний, якісно однорідний хронотоп, а єдність різних хронотопів: 1) хронотоп, який є художнім втіленням, осмисленням реального, об'єктивного простору і часу; 2) хронотоп фантазії, слова, точніше, хронотоп, породжений словом героя; це хронотоп світу, створеного творчим зусиллям героя.

Простір так само, як і час, підпорядковується героєві. Простір – жвавий, йому властивий особистий, «діяльний» початок. Пригадаємо епізод, коли Мюнхгаузен боровся з простором кривих вулиць Риму, які звужувалися і розширювалися, прагнучи поглинути героя, а собор святого Павла, «ворушивши колонами», пустився в гонитву за Мюнхгаузенем. Ще однією характерною рисою простору є те, що в одному топосі можуть бути поєднані просторові атрибути, несумісні в реальному просторі, наприклад, літні пейзажі і засніжені поля СРСР.

Символом кризи є епізод зі сну Мюнхгаузена: «В цей час – Мюнхгаузен ясно бачить – шлагбаум швидко опускається: біло-червоні смуги ударили по восьмій букві і ім'я, як змія, розітнута ножем, болісно вигинає розлучені складки: МЮНХГАУЗЕН – по той бік стовпа, БАРОНФОН – по цю. Бідне БАРОНФОН кидається з одного боку в інший не знаючи, що зробити. Очі Мюнхгаузена від букв на снігу до знаків прикордонного стовпа: СРСР» [3, с.398]. «Розп'яття» імені дорівнює для поета «розп'яттю», розколу світу; цей сон провіщає драматичний результат подорожі Мюнхгаузена.

Образ «гігантського циферблату століть» з'являється на початку оповіді, відображаючи в «концентрованому вигляді» всю проблематику повісті: «Уявіть собі отакий гігантський циферблат століть; вістря його чорної стріли –

з ділення на ділення – над низкою дат; сидячи на кінці стріли, можна розгледіти що пропливають знизу: 1789-1830-1848-1871 – і ще, і ще, – у мене і зараз ще рябить в очах від бігу років. Тепер уявіть, люб'язний друг, що ваш покірний слуга, охопивши колінами ось цю саму, повислу над зміною років, (і всього, що в них) стрілу, кружляє по циферблату часу. Коса, камзол, шпага, звисившись над циферблатом, гойдаються від поштовхів. А поштовхи стрілою об цифри все сильніше і сильніше: на 1789 міцніше зіп'люю коліна, на 1871 доводиться і руками і ногами за краї стріли схопитися, але з 1914 трясіння цифр робиться нестерпним: ударившись об 1917 і 1918, втрачаю рівновагу і, чи розумієте, виблискую п'ятами вниз» [3, с.439-440].

Тут чітко проявляється не тільки зіставлення двох типів хронотопу, але й основний екзистенціальний конфлікт, що переживається героєм, – конфлікт світу, «війнячого з ока Мюнхгаузена» з агресивно-наступальним буттям зовнішнього світу. Мюнхгаузен летить над реальністю, абсолютно не претендуючи на неї і не заявляючи про себе в ній; навпаки: вона (реальність) «б'є» Мюнхгаузена і, врешті-решт, барон втрачає рівновагу і, чи «розумієте, виблискуює п'ятами вниз». Точки «удару» об реальність цілком конкретні: 1789, 1830, 1848, 1871, 1914, 1917, 1918 – дати революцій і воєн.

Мюнхгаузен летить по колу. Коло – символ вічності, воно не має ні початку, ні кінця – точок, які б співвідносилися з реальним, історичним часом.

Інша просторово-часова модель книги – так само, як і коло, є втіленням вічності, оскільки Мюнхгаузен, перебуваючи в ній в різний час протягом більше двохсот років, не змінюється (відсутність часу – властивість вічності). У книгу (у вічність) повертається Мюнхгаузен, оскільки його фантазії зіткнулися з країною, «про яку не можна збрехати» (Росією), і перетворилися у факти, що для «майстра чистої бездомішкової фантазії» неприпустимо. Мюнхгаузен закінчив шлях там, де почав (у вічності), тобто зробив ще одне коло над реальністю.

З моменту попадання в книгу, час для Мюнхгаузена зупинився, а простір, що до цього проступав через сукупність топосів, стиснувся до однієї конкретної просторової точки – 69 сторінок книги під назвою «Пригоди барона Мюнхгаузена» 1783 року видання, тієї книги, листи якої «пахнуть, як сама вічність». До речі, графічний малюнок номера сторінки – «69» – це знову таки коло, що, безумовно, не є випадковістю. Коло як втілення вічності є своєрідним просторовим символом-лейтмотивом, який супроводжує Мюнхгаузена впродовж всієї повісті.

Отже, традиційна проблема несумісності світів реальності і фантазійного, що підкоряються своїм просторово-часовим законам, осмислена Кржижановським дуже глибоко і виражена ще і символічно: у вигляді двох просторово-часових моделей-символів, які є своєрідними варіантами «застиглого» хронотопу, – це «гігантський циферблат століть» і «книга» – «останній притулок Мюнхгаузена». «Гігантський циферблат століть» і «книга» – це варіанти «застиглого хронотопу», що відображає ідейно-тематичне наповнення повісті.

Список використаних джерел:

1. Буровцева Н.Ю. Проза С. Д. Кржижановського: проблеми поезики : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. М., 1998. 234 с.
2. Делекторская И.Б. Эстетические воззрения Сигизмунда Кржижановского: от шекспироведения к философии искусства : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. М., 2000. 274 с.
3. Кржижановский С.Д. Собрание сочинений в пяти томах. СПб. : Simposium, 2001. Т. II. 544 с.

4. Подина Л.В. Пространство и время в художественном мире Сигизмунда Кржижановского : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01. Самара, 2002. 238 с.
5. Топоров В. «Минус-пространство» Сигизмунда Кржижановского. *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное.* М., 1995. С. 55-78.

The article analyzes the peculiarities of the transformation of traditional material in S. Krzhyzhanowskyi's story. It is

proved that the traditional problem of the incompatibility of the worlds of reality and fantasy, expressed through the image of the protagonist, is deeply comprehended and expressed symbolically by Krzhyzhanowskyi through the image of the clock and the book.

Key words: chronotope, ideological content, symbol, traditional plot and image.

Отримано: 16.05.2019

УДК 821.111-31(73).09Пінчон

С. В. Ковальська, магістрант факультету іноземної філології

ВИКОРИСТАННЯ АНТИЧНОГО МІФУ ПРО ЕДІПА В РОМАНІ «ВИГУКУЄТЬСЯ ЛОТ 49» ТОМАСА ПІНЧОНА

У статті досліджується вплив міфології та застосування міфологічних сюжетів та образів у сучасній постмодерній літературі, зокрема, романі американського письменника Томаса Пінчона.

Ключові слова: постмодернізм, сугестія, рецепція.

До сьогоднішнього дня точаться дискусії у літературознавчих колах, про взаємозв'язок літератури та міфу. За всіма ознаками міф є тим ідеальним та довершеним літературним та культурним творінням, де викладені постулати усього людського життя. Міфологія відображає систему існування людини невід'ємну від природи та буття. Тому античні образи та сюжети не втрачають своєї популярності, а розцінюються як своєрідне джерело мудрості та світобудови. Для сучасного літературного процесу та творення глибоких, неоднозначних постмодерних текстів, саме антична література та міфологія є тією відправною точкою.

Томас Пінчон, один з найяскравіших письменників літератури США другої половини ХХ ст. та найпоказовіший представник американського постмодернізму, оскільки в його романах спостерігається витончена пародія, пастиш, прихована іронія та самоіронія, постмодерна гра слів та аллюзії на інші теми та мотиви попередніх літературних епох.

За словами Тамари Денисової, стиль Томаса Пінчона полягає в тому, що, послугуваючись провідними символами доби та значущими деталями, він описує всю складність 60-70 років ХХ століття в Америці з притаманними йому сарказмом, сатирою та іронією, зокрема яскравим зразком такої сатири є роман «Виголошення лоту 49» [5, с.112]

У творі «Виголошується лот 49» поєднується новаторське бачення побудови твору з традиційним постмодерним текстом. Автор заявляє про себе, як про письменника, який застосовує постмодерну теорію на усіх текстуальних рівнях. У центрі уваги – «... проблема людини, яка трагічно – аж до психічних розладів – переживає факт свого відчуження в суспільстві» [6, с.307]. Такий момент самотності та відсторонення активно застосовується у літературі постмодерну. Цей прийом дозволяє реципієнту краще зрозуміти головну проблему та акумулювати свої інтелектуальні здобутки для сприйняття повного тексту, зрозуміти власну значимість. Світ прирівнюється до божевільні, де «нормальній» (за всієї відносності цього поняття) людині дуже важко віднайти правдивість. Пінчон продовжує працювати над темою, що наскрізно проходить крізь усю американську літературу ХХ століття, де світ сприймається як «божевільня», проте митець робить це на власний розсуд, з особливою манерою. Автор по новому інтерпретує протест особистості, аніж нам представлено у відомому міфі про Едіпа. Пінчон сприймає «...безумство світу як визначальний факт життя індивіда, а тому у творі набуває розвитку мотив ентропії. Всю історію людства представлено як замкнену систему, яка характеризується незмінною тенденцією до внутрішньої деградації» [8, с.101]. Створюється характерний колаж сюжетних ліній, які переплітаються між собою, мають спільні мотиви, серед яких один із основних – насильство, провідником якого є держава. Певною мірою тут проглядається аллюзія на культуру (art, music), яка ламає усталені стереотипи і дає волю людській індивідуальності.

Роман «Вигукуються лот 49» повністю підпорядкований внутрішній постмодерній логіці: твір здається заплутаною «грою слів», хаотичний та перенасичений інформаці-

єю і сприймається як «абсурдний» з детективною лінією. Таємниця сюжету невідома лише героїні Едині Маас, яка у пошуках підпільної організації Тристеро повинна розгадати низку таємниць, породжених «божевільним світом». В загадкових символах, знаках та ієрогліфах, які потрапляють на очі героїні, читач відкриває для себе сакральний зміст, за яким проглядає трагедія усього людського роду.

У цьому проглядається яскрава паралель між образом Едіпа, котрий слідує пророцтвам оракула, вірить у фатум та його безпрецедентність. У трагедії Софокла фатальна доля виявляється тільки канвою, на якій драматург створює складний і глибокий образ загальнолюдського значення. Трагічною провиною Едіпа стає не злочин (вбивство батька, інцест), а самовпевненість героя. Із розвитком дії трагедії Едіп дедалі більше усвідомлює безглуздість своєї самовпевненості, проте він знаходить у собі сили, щоб спокутувати свою провину і гідно завершити життєвий шлях, а з іншого боку образ каліфорнійської домогосподарки, що приймає світ буквально, не вникаючи у глибини проблеми, Едіпа Маас живе у суспільстві, де не задумуються про свої помилки, де сумління не має ваги. Люди живуть моментом, насолоджуються життям, дбають про власні інтереси та бажання.

Важливим фактором для створення постмодерного сюжету має історичне тло. Пінчон створює «альтернативну історію», яка стає доповненням до загальновідомої інформації. Такий прийом дозволяє читачеві приймати текст, як повністю довершений, замкнений твір. Якщо фінальна розв'язка трагедії Софокла нам дається поступово і реципієнту відкривається повна картина та зміст, то Пінчон заганяє читача у глухий кут, усе сприйняття тексту базується на інтелектуальному та психологічному рівні і є свідченням багатого літературного досвіду.

У творі є порівняння із загадкою Сфінкса, що відсилає і до таємничого імені головної героїні. От тільки у Сфінксовій загадці маємо умову: у Пінчона читач має поставити її сам. Загальний настрій тексту – неспокою, невизначеності, різноманіття образів і символів – гіпноотично діє на читачку свідомість. Майстерність автора полягає у тому, щоб задіяти читача до безпосередньої дії у творі. Реципієнт стає безпосереднім учасником розв'язання поставлених проблем.

Ім'я героїні – Едіпа відразу викликає в читача аналогію з давньогрецьким царем Едіпом. На перший погляд – це абсурдно. Однак на інтуїтивному рівні, з цим можна погодитись: в обох випадках руйнується чітка система буття, тому цінності та орієнтири цих героїв відмінні. Зіпсована сучасністю та безтурботністю власного життя, Едіпа приходиться до думки, що все, що ти бачиш і відчуваєш, умовно, контурно і легко може бути спростоване, на відміну від античного героя, де є усвідомлення відповідальності за власні вчинки та їх наслідки.

Проблема пошуку істини та протистояння сучасним сугестивним методам впливу наближає головну героїню Едіпу Маас до античного героя Царя Едіпа. Античні постулати доводять, що людина попри безсилля перед долею продовжує боротися з нею і цим звеличує себе. Такі вічні істини знаходять відлуння і новому, сучасному світі. Попри

плин часу, розвиток цивілізації та технічний прогрес, духовні проблеми та їхній вплив на свідомість людини залишаються вічними. Головна героїня роману підсвідомо розуміє, що змушена розплутати історію до кінця, хоча вона сприймає події доволі спокійно та беземоційно.

Символічно є назва міста Сан-Нарцисо, місто самозакоханих, егоїстичних людей, де свого часу жив Пірс. Читач знову отримує алюзію на міфологію – відомий міф про самозакоханого юнака, доля якого трагічна, однак очікувана аналогія тут не спрацьовує. Ні Едіпа, ні її оточення не сприймають жодної трагедійності, події набувають жанру детективу, який також пародіюється. У другій главі прослідковується процес пізнання Едіпа. Вона збирає інформацію, шукає організованість та системність в подіях, розгадує все нові і нові тасмниці, при цьому героїня далека від морально-етичних проблем і суджень, які притаманні міфам про Нарциса чи трагедії Софокла. Перед нами самотня особистість, типова для Америки середини ХХ століття. Справедливо виглядає твердження Тамари Денисової, що «...роман тасмниць і жахів розгортається на тлі гротескового опису картини Америки середини ХХ ст.» [4, с.276].

Тема самотності характерна для постмодерної літератури, набирає глобальних масштабів та переростає в образ Америки – багатолікий натовп самотніх людей, які часто звертаються до служби порятунку. На противагу попереднім прийомам, тут виникає протиставлення: античний Едіп сам бореться зі своєю долею та приймає тягар кари, пересічний американець шукає розради у психоаналітика. Така реальність видається куди страшнішою, у порівнянні з готичними жахами шекспірівської п'єси, яку дивиться Едіпа Маас. Попри весь трагізм свого становища героїня залишається доволі спокійною, байдужою і спрощено сприймає проблеми

власного буття. Навіть показ досвіду сторіч європейської цивілізації не змінює її, для Едіпа найкомфортніший метод спілкування – параноя, як типовий стиль існування.

Список використаних джерел:

1. Анастасьєв Н. У слов долгое эхо.... *Вопросы литературы*. 1996. №3-4. С. 3-31.
2. Аверинцев С. К истолкованию символики мифа об Эдипе. *Античность и современность*. М., 1972. С. 90-102
3. Виглошення лоту 49. Томас Пінчон / пер. з англ. М. Нестелєєва. Київ : Видавництво Жупанського, 2016. 200 с.
4. Денисова Т. Современный американский роман. К. : Наукова думка, 1976. 306 с.
5. Денисова Т. Історія американської літератури ХХ століття. К. : Довіра, 2002. 318 с.
6. Ерман Л. Пінчон, Томас. *Енциклопедія постмодернізму* / пер. з англ. В. Шовкуна. К. : Основи, 2003. С. 307-308.
7. Лало А. Томас Пінчон и его Америка: загадки, параллели, культурные контексты. Минск : РИВШ БГУ, 2001. 267 с.
8. Лісун О. Ідея божевільного світу в романі Томаса Пінчона «Вигукується лот 49». *Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. 22-23 березня 2007 р. : в 2 т. / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.В. Петренка. К. : НАУ, 2007. Т. 2. С. 101-102.
9. Ярхо В. «Эдипов комплекс» и «Царь Эдип»: О некоторых психоаналитических интерпретациях древнегреческой трагедии. *Вопросы литературы*. 1978. №10. С. 189-213.

The article examines the influence of mythology and the application of mythological stories and images in postmodern literature, in particular, the novel by American writer Thomas Pinchon.

Key words: postmodernism, suggestion, reception.

Отримано: 16.05.2019

УДК 821.111.09«185»

Я. В. Ковальчук, магістрант факультету іноземної філології

ЗАРОДЖЕННЯ МАГІЧНОГО РЕАЛІЗМУ

Розглянуто особливості становлення «магічного реалізму» як модерністської течії в літературі Латинської Америки та його походження, з'ясовано характерні риси «магічного реалізму» в літературі, визначено та проілюстровано специфіку творів, в яких він використовується.

Ключові слова: магічний реалізм, художня література, культура, міф.

Література є унікальним явищем, що відображає знання, традиції та культуру народу і є художнім відображенням дійсності. Вона тісно пов'язана з життям людей і не може існувати поза історичними епохами. Саме завдяки літературним пам'яткам ми дізнаємося про релігійні погляди, цінності і багатовіковий досвід різних народів. Літературам у кожен історичну епоху властиві як спільні, так і відмінні риси. Це зумовлено національними особливостями народів, їх світобаченням. Не останню роль також відіграють економічні, політичні та соціальні чинники. Поєднання суспільних і культурних процесів сприяло розвитку значної кількості літературних напрямів і течій, які об'єднували письменників і відображали їх ідейну та естетичну єдність.

Мета статті – дослідити поняття «магічного реалізму» та охарактеризувати його особливості.

Визначена мета зумовила вирішення таких завдань:

- 1) прослідкувати становлення поняття «магічний реалізм»;
- 2) розкрити особливості магічного реалізму на прикладі творчості різних авторів.

На початку 1960-х рр. увагу до себе привертає латиноамериканська художня література. В той час існувала ідея, що Латинська Америка – це інший світ, який кардинально відрізняється від європейського [5, с.16]. Європейці жили за певною системою канонів та норм, які формували загальну картину світу на відміну від жителів Латинської Америки, які відрізнялися своїм міфотворчим світобаченням і вважалися «дикунами». Коли група людей «традиційного світу» перетнули океан, таким чином вчинивши і злочин перетину «культурної межі», це означало відмову від колишніх нормативів і установок та

прийняття категорії «інакшості». Для опису особливостей життя, ментальності, ідеалів та цінностей жителів Латинської Америки потрібно було знайти підходящий термін. Таким терміном став «магічний реалізм». Найбільше ця течія розвинулася саме у латиноамериканській літературі ХХ століття (А. Карпент'єр, Ж. Амаду, Г.Г. Маркес, М. Варгас, М. Астуріас та інші), хоча набула розвитку і в інших країнах Європи. Особливу роль у творчості цих авторів відіграв міф, адже він був нормою життя і визначав ставлення людей до навколишньої дійсності [1, с.66].

Багато письменників використовували цей стиль у своїй творчості. Одним із них є А. Карпент'єр, – знаменитий письменник та ідеолог магічного реалізму. Він відзначав, що для латиноамериканської літератури властиве «все неабияке, що виходить за рамки встановлених норм» [3, с.109]. На думку А. Карпент'єра, специфіку латиноамериканського «магічного реалізму» зумовила також прихильність письменників до барокових форм, які дозволили створити дивовижний і яскравий світ, «де поєдналися усі раси й культури і зустрілись усі епохи».

Дивне, магічне, чарівне, що криється у міфах, проектується на сучасність, тісно з нею переплітається, перетворює її, створюючи неповторний художній світ твору. Митець, намагаючись осмислити різноманітні явища (реальні, свідомі, культурні та інші), прагнув до універсальності своїх образів і створення загальної моделі буття. Класичним зразком такого методу став роман Г.Г. Маркеса «Сто років самотності», де в міфічно-реальних образах було відтворено історію Колумбії та всієї Латинської Америки.

Вперше термін «магічний реалізм» був застосований німецьким мистецтвознавцем Францом Ротом у 1925 році

стосовно німецького експресіонізму, якому він присвятив монографію «Постекспресіонізм».

Засновником «магічного реалізму» в латиноамериканській літературі став лауреат Нобелівської премії в галузі літератури гватемальський письменник, романіст, новеліст, поет, драматург Мігель Анхель Астуріас. Письменник вважав, що головним завданням його творів було знайомство читачів інших країн з особливим світосприйняттям індіанців, з їхньою психологією, з могутнім природним даром уяви. Тому витоки «магічного реалізму» слід шукати в світогляді, соціально-історичній дійсності індіанців.

«Магічний реалізм» Астуріаса – це естетичне освоєння дійсності за допомогою засобів індіанської міфології та фольклору.

Автори, які писали у цьому стилі намагалися осмислити історичний досвід людства у широкому міфологічному і культурному контексті, не зосереджувалися на окремих фактах чи подіях, а висвітлювали загальні тенденції духовної та суспільної еволюції [6, с.199]. Героями творів «магічного реалізму» найчастіше виступає корінне населення Латинської Америки, яке відрізнялося від європейців іншим типом мислення, світосприйняття; вони – виразники латиноамериканської самобутності і виступають носіями колективної міфологічної свідомості, яка і стала об'єктом змалювання.

Основними рисами течії є:

- 1) широке використання міфа (міфологізм і міфотворчість);
- 2) синтез побутового і чарівного, сучасності та історії, дійсного і уявного;
- 3) філософська спрямованість творів;
- 4) узагальненість, універсалізм образів та ситуацій;
- 5) осмислення історичного, культурного, соціального досвіду людства в конкретних художніх образах;
- 6) використання традиційних сюжетів та мотивів (одіссея, робінзонада, міф про Сізіфа тощо);
- 7) атмосфера чарівного, фантастичного, містичного, що супроводжує буденне, звичне тощо;

УДК 811.161.2+811.111]373.23:81.362

В. В. Лісова, студентка 3 курсу факультету іноземної філології

COMPARATIVE ANALYSIS OF BRITISH AND UKRAINIAN ANTHROPONYMS

У статті розкрито порівняльний аналіз британських та українських антропонімів та фактори, які керують людиною при виборі імені для своєї дитини.

Ключові слова: антропоніми (власні імена), фактори, вибір.

In any society every person has his or her own proper name; furthermore it makes his or her own world. During the choosing of name, it takes into account the prevalence, popularity and nevertheless euphony. All the proper names, in some way, have passed a certain stage of development and it is due to the science, which we called anthroponymic. The derivatives of this science are anthroponyms.

Anthroponyms are special linguistic units that distinguish and specify the object, but do not classify it [1, p.85]. Such scientists as Svitlana Bevzenko, Larysa Skrypnyk, Oleh Leonovych, Yurii Karpenko, Viacheslav Nikonov, Oleksandra Superanska have been engaged in this branch.

The purpose of article is to compare Ukrainian and British anthroponyms and make up the comparative analysis of this phenomenon.

The choosing of Ukrainian proper names started in pre-Christian times. It depends on diverse situations of the child's born in the family, for example, Kotyhoroshko sounds like when one mother had seen the rolling pea she had ate it and after that she gave a birth to her child; Semylytochka – when a couple did not have a child during seven years; Solovej denotes the child was able to sing in a proper way; or for example Sereda is the day when a child was born [1, p.87].

As for the British people, they also have their own history of the choosing the proper names. For example, as a result of the Norman invasion, the proper names gained the momentum under this influence (there were popular such names as William, Richard, Robert, Hugh, Ralph). In that time it was also

- 8) активне включення до своїх творів образів тотемних тварин, рослин;
- 9) яскраве використання символіки, чисел, кольору;
- 10) дійсність висвітлювалася крізь призму міфологічної свідомості;
- 11) поетичне сприйняття навколишнього, що базувалося на особливому ставленні до часу і простору, якому не притаманні послідовність і хронологія;
- 12) характерна манера письма, що ґрунтувалася на народній образності (грі слів, паралелізмі, алітерації, ритміці, метафорах).

В українській літературі явище, споріднене з «магічним реалізмом», отримало назву «хімерний роман» (О. Ільченко, В. Земляк, В. Шевчук та інші).

Список використаних джерел:

1. Гирин Ю.Н. К вопросу о латиноамериканской модели мира. *Латинская Америка*. 1993. №9. 72 с.
2. Земсков В.Б. Латиноамериканская литература как модель культуры. *Латинская Америка*. 1991. №7. 60 с.
3. Карпентьер А. Барочність і чудесна реальність. *Ми шукали і знайшли себе*. М., 1984. 210 с.
4. Карпентьер А. Предисловие к повести «Царство земное». *Писатели латинской Америки о литературе*. М., 1982. 61 с.
5. Кофман А.Ф. Латиноамериканський художній образ світу. М., 1997. 200 с.
6. Кофман А.Ф. Проблема «магічного реалізму». М., 1996. 204 с.

The peculiarities of the formation of «magical realism» as a modernist trend in the literature of Latin America and its origin are considered, the features of «magic realism» in literature are determined, the specificity of the works in which it is used is determined and illustrated.

Key words: magical realism, fiction, culture, myth.

Отримано: 16.05.2019

very popular to give children the names as saints people have. For boys: John, Peter, James, Michael, Simon; and for girls: Mary, Catherine, Margaret, Ann(e).

In Ukraine we may also observe the emergence of canonized names with the adoption of Christianity, for example: Vasyl, Jurij, Klym, Nechai, Mariia, Anna, Olga, Varvara.

In the Ukrainian system of usage of proper names, the clear distribution is official. In the English language reduced derivatives exist, which gradually become official names: Dick Cheiney, Bill Clinton. There are many names, which symbolize the belonging to a certain linguistic culture or for instance a representative of any English-speaking country – John; an Irishman – Patric, Paddy, Mickey, Pad [3, p.118].

The proper names are also associated with the famous state and political people, artists and scientists: Julius (Caesar), Vincent (Van Gogh), Charles (Darvin), William (Shakespeare).

There are a lot of different kinds and styles of proper names in Britain. It is relevant to define the main factors of such choice [2, p.46]:

1. *The influence of modern fashion and society* is one of the most popular factor, which could change our thoughts and of course our choice. There are many weird British proper names: Jason, Cameron, Morgan, Nigel, Prentis, Fionnula, Cedrik, Pip, Mia, Cordelia, Lulu, Derek. In some way it is very interesting to have an unusual proper name, but in the other hand it sounds so bizzare for another people: Pepper, Apple, Flower, Lady, Sofa, Catty.

- The religious influence.* As it was mentioned, in times, when Britain was in a significant dependence of the church, all baptized children were named like some saints, in order to commemorate them, for example: Adam, Eve, Mary, Luke, Mark, Peter.
- People often could give a name for child in order to honour someone from their relatives,* like to appreciate him or her: Rose, Felix, Nicholas, Antonia, Addison, Hazel, Clifford.
- The desire to stay unique plays also significant amount of weird proper names.* Maybe in such way parents try to make everything good for their children: Queen, Mimi, Popo, Dodo.
- People are also influenced under the close connection of the history, traditions and culture.* In the British society such names as Goodwin, Wolsey, Robert, Beatrice, Cecily, William, Maud, Alice, Grace, Prudence, Alfred, Bruce, Marilyn appeared.
- An integral part of the proper names associated with the territory, where the child was born.* So, there are a lot of parents, which do not think so long: Anon, Cornwall, Cumbria, Devon, Essex, Kent, Sussex, Tyrone.
- Some of the names appeared in order to highlight some person's occupations,* such as Barber, Kitchener, Shepherd, Artist, Author, Backer, Bishop, Booker, Butcher, Clark, Dancer, Doctor [3, p.119].

So, Ukraine also has a lot of significant information for everybody, because our history and culture, our traditions and mentality play significant role in all the times.

The main factors of the choosing proper name in Ukraine are [2, p.47]:

- The desire to remain original and famous all the time:* Milasha, Shamama, Igorina, Stasyniia, Ona, Italia, Vesna, Medeia – for girls; Leopold, Bomond, Peresvit, Bertran, Azarij, Mychva – for boys.
- The respect for the ancestors, our past times:* Roksolana, Taras, Ivan, Solomiia.
- To honour of grandfather-great-grandfather.*
- To «glorify» someone or something very famous:* Aaron, Aleksandr, Andrii, Apostol – for boys; Afina, Bohemiia, Vanda, Varta, Venera, Vyspa, Kalabriia – for girls.
- To borrow something abroad in order to stay modern:* Alisa, Varvara, Rodion, Adam, Damir, Ovsii, Herman.
- To give a name of someone's favourite movies or book hero:* Peppa, Star, Harfield, Bella, Harry.

So, we could see the diverse number of the factors, which plays significant role in our life, in the life of our children. All of them are interconnected and close, despite of the country. There are a lot of similarities and differences between these factors.

So, the similarities of the British and Ukrainian factors could be seen in the Table1 mentioned below:

Despite the similarities, there are some differences between these two peoples as Britain and Ukraine. So, due to the Table 2 mentioned below, we'll try to single out the main differences between British and Ukrainian factors in choosing proper names:

Similarities between British and Ukrainian factors

1. <i>The influence of modern fashion and society</i>	Br.: Oliver, William, Harry, Olivia, Amelia, Morgan, Nigel; Ukr.: Milasha, Ona, Vesna, Italia, Medeia, Zlatozar, Leopold, Marsel, Azarij;
2. <i>The desire to give the proper name according to the name of some saints</i>	Br.: Isaac, Jacob, Aaron, Daniel; Ukr.: Olga, Sviatoslav, Dmytro, Marva, Maria, Olimpiada;
3. <i>The desire to stay unique</i>	Br.: Mimi, Popo, Dodo, Captain, Diamond, Ozias, Ronetta; Ukr.: Alice, Varvara, Rodion, Damir, Herman, William;
4. <i>The respect for the ancestors, our past times, history and culture</i>	Br.: Prudence, Alfred, William, Bruce, Grace, Robert; Ukr.: Roksolana, Taras, Ivan, Olga, Mykola, Bohdan.

Table 2

Differences between British and Ukrainian factors

<i>An integral part of the proper names associated with the territory, where the child was born (Anon, Cornwall, Cumbria, Devon, Essex, Kent, Sussex); Some of the names appeared in order to highlight some person's occupations (Barber, Kitchener, Shepherd, Artist, Author, Bishop, Booker, Butcher, Clark, Doctor, Driver).</i>	1. <i>To give a name according to the heroes from different fairy-tales:</i> Cherry, Mercedes, Mouse, Kitty, Space, Princess, Sultan and Miss; 2. <i>To give a name of someone's favourite movies or book hero:</i> Pajper, Star, Harfield, Bella, Harry, Cinderella.
--	--

As a conclusion, we should admit that the factors, which are the main in choosing proper name, play the most important role in people's choice. There are a lot similarities as differences of these factors and it depends on the contrast in mentality, culture, traditions and resemblance in modern fashion and of course under the influence of all the world.

References:

- Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2008. 423 с.
- Никитюк С.І. Визначальні фактори у виборі власних імен. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : збірник за підсумками звітною науковою конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 3-х томах. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 17. Т. 3. С. 46-47.
- Шипко М. Специфіка антропоніма як одиниці номінації в англійській мові. *Збірник наукових праць. Філологічні науки.* Херсон, 2009. С. 116-120.

The article deals with the comparative analysis of Ukrainian and British anthroponyms, with the examples of this phenomenon, adduced the factors which could influence the people's choice.

Keywords: anthroponyms (proper names), factors, choice.

Отримано: 16.05.2019

УДК 821.111-31(73).09Міллер

І. А. Пасатецька, магістрант факультету іноземної філології

СПЕЦИФІКА СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ РОМАНУ «ТРОПІК РАКА» ГЕНРІ МІЛЛЕРА

У статті представлено світогляд Г. Міллера як системи. Основна увага приділяється роману «Тропік раку». Проаналізовано проблеми творчої особистості, уяви та художньої форми. Доведено, що поява тексту з відвертим сексуальним описом сколихнула межі американського літературного реалізму, тому художній світ Міллера сповнений гротескних персонажів, що живуть на периферії суспільства.

Ключові слова: автобіографічна основа, головний герой, реальність, роман.

«Тропік Рака» Г. Міллера – це перший змістовний, багатий враженнями роман, опублікований у 1934 році, приніс автору гучну славу, яка йшла попереду його творів і створила йому репутацію такого собі легковажного ловеласа. Деякі дослідники стверджують, що ніхто, крім Е. Хемінгуея, не мав такого впливу на світову літературу, як Г. Міллер. На думку цих дослідників, Г. Міллер «стає

кумиром цілого покоління американських письменників» [4, с.383]. Г. Міллер був одним із самих скандальних літераторів ХХ ст., так як описав життя Європи та Америки в 20-30-ті роки. Із-за надмірної відвертості його твори звинувачували в непристойності та порнографічності: «Чи існують дві інші книги, – писав пізніше Георгій Адамович – про яких зараз було б більше толку і суперечок, ніж

про романи Генрі Міллера «Тропік Рака» і «Тропік Козе-рога» [2, с.3].

«Ці романи поступово поступаються місцем щоденникам і автобіографіям, які можуть стати чарівними книгами, якщо тільки людина знає, як вибрати із того, що вона називає своїм досвідом, те, що дійсно є його досвід, і як записати цю правду власного життя правдиво» – написав Ральф Волдо Емерсон, як передумова до твору «Тропік Рака» [2, с.4].

В романі «Тропік Рака» митець намагається засвідчити нам свою сміливість, прагнення познайомити нас з новим баченням буття. Це бачення відповідало вимогам доби – початок ХХ століття, який поставив загальне для всієї культури завдання – створити новий синтез, нову Біблію, новий міф і як результат – нову особистість [4, с.200].

Слідом за М. Гайдегером, який протиставив справжнє існування повсякденному світу, а саме екзистенцію: «бо людство і загальнолюдське щастя, на думку екзистенціалістів, є фікцією», Г. Міллер прагне визначити буття та виявити його через сенс людського існування. Завдяки цьому прагненню та з цією ж метою письменник виводить уже на перші сторінки свого роману «справжнього героя» – «не Час», а «Відсутність часу» [6, с.5].

Наскрізьний герой, який зберігається на всьому протязі роману – Генрі Міллер (його не варто уподібнювати з автором, хоча в романі містяться деякі фрагменти автобіографії) «йде відкритою дорогою життя та пропускає через самого себе тисячі різноманітних пережитих вражень, щоб у підсумку виріло, набулося дещо – не з готових книжних формул, а з безпосереднього досвіду одержане – розуміння життя, особистості, часу, світу» [5, с.160].

Твір у плані фабули, що лежить на поверхні, виявляє нам розповідь американця, який переїхав до Парижу та заробляє на життя, працюючи коректором у газеті. Потім зайнявся викладанням англійської мови у коледжі французького провінційного містечка. Під час роки «великої депресії» він бажає знайти опору в житті й виявляє її у творчості: пише роман, але не випускає його у світ. Невпинний потік сприйняття, розуміння навколишнього, властиві оповідачу, на перших сторінках твору є зразком поетичного мислення. Поетичне мислення у роздумах оповідача є експресивним, тобто виразним. Наратор прагне виявити свою оригінальність, підкреслити свою надзвичайність: «Це не книга. Це наклеп, знущання, пасквіль... Це затяжна образа, плювок у морду Мистецтва, копняк під зад Богів, Людині, Долі, Часу, Коханню, Красі... всьому, чому хочете. Я співатиму для вас дещо не в тоні, але все ж таки співатиму. Співатиму, поки ви здихаєте; я танцюватиму над вашим брудним трупом... Цей твір – Пісня. Я співаю» [6, с.6]. В цьому уривку з книги, розповідач підтверджує правильність народження музики – посланця божого, що відкриває людині виключно притаманне людині: «Світ – це рак, який сам себе поїдає... Я гадаю, що коли на все і все зійде велика тиша, музика нарешті утвердиться» [4, с.6-7].

Нагадаємо, що Генрі Міллер виробляє свою індивідуальну манеру письма лише в Європі після того, як під впливом своїх паризьких друзів він знайомиться з текстами європейських модерністів: Гамсуна, Лоуренса, Джойса, Елюта, Пруста. Він, як вірний учень, засвоює їх відкриття, але тим не менше страх впливу, про який писав Гарольд Блум [3, с.5-18], переконаність у власній величч, інтерес до свого мінливого «я» змушують його, як відзначають дослідники [1, с.65-66], відкинути холодний професіоналізм високих модерністів, їхні заклики до майстерні відточеності, завершеності тексту, зверненого до себе. Використовуючи прийоми Гамсуна, Пруста, Джойса, Міллер виявляє дещо інше ставлення до літературної праці, до творчості, то, яке поділяли кумири його молодості: Р.У. Емерсон, Генрі Торо і Уолт Уйтмен. Мета творчості, в його розумінні, не створення завершеного тексту, а розвиток «я». Творчість цікава йому остільки, оскільки вона сприяє зміні особистості творця, відкриття нових цінностей. Відповідно уявлення про літературу як професійне ремесло Міллером відкидається. Він критикує представників літературного істеблішменту, письменників-професіоналів [7, с.295], модерністів [8], що замкнулися в герметичному світі слів, і цілком усвідомлено і демонстративно позиціонує себе по відношенню до них як маргінал і дилетант.

Найважливішим аспектом світобачення Міллера стала, крім того, далекодні мудрість, з якою він був поверхнево знайомий. У даосизмі і дзен-буддизмі Міллеру подобалися простота і доступність, яких не було у філософських доктрин ХХ ст. Письменника залучали основні концепції даосів: трактування Шляху, самозаперечення і самопожертви, ідея безсмертя, мотив самотності і самоздійснення. Схід і, зокрема, Китай «розбухували Міллера і допомагали добудувати картину світу» [3, с. 97].

Тема діонісійного начала, одна із відправних точок буття, на думку Ф. Ніцше, у Г. Міллера тісно пов'язана із темою християнства, а отже, і іудейства, та їхнім впливом на сучасну західну цивілізацію. Як нам відомо, у діонісійній культурі, будь-яке намагання упорядкувати, оформити, закріпити буття сприймається неправильним, помилкою. У поясненні цих тем письменник відтворює особливості Ф. Ніцше. Ф. Ніцше у праці «Антихрист. Прокляття християнству» писав про те, що євреї, які живуть у різних країнах, є надзвичайним народом у світовій історії, «тому що вони, поставлені перед питанням: бути чи не бути... обрали бути якою б то не було ціною: і цією ціною було радикальне збочення усієї природи, усілякої природності, усілякої реальності...» [10, с.649]. Сила іудейської релігії на західну цивілізацію спричинила не тільки витіснення діонісійного начала з духовних цінностей, сформованих людством, але й протиставлення його як аморального проти вимог морального, інстинктивного – об'єктивного та незмінного закону розвитку реальності.

Враховуючи ряд світоглядних позицій, то ми можемо стверджувати, що Генрі Міллер заперечує владу розуму (інтелекту, ідеалів, етичних принципів), який є репресивним механізмом, організуючим і систематизуючим реальність. Міллер атакує розум, що піднесений над життям. Його оповідач кидає виклик іудео-християнській ідеї Бога, зведеного в абсолют, ідеалам, моралі, знеособленому знанню. У той же час спостерігаючий розум ніколи остаточно не може підпорядкувати собі мінливу реальність. Вона відштовхує приписувані їй значення, ухиляється від оглядення, демонструє незалежність від моральних, етичних принципів і повна байдужість до людських зусиль.

Абсурдність стає незмінною властивістю тієї реальності, яку зображує Генрі Міллер. Вона завжди – область випадкового, одиночного, що скасовує людські узагальнення. Демонструючи марність всіх раціональних спроб приборкати, пізнати, підпорядкувати світ, персонажі Генрі Міллера констатують нелюдський характер задуму всесвіту.

Список використаних джерел:

1. Iburgüen R. Narrative Detours: Henry Miller and the Rise of New Critical Modernism. *A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy*. 1989. 379 p.
2. Miller H. *Tropic of Cancer*. New York : Grove Press, 1961. 318 p.
3. Аствацатуров А.А. Генри Миллер и его «Парижская трилогия». *Новое литературное обозрение*. 2010. 344 с.
4. Житкова Л. «Тридцать две тысячи триста четыре дня на планете Земля». Биографический очерк. Миллер Г. Тропик Рака. – СПб. : Азбука, 2000. С. 356-390.
5. Зверев А.М. Одномерный мир (Генри Миллер). Модернизм в литературе США. М. : Наука, 1979. С. 158-177.
6. Миллер Г. Тропик Рака. СПб. : Азбука, 2000. 391 с.
7. Миллер Г. Вселенная смерти. Аэрокондиционированный кошмар: эссе, рассказы. 2001. С. 343-368.
8. Миллер Г. Замри, как колибри: повести, рассказы, статьи. СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. 320 с.
9. Миллер Г. Колосс Маруссийский. СПб. : Азбука-классика, 2001. 320 с.
10. Ницше Ф. Антихрист. Проклятие христианству. Собр. соч. в 2 т. М. : Мысль, 1990. Т. 2. С. 632-692.

The article presents the worldview of G. Miller as a system. The main focus is on the novel «The Tropic of Cancer». Problems of creative personality, imagination and artistic form are analyzed. It is proved that the appearance of a text with a frank sexual description shook the boundaries of American literary realism, so Miller's artistic world is full of grotesque characters living on the periphery of society.

Key words: autobiographical basis, protagonist, reality, novel.

Отримано: 16.05.2019

НОВАТОРСТВО ТА ТРАДИЦІЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглядається англійський історичний роман ХХ ст. у зв'язку з особливостями британського постмодернізму. Виокремлюються аспекти постмодерністської естетичної практики, які найбільше вплинули на історичний жанр, а також визначаються риси, що унаочнюють безперервні традиції англійської історичної прози.

Ключові слова: англійський історичний роман ХХ ст., постмодернізм, модернізм, реалізм, традиція, інновація, ревізіоністський роман, політична коректність, постмодерністські стратегії, нормативна фрагментація, множинність, наративна непевність.

Англійський історичний роман 20 ст. не розташований на передовій постмодернізму, однак він обирає в себе досвід кількох десятиліть постмодерністської естетичної практики. Які аспекти цієї практики найбільше вплинули на історичний жанр і яким чином сприяли його трансформації?

Постмодернізм зазвичай визначають у зіставленні з модернізмом, у термінах наслідування чи розриву у зв'язку з попередником. Зокрема наслідування найкраще виявляється у відхиленні реалістичних конвенцій. Перша хвиля постмодерних авторів підхоплює і поєднує модерністське проблематизування традиційних будов, лінійних презентацій, причинно-наслідкових зв'язків, що скеровують розгортання сюжету. Особливу увагу у зв'язку з критичним переглядом викликають реалістичний концепт характеру та способи характеристики персонажа.

Голландська дослідниця А. Фоккема, враховуючи всю небезпеку узагальнень, простежує еволюцію від реалізму до модернізму та постмодернізму наступним чином. У реалізмі персонажі відзначаються психологічною мотивацією, зв'язком з середовищем та низкою людських рис, що робить їх одержувачами читацьких емоцій. Модерністський текст, відкидаючи цілісність характеру та вплив на нього специфічного соціального контексту, зосереджується на ірраціональній роботі свідомості, на темних суб'єктивних рушіях внутрішнього життя. Постмодернізм посилює модерністське заперечення цілісності характеру, натомість наголошує на його текстуальній природі, перевазі площини виразу, що має лише денотативну функцію. Завдяки вільній грі знаків, яка включає сталі ідентичності або фіксовані значення, постмодерністські персонажі мають множинні, фрагментальні розосереджені власні форми, що в них дискус підмінив умовність психологічної глибини. У цьому саморефлексивному естетичному виборі, залишилося зовсім не багато від старого міцного его вікторіанської прози.

Трансформація концепту характеру у новаторських романах ХХ ст. після Другої світової є лише одним прик-

ладом того, як постмодернізм радикалізує модерністське реформування реалістичних кодів. Подібний процес можна спостерігати також у зв'язку з ілюзією цілісності та послідовності традиційного роману, що їх модернізм прагне зруйнувати шляхом фрагментації наративу та порушення хронології, а постмодернізм взагалі розбиває вшент, анархічно стикаючи та накладаючи часові шари та радикально порушуючи однорідність твердого просторового формату.

Список використаних джерел:

1. Хаберманс Ю. Модерн- незавершений проект. *Вопросы философии*. 1992. №4. С. 41-52.
2. Fokkema A. Postmodern Characters: A Study of Characterization in British and American Postmodern Fiction. Amsterdam : Rodopi, 1991. 205 p.
3. Longe D. Modernism, Antimodernism and Postmodernism. *David Longe. Working with Structuralism: Essays and Reviews on Nineteenth and Twentieth Century Literature*. Boston ; London : Routledge, 1981. P. 3-16.
4. Oslen L. Circus of the Mind in Motion: Postmodernism and the Comic Vision. Detroit : Wayne State University Press, 1990. 171 p.
5. O'Neill P. The Comedy of Entropy: Humor, Narrative, Reading. Toronto : University of Toronto Press, 1990. 171 p.
6. Waugh P. Practising Postmodernism, Reading Modernism. London : Edward Arnold, 1992. 176 p.

Considered English historiographic novel of twentieth century. Due to the peculiarities of British postmodernism. The aspects aesthetic practice, which had the greatest influence on the historical genre, are highlighted, and the features that clearly define the continuity of the tradition of English historical prose are defined.

Key words: English historical novel of the 20 th century, Postmodernism, modernism, realism, tradition, innovation, revisionist novel, political correctness, postmodernist strategies, narrative fragmentation, plurality, narrative uncertainty.

Отримано: 16.05.2019

ТЕМА «ДВІЙНИЦТВА» В ОПОВІДАННІ «ВІЛЬЯМ ВІЛСОН» Е.А. ПО

У статті аналізується тема «двійництва» в оповіданні По. Автор доходить висновку, що Едгар По, поєднавши в оповіданні традиційну алегоричну постать «совісті» (друге «я») і готичний мотив двійника («злої долі»), отримує психологічну драму самопізнання. Описати самого себе, власний образ можна тільки за допомогою відображення, неминуче позиціонує себе як Іншого.

Ключові слова: готика, «двійництво», наратив, образ, психологізм.

Едгар Аллан По – видатний поет, прозаїк, журналіст і літературний критик, перший професійний письменник США, одна з найтрагічніших постатей американської літератури. За життя, що було сповнене поневірянь і злигоднів, він був більш відомий в Європі, ніж у себе на батьківщині. Очевидно, що По – один із найскладніших та найсвоєрідніших письменників США. Його творчість – це видатне явище американської літератури ХІХ ст., воно викликає справжню зацікавленість уже 150 років, тим самим доводячи свою актуальність. Серед учених, які досліджували творчість По, такі дослідники, як Л.Н. Корольова [2], О.П. Рихло [4], Ю.В. Ковальов [1] та інші.

Серед багатой прозової спадщини Е. А. По привертає увагу оповідання з цікавою назвою «Вільям Вілсон», в якому перед оповідачем стоїть складне завдання – розповісти про власного двійника, тобто, по суті, про себе як про Іншого або

про Іншого як про втілення себе самого. Герой-оповідач «Вільяма Вілсона» пише своє оповідання, за його словами, перебуваючи на порозі смерті: не бажаючи описувати останні роки свого життя, «роки невимовного падіння і непробачних злочинів», він «має намір розповісти» про початок свого життєвого шляху [3, с.266]. Однак перш, ніж приступити власне до оповідання, оповідач повинен подолати вербальний поріг: «Дозвольте мені називатися Вільямом Вілсоном. Не варто оскверняти чисту сторінку, що лежить тут переді мною, моїм справжнім найменуванням» [3, с.266].

Вибір імені в оповіданнях По вкрай значущий. Герой-оповідач «Вільяма Вілсона» вибирає псевдонім через причини морального характеру (не заплямувати чистоту як сторінки, так і роду своїм «справжнім найменуванням»). Але чуже ім'я – це ще й знак відчуження, відсторонення від

самого себе. Вільям Вілсон (William Wilson) нерідко розуміється як анаграма основної теми розповіді – двійництва: подвоєння фонем (Wil-iam Wil-son) або графічно зашифрована фраза: «Will-I-am Will's son».

«Вільям Вілсон» традиційно вважається класичним оповіданням про двійника і алєгорію, притчею про совість (на відміну від багатьох новел По тут чітко представлений моральний аспект). Сєнс оповідання найбільш чітко висловив Хорхе Луїс Борхєс в «Книзі вигаданих істот»: «В оповіданні Едгара По «Вільям Вілсон» двійник – це совість героя. Він її вбиває і гине сам» [5, с.87]. Риторика, характерна для прози По, в «Вільямі Вілсоні» виявляє чітко моралізаторський характер. Оповідач здійснює над самим собою моральний суд, що частково виправдано жанром передсмертної сповіді (хоча в оповіданні до кінця не ясно, чи має оповідач на увазі фізичну смерть або остаточне моральне падіння). Нєгативна оцінка героєм-оповідачем власних вчинків раз у раз вплітається в розповідь протягом усього оповідання: «Від порівняно дрібних капостей я пройшов кроками гіганта до гріхів, що перевершують гріхи Елагабала» [3, с.266]; «Але я не хочу прокрєслувати тут у всіх подробицях стежу моєї мерзєнної розпусти» [3, с.277]; «Скажу тільки, що у частині марнотратства я перевершив Ірода» [3, с.279] та ін.

На рівні оповіді оповідач дистанціюється від самого себе – одночасно злочинця і жертви, виняткової, незрозумілої та ірраціональної події. Можна сказати, що оповідач грає в новелі структурну роль власного двійника. Роздвоєність Вілсона втілюється в наративному плані як протиставлення героя і оповідача (той, про кого розповідають, і той, хто розповідає, той, хто діє, і той, хто судить). У вступному монолозі, який є досить великим набором риторичних конструктивів, Вілсон-оповідач гнівно звертається до Вілсона-героя: «О, найбільш знедолений відщепенць із відщепенців! – не мертвий ти навіки для землі? – для її почестей, її кольорів, її сподівань? – і хмара, густа, похмура і безмежна, чи не встала навіки між твоїми сподіваннями і небом?» [3, с.266]. Його філіппіка майже в точності збігається із заключними словами, сказаними Вілсону совістю– двійником: «Ти переміг, і я здаюся. Але відтепер мертвий і ти – мертвий для Землі, для Неба, для Надії!» [3, с.286]. По підбирає відповідний епіграф до розповіді про Чемберлена: «Про це що сказати? Що скаже совість, / Похмурий привид на шляху моєму?» [3, с.266]).

Незважаючи на, здавалося б, однозначний розподіл ролей – морально «мертвий» «для Землі, для Неба, для Надії» [3, с.286] герой і його позитивний антагоніст – мотив двійництва у «Вільямі Вілсоні» не позбавлений готичного остраху: двійник («похмурий привид») викликає у героя почуття жаху; розповідь відкривається знаменитим описом готичного будівлі школи, лабиринтова структура якої проектується на сюжетний мотив переслідування-втечі. Вілсон-оповідач, розділяючи моральну позицію свого двійника і буквально передаючи йому право самозасудження («Про це що сказати? Що скаже совість...?»), у той же час позиціонує його аж до фіналу як абсолютно Іншого по відношенню до себе, втілення «злої долі» [3, с.283]. Дидактична риторика «Вільяма

Вілсона» організовує ту дистанцію, яка необхідна для того, щоб відбувся сам акт нарації, щоб «несказаний» (unspeakable) жах був переведений у текст.

У заключному епізоді новели образ Іншого дивним чином починає двоїтися: герой зустрічається з двійником лицєм до лица, але йому здається, що це його власне відображення; Вілсон каже – «але він уже не шепотів, і я міг би уявити, що говорю я сам, коли він промовив слова» [3, с.286]. Вілсон-двійник, вмираючи, проголошує остаточний вирок над героєм, але тим самим, як уже зазначалося вище, він тільки повторює мораль, висловлену в першому фрагменті розповіді, не додаючи до неї нічого нового: дидактичний дискурс героя-оповідача, що говорить протягом всієї розповіді виключно про себе як про Іншого, висчерпує, виснажує себе, стає тавтологією, повертається до початку. Найбільш значним, важливим моментом в фіналі є суїцидальний погляд на власне відображення в «дзеркалі», якому оповідач все ще намагається надати алєгоричний сєнс, оформити у вигляді моралі («як безповоротно смертю мою ти погубив себе» [3, с.286]). Драма впізнавання, остаточного ототожнення уявного Іншого і себе виявляється межею оповідання. Механізм відчуження – в свідомості героя і в наративній техніці оповідача – перестає працювати. Оповідання, що стало можливим за рахунок роздвоєння героя на суб'єкта і об'єкта нарації, завершується сцєною візуальної травми, яка нарешті зводить дві лінії в одну і ставить три крапки.

Отже, Едгар По, поєднуючи в оповіданні традиційну алєгоричну постать «совісті» (друге «я») і готичний мотив двійника («злої долі»), отримує психологічну драму самопізнання. Описати самого себе, власний образ можна тільки за допомогою відображення, неминуче позиціонує себе як Іншого.

Список використаних джерел:

1. Ковалєв Ю.В. Эдгар По. *История всемирной литературы* : в 8 т. М., 1989. Т. 6. 880 с.
2. Королєва Л.Н. Национальное своеобразие Эдгара По-прозаника и его место в мировом литературном процессе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05. Ленинград, 1974. 20 с.
3. По Э.А. Полное собрание рассказов. М. : Наука, 1970. 980 с.
4. Рихло О.П. Відтворення мовно-стилістичних особливостей творів Е.А. По в українських перекладах : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.16. К., 2002. 20 с.
5. Эстетика американского романтизма. М. : Искусство, 1977. 156 с.

The article analyzes the theme of «twinning» in the Poe's novel. The author concludes that Edgar Poe, combining the traditional allegorical figure of «conscience» (the second «I») in the narrative and the gothic motive of the double («evil destiny»), receives a psychological drama of self-knowledge. To describe yourself, your own image is only possible by means of reflection, inevitably positioning as the other.

Key words: Gothic, image, narrative, psychology, twinning.

Отримано: 16.05.2019

УДК 94(410)«18»:929.731

А. Андоверова, студентка 4 курсу історичного факультету

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОБСТАВИНИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОЇ КОРОЛЕВИ ВІКТОРІЇ

У статті розкривається соціокультурне середовище в якому народилася і зростала майбутня королева Вікторія. Прос-тежується те, як виховувалась і жила Вікторія до вступу на престол, охарактеризовано її найближче оточення.

Ключові слова: Вікторія, маленька Дріна, герцог Кентський, герцогиня Кентська, Конрой, Луїза Лейзен.

Роль жінок в сучасному суспільстві постійно зростає. У всіх країнах світу неухильно збільшується їх питома вага в економіці, політиці, культурі, суспільному житті. Бразилією, Чилі, Аргентиною, Ірландією, Литвою, Індією, Фінляндією, Ліберією, Німеччиною, Південною Кореєю правлять – і досить успішно – представниці слабкої статі. Також з кожним роком зростає відсоток жінок у парламентах країн. В українському парламенті також працюють жінки (близько 8%). В XIX ст. найвпливовішою жінкою визнається королева Вікторія.

Зазначена тематика знайшла висвітлення у працях таких англійських (Л. Стречі, С. Лі, Дж. Гілхріст, С. Тулей) і французьких (Ф. Александр, Б. де Л'Онуа) істориків, а також російської дослідниці Г.С. Остапенко.

Мета роботи полягає у тому, щоб дослідити соціокультурні обставини формування особистості майбутньої королеви Вікторії.

Королева Вікторія – постать, яка безсумнівно заслуговує на увагу. Вона належить до плеяди найбільш відомих монархів XIX ст. Її правління тривало 64 роки і отримало назву вікторіанської епохи. За її часів могутність Англії досягла значних висот. Британія була не лише однією з найбільш розвинутих індустріальних країн, а ще й перетворилася у велику колоніальну державу.

Вікторія ніколи б не зайняла британський трон, якби численні нащадки хворого Георга III були більш схильними до сімейного життя. Серед шістьох синів короля хтось був бездітним, а хтось і зовсім не погоджувався зв'язати себе обітницями шлюбу. Дві доньки, які були заміжні, не могли мати дітей, а четверо ж виявилися «старими дівами» [3, с.79].

Лише у принца-регента Георга IV була одна єдина законна донька. Аби отримати від парламенту нові субсидії, він погодився на шлюб з однією зі своїх німецьких кузин – Кароліною Брауншвейгською в 1795 р. А уже 7 січня 1896 р. на світ з'явилася принцеса Шарлотта, єдина спадкоємиця престолу [1, с.32].

Однак, «клермонтська трагедія» змінила перебіг подій. За декілька днів до цього в королівських покоях Клермонтського замку була напружена атмосфера. Принцеса Шарлотта повинна була родити спадкоємця корони. 6 листопада 1817 р., незабаром після народження мертвого хлопчика, принцеса померла. Принц Леопольд був у розпачі, що втратив відразу молоду дружину, дитину і почесне місце на троні [4, с.290].

Відтак, постало питання про те, хто займе британський трон. У цих умовах молодші сини Георга III переорієнтувалися на набуття законних дружин і законних дітей [2, с.16]. Герцог Кларенський врешті-решт знайшов собі наречену в особі юної Аделаїди Саксен-Мейнінгенської. Регент Леопольд, у свою чергу, кваліфікував сестру, наполягаючи, щоб вона прийняла пропозицію Едуарда. Віктуар піддалася умовлянням брата і 29 травня 1818 р. у Кобургському замку вона стала дружиною герцога Кентського, якому був п'ятдесят один рік. Наречений був досить товстий, з рідким волоссям і фарбованими бакенбардами, батько і брати не любили його за лицемірство.

Віктуар було тридцять два роки – вона була невеликого зросту, кароока з темним волоссям і рожевими щічка-

ми, привітна. Вона полюбляла вести бесіди. Її манери були вишуканими, носила шовки і яскравий вельвет. Це було її друге одруження [5, с.19].

Щоб не дати приводу для оскарження прав їхніх спадкоємців на престол 13 липня 1818 р. герцог Кентський і Віктуар Лейнінген вдруге обвінчалися в Англії за законами англійської церкви. Це було подвійне весілля, оскільки в цей день в замку Кью одружився ще й герцог Кларенський. Ім'я Віктуар було змінено на Вікторію, а молитви перекладені на німецьку мову. Служба під керівництвом архієпископа Кентерберійського і єпископа Лондонського тривала три чверті години та закінчилася розкішним бенкетом [1, с.40].

Сім'я герцога Кентського влаштувалася в Аморбасі що знаходиться в Нижній Франконії, так як герцог вважав, що життя в Англії занадто дороге. Подружжя зійшлися характерами. Коли ж стало відомо, що Вікторія очікує на народження дитини, майбутній батько відчув себе абсолютно щасливим [4, с.291].

Грошей, аби перевезти дружину в Англію в герцога не було, але він заявляв: чого б це йому не вартувало, його дитина буде англійцем. 24 травня 1819 р. Вікторія народила на світ гарненьку дівчинку, світловолосу і з круглими щічками, немов «вгодована куріпку». Народилася вона о четвертій годині ранку. Кобургська бабуся, зрадивши гарній новині, розчулилася і прорекла: «Англія любить королев, а племінниця покійної Шарлотти буде особливо для улюблена неї» [1, с.42].

Проблем із самого початку було хоч відбавляй. Батьки старанно вибирали їй ім'я: «Вікторія, Георгіана, Александріна, Шарлотта, Августа». Георгіана і Александріна були обрані як данину поваги регенту і російському царю, оскільки обидва погодились стати хрещеними батьками. Шарлоттою звали її англійську бабуся, яка нещодавно померла. Августою – іншу бабку, із роду Саксен-Кобургських, хрещену матір дівчинки. Список імен надрукували у всіх газетах [1, с.42].

Герцогиня вирішила сама годувати дівчинку, що було незвичним для того часу, це дозволило зекономити на годувальниці. Маленька Дріна, так називали Вікторію близькі, стала першою серед своїх ровесників, кому зробили щеплення від віспи. Все складалося як найкраще. Проте нещастя прийшло несподівано. У січні 1820 р. герцог Кентський помер від застуди.

Герцогиня залишилася одна в чужій країні, без знання англійської мови, оточена недобррозичливими братами чоловіка і обтяжена його боргами. При цьому перспектива стати спадкоємицею трону для підростаючої принцеси і регентшею при ній для її матері була ще на той час примарною.

На допомогу герцогині прийшов дядько Вікторії по матері принц Леопольд, захоплений чарівністю і беззахисністю маленької принцеси, а одночасно і можливістю впливати на події при дворі, стоячи біля її колісиків. Принц виділив для осиротілої сім'ї 3 тис. фунтів стерлінгів щорічно, що в сумі з парламентським грантом в 6 тис. забезпечувало герцогині і її близьким безбідне існування [5, с.27].

Крім принца Леопольда в оточенні герцогині майже відразу ж з'явилася й інша особа – колишній конюший

Едуарда енергійний капітан Джон Конрой, що зайнявся веденням господарства вдови. Ходили чутки, що вони стали коханцями і колишній слуга навіть бачив себе в ролі важливої особи [4, с.292].

Герцогиня обожнювала свою доньку: «Хвала Богу, що подарував мені такий скарб». Маленька Дріна дійсно була для матері справжнім скарбом. Вирішивши з коліски виховувати доньку, як те належить спадкоємиці британського трону, вона найняла їй англійську няньку місіс Брок, і вимагала аби та розмовляла з дитиною виключно англійською. Сама ж герцогиня говорила з відчутним німецьким акцентом. Герцогиня постійно хвилювалась за безпеку маленької Вікторії. Тому вона давала наказ ні на мить не залишати Дріну на самоті. Навіть слугам не можна було довіряти дівчинку. Наглядати за дівчинкою могло лише вузьке коло осіб – місіс Брок і Конрой [1, с.48].

Вікторія піростала і все більше нудьгувала від надто настирливої опіки. Довірливі відносини з матір'ю у неї не склались. Але були в оточенні Вікторії і люди, з якими її пов'язували найщиріші і теплі почуття. Білява, блакитноока і щоката дівчинка стала улюбленицею своєї зведеної сестри Феодори і гувернантки Луїзи Лейзен, приставлена до неї з п'яти років. І все ж найшасливішою майбутня спадкоємиця престолу відчувала себе з дядьком, принцом Леопольдом, який був щиро прив'язаний до дитини і звертався до неї не інакше, як «найдорожче і улюблене дитя» [4, с.292].

Луїзі Лейзен судилося завоювати серце Вікторії і зіграти чималу роль в її подальшій долі. Цій леді, дочці ганноверського священика і колишній гувернантці принцеси Феодори, дуже швидко вдалося змінити характер своєї підопічної. На початку вона була налякана спалахами люті маленької принцеси; жодного разу в житті, за її словами, вона не зустрічала настільки примхливої і неслухняної дитини [5, с.30].

Дріні було чотири роки, коли герцогиня привезла її в Карлтон-хаус. У залі з стелею, розписаним під блакитне небо в хмарах, маленька принцеса спровокувала розчулення Георга IV, назвавши його «дядечко-король», як навчила її мати. У сім років Вікторія вперше потрапила в Віндзор з нагоди дня народження короля. Принцеса простягнула йому букет квітів, і Георг IV знову був вражений своєю племінницею, яку він майже ніколи не бачив.

Незважаючи на всі старання матері уберегти юну принцесу від впливу двору, її це не вдалося: дівчинка була в захваті від тієї розкоші, з якою познайомилась, від витончених манер дядечка-короля, і від усіх цих веселих свят. Дріна із захопленням спостерігала під час прогулянки в парку за газелями, канадськими оленями і сарнами [1, с.50].

Наприкінці 1829 р. король Георг IV осліп і пересувався лише на кріслі-колясці. 26 червня 1830 р. монарх помер. Королем став Герцог Кларенський Вільгельм IV, а його дружина Аделаїда королевою. Новому монарху виповнилося 65 років. Ніхто більше не стояв між 11-річною принцесою і троном. Вікторію, яка доти перебувала в невідомості про своє пряме спадкування, поінформували про це. Дізнавшись новину, принцеса була схвилювана, але не перелякана.

У листопаді 1830 р. герцогині Кентській вдалося домогтися, щоб парламент прийняв закон, який визнав її «єдиною регентшею і захисницею Вікторії» [4, с.293].

Вікторія знаходилась під впливом і контролем своєї матері, а та у свою чергу, прислухалась до Конроя. Починаючи з літа 1830 р. вони організовували поїздки в провінції. Герцогиня з дочкою вирушили на води в Малверн. По дорозі туди вони зробили зупинку в замку Мальборо в Бленхемі, потім в Стратфордї, Кенілвортї, Уоріку і Бірмінгемі, де відвідали кілька великих підприємств. Під час цієї подорожі в їх честь було влаштовано офіційні церемонії. На зворотному шляху Вікторія побувала в Бадмінтонї, Глостерї і Стоунхенджї. 28 жовтня в Батї принцеса урочисто відкрила королівський парк «Вікторія» [1, с.58].

Схожі подорожі в інші частини Англії і Уельсу відбулися в 1832, 1833, 1834 і 1835 рр. Король Вільгельм був стурбований, адже у кожному місці Вікторію зустрічали з радістю, тобто авторитет принцеси серед населення зростає. Вікторія під час однієї з поїздок сильно захворіла, що змусило відтермінувати чергову поїздку.

З перших днів оточення майбутньої королеви детально обиралось її мамою. Саме це знайшло своє відображення і в процесі навчання маленької Дріни. Спадкоємиця англійського престолу мала виховуватися в ситуації бездоганної моральності. У 1825 році парламент проголосував за виділення 6 тисяч фунтів стерлінгів «на утримання і освіту Її Високості принцеси Александріні Вікторії Кентської» [6, р.21].

Герцогиня негайно взялася за навчання дочки. Справа ця виявилася непростою, оскільки дівчинка довгий час відмовлялася вчити навіть алфавіт, вередувала і часом тупала ногами. Щоб вгамувувати ці «маленькі бурі», які влаштовувала принцеса, преподобному Девісу доводилося перетворювати навчання в гру: він писав на листочках короткі слова і ховав їх, а його норавлива учениця мала відшукувати їх і складати з них фрази [1, с.52].

Дівчинкою стала займатися панна Лейзен. Будучи жінкою розумною, яка домоглася великих успіхів у вихованні Феодори, вона швидко зрозуміла, що однією лише суворістю впоратися з нападами дитячого гніву не вдасться. Вона спробувала діяти ласкою і досягла успіху там, де інші зазнали поразки. В 1870 році королева написала про неї: «Вона знала мене з 6 місяців, і від 5 до 18 років мені була присвячена вся її турбота і енергія, що і стало її найбільшою самопожертвою, вона навіть дня не відпочивала. Я обожнювала її, була в захваті від неї. Вона, здавалось, не мала нічого крім мене» [6, р.20].

Принцеса не раз отримувала догани від педагогічного Леопольда за недотримання королівського етикету її все частіше стали називати Вікторією, прекрасно усвідомлюючи, який ранг вона займала. Одного разу в Кенсінгтон прийшла її ровесниця леді Джейн Елліс. Юна гостя підійшла до ляльковому дивану білого кольору і потягнулася до музичної шкатулки. «Не смій! – закричала раптом принцеса. – Ти не повинна торкатися до цих іграшок, вони мої. І потім, я можу називати тебе Джейн, але ти не повинна кликати мене Вікторією» [5, с.31].

Томас Стюарт, майстер писемності Вестмінстерської школи, навчив її красномовству і арифметиці. Вона швидко набула навичок письма. Вона вела листування з численними родичами до своєї смерті. В дитинстві герцогиня сумлінно змушувала доньку майже весь час розмовляти англійською, але німецька оточувала її ще з пелюшок, вона вивчила і знала її, як рідну мову. Спочатку вона говорила англійською з легким німецьким акцентом; але це було недовго, і в зрілі роки її вимова англійською була цілком природною. Французької її навчив М. Грандін, вона володіла нею виключно добре і вільно. На більш пізньому етапі, коли вона була захоплена італійською оперою, вона старанно вивчала італійську мову, і не втрачала можливості поговорити нею [6, р.22].

Значних успіхів принцеса досягла у предметах, пов'язаних з мистецтвом. Музика займала значну частину її часу. Джон Бернард Сейл, органіст церкви Святої Маргарити та королівської каплиці, дав їй перші уроки співу в 1826 р. Вона розвивала солодкий сопрановий голос і незабаром співала і грала на фортепіано. Від матері вона успадкувала любов до музики. У неї був непоганий слух. Малованню вперше її навчив Річард Вестл, академік, який у 1829 р. написав один з перших її портретів; потім вона навчалася у Едвіна Ландсіра. Вікторія навіть говорила про те що: «Олівець є джерелом її великого задоволення, і що цьому заняттю вона готова приділяти час більше, ніж будь-чому іншому» [8, р.54].

Ескізи олівцями або аquareлями були одвічною забавою, і навіть після її одруження вона намагалась займатись гравіюванням. Танців її вперше навчала Майл Боурден. Вікторія танцювала з винятковою грацією і енергією для середнього віку. Вона з дитинства насолоджувалась фізичними вправами, беручи участь у всіх видах розваг [6, р.23].

Напередодні 11-річчя Вікторії її мати показала себе далекоглядним дипломатом. Вона публічно заявила, що запрошує в Кенсінгтон офіційних представників Церкви Англії для перевірки знань, засвоєних до цього часу принцесою. Екзаменаторами були спочатку єпископи, а потім сам архієпископ Кентерберійський. Після перевірки знань Вікторії архієпископ писав Георгу IV: «Я абсолютно задоволений розвитком інтелекту Її Величності і тими релігійними і моральними принципами, на яких було побудовано її виховання» [4, с.293].

Вільгельм IV 1832 р. порекомендував парламенту збільшити розмір коштів на утримання герцогині і її дочки. Їм призначили додаткову ренту розміром в 10 тисяч фунтів стерлінгів, що дозволило їм найняти герцогиню Нортгумберлендську, яка стала навчати Вікторію королівському етикету. Виявилося, що з часу правління короля Вільгельма, її навчання майже повністю було доручено викладачу англійської мови, а саме – містеру Амосу, який навчав її принципам англійської конституції. Також вона зробила значний прогрес у латинській мові і могла з легкістю читати Горация.

Також значний вплив на світогляд Вікторії мала Герцогиня Нортгумберлендська. Вона володіла великою особистою чарівністю, духовною силою, неабияким знаннями. Призначення аж ніяк не було номінальним, або лише державним. Її візити до Кенсінгтонського палацу були постійними, і вона часто залишалася там весь день. Стверджували, що герцогиня прагнула дати політичну упередженість вихованню принцеси, що могло викликати у матері Вікторії деяке занепокоєння. Але коли це питання було належним чином досліджено, було встановлено, що в книгах, які вивчала Вікторія, було мало партійного забарвлення. Під опікою цієї леді, принцеса захопилася мистецтвом верхової їзди. Навчання принцеси доручили Фозарду, кращому майстру цієї справи [7, р.45].

День принцеси був чітко розписаний: з дев'яти тридцяти до дванадцяти тридцяти – уроки, потім – півгодинна перерва і обід, а з п'ятнадцятої до вісімнадцятої години – знову уроки. Принцеса мала жвавий розум і прекрасну пам'ять, але терпіти не могла складних міркувань. Замість латини вона надала перевагу математиці або читанню напам'ять віршів, чому відводилося дві години на тиждень. Балерина Тальоні давала їй уроки танців і сформувала у Вікторії ту королівську поставу, що пізніше буде викликати захоплення у всіх її закордонних гостей [1, с.60].

Загалом, принцеса виросла приязною, веселою, люблячою, щирою дитиною, уважною до інших, скрупульозною у дотриманні істини, легко вдовольняючись домашніми розвагами. Разом з тим вона була самовіддана і нетерпляча.

Отже, герцогині Кентській вдалося виховати дочку з дотриманням усіх традицій англійського престолу. Саме навчання та улюблені справи давали дівчинці хоч трохи відпочити від надмірної опіки матері. Вікторія завдяки своєму норовливому характеру і наполегливості засвоювала необхідні їй знання. Зростала різносторонньо розвинутою особистістю, що й заклало майбутнє підґрунтя успішного правління великого монарха.

Список використаних джерел:

1. Александр Ф., де Л'Онуа Б. Королева Виктория / пер. с франц. И.А. Сосфеновой. М. : Молодая гвардия, 2007. 495 с.
2. Меншиков И.С., Федоров С.Г. Политические деятели викторианской Англии. Курган : Издательство Курганского государственного университета, 2016. 234 с.
3. Монархи Европы: Судьбы династий / ред.-сост. Н.В. Попов. М. : ТЕРРА, 1997. 624 с.
4. Остапенко Г.С. Королева Виктория: личность и характер правления. *Россия и Британия* / отв. ред. А.Б. Давидсон. М. : Наука, 2002. Вып. 3: В мире английской истории. Памяти академика В.Г. Трухановского. С. 289-345.
5. Стрэчи Л. Королева Виктория / пер. с англ. И. Мальшко. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 352 с.
6. Lee S. Queen Victoria: A Biography. L. : Smith, Elder & Co, 1904. 632 p.
7. McGilchrist J. The public life of Queen Victoria. New York : Felt and Dillingham, 1869. 200 p.
8. Sarah A. Tooley. The personal life of Queen Victoria. New York : Dodd Mead & C, 1897. 276 с.

The article describes the socio-cultural environment in which the future Queen Victoria was born and grew. Traced as raised and lived Victoria before accession to the throne and characterized her closest environment.

Key words: Victoria, Little Drina, Duke of Kent, Duchess of Kent, Conroy, Louise Leisen.

Отримано: 15.05.2019

УДК 378.4(477.43-25)«1991-2019»

Д. Бабінський, студент 1 курсу магістратури

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ К-ПНУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА ДОБИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ В ОЦІНЦІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

У статті аналізуються праці сучасних українських вчених, які досліджували становище історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету у добу державної незалежності України.

Ключові слова: історичний факультет, університет, історик, праця, публікація, монографія.

Проблема розвитку К-ПНУ імені Івана Огієнка у період державної незалежності частково вивчалася у працях авторів, як радянських, так і сучасних українських. Все ж дослідження діяльності вищих закладів освіти у цей період продовжує залишатися актуальним завданням. Вивчення різноманітних аспектів теми сприяло нагромадженню певного масиву літератури та джерел.

Мета дослідження: у нашій публікації ми спробуємо проаналізувати історіографічний доробок сучасних українських вчених, які досліджували становище історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету у добу державної незалежності України.

Перш за все, виокремимо роботи, які мають безпосереднє відношення до досліджуваної проблеми. Власне її вивчення започаткував О.М. Завальнюк, який у 1995 р. опублікував статтю «Історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту: ретроспектива і сьогодення». У публікації увагу акцентовано, зокрема, на те, як проголошення державної незалежності позначилось на житті факультетського колективу [1, с.15-16].

У 1998 р. професор О.П. Григоренко у своїй розвідці представив факультет як важливий осередок історико-красназничих досліджень регіону. Зокрема, він звернув увагу на проведення тут Подільських історико-красназничих конференцій, видання ґрунтовних книг та статей красназничого характеру, наукових збірників тощо [2, с.205-209].

Наступним кроком у дослідженні проблеми стала публікація О.М. Завальнюком і С.А. Копиловим нарисів про факультет у студентській газеті «Кліо». Автори з'ясували основні віхи історичного шляху підрозділу від заснування і до початку ХХІ століття [3]. Того ж року розширений варіант цього матеріалу розмістили у колективній монографії «Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення», присвяченій 85-річчю від дня заснування закладу [4, с.204-229].

Нарешті, у 2008 р. вперше в історії тоді вже відродженого Кам'янець-Подільського національного університету було зреалізовано задум про видання окремого нарисів про факультет. За його реалізацію взялися С.А. Копилов і В.В. Газін, які у видавництві «Аксіома» опублікували змістовну брошуру «Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету». Тут висвітлено минуле і сучасне підрозділу, зокрема відображено зміни, що відбувалися у зв'язку з реформуванням навчального закладу. Значна увага приділена вченим-історикам, які працювали в різні часи та своєю працею і науковими досягненнями принесли визнання факультету та університету загалом [5]. Того ж року ці автори опублікували статтю «Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: збереження історичних традицій – запорука успішного поступу у майбутнє», у якій, зокрема, подали сучасний стан факультету у контексті історії становлення і розвитку університету [6].

Тоді ж інформація про цей факультет увійшла до ювілейного видання «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка». Тут же подано біографічну довідку про декана С.А. Копилова [7, с.56-61]. У 2018 р. побачило світ видання «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років успіху», у якій в окремому розділі С.А. Копилов і Л.В. Горчак описали сьогодення університету. Тут чимало даних про історичний факультет [8, с.183-206].

Значний фактичний матеріал про діяльність цього підрозділу вміщено у виданнях про університет О.М. Завальнюком і О.Б. Комарницьким. Так, у монографії «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка у добу незалежної України», опублікований 2008 р., зокрема, охарактеризовано структурні зміни, що сталися на факультеті у 90-ті рр. і на початку ХХІ століття, наведено матеріал про успішність студентів-істориків під час літніх екзаменаційних сесій, спецкурси і спецсемінари, практики, навчально-виховну, громадську діяльність студентів, захист кандидатських і докторських дисертацій, присвоєння вчених звань, відкриття і функціонування аспірантури, наукових шкіл, виконання держбюджетних і госпдоговірних НДР, проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій, здобутки у студентській науково-дослідній роботі, висвітлено міжнародні зв'язки, збагачення навчальної бази тощо. Крім того, подали інформацію про опонування науково-педагогічними працівниками докторських і кандидатських дисертацій, видання збірників наукових праць, наукових і науково-методичних праць, опублікованих у 1991-2008 рр. тощо [9].

Того ж року ці ж автори видали ще одну ґрунтовну працю – «Кам'янець-Подільський державний університет: курсом зростання (2002-2006 рр.)», де висвітлили основні зрушення, що сталися в управлінській, кадровій, структурній, навчальній, виховній та інших сферах університету впродовж п'ятиріччя. Значну увагу тут приділено й історичному факультету [10]. Це ж стосується і 10-х видань історичного нариса про університет, виданих ними впродовж 2003-2012 рр. [11-12].

У 2011 р. В.С. Прокопчук та О.Б. Комарницький опублікували ґрунтовне науково-документальне видання, у якому підсумували десятирічну впродовж 2001-2011 рр. управлінську діяльність доктора історичних наук, професора О.М. Завальнюка на посаді ректора університету. Вчені структуризували праці на такі розділи: «10 років ректорської праці професора О.М. Завальнюка (2001-2011 рр.)», «Про головне – коротко: хроніка подій», «Із звітів про навчально-виховну і наукову діяльність університету протягом 2001-2010 рр.», «Загальноуніверситетські і факультетські наукові збірники та основні наукові і науково-методичні праці вчених університету (2002-2011 рр.)» [13]. О.Б. Комарницький та голова профспілкового комітету студентів, аспірантів та докторантів університету М.В. Моштак у книзі один з розділів присвятили становищу профспілкової організації у добу державної незалежності. Зокрема, йдеться про кадровий склад профспілки, навчання його членів, матеріальне становище молоді, зокрема забезпечення її стипендіями, харчуванням, гуртожитками. Розповідається про акції протесту, оздоровлення студентів, проведення виховних заходів, роботу комісії профспілки [14, с.15-38].

У 2011 р. до 20-річчя кафедри історії України А.Г. Філінюк опублікував нарис «У пошуках нової якості історичної освіти та історичної правди», у якій розкрив найважливіші сторінки створення, становлення та діяльності базового підрозділу, проаналізував навчальну, навчально-методичну, наукову і громадську роботу його колективу [15]. У 2015 р. А.Г. Філінюк видав статтю «На новому рівні якості історичної освіти та історичної правди про минуле України (до 25-річчя кафедри історії України)» [16, с.9-24]. У 2018 р. Ю.А. Хоптяр видав монографічне видання, присвячене кафедрі архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін К-ПНУ імені Івана Огієнка [17, с.15-16].

Серед інших праць виокремимо монографію і статті професора Л.В. Баженова, присвячені Центру дослідження історії Поділля [18-21]. Крім того, Л.В. Баженов та І.С. Винокур у спеціальній статті розповіли про проведення на базі факультету Подільських історико-красназничих конфе-

ренцій [22]. Не менш цікавими є розвідки І.С. Винокура про роботу археологічних експедицій у 1991-1997 рр. [22], а також О.М. Завальнюка – про інноваційні підходи до викладання історичних дисциплін на факультеті [24].

У 2009 р. в університеті було започатковано серію видань «Наукові школи університету», яку представили зокрема покажчики двох наукових шкіл історичного факультету – «Україна наприкінці ХІХ ст. – у 30-х рр. ХХ ст.» [25], «Історія Української революції 1648-1676 рр. та Гетьманщини (середина ХVІІ-ХVІІІ ст.)» [26]. У 2011 р. побачив світ ще один такий покажчик, присвячений науковій школі «Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України» [27].

Упродовж 90-х рр. – перших десятиліть ХХІ ст. з'явилася низка праць, присвячена науково-педагогічним працівникам факультету. Насамперед видано біобібліографічні покажчики, брошури, книги про І.С. Винокура [28], А.О. Копилова [29; 30], О.М. Завальнюка [31-33], В.С. Степанкова [34; 35], Л.В. Баженова [36], С.А. Копилова [37; 38], В.С. Прокопчука [39], А.Г. Філінюка [40; 41], І.В. Рибачака [42-44], В.В. Нечитайла [45; 46], Ю.А. Хоптяра [47], А.Ф. Суrowого [48]. Крім того, у наукових збірниках опубліковано цілий ряд статей, зокрема, про професорів Л.В. Баженова, І.С. Винокура, В.П. Газіна, А.Ф. Гуцала, О.М. Завальнюка, А.О. Копилова, С.А. Копилова, М.Г. Кукорудзяка, В.В. Нечитайла, А.В. Опрю, М.Б. Петрова, В.С. Прокопчука, І.В. Рибачака, В.С. Степанкова, Ю.М. Тарасова, А.Г. Філінюка, Ю.А. Хоптяра, П.Ф. Щербину, В.І. Якубовського, доцентів А.Ф. Гуцала, В.С. Лозового, В.В. Малого, В.О. Савчука, А.Ф. Суrowого, старших викладачів В.А. Радіоненка, Б.М. Кушніра і т.д.

Низку біографічних статей про вчених факультету вміщено у трьох томах серії «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах» [49-51].

Отже, аналіз історіографії свідчить, що сучасні українські автори провели певний аналіз діяльності історичного факультету університету. Водночас, поза їхньою увагою залишилося ще чимало нез'ясованих питань, пов'язаних з навчальною, науковою і громадсько-політичною діяльністю підрозділу, їхнім матеріальними становищем.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк О.М. Історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту: ретроспектива і сьогодення. *Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]*. Кам'янець-Подільський, 1995. Т. 1. С. 5-16.
2. Григоренко О.П. Історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету як центр історико-красназничих досліджень Поділля. *Поділля і Південно-Східна Волинь в роки визвольної війни українського народу середини ХVІІ ст.* : матеріали Всеукраїнської історико-красназничої науково-практичної конференції, 19 вересня 1998 р. Стара Синява, 1998. С. 205-209.
3. Завальнюк О.М., Копилов С.А. Історичний факультет: історія і сьогодення. *Ключі: історичний факультет [К-ПДУ]*. 2003. №6, лютий; 2003. №7, березень; 2003. №8, квітень; 2003. №9, травень; 2003. №10, червень.
4. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. 408 с.
5. Копилов С.А., Газін В.В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету : історичний нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 76 с.
6. Копилов С.А., Газін В.В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: збереження історичних традицій – запорука успішного поступу в майбутнє. *Освіта, наука і культура Поділля* : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 11. С. 98-119.
7. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Ювілейне видання / редкол.: О.М. Завальнюк, В.А. Смолій, І.М. Вишневецький та ін. К. : Видавництво «Логос України», 2008. 200 с.
8. Копилов С.А., Завальнюк О.М., Філінюк А.Г., Комарницький О.Б., Трубочанінов С.В. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. 208 с.

9. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка у добу незалежної України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 768 с.
10. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський державний університет: курсом зростання (2002-2006 рр.). Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. 300 с.
11. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2011 рр.) : іст. нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 452 с.
12. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2012 рр.) : історичний нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. 340 с.
13. Прокопчук В.С., Комарницький О.Б. Від університету педагогічного – до університету національного. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 680 с.
14. Комарницький О.Б., Моштак М.В. Профспілкова організація студентів, аспірантів та докторантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : іст. нарис. Кам'янець-Подільський : Буйницький О.А., 2009. 216 с.
15. Філінюк А. У пошуках нової якості історичної освіти та історичної правди: до 20-річчя створення кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 68 с.
16. Філінюк А.Г. На новому рівні якості історичної освіти та історичної правди про минуле України (до 25-річчя кафедри історії України). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки.* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 8. С. 9-24.
17. Хоптяр Ю.А. Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін К-ПНУ імені Івана Огієнка: становлення, здобутки, перспективи (30-ті рр. XX – початок XXI ст.): монографія. Кам'янець-Подільський : Видавель ПП Звольейко Д.Г., 2018. 312 с.
18. Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства (місто Кам'янець-Подільський центр історичної регіоналістики XIX початку XXI століть). Кам'янець-Подільський, 2005. 416 с.
19. Баженов Л.В. До десятиріччя Центру дослідження історії Поділля при Кам'янець-Подільському державному університеті. *Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції* / редкол.: О.М. Завальнюк (відп. ред.), Л.В. Баженов, І.С. Винокур та ін. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. С. 13-18.
20. Баженов Л.В. Центр дослідження історії Поділля і впровадження краєзнавства в систему освіти Хмельниччини. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції* / редкол.: О.М. Завальнюк (співголова), В.І. Войтович, Л.В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 2. С. 319-323.
21. Баженов Л.В. Центр дослідження історії Поділля: становлення і поступ. *Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля.* Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. Т. 1. С. 4-75.
22. Баженов Л.В., Винокур І.С. Подільські історико-краєзнавчі конференції (1965-2000 рр.). *Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції* / редкол.: І.С. Винокур (відп. ред.), Л.В. Баженов, Ю.І. Блажевич та ін. Кам'янець-Подільський : КПДПУ, 2000. С. 6-16.
23. Винокур І.С. 30 років досліджень археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педінституту. *Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції* / редкол.: І.С. Винокур (голова), М.М. Дарманський, О.М. Завальнюк та ін. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 78-81.
24. Завальнюк О.М. Інноваційні підходи до викладання історичних дисциплін в Кам'янець-Подільському державному університеті. *Традиції та інновації викладання гуманітарних дисциплін у вищій школі* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпропетровськ : ДНУ, 2004. Ч. 2. С. 36-39.
25. Україна наприкінці XIX ст. – у 30-х рр. XX ст. (наукова школа) : біобібліографічний покажчик / [укл.: І.М. Конет, О.Б. Комарницький, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. 128 с. (Серія: наукові школи університету; вип.2).
26. Історія Української революції 1648-1676 рр. та Гетьманщина (середина XVII-ХVIII ст.) (наукова школа) : біобібліографічний покажчик / [укл.: І.М. Конет, В.С. Степанков, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. 192 с. (Серія: наукові школи університету; вип.8).
27. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа) : бібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, В.С. Прокопчук, Л.В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 204 с. (серія: Наукові школи ун-ту; вип.12).
28. Винокур Іон Срулевич : бібліографічний покажчик / [укл. С.Л. Карван]. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. 80 с.
29. Анатолій Олексійович Копилов: Дослідження. Спогади. Документи. Бібліографія / [уклад.: О.М. Завальнюк, В.С. Степанков]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 320 с.
30. Анатолій Олексійович Копилов: особистість у вимірі епохи : збірник наукових праць / [укл. В.А. Дубінський, В.С. Степанков]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2016. 216 с.
31. Досліджуючи духовні скарби України. До 60-річчя від дня народження і 35-річчя науково-педагогічної діяльності професора О.М. Завальнюка / [уклад. О.Б. Комарницький]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 368 с.
32. З любов'ю до України, з повагою до людей... До 30-річчя науково-педагогічної діяльності О.М. Завальнюка / укл. О.Б. Комарницький. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. 212 с.
33. У пошуках історичної правди: до 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора, академіка О.М. Завальнюка / [уклад.: В.С. Степанков, А.Г. Філінюк, О.Б. Комарницький]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. 464 с.
34. Завальнюк О.М. Валерій Степанков: Портрет історика-професіонала. Серія «Видатні випускники Кам'янець-Подільського державного університету». Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2007. 20 с.
35. Завальнюк О.М. Зачарований українською історією: до 65-річчя від дня народження і 45-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, академіка УАІН Валерія Степановича Степанкова. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. 252 с.
36. Завальнюк О.М., Прокопчук В.С. Лідер наукової школи (до 60-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної праці професора Л.В. Баженова). Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 180 с. (Серія «Видатні випускники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка»).
37. Професор С.А. Копилов: біобіогр. покажч. / [упоряд.: В.С.Прокопчук]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. 64 с.: іл.
38. Сергій Копилов очима колег, друзів, учнів: до 55-річчя від дня народження та 30-річчя науково-педагогічної діяльності в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка / укладачі В.А. Дубінський, В.С. Степанков. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2018. 122 с.
39. Завальнюк О.М., Баженов Л.В. Віктор Прокопчук – науковець, педагог. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 84 с.
40. Авторитетний педагог, відомий історик, досвідчений керівник Анатолій Григорович Філінюк (до 65-річчя від дня народження та 40-річчя педагогічної і наукової діяльності): біобібліографічний покажчик / [уклад.: Н.Д. Крючкова, В.Ф. Биковська ; редкол.: С.А. Копилов (голов. ред.), Л.В. Климчук (відп. ред.), В.С. Степанков та ін.]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2018. (Серія: Постаті в освіті і науці, вип. 25).
41. Анатолій Філінюк: на службі українській освіті й науці (з нагоди 60-річчя від дня народження і 35-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, завідувача кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [упоряд.: О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. 224 с.
42. Завальнюк О.М. Життєвий і професійний шлях талановитого історика-аграрника, яскравого представника української науково-педагогічної інтелігенції професора Івана Васильовича Рибак (1951-2017). Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2018. 92 с.
43. Професор І.В. Рибак: бібліографічний покажчик / [редкол. С.А. Копилов (голова) та ін. ; укладач В.А. Дубінський, А.Г. Філінюк]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня-Рута», 2016. 80 с.
44. Професор Іван Васильович Рибак: біобіогр. покажч. / [уклад. і автор вступ. статті В.С. Прокопчук]. Кам'янець-

- Подільський : Сисин О.В., 2011. 56 с. (серія: «Постаті в освіті і науці»; вип.15).
45. Віталій Нечитайло: особистість, вчений, гуморист / [укл.: Т.В. Білецька, Г.Б. Вонсович, В.В. Кобилянник, О.В. Рибшун]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 40 с.
46. Святосвіт Віталія Нечитайла (до 70-річчя від дня народження В.В.Нечитайла літератора, науковця, педагога) : біобібліогр. покажч. / [укл.: Н.І. Ясницька, Т.М. Вонсович]. Хмельницький, 2011. 36 с.
47. Юрій Анатолійович Хоптяр (до 50-річчя від дня народження і 30-річчя науково-педагогічної діяльності) : бібліогр. покажч. / [упоряд.: В.С. Прокопчук, Ю.А. Хоптяр]. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. 28 с. (серія: «Постаті в освіті і науці»; вип.18).
48. Півстоліття на ниві освіти і науки України (до 75-річчя від дня народження і 50-річчя науково-педагогічної діяльності А.Ф. Сурового) : біобібліогр. покажч. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. 75 с.: іл. (Серія: Постаті в освіті і науці; вип. 21).
49. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. Т. 2. 928 с.
50. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. 408 с.
51. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 3. 1007 с.

The article analyzes the works of modern Ukrainian scientists who have researched the situation of the Kamyanets-Podilsky National University's history faculty in the days of state independence of Ukraine.

Key words: Faculty of History, University, historian, work, publication, monograph.

Отримано: 15.05.2019

УДК 342.51(477)«1917»(092)

О. Баглай, студентка 4 курсу історичного факультету

СИМОН ПЕТЛЮРА – ВІЙСЬКОВИЙ КЕРІВНИК УНР У 1918-1920 рр.

На основі опублікованих джерел та наукових праць висвітлюється діяльність Симона Петлюри на посаді військового керівника УНР упродовж 1918-1920 рр.

Ключові слова: Симон Петлюра, воєнний керівник УНР.

Симон Петлюра – досить неординарна й таємнича постать української історії. Перш за все, його ім'я залишилося в пам'яті українського народу завдяки послідовній політиці відстоювання національної державності, що з часом перетворилася у символ українського національного руху. Упродовж багатьох десятиліть особа Симона Васильовича звертала на себе увагу, викликаючи неоднозначні оцінки його політичної діяльності, що коливалися від позитивних до вкрай негативних.

Так, сформувалися два табори, погляди яких означилися досить виразно: для одних С. Петлюра – найвизначніший національний герой, найзаслуженіша постать Української революції; для інших – бездарність, прикра випадковість, безпринципний політикан, ба – навіть сором нації.

Мета роботи полягає у тому, щоб розкрити діяльність воєнного керівника УНР упродовж 1918-1920 рр. та показати його внесок у справу українського державотворення.

Наукові праці дослідників, присвячені діяльності С. Петлюри, є досить багатограними і висвітлюють різні сторони його діяльності. Так, до цієї проблеми неодноразово зверталися В. Верстюк [1], С. Литвин [4], М. Ковальчук [2] і у всіх досить різне ставлення до цієї особи. Тим не менш, складно не погодитися з тим фактом, що Симон Петлюра відіграв величезну роль в історії Української революції. Феномен Петлюри як політика й лідера нації, що виявився під час революції й посилювався в роки захоплення більшовиками України, став визначальним для українського руху опору. Симон Петлюра – відважний борець за незалежну українську державу. Однак в даному випадку нас цікавить його роль у військовому керівництві УНР 1918-1920 рр.

Середину 1917 року можна сміливо вважати початковим етапом С. Петлюри на шляху до своєї суспільної діяльності. Так, з обранням його солдатами українського походження Західного фронту головою Українського військово-революційного комітету цього ж фронту, починається його військова діяльність. Паралельно з нею, розпочалася і політична кар'єра [5, с.53].

Неабияке значення для формування остаточної позиції Симона, а відтак і кристалізації його поглядів на український військовий рух, мав Перший військовий з'їзд, оскільки саме в цей час він приходить до усвідомлення значущості військового фактору для національного відродження України: «...треба мати в руках революційну, озброєну, реальну силу, на якій демократія завжди б могла спертися в разі небезпеки загрози її інтересам» [4].

Упродовж наступних місяців Симон Петлюра був обраний генеральним секретарем воєнних справ України, починає свою роботу над усвідомленням українськими солдатами російської армії їхнього обов'язку щодо України, для

українізації військових формувань, розкиданих у європейській частині імперії, і створення національної армії в Україні. Ця величезна робота наштовхується на систематичну протидію Тимчасового російського уряду і вагання численних українських лідерів-соціалістів, що дотримувались антимілітаристських настроїв [3, с.2].

Військові переконання Петлюри знайшли своє вираження у формуванні в Києві двох Сердюцьких дивізій, що стали зародком армії УНР та її першими регулярними частинами. Проведена українізація Київського та Одеського військових округів. А вже 21 липня Петлюра закликає перейти до формування українських ударних фронтових батальйонів «Спасіння України», за типом ударних «батальйонів смерті», що формувалися для фронту Борисом Савиновим і Михайлом Муравйовим [5, с.83].

До важливих організаційних моментів військового будівництва можна віднести рішення С. Петлюри щодо створення на основі колишніх Південно-Західного і Румунського фронтів єдиного Українського фронту. Важливим чинником, що мав вплинути на зміцнення дисципліни у військах, на думку С. Петлюри, була розробка і впровадження військових статутів [1, с.119].

На перший план висувається військова практика, спрямована на організацію відсічі більшовицькій Росії. Зокрема, йдеться про заходи щодо мобілізації дислокованих українських частин для організації відсічі більшовикам поблизу Петрограду; скорочення числа дивізій; реорганізацію фронтів і тилових частин; формування запасних частин і тилових служб.

Однак подальше розходження з лідерами Центральної Ради стало на заваді у наступній військово-політичній діяльності Петлюри, зрештою, 31 грудня, він залишає пост генерального секретаря військових справ.

Антигетьманське повстання 15 листопада 1918 року знову поставило С. Петлюру до вищого керівництва. Так, в якості головнокомандувача українського війська, він береться за організацію армії, що, за винятком кількох регулярних і дисциплінованих полків, насправді складається з різноманітних військових частин, сформованих з окремих партизанських груп, повсталих селян або з більш-менш незалежних об'єднань, що слухали наказів лише своїх безпосередніх ватажків, як, скажімо, частини отамана Болбочана на Лівобережжі Дніпра, отамана Самосенка на правому березі, не кажучи вже про бунтівні загони «отаманів» Зеленого, Струка, Ангела [3, с.4].

Державницькі якості С. Петлюри повною мірою виявилися у ході першої українсько-більшовицької війни. Хоч у цей період він не посідав державних посад, а відтак не ніс відповідальності за отриману поразку, однак відіграв важливу роль

в організації оборони республіки. У найкритичніший момент зумів організувати одну з найбільш боєздатних частин армії УНР – Гайдамацький кіш Слобідської України.

Кіш, разом з Січовими стрільцями, відіграв головну роль у придруженні січневого більшовицького виступу на заводі «Арсенал». У ході безпосереднього командування бойовими діями виявив якості воєначальника здатного до прийняття неординарних рішень [1, с.120].

Вплив Головного отамана на планування військових операцій у ході другої українсько-більшовицької війни був ключовим, а відтак мав визначальний характер. Це дозволило Директорії не втратити остаточно владу та не скоритися більшовицькій навалі. На той час монополізація влади у його руках носила вимушений та тимчасовий характер і привела до покращення військового становища армії УНР на фронтах. Влітку-восени 1920 р., перебуваючи на чолі держави, С. Петлюра брав активну участь в урядовій роботі й політичній діяльності, проте, не залишався осторонь збройних сил, проблеми яких незмінно перебували в центрі його уваги. Збереглося чимало наказів головного отамана за той час, спрямованих на задоволення нагальних потреб війська та підвищення його боєздатності: накази підвищення платні старшинам і урядовцям призовних частин і військових шкіл, щодо зміни структури вищої військової влади, накази щодо матеріального забезпечення окремих фронтів [6, с. 339-347].

Численні розпорядження Петлюри військовому Міністерству, Генеральному штабові, військовим представництвам УНР за кордоном містили як загальні директиви, так і конкретні вказівки з організації забезпечення української армії необхідною кількістю зброї й амуніції, санітарним майном тощо, організації вишколів її старшинського та підстаршинського складу, налагодження роботи різноманітних військових служб [2, с.98].

Головний отаман відстоював інтереси армії перед польським союзником, вимагаючи від варшавського керівництва дотримання взятих на себе зобов'язань у справі забезпечення армії УНР військовим майном. Разом з тим, Петлюра постійно відвідував війська, проводив огляди частин, знайомився з настроями вояків та старшин. Усі ці заходи знаходили розуміння в армії, серед особового складу якої ім'я Петлюри було незмінно популярним [2, с.98].

У розпал боїв 1920 року Петлюра затвердив «Закон про вище військове управління УНР» та «Положення про вище військове управління в УНР». Ці законодавчі акти нормували розмежування влади й компетенцію різних ор-

ганів у сфері управління військами. Згідно з ними, Головному отаману, як верховному головнокомандуючому збройними силами республіки, належало «право визначати устрій армії та флоту, від нього відходять накази й розпорядження відносно дислокації військ, переведення їх у бойовий стан, навчання їх, проходження служби перемінного складу армії, флоту та всього, що торкається до устрою озброєних сил та захисту УНР» [2, с.101].

Військово-дипломатична діяльність С. Петлюри на завершальному етапі боротьби УНР за незалежність була ключовим вектором розгортання усієї національно-визвольної боротьби українського народу за державну незалежність. За досить складних умов Головний отаман був змушений монополізувати військово-політичну владу не у власних амбіційних цілях, а з єдиною метою – збереження державної самостійності України.

Таким чином, С. Петлюра, упродовж 1918-1920 рр., виявив себе ініціатором і талановитим організатором українського державотворення саме у сфері військового будівництва. Завдяки його старанням вдалося закласти підвалини регулярної армії УНР, досягнувши трансформації українізованих частин царської армії у територіальні війська українського республіканського війська. В узгодженості політики та військової стратегії, всебічній підготовці армії та населення до військової служби, головний отаман вбачав запоруку успіху у боротьбі за утвердження незалежної соборної української держави.

Список використаних джерел:

1. Верстюк В. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження). *Укр. іст. журн.* 2004. №3. С. 112-126.
2. Ковальчук М. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР 1920-1921 рр. *Укр. іст. журн.* 2005. №1. С. 97-108.
3. Косик В. Симон Петлюра / перекл. з фр. Я. Кравець. Львів: НТШ, 2000. С. 88.
4. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. Київ, 2001. С. 438.
5. Савченко В.А. Симон Петлюра. Харків: Фоліо, 2006. С. 414.
6. Сергійчук М. Симон Петлюра: Статті. Листи. Документи. Київ, 2006. Т. IV. С. 704.

In the article on the basis of published sources and scientific proceedings, the work of Simon Petliura as military commander of the UNR during 1918-1920 is lighting.

Key words: Simon Petliura, military commander of the UNR.

Отримано 15.05.2019

УДК 342.51(477)1917

Т. Галицька, студентка 4 курсу історичного факультету

ВІДНОСИНИ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ З ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ

У статті на основі опублікованих джерел та наукової літератури розкрито відносини Тимчасового уряду з Центральною Радою.

Ключові слова: Центральна Рада, Тимчасовий уряд, універсали, Українська Народна Республіка.

Лютнева революція 1917 р. в Російській імперії призвела до падіння династії Романових й активізації національно-визвольного руху поневолених народів, зокрема й українського. Надання українцям національно-культурної, а також територіальної автономії стало ключовим гаслом не лише самостійницьких, а й соціалістичних партій та цілковито відображало прагнення широких верств населення України. Водночас в умовах трансформації державного правління і формування крайових органів влади процес автономізації потребував легітимізації з боку населення краю та легалізації з боку офіційного вищого органу влади – Тимчасового уряду. Важливими у цьому контексті, були відносини петроградської влади з Українською Центральною Радою.

Це питання знайшло відображення у працях В. Верстюка, Ю. Гамрецького [2], В. Нагаєвського [8], Т. Гунчака [4], С. Кульчицького [6], С. Кондратюка [5] та ін. Окремі його аспекти потребують поглиблення і конкретизації.

Метою статті є висвітлення взаємин російського Тимчасового уряду і керівного органу українського націо-

нально-визвольного руху – Центральної Ради щодо творення національної автономії.

Отже, перемога Лютневої демократичної революції поклала край багатовіковому монархічному режимові династії Романових. Після зречення від престолу Миколи II в Петрограді з'являються два органи влади: створений Державною Думою Росії Тимчасовий уряд та Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів, організована партіями соціалістичного спрямування – російськими соціалістами-революціонерами та меншовиками. Питання про самовизначення України опинилося в епіцентрі політичної боротьби майже одразу після революції. Тимчасовий уряд та керовані есерами і меншовиками Ради, обстоюючи унітарну форму російської держави, визнавали за Україною тільки право на національно-культурну автономію. Це не відповідало вимогам часу. Тепер на порядок денний постало питання проголошення національно-територіальної автономії. Ця вимога було програмною установкою більшості політичних партій України. Забезпечити втілення цієї найважливішої умови націона-

льного розвитку була покликана Центральна Рада, утворена українською національною демократією 4 березня 1917 р. В її створенні брали участь майже всі національно-демократичні сили України. Ключову роль в становленні та зміцненні Центральної Ради відіграли провідні українські партії [10].

Центральна Рада вважала своєю головною метою відродити національну державність у формі автономії України у складі Росії. Остання ж розглядалася нею не як унітарна держава, а як союз рівноправних автономних держав. Ідея повної державної самостійності у той час ще не знаходила підтримки у Центральної Раді. Перші реально вагомі кроки на шляху до відродження української державності були зроблені в травні 1917 р., коли Центральна Рада скликала I Всеукраїнський військовий з'їзд, який зажадав від тимчасового уряду надання Україні автономії і створення української національної армії. Разом з тим вже на з'їзді найвпливовіші політичні партії Центральної Ради – УСДРП і УПСР – допустили серйозну помилку, виступивши проти створення постійної національної армії. Їм вдалося провести на з'їзді свою резолюцію, в якій проголошувалася необхідність заміни постійного війська народною міліцією. Таке рішення було величезною помилкою, оскільки в умовах війни і боротьби за відновлення Української державності тільки національна регулярна армія могла стати її опорою і гарантом від зовнішньої загрози [15, с. 176].

З перших днів Російської революції українське питання стало одним із найбільш актуальних не лише для України, а й для Росії загалом. Багатьом спочатку здавалося, що нова російська влада не проти задоволення таких вимог. Коли, як зазначалося в українській пресі, після 20-ї української маніфестації у Петрограді до Голови Тимчасового уряду була спрямована делегація, то він до вимог вирішити «найпекучіші потреби українців із поля просвіти, суду адміністрації і церковного життя» поставився «співчуваюче».

Слід зазначити, що Тимчасовий уряд Росії негативно ставився до національно-визвольних рухів пригноблених народів колишньої імперії. Упродовж певного часу українська сторона обмежувалася деклараціями та демонстраціями. Але делегати I-ого Всеукраїнського військового з'їзду, який відбувся 18-21 (5-8) травня 1917 року, активізували це питання, давши зрозуміти, що далі чекати не можна, а то буде вибух.

У перемовинах із українською делегацією як представники Тимчасового уряду, так і соціалістичних партій з Петроградського совіту намагалися продемонструвати себе «і розумними, і красивими». Допустити якусь формалізацію української окремішності вони в силу певних внутрішніх переконань не могли, але й зізнаватися у несприйнятті українства теж не збиралися – формальна демократичність не дозволяла. Щоб не допустити автономії України чи не дати публічної обіцянки проголосити її у майбутньому, вони використовували інші аргументи. Серед них – мантра про те, що все мають вирішити Всеросійські Установчі збори, що національний рух – ніж у спину демократії тощо.

Незважаючи на це, УЦР своїм I-им Універсалом від 10 червня 1917 року фактично проголосила автономію України. Вона заклала всіх українців самостійно організуватися і приступити до негайного закладення підвалин автономного устрою [11, с.4].

Із розширенням функцій Центральної Ради виникла необхідність створення її виконавчого органу. Ним став Генеральний секретаріат, що перебував на себе виконавчі функції і Центральної Ради, і її Комітету. Створення 15 червня 1917 р. Генерального секретаріату знаменувало початок розмежування владних функцій. Він поступово перетворювався на справжній уряд, який постійно удосконалював свою діяльність [5, с.23]. Як писав голова Генерального секретаріату В. Винниченко у своїй книзі «Відродження нації»: «Генеральний Секретаріат у тому періоді свого існування не мав ніякої влади, яку має звичайне Правління ... Але сотні тисяч українців, які були в армії, готові були на найбільші жертви за одним його словом. Генеральний Секретаріат не міг ні поставити, ні скинути ані одного урядовця, не міг ні одній адміністративній інстанції дати розпорядження чи наказу», але це була організація «морально-правової влади» [1, с.253].

Проголошення Універсалу, створення Генерального секретаріату й активна підтримка цих актів широкими вер-

стами народу та армії справили відповідне враження і на Тимчасовий уряд, і на російську демократію [12]. До того ж бездіяльність Тимчасового уряду в соціально-економічній сфері та його курс на війну до переможного кінця дедалі більше погіршували становище в країні. Це зумовлювало поглиблення міжпартійних суперечностей і загальне ослаблення державної влади. 18 червня 1917 р. в Петрограді та інших великих містах країни відбулися багатолюдні демонстрації, які призвели до нової політичної кризи. У такій ситуації уряд змушений був зробити спробу врегулювати напружене становище на Україні, яке створилося тут після проголошення I-ого Універсалу [6, с.73]. Тому 28 червня 1917 р. до Києва для офіційних переговорів приїхали міністри Тимчасового уряду О. Керенський, М. Терещенко, І. Церетелі. Центральна Рада на переговори делегувала відповідно М. Грушевського, В. Винниченка та С. Петлюру. Під час переговорів міністри заявили, що вони з розумінням ставляться до боротьби українського народу за свої права, однак запровадження автономії України потребує узгодження з Установчими зборами Росії. Після дводенних переговорів було досягнуто компромісу: Тимчасовий уряд Росії визнавав Українську Центральну Раду як легальне представництво українського народу з умовою, що до її складу ввійдуть представники національних меншин. За Центральною Радою визнавалося право виробити національно-політичний статус України і підготувати проєкт усіх законів, які будуть затверджені Установчими зборами Росії [9].

Такий підхід створював ґрунт для порозуміння і конструктивного діалогу, хоч це й вимагало від УЦР певного компромісу і відступу. 2 липня з Петрограда до Києва надійшла телеграма з текстом урядової декларації, де говорилося про визнання Генерального секретаріату як вищого розпорядчого органу України, а також про те, що уряд «прихильно поставиться до опрацювання Українською Радою проєкту національно-політичного статусу України в тому розумінні, в якому сама Рада вважатиме це суголосним з інтересами краю». У відповідь Центральна Рада 3 липня проголосила I-ий Універсал [12].

Центральна Рада, зазначалося в II Універсалі, «з задоволенням приймає заклик правительству до єднання» і для його збереження погодилася відкласти на майбутнє здійснення найсуттєвіших національних вимог, обмежившись тим, що «підготуємо проєкти законів про автономний устрій України для винесення їх на затвердження Учредительного зібрання», скликання якого відкладалося на невизначений час. До того ж Центральна Рада зобов'язувалася не ставити питання про автономію і рішуче виступати проти будь-яких спроб його постановки і самовільного вирішення. Щодо цього в універсалі зазначалося: «Ми рішуче ставимося проти замірів самовільного здійснення автономної України до Всеросійського Учредительного зібрання» [2, с.26-27].

11 липня до складу Центральної Ради ввійшли представники неукраїнських організацій (національним меншинам було надано 18% місць у Малій Раді і 30% місць – у Великій раді) [14].

Незважаючи на деяке розуміння українських домагань, Тимчасовий уряд продовжував проводити антиукраїнську політику. Так, 29 липня 1917 р. Генеральний Секретаріат підготував «Статут вищого управління України», що складався з двадцять одного параграфа і мав стати основою адміністрації краю, а водночас нормувати стосунки Генерального секретаріату з Тимчасовим урядом у Петрограді і навпаки [8, с.83].

Для його затвердження Тимчасовим урядом до Петрограда була направлена делегація Генерального секретаріату на чолі з головою українського уряду Володимиром Винниченком. Тимчасовий уряд, на чолі якого став О. Керенський, відхилив «Статут вищого управління України» і нав'язав українцям «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріату на Україні» від 4 серпня 1917 р., яка різко обмежувала права Генерального секретаріату [3, с.33]. Згідно документу Генеральний Секретаріат мав стати органом Тимчасового уряду та мав складатися із 7-ми секретарів: внутрішніх справ, фінансів, землеробства, освіти, торгівлі і промисловості, праці, з національних справ, генерального контролера та генерального писаря. Повноваження Генерального секрета-

ріату суттєво обмежувалися. З його компетенції вилучалися військова та харчова справа, міжнародні зносини, пошта та телеграф, права призначення посадових осіб тощо. Правочинність Генерального секретаріату поширювалася лише на п'ять з дев'яти українських губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську, Чернігівську [4, с.101].

9 серпня своє ставлення до рішення уряду О. Керенського висловила шоста сесія Центральної Ради. Більшістю голосів «Інструкція» була схвалена. За її прийняття проголосувало 247 членів Ради, проти – 36, утрималось – 70. На вимогу фракції УПСР питання про Українські установчі збори було внесено до порядку денного цієї сесії Центральної Ради як один з засобів виходу з політичної кризи. Після обговорення доповідей була ухвалена резолюція, запропонована фракцією УПСР: «Центральна Рада вважає необхідним скликати якнайшвидше Установчі збори етнографічної України». Було вирішено скласти комісію, яка б безпосередньо зайнялася справою виборів. Цими рішеннями Центральна Рада фактично відмовлялася від виконання «Інструкції» Тимчасового уряду [7, с.70].

3 вересня 1917 р. був затверджений уряд у наступному складі: голова і генеральний секретар внутрішніх справ – В. Винниченко, генеральні секретарі: освіти – І. Стешенко, фінансів – М. Туган-Барановський, міжнародних справ – О. Шульгин, земельних справ – М. Савченко-Більський, генеральний контролер – О. Зарубін, генеральний писар – О. Лотоцький, комісар України при Тимчасовому уряді – П. Стребницький.

Генеральний секретаріат 17 жовтня 1917 р. ухвалив заяву, в якій підтвердив «право кожної нації на повне самовизначення, тим самим визнає і за українським народом право вільно і без всяких обмежень виявити свою волю на Українських Установчих зборах» [13, с.346].

Дійшло до того, що уряд віддав наказ розпочати судове слідство над Генеральним Секретаріатом і планував притягти його до кримінальної відповідальності. Невідомо, як би закінчилася ця справа, якби у жовтні 1917 р. він сам не був посаджений більшовиками до в'язниці. Наступив якісно новий етап у формуванні Української державності. Адже відомо, що ще за Тимчасового Уряду у жовтні 1917 р., Мала Рада, всупереч його волі, прийняла постанову про скликання Українських Установчих Зборів, які як найвищий законодавчий орган мали виявити волю українського народу до створення своєї держави. 25 жовтня 1917 р. до Києва надійшли перші звістки про більшовицький переворот в Петрограді. Розпочали підготовку до повстання і київські більшовики. З ініціативи Центральної Ради було створено Комітет з охорони революції на Україні, а при ньому штаб, що мав керувати бойовими діями. 26 жовтня Комітет видав відозву до населення України, в якій повідомлялося, що його влада поширюється на всю Україну. За своїм складом він був коаліційним. До нього увійшли і більшовики, за умови, що Центральна Рада не пропустить війська Київського військового округу на придушення більшовицького повстання в Петрограді. Отже, Центральна Рада фактично була визнана вищим органом влади на Україні усіма найвпливовішими політичними силами. Ніхто з них законність її існування не брав під сумнів. Потрібно зауважити, що Центральна Рада у цих умовах не бажала і повернення до старого Тимчасового уряду й не стала на захист його місцевих органів влади на Україні [15, с.177].

За нових обставин, коли юридично перестав існувати всеросійський уряд, Центральна Рада і Генеральний Секретаріат активізували свою діяльність по державотворенню в Україні. Найбільш важливими кроками на цьому шляху стало те, що 31 жовтня Центральна Рада прийняла рішення щодо поширення її повноважень на територію Харківщини, Катеринославщини, Херсонщини, материкової Таврії, частину Курської і Воронезької губерній – етнічні українські території. Розширилися структура і компетенція Генерального Секретаріату, а також те, що 7 листопада Центральна Рада прийняла Третій Універсал, проголосивши утворення Української Народної Республіки (УНР) як автономії у складі Російської республіки, яка повинна була стати «федерацією рівних народів». УНР планувала вступити у фе-

деративні стосунки з тими державами, які утворяться на руїнах імперії. На думку багатьох істориків, це було помилкою Центральної Ради: на момент прийняття Третього Універсалу склалися всі умови для проголошення повної державної незалежності України. Та, керуючись власною ідеологією, Центральна Рада зробила ставку на федеративну Росію, змарнувавши цим багато енергії і часу.

Третій Універсал проголосив широку програму соціально-економічних перетворень, зокрема: скасував велику приватну власність на землю, встановив 8-годинний робочий день, проголосив широкі демократичні свободи і ліквідацію смертної кари, на 9 січня 1918 р. призначив Українські Установчі збори, яким Центральна Рада мала передати владу [14].

Отже, стрімкий розвиток українського визвольного руху викликав стурбованість Тимчасового уряду, який прагнув зберегти контроль над Україною. Українська Центральна Рада, засудивши дії Тимчасового уряду, все ж таки не наважилася на відкриту конфронтацію і не припинила співробітництва з ним. Однак конструктивного характеру ця співпраця так і не набула через небажання Тимчасового уряду задовольнити вимоги українського руху. Більшовицький переворот різко змінив ситуацію в Росії і в Україні. Центральна Рада засудила переворот, не визнавала владу більшовиків і зайняла щодо неї ворожу позицію.

Список використаних джерел:

1. Винниченко В. Відродження нації. Історія української революції. Київ ; Відень, 1920. Ч. II. 328 с.
2. Гамрецький Ю.М. Універсали – визначальні віхи історії Центральної Ради. *УІЖ*. 1991. №8. С. 23-30.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ, 1991. 240 с.
4. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. Київ : Либідь, 1993. 288 с.
5. Кондратюк С.В. Державотворча діяльність Української Центральної Ради. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 578. Правознавство. С. 22-28.
6. Кульчицький С.В. Центральна Рада. Утворення УНР. *Укр. іст. журн*. 1992. №5. С. 73-94.
7. Мельник О.О. Становлення національних органів влади за доби центральної ради. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України* : зб. наук. праць. 2009. №43. С. 66-82.
8. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. Київ : Український письменник, 1994. 416 с.
9. Перший та другий Універсали Центральної Ради. Відносини Центральної Ради з Тимчасовим Урядом. URL: <https://studfiles.net/preview/5258770/page:37>.
10. Українська національно-демократична революція (1917-1920). URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/17gromova_istoriya%20ukrayiny/m3/m3_8.htm.
11. Українська Центральна Рада 16 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. До 90-річчя від часу заснування. URL: <C:/Users/user/Downloads/svit-2007-06-4-02-goshuliak.pdf>.
12. Українська Центральна Рада і Тимчасовий уряд: від протистояння до компромісу. URL: <https://history.vn.ua/book/verstuk/129.html>
13. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у двох томах. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ : Наукова Думка, 1996. 589 с.
14. Центральна Рада і Тимчасовий уряд. URL: https://pidruchniki.com/1008122044759/istoriya/tsentralna_rad_a_timchasoviy_uryad.
15. Шаповалов С.Ю. Державотворча діяльність Центральної Ради зі встановлення цивільного і військового апарату після повалення самодержавства (березень-грудень 1917 р.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. №652. С. 175-178.

The article on the basis of published sources and scientific literature discloses the relations of the Provisional Government with the Central Rada.

Key words: Central Rada, Provisional Government, Universal, Ukrainian People's Republic.

Отримано: 15.05.2019

ГАЗЕТА «РАДЯНСЬКИЙ СТУДЕНТ» – ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ НАУКОВОГО ЖИТТЯ СТУДЕНТСТВА ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

У статті на основі аналізу газети «Радянський студент» показано основні віхи наукової роботи на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту.

Ключові слова: студент, інститут, факультет, наукова діяльність, конференція.

Активне зацікавлення минулим історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту розпочалося лише на початку 90-х рр. ХХ ст. Особливий інтерес викликало питання функціонування Кам'янець-Подільського державного українського університету, історія якого в радянський час у зв'язку з існуванням ідеологічних шор, не вивчалася. Малодослідженим було і минуле Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Відносно близьке історичне минуле, а саме 60-80-ті рр. ХХ ст. не складало особливого інтересу для наукових розвідок. Ґрунтовні дослідження минулого вишу розкрито в ряді наукових статей і монографій О.М. Завальнюка і О.Б. Комарніцького [2-4]. Сторінки минулого історичного факультету розкривають праці С.А. Копилова, В.В. Газіна [7], А.Г. Філінюка [13], Ю.А. Хоптяра та ін. [14]

Метою статті є аналіз основних віх наукової роботи на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. Джерелознавчим підґрунтям дослідження стала газета «Радянський студент».

Вивчаючи історію факультету, науковці використовували різні джерела інформації: архівні документи, періодичні видання, наукові розвідки та ін. Одним із малодосліджених джерел є щотижнева газета «Радянський студент» – орган дирекції, партбюро, комітету ЛКСМУ і профорганізації Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, на сторінках якої висвітлювалася життя діяльність студентства. Перший номер газети побачив світ 29 січня 1957 року. Спершу випуски газети готували по черзі студенти історико-філологічного факультету Анатолій Суровий, Григорій Гораш, Андрій Коник, Юхим Тельфер, В'ячеслав Цикра, відповідальними за випуск були викладачі кафедри української літератури Полікарп Свідер і Валентин Сапун [5, с.213].

Особлива увага кореспонденти газети приділяли культурно-масовій і науковій роботі. Основними формами студентської науково-дослідної роботи в Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті були: робота в студентських наукових гуртках, участь студентів в науково-дослідній роботі кафедр, тематичні семінари, виконання лабораторних, курсових і дипломних робіт, завдань пошукового характеру під час навчальної і педагогічної практик.

На базі інституту проводилися Всесоюзні та республіканські наукові форуми студентів. Основні з них: 1) республіканська міжвузівська наукова студентська конференція «Східнослов'янські племена і Київська Русь» (1978 р.) [10, с.2]; 2) Всесоюзна студентська конференція, присвячена 600-річчю Куликовської битви (1980 р.) [12, с.1]; 3) міжвузівська конференція «Слово в системних відношеннях і його вивчення в школі і вузі» (1983 р.) та ін. [9, с.23].

З сторінок газети дізнаємося, що у 1969 р. на історичному факультеті було запроваджено написання студентами-випускниками дипломних робіт. Під час підготовки робіт особливо зверталася увага на вдалу постановку теми та їх аргументацію, чітку структуру робіт, широку джерельну базу, ідейно-політичну спрямованість на основі «марксистсько-ленінської методології». Значна частина дипломників використали матеріал і фонди Хмельницького облдержархіву та інших архівів радянських установ, а також літературу на іноземній мові. Над своїми темами вони працювали два-три роки. З фрагментами своїх досліджень виступали на засіданні гуртків, студентських наукових конференціях тощо. З середини 70-х рр. дипломні роботи почали виконуватися на філологічному і фізико-математичному факультетах, з кінця 70-х рр. – на факультеті підготовки вчителів початкових класів, а з початку 80-х – на факультеті фізичного виховання.

Досвід написання студентами дипломних і курсових робіт вітався і підтримувався. Так, 18 квітня 1972 р. в інституті

відбувся міжвузівський семінар на тему «Дипломні і курсові роботи як важлива форма самостійної роботи студентів». З досвідом керівництва дипломними роботами на історичному факультеті виступив доктор історичних наук, професор Л.А. Коваленко [15, с.2]. У 1984-1985 н.р. студенти, які були прикріплені до кафедри історії СРСР та УРСР успішно захистили 16 дипломних робіт. Результати курсових робіт з історії СРСР, методики викладання історії та радянського права показали, що переважна більшість студентів вмів самостійно вирішувати поставлені завдання. Особливо показові у цьому плані дипломні роботи. Впродовж 1987-1988 н.р. на кафедрі історії СРСР і УРСР було написано й успішно захищено 22 дипломні роботи. Всі вони одержали високу оцінку в ДЕК. Серед найкращих дипломних робіт слід назвати: «Історіографія Київської Русі» (автор С.В. Козлова), «Великий Жовтень на Поділлі» (С.М. Марчак), «Кераміка Болховської землі» (А.З. Якубовська), «Атеїстичне виховання учнів при вивченні історії у 7-8 класах» (І.Е. Денчик), «Профілактика правопорушень серед молоді» (Б.І.Касьянчук) [1].

Інститут тричі ставав переможцем серед педагогічних закладів України за підсумками Всесоюзних конкурсів студентських робіт із суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного. За 1982-1987 рр. 270 студентів надіслали роботи на всесоюзні і республіканські конкурси. 36 із них відзначили дипломами і почесними грамотами Міністерства освіти УРСР. Серед переможців і призерів були В. Іванюк (1967 р., робота на тему «Історія заводу «Мотор»» [6, с.2], Ю. Блажевич (1970 р., «Теорія конвергенції – наступальна зброя імперіалізму») [8, с.2], О.Завальнюк (1972 р., «Колокол» Герцена і буржуазні реформи 60-х рр. у Росії»), В. Савельєв (1978 р., «Сучасна соціал-демократія: криза ідеології політики»), Г. Падитель, С. Суть, А. Мельник, А. Філінюк, Т. Рознійчук, Л. Федорчук, В. Клименко, А. Климець, Л. Борчук, Н. Ткачук, М. Вавринчук, В. Афіцький, Л. Мізовець (всі – у 1978 р.) [11, с.1].

Підсумки вивчення газети «Радянський студент», як джерела для вивчення минулого педагогічного інституту в тому числі історичного факультету, полягають у необхідності збереження цього часопису для наступників. Сьогодні підшивка газети зберігається у відділі рідкісних видань університетської бібліотеки. Ми сподіваємося, що матеріали цього часопису стануть у пригоді майбутнім дослідникам історії факультету, університету, можливо вищої освіти ХХІ ст. в самому загальному значенні цього слова.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької області. Ф.302. Оп.2. Спр.71. Кафедра історії СРСР і УРСР. Річний звіт по навчально-виховній роботі за 1987-1988 н.р. 7 арк.
2. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2012 рр.) : іст. нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. 340 с.
3. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Історія Кам'янець-Подільського державного університету (1918-2003 рр.) : довід-стат. матеріали. Кам'янець-Подільський : Оіном, 2004. 88 с.
4. Завальнюк О.М., Копилов А.О. Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 1998. 32 с.
5. Кантлін С.О. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту на сторінках газети «Радянський студент». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 213-221.
6. Коваленко Л. Баженов Л. Наукою покликані. *Радянський студент*. 1968. 22 лютого. №7 (551). С. 2.
7. Копилов С.А., Газін В.В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету : іст. нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 76 с.

8. Кулінський М. Підсумки всесоюзного конкурсу. *Радянський студент*. 1971. 21 січня. №2 (653). С. 2.
9. Луговий В. В центрі дослідження – слово. *Радянський студент*. 1983. 29 вересня. №23 (1094). С. 1.
10. Міжвузівська конференція. *Радянський студент*. 1978. 5 жовтня. №31(936). С. 2.
11. Перші у науковій роботі. *Радянський студент*. 1978. 23 листопада. №35(400). С. 1.
12. Тарасов Ю.М. Сохранить традиции факультета. *Радянський студент*. 1984. 18 вересня. №24 (1126). С. 1.
13. Філінюк А.Г. Життя, віддане справі: трудова, громадська та науково-педагогічна діяльність Івана Степановича Зеленька : історичний нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008.
14. Хоптяр Ю.А. Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін К-ПНУ імені Івана Огієнка: становлення, здобутки, перспективи (30-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.). Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Звольейко Д.Г., 2018. 312 с.
15. Цифри і факти. *Радянський студент*. 1972. 25 травня. №19(703). С. 2.

The article, based on the analysis of the Soviet student newspaper, shows the main milestones of scientific work at the Kamyanets-Podilskyi Pedagogical Institute.

Key words: student, institute, faculty, scientific activity, conference.

Отримано: 15.05.2019

УДК 355.484Роммель(6-17)«1942»

Г. Ненін, студентка I курсу магістратури історичного факультету

КАПУТУЛЯЦІЯ ТОБРУКА – НАЙВИЗНАЧНІША ПЕРЕМОГА ГЕНЕРАЛА-ФЕЛЬДМАРШАЛА Е. РОММЕЛЯ

У статті досліджується хід бойових дій та взяття Тобрука генералом-фельдмаршалом Е. Роммелем у червні 1942 р., що являло собою найбільшу перемогу німецьких військ у північноафриканській кампанії.

Ключові слова: Північна Африка, Африканський корпус, генерал-фельдмаршал, Тобрук, облога, контрнаступ, бліцкриг.

Ервін Роммель, (1891-1944 рр.), під час II світової війни генерал-фельдмаршал німецької армії. Народився 15 листопада 1891 р. в містечку Гайденайм, поблизу Ульма. Велику популярність він здобув завдяки своїй військовій кампанії проведеної у Північній Африці, яка принесла йому світову славу та прізвисько «Лис пустелі». Найуспішнішою та найважливішою була операція взяття Тобрука 21 червня 1942 р. – ключовий пункт британської оборони. На наступний день після падіння міста А. Гітлер присвоїв Е. Роммелю звання генерал-фельдмаршала.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу джерел та літератури розкрити причини, хід та наслідки захоплення Тобрука.

Е. Роммель, один з найкращих німецьких полководців, перед початком найважливіших військових операцій ХХ ст. відправився на околицю, у далекий та неприступний африканський континент [18, с.506]. Він був найбільшим імпровізатором та умів не тільки скористатися сприятливою ситуацією, але й створити її, покладаючись не тільки на удачу, а на своє власне чуття [23, с.66].

Під час Французької кампанії, Е. Роммель, привернув увагу А. Гітлера, який взяв його на увагу 1941 р. присвоїв йому звання генерал-лейтенанта, та призначив його командиром новоствореного корпусу. Основним завдання якого, було відкинути британські війська назад в Єгипет. Африканська кампанія, розпочалася перемогою об'єднаних німецько-італійських військ 21 березня 1941 р. він розбив англійські війська під командуванням генерала А. Вавеля поблизу Ель-Агейла та рушив на Тобрук, який захищав шлях вглиб країни, до Нілу. У січні 1942 р. Е. Роммелю було присвоєно звання генерала армії. 27 травня, відновивши наступ, він завдав несподіваного удару англійцям, змусивши противника відступити до кордонів Єгипту [3, с.156].

Протягом наступних чотирьох місяців і британська 8-а Армія, і німецька Танкова армія «Африка» одночасно проводили переформування перед прийдешньої битвою. Англійцям доводилося в корені міняти свої погляди на методи ведення війни. Сильними сторонами 8-ї армії були: командири її корпусів й дивізій, які мали багатий досвід війни в пустелі; служба зв'язку та постачання; відмінна взаємодія з авіацією, так як військово-повітряні сили надавали підтримку своїм військам [12, с.77]. Фронт 8-ї армії від Ель-Газаль до Бір-Хакейма прикривали величезні мінні поля небачених розмірів, а в тилу знаходилися сильно укріплені опорні пункти Тобрук, Найтсбрідж та Ель-Адем. Однак командири мислили категоріями минулої війни та недооцінили маневреність й рухливість моторизованих з'єднань, тому південний фланг позиції опинився захищеним недостатньо [8, с.352]. Той факт, що через три тижні після початку наступу 27 травня, ця чудова англійська армія була майже повністю розгромлена, повинний бути вписаний як

один з найбільших досягнень в «Аннали» німецької військової історії [6, с.138].

Командири дивізії та вояки Танкової армії «Африка» були розумними й добре підготовленими, вони, напроги англійців, налагодили взаємодію різних родів військ. Так як німецькі танки ні в чому не перевершували британські, німецьке командування мало намір використовувати танки, піхоту, артилерію, протитанкові гармати в тісній взаємодії, щоб вони могли захищати один одного. Німецькі генерали по особливому використовували танки проти піхоти та неброньованих автомобілів противника, а свої протитанкові гармати направляли на британські танки. Англійські танки в принципі не могли діяти подібним чином, так як вони мали тільки броньовані снаряди. Зате танки Е. Роммеля мали й броньовані, й фугасні снаряди, які вони використовували для розстрілу британської піхоти та вантажівок [20, с.43]. Протитанкові гармати генерала-лейтенанта були справжнім «чудом» війни в пустелі. Саме вони принесли своєму командирі Роммелю багато блискучих перемог. Солдати називали їх *panzerjäger* – «мисливці за танками» [11, с.169].

Цього разу сили сторін були значно більшими, ніж під час попередньої операції «Крусайдер» (листопад-грудень 1941 р.). Англійці мали близько сто сімдесят п'ять тисяч вояків та вісімсот сорок три танка, ще чотириста двадцять танків їм надіслали, як підкріплення. Е. Роммель мав всього вісімдесят тисяч солдат та п'ятсот шістьдесят танків, причому з них двісті тридцять були італійськими, які мали суто символічну бойову цінність. Навесні корпус «Африка» отримав два десятка трофейних російських 76-мм протитанкових гармат, які стріляли семи кілограмовими ядрами. Нічого подібного англійці не мали, ці знаряддя могли знищити будь-який танк союзників [21, с.85-86].

Для взяття міста Тобрук, яке захищало шлях вглиб країни, аж до Нілу Е. Роммель вирішив скористатися планом, під кодовою назвою «Венеція». 15-а німецька піхотна бригада, 10-й та 21-й італійські корпуси повинні були наступати фронтально на ту ділянку Ель-Газальського оборонного рубежу, який оборонявся 1-ю південноафриканською та 50-ю англійською дивізіями. Командування з'єднаннями країн Осі (країни, які входили у «Вісь Рим-Берлін-Токіо») на цій ділянці фронту доручалося генералу Крювельє, тому отримувало назву «група Крювельє» [7, с.79]. Головна ударна група, якою повинен був командувати сам Е. Роммель, складалася з: Африканського корпусу, під командуванням одного з кращих танкових командирів усіх часів: генерал-лейтенанта В. Неринг, який багато працював разом з Г. Гудеріаном, «батьком» бліцкригу; 20-го італійського корпусу (танкова дивізія «Аріете» та моторизована дивізія «Тріест») й 90-а піхотної дивізії. Ця ударна група мала завдання здійснити форсований нічний марш в Бір-Хакейм, у обхід Ель-Газальських позицій з метою вийти в

район акром та атакувати англійські війська з тилу. 90-а дивізія й розвідувальні загопи повинні були наступати на Ель-Адем й перерізати англійські шляхи постачання [17, с.67-68].

Друга фаза наступу включала в себе оточення й взяття Тобрука. Е. Роммель мав намір перебувати разом з солдатами на фланзі, де повинні були розгорнутися вирішальні бої, але при цьому залишаючи керівництво всією операцією за собою [4, с.183].

Перед початком проведення операції генерал-лейтенант повинен був перекрити шляхи постачали британцями на о. Мальту боєприпасів та продовольства, що слугувало для них здійсненню потужних ударів по морським шляхам Е. Роммеля [20, с.42]. Він був упевнений, що, будь цей острів захоплений ще до прибуття на африканський контингент німецьких солдат, то проведення будь-яких військових операцій проходило набагато простіше і йому б вдалося увійти до Єгипту ще в 1941 р., оскільки він не страждав би від нерегулярної поставки підкріпленнь та боєприпасів [23, с.66]. Тому протягом весни 1942 р. на о. Мальта було скинуто 9 тис. тон бомб, як результат – англійців вивели звідти свої підводні човни та авіацію. Значення острова, як операційної бази, зведено до нуля, а постачання до Африканського корпусу – відновлено [1, с.380].

Е. Роммель планував почати наступ, не розраховуючи ні на допомогу, ні на перешкоди з боку Осі. Берлін вважав африканський континент третьорядним театром військових дій, хоча сам Е. Роммель був переконаний, що його значимість недооцінена [20, с.42-43]. В кінці квітня Б. Муссоліні, У. Каваллеро та А. Кессельрінг відвідали А. Гітлера в Оберзальцберзі. Під час наради А. Гітлер та Б. Муссоліні дозволили Е. Роммелю наступати, але з однією важливою умовою: як тільки впаде Тобрук, корпус «Африка» повинен буде перейти до оборони, а тим часом країни Осі направлять свої головні зусилля проти Мальти [19, с.211].

26 травня о 14 год 00 хв італійські 10-й та 21-й корпуси почали артпідготовку, вдаючи наступ по всій лінії фронту. Але головний удар наносився південніше, в обхід англійських позицій [9, с.152]. Операція «Венеція» почалася 27 травня в 4 год. 30 хв. На лівому фланзі ударної групи наступав італійський 21-й корпус генерала К. Бальдассаре, що мав двісті двадцять вісім танків. У центрі наступав корпус генерала В. Нерінга, а на крайньому правому фланзі – 90-а легка дивізія, яку чекав довгий шлях через пустелю. Генерал-лейтенант наказав своїм дивізіям слідувати в бойовому порядку: очолювали колони танки, за ними йшли вантажівки з піхотою, замикали стрій артилерія, сапери, зв'язківці. Позаду бойових колон рухалися групи постачання [13, с.37].

Як не дивно, першими відзначилися італійці. На південь від Бір-Хакейма, коли війська Е. Роммеля рушили ліворуч, намагаючись зайти в тил британським позиціям, танкова дивізія «Аріете» несподівано натрапила на табір 3-ї індійської бригади. Ймовірно, в темряві, італійці просто не зрозуміли, з ким мають справу, тому що буквально через 30 хв бій був завершений цілковитою перемогою італійців [14, с.128]. На правому фланзі 90-та легка дивізія зіткнулася з 7-ю механізованою дивізією. Після короткої сутички німці захопили їхню штаб-квартиру, а солдати змушені були тікати, в тому ж напрямку рухалися і їхні вороги, причому мало не швидше англійців [13, с.37].

Наступне військове протистояння було несподіваним для обох сторін: передовий полк британської 4-ї бронетанкової бригади налетів на 15-у колону танкової дивізії. Від повного знищення англійців врятувало те, що полк мав на озброєнні важкі (за мірками африканського театру) танки «Грант», які переважали за якістю танки ІІІ командира корпусу «Африка». Розгром бригади довершив знищення 3-о полку, що зіткнувся з 21-ю німецьку танковою дивізією. Залишки бригади зуміли зупинитися пробігши 32 км. 7-а бронетанкова дивізія, яка була чи не основним підрозділом 8-ї армії англійців фактично перестала існувати, втрапивши три бригади з чотирьох. Таким чином, через 6 годин з моменту початку наступу, дві англійські бригади були розгромлені повністю [19, с.216].

У важкому становищі знаходилася 8-ма армія, перед якою виникла загроза потрапити в оточення. Необхідно було діяти, і діяти швидко. Однак В. Норрі та його командири розгубилися та відправили назустріч ворогам чергову

бригаду. Через півгодини вона втратила 30 танків, тому відступила назад [8, с.352]. Тим часом італійські підрозділи продовжили наступати. Танкова дивізія «Аріете» зіткнулася з 1-ю бронетанковою бригадою англійців й тут же зупинилася, а моторизований підрозділ «Трієсті» зі складу 20-о корпусу зник та не відповідала на радіограми. Він повинен був прорвати мінні загорождення на північ від Бір-Хакейма та забезпечити шлях доставки постачання Африканському корпусу [17, с.115]. Серйозне значення мала нестача палива та боєприпасів. Після цілого дня безперервних боїв. Е. Роммель, зробивши підсумки першого дня операції, змушений був припинити наступ [14, с.129].

28 травня він кинув вперед 21-у танкову дивізію, все ще сподіваючись прорватися до моря та повністю оточити британську 8-у армію, але ця спроба була відвернена атаками англійців. Все-таки у них було занадто багато танків. 29 травня підрозділ «Трієсті» зумів створити майже восьми кілометровий прохід в мінних полях [17, с.115].

31 травня оборона англійців була прорвана, хоча окремі вузли опору ще трималися. 1 червня генерал сер Річі, набравшись сміливості, відправив на німецькі позиції 150-у бронетанкову бригаду, нащо Е. Роммель наказав піддати її масованим бомбардуванням. Після запеклих боїв залишки бригади здалися [14, с.129]. Після цього 2 червня він вирішує зупинити наступ до того моменту, поки не буде знищений опір в Бір-Хакеймі. 5 червня о 3 год. 00 хв., після довгих вагань М. Річі все ж таки наважується нанести контрудар – відправив 5-у індійську бригаду та 22-у бронетанкову бригаду з 156 легкими танками «Стюарт» на німецький плацдарм. На жаль для британців, ця погано скоординована атака не зазнала успіху, та на щастя для корпусу «Африка» сто ворожих танків було захоплено. 6 червня «Лис пустелі» провів контратаку та знищив підрозділи противника, сконцентровані в Котлі, вивівши із ладу ще 56 танків противника та взявши в полон чотири тисячі вояків [13, с.38].

Тепер командир Африканського корпусу вирішив направити усі сили на взяття Бір-Хакейма. Він розумів, що взяти цей добре укріплений пункт з його мінними полями, дзотами, бетонними кулеметними дотами можна лише завдяки піхоті при сильній підтримці авіації [19, с.217]. 8 червня о 6 год. 45 хв. авіація почала бомбардувати Бір-Хакейм. Після трьох днів запеклих боїв та інтенсивних бомбардувань пошарпана французька бригада під покровом темряви вилазила з оточення [13, с.38].

Англійці отримали невеликий перепочинок, поки Е. Роммель возився з Бір-Хакейма, але використати його не зуміли. 8-армія виявилася в напівоточенні, яке легко могло перетворитися в повне, якщо генерал-полковнику вдасться прорватися до моря. А він мав намір зробити це [6, с.63].

11 червня Німецький Африканський корпус вийшов на південну окраїну Тригх-Капуццо, але був зупинений в районі Найтсбріджа 22-ю та 2-ю бронетанковими бригадами. Німецькі сили активно атакували британські позиції та знищили двісті шістьдесят британських танків (в тому числі двісті найкращих танків Британії «Крузейдерів»). Протягом ночі Німецький Африканський корпус прорвався в районі Ель-Адем, чим перерізав лінії зв'язку між британцями та Тобруком [17, с.118].

Коли літаки-розвідники 15 червня повідомили генералу Африканського корпусу, що англійці поспішно відкочуються на схід, він наказав переслідувати їх, намагаючись на плечах противника увірватися в Тобрук. 17 червня повновна 4-а бронетанкова бригада спробувала зупинити наступ Е. Роммеля, але зустрічний бій з 15-ю та 21-ю танковими дивізіями німців й танковою дивізією «Аріете» завершився її розгромом (вкотре поспіль) [20, с.44]. 18 червня о 8 год. 5 хв. Тобрук був повністю оточений військами Е. Роммеля. Німецькі танкові дивізії захопили в районі Бельхамеда склади 8-ї армії, які англійці не зуміли ні евакуювати, ні знищити. За планом початок штурму був запланований на 20 червня. Генерал-полковник не сумнівався в успіху. Захищали фортецю Тобрука тридцять п'ять тисяч вояків, під командуванням генерал Н. Коппера [17, с.118].

19 червня Е. Роммель направив танкову дивізію на схід, для імітації головного удару саме в тій стороні. В останній вечір перед наступом один з найближчих соратни-

ків Е. Роммеля А. Кеммельринг облетів всі частини ВВС і виступив перед кожною бригадою з рекордно короткою промовою: «Панове, якщо завтра ранком ми виконаємо свій обов'язок, то до вечора радіостанції всього світу будуть передавати звістку: Тобрук впа! Щасливої охоти!» [4, с.236].

Час наступу був витриманий з точністю до хвилини. Штурм почався 20 червня о 5 год. 30 хв з потужного удару авіації, командував якої генерал А. Кессельринг задіяв усі наявні у нього літаки. Протягом дня вони зробили не менш 580 вильотів, до яких слід додати майже 200 вильотів італійських бомбардувальників, які додатково були викликані з Греції, та о. Крит. При цьому німці втратили всього 3 літаки [13, с.39]. Починаючи з 5 год 30 хв, німецька артилерія піддала інтенсивному обстрілу південно-західний кут оборонного периметра фортеці. Це призвело до того, індійський батальйон, що займав цю ділянку не чинив ніякого опору. Е. Роммель пізніше писав: «Я особисто можу засвідчити приголомшливий ефект атаки. Величезні фонтани пилу піднімалися над укріпленнями, зайнятими індійцями. В повітрі миготіли уламки та зброя. Кілька прямих влучень просто змели дротяні загородження». О 6 год. 30 хв., як тільки остання бомба торкнулась, землі німецька піхота й сапери почали рухатися вперед, а до 7 год. 03 хв оборона була вже прорвана [17, с.119]. Сапери встановили містки через протитанковий рів в глибині оборони, й німецькі танки в 7 год. 55 хв. рвонули вперед. Передбачалося, що 32-а бригада зустрічатиме контрударами, проте англійці в черговий раз повторили традиційну помилку, не зуміли організувати сили [19, с. 217].

Якщо «Лис пустелі» знаходився в на полі бою і все бачив на власні очі, то генерал Н. Клоппер не мав жодного уявлення про обстановку. А вона була катастрофічною. Вся східна частина оборонного периметра рухнула, рухомий резерв був знищений [8, с.357]. До 14 год. 00 хв. німецькі танки прорвалися до міста й рушили далі на захід, надавши піхоті зачистку об'єданих вузлів опору. В 16 год. 00 хв. був взятий аеродром в східній частині міста. Британці, відчуваючи невідворотність поразки, підірвали резерви з паливом, склади зброї, запаси води. Через дві години порт був повністю відрізаний від фортеці. Близько 16 год. 10 хв. корпуси Е. Роммеля підійшли до командного пункту Н. Клоппера, якому довелося поспішно тікати. Він все ще сподівався утримати західну частину фортеці, де перебували південноафриканські війська, які не рвалися в бій. Однак незабаром генерал змінив точку зору та наказав військам під прикриттям темряви прориватися з фортеці, проте вдалося це дуже і дуже небагато [1, с.387]. У 19 год. 00 хв. у фортецю прорвалися перші німецькі танки. 21 червня о 9 год. 40 хв. генерал Н. Клоппер здався командирі 21-о італійського корпусу генералу О. Наваріну, підписав акт капітуляції та наказав зупинити вогонь. Ще одна посмішка долі – під час штурму італійці спокійно спостерігали за тим, що відбувається, блокуючи західну ділянку периметра, проте саме їм випало прийняти капітуляцію [17, с. 119].

Здалося близько тридцять три тисячі вояків (більше як двадцять одна тисяча британців, дев'ять тисяч північноафриканців та три тисячі індійців), в тому числі шість генералів. Німецько-італійські війська захопили близько дві тисячі автомобілів та дві тисячі тон палива, п'ять тисяч тон продовольчих запасів, та великі запаси води [20, с.47]. Ця перемога була на усіх шпальтах тогочасних газет. Всюди Е. Роммеля зустрічали як героя. А Гітлер оцінив його заслуги та захоплення його перемогою 22 червня присвоїв йому звання фельдмаршала. 50-річний Е. Роммель став найвідомішим та наймолодшим німецьким фельдмаршалом [6, с.64].

Таким чином, Ервін Роммель завдяки своїй сміливості хитрості та впертості зумів протистояти ворогу, який двічі перевищував його власні сили. Перед розумом полководця схилилися, не тільки друзі та підлегли, а й вороги. Не кожен генерал зміг би не просто протистояти дворазово перевершує противнику, а навпаки – ще й взяти штурмом такий форт як Бір-Хакейм і фортеця Тобрук [15, с.243].

Таким чином, операція «Венеція» (наступ та взяття Тобрука) тривала понад три тижні (27 травня – 21 червня

1942 р.) й завершилася повною перемогою Ервіна Роммеля. 8-ма англійська армія була розбита та безладно відступала. 21 червня, із незначними втратами, війська генерал-лейтенанта Роммеля опанували Тобрук, захопивши там тридцять три тисячі полонених, а також великі запаси озброєння, боєприпасів та продовольства.

Список використаних джерел:

1. Беккер К. Военные дневники люфтваффе. Хроника боевых действий германских ВВС во Второй мировой войне. Москва : Центрполиграф, 2004. 540 с.
2. Генералы и офицеры вермахта рассказывают... Документы из следственных дел немецких военнопленных. 1944-1951 / вступ. ст., сост. В.Г. Макарова, В.С. Христофорова ; коммент. В.Г. Макарова. Москва : МФД, 2009. 576 с.
3. Голль Ш де. Военные мемуары: Единство 1942-1944 / пер. с фр. Б. Вайсман, М. Жаркова и др. Москва : АСТ, Астрель, 2003, 814 с.
4. Кессельринг А. Люфтваффе. Триумф и поражение. Воспоминания фельдмаршала Третьего рейха. 1939-1947 / пер. с нем. Л. Игоревский. Москва : Центрполиграф, 2008. 494 с.
5. Меллентин Ф. Бронированный кулак вермахта. Москва : Вече, 2012. 420 с.
6. Реми М.Ф. Миф Роммеля. Легенда Африканского корпуса / пер. с нем. Я. Зверева, С. Бойко. Москва : АСТ, 2008. 270 с.
7. Шмидт Х. С Роммелем в пустыне. Африканский танковый корпус в дни побед и поражений 1941-1942 годов. Москва : Центрполиграф, 2004. 124 с.
8. Butler D. Field Marshal: The Life and Death Erwin Rommel. Oxford : Casemate, 2015. 616 с.
9. Great Commanders Edited by Christopher R. Gabel, Ph.D. James H. Willbanks, Ph.D. Kansas: Combat Studies Institute Press US Army Combined Arms Center Fort Leavenworth, 2012. 205 p.
10. Horn K., Kats D. The Surrender of Tobruk in 1942: Press reports and soldiers' memories. *Scientia Militaria*. 20016. Vol. 44. №1. P. 190-208.
11. Irving, D. Rommel, The Trail of the Fox. *Wordsworth Military Library*. 1999 (first published 1977). 669 p.
12. Katz D. The greatest military reversal of South African arms: the fall of Tobruk 1942, an avoidable blunder or an inevitable disaster? *Journal of Contemporary History*. 2012. №37 (2). P. 71-104
13. Больных А.Г. Молниеносная война. Блицкриги Второй мировой. Москва : Яуза, Эксмо, 2008. 77 с.
14. Больных А. Танковые войны XX века. Москва : Яуза; Эксмо, 2010. 640 с.
15. Козлов С.А. Кампания в северной Африке в 1940-1943 гг. и ее значение для армий союзников. *Преподаватель XXI века*. 2013. №1. С. 241-244.
16. Кох Л. Лис пустыни. Генерал-фельдмаршал Эрвин Роммель / пер. с нем. Ростов на Дону : Феникс, 1999. 384 с.
17. Лануа Ф. Африканский корпус: Ливийско-египетская кампания (1941-1943) / пер. с англ. С. Буренина. Москва : АСТ, 2008. 237 с.
18. Лиддел Гарт Б.Г. Вторая мировая война. Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : TerraFantastica, 2002. 944 с.
19. Меллентин Ф. Бронированный кулак вермахта. Москва : Вече, 2012. 420 с.
20. Митчем С. Война в Северной Африке: 1942-1943 / пер. с англ. А. Больных. Москва : АСТ, 2002. 701 с.
21. Такер-Джонс Э. Великий танковый грабеж. Трофейная броня Гитлера / пер. с англ. А. Бушуева. Москва : Яуза ; Эксмо, 2008. 316 с.
22. Тоомсваре У. Стратеги Третьего рейха. Ростов на Дону : Феникс, 1999. 384 с.
23. Шмидт Х. С Роммелем в пустыне. Африканский танковый корпус в дни побед и поражений 1941-1942 годов. Москва : Центрполиграф, 2004. 124 с.

The article examines the process of fighting and the capture of Tobruk by General Field Marshal E. Rommel in June 1942, representing the greatest victory of the German troops in the North African campaign.

Key words: North Africa, African Corps, Field Marshal, Tobruk, Siege, Counter-Offensive, Blitzkrieg.

Отримано: 15.05.2019

МІФ ПРО «ЛІБЕРАЛЬНОГО ПАПУ» ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В ІТАЛІЇ 1846-1848 рр.

Стаття присвячена дослідженню передумов революційного руху в Папській державі, що було пов'язано з обранням Пія IX понтифіком та надіями на нього як на можливого лідера в боротьбі за незалежність. Здійснено спробу показати реакцію правлячих кіл Італії на реформи понтифіка та їх наслідки для розгортання процесів Рісорджименто.

Ключові слова: Рісорджименто, ідентичність, неогвельфи, консерватори, ліберали, радикали.

Католицизм, який майже всі італійці сповідували, у середині XIX ст. був основним елементом італійської ідентичності. Папи безперервно з XVI століття були італійцями, вони вірили, що Італія була їх батьківщиною, якщо не в політичному сенсі, то в етнічному. Але католицька церква була противником ліберального реформізму через його великий вплив на світське життя. На думку церковників, він таїв в собі небезпеку еретицизмів і некатолицьких культів, а також занепад моральної і духовної єдності італійського народу. Відтак, Григорій XVI (1830-1846 рр.) був надзвичайно консервативним і непримирним до революційних рухів та відкидав будь-яку поступку ліберальним ідеям. Він залишався символом того статичного і консервативного світу, який ліберальна еліта хотіла подолати [10, p.139].

1 червня 1846 року Папа Григорій XVI помер, а Конклав, скликаний для обрання нового Папи, розділився на дві фракції. Консервативне крило, яким керував кардинал Луїджі Ламбрускіні і прогресивне, яке очолював кардинал Томмазо Паскуале Гіцці. На другому голосуванні Конклав обрав Джованні Маріо Мастаї Ферретті, який прийняв ім'я Пія IX.

Такий вибір співпадав з бажанням італійської громадської думки, яка вимагала ліберального папи. Вона створила йому ореол папи – спасителя Італії, який, як продемонстрували подальші події, виявився ілюзією. Природна доброта, сердечність і красномовство нового папи легко завоювали йому загальну симпатію. В його політичних поглядах вбачали прогресивні елементи навіть націоналістичні кола, а дехто, виходячи з концепції неогвельфістів, вбачали в них цілком ліберальний зміст [7, p.32].

Насправді Пій IX був неоднозначний щодо ліберального реформізму. На початку і упродовж дворічного періоду 1846-48 рр. він здавався схильним до лібералізму, і відразу після свого обрання фактично вважався лібералом, особливо в консервативних і проавстрійських колах. Пій IX призначив кардинала Паскуале Гіцці державним секретарем. Він та його радник монсьєор Джованні Корболі Буссі мали репутацію лібералів і підтримували пронаціональну католицько-ліберальну програму Вінченцо Джоберті.

Не маючи можливості протистояти більшості, Пій IX почав виконувати плани попередніх революційних реформ, зокрема тих, які пропонувалися під час революційних виступів 1830-х років. 17 липня 1846 року, Пій IX видав указ про амністію для політичних в'язнів. Такі дії в збудженій атмосфері націоналізму і романтизму, що передували революції 1848 року, викликали величезний загальнонаціональний ентузіазм [5, p.47].

Указ про амністію, здавалося, був продиктований духом милосердя і толерантності до політичного інакомислення, але насправді це був засіб втихомирити революціонерів і зупинити демонстрації, що вирували по всій країні. Далі Папа схвалив будівництво залізничної лінії та організував газове освітлення для Риму, відкрив адміністративні консультації для мирян. Він дозволив контрольовану свободу преси та створення Цивільної гвардії – озброєного органу громадян, з підтримки громадського порядку [6, p.110].

Патріоти різних регіонів Італії повірили в те, що Пій IX зможе силою свого авторитету об'єднати країну, таким чином втілюючи в життя ідеї Джоберті. Сам Джоберті вірив, що Понтифік, після здійснення різних реформ, зможе надихнути інших правителів наслідувати його приклад. І справді, з початком реформ в Папській державі, тосканський герцог Леопольд II також запровадив Цивільну гвардію, Державну раду, свободу преси. Аналогічні зміни відбувалися в Пармі та Луці.

На протигагу тосканському герцогу, король Обох Сицилій Фердинанд II реформ не проводив. Він слушно розраховував, що надії таких революціонерів як Джоберті, Бальбо і д'Азельйо на Пія IX є марними. До того ж, деспотичний стиль правління Фердинанда, наявність сильної армії унеможлилювали розповсюдження революційних ідей в королівстві. Навпаки, він збільшив контроль за підпільною пресою. Фердинанд прагнув тримати громадській своїй країні подалі від небезпечних папських реформ, а тому на кордоні з Папською державою було зміцнено контрольні-пропускні пункти, щоб не допустити переміщення агентів-провокаторів та пропагандистського друкованого матеріалу. Сам король чітко наголосив, що немає бажання наслідувати політичну моду за прикладом Пія IX і Леопольда [10, p.63].

У Ломбардії-Венеції віра в революційну місію Папи також мала популістський характер. Передусім такі настрої панували серед нижчого духовенства, але буржуазія та інтелігенція такі ідеї сприймали з меншим ентузіазмом. Ломбардська інтелігенція мала сильний світський елемент, що зумовило її підозріле ставлення до неогвельфійської програми визвольної боротьби під головуванням Риму. Крім того, ця програма передбачала керівну роль П'ємонта за військово-політичної участі Папи, що не влаштувало місцеву знать.

Світські націоналісти і радикали скористалися очевидною папською підтримкою, щоб підняти національний бунт. Лідер національно-демократичних сил Джузеппе Мадзіні, перебуваючи в еміграції в Парижі, запропонував своїм прихильникам скористатися антиавстрійськими настроями, щоб розпочати революційні дії. Подекуди демонстрації на честь Пія IX перетворилися на насильницькі народні повстання проти Австрії [1, c.165].

Пій IX у перші два роки свого понтифікату надалі був відкритий для нових політичних віянь. Так, він заснував Ла Консулу – дорадчу палату з пропорційним представництвом населення, що створило умови для більшої політичної участі громадян. Іншою ініціативою була ліквідація єврейського гетто в Римі, що проклало шлях до емансипації євреїв у папській державі. У цьому Пій зіткнувся з супротивом римської курії, яка була своєрідним консервативним бастионом. Про це свідчить те, що за два роки він змінив сім державних секретарів. Враховуючи відсталість Папської держави, нова влада прагнула стимулювати економічний прогрес, розпочавши адміністративні реформи і надавши обмежену свободу преси, зборів і організації. Однак ці зміни не зачіпали основ устрою держави. Керівні посади як і раніше займало консервативне духовництво.

У 1847 р. Пій IX сприяв створенню Митної ліги між різними державами італійського півострова, яка мала включати в себе Королівства Сардинію і Велике Герцогство Тоскана. У лізі багато хто бачив перший крок на шляху до об'єднання в федеральну державу. Зрештою, це була мрія, яку плекав Вінченцо Джоберті у своїй праці «Моральне і політичне лідерство італійців». В ній він висунув гіпотезу про формування конфедерації італійських держав під головуванням понтифікат [3, p.241].

Здавалося, що Папа вирішив взяти на себе керування цим проектом, обіцяючи своїм підданам подальші реформи. На практиці впровадження реформ відбувалося дуже повільно. Невдоволення призвело до великої демонстрації 8 лютого 1848 р. Упродовж наступного місяця такі демонстрації стали звичним явищем. Громадська думка вимагала конституції.

Папа скільки міг затягував з прийняттям основного закону Папської держави, і лише коли стало відомо про прийняття конституцій в Королівстві Обох Сицилій, Тоскансько-

му герцогстві та Сардинському королівстві, він був змушений надати фундаментальний статут для тимчасового уряду держави та дозволив створення квазіпарламенту, хоча і з дуже обмеженими повноваженнями. Він склався з високопалпської ради і, вперше, палати депутатів, обраної громадянами [4, р.149]. Подальшими кроками Пія IX було направлення свого війська на підтримку п'ємонтців у визвольній боротьбі проти австрійців. Та цей крок був проявом не патріотичних настроїв Папи, а вимогами ліберальної буржуазії і народу. Пій IX продовжував заохочувати революційний рух Рісорджименто, лише з однією метою – щоб той не пішов іншим шляхом, ворожим до католицизму.

Навесні 1848 р. впровадження реформ вичерпало свої можливості. Наступ австрійських військ, під керівництвом Радецького призвів підйому контрреволюційного руху. На Пія IX посилалися звинувачення у підбурюванні до революції. Реакційні кола не лише Італії, але й Австрії і Німецьких держав залякували Папу можливим розколом Церкви. Відправною точкою розчарувань у ліберальних мріях і сподіваннях стало зверненням Пія IX в консисторії, де той закликав припинити революційну боротьбу з Австрією і скласти зброю. А його відмова підтримати короля Сардинії у визвольній війні проти Австрії остаточно розвіяла міф про «ліберального Папу».

Папа ще намагався співпрацювати кілька місяців з новим конституційним урядом, який очолював ліберал Теренціо Маміані. Але він проіснував лише до вересня 1848 р., коли його змінив новий на чолі з консерватором Пелегрінно Россі [8]. Останній був ворогом демократії і всі його дії спрямовувалися на придушення національно-патріотичного руху. Обмеження свободи друку, поліцейські облави і обшуки звели нанівець досягнення першого етапу революції 1848-1849 рр. Політика Россі викликала протест народу, демонстрації спалахнули з новою силою.

На хвилі нового виступу у лютому 1849 р. Папська держава була проголошена республікою. За час її існування, очільниками демократичного руху – Гарібальді, Мадзіні, Саффі було здійснено багато перетворень, а саме: проголошено Конституцію, яка закріплювала народний суверенітет, релігійну і громадянську рівність та муніципальну автономію, націоналізовано церковні земель, ліквідовано церковні суди. Але ставлення папи до цього було вже відверто вороже. Зрештою, у липні 1849 року абсолютна влада Папи була відновлена австрійською і французькою державами, їх каральні війська вступили в Рим і розігнали депутатів, що засідали в Капітолії [1, с.203-206].

Отже, перші акти нового Понтифіка зумовили вибух національного ентузіазму. Була оголошена амністія засудженим і політичним вигнанцям, надалі здійснено реформи, що включали деяку свободу преси, інститут Цивільної гвардії, формування Державної ради з участю мирян і нарешті, у березні 1848 р. окроїмована Конституція. Пій IX, даруючи все це, захопився роллю першості і лідерства, запропонованого одним з ідеологів Рісорджименто Джоберті. Але міф про папу «ліберала» і «народного папу» незабаром остаточно був розвіяний його рішенням не брати участі в першій війні за незалежність проти Австрії та негативним ставленням до Римської республіки. Таким чином, зазнала краху неогвельфійська ілюзія ліберального і патріотичного папства, що веде рух за національну незалежність.

Список використаних джерел:

1. Сказкин С.Д. История Италии. В 3-х томах. Москва : Наука, 1970. Т. 2. 608 с.
2. Carucci P. La Rivoluzione francese (1787-1799). Roma, 1991. 482 p.
3. Gianfrancesco M. Di Un papa federalista. Pio IX propone nel 1847 l'alegogana letragli stati italiani, in «Rassegna storicadel Risorgimento». Roma, 1999. 508 p.
4. Martina G. Pio IX (1846-1850). Roma: Gregorian & Biblical Press, 1974. 580 p.
5. Masi L. Il Papadel Risorgimento. Pio IX trariforme e tradizione. Roma, 2011.
6. Montanelli I. Storia d'Italia. Milano : Rizzoli, 2006. Vol. IV (1789-1831). 471 p.
7. Poupard P. Lafigureareligiosa di Pio IX. *Al doni di Pio IX*. Fano, 2000. P. 17-19.
8. Pio IX. Non Semel. *Ponticis Maximi Acta. Pars prima*. Graz: Verlagsanstalt, 1971. Vol. 1. P. 92-98.
9. Savarino F. Riforme e Reforma. *Secolarizzazione e chiesacattolicain Italia. Messico nel XIX secolo*. México : UNAM-FFYL, 2017. P. 135-145.
10. Traniello F. Vincenzo Gioberti i. *Dizionario Biografico de gli Italiani Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana*. 2000. 107 p.

This article is devoted to the study of the new origins of the revolutionary movement in the Pontifical State, which was associated with the election of Pius IX the Pontiff, and hopes for him as a possible leader in the struggle for independence. An attempt was made to show the reaction of Italy's ruling circles to the pontiff reforms and their implications for the deployment of Risorgimento processes.

Keywords: Risorgimento, identity, neogvelfi, conservatives, liberals, radicals.

Отримано: 15.05.2019

УДК 327(477)«1918»

В. Сабат, студентка 4 курсу історичного факультету

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УРЯДІВ П. СКОРОПАДСЬКОГО: ЗАХІДНИЙ ВЕКТОР

У статті йдеться про основні складові західного вектора зовнішньої політики урядів гетьмана Павла Скоропадського, їх реалізацію через дипломатичну діяльність.

Ключові слова: П. Скоропадський, зовнішня політика, західний вектор, Антанта, Центральні держави, дипломатія.

Українська Держава П. Скоропадського здобула визнання у світі і установила дипломатичні відносини з цілою низкою держав, з об'єкта перетворилась на суб'єкт міжнародних відносин. Відбувалася інституційна розбудова української дипломатичної служби.

Західний вектор зовнішньополітичної діяльності урядів Павла Скоропадського більш-менш ґрунтовно досліджували такі вчені: Д. Веденєєв, С. Грибоедов, Д. Будкова, Т. Заруда, І. Дацків та інші.

Метою роботи є з'ясування основних складових зовнішньополітичного курсу України, щодо західних країн.

Українська Держава, згідно з міжнародною правовою практикою, підтвердила й узяла на себе всі укладені угоди й зобов'язання попереднього керівництва. Вже в перших заявах і деклараціях П. Скоропадський наголошував, що його держава є миролюбною і широкі прагне розвивати дружні стосунки з іншими країнами для визнання її світовим співтовариством як важливої умови незалежності й вільного суспільно-економіч-

ного розвитку. Її головні орієнтири були традиційними і, власне, не відрізнялися від зовнішньополітичного курсу Центральної ради: домогатися міжнародного визнання, розв'язати проблему соборності українських земель, встановити і зміцнювати дипломатичні, військові, політичні, економічні та культурні зв'язки з Центральними державами, нейтральними та новими насамперед сусідніми державами, які постали на землях постімперської Росії.

Геополітичне становище України на перехресті інтересів могутніх світових сил: блоку Центральних держав на чолі з Німеччиною, більшовицької Росії та країн Антанти – вимагали утворення й розбудови потужного зовнішньополітичного відомства та його дипломатичних структур. Уже 3 травня у сформованому кабінеті міністрів Ф. Лизогуба було створено Міністерство закордонних справ. Його очолює виходець із старовинного чернігівського козацького роду Д. Дорошенко – патріотично настроєна, високоосвічена людина. Заступниками міністра стали О. Палтов та А. Галіп [1, с.2].

Діапазон зовнішньополітичної діяльності суттєво зріс. В Києві було акредитовано 11 закордонних місій: Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини, Болгарії, Дону, Румунії, Польщі, Фінляндії, Кубані, Азербайджану та Грузії. 10 представництв було відправлено з-за кордон: до Німеччини, Туреччини, Швейцарії, Швеції, Австро-Угорщини, Болгарії, Дону, Румунії, Кубані, Фінляндії, тобто більшість було відбуло до західних країн. Мали відправити представництво і Польщі, але через проблеми встановлення українсько-польського кордону, цього не було зроблено.

Здійснення міжнародної політики протікало в надзвичайно складних умовах. Прийшовши до влади за допомогою німецького війська уряд гетьмана не міг вільно творити свою зовнішню політику, вона була позбавлена необхідної їй маневреності. Основні дипломатичні зв'язки України будувалися з Німеччиною та її союзниками. Д. Дорошенко вказував на те, що така політика була необхідною, бо на літо 1918 р. для України це був єдиний шанс на існування. Ніхто не забував про те, що поруч була Росія, з якою теж повинен був бути встановлений зв'язок. Відносини з Антантою на той період часу не були так пріоритетні, як на пізнішому етапі діяльності уряду, коли виявилось, що співробітництво з Німеччиною є неможливим через її програв в Першій світовій війні.

Дипломатичні стосунки Української держави з країнами Четвертного блоку не були рівними. Наприклад, з Болгарією та Німеччиною безконфліктними, в цілому доброзичливими з Німеччиною та проблемними з Австро-Угорщиною. Основним напрямом діяльності уряду було зближення із зазначеними країнами. 2 червня 1918 р. Німеччина офіційно визнала існування Української держави, а 24 липня ратифікувала Брестський договір [2, с.327-328].

Першим головою української дипломатичної місії у Німеччині був О. Севрюк, один із членів делегації України на переговорах у Бресті. Проте гетьман замінив набагато досвідченіший бароном Федором фон Штейнгельом.

Ф. Штейнгель установив тісні стосунки з міністром закордонних справ Кюльманом, мав зустрічі з канцлером, контакти з впливовими особами при імператорському дворі та уряді. Він здобув авторитет і повагу дипломатичного корпусу різних країн у Берліні, що позитивно вплинуло на встановлення дружніх відносин з європейськими державами.

У Києві, своєю чергою, діяло німецьке посольство. В Харкові, Одесі, Катеринославі й Миколаєві були відкриті німецькі консульства. Пронімецьку орієнтацію уряду Української держави виявила поїздка до Німеччини голови Ради Міністрів України Ф. Лизогуба, а пізніше (з 4 до 17 вересня 1918 р.) і самого гетьмана. Німецький уряд та імператор організували йому пишній прийом. У поїзді по Німеччині П. Скоропадський побував на заводах Круппа, у Кілі, здійснив подорож на підводному човні, об'їхав німецький флот на міноносці. Німеччина демонструвала перед гетьманом свою могутність. І, як будучи зацікавлена у своєму союзнику на Сході, погодилася сприяти позитивному вирішенню для України питання Холмщини та Криму [3].

П. Скоропадський намагався використати силу і вплив, яку на той час Німеччина ще мала у Європі, для того щоб захистити цілісність молодої Української держави. Позиція Німеччини у цьому питанні полягала в тому, щоб залишити Україну в сфері свого впливу. Використовуючи перебування на її території своїх військ. П. Скоропадському було заборонено формувати українську армію. Вона активно втручалась у внутрішні і зовнішні справи держави, проте, коли восени 1918 р. стало очевидним, що блок Центральних держав програє війну, а Антанта активізувала зацікавленість проблемами у Східній Європі, насамперед на території постімперської Росії, дипломатія Української Держави шукала можливості зав'язати стосунки з Антантою.

Відносини Гетьманської держави з Австро-Угорщиною відбувалися набагато складніше. Для Дунайської імперії як багатонаціональної держави розпад Російської імперії став небезпечним прецедентом. У Відні унікалі питання про передачу Україні Холмщини та Підляшшя, розмежування Східної Галичини [2, с.328-329]. Брестський мирний договір, що його підписала Австро-Угорщина з метою одержання з України хліба, перекреслив мрію поширити східний кордон до

Дніпра й утворити на українських землях підпорядковану Габсбурзькій монархії слов'янську державу. Навпаки, Австро-Угорщина повинна була передати Україні окуповану австро-угорськими військами частину Холмщини, а також, як це передбачалося таємним протоколом до Брестського договору, поділити Галичину і східну її частину приєднати до Буковини. В Державі ширились пропольські настрої.

Австро-Угорщина будь-якими способами відтягувала ратифікацію Брестського мирного договору. Спочатку під впливом Польщі вона анулювала таємний протокол договору, що передбачав утворення із Східної Галичини і Буковини до 31 липня окремого коронного краю. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини Буріян доводив, що вони «... уклали цей договір з урядом, який, як виявилось дуже скоро, не мав жодної реальної сили і який ми мусили нашим військом супроводити назад додому» [4]. Австро-Угорщина намагалася вплинути і на інших членів Четвертного союзу з метою відтягнути ратифікацію Брестського мирного договору з Україною. Так, 18 червня 1918 р. Буріян дав інструкції своєму представникові в Берліні поінформувати і переконати німецьких дипломатів, що коли Україна не виконає до визначеного у договорі терміну своїх матеріальних зобов'язань (поставити до 1 липня 1 млн. т зерна), то мирний договір треба буде вважати недійсним. Подібні інструкції Буріян наступного дня надіслав австрійським послам у Болгарії й Туреччині. Однак Австро-Угорщині не вдалося створити «єдиний фронт» держав проти України [5].

У липні 1918 р. було офіційно розірвано Брестський договір. Протести української сторони не дали ніяких результатів. Крім того, Відень не дозволив відкрити українські консульства у Будапешті, Львові та Відні. У середині жовтня 1918 р. Австро-Угорська імперія вступила у фазу розпаду.

Таким чином, стосунки між Українською Державою та Австро-Угорщиною склалися досить неоднозначно й зводилися практично до розв'язання територіальної проблеми в боротьбі за соборність України.

Болгарія була першою країною Четвертного союзу, яка ратифікувала Брестський договір 15 липня 1918 р. Сторони обмінялися послами: до Софії прибув О. Шульгін, а в Київ було відправлено І. Шишманова. Туреччина ратифікувала договір 22 липня 1918 р. Українським послом у Стамбулі став І. Толкажевський-Карашевич [2, с.330].

Окрім посольств, гетьманський уряд планував заснувати у Болгарії і Туреччині ряд консульств. Передбачалося відкрити генеральні консульства в Софії та Стамбулі, віце-консульства у Варні, Салоніках, Смірні й консульства в Бургасі, Трабзоні, Бейруті, Багдаді і Єрусалим. Проте, через брак коштів та кваліфікованих дипломатів, український уряд зміг започаткувати лише генеральні консульства [6, с.234].

За П. Скоропадського також намагалися налагодити стосунки з нейтральними країнами та Антантою. Дипломатичні місії Української держави перебували в Швеції і Швейцарії, проте дальше цього зайти не вдалось, що мало свої причини. По-перше, Німеччина не бажала зближення держави з нейтральними країнами, а через них з Антантою. По-друге, невизначеність і слабкість самої Української держави.

Що стосується відносин з країнами Антанти, то ситуація там також була вельми напружена. Після окупації країни німецькими військами і приходу до влади уряду П. Скоропадського Англія втратила будь-який інтерес до України, розглядаючи її як союзника і протеже Німеччини. В Англії і Франції остаточно сформулювалось уявлення про слабкість і штучність українського національного руху. Таким чином, українське питання лиш з'явившись в порядку денному міжнародної політики втратило для них свою актуальність.

Кроки до зближення з Антантою уряд Скоропадського зробив лише в жовтні 1918 р., коли програв Німеччині у Першій Світовій війні був очевидний. Вже у листопаді 1918 р. в Ясу, де були військові місії Антанти, було направлено представника І. Коростовця, який мав встановити дипломатичні зв'язки з державами-переможцями. У зверненні до її учасників він наголосив, що Україна прагне зберегти свій суверенітет і налагодити тісне співробітництво з країнами Антанти, не претендуючи на її негайне визнання. На зустрічах і переговорах з послами Франції Де Сент-Оріоном та Англії

Г. Барклаєм він доповідав, що Україна під тиском обставин змушена була піти на підписання Брестського мирного договору, оскільки війська більшовицької Росії зайняли Київ й окупували значну територію держави. На жаль, зауважував з прикритістю І. Коростовець, країни Антанти не надали практичної допомоги Україні і їй довелося шукати її у Центральних державах.

Загалом Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського розглядалася країнами Антанти як витвір німців для розвалу Росії, а отже і їх поразки у війні. До того часу, поки Україна зберігала свою незалежність, вона перебувала виключно у сфері німецького впливу й була ворожа Антанті. Тож усі спроби зав'язати контакти з країнами Антанти, які робили представники гетьмана до 14 листопада 1918 року були безуспішними.

П. Скоропадський пішов на серйозний крок зміни зовнішньополітичної орієнтації. 14 листопада 1918 р. було замінено уряд Ф. Лизогуба на новий очолений колишнім царським міністром С. Гербелем. Замість Д. Дорошенка новим міністром закордонних справ став Т. Афанасьєв. З'явився новий зовнішньополітичний курс, спрямований на федеративний зв'язок з Росією. Це все було зроблено з розрахунком на здобуття прихильності Антанти. Проте, дискредитувавши себе зв'язками з Німеччиною, Скоропадський не міг розраховувати, як це робила Центральна Рада на визнання Антантою Української держави. Гетьман бажав, щоб до Києва хоча б приїхав представник Антанти для переговорів. Проте перемога Українського національного союзу та повалення уряду П. Скоропадського перекреслило навіть мінімальні можливості для розвитку контактів. Не встигли дипломатичні місії, які він відправив в останні дні свого правління до Франції та Англії і США, добратись до місця призначення, як 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський був змушений зректись своєї влади. Була відновлена Українська Народна Республіка на чолі з Директорією, а Українська Держава припинила своє існування. Вже 19 грудня УНР надіслала ноту державам Антанти, в якій поспішила заявити, що Україна не потребує їхньої допомоги і підтримки, чого домагався гетьман Скоропадський, і вимагає вивести їх війська за межі України. Так, поспіхом, унерівське керівництво України обірвало досягнуті зусиллями гетьманської дипломатії порозуміння з провідними країнами Європи.

Щодо країн, які постали на теренах колишньої Російської імперії: Польщі, Фінляндії, Литви, Білорусії, Дону, Кубані, Грузії, Вірменії, Криму, то з ними намагалися врегулювати територіальні питання і встановити добросусідські відносини [2, с.334-338].

Отже, упродовж короткого періоду перебування при владі Павла Скоропадського проводилась активна зовнішньополітична діяльність. У західному напрямку Українська Держава здобула визнання і установила дипломатичні відносини з цілою низкою держав, з об'єкта перетворилась на суб'єкта міжнародних відносин. Проте одностороння орієнтація на Німеччину обмежувала українську дипломатію. Лише наприкінці 1918 р. зовнішньополітичний курс України змінився, проте завоювати прихильність Антанти не вдалося, що негативно позначилось на подальшому розвитку українсько-російських відносинах.

Список використаних джерел:

1. Дацьків І.Б. Становлення та основні напрямки дипломатії держави Павла Скоропадського. URL: file:///C:/Users/7887/Downloads/Nz_i_2012_15_9%20(1).pdf.
2. Нариси з історії дипломатії України / НАН України. Ін-т історії України / відп. ред. В.А. Смолій. Київ : Альтернативи, 2001. 736 с.
3. Дециньский Л.С. Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні. URL: http://vlp.com.ua/files/01_9.pdf.
4. Дециньский Л.С. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті. Львів, 1982. 286 с.
5. Історія міжнародних відносин України (1917-1992). Київ, 1992.
6. Петренко І.Є. Дипломатична і військово-політична діяльність урядів української держави в Чорноморському регіоні (1918 р.). URL: file:///C:/Users/7887/Downloads/Ntip_2013_7_30.pdf

The article deals with the basis of the components of the western vector of foreign policy of Hetman Pavlo Skoropadsky's governments and their implementation through diplomatic activity.

Key words: P. Skoropadsky, foreign policy, Western vector, Entente, Central states, diplomacy.

Отримано: 15.05.2019

УДК 328.132.7(44)(092)«1958/1969»

В. Савосто, студентка 4 курсу історичного факультету

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ШАРЛЯ ДЕ ГОЛЛЯ

У статті проаналізовано становлення особистості та формування світогляду генерала де Голля. Приділено увагу його вихованню, здобуттю освіти, військової службі, творчій діяльності в галузі дослідження історії армії та військової теорії.

Ключові слова: Шарль де Голль, лідер, Франція, виховання, освіта, військова служба, книги.

Шарль де Голль є одним з найвідоміших політичних лідерів Франції. В українській історіографії відсутні спеціальні дослідження, які б висвітлювали шлях його особистісного та професійного становлення, а тому це стало метою пропонованої статті.

Він народився 22 листопада 1890 р. в сім'ї аристократів. Батьки – Анрі та Жанна – виховували своїх дітей досить суворо. Найважливішими цінностями у сім'ї були два незаперечні поняття – Нація і Батьківщина [8, с.187].

З раннього дитинства Шарль полюбляв читати. Хлопчику подобались твори Данієля Дефо, Жюль Верна, Редьярда Кіплінга і Олександра Дюма. Проте найулюбленішим автором став Едмон Ростан, що в 1897 р. прославився постановкою «Сірано де Бержерака» в парижських театрах [6, с.10].

Вже змалку в його поведінці проявлялись ознаки його особливого характеру. Одного разу десятирічний Шарль, як і всі його однолітки, граючись з'їжджав по перилах сходів, не втримавши рівноваги, впав і сильно вдарився. Його підняли і запитали: «Ти не налякався?». «Налякався? – гордо запитав він. – Хіба я народився не під щасливою зіркою?» [7, с.14].

Хлопчик дуже рано почав демонструвати свою норовливість. Ніхто не наважувався назвати його простодушним, а тим більше слухняним. З опущеними очима, його

обличчя виражало гордовитість, а коли дивився з-під очей вперед, його погляд здавався одним відважним, а другим – пихатим. Інколи він немов занурювався в довге смутне мовчання, але найчастіше це була непосидюча різка дитина. З великим азартом Шарль влаштував гру в війну разом із сільськими хлопчиками. В кімнаті хлопчиків саме він підіймав нестерпний шум, влаштуовуючи з книжок, зошитів та іграшок гармидер та звалище. «Якщо з'являється Шарль, – казали в сім'ї, – спокій зникає» [7, с.14].

В 1896 р. Шарль вступає до початкової школи Св. Фоми Аквінського, що розташовувалась неподалік від дому. Відвідував школу нечасто, здаючи екзамени екстерном. Батько Шарля дотримувався принципів домашнього навчання [1, с.10]. В 1901 р. Шарля вступив в сзуйтський коледж, де викладав і сам батько. Поряд з теологічними дисциплінами, викладання яких було профільним, в коледжі велику увагу приділяли і іншим гуманітарним предметам. Юний де Голль читав на мові оригіналу Вергілія, Тацита і Ксенофонта. Наставники коледжу велику увагу приділяли історії зміцнюло бажання Шарля стати офіцером французької армії, хоча раніше, під впливом батьків, він мріяв займатися місонерською діяльністю [6, с.10-11].

У своїх спогадах генерал де Голль писав: «В юності мене особливо хвилювало все, що було пов'язано з долями Франції, чи то події її історії, чи її політичного життя. Мене цікавила і разом з тим обурювала історична драма, яка безперервно розгрізувалася на арені політичної боротьби. Я захоплювався розумом, ентузіазмом і красномовністю багатьох учасників цієї драми. В той же час мене пригнічувало, що стільки талантів безглуздо втрачалося в результаті політичного хаосу і внутрішніх чвар, тим більше, що на початку ХХ ст. стали проявлятися перші провісники війни. Мушу сказати, що в ранній юності війна не вселяла мені жодного страху і я взовеличував те, що мені ще не довелося пережити. Я був певен, що Франції судилося пройти через горнило величезних випробувань. Я вважав, що сенс життя полягає в тому, щоб здійснити в ім'я Франції видатний подвиг...» [6, с.11].

То ж не дивно, що Шарль де Голль, вихований в традиціях служіння Батьківщині, вибрав для себе кар'єру військового. Восени 1909 р. вісімнадцятирічний юнак вступає до відомого військового училища, заснованого ще при Наполеоні I і розташованому в містечку Сен-Сір, неподалік Версалю. Свій вибір де Голль обгрунтував тим, що армія завжди «займала величезне місце в житті будь-якої європейської країни» [9, с.245]. Закінчивши Сен-Сір, де Голль отримав відмінну характеристику при атестації: «Володіє великими здібностями, енергією, наполегливістю, ентузіазмом, самостійністю і рішучістю. Може стати прекрасним офіцером» [2, с.17]. В списку випускників він значився 13-м за успішністю з 300 осіб. Випускник отримав звання молодшого лейтенанта і почав військову кар'єру в 33-му піхотному полку, яким командував тогочасний кумир молодого офіцера, а в майбутньому – хресний батько його дітей полковник Анрі Філіп Петен [4, с.246].

Через два роки почалась Перша світова війна. Майже всіма офіцерами французької армії ця подія була сприйнята як неминуча і природна. Більше того, вони мріяли про неї і давно були до неї готові. Де Голль був серед них. Він пішов на фронт в перші дні війни, мужньо боровся і думав тільки про перемогу. За участь в боях де Голль був підвищений до рангу капітана. Його тричі поранили. Найтяжчим було останнє поранення, отримане в рукопашному бою під Верденом у березні 1916 р. Де Голля вважали мертвим і залишили на полі бою. Він був знайдений німцями і так опинився в полоні. П'ять разів намагався втекти, але марно. В результаті в таборі на території Німеччини йому довелося провести майже 3 роки. Цей час не минув для де Голля марно. В полоні він вдосконалював свої знання з німецької мови, постійно читав німецькі газети, прискіпливо стежив за військовими подіями і справами на фронтах війни. Молодий капітан обмірковував багато проблем, постійно записуючи все в своєму щоденнику. Пізніше, через декілька років, те, що було задумане ним в полоні знайшло логічне відображення в його статтях і книгах [2, с.17-18]. Повернувшись додому аж в 1918 р., капітан де Голль дізнався, що за бій при Дуамоне був нагороджений (посмертно!!!) вищою нагородою Франції – орденом Почесного Легіону.

В середині 20-х років в житті майбутнього генерала відкривається новий, дуже важливий етап. Його діяльність виходить за рамки офіцерської служби. Він починає публікувати статті, виступати з доповідями, писати книги, які стосуються як військових так і інших проблем. В них де Голль виклав військову доктрину, переконання, життєве кредо. У міжвоєнний період його ідеї щодо військової стратегії і тактики не отримали широкого розповсюдження і визнання. Але вже пізніше, на початку Другої світової війни, після поразки Франції, яку де Голль практично передбачав, вони стали предметом прискіпливої уваги і ніби отримали друге значення [24, с.38].

Великим був ідейний вплив Моріса Барреса – письменника націоналістичного руху – на особистість де Голля. Доволі значним він був у сфері внутрішньої політики, в якій Баррес, будучи депутатом, брав активну участь. Він нещадно і справедливо критикував тогочасний парламентський устрій Третьої республіки, корупцію, політиканство і цинізм правля-

чої еліти. Проте його антипарламентаризм мав реакційний характер, оскільки він мріяв змінити тогочасний устрій хоч і не монархією, проте будь-якою формою республіканської «сильної» влади, націоналістичною диктатурою [7, с.25].

В 1927 р. Шарля підвищують. Він отримує чин командира батальйону та звання майора. Восени 1931 р. де Голль його було призначено секретарем Вищої ради національної оборони в Парижі. В 30-і роки опублікував декілька книг. Саме в 1931 р. вийшла в світ його друга книга «На вістрі шпаги». В ній де Голль зачепив питання про роль армії у військовий і мирний час, про співвідношення державної і військової влади, про характер військового командира. На переконання де Голля, армія – колосальна руйнівна сила, але яка захищає безпеку власної держави [4, с.247].

В 1934 р. виходить у світ нова книга Шарля «За професійну армію», в якій автор дає оцінку майбутнім боям і наполягає на негайній модернізації французької армії, спираючись на те, що в сучасних війнах все буде вирішуватись професіоналізмом армійських підрозділів. За дивним збігом обставин книга мала успіх не лише на Батьківщині, де було продано менше 1000 екземплярів, а й у Німеччині. Зрозуміло, що думки викладені де Голлем, не були відкриттями для німецьких генералів, однак чудовий літературний стиль і блискучий аналіз зробили її безцінною для верхівки німецького генштабу [6, с.45-46].

В 1937 р. у віці 47 років Шарль де Голль отримує звання полковника. Його відправляють в м. Мец і призначають командиром танкового полку. В 1938 р. виходить його четверта книга – «Франція та її армія». Книга була в цілому присвячена історії французької армії, її ролі і місцю в житті країни [2, с.26-27]. Тим часом в Європі відчувалося дихання Другої світової війни, гребінь якої винесе Шарля де Голля на вершину політики.

Отже сім'я створила для Шарль де Голля умови сприятливого старту для влаштування власного майбутнього. Під час навчання у нього вже формувался лідерський характер. Пройшовши Першу світову війну, здолавши важкі випробування і полон, він чітко визначив для себе реалії життя і зрозумів, що потрібно робити далі. Найбільше його талановитість проявилась у військовій теорії і практиці, що стало йому вельми в пригоді надалі.

Список використаних джерел:

1. Антохіна-Московченко В. Шарль де Голль. *Новая и новейшая история*. 1971. №5. С. 62-83.
2. Арзаканян М. де Голль и голлисты на пути к власти. Москва : Высшая школа, 1990. 240 с.
3. Арзаканян М. де Голль. М. : Молодая гвардия, 2007. 268 с.
4. Голль Ш. де. На острие шпаги / пер. с фр. О. Дубицкой. Москва : Европа, 2006. 240 с.
5. Долматова Е. Шарль де Голль: от военного к политику. *Ученые записки Орловского государственного университета. Сер.: Гуманитарные и социальные науки*. 2015. № 1. С. 245-249.
6. Минович М. Генерал де Голль: Штрихи к политическому портрету. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 320 с.
7. Молчанов Н. Генерал де Голль. М. : Международные отношения, 1980. 502 с.
8. Пономаренко Л. Генерал Шарль де Голль и его приоритеты во внешней политике Франции. *Вестник Российского университета дружбы народов. Сер.: Международные отношения*. 2001. № 1. С. 187-195.
9. Пономаренко Л. Переосмысливая масштабы личности и наследие Шарля де Голля. *Вестник Российского университета дружбы народов. Сер.: Международные отношения*. 2015. Т. 15. №2. С. 82-90.

The author of the article analyzes the formation of personality and the formation of the outlook of General de Gaulle. She pays attention to his upbringing, education, military service, creative activity in the research of history of the army and military theory.

Key words: Charles de Gaulle, leader, France, upbringing, education, military service, books.

Отримано: 15.05.2019

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УНР: ВЗАЄМИНИ З КРАЇНАМИ АНТАНТИ

У статті висвітлюється важлива складова зовнішньополітичної діяльності Директорії УНР – налагодження взаємин з країнами Антанти. Акцентується увага на ставленні провідних держав до українських вимог, аналізуються успіхи та невдачі українських дипломатичних місій.

Ключові слова: Директорія УНР, Антанта, Велика Британія, Франція, більшовицька Росія, дипломатія, зовнішня політика, Українська держава.

Директорія УНР від початку створення перебувала у складній геополітичній ситуації. Опинившись в оточенні російсько-більшовицьких, польських та румунських військ, вона намагалася здобути міжнародну підтримку для вирішення таких ключових завдань: 1) здобути визнання незалежної України провідними європейськими державами; 2) знайти союзників та налагодити з ними плідну співпрацю.

Актуальність теми визначається тим, що зближення Директорії УНР з Антантою було надзвичайно важливим зовнішньополітичним кроком, фактично єдиним шансом збереження незалежної Української держави. Також це неощіненний дипломатичний досвід, який забезпечив вихід на міжнародну арену Директорії на ряду із провідними європейськими державами, який має важливе значення для підготовки дипломатів незалежної України.

Проблематика зовнішньополітичних зносин Директорії УНР із державами Антанти висвітлюється в історичних працях В. Вериги [2], І. Дацкова [4; 5], М. Стопчака [12], І. Нагасвського [9], В. Литвина [6; 8], Б. Ачказі [1], В. Головченка [3], В. Яблонського [13], В. Соловйової [11] та ін. Вони дають глибоке розуміння проблеми, містять багатий фактичний матеріал.

Мета повідомлення полягає у тому, щоб на основі джерел та публікацій провідних істориків визначити якими були успіхи та невдачі українських дипломатичних місій у державах Антанти.

Серед членів Директорії не було одностайності щодо ставлення до Антанти. Вище військове керівництво в особі генерала О. Грекова, полковників С. Коновальця, А. Мельника, С. Петлюри та інших наполягали на переведенні зовнішньополітичного вектора в бік країн Антанти. Їхня позиція цілком зрозуміла, тому що домінуючий зовнішньополітичний вектор, спрямований на країни Антанти, дозволив би керівництву країни реалізувати не лише поставлені завдання, але й створити із допомогою Англії та Франції антибільшовицьку коаліцію. Водночас впливове крило соціалістів на чолі із В. Винниченком вважало, що потрібно орієнтуватися лише на більшовицьку Росію, примирення та співпраця із якою можливі лише з допомогою територіальних та економічних поступок [4, с.240].

До того ж, дружба з більшовиками могла сприяти створенню тимчасового фронту проти західної експансії, але тоді ідея української державності була б похована, бо зв'язана з більшовиками Україна неминуче потрапила б під осуд Антанти. Немає сумніву, що якби більшовики визнали Україну, вони шукали б взаємного розуміння, але з плином часу вільна Україна була б ними знищена [9, с.265].

На засіданні Ради Народних Міністрів 10 січня 1919 р. було ухвалено дві постанови, котрі стосувалися закордонної політики: «Про вислання Надзвичайної дипломатичної місії до Північно-американських Сполучених Держав та про асигнування 1471400 крб. на утримання її протягом 6 місяців» і «Про вислання Надзвичайної дипломатичної місії УНР до Парижа та асигнування 2205600 руб. на її трьохмісячне утримання». 28 січня ухвалено рішення «Про вислання Надзвичайної дипломатичної місії до Англії та асигнування на її утримання 575500 крб. протягом чотирьох місяців» [7; 11].

Велику чисельність дипломатичної місії до Франції (58 дипломатів) можна пояснити важливістю представництва у Парижі, де в той час вирішувалась доля майбутнього повоєнного устрою світу. Значно скромнішою була чисельність дипломатичної місії до Лондона, яка налічувала лише 11 осіб.

Українська делегація на Паризьку мирну конференцію відбула з Києва 14 січня 1919 р. спеціальним дипломатичним

поїздом. До її складу ввійшли: Г. Сидоренко, який до серпня 1919 р. виконував обов'язки голови делегації, заступник голови – В. Панейко; члени делегації – А. Марголін, О. Шульгин, М. Лозинський, А. Галіп, С. Томашівський. До складу делегації також увійшли С. Шелухін, В. Кушнір, Б. Матюшенко.

Варто зазначити, що 9 травня 1919 р. до Парижа прибула українська Надзвичайна делегація для залагодження питання українсько-польського перемир'я у складі голови – М. Лозинського, заступника Державного Секретаря закордонних справ полковника Д. Вітовського та секретаря – О. Кульчицького [5, с.128].

Діяльність української делегації на Паризькій мирній конференції була досить важкою, та відбувалась у складних умовах.

Як уже зазначалось, 28 січня 1919 р. уряд Директорії затвердив персональний склад української дипломатичної місії до Лондона. Її очолив М. Стаховський, а до складу ввійшли М. Меленевський та Я. Олесницький, призначені радниками, аташе Л. Базелевич і С. Шафаренко, а також шість службовців [3, с.835].

Місія прибула до Лондона в травні 1919 р. і в першому ж номері свого тижневого бюлетня заявила, що спрямовуватиме зусилля на те, щоб британський уряд визнав УНР, аби отримати матеріальну та моральну підтримку і налагодити торговельні відносини між обома країнами. Однак здобуття прихильників незалежної України серед британців відбулося досить повільно. Відразу після приїзду українська місія повідомила Міністерство закордонних справ Великої Британії про своє бажання зустрітися з міністром.

29 травня місія отримала запрошення відвідати міністерство, де через два дні відбулася перша зустріч М. Стаховського та радників М. Меленевського та Я. Олесницького із референтом в українському питанні при департаменті розвідки Р. Ліпером, який прийняв грамоту про повноваження місії та протест із приводу польської агресії у Східній Галичині. Після цього відбулась розмова, під час якої Ліпер проявив обізнаність про стан «українського питання» та розвиток ситуації в Україні.

Він заявив: «Ідеали України добре відомі й зрозумілі для уряду Великої Британії і не викликають ворожого настрою. Щодо прагнення до самостійності України, то ця проблема до цього часу не має ще жодного вирішення: ні за, ні проти». Водночас єдиним пунктом, стосовно якого помічено упереджене ставлення Англії, був статус Чорного моря. Перебуваючи під значним впливом російських кіл у Лондоні, британське міністерство ставило питання так: «Як Росія обійдеться без нього, якщо і Чорне, і Балтійське моря служитимуть портами інших держав?» [1, с.173-174].

Показовими під час розмови були постійні посилання на російські політичні сили. Коли питання дійшло до з'ясування ставлення Великої Британії до України, то на вимогу визнання її самостійності референт відреагував так: «Росія ніколи не погодиться, щоб її відірвали від Чорного моря. Коли б ми Вас визнали, росіяни пішли б на союз з Німеччиною. Набагато легше встановити федеративні відносини» [1, с.179].

Прагнення врегулювати «українське питання», передавши Україну до складу Росії, мотивувалося страхом перед українсько-німецьким або російсько-німецьким союзом, у чому Ліпер звинуватив українців.

Отже, британці перебували під значним впливом російських політичних сил, які виношували ідею відновлення «єдиної і неподільної Росії». Тому будь-яке питання, котре порушувало єдність Росії від Балтики до Чорного моря, правлячі кола Англії сприймали крізь призму поглядів «білої Росії».

3 моменту приїзду до Лондона українська місія не отримала жодної аудієнції ані з А. Бальфуром, ані з його заступниками. Єдиними офіційними особами Міністерства закордонних справ, що зустрічалися з нею, були вже згадуваний Р. Ліпер та Дж. Грегори – секретар Форін Офісу, відповідальний за «російське питання».

Крім того, українські дипломати почали розвивати контакти з британською пресою, а також особисті стосунки, що мало велике значення для досягнення їхньої мети. Було вирішено видавати бюлетень місії двічі на тиждень і залучати до цієї діяльності місцеве населення, як англійців, так і представників української діаспори. При місії було створено пресове бюро зі штатом працівників.

Одним із найважливіших завдань української місії було протистояння російській пропаганді, котра перешкоджала розвитку британо-українських відносин. Вона була ефективнішою, ніж українська, завдяки кільком чинникам: тривалішому досвідові росіян у цій галузі, переважаючій кількості їх у Британії, традиційним економічним та політичним зв'язкам [3, с.840].

Діяльність численних англо-російських товариств, промислових і комерційних компаній, політичних угруповань, здебільшого, монархічного спрямування й особливо штабу білих сил при військовому міністерстві, посилювали як симпатії британських правлячих кіл, насамперед, воєнного міністра У. Черчилля до ідеї «єдиної і неподільної» Росії, так і їх негативне ставлення до незалежної України. Водночас питання про польську агресію у Східній Галичині обурило британський уряд, оскільки вона була здійснена без відома та згоди Великої Британії [7, с.420-421].

З огляду на розвиток україно-британських відносин, привертає увагу певний торговельно-економічний інтерес фінансових кіл Англії до України. Влітку 1919 р. навіть провадилися переговори про заснування спільної україно-британської установи на основі англійського статуту, що відкривало перспективне кредитування України. Реалізація цього проекту вимагала асигнування українською стороною коштів у сумі 100 тис. фунтів стерлінгів, яких український уряд виділити, звісно, не міг, оскільки не мав таких коштів [13, с.108].

Тому проект не був здійснений, хоча у налагодженні комерційних відносин між Англією й Україною обидві сторони вбачали певну вигоду.

Чимало зусиль Україна доклала для зближення з Францією. Незважаючи на спроби дипломатії, Париж не виявляв бажання розвивати відносини з Директорією УНР. На жаль, українська самостійна держава не вписувалася в тогочасні плани країн-переможниць. Найменше була зацікавлена в існуванні незалежної України Франція.

Важливу роль у формуванні ставлення Франції до України відіграв її консул в Одесі Е. Енно. Він був прихильником ідеї відновлення єдиної Росії силами виключно Добровольчої армії генерала Денікіна [4, с.241-242].

Восени 1918 р. керівні кола Антанти і Денікін були стурбовані тим, що поразка Німеччини може створити вакуум влади в Україні. Щоб перешкодити наступу більшовиків, Антанта прийняла рішення замінити німецькі гарнізони на власні. Прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо надіслав головнокомандуючому союзними арміями на Близькому Сході директиву підготуватися до інтервенції.

Щоб надати їй «законного» характеру, представник Антанти Е. Енно організував у Яссах нараду з так званою «російською делегацією». У її складі були відомі діячі: октябрист, барон В.В. Меллер-Закомельський, лідер кадетської партії П.М. Мілюков, банкір і промисловець В.П. Рябушинський. Вони звернулися до Антанти з закликами окупувати Одесу та Миколаїв, сприяти поновленню «єдиної і неділимої» Росії в довоєнних кордонах (але без Польщі), не визнавати незалежності державних утворень, що виникли, як вони вважали, «під німецьким впливом». Мова, звісно, йшла про Україну [10, с.501-502].

У ніч на 16 листопада 1918 р. флот Антанти ввійшов у Чорне море. Армада союзників складалася з 10 лінкорів, 9 крейсерів, 12 міноносців, багатьох транспортних і допоміжних суден. Незабаром Енно оголосив у одеських газетах заяву, в якій роз'яснювалося таке: «Держави Антанти через

свого уповноваженого, французького консула в Києві, заявляють, що вони вирішили не допускати ніякого порушення в справі відновлення порядку та реорганізації Росії, яку розпочали російські патріоти і яку підтримують союзники... А щодо південної Росії, держави Антанти стверджують свою непохитну волю підтримати в ній порядок. Ця непохитна воля в найближчому часі буде підтримана збройною силою в такій кількості, як того вимагатимуть обставини».

До кінця грудня в чорноморських портах від Одеси до Новоросійська висадилися дві французькі дивізії, а також англійські, грецькі, румунські й польські частини загальною чисельністю близько 60 тис. осіб [3, с.834-832].

Денікін наполягав, аби союзники надіслали в Україну не менше 18 дивізій. Керівництво Антанти вирішило «обмежитися» 12-15 дивізіями, щоб мати змогу зайняти основну частину території, зокрема Київ і Харків. Таким масштабом окупації перешкодило те, що з'явилася сила, якої раніше не існувало – Директорія. Поки транспорти з військами союзників добиралися до чорноморських портів, практично вся Україна потрапила під контроль петлюрівських військ.

Появу Директорії Антанта зустріла вороже. Не визнаючи гетьманську адміністрацію, її дипломати не збиралися визнавати й поновлену УНР. Проте Директорія мала за собою десятки тисяч загартованих у боях з німецькими окупантами повстанців, отже могла розмовляти з союзниками досить рішуче.

27 листопада було опубліковано у формі відкритого листа ноту-протест проти французького втручання у внутрішні справи України, яка закінчувалася так: «Виступаючи перед усім світом з протестом проти насильства, яке намірюється знов учинити над українським народом держави Антанти, українська демократія заявляє, що буде боротися до останнього чоловіка в своїх рядах за соціальні й демократичні права трудового українського народу та за ту національно-державну форму свого існування, яку визначив і визначить сам український народ» [7, с.425].

12 грудня 1918 р. війська Директорії після короткочасних жорстоких сутичок з білогвардійцями зайняли Одесу, за винятком портової смуги. Французьке командування оголосило її недоторканою, бо кораблі інтервентів, що стояли на рейді, готувалися до висадки військ. Через три дні, коли почалася висадка, Денікін за згодою Антанти організував у Одесі «південноросійський» уряд і призначив свого військового коменданта – генерала Гришина-Алмазова. За розпорядженням Петлюри, якого значно більше турбувало становище на північних, а не на південних кордонах, українські війська відійшли без бою [2; 9].

Поступово інтервенти захопили, витісняючи українську адміністрацію, чорноморське узбережжя аж до лінії Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон. Просуватися далі не було змоги, бо розтягнутий фронт вимагав додаткових сил. Після того, як керівництво Антанти відмовилося перекинути в Україну півтора десятка власних дивізій, довелося покластися на армію Денікіна, нейтралізуючи при цьому війська Директорії на лінії розмежування за допомогою нескінченних переговорів [11, с.12].

Командуючий французькими військами генерал д'Ансельм місяць за місяцем марнував час у розмовах з міністром Директорії. Він дозволяв собі дрібні поступки на її користь: терпів, наприклад, видання в Одесі української газети самостійницького напрямку. Проте українським представникам не подавалася надія на те, що Антанта може визнати УНР.

Зі свого боку, Директорія не наважувалася на рішучий опір, маючи перед собою більш небезпечний фронт на півночі. За таких умов основну боротьбу з інтервентами взяла на себе українські ліві есери і більшовики, що розгорнули в зоні окупації підпільно-партизанські дії [8].

Дипломатичні взаємини з більшовицькою Росією були вкрай напруженими. У березні 1919 року Директорія УНР уклала договір з Антантою «Про спільну боротьбу проти радянської влади в Україні». За договором Директорія зобов'язувалася створити регулярну армію у кількості не менше 300 тис. осіб, взяти спільну участь з французькими, польськими, грецькими добровільними загонами у боротьбі із більшовиками. Всі оперативні дії проти більшовиків мали вестися під

одним командуванням, призначеним Антантою. Проте умови договору не були реалізовані. Директорію не сприймали як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин [6, с.556].

Таким чином, українській дипломатії у 1919 р. не вдалося налагодити в інтересах держави співпрацю з країнами Антанти. Переможці у Першій світовій війні не помічали УНР і робили ставку у своїй дипломатичній діяльності на білогвардійську Росію. Ігнорування «українського питання» в інтересах «Великої Росії» заклало основи наступних міжнародних конфліктів у Європі.

Список використаних джерел:

1. Ачказі Б. Російський фактор у відносинах Директорії УНР з Францією. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. №13. С. 170-182.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. : у 2-х томах. Жовква : Місіонер, 1998.
3. Головченко В. Переможна Антанта і незалежна Україна: спроба дипломатичного порозуміння. *Україна дипломатична*. 2011. Вип. 12. С. 832-855.
4. Дацків І. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності 1917-1923 рр. : дис. ... докт. іст. наук. Київ, 2010. 490 с.
5. Дацків І. Українська дипломатія доби Директорії УНР: персоналії, статус, функції. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. 2014. С. 125-135.

6. Історія України. Хрестоматія / упоряд. В.М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с.
7. Кучик О.С., Заяць О.А. Зовнішня політика України: навчальний посібник. Київ : Знання, 2010. 572 с.
8. Литвин В.М. Історія України: підручник. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2005. Т. 3. 829 с.
9. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. Київ : Український письменник, 1994. 413 с.
10. Пасічник М.С. Історія України: навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 735 с.
11. Соловійова В.В. Дипломатичні представництва УНР в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918-1920 рр.) : автореф. дис. канд. Запоріжжя, 1999. 18 с.
12. Стопчак М. Зовнішньополітична діяльність Директорії УНР в українській зарубіжній історіографії. *Наукові записки*. 2005. С. 30-43.
13. Яблонський В.М. Зовнішня політика Директорії УНР як чинник збереження держави (1920). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. С. 106-112.

The article highlights an important component of the foreign policy activity of the UNR Directory - the establishment of relations with the Entente countries. Attention is drawn to the attitude of the leading states to the Ukrainian requirements, the successes and failures of the Ukrainian diplomatic missions are analyzed.

Key words: UNR Directory, Entente, United Kingdom, France, Bolshevik Russia, diplomacy, foreign policy, Ukrainian state.

Отримано: 15.05.2019

УДК 94:338.439.64:35(477)«1917/1921»

І. Стебельська, студентка 4 курсу історичного факультету

ПРОДОВОЛЬЧЕ ПИТАННЯ У ВНУТРІШНІЙ І ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ (1917-1920 рр.)

У статті на основі опублікованих джерел та праць розглядаються головні складові політики урядів Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР у сфері продовольчого забезпечення населення.

Ключові слова: продовольче питання, продовольча криза, політика, Міністерство продовольчих справ, Державне хлібне бюро.

В умовах становлення та розвитку незалежної Української держави не вихає інтерес до нашої національної історії, до уроків та досвіду минулого. Процес розбудови незалежної держави потребує узагальнення всього накопиченого українським народом досвіду, адже колізії сучасного державотворення в Україні багато в чому схожі з проблемами, які постали перед творцями української державності в період визвольних змагань 1917-1921 рр.

Серед пріоритетних напрямків історичної науки незалежної України чільне місце посідає висвітлення часу перебування при владі українських національних урядів у 1917-20 рр. На сьогодні історики досить результативно досліджують діяльність українських урядів на теренах освіти, науки, культури, військового будівництва, профспілкового руху, вирішення аграрного питання тощо. Проте до цього часу поза їхньою увагою лишається діяльність національних урядів на ниві громадського харчування, хлібно-продовольчого забезпечення, соціальної опіки населення та ін. Зовсім фрагментарно досліджені ці питання на регіональному рівні. Тим часом, вивчення продовольчої політики має велике значення для комплексного відтворення внутрішньої політики України у 1917-20 рр., без чого історія Української революції буде неповною.

Вирішення продовольчого питання в 1917-1920 рр. частково торкалися у своїх дослідженнях О.О. Сторшина [5; 6], Р. Пиріг [11; 12], Є. Рафаловський [14], В. Лозовий [9] та ін. Проте вони комплексно не висвітлюють особливостей діяльності адміністративних структур для забезпечення населення продовольством. Напрацювання стосуються лише окремих аспектів проблематики, та й кількість праць в яких продовольче питання вивчається, є не значною.

Метою статті є з'ясування основних складових продовольчої політики українських урядів упродовж усього періоду революції.

І Універсал, виголошений 10 червня 1917 р. на II Всеукраїнському військовому з'їзді, визначив головним завданням

Української революції досягнення реальної автономії в складі демократичної федеративної республіки Росії. 15 червня 1917 р. було сформовано орган української виконавчої влади, що отримав назву Генеральний Секретаріат і мав «завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими в межах України і виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються» [15, с.105].

Головою Генерального Секретаріату та генеральним секретарем з внутрішніх справ було призначено В. К. Винниченка. Ця владна інституція складалася з восьми генеральних секретарств, серед яких було і Секретарство продовольчих (харчових) справ. Його очолював М.М. Стасюк – відомий політичний і кооперативний діяч, товариш голови ЦК Селянської спілки, член УПСР. На посаді генерального секретаря він перебував до серпня 1917 р. [5, с. 57-58].

Стосовно продовольчої справи, Генеральний Секретаріат проголошував своїм основним завданням об'єднання роботи всіх продовольчих органів в Україні та внести в неї планомірність, якої їй досі бракувало. На Генеральне секретарство продовольчих справ поклалися наступні завдання: заснування Всеукраїнського продовольчого комітету, який мав забезпечити автономію Україні в продовольчій справі та подбати про відповідне постачання українським хліборобам потрібних у їх господарствах продуктів та сільського знаряддя [15, с.159].

14 вересня Тимчасовий уряд дав офіційну згоду на існування Генерального Секретаріату, який не повинен був мати у своєму складі посади секретаря продовольчих справ [4, с.113].

20 вересня на засіданні Генерального Секретаріату О. Шульгін знов поставив питання про термінове створення Секретарства харчових справ. Генеральному секретарю земельних справ М. Савченко-Більському було доручено розробити необхідний законопроект. Також було прийнято рішення призначити в Секретарстві земельних

справ третю посаду товариша генерального секретаря для порядкування продовольчою справою [15, с.314].

30 жовтня Генеральний Секретаріат був доповнений тимчасовими генеральними комісарами у справах військових, праці, шляху, торгу і промисловості, судових і продовольчих. Останню посаду обійняв М.М. Ковалевський – відомий громадсько-політичний та державний діяч, лідер УПСР, голова Селянської спілки. На посаді генерального комісара (згодом генерального секретаря та народного міністра) продовольчих справ він перебував до останнього дня існування УЦР [2, с.104].

У листопаді-грудні 1917 р. нагальними завданнями Секретарства продовольчих справ були: запровадження цукрової монополії в Україні, постачання продовольства арміям Західного та Північного фронтів, російським губерніям, боротьба з незаконним вивозом хліба, ліквідація продовольчої кризи на Київщині та Чернігівщині, постачання сільськогосподарських машин, шкіряних та залізних виробів селянам, реорганізація місцевих продовольчих органів та багато інших. 20-23 грудня 1917 р. в Києві був проведений продовольчий з'їзд, у роботі якого активну участь взяли П. Лінніченко та Д. Коліух. Серед інших, з'їзд прийняв рішення про створення в Генеральному секретарстві харчових справ спеціального транспортного відділу для удосконалення справи постачання продовольства [5, с.59].

В грудні 1917 р., коли в Україні загострилася продовольча криза, а селяни відмовилися давати хліб державі на тогочасних умовах, Центральна Рада перейшла до його ревізії із застосуванням збройної сили [1, с.11].

Після проголошення IV Універсалу 11 січня 1918 р. Генеральний Секретаріат було перейменовано на Раду Народних Міністрів, а генеральних секретарів відповідно – на народних міністрів [16, с.101].

Як відомо, швидке просування на початку 1918 р. більшовицьких військ до Києва та нездатність Центральної Ради власними силами відстояти свою владу в Україні змусили делегацію УЦР у Бересті спішно піти на підписання сепаратного миру з країнами Четверного Союзу. 17 січня 1918 р. у Бересті-Литовському розпочалася інтенсивна робота з укладання мирного договору між Україною і Центральними державами. Останні також поспішали з підписанням угоди, оскільки без українського хліба продовольча катастрофа в Австро-Угорщині була неминучою. Про це красномовно свідчать телеграми голови австро-угорської делегації у Бересті графа Отакара Черніна до імператора Карла від 15, 16 та 17 січня 1918 р. [17, с.152-154].

На швидке постачання продовольства та сировини з України розраховувала також Німеччина. Сподівання німців ґрунтувалися на чітких розрахунках. Адже ще напередодні Першої світової війни в Україні збирали на рік 23,1 млн. тонн зернових, 9,3 млн. тон цукрових буряків, отримували 23,2 млн. тон молока, 3 млрд. яєць тощо [10, с.182].

Навіть в умовах розрухи революційного часу продовольчий потенціал України залишався досить потужним. Інтенсивні переговори між делегаціями УЦР та Центральних держав завершилися 27 січня (9 лютого н.ст.) о 2 годині ранку у Бересті-Литовському підписанням миру. У тексті українсько-німецького договору особливо наголошувалося на зобов'язаннях обох сторін розвивати господарські відносини, здійснювати обмін лишками сільськогосподарських і промислових товарів. На підставі майбутнього торговельного договору. Україна постачала свої сільськогосподарські ресурси в обмін на політичну та військову підтримку Центральних держав [7, с.13].

Для упорядкування справи хлібопостачання у квітні 1918 р. була створена спеціальна інституція – Державне хлібне бюро, яке розгорнуло свою діяльність вже за доби Гетьманату як передумова створення Української Держави Павла Скоропадського. Слід констатувати, що справа хлібопостачання та товарообміну між УНР та країнами Четверного Союзу так і не була налагоджена в оптимальних масштабах і більшість постанов та угод залишилися на папері [6, с.117-118].

Взагалі структура Міністерства відповідала тим завданням, які воно мусило вирішувати. Так, у квітні 1918 р. в його складі існували департамент заготівлі та постачання хліба з підпорядкованими йому ліквідаційним, транспортним, статистичним відділами та технічним бюро; департамент заготівлі і

постачання худоби, жирів, яєць і овочів; цукровий департамент; департамент загальногосподарських матеріалів. 6 квітня було прийнято рішення про доручення Міністерству продовольчих справ організувати шкіряну монополію і передачу в його розпорядження шкіряного комітету [5, с.60].

Навесні 1918 р. політична та економічна ситуація в Україні надзвичайно загострилася. У доповіді Коліна Росса особлива увага акцентувалася на труднощах, якими супроводжувалася справа отримання продовольства, особливо зерна. Селяни не бажали нічого продавати, по-перше, через знецінення грошей, по-друге, через те, що вони все одно не могли придбати у місті необхідну для них промисловою продукцію: сільськогосподарський інвентар, шкіряні вироби, взуття, одяг тощо. Крім того, ціна на зерно була більш ніж учетверо нижча за ціну самогону, який можна було б з нього вигнати [3, с.372-373].

Центральна Рада опинилася у надзвичайно скрутному становищі. З одного боку, її лідери розуміли, що єдиною гарантією збереження влади є присутність в Україні німецьких та австрійських військ. З іншого – поруч із відчуттям непевності, хиткості свого становища, вони побоювалися, що німецька ревізійна політика неминуче призведе до масових селянських виступів, і тому, намагаючись зберегти свій вплив у масах, вдавалися до так званого «прихованого саботажу» [8, с.39].

Нездатність Центральної Ради опанувати ситуацію, економічна та політична нестабільність, загроза перетворення України на німецьке генерал-губернаторство спричинилися до консолідації консервативних і просто поміркованих сил, лідером яких став почесний отаман Вільного козацтва генерал П. Скоропадський. 29 квітня 1918 р. Всеукраїнський хліборобський з'їзд проголосив Павла Скоропадського гетьманом України. Того ж дня був проголошений маніфест – Грамота «До всього українського народу» від 29 квітня 1918 р., в якій П. Скоропадський пояснював причини, що спонукали його взяти владу до своїх рук: «Українська держава опинилася над краєм пропасті. Бешкети і анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатющої колись України встає грізна мара голоду». Таким чином, саботаж виконання угод з боку Центральної Ради та прагнення німецького військового командування упорядкувати ситуацію в Україні з метою поліпшення збору й вивозу продовольства стало одним з вагомих чинників встановлення Гетьманату Павла Скоропадського [6, с.122].

25 травня 1918 р. П. Скоропадський підписав два закони про виділення коштів на заготівлю хліба для внутрішніх та експортних потреб. При цьому асигнування на зовнішні потреби в чотири рази переважали внутрішні. Це зайвий раз підкреслює пріоритети гетьманату в продовольчій сфері – налагодження виконання зобов'язань перед Центральними державами, від яких залежала доля керівництва гетьманату [14, с.52].

Є. Рафаловський цілком слушно вважає, що негативний вплив на хлібозаготівлю мала спекуляція та втручання у внутрішні справи німецької та австро-угорської військових адміністрацій, представники яких скуповували у населення продовольство за більш високими цінами. У заготівлі худоби справи виглядали не набагато краще. Її катастрофічно не вистачало, а політика Мінпроду, що дозволила закуповувати худобу на базарах і ярмарках, сприяла тільки росту цін і поглибленню спекуляції [14, с.63].

Р. Пиріг відзначає, що суттєвим організаційним заходом уряду гетьманату було створення Української продовольчої ради в червні 1918 р., а також налагодження функціонування Державного хлібного бюро, яке мало повноваження проводити ревізії продовольства на користь держави. Водночас автор наголошує, що німецьке й австро-угорське командування у справі поставок продовольства не покладалося тільки на урядові органи і тому на місцях при головних конторах ДХБ діяли представники німецьких та австро-угорських економічних комісій, а військова адміністрація нерідко втручалася в організацію хлібозбиральної кампанії, перевищуючи свої повноваження [12, с.161-163].

У серпні на посаду міністра продовольства був призначений досвідчений і рішучий адміністратор С. Гербель – колишній харківський губернатор, начальник управління місцевим господарством МВС, член Державної ради Російської імперії. Йому вдалося домогтися вільного продажу

молочних продуктів, масла, сала, яєць, риби, анулювати тверді ціни на сіль. Водночас він намагався активізувати заготівлю зерна через ДХБ [11, с.280].

Простеживши експорт продуктів до Німеччини упродовж весни-літа 1918 р., чітко видно, що кількість вивезених вагонів продуктів (хлібу, пукру, яєць тощо) весь час скорочувалася. Загальні обсяги й на половину не відповідали передбаченим умовами договору. План експорту продуктів до країн Четверного союзу був реалізований лише на 20% [13, с.170]. Необхідність виконання умов Брестського мирного договору щодо відправки 1 млн. пудів продуктів харчування до Німеччини породило низку як зовнішніх, так і внутрішніх проблем, результатом чого стало падіння Гетьманату П. Скоропадського і прихід до влади Директорії [1, с.12].

У багатьох регіонах України наростали продовольчі труднощі. У державні заготівельні органи хліба надходило дуже мало. У липні 1918 р. гетьманська влада поширила оголошення про заохочення осіб, які вкажуть на приховані запаси зерна. Сума винагороди становила 3% від загальної вартості хліба. У ситуації майже повсюдної відсутності харчів процвітала спекуляція. Щоб якось збити спекулятивну хвилю, державні органи вживали низку заходів, які втім носили паліативний характер. 22 липня МПС видало обов'язкову постанову «Про припинення спекулятивного зростання цін на рогату худобу, овець, свиней, виробів з них та сало». Згідно неї усляка їх заготівля без дозволу МПС заборонялась. Однак, вже 9 серпня оповіщено наказ МПС про те, що сало, масло, молочні продукти, картоплю, овочі можна вільно продавати на ринку. 24 липня 1918 р. ухвалено закон про карну відповідальність про перевищення граничних цін та спекуляцію, який доповнено 30 серпня. У регіонах, фактично у кожному повіті створювались комісії по боротьбі зі спекуляцією. Але вжиті гетьманською адміністрацією заходи не мали особливого успіху, оскільки селяни були зацікавлені у співпраці з посередниками – спекулянтами і не видавали їх органам влади, тому що вони платили за продовольство більше, ніж держава [9, с.194].

Отже, в ході реалізації заходів продовольчої політики гетьманський уряд не досяг поставлених завдань: не забезпечив поставки Центральним державам обумовлених Брестськими угодами обсягів продовольства, не зміг організувати заготівлю і постачання харчів населенню України, не забезпечив надходження та реалізації достатньої кількості сільськогосподарської продукції для поліпшення фінансового становища країни [9, с.195].

Директорія зуміла налагодити певний обмін між містом і селом. Провінційні міста, які балансували на межі голоду, завдяки втручанню держави, хоч і мінімально, але все ж забезпечувались продуктами харчування. З огляду на такі активні дії, заготівля хліба, наприклад, на Поділлі у липні-серпні 1919 р. пройшла значно організованіше, як у два попередні роки, тобто за Центральної Ради та Української Держави, але взагалі кампанія по збору хліба державі зазнала невдачі, і основні причини крилися у фінансовій кризі, слабкій організації апарату по збору урожаю та відсутності реальної військової охорони збіжжя [1, с.12].

Отже, продовольче питання займає значне місце у зовнішній та внутрішній політиці українських урядів у 1917-1920 рр. Утім владі все ж вдалося організувати повноцінний ринок сільського збуту і таким чином задовольнити харчові потреби всіх громадян і союзників, які надали Україні військову допомогу.

УДК 94(410+411)«16»

В. Стефанишин, студент 1 курсу магістратури історичного факультету

ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ ЯКОВА VI СТЮАРТА

У статті розглянуто політичний портрет короля Англії і Шотландії Якова VI Стюарта. Проаналізовано еволюцію його політичних поглядів, досліджено період його правління в історії Великої Британії.

Ключові слова: Яків VI, Стюарти, Англія, Шотландія, абсолютизм, особистість.

Початок XVII століття для Англії знаменувався великими змінами. До влади приходить нова династія іноземного походження – Стюарти. Епоха їх правління найкоротша

Список використаних джерел:

1. Байлема Т. Соціальна політика національних урядів України у 1917-1920 рр. (на матеріалах Подільської губернії) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2010. 20 с.
2. Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Центральної Ради. Біографічний довідник. Київ., 1998. 254 с.
3. Доклад начальнику операционного отделения Германского Восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 года. *Архив русской революции* : в 2 т. Москва, 1991. Т.1. С. 368-376.
4. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. : в 2 томах. Київ : Темпора, 2002. Т.1. Доба Центральної Ради. 320 с.
5. Єгоршина О.О. Міністерство продовольчих справ УНР (червень 1917 р. – квітень 1918 р.). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. 2011. Вип. 41. С. 57-61.
6. Єгоршина О. Продовольчий аспект українсько-німецьких відносин у березні-квітні 1918 р. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. 2012. Вип. 17. С. 116-122.
7. Копиленко М.Л. Українсько-німецькі відносини: здобутки, проблеми, перспективи. Київ, 1996. 38 с.
8. Логвиненко І.А. Причини та правові наслідки державного перевороту 29 квітня 1918 р. *350-річчя відродження української державності: минуле та сучасне* : Всеукр. наук. конференція 2 жовтня 1998 року: Доповіді і повідомлення: Вісник університету внутрішніх справ. Додаток до №3-4. Сімферополь, 1998. С. 39.
9. Лозовий В. Продовольче становище в Україні в період гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік). *Студії з історії Української революції 1917-1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого* : збірник наукових праць. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. С. 184-196.
10. Мироненко О.М. Світот української державності: Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. Київ, 1995. 327 с.
11. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 518 с.
12. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ : Інститут історії України, 2011. 336 с.
13. Пригуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917-1918 рр.). Київ, 2004. 216 с.
14. Рафаловський Є. Продовольча політика урядів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2007. 195 с.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у двох томах. Т. 1: березня – 9 грудня 1917 р. / [упор. В.Ф. Верстюк, О.Д. Бойко та ін.]. Київ : Наукова думка, 1996. 589 с.
16. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у двох томах. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / [упор. В.Ф. Верстюк, О.Д. Бойко та ін.]. Київ : Наукова думка, 1997. 422 с.
17. Чернин О. Брест-Литовск (Изменуаров). *Архив русской революции* : в 2 т. Москва, 1991. Т. 2. С. 152-154.

In the article on the basis of published sources and scientific literature, the main directions of socio-economic policy of the governments of the Central Rada, the Ukrainian State, the Directory of the Ukrainian People's Republic, in particular in the area of food issues are considered.

Key words: food issues, foodcrisis, politics, Ministry of Food Affairs, State Bread Bureau.

Отримано: 15.05.2019

Метою статті є дослідити особистість Якова Стюарта, правителя Об'єднаної корони Англії і Шотландії.

Епоха правління Якова I (1603-1625) ознаменувалася появою протиріччя релігійного, політичного, соціального та національного характеру, що пізніше вилились у жорстоку громадянську війну. Поява цих протиріччя пов'язана з особою короля, що не виправдав сподівання підданих [7, с.153].

Яків VI зайняв шотландський престол майже одразу після народження, через вимушене зречення своєї матері Марії Стюарт (яку шотландська знать звинувачувала у вбивстві чоловіка), регентом був його дядько Джеймс Стюарт, граф Морей. Однак в країні ще довго відбувалася громадянська війна між прихильниками королеви і регента [8, с.45].

Молодий король ріс в оточенні інтелектуалів. Його вчителем був відомий шотландський історик Джордж Б'юкенен. Останній розвивав власну політичну філософію: про походження королівської влади, народне представництво, незалежність церкви [1, с.56]. Його вчення вчинило великий вплив на короля, однак викликало нерозуміння і несприйняття.

Для розуміння політичних поглядів є також важливим аналіз особи короля Якова. Він був інтелектуалом та філософом, шотландець за походженням і характером, він не розумів психологію англійців, а останні не сприймали поведінку короля. Яків I велику увагу приділяв приватному життю та самовдосконаленню, багато читав, обговорював нові ідеї в колі своїх друзів, був компанійською людиною. Найбільше його цікавили богослов'я, історія та філософія, любив також художні твори. Ці якості швидше підійшли б професору або митцю, але не політику.

У політичному житті король часто проявляв недалекость, не бачив суті проблеми. Часто перекладав відповідальність на радників, яких обтяжував своїми обов'язками. Він був непопулярний серед знаті і народу, марнотратний і лінивий [3, с.119].

Політичні погляди короля Якова дійшли до нас у вигляді його політичних творів, бесід із придворними і радниками, виступів у парламенті. Свій перший політичний твір («Істинний закон вільних монархій») він написав ще до сходження на англійський трон. Саме в даному творі окреслюється його політична філософія.

У сфері політики король був прихильником абсолютистської ідеї. Вважав, що влада короля походить від Бога, а не народу (як бачимо, погляди Б'юкенена молодий король заперечував, а згодом заперечив свого вчителя у Тауері, за пропаганду «шкідливих ідей») [6, с.164]. Парламент і народ повинні виконувати волю монарха. Ідеалом він бачив монархічні устрої материкових держав – Іспанії, Франції, Швеції, де воля короля – закон. Особа короля стоїть понад законом, а заперечення цього факту є блюзнірством. Влада короля, на переконання Якова I, опирається на два фактори. Перший – визнання монарха намісником Бога, визнання його містичної природи, що неможливо досягнути людським розумом (навіть обговорення цього фактору є богохульством, адже «добрий християнин» виконує Божу Волю, не ставлячи запитань). Таким чином, монархічний устрій має трансцендентний характер, є незмінним і безумовним.

Другий фактор – легітимізм. Право короля є спадковим правом. Нашадок шотландських Стюартів і англійських Тюдорів, Яків I не ставив під сумнів свої претензії на обидва престоли (його права на них ніхто не оскаржував). Ніхто, ані парламент, ані іноземні монархи не мали права заперечувати владу легітимного монарха [8, с.49].

Однак на практиці Яків I Стюарт часто відходив від своїх ідей. Це було пов'язано з конфліктом монарха і парламенту. Відстоюючи до кінця свої погляди і прерогативи (одна з головних дискусійних проблем – встановлення мита і податків короля без згоди парламенту), він все ж часто йшов на компроміси, намагаючись переконати парламент у своїх добрих намірах, підкреслюючи, що він не є тираном чи самодуром, завжди радиться перед прийняттям рішень. Але відмова парламенту погодитися із ним призвела до розпуску [7, с.164].

У релігійній політиці Яків I виступав за терпимість щодо різних конфесій. Син католички Марії Стюарт, Яків виріс протестантом, коли у Шотландії тривала реформація (цей процес закінчився із воцарінням Якова як самостійно-

го короля, у 1580-х) [2, с.4]. Перемога останньої призвела до появи Шотландської церкви (створена за прикладом англіканської), однак в той же час поширюється пресвітеріанське вчення, яке намагалось створити незалежну церкву, ліквідувати ієрархію і церковні посади, замінивши їх незалежними асамблеями. Яків I сприймав такі ідеї як намагання пресвітерів обмежити його владу, а тому пресвітеріанське вчення переслідувалось в Шотландії, а згодом і в Англії.

Великі сподівання на правління Якова I мали англійські католики. Монарх у приватних бесідах з ними обіцяв терпимість, а можливо і відновлення церковних зв'язків із Римом (такі плани у короля дійсно були, у релігійних питаннях він не проявляв фанатизму і принциповості). Однак уже перші роки правління (1603-1604) виявили небажання нового монарха виконувати свої обіцянки [5, с.212]. Уже в 1604 прийнято закон про вигнання католицького духовенства з Англії, не були скасовані й репресивні закони щодо католиків, однак більшість аристократів-католиків були звільнені і змогли зайняти деякі державні посади. Остаточний розрив католиків з королем стався у 1605 році, коли була виявлена «порохова змова» – найвідоміший епізод правління Якова I. Католицька корпорація вирішила вбити короля та наближених у будівлі парламенту під час його виступу. Однак змова була викрита, можливий її організатор Гай Фокс і його спільники страчені, а в державі розпочалися гоніння на католиків.

Яків I носив титули також короля Шотландії та Ірландії. Політика щодо цих королівств також мала свою специфіку. Спершу батьківщина короля, Шотландія, було йому куди ближчою і зрозумілішою, ніж Англія [4, с.5]. Однак згодом уже Англія стає для нього взірцем, монарх намагається встановити англійські порядки в Шотландії (зокрема запровадження єпископату за прикладом англіканської церкви, викорінення кальвінізму і пресвітеріанства, наближення її до католицького вчення).

Політика щодо Ірландії мала куди більш суперечливий характер. Ще з часів Середньовіччя Англія мала свої фортеці на острові. Однак вплив англосаксів у кельтському середовищі був мінімальним, обмежувався лише кількома приморськими містами. Реформація в Англії призвела до появи релігійних протиріччя з кельтами, католицизм стало прапором останніх [8, с.64]. При Єлизаветі увесь острів потрапляє під владу Англії.

Яків I оголошує ірландців своїми підданими, не переслідує кельтську культуру, в той же час відбувається англізація кельтського соціуму. Католицизм як і раніше мав провідні позиції серед кельтів, проте починає поширюватися англійська культура, мова. Яків I ставив за мету перетворити кельтів на англійців, а після цього – наділити їх усіма правами. Але опір останніх призвів до посилення терору проти ірландців, відчуження останніх.

Отже постає Якова I в історіографії постає дещо суперечливою, але саме це й доводить, що король маневрував в конкретних політичних обставинах, іноді йшов на поступки й компроміси, проте мав на меті лише одне – зміцнення особистої монаршої влади.

Список використаних джерел:

1. Апрыщенко В.Ю. Шотландия в новое время: в поисках идентичностей. СПб. : Алетейя, 2016. 720 с.
2. Кондратьев С.В. Юнионизм в Шотландии первой половины XVI века и его основания в сочинениях антикваров. *Новый исторический вестник*. 2016.
3. Ковин В.С. Королевские слуги и яковитский двор в Англии 1603-1625 : дисс. ... канд. ист. наук. СПб., 1999.
4. Магаков Г.Ю. Шотландия и англо-шотландская «уния корон» начала XVII в. *Проблемы социальной истории и культуры средних веков*. Л., 1987.
5. Серегина А.Ю. Английское католическое сообщество XVI-XVII вв.: виконты Монтегю. М. ; СПб. : Центр гуманитарных инициатив, 2017. 544 с.
6. Федоров С.Е. Раннестюартовская аристократия (1603-1629). СПб. : Алетейя, 2005. 525 с.
7. Хеншелл Н. Миф абсолютизма. Перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени. СПб., 2003.
8. Юм Д. Англия под властью дома Стюартов. СПб., 2001-2002. Т. 1, 2.

The article deals with the political portrait of King of England and Scotland James VI and I Stuart. The author analyzes the evolution of his political views, examines the period of his rule in the history of the Great Britain.

Key words: James VI and I, Stuarts, England, Scotland, absolutism, personality.

Отримано: 15.05.2019

УДК 94(075):373.5(477)

Х. Швець, студентка I курсу магістратури історичного факультету

ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ЗМІСТУ

У статті аналізуються дидактичні і методичні вимоги до сучасного підручника з історії. Розглядаються проблеми його змісту.

Ключові слова: підручник історії, дидактичні вимоги, проблеми змісту підручника.

Модернізація системи вищої освіти в Україні за умов глобалізаційних процесів сприяє розвитку фундаментальної науки, українських і світових культурних цінностей, орієнтації на ідеали демократії і гуманізму, що необхідні для існування та розвитку громадянського суспільства. Відтак, освітня діяльність має ґрунтуватись засадах, що визначають теоретико-методологічні основи побудови сучасного підручника.

Метою роботи є визначення ролі шкільного підручника з історії та аналіз його структури та змісту.

Ця проблема знайшла наукове висвітлення у працях українських методистів: Пометун О.І. [15-17], Томаченко О.В. [19], Камбалова Я. [10], Баханов К. [1-4].

Підручник є одним з найважливіших засобів навчання, за допомогою якого здійснюється організація процесу навчання як в плані пізнавальної, самостійної, творчої діяльності, так і в емоційно-ціннісному відношенні. Підручник повинен формувати здібність учня до накопичення особистого соціального досвіду, формування у нього вміння давати оцінку явищам і подіям навколишнього світу, визначати власну життєву позицію [10, с.16].

Створення якісного підручника історії була і залишається на сьогоднішній день предметом обговорення і критики педагогічної громадськості, тому що він усе ще зберігає статус домінуючого засобу навчання не лише в Україні, але й у інших країнах Європи.

Процес створення нових шкільних підручників з історії в Україні розпочався на початку 1990-х р. і триває сьогодні. Кандидат історичних наук Зякун А.І. визначив два періоди становлення сучасної навчальної літератури з історії: перший – кін. 1980-1994 рр.; другий – 1995 – кін. 1990-х рр. [9]. Водночас бездоганний фахівець з методики навчання історії Баханов К.О. аргументовано доводить існування трьох етапів у створенні шкільних навчальних посібників з історії: перший – 1991-1995 рр.; другий – 1996-2000 рр.; третій – 2001-2005 рр. [2, с.131]. Однією з актуальних проблем, дослідженням якої займаються видатні фахівці в галузі історичної дидактики, є розробка вимог щодо створення якісного підручника з історії та критеріїв його оцінки.

Визначено дидактичні вимоги до підручників:

- науковість змісту навчального матеріалу, чітка логічність його викладу;
- ясність, точність, простота, доступність, діалогічність викладу матеріалу, що дає можливість учневі самостійно працювати з текстом;
- чіткість формулювання визначень, понять, правил, законів, ідей;
- пропорційний розподіл навчального матеріалу за розділами й параграфами;
- ілюстрованість, унаочнення підручника, наявність схем, фотографій;
- відповідне видавниче оформлення, поліграфічне й технічне виконання, виділення головного шрифтом.
- компоненти підручника: текст і поза текстові елементи [13].

Українські дослідники Пометун О.І. та Гулян Н.М. серед головних принципів відбору та побудови змісту сучасного підручника визначили: цілісність, системність, гуманізацію, інтегрованість, полікультурність, альтернативність, багатоаспектність, рефлексивність [15, с.20].

Важливим питанням є розробка системи критеріїв оцінки якості та ефективності шкільного підручника, відповід-

ності його сучасним вимогам. Баханов К.О. пропонує наступні критерії оцінки сучасного підручника: цільове спрямування; чітко виражену позицію автора; зв'язок підручника з іншими навчальними посібниками; доцільне поєднання основних компонентів підручника (текстового та позатекстового); загальне бачення історичного процесу; подання різних точок зору на певну подію; орієнтованість на оволодіння учнями різними способами діяльності; орієнтованість на творчу та емоційно-оціночну діяльність учнів [2, с.132].

Відхилення від вимог стандарту і програм, вихід за прийняті в галузевій науці положення роблять підручник неконкурентоздатним на етапі державної експертизи та наступної легітимізації, що здійснюється шляхом грифування і подальшого державного фінансування випуску накладу книги.

За таких умов шкільний підручник із суспільствознавства є результатом переважно державного замовлення, книгою, що «вписується» у значний обсяг нормативних вимог та за змістом і спрямованістю відповідає параметрам державної політики, панівної ідеології та уніфікованої методики навчання [17, с.161].

Основною вимогою до ефективності навчальної книги є її відповідність параметрам державної системи освіти та освітньої системи навчального предмета [18].

Сучасні європейські й світові вимоги до змісту підручників з історії передбачають багатоаспектне, полікультурне висвітлення духовної і культурної спадщини ранньомодерної доби, історико-культурних традицій народів, які жили на території України, їх розвитку, взаємозбагачення. Крім того, сучасні підручники мають забезпечити альтернативність у викладанні історії, висвітлюючи суперечливі погляди на події, різні підходи до пояснення історичних процесів. Забезпечення ефективності навчання історії українська педагогіка вбачає у реалізації діяльнісного, особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів [12].

Зі вступом України до Ради Європи у 1995 р. розпочався активний процес співробітництва з європейськими фахівцями в галузі підручникотворення. Це виявилось у проведенні ряду міжнародних семінарів та конференцій, присвячених процесам реформування української шкільної освіти та, зокрема питанням створення нового покоління навчальної історичної літератури, до участі у яких залучалися провідні європейські спеціалісти в галузі створення навчальної літератури. Результатом проведення цих зустрічей стали рекомендації європейських експертів щодо вдосконалення процесу підручникотворення в Україні [10, с.16].

Відомий англійський фахівець у галузі історичної дидактики Р. Страдлінг розробив чітку класифікацію вимог до підручника з історії, що включає: 1) вимоги до відбору змісту (відповідність програмі і стандартам, структурна і хронологічна організація матеріалу, дотримання балансу висвітлення питань політичної, економічної, соціальної та культурної історії, висвітлення взаємовпливу подій національної, регіональної та європейської історії; 2) педагогічні вимоги до матеріалу підручника (опора на попередні знання і навички, представлення альтернативи та вибору, посилання на інші джерела інформації, взаємозв'язок матеріалу параграфів) [2, с.131].

Сьогодні важливе значення має розвиваюча направленість методичного апарату підручника, що має бути націленим на активні форми навчання, і бути завершеною системою систему питань і завдань, за допомогою яких підтримується

постійний зв'язок у формі діалогу між учнями та авторами підручника. Методична система також повинна бути побудована за багаторівневим принципом, враховуючи можливості школярів з різними здібностями до навчання. До прикладу – це підручник з всевітньої історії, створений авторським колективом у складі Мішиної І. Жарової Л. та Міхеєва А.

Найкращим та найбільш об'єктивним експертом підручника є вчитель історії, якому щодня доводиться його використовувати. За результатами опитування вчителів України, проведеного членами Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба», було визначено основні критерії, яким, на думку вчителів, має відповідати сучасний підручник з історії. Серед них: доступність матеріалу, високий рівень методичного забезпечення, багатоаспектність, орієнтація на виховання загальнолюдських цінностей та громадянських якостей, змістовність, зовнішня привабливість, проблемність, неупереджений та об'єктивний виклад матеріалу, відповідність діючій програмі, науковість, документальне підкріплення інформації, наявність різноманітних джерел [5].

Невідкладними завданнями сьогодення є: створення підручників для груп учнів з різними пізнавальними можливостями (в якості проміжного варіанту слід розглядати створення навчальної літератури з багаторівневим методичним апаратом, а в перспективі – розробка індивідуальних навчальних посібників, що включають прийнятний для кожної теми матеріал, який має відповідати індивідуальним потребам учнів); підготовка підручників різних рівнів, тобто базового та профільного (поглибленого) рівнів. Це набуває актуальності у зв'язку з переходом старшої школи на профільне навчання; активна співпраця в процесі створення шкільних підручників педагогів-практиків, учених та фахівців у галузі історичної дидактики [10, с.17].

Першим кроком до створення нових навчальних програм, підручників і іншої навчальної літератури стало опублікування 1992 р. проекту Програми з історії України та орієнтовного тематичного планування із всевітньої історії, на основі яких було створено перше покоління вітчизняних підручників з історії. Саме 1992 р. стає відправною точкою українського підручникотворення з історії.

В орієнтовному тематичному плануванні із всевітньої історії (1992 р.) було проголошено відхід від формаційного та класового підходів, наголошувалося на необхідності орієнтування на загальнолюдські цінності, на підсилення культурологічної спрямованості змісту. Автори цього орієнтували авторів підручників на нове трактування визначних подій світової історії, розкриття ролі в історичному процесі як різних політичних сил, так і окремих особистостей, на нову логіку подавання навчального матеріалу тощо [3].

У період 1992-1996 рр. було підготовлено та видано перше нове покоління українських підручників із всевітньої історії, які мали оновлений зміст і в яких було реалізовано нові підходи до навчання на основі структури і методичного апарата. Нами проаналізовано шкільні підручники всевітнього історії першого покоління, які входили до тогочасного переліку обов'язкової літератури, мали відповідний гриф і широко використовувалися в загальноосвітніх школах.

Постало відповідальне завдання створення підручників як з історії України, так і з всевітньої історії, які б мали розвивати у підростаючого покоління національну гордість, національну самосвідомість і патріотизм [20, с.7]. Їх змістове наповнення повинно було забезпечити належне засвоєння учнями навчально-історичної інформації (фактів, хронології, історичних осіб, подій з історії релігії, культури, термінів тощо); розуміння ними єдності історичного процесу в його багатоманітності; набуття вміння визначати історичні події, явища і процеси, що мали (мають) вирішальний вплив на цивілізаційно-культурний розвиток, здатності їх описувати, аналізувати, інтерпретувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; уміння учнів зіставляти інтереси окремого індивіда з інтересами соціальних, національних та інших груп, суспільства й людства загалом. Отримані учнями історичні знання мали б сприяти взаєморозумінню між людьми з різними культурними, етнічними, мовними та релігійними традиціями [6, с.10].

Перші українські підручники з історії 1990-х рр. орієнтували учнів на здобуття історичних знань і формування

громадянської позиції і патріотичних почуттів. З дидактичної точки зору в їх змістовому наповненні прослідковується «монологічний спосіб спілкування: автор подає матеріал – учень засвоює» [1, с.12]. На першому етапі написання підручників проявились певні проблеми: недостатній наклад, пов'язаний з їх високою собівартістю; інформаційна перевантаженість і надмірна складність викладу матеріалу; відсутність ілюстрацій, методичного апарату тощо; прикрі помилки в хронологічних таблицях, вміщених у підручниках із всевітньої історії для 10-11 класів [19, с.136].

Новий етап підручникотворення історії припадав на другу половину 1990-х років і був зумовлений затвердженням в 1996 р. навчальних програм з історії України та всевітньої історії (6-11 класи). Методологічними підвалинами для вибору і структурування змісту курсів були цивілізаційний, культурологічний, стадіально-регіональний підходи.

Упродовж 2001-2005 рр. провідну роль відіграє відповідна організація освітнього процесу державою, відбувається створення нових схем і підходів у формуванні змісту шкільної історичної освіти. В цей період розробляються нові проекти концепції шкільної історичної освіти; приймається Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття; затверджується Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти; апробується 12-бальна шкала оцінювання та система тематичного оцінювання; залучаються до наукового обігу нові документи; продовжується процес ліквідації «білих плям» в історії; прослідковується нове трактування історичних подій та явищ. Все це зумовило в 2001 р. редагування навчальної програми з історії, відповідно до якої були видані шкільні підручники, що належать до третього покоління навчальних книг. Підручники цього періоду були значно логічніше та послідовніше побудовані і мали достатньо розгалужений методичний апарат, ширшу ілюстративну базу, переважно зорієнтовані на продуктивну діяльність учнів як під керівництвом учителя, так і самостійно [19, с.136]. У змістовому плані їх побудовано на засадах державотворення. Одночасно автори пропонували різну інтерпретацію історичних подій та процесів [4, с.47].

Період 2006-2009 рр., характеризувався тим, що поряд з раніше випущеними підручниками видавались і нові. Так, у 2009 р. відповідно до навчальних програм 9 класу було видано за результатами конкурсу три підручники з історії України. Кожен підручник мав «своє обличчя» і відрізнявся один від одного, як за змістом так і за методичним апаратом.

Зокрема, за роки існування в Україні нової структури та змісту шкільної історичної освіти було видано підручники, навчальні посібники, робочі зошити з усіх історичних курсів. У цьому списку вже більше п'ятдесяти назв, але процес створення нових навчальних книг продовжується.

Основа змісту підручника з історії складає авторський текст, що визначав методологію і систему викладення навчального історичного матеріалу. Учні використовували такий текст як джерело нових знань і як засіб осмислення, систематизації й закріплення історичних знань, що здобуті з інших джерел, зокрема включених до підручника документів, ілюстрацій тощо [16, с.142].

Застосування тексту (становить 60-97% загального обсягу підручника) дає можливість знайти, відструктурувати та засвоїти навчальний історичний матеріал, сприяє розвитку мислення, емоційно-ціннісної сфери особистості, створює умови для досягнення загальних цілей навчання історії [11].

У підручнику історії представлена система пізнавальних завдань різного дидактичного спрямування: 1) для опрацювання тексту в цілому; 2) на осмислення нового матеріалу, вміщені у тексті пункту параграфа, що зазвичай супроводжуються документами, ілюстративним матеріалом, картами; 3) для повторення й осмислення результатів уроку, вміщені наприкінці параграфа, серед яких є простіші – репродуктивні, й складніші: перетворювальні та творчо-пошукові; 4) наприкінці розділу, курсу, спрямовані на узагальнення і систематизацію значного масиву історичної інформації.

Сучасні вимоги до підручника враховують також необхідність поступового зростання рівня предметної та ключових компетентностей учнів за допомогою різних типів уроків (уроки засвоєння нових знань і умінь, узагаль-

нення, тематичного оцінювання, практичних занять), що проводяться вчителем. Під час написання навчальних книг необхідно орієнтувати учня на активну пізнавальну діяльність, самостійну творчу працю та вміння розв'язувати задачі. У кожному підручнику, посібнику мають бути приклади, питання, задачі [8, с.14].

Важливими елементами позатекстового компонента є ілюстрованість: малюнки, фотографії, історичні реконструкції, схеми, карти, картосхеми тощо. Вибір виду ілюстрацій залежить від мети, яку ставить перед собою автор [14, с.17].

Важливим засобом збагачення змісту навчальної книги є додатки, в яких вказувалися матеріали, що доповнюють або ілюструють основний текст. Додатки за своїм характером та змістом повинні стосуватися всієї книги в цілому або її окремих частин, а не окремих часткових питань. Не допускається включати додатки, що не мають безпосереднього відношення до теми книги.

Отже, підручники з історії нового покоління мають орієнтуватися на сучасні вимоги до навчання, сформульовані в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, повністю відповідати програмі Міністерства освіти та науки України (2015 р.), бути авторськими проектами, адекватними новітнім науковим поглядам на ранній Новий час (XVI-XVIII ст.) вітчизняної та всесвітньої історії.

Сучасний підручник з історії має поєднувати фактичний і теоретичний матеріал, причому в співвідношенні в основній школі 1:3, тобто дві третини матеріалу – це яскраві факти чи опис явищ, подій. І лише третину змісту можуть становити визначення термінів, пояснення процесів, висновки тощо.

Для корегування та доповнення змісту сучасних підручників з історії є актуальними рекомендації І. Гирича: авторам навчальної літератури потрібно більше уваги приділяти: історії тих регіонів зарубіжних держав які відчували український вплив (російським, польським, австро-угорським); інтелектуальному життю України, яке варто розглядати в контексті головних світових течій суспільної думки XIX – першої половини XX ст.; висвітленню української політичної еміграції 1920-1980-х років в Європі і Північній Америці; повсякденній історії, історії побуту, гендерним проблемам; історії життя в Україні неукраїнських етносів: передусім росіян, поляків, угорців, румун та євреїв та ін. [7, с.7]. Співзвучними з іншими рекомендаціями є пропозиції вчителів щодо покращення структури та змісту шкільних підручників з історії, викладеними під час «круглого столу», в Київському університеті імені Грінченка Б.Д. (2010 р.). Зазначали, що матеріал підручника та їх мова мають відповідати віковим особливостям учнів, а підручник повинен бути цікавим для дитини. Слід розвантажити програми, підручники від надмірної кількості фактів; параграфи сучасних підручників, які відведені на вивчення мілітарних тем, необхідно скоротити, натомість додати матеріал культурного спрямування українців тощо. Необхідно показати еволюцію формування української нації та її еліти, детальніше розглядати такі питання, як Берестейська, Кревська унія, специфіка магдебурзького права на українських землях, діяльність братств, Києво-Могилянської академії, історії української церкви тощо [14, с.17].

Отже, підручникотворення з історії в Україні на зламі XX-XXI ст. слід розглядати з позицій синергетичного підходу, що передбачає врахування розробниками навчальних книг взаємовпливу всіх елементів освітньої системи, а саме: державного стандарту з відповідної галузі, програми з навчального предмета, з якою має повністю узгоджуватися підручник, обмеженого часу на вивчення шкільних правознавчих предметів тощо. Актуальною проблемою створення підручників з історії залишається відсутність єдиної системи вимог та змістового навантаження до навчальної літератури.

Список використаних джерел:

1. Баханов К. Написані з власного погляду (Перше покоління українських підручників: основні напрями модернізації). *Історія в школах України*. 2004. №5. С. 11-17.
2. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти. Донецьк : ЮгоВосток, 2005. С. 131-132.
3. Баханов К.О. Теоретико-методичні засади трансформації сучасної шкільної історичної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. К., 2007. 572 с.
4. Баханов К. Проблема ідейної та понятійної послідовності у підручника. *Шкільна історія очима істориків-науковців* : матеріали робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / [упоряд. Н. Яковенко]. К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2008. С. 47-65.
5. Вербицька П. Сучасні підходи до підручника з історії в Україні. URL: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/polina2.html>.
6. Вінниченко О. Львівська ініціатива. (Концепція єдиного курсу історії у 12-річній середній школі). *Історія в школах України*. 2004. №8. С. 10-12.
7. Гирич І. Пристрасті навколо підручників з історії. *Історія України*. 2007. №9. С. 3-7.
8. Загальні вимоги до змісту та оформлення навчальних посібників та навчально-методичної літератури: методичні рекомендації для викладачів на основі чинних нормативних документів / [уклад. Л.О. Котлова]. Житомир, 2014. 56 с.
9. Зякун А.І. Навчальна література з історії кінця 80-х – 90-х рр. XX ст.: історіографічний аналіз : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спеціальність 07.10.06. Історіографія, джерелознавство та спеціальні дисципліни. К. : КНУ, 2002.
10. Камбалова Я. Сучасний підручник з історії: система науково-методичних вимог. *Історія в школі*. 2008. №5-6. С. 16-17.
11. Класифікація текстів та особливості використання підручника на уроці історії. URL: https://studopedia.su/12_72423_klasifikatsiya-tekstiv-ta-osoblivosti-vikoristannya-pidruchnika.html.
12. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004. 112 с.
13. Основні вимоги до змісту і оформлення підручників, навчально-методичних посібників та інших навчальних книг з соціально-педагогічних дисциплін. URL: <https://leksii.com/3-110500.html>.
14. Отрох Н. Проблеми змісту шкільної історичної освіти (Круглий стіл в Київському університеті Бориса Грінченка). *Історія України*. 2010. №31. С. 16-17.
15. Пометун О.І., Гупан Н.М. Підручник як засіб виховання громадянина. *Історія в школах України*. 2005. №4. С. 20-21.
16. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. К. : Генеза, 2005. 328 с.
17. Пометун О. Шкільний підручник з історії: ознаки нового покоління. *Проблеми сучасного підручника* : [зб. наук. праць] / редкол. В.М. Мадзігон (гол. ред.). К. : Педагогічна думка, 2000. Вип. 4. С. 159-166.
18. Смагін І. Методологічні засади аналізу теорії і практики шкільного підручникотворення з суспільствознавчих навчальних предметів. *Народна освіта*. 2009. №2 (8). URL: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.
19. Томаченко О. В. Українські шкільні підручники 1990–2009 рр. з історії: здобутки і проблеми написання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXIV. С. 134-139.
20. Шкільна історія очима істориків – науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / упоряд. Н. Яковенко. К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2008. 128 с.

The article analyzes the didactic and methodical requirements for a modern textbook on history. Problems of its content are considered.

Key words: textbook of history, didactic requirements, problems of textbook content.

Отримано: 15.05.2019

ЗМІСТ І ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ДОКТРИНИ МОНРО

У статті на основі опублікованих джерел та наукової літератури прослідковано еволюцію політики США в Латинській Америці, концептуальною основою якої стала доктрина Монро, покликана зменшити європейський вплив в Західній півкулі.

Ключові слова: США, Латинська Америка, доктрина Монро, зовнішня політика.

Міжнародні відносини XIX ст. базувалися на принципах, які були сформульовані великими європейськими державами на Віденському конгресі, що з одного боку підбив підсумки наполеонівських війн, а з іншого – заклав основу нової міжнародно-політичної системи. Характерними рисами цього устрою були: принцип легітимності, принцип рівноваги сил, а також система періодичних конгресів, мета яких полягала у спільному розв'язанні проблем, що зачіпали інтереси великих держав. Проявивши себе як найбільш стійка та довготривала, Віденська система міжнародних відносин, тим не менше, регулювала відносини лише між державами Старого Світу. США, будучи зайняті своїми внутрішніми проблемами (колонізація Далекого Заходу), залишилися на її периферії, не втручаючись у європейські справи аж до 1917 р. Натомість американські урядові кола, за підтримки великої буржуазії, спробували вибудувати власну систему міжнародних відносин, актуальність якої постала разом із перетворенням іспанських колоній Південної та Центральної Америки на незалежні держави, а також зі спробами імперії Старого Світу за рахунок молодих країн, розширити власні сфери впливу. Принципи, виголошені 5-м президентом США Дж. Монро, якраз і стали тим фундаментом, на основі якого наступні американські президенти формували свою політику щодо Латиноамериканського регіону, а також намагалися створити таку систему міжнародних відносин, яка б охоплювала всю Західну півкулю. На сьогоднішній день США залишаються єдиною наддержавою в світі, хоча її позиції й помітно ослабли. Та роль, яку відіграє ця країна на міжнародній арені, актуалізує дослідження проблем, пов'язаних з її зовнішньою політикою. З огляду на це ставимо собі за мету дослідити місце та роль «доктрини Монро» в системі міжнародних відносин в Західній півкулі.

Над цією проблемою працювала значна частина науковців (Е.Р. Касаткіна [6], Г. Киссенджер [7], Н.Н. Болховитинов [2], А.М. Бойченко [1] та ін.).

Доктрина Монро стала політичним кредо держав американського континенту та була проголошена на Американському міжнародному конгресі. Уповноваженим представникам на ньому було запропоновано проголосувати за прийняття заяви, яка проголошувала таке: «Європейські держави повинні відмовитися від будь-яких ідей подальшої колонізації цього континенту та втручання в наші внутрішні справи». Її положення засуджували політичну, а також військову агресію, що виходить ззовні континенту, визначали основні відмінності між «європейським авторитаризмом і американською демократією, і включили ідею, що спроба продовжити такий авторитаризм у цій півкулі може поставити під загрозу безпеку Сполучених Штатів Америки» [1, с.9].

На вимогу президента США Дж. Вільсона доктрина Монро була включена в Статут Ліги Націй. У ст. 21 указувалося, що «ніщо в цьому Пакті не може розглядатися як те, що впливає на дійсність міжнародних зобов'язань, наприклад, договорів арбітражу або регіональних домовленостей, а також доктрини Монро, які забезпечують дотримання миру».

Визнання доктрини Монро в Статуті Ліги стало правовим визнанням положень доктрини. Принципи доктрини знайшли продовження в рамках міжнародного права в Західній півкулі. У подальшому під впливом доктрини Монро були сформовані міжнародно-правові норми щодо невтручання, заборони інтервенції та колонізації держав. Ці норми закріплені у відповідних міжнародно-правових актах. У роботі ми розглянемо регіональні міжнародно-правові акти американських держав, сформовані та прийняті під впливом доктрини Монро [6, с.104].

В 1850 р. британський міністр зовнішніх справ, яким на той час був лорд Пальмерстон, характеризуючи амери-

канські претензії на монополію у будівництві міжокеанського каналу та апеляцію до принципів Монро, відзначив, що: «Ця доктрина... може розглядатися лише як висловлювання відомої постаті, котра виголосила її, а не в якості міжнародної аксіоми, котра б мала регулювати поведінку європейських держав» [1, с.11].

Ситуація почала кардинально змінюватися в 1890-х рр. Унаслідок Громадянської війни та Реконструкції Півдня країна стала на шлях швидкого капіталістичного розвитку і за доволі короткий проміжок часу за багатьма економічними показниками значно випередила наймогутніші держави тогочасного світу – Великобританію та Німеччину. Відчуваючи свою економічну міцність, правлячі кола США перейшли до більш активних дій на міжнародній арені, зокрема в Латинській Америці. При цьому доволі вагоме місце відводилося «доктрині Монро», на принципи якої влада США стала дедалі активніше покликатися, йдучи на той чи інший крок в своїй зовнішній політиці [9, с.155].

У 1895 р. США втрутилися у конфлікт між Венесуелою та Великобританією. Не заглиблюючись у його витoki та нюанси, відзначимо лише те, що спричинений він був територіальними претензіями Великої Британії, яка прагнула розширити кордони своєї колонії, Гвіани, за рахунок земель, що належали Венесуелі. Після відмови британського уряду передати дану суперечку на розгляд до арбітражного суду, Венесуела звернулася за допомогою до США. Для останніх це була чудова можливість проявити себе в якості «захисника» Латинської Америки від європейського колоніалізму, потіснити позиції Великобританії в регіоні, зміцнити власні. До того ж уряд Венесуели надав американським синдикатам вигідні умови для розвідки багатих покладів корисних копалин у спірній зоні. Ці чинники підштовхнули США втрутитися у конфлікт, послаючись на «доктрину Монро» [3, с.95].

20 липня 1895 р. держсекретар США Річард Олні звернувся до уряду Великобританії з дипломатичною нотою, в якій стверджував, що британський позов до Венесуели порушує принципи «доктрини Монро». При цьому Олні відверто заявив: «Сьогодні Сполучені Штати практично суверенні на даному континенті, і будь-яка їх постанова є законом для всіх осіб, на яких наша держава поширює свій вплив... Це тому, що необмежені ресурси в поєднанні з ізолятивним місцем розташуванням роблять Америку господарем ситуації і практично невразливою для будь-якої або всіх інших держав». Обґрунтовуючи необхідність дотримання «доктрини Монро», Р. Олні відзначав: «...Європейські держави можуть перетворити американські країни в колонії чи провінції... і остаточною результатом цього може бути розподіл всієї Південної Америки поміж різними європейськими державами. Катастрофічність наслідків від такого стану речей для США є очевидною» [2, с.258].

Однак, британський уряд мав зовсім інший погляд на проблему. У відповідь на «доктрину Олні», як її пізніше охрестили, міністр зовнішніх справ Великобританії Роберт Солсбері поставив під сумнів авторитет «доктрини Монро» та її застосування до прикордонної суперечки, а відтак і американське втручання у конфлікт, оскільки дана теорія не була частиною міжнародного права [10, с.125]. Солсбері також доволі влучно підкреслив, що: «...Доктрина знала досить суттєвого розвитку, і аспект, який тепер представляє містер Олні, кардинально відрізняється від того характеру, який вона мала, коли вперше вийшла з-під пера свого автора» [10, с.564].

Зрештою, це призвело до істотного погіршення відносин між США та Великою Британією. Конфлікт загрожував перерости із політичного у військове протистояння. Але до війни справа так і не дійшла. Велика Британія, маючи більш серйозні проблеми (боротьба за розподіл Африки,

протистояння з Росією в Середній Азії, зростання загрози з боку Німеччини), вирішила піти на компроміс, підписавши з Венесуелою договір про передачу справи на розгляд арбітражного суду [1, с.12].

Інтерпретація «доктрини Монро», здійснена Річардом Олні, може свідчити про те, що США, усвідомлюючи власну могутність, позиціонували себе в якості вищої інстанції в Західній півкулі, з якою великим європейським державам необхідно було рахуватись. Ця думка була розвинута та обґрунтована на поч. ХХ ст. таким ідеологом американського експансіонізму, як Теодор Рузвельт [5, с.290].

У своєму щорічному посланні до Конгресу від 6-го грудня 1904 р. Т. Рузвельт відзначив, що: «В Західній півкулі відданість США доктрині Монро може змусити, нехай навіть і з сумом, застосувати міжнародні поліцейські сили у випадках злодіянь чи безсилля якої небудь країни» [7, с.345]. Сформульований Рузвельтом принцип, більш відомий, як «доповнення до доктрини Монро», фактично надавав США одноосібне право на інтервенцію до тієї чи іншої країни Західної півкулі. У практичній площині принцип Рузвельта знайшов своє відображення в «політиці великої палиці». Військово-морський флот, що на той час збільшився за рахунок будівництва нових кораблів, якраз і став тим кийком, за допомогою якого уряд США здійснював взяті на себе функції міжнародного поліцейського. При цьому практичні дії американського президента значно випереджали теорію. Так, в 1902 р. США за допомогою сили змусили Гаїті сплатити всі борги європейським банкам. В 1903 р. американський військово-морський флот підтримував заворушення в Панамі, що зрештою призвело до її відокремлення від Колумбії. У 1905 р. США встановили фінансовий контроль над Домініканською республікою, а в 1906 р. – окупували Кубу [6, с.104].

Подібна політика, із посиланням на «доктрину Монро», а точніше – на її трансформовану інтерпретацію, активно застосовувалася впродовж наступних десятиліть американськими президентами. І лише в 1933 р. вона була замінена «принципом добросусідства» Ф. Рузвельта, який відкинув можливість американської інтервенції до країн Латинської Америки [1, с.13].

«Доктриною Монро» США послуговувалися не лише для того, аби протидіяти європейському колоніалізму в регіоні чи зміцнити власні позиції. Спираючись на неї, правлячі кола США здійснили спробу вибудувати систему відносин у Західній півкулі, аналогічну Віденській. Виконати це завдання мала конференція між країнами Американського континенту, що була скликана за ініціативи держсекретаря США Джеймса Блейна у Вашингтоні, і тривала з 2 жовтня 1889 р. по 19 квітня 1890 р. В американській пресі її охрестили «панамериканською». Участь в конференції взяли представники всіх держав Латинської Америки, окрім Домініканської республіки [5, с.136].

Поряд з питаннями економічного характеру на міжамериканській конференції розглядалася й проблема розв'язання всіх суперечливих питань через арбітражний суд, що дозволило б уникати військових конфліктів. Проте, попри тривалі переговори, досягти консенсусу по жодному з питань так і не вдалося. Приміром, делегат від Аргентини Саенс Пенья, аргументуючи недоцільність ухвалення запропонованих США рішень, відзначив, що це, в кінцевому підсумку призвело б до війни одного континенту проти іншого [7, с.394]. Подібної думки дотримувалися й інші учасники. До того ж уряди латиноамериканських країн не дуже й довіряли США, а тому ставилися до їх пропозицій з обережністю та певною підозрілістю [6, с.105].

Єдиним практичним рішенням конференції стало утворення комерційного бюро американських країн, мета якого полягала у зборі торговельної інформації [2, с.259]. Незважаючи на те, що в подальшому практика скликання подібних конференцій стала звичною, зайняти таку ж роль, яку відігравали європейські конгреси у Віденській системі, вони так і не змогли. З огляду на це, можна стверджувати, що спроба США створити загальноамериканську систему відносин, на противагу європейській, зазнала фіаско.

Отже, підсумовуючи усе вище сказане, слід зазначити наступне. «Доктрина Монро» стала першою зовнішньополітичною концепцією США. Поставши як захисна реакція на загрозу європейського колоніалізму, «доктрина Монро» надовго визначила американські зовнішньополітичні пріоритети. Залишаючись остороною європейської політики, США спробували вибудувати власну систему, яка б регулювала міжнародні відносини Західної півкулі. Центральна ж роль у цьому відводилася «доктрині Монро». Хоча головні її принципи залишилися непорушними, американські президенти та інші високопосадовці впродовж десятиліть змінювали її інтерпретацію шляхом доповнень чи трактувань головних положень доктрини відповідно до умов тієї чи іншої ситуації. Внаслідок цього «доктрина Монро» перетворилася на засіб американської експансії в Латинській Америці, яка особливо посилилась на початку ХХ ст. Однак, заради справедливості треба відзначити, що США не були піонерами в цій справі. Кроки американців на міжнародній арені були аналогічними діям будь-якої країни Старого Світу в добу імперіалізму і керувалися, в першу чергу, державними інтересами країни.

Список використаних джерел:

1. Бойченко А.М. Американська експансія в країнах Латинської Америки як фактор становлення міжамериканської системи відносин (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. Вип. 3. С. 9-14.
2. Болховитинов Н.Н. Доктрина Монро (происхождение и характер). М. : Издательство института международных отношений, 1959. 336 с.
3. Ганелин Р. «Доктрина Олні» і її фальсифікація в американській історіографії. *Вопросы истории*. 1951. №7. С. 92-118.
4. История США : в 4-х т. / под ред. Г.М. Севастьянова. М. : Наука, 1985. Т. II (1877-1918). 600 с.
5. Исэров А.А. США и борьба Латинской Америки за независимость, 1815-1830. М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2011. 480 с.
6. Касаткина Е. Теоретические основы формирования внешнеполитических стратегий США в отношении Кубы в первой половине ХХ в. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2011. №5 (11). Ч. II. С. 103-106.
7. Киссенджер Г. Дипломатия. М. : Ладомир, 1997. 848 с.
8. Королев Н.В. Страны Латинской Америки в международных отношениях (1898-1962 гг.). Кишинева : Карта Молдовеняскэ, 1962. 303 с.
9. Питльована Л.Ю. Теодор Рузвельт: реформізм та експансія у США на зламі ХІХ-ХХ століть. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 11. С. 150-164.
10. Тіндалл Д. Історія Америки. Львів : Літопис, 2010. 904 с.

The article, based on published sources and scientific literature, traces the evolution of US policy in Latin America, the conceptual basis of which was the Monroe Doctrine, designed to reduce European influence in the Western Hemisphere.

Key words: USA, Latin America, Monroe Doctrine, foreign policy.

Отримано: 15.05.2019

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ УНР В УМОВАХ ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається організація та діяльність спецслужб Української Народної Республіки у період польсько-радянської війни (1920 рік). Описано структуру, керівний склад спеціальних підрозділів УНР.

Ключові слова: спецслужби, розвідка, агентура, УНР, польсько-радянська війна.

Для розбудови суверенної України та формування дієздатних правоохоронних органів і спеціальних служб неабияке значення має історичний досвід національного державотворення 1917-1920 рр. Саме тоді було здійснено важливу спробу її національно-державного самовизначення. У цей буремний час були закладені основні підвалини ключових інститутів та органів країни. Поряд із необхідністю перетворень в політичній та соціально-економічній сферах, суспільно-політична теорія і практика, а також військово-історична наука свідчать, що кожна держава, особливо на зламних етапах розвитку, якими є соціальна революція, зміна суспільного ладу, здобуття суверенітету, з метою охорони державного устрою, забезпечення внутрішньої безпеки, захисту інтересів держави і громадян від протиправних посягань виняткову увагу приділяє розбудові розвідувальних та контррозвідувальних органів.

На 1920 рік збройні сили УНР перебували на території окупованої поляками Західної України, у таборач для військовополонених, частково на теренах Кам'янецьчини, де ще діяв уряд УНР, але влада належала польській адміністрації. В таких умовах годі було думати про ефективну роботу розвідувальної служби, однак завдяки контактам з повстанцями, уряд володів деякою інформацією. Основною розвідувальною службою було Інформаційне бюро.

Раніше Інформбюро існувало при Корпусі військової жандармерії. Після підпорядкування його у травні 1920 року Розвідочній управі Генштабу воно перетворилося на головний робочий орган військової розвідки та контррозвідки Збройних сил республіки і стало, по суті, окремою спецслужбою, хоч це і зумовлювало певні дублювання в роботі Розвідочної управи. Щодня начальник Інформбюро особисто робив доповіді начальнику Генштабу або керівникові військового відомства, що суттєво підвищувало його статус [6, с.64].

Структурно Інформаційне бюро складалося з центрального органу (Центру «ІНФІБРО») та філій Центру. У складі центрального органу знаходилися відділи внутрішнього, зовнішнього догляду, розвідочний і реєстраційний. Це давало змогу автономно виконувати широке коло завдань із постачання розвідувальної інформації, її обробки, підтримання внутрішньої безпеки Збройних сил, підготовки кадрів.

Керівник «ІНФІБРО» полковник М. Красовський відзначався принциповістю і наполегливістю, приділяв багато уваги організації агентурної роботи, особисто працював з агентами, які перебували на зайнятій ворогом території України та за кордоном [5, с.130]. Під його провідом «ІНФІБРО» працювало результативно, постачало Головному Отаману й іншим представникам вищої влади цінну інформацію щодо воєнно-політичної обстановки як на терені УНР, так і за її межами, про ставлення урядових і ділових кіл інших країн до проблем України та її державотворчих зусиль.

Після еміграції українського уряду і військових частин «ІНФІБРО» ще упродовж деякого часу продовжувало діяти у 1920-1921 рр. у нових умовах з позицій Польщі. Однак за відсутності коштів на утримання підрозділ згодом був виведений зі складу Генштабу Армії УНР. Окремі його співробітники, серед них і М. Красовський, за взаємною домовленістю керівників двох союзницьких військових відомств продовжили службу у II відділі Генштабу Польщі, який займався питаннями розвідки і контррозвідки. Упродовж деякого часу обов'язки начальника Інформбюро виконував поручник Шевчук [5, с.135]. У листопаді 1921 року М. Красовський був поновлений на попередній службі, отримав надзвичайні повноваження щодо організації розвідувальної й контррозвідувальної діяльності, а його співробітники активізували роботу, зокрема в таборач перебування українських вояків. Подальша його доля невідома.

Іншою спеціальною службою був Департамент політичної інформації (ДПІ). Слід сказати, що ДПІ і в першу чергу його головний контррозвідувальний орган (ВВІ) доклали зусиль до аналізу й прогнозування оперативної обстановки в країні. В цьому плані цікавим є документ Департаменту, датований 4 травня 1920 р., де йдеться про те, що внаслідок світової війни, більшовицької та денкінської навали в Україні залишилося багато людей, які становлять загрозу для УНР. Виділено три основні категорії таких осіб: «...які будучи хворими в той час, коли їх влада залишала певний терен, не мали можливості утікати»; такі, що, «одержавши гроші і певні директиви від своїх урядів і по їх наказу залишились тут для провадження шпигунської і взагалі руйнувальної праці, яка буде направлена на повалення У.Н.Р.»; «... які у свій час нагромадили досить всяких цінностей і зневірившись тим часом у боротьбі рішили відпочити і спожити те, що їм досталось як трофеї» [4, с.55].

Прогнозуючи подальшу діяльність зазначених осіб на шкоду УНР, автори документа вважали за необхідне їх ізолювати: «ворог є ворог, а тому залишати його на волі річ небезпечно». З огляду на це вони пропонували, враховуючи недоцільність поголового ув'язнення («... в'язниці не вистачить»), «створити концентраційний табір і тоді їх туди спроваджувати». Одночасно корисною визнавалася «організація праці по реєстрації або перепису населення» [1, с.253].

В одному з документів МЗС УНР (кінець 1920 р.) говорилося про доцільність контактів з командуванням збройних сил з метою отримання необхідної дипломатичної інформації розвідувального характеру. Судячи з документів, ефективна система обміну інформацією між розвідувальними інституціями та міжнародним відомством УНР не була відпрацьована належним чином. Утім, є приклади і плідного співробітництва між ними. Так, за словами начальника відділу преси МЗС УНР, він отримав суттєву інформаційну допомогу від начальника військової місії УНР в Польщі (Інформаційне бюро цієї місії виконувало спеціальні завдання генерала Зелінського). Зокрема, до пресової служби МЗС УНР надходили важливі об'єктивні дані про становище на російсько-українському фронті. В інформації зовнішньої розвідки висловлювали зацікавленість й інші відомства республіки [2, с.124].

Циркуляром по МВС від 19 травня 1920 р. при губернських та повітових комісаріатах передбачалися відділи політичної інформації. За браком коштів такі відділи були утворені лише при Подільському губернському й Могилівському повітовому комісаріатах, а також призначені виконуючі обов'язки керівників Бердичівського, Літинського, Брацлавського і Ямпільського повітових ВПП. Проте зазначені керівники так і не дочекалися затвердження штатів і виділення відповідних коштів для здійснення дорученої їм справи й змушені були евакуюватися разом з урядом у Кам'янець. Там вони залишилися без жодних засобів до існування. В аналогічному становищі опинилися й дев'ять службовців ВПП при Подільському губернському комісаріаті, які евакуювалися перед наступом ворога на Вінницю. Провідники Департаменту політичної інформації, йдучи на порушення фінансової дисципліни, намагалися підтримати цих людей за рахунок коштів із таємного фонду. Разом з цим благами міністра внутрішніх справ затвердити подані ними тимчасові штати інституції і створити елементарні матеріальні умови для праці або розпустити ДПІ взагалі.

Шляхи виходу із критичної ситуації пропонував в.о. директора ДПІ В. Шкляр в доповіді міністру внутрішніх справ від 1 червня 1920 р. Об'єктивно оцінюючи попередню діяльність «Політичного Департаменту» і «Департаменту Політичної Інформації», він зазначає, що інституція більшу частину своєї праці покладала на здобуття засобів для існування як матеріальних, так і правових, а тому і не змогла повністю ви-

конати ті завдання, які на неї поклалися. Не вдалося здобути і потрібних засобів для функціонування через катастрофу, яка трапилася з УНР у минулому році [7, с.221].

З відновленням праці в 1920 році ДПІ зустрівся зі ще більшими перешкодами: всі ті документи і матеріали, які він мав раніше, були знищені і розгублені при евакуації та бойових діях у Проскуріві. Залишилися тільки проекти тимчасових штатів Департаменту, затверджених міністром внутрішніх справ 1-го жовтня 1919 року, та проект тимчасових штатів губернських та повітових відділів, ухвалених міністром ще 24-го січня 1919 р. В. Шкляр вважав: якщо розробляти нові штати і затверджувати їх законодавчо, то справа може затягнутись, тоді як гострота моменту вимагає негайної праці – «навкруги тисячі ворожих агентів снують свої шпигунські сіті і пускають пропагандистський яд, щоб як найскоріше повалити не окріпле державне тіло і самим запанувати на терені УНР. З цією метою вони витрачають колосальні суми на утримання своїх агентів у нашому заплілі (при арешті однієї організації було виявлено вісім мільйонів карбованців) [3, с.111]. На захопленні території противник сіє страх і розлад серед українського громадянства і тим самим ослабляє рух опору у своєму заплілі... Так працюють наші вороги, а для того, щоб ми могли боротися з ними, ми також мусимо так працювати. Учитись треба і у ворога». Для реалізації цієї ідеї В. Шкляр просив міністра виділити щонайменше 20 мільйонів гривень для швидкої активізації плідної діяльності ДПІ та його регіональних органів.

Завершуючи висвітлення діяльності загальнодержавних розвідки та контррозвідки УНР, належить, певно, сказати, що керівництво МВС постійно шукало шляхи реформування спецслужб. Так, у доповіді директора Адміністраційного департаменту міністрові внутрішніх справ від 21 травня 1920 р. йдеться про те, що найближчим часом буде проведена реорганізація самого Центрального апарату Міністерства внутрішніх справ з метою оптимального розподілу повноважень між окремими департаментами. Департамент політичної інформації має увійти як освідомчий відділ до складу «Департаменту безпеченства», оскільки самостійне існування такої інституції суперечить принципам правової держави. Місцеві установи цього Департаменту – губернські та повітові політичні відділи планувалося скасувати. Замість них при губернських та повітових комісарах пропонувалося по одному урядовцю для доручень, керування тасмною агентурою, що збиратиме відомості про антидержавні елементи. Жодних акцій (арешти, труси тощо) ці агенти не провадитимуть, а зібрані відомості, коли їх буде досить для притягнення винного до кримінальної відповідальності, передаватимуться карно-розшуковим та судовим органам за належністю [1, с.424].

Одним із найважливіших завдань Міністерства внутрішніх справ вважалося утворення єдиного органу безпеки – «Корпусу Державної Жандармерії безпеченства» на кшталт австрійської жандармерії та польської поліції. Жандармерія буде воєнізованим орган державної виконавчої влади для забезпечення безпеки та правопорядку. Керівництво цією інституцією мали здійснювати командир Корпусу жандармерії та підпорядкований йому штаб, на який поклалися організація, інспектування, поповнення, озброєння, постачання та вишкіл. Територіальними підрозділами повинні були керувати: командири губернської та повітової жандармерій. Для підготовки кадрів жандармів, їх виховання та вишколу планувалося створити мережу спеціальних шкіл.

Центральним органом військової розвідки Збройних сил УНР була Розвідочна управа Генерального штабу, яку очолювали в різні періоди полковник П. Ліпко та підполковник О. Кузьмінський. Генштаб працював під проводом полковника О. Сливинського. Після утворення єдиного командування Дієвої армії УНР і УГА Штабом Головного Отамана керував генерал М. Юнаків, справами військової розвідки завідував підполковник Гриців. 3 липня 1920 р. Генеральний штаб очолив генерал В. Сінклер. У період Директорії УНР військова розвідка України мала таку організаційну структуру: функціонував її центральний апарат, регіональні органи, відповідні підрозділи штабів військових з'єднань (дивізій, корпусів, бригад), згадані вже підрозділи польової розвідки. Військова розвідка здійснювала оперативне забезпечення Армії УНР на стратегічному і тактичному рівнях [7, с.174]. Основні вимоги до розвідки та інформації, що нею постачалась, були такі: цілеспрямованість, безперервність, активність, своєчасність, достовірність.

Розвідувальну інформацію здобувала й цивільна дипломатія республіки. Наприклад, як йдеться у доповіді посла УНР у Німеччині від 1 травня 1920 р., посольство одержувало інформацію про склад, чисельність, дислокацію й морально-політичний стан військ Врангеля на півдні України. Там же йшлося, що встановлено причетність «білої» організації «Правительственный Сенат» до вбивства кубанського політичного лідера Рябовола, котрий прихильно ставився до суверенної України [2, с.132].

Список використаних джерел:

1. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918-1922) / упоряд. В. Кавунник. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2018. 612 с.
2. Веденєєв Д.В., Будков Д.В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917-1923 роки. Київ : К.І.С., 2006. 312 с.
3. Визвольні змагання очима контррозвідника. (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва) / вступ. стаття: В.С. Сідак (керів. кол. упоряд.); упоряд.: Т.В. Вронська, А.В. Кентій, В.С. Лозицький. К. : Темпора, 2003. 288 с.
4. З історії спеціальних служб України (1918-1920 рр.) : зб. док. і мат. / [упоряд. Д. Веденєєв, О. Стаднік ; ред. В. Сідак, О. Пшенніков]. К. : Академія СБ України, 1999. 70 с.
5. Керівники української зовнішньої розвідки / авт.-упоряд.: В.Д. Хоменко, О.В. Скрипник, І.М. Шиденко, І.В. Білоконь, В.О. Романюк ; за ред. Г.О. Ілляшова ; художник-оформл. І. Женченко. 2-ге вид., перероб. і доповн. К. : Ярослав Вал, 2011. 173 с.: іл.
6. Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. (невідомі сторінки історії) : монографія. К. : Альтернативи, 1998.
7. Скрипник О. Таємний легіон Української революції: документально-публіцистичні нариси. К. : Ярослав Вал, 2015. 320 с.: іл.

The article deals with the organization and activities of the special services of the Ukrainian People's Republic during the Polish-Soviet War (1920). The structure, the leadership of the special units of the UPR is described.

Key words: intelligence agency, intelligence assessment, agents, UPR, Polish-Soviet war.

Отримано: 15.05.2019

УДК 325.457(410)«18/19»

Ю. Штефанко, студентка I курсу магістратури історичного факультету

КОЛОНІАЛЬНІ КОНФЕРЕНЦІЇ ЯК МЕХАНІЗМ ТРАНСФОРМАЦІЇ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ЗЛАМІ ХІХ-ХХ ст.

У статті проаналізовано роль колоніальних конференцій як інструменту політико-правових комунікацій між метрополією та її володіннями. Визначено перші кроки трансформації Британської імперії у Співдружність Націй.

Ключові слова: імперія, трансформація, конференції, Британська Співдружність, домініони, метрополія.

У сучасному світі, що рухається в напрямку глобалізації та інтеграції, вивчення історії створення і діяльності міжнародних організацій має наукову і практичну цінність,

оскільки вони є новими гравцями у системі міжнародних відносин. Одним із них є Британська Співдружність Націй. Розвиток постімперського простору викликає цілком об-

грунтований інтерес щодо досвіду переходу від єдиної держави до наддержавних об'єднань. Вивчення еволюції відносин між метрополією та її володіннями, що набули форми колоніальних конференцій, дає можливість усвідомити характер Співдружності й оцінити набутий досвід міжнародного та міждержавного співробітництва.

Актуальність проблеми зумовлена й тим, що трансформація Британської імперії, становлення нових форм взаємовідносин колоній з метрополією, а згодом формування Британської Співдружності потребує вивчення з огляду на недостатність її висвітлення у вітчизняній історіографії.

Метою статті є характеристика діяльності колоніальних конференцій та з'ясування значення їх рішень у трансформації Британської імперії у Співдружність Націй.

Витоки формування Британської Співдружності сягають другої половини XIX ст. Цей процес розпочався із завершенням «вікторіанської епохи», коли країна поступилася темпами економічного розвитку США та Німеччини та переживала внутрішньополітичну кризу, пов'язану з Канадою та Австралією, населення яких не сприймало жорсткий контроль з боку метрополії. Правлячі кола не мали впевненості в тому, що колонії і домініони завжди наслідуватимуть політику нав'язану метрополією. Це демонстрував і розвиток торговельних відносин між Канадою та США, і прагнення південноафриканських колоній отримати право на самоврядування. Зважаючи на це, питання майбутнього устрою Британської імперії потребувало нагального розгляду. Спробою його вирішення стала заснована у 1884 р. Імперська Федеральна Ліга, що мала на меті створення союзу імперії на федеративній основі. За її ініціативи відбулося скликання перших колоніальних конференцій.

Подібні наради представників метрополії з управлінням колоній і домініонів скликалися у 1887, 1894, 1902, 1907 роках і відіграли ключову роль в політико-правових комунікаціях. Вони створювали можливість обговорення економічних і політичних аспектів життя імперії, міжнародної ситуації і проблем оборони. Де-юре делегації від всіх колоніальних урядів були рівноправними, а рішення могли бути прийняті лише у разі одностайного його схвалення всіма учасниками наради [10, с.117].

Загальні вектори нової політики метрополії були закріплені на Першій колоніальній конференції, що відбулася в Лондоні 1887 р. За результатами зустрічі Великобританія, на випадок війни, заручилася підтримкою «білих», (переселенських колоній), а також уклала домовленість з австралійськими колоніями про сплату щорічної субсидії на вартість морської ескадри, яка розташовувалася в австралійських водах [9, с.416].

Перша колоніальна конференція відіграла важливу роль у вирішенні складних внутрішньо-імперських протиріч. Прем'єр-міністри самоврядних колоній, як правило, приймали сторону британського уряду, але, незважаючи на це, виступали за розширення своїх політичних і економічних прав. Вони вороже поставилися до плану створення імперських органів та дали зрозуміти, що народи їхніх країн не бажають втрачати незалежності у вирішенні внутрішніх справ, яку вони здобули ціною величезних зусиль.

У 1894 р. в Оттаві за ініціативи канадського уряду Д. Томпсона було проведено другу колоніальну конференцію. На якій було продовжено обговорення питань, визначених у 1887 р. на Лондонському форумі. Ухвалено, що рішення на нарадах будуть прийматися на основі принципу «одна колонія – один голос», розглядалися проблеми оборони та політичних відносин, резолюція щодо сприяння вільній торгівлі в межах імперії, на прийняття якої не погодились найбільші колонії Австралії: Новий Південний Уельс і Квінсленд. Управління останній вбачало в канадській ініціативі загрозу власним захисним тарифам. Ці питання залишилися відкритим й обговорення такої резолюції мало місце й на наступних нарадах [7, с.186].

Одним із найголовніших здобутків другої колоніальної конференції стало ухвалення рішення про прокладання телеграфного кабелю на дні Тихого океану для забезпечення зв'язку між Канадою та Австралією і його продовження, до інших частин Британської імперії. Така мережа мала назву «All Red Line».

Факт того, що друга конференція була зінційована домініоном, а не метрополією свідчив наскільки важливим був дух співробітництва між самоврядними володіннями імперії та метрополією. Проведення наради в Оттаві було вагомим явищем, до якого імперія може згодом повернутися, адже враховуючи ідею вільної співпраці рівноправних держав, заради якої власне і збиралися такі конференції, нема жодної причини на те, що подібні зустрічі можуть бути організовані лише британським урядом і не проводитися в її домініонах.

Найбільш помпезно пройшла третя колоніальна конференція у 1897 р., присвячена діамантовому ювілею правління королеви Вікторії. Її значення полягало в тому, що делегатами від володінь Британії були лише прем'єр-міністри, запрошені на ювілейні заходи, а відтак зустріч проходила на найвищому дипломатичному рівні.

На конференції 1897 р. уперше розглядалася попередня пропозиція з боку британського уряду щодо формування імперської федерації, однак прем'єри рішуче відмовились її втілювати. Цю ідею запропонував Д. Чемберлен. У наступній пропонувалася своєрідна форма митного союзу: вільна торгівля в межах всіх володінь Великобританії, за якої кожна одиниця імперії мала можливість встановлювати власний тариф, який би захищав товари від іноземної конкуренції – не була прийнята представниками британських колоній. Реалізація такої ідеї не суперечила економічній політиці імперії, однак вона йшла в розріз із захисними торговельними системами, що були важливими для національного розвитку «молодих» держав. Розуміння цього спонукало Д. Чемберлена змінити свою ідею і висунути у 1897 р. пропозицію створення Імперської Ради. Однак, делегати відхилили ці ідеї, втілення яких загрожувало колоніальній автономії, наголошуючи на тому, що відносинами метрополії з її володіннями цілком задоволені [8, с.739].

Важливим питанням порядку денного конференції були економічні взаємини. В результаті тривалих обговорень делегати прийняли рішення відступити від принципів вільної торгівлі та економічної співпраці, підтримати ідею пільгових тарифів у імперських торговельних відносинах. Щодо питань оборони, то делегати від колоній неохоче приймали рішення про збільшення витрат на захист імперії, однак відповідну резолюцію все ж було ухвалено. Більш того, делегати Капської колонії та Квінсленда запропонували ввести імперський тариф на імпорту, щоб таким чином відшкодувати витрати на оборону. Питання залишилося відкритим, хоча делегати австралійських колоній підтримали цю ідею ще на початку її обговорення. Для наступних конференцій залишилося і питання про постійний обов'язковий внесок у посилення захисту імперських володінь [6, с.5].

Конференція 1897 р. не ухвалила рішення про регулярні зустрічі в майбутньому, однак її резолюції підтверджували бажаність подібних періодичних нарад. Це стало ключовим кроком до становлення конференцій як якісно нового інституту в рамках Британської імперії.

Наступна колоніальна конференція за ініціативи Д. Чемберлена відбулася у 1902 р. в Лондоні і була приурочена коронації Едуарда VII. За 5 років, що минули після останнього форуму відбулися зміни в організації конференції. У 1901 р. федерація австралійських колоній скоротила кількість своїх представників до двох. Згодом було створено ще одну регіональну федерацію – Союз Південної Африки, що зменшило кількість делегатів на конференції. Невдовзі було ухвалено резолюцію, яка передбачала проведення регулярних зустрічей делегатів кожні 4 роки. Обговорення показало, що подібні наради все ще сприймаються делегатами як зустрічі між державним секретарем колоній та прем'єр-міністрами підлеглих територій Великобританії, а не як консультації між рівними урядами [1, с. 38].

Приводом для скликання конференції було також завершення англо-бурської війни. Д. Чемберлен прагнув скористатися добровільними внесками колоній у нарощення військової могутності імперії, яка спрямовувалася проти бурів, і визначив пріоритет за вирішенням питання, яке обговорювалося на попередніх конференціях – формування Імперської Ради, яка мала діяти як квазіімперський парламент і приймати ключові рішення в колоніальній політиці. Ця пропозиція, разом з ідеєю

Чемберлена про єдину імперську схему оборони, була відхилена більшістю прем'єр-міністрів.

На підтримку поглядів Д. Чемберлена виступила Нова Зеландія, подавши ідею створення в кожній колонії спеціалізованих сил для загальноімперської служби на випадок війни. Делегати від Канади та Австралії вбачали в такій пропозиції загрозу для самоврядування колоній. Навіть попри те, що ця тема обговорювалася на конференції, рішення про організацію єдиної оборони імперії не було прийнято. Єдиним роком в цьому напрямку була згода всіх делегатів на збільшення щорічного внеску колоній на розвиток Королівського флоту [5, с.35].

На конференції 1902 р. обговорювалася економічна політика імперії. З ініціативи прем'єр-міністра Великобританії розглядалася можливість створення імперського економічного (митного) союзу, в основі якого лежить принцип фрітрейдерства в межах імперії і встановлення митних тарифів на товари імпорту. Однак делегати прийняли резолюцію, яка відкинула ідею імперської вільної торгівлі.

Від часу проведення попередньої конференції Канада внесла зміни у внутрішню економічну політику, що полягали в перевазі британських товарів на канадському ринку. У 1902 р. подібні зміни було запропоновано здійснити у всіх колоніях Великобританії. Ідея Д. Чемберлена утворити імперську федерацію не буде втілена, наполягаючи на реалізації своїх намірів, останній ризикував відштовхнути колонії від співпраці з метрополією і зачинити єдині двері до імперської єдності. Зважаючи на це, нових змін до економічної політики імперії не було внесено аж до Британської імперської економічної конференції 1932 року [3, с.110].

Результатом конференції 1902 р. було те, що її учасниками було прийнято резолюцію-звернення до урядів домініонів і метрополії про можливість надання преференцій.

Важливе значення для розвитку нової імперської політики Великобританії мала колоніальна конференція 1907 р., де за цими зустрічами була закріплена роль державної інституції. Основними питаннями, що обговорювалися на конференції стало її перетворення в Імперську Раду й формування Секретаріату. Прихильниками ідеї створення Ради були як федералісти так і імперіалісти. З іншого боку, були й ті, хто пропонував переформатувати зустрічі в дорадчий орган, який збиратиметься раз на чотири роки. Обидві пропозиції були реалізовані за сприяння сера Фредеріка Поллока в королівському колоніальному інституті в квітні 1905 р. Пропонувалося створити спеціалізовану раду «Council of Advice», яка б не обмежувалася лише міністрами від урядів і за ідеєю мала на меті замінити Імперські конференції, однак існувала вірогідність, що втручання такого дорадчого органу приведе до суперечок між урядами колоніальних держав та метрополії [9, с.410].

Зрештою, історія імперських відносин застерігала від взаємин колоній з метрополією через посередників, набагато ефективнішою була взаємодія урядів на конференціях, тому всі учасники зібрання погодились на тому, що пропонується рада не буде мати повноважень виконавчої влади і, відповідно, її рішення носитимуть лише дорадчий характер. І спрямували свою дискусію на переформування самого інституту конференцій як таких. Йшлося про створення консультативного органу при конференціях – Секретаріату, метою якого було організувати зустрічі урядів кожні 4 роки і слідкувати за дотриманням резолюції, прийнятої на першій Імперській конференції 1907 р. [4].

На конференції обговорено питання самоврядності деяких британських колоній. Окрім Канади і Австралії статус домініону отримали Ньюфаундленд і Нова Зеландія. Наталь і Капська колонія об'єдналися з двома колоніями бурів Помаранчевої і Трансваалу, які отримали самоврядування в 1907 році, і згодом утворили Союз Південної Африки (1910 р.).

Отже, на зламі XIX-XX ст. протиріччя метрополії з колоніями стали головною причиною кризи і наступного розпаду Британської імперії. Велика Британія до останньої третини XIX ст. не стикалася з вимогами розширення самоврядування в колоніях, однак починаючи з цього часу з'являється все більше пропозицій переглянути існуючі імперські порядки. Це призводить не лише до протиріч у владних колах імперії стосовно її майбутнього устрою, а й до скликання колоніальних конференцій, які стали якісно новим політичним інститутом. Ці наради були кроком наближення імперії до трансформації у Британську Співдружність Націй. Великобританія вважала себе «першою серед рівних» в такому об'єднанні і формувала унікальний досвід врегулювання ключових проблем і конфліктів, які мали місце у процесі перетворення імперії в якісно нове наддержавне об'єднання.

Список використаних джерел:

1. Alcock J. History Of the British Empire and Commonwealth. URL: http://www.friendsofsabbath.org/Further_Research/British%20Empire%20books%20etc/%23Empire-Commonwealth-History.pdf.
2. Governor V., Stanhope E. Colonial conference in London: correspondence respecting the holding of a conference in London of representatives of the principal colonial government. Melbourne : John Ferres, Government Printer, 1887. URL: <https://www.parliament.vic.gov.au/papers/govpub/VPARL1887No22.pdf>.
3. Duncan H. The British Commonwealth Of Nations. London, 1920. 403 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.213071>.
4. Minutes of proceedings of the Colonial Conference, 1907. London : Printed for H.M. Stationery Off., by Eyre and Spottiswoode, 1907. 642 p. URL: <https://archive.org/details/minutesofproceed00colo/page/n1>.
5. Papers relating to a conference between the secretary of state for the colonies and the prime ministers of self-governing colonies; June to August, 1902. London: His Majesty's Stationery Office, 1902. 180 p. URL: <https://www.youscribe.com/BookReader/Index/1924209/?documentId=1901967>.
6. Proceedings of a conference between the secretary of state for the colonies and the premiers of the self-governing colonies at the Colonial Office, London, June and July 1897. London : H.M.S.O., 1897. 22 p. URL: https://archive.org/details/cihm_00718.
7. Proceedings of the Colonial Conference, 1894: held in Ottawa, Canada, from 28th June to 9th July, 1894. Ottawa : S.E. Dawson, 1894. URL: https://archive.org/details/cihm_03400/page/n19.
8. Ramsay M. A short history of the British Commonwealth. London : G. Philip & son, 1922. 844 p. URL: <https://archive.org/details/shorthistoryofbr02muiruoft>.
9. Benians E.A. Butler J., Carrington C.E. The Cambridge History of the British Empire. Vol. III. The Empire-Commonwealth, 1870-1919. Cambridge University Press, 1959. URL: https://books.google.com.ua/books?id=M448AAAAIAAJ&pg=PA411&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
10. Макарова Е.А. Имперские конференции в системе взаимодействия Британского Содружества наций. *Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого*. 2015. С. 117-120. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imperskie-konferentsii-v-sistemevzaimodeystviya-britanskogo-sodruzhestva-natsiy>.
11. Сталоверова Г.В. Проблеми відносин між самоврядними колоніями і Великою Британією на колоніальній конференції 1897 р. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Днепропетровск, 2012. №4. С. 3-6.
12. Яковюк І.В. Концепція «імперського федералізму» та її роль у модернізації Британської імперії. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. №28. С. 95-103.

This article analyzes the role of the colonial conferences in the mechanism of political and legal communication within the metropolis and colonies. The first steps of transformation the British Empire to the Commonwealth of Nations are shown in the article.

Key words: transformation, Empire, conferences, the British Commonwealth of Nations, dominions, metropolis.

Отримано: 15.05.2019

ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ РЕФОРМИ УРЯДУ Д. КОЇДЗУМІ (2001-2006 рр.): ЗМІСТ І РЕЗУЛЬТАТИ

У статті висвітлюються реформаторські заходи уряду Д. Коїдзумі, здійснені на початку ХХ ст. з метою оздоровлення економіки Японії та створення необхідних умов для реформування соціальної сфери.

Ключові слова: Японія, Д. Коїдзумі, економічні реформи, соціальна сфера, банківська система.

Одним з ключових завдань, яке зберігає свою актуальність упродовж всього періоду незалежності України, є проведення ефективних внутрішніх структурних реформ. В цьому контексті вкрай важливим для нашої держави є вивчення досвіду зарубіжних країн. Саме тому в межах цієї статті спробуємо розкрити сутність реформаторських заходів прем'єр-міністра Японії упродовж 2001-2006 рр. Дзюньїтіро Коїдзумі.

Слід зазначити, що в сучасній українській історіографії діяльність уряду Д. Коїдзумі у сфері внутрішньої політики майже не потрапляла в поле зору дослідників, тому потребує детального вивчення не лише істориками, а й політиками, економістами, дипломатами, тобто визначається не стільки власне теоретичним науковим інтересом, а має суто практичне значення в контексті вироблення власної національної стратегії соціально-економічного розвитку.

Насамперед слід зазначити, що упродовж 1990-х в Японії відбувалося сповільнення темпів економічного росту. Погіршилися фінансові результати діяльності національних промислових компаній, які, у зв'язку зі зростанням курсу ієни на основних світових ринках, втратили свою конкурентоздатність. Найбільше занепокоєння японського суспільства викликав той факт, що статистика фіксувала економічний спад чотири роки підряд. Подібний феномен не реєструвався в країні впродовж 133 років, починаючи з Реставрації Мейдзі [7, с.107]. По-суті, йшлося про наростання кризових явищ в сфері економіки, а отже і виникнення трудностей в соціальній сфері. Відтак, саме ці дві сфери стали пріоритетними в контексті нагальності перетворень.

Серйозність ситуації була зумовлена і тим фактом, що Японія все ж залишалася однією з найбільших світових економік, на яку припадало 12% промислового виробництва планети і майже 15% світового ВВП. Економіка Японії займала друге місце після США за показниками ВВП і третє місце після США і КНР за показниками купівельної спроможності [1, с.6].

Восени 2000 р. економічні негаразди в Японії різко посилювалися, що спричинило урядову кризу й призначення у квітні наступного 2001 р. главою уряду відомого політика Дзюньїтіро Коїдзумі. Проте, широко розрекламована ним програма модернізації японської економіки впродовж перших 10-ти місяців не дала бажаних результатів: погавити економічне зростання, оздоровити банківську систему, приватизувати корумповані та марнотратні корпорації в державному секторі на весну 2002 р. не вдалося [13]. І все ж уряд не відступав, а першочерговим завданням в економіці Японії стало створення робочих місць і підготовка нових перспективних галузей [14, с.90].

Новою рисою для японської економіки стала тісна співпраця уряду з економічними організаціями. Це дозволяло уряду краще і швидше реагувати на економічні труднощі чи проблеми у веденні бізнесу. Зі свого боку економічні організації Японії подавали уряду свої проєкти щодо внесення змін у регулювання економіки, створення сприятливих умов для ведення бізнесу тощо [14, с.91].

Враховуючи ситуацію, що склалася в економіці, уряд Коїдзумі виробив спеціальну програму заходів у вирішенні ключових завдань:

- в сфері держфінансів – їх оздоровлення шляхом подальшого скорочення державних витрат, створення стабільної системи соціального забезпечення та концентрації державних інвестицій на стратегічно важливих цілях;
- у кредитно-фінансовій сфері – швидке врегулювання проблеми прострочених позик та формування нових каналів мобілізації капіталів через кредитно-фінансову систему;

- у виробничій сфері – сприяння становленню перспективних галузей і виробництв у відповідності з державною стратегією розвитку [2, с.104].

Важливе місце у вирішенні перерахованих завдань відводилося подальшому послабленню державного контролю за бізнесом, а також реформуванню податкової та законодавчої систем.

Важливим в процесі вироблення реформаторського курсу було те, що питання стратегії економічного розвитку активно обговорювалося не лише в урядових, але й в наукових колах. Основні їх висновки та рекомендації виходили із необхідності проведення таких економічних змін: відміна державного контролю за економікою країни і посилення довіри до вільного ринкового механізму; встановлення правил, які потребують захисту в загальних інтересах і контролю за їх дотриманням (екологія, безпека, бухгалтерська звітність, інформаційна відкритість тощо); створення системи соціальної підтримки (пенсійне забезпечення, медичне страхування, страхування зайнятості) [2, с.105].

Слід зазначити, що структурне реформування економіки було вкрай нагальним завданням та вимагало не лише детальної розробки загальних контурів майбутньої структурної перебудови, але й досконалого врахування особливостей і надбань старої структури [2, с.106].

Проте, до пакету реформ, з якими виступив кабінет Коїдзумі, входило розв'язання завдань, за які попередні уряди не могли і не хотіли братися: максимальна приватизація компанії держсектору (що б дало змогу зацікавити керівника підприємства у рентабельному виробництві), зміна принципів фінансування державних робіт, а також реформа пенсійної системи та медичного страхування, перегляд ряду положень податкового законодавства та ряд інших заходів [4; 10, с.56].

І все ж, першочерговим завданням було оздоровлення банківської системи. До кінця 1990-х років рішучі заходи в цій сфері відкладалась головним чином через відсутність політичної волі у реформаторів. Уряди Хасімото, Обуті і Морі не мали в парламенті підтримки, достатньої для того, щоб подолати опір лобі, яке захищало найбільш злісних боржників. У січні 2001 р. при повній реорганізації системи урядових установ контроль над фінансовими установами був переданий від міністра фінансів новому Агенству фінансових послуг. Це дозволило уряду Д. Коїдзумі, який сформував парламентську більшість, прийняти нестандартні рішення щодо оздоровлення банківського сектору. Зокрема, 6 квітня 2001 р. було прийнято новий, і як виявилось, ефективний план оздоровлення національної банківської системи. Створене агентство поставило перед собою завдання до квітня 2004 р. домогтися скорочення акціонерних портфельів до розмірів, що дорівнювали власним капіталам банків. У свою чергу Державний Банк Японії у вересні 2001 р. прийняв рішення про скупку акцій на фондовому ринку напряму в якості заходу фінансової стабілізації. Це був нетрадиційний захід, до якого не вдавався до того часу жоден центральний банк в США і Європі [3, с.14; 6, с.61; 12, с.5].

Це подіяло: на початку 2003 р. банки відзвітували перед Агенством фінансових послуг про те, що вони списали більше половини безнадійних боргів. Після банкрутств та об'єднань банків банківська система стала значно ефективнішою в контексті спроможності реагувати на різного роду виклики. Виникли також чотири зовсім нових електронних банки, що працювали в мережі Інтернет, а число іноземних банків, які мали філії та представництва в Японії, різко зросло [6, с.58].

Унаслідок політики уряду щодо банків за першу половину 2005 року великі банки отримали найбільший прибуток за останні роки в сумі більше 2 трлн. ієн, що стало найкращим показником за період з 1985 р. до 2005 р.

Реформування податкової сфери розпочалося з 2002 р., про що вперше було заявлено на загальному засіданні державної податкової комісії 17 січня 2002 р., де прозвучала теза Коїдзуми про необхідність «розробки нової податкової системи, яка б відповідала сучасності» [9].

Особливістю японської податкової системи стала тенденція до збільшення частки місцевих податків. Не дивлячись на це, величина податкових надходжень, що збиралася на місцях, не дозволяла місцевим органам влади належним чином виконувати свої функції, і перш за все, фінансувати систему освіти та сферу соціального забезпечення. В зв'язку з цим склалася стійка практика перерозподілу фінансових ресурсів з держбюджету у вигляді щорічних субсидій. Саме тому Д. Коїдзуми в ході бюджетної реформи переглянув податкову систему у напрямку скорочення дотацій центру місцевим органам влади при одночасній передачі їм ряду повноважень по повному стягуванню податків на місцях і відміні частини податкових субсидій, що йшли, зокрема, на погашення внутрішніх позик префектурних органів влади [9]. Все це дало позитивний результат.

Водночас, Японія мала одну галузь економіки, що була її ахіллесовою п'ятою – сільське господарство [5, с.4-5; 11]. Річ у тім, що основними виробниками продукції були індивідуальні селянські господарства, чисельність яких постійно скорочувалася. Японські ферми в основному були дрібними як за розмірами оброблюваної площі, так і за величиною продажів виробленої продукції. Середній розмір однієї сімейної ферми становив 1,8 га [11], що не дозволяло фермерам розгорнути прибуткову як для себе, так і для держави господарську діяльність.

В цій ситуації головною причиною відставання сільського господарства Японії стала державна політика підтримки господарств, що сприяла збереженню дрібноземельної власності в країні. Лише на о. Хоккайдо продуктивність праці у сільському господарстві наближалася до європейського рівня, що значною мірою пояснювалося поширенням там значно більших розмірів землеволодіння [8].

За таких умов прем'єр-міністр Д. Коїдзуми був рішуче налаштований на проведення структурних реформ у сільському господарстві. На його думку, для того, щоб воно могло конкурувати за результатом підписання угод про вільну торгівлю (що, безумовно, було вигідно для японських підприємців), необхідна була жорстка реформа цієї сфери, а не протекціоністські заходи відносно фермерів. Він вважав, що країна «не може собі дозволити відкладати структурні реформи сільського господарства» [8].

Насамперед розроблялися основні орієнтовані показники для кожної галузі сільського господарства: рослинництва – розмір землі в сімейних фермах і колективних господарствах (по кожному виду продукції), для тваринництва – число голів худоби, для всіх господарств – річний дохід основних зайнятих у галузі. З урахуванням впровадження досягнень НТП визначалися також передбачувані продуктивність праці, розміри витрат виробництва і доходів зайнятих для господарств усіх типів і розмірів. З квітня 2004 р. була припинена практика скорочення площ під рисом і рівних розмірів для всіх префектур, а сільськогосподарські кооперативи та інші організації фермерів отримали право складати власні програми виробництва сільськогосподарської продукції [2, с.105-106]. Такі заходи заохочували підприємницькі ініціативи фермерів.

Отже, наприкінці ХХ ст. Японію охопили економічна та фінансова кризи. Населення зневірилося у роботі банківської системи та урядах, які не зуміли перешкодити її поя-

ві. Почалося масове вилучення капіталів, банки втрачали великі капітали. Також збільшилася кількість банкрутств промислових і торгових компаній.

За таких умов уряд Д. Коїдзуми з 2001 р. розпочав розробку комплексної програми для врегулювання кризи. Основними її складовими були: створення сприятливого інвестиційного клімату всередині держави, від чого власне залежала підприємницька активність національного виробника; приватизація державних підприємств; зняття жорсткого регулювання економічним життям з боку уряду з одночасною активізацією місцевих органів влади в напрямку стимулювання ними бізнесу на місцях; процедура банкрутства фінансово безнадійних банків, ресурси яких використовувалися для оздоровлення збереженої банківської системи (її здатності до кредитування бізнесу); податкова реформа та лібералізація законодавства тощо. Результатом таких кроків стало розгортання процесу запуску нових перспективних галузей та створення нових робочих місць. В комплексі все це створювало умови для проведення реформ в соціальній сфері.

Список використаних джерел:

1. Акио Кавато. Экономика: прошлое, настоящее, будущее. Япония сегодня. 2006. №2. С. 4-7.
2. Баскакова М. Японская экономическая модель. *Мировая экономика и международные отношения*. 2004. №1. С. 98-106.
3. Белокурова Г., Мизгулина М. Проблемы интернационализации японской йены. *Проблемы Дальнего Востока*. 2001. №4. С. 8-15.
4. Леонтьева Е.И. Экономическое чудо закончилось. URL: <https://geo.1sept.ru/article.php?ID=200204607>.
5. Леонтьева Е. Закат «экономического чуда». *Азия и Африка сегодня*. 2002. №3. С. 4-5.
6. Леонтьева Е. Кризис и реформы в банковской системе Японии. *Мировая экономика и международные отношения*. 2004. №4. С. 57-65.
7. Леонтьева Е. Япония: преодоление кризиса. *Мировая экономика и международные отношения*. 2000. №8. С. 107-113.
8. Маркармян С.Б. Підвищення конкурентоспроможності сільського господарства (як це намагаються зробити в Японії). URL: <http://www.japanassoc.ru/en/publikacii/nauka/-japonskii-opyt-dlja-rossijskikh-reform-2005-vypuskvtoroi/povyshenie-konkurentosposobnosti-selskogo-khozjaistva.html>.
9. Налоговая система Японии. URL: http://www.nalog.ru/-document_print.php?id=11924&topic=experience.
10. Ноздрев Н. Структурный кризис финансового сектора экономики Японии. *Мировая экономика международные отношения*. 2000. № 1. С. 54-59.
11. Сільське господарство Японії: уроки та можливості для України. URL: <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=2452&number=79>.
12. Соколов А. Банковская система Японии: становление и развитие. *Япония сегодня*. 2003. №11. С. 4-7.
13. Фінансово-економічне становище і внутрішня політика Японії у 90-і р. URL: http://help4mi.narod.ru/c_learm/golJp.htm.
14. Цветова И. Япония: бизнес и политика. *Проблемы Дальнего Востока*. 2005. №2. С. 89-95.

The article covers the reform measures taken by the Government of D. Koizumi in the beginning of the XX century in order to improve the Japanese economy and create the necessary conditions for reforming the country's social sphere.

Key words: Japan, D. Koizumi, economic reforms, social sphere, banking system.

Отримано: 15.05.2019

ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ В ЄС

У статті досліджується європейський та євроатлантичний напрями розвитку системи безпеки в Європейському Союзі, які є основними компонентами і гарантами сучасної колективної безпеки.

Ключові слова: військова політика, Європейський союз, міжнародна безпека, Північноатлантичний Альянс, стратегічне партнерство.

Ключовими організаціями, які роблять вагомий внесок у подальший розвиток системи безпеки в Європі є Європейський Союз і НАТО, які відповідають за комплексну європейську безпеку в європейському та євроатлантичному вимірах відповідно. В сучасних умовах у новому варіанті Стратегічної концепції повинна бути значно розширена сфера застосування статті 5 Вашингтонського договору 1949 р. за рахунок залучення коаліційного військового потенціалу не тільки для відбиття «військової агресії» проти НАТО, але і в інтересах протидії терористичним і іншим асиметричним загрозам, забезпечення учасникам Організації вільного доступу до енергетичних ресурсів [1].

Мета роботи полягає в тому, щоб з'ясувати основні складові євроатлантичного напрямку системи безпеки в ЄС.

Актуальність питання про взаємодію ЄС і НАТО помітно зросла наприкінці 1990-х років, коли Європейський Союз став перетворюватися в організацію, що проявляє свої глобальні інтереси не тільки в політичній і економічній сферах, але і в сфері безпеки. Основні принципи військово-політичного співробітництва організацій були сформульовані в Декларації НАТО – ЄС про європейську політику в сфері безпеки і оборони в 2002 р. [5]. Це є стратегічне партнерство, неподільність безпеки, спільні консультації, рівність і право на самостійність у прийнятті рішень, повага інтересів усіх членів ЄС і НАТО. Метою такого співробітництва була визначена побудова загальної системи євроатлантичної безпеки на основі досягнення єдиного розуміння виникаючих загроз і вживання погоджених заходів по протидії їм, а також взаємодоповнюючого розвитку військових можливостей обох організацій. Конкретні його напрямки сформульовані в домовленостях «Берлін плюс» в 2003 р., які регламентують порядок доступу Євросоюзу до ресурсів альянсу і визначають варіанти спільної або самостійної діяльності організацій при врегулюванні криз [6].

Корінні зміни, що відбуваються в останні роки в сфері міжнародної безпеки, а також наслідки останньої світової економічної кризи, призвели до необхідності подальшого поглиблення співробітництва євроатлантичних країн на основі об'єднання зусиль і раціонального використання оборонних ресурсів усіх партнерів. У стратегічній концепції НАТО 2010 р. заявлений намір альянсу підсилити стратегічне партнерство з ЄС у дусі повної взаємної відкритості та взаємодоповнюваності, розширити практичну взаємодію по всьому спектру кризового врегулювання, активізувати політичні консультації для обміну оцінками і поглядами та вироблення погоджених рішень [7].

Відповідно до курсу НАТО на розширення зон її впливу за межі євроатлантичного простору активізується участь блоку у врегулюванні криз та конфліктів у різних регіонах світу. Так, наприклад, 11 травня 2015 р. Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг закликав усі сторони конфлікту в Македонії до стриманості після зіткнень, які відбулись за день до цього. Він звернувся до влади країни з проханням провести розслідування даного інциденту [2]. Цією заявою в черговий раз було підтверджено спрямованість політики Організації Північноатлантичного договору підтримувати безпекову ситуацію в Європі на високому рівні. 5 червня 2015 р під час першої неформальної штабної наради IMS – EUMS маршал авіації сер К. Гарпер, генеральний директор Міжнародного військового штабу НАТО (DGIMS) і генерал-лейтенант В. Возольсобе, генеральний директор Військового штабу Європейського союзу (DGEUMS) обговорили питання подальшого стратегічного співробітництва, кібернетичної безпеки, сучасних підходів з протидії гібридним війнам та ряд інших [3]. Було зауважено на необхідності продовження діалогу та співробітництва між ЄС та НАТО на підставі спільних цінностей та інтересів. Важливість розвитку, розши-

рення та вдосконалення стратегічного безпекового діалогу, в позитивному відношенні, може позначитись на подальшому забезпеченні надійного безпекового клімату в європейсько-євроатлантичному просторі.

Важливим питанням на порядку денному НАТО сьогодні постає «українське питання», а саме вирішення конфліктної ситуації на сході нашої держави. Під час засідання Комісії Україна – НАТО 13 травня 2015 р. в м. Анталія (Туреччина) було підтверджено рішучу підтримку врегулюванню конфлікту на сході України дипломатичними засобами і діалогом [4]. Також було зауважено на важливості виконання сторонами конфлікту Мінських домовленостей з метою невійськового врегулювання конфлікту; відзначено важливий внесок ОБСЄ в процес стабілізації ситуації. Виходячи з цього, можна акцентувати увагу на тому, що подальше практичне стратегічне співробітництво України з НАТО не тільки допоможе у врегулюванні ситуації на сході, але і сприятиме підвищенню рівня національної безпеки та обороноздатності.

В сучасних умовах військово-політичний курс Європейського Союзу визначається прагненням його керівництва перетворити організацію у світовий центр сили, порівняний зі своїм потенціалом з можливостями США. Виходячи із цього, пріоритетними напрямками діяльності ЄС є зміцнення політичних і економічних основ організації та формування власного потенціалу щодо запобігання і врегулювання конфліктів.

На сьогоднішній день ЄС і НАТО взаємодіють в сфері нерозповсюдження ЗМЗ і контролю над озброєннями. Вони підтримують Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, однак США, Франція і Великобританія залишаються прихильними збереженню свого стратегічного ядерного потенціалу. При цьому Захід одногосний у необхідності контролюваного скорочення тактичної ядерної зброї (ТЯЗ) до її повного знищення в перспективі. Вони займають консолідовану позицію в боротьбі з тероризмом. Так, у Брюсселі створений розвідувально-аналітичний центр Євросоюзу, у якому функціонують підрозділи збору розвідувальної інформації та відстеження незаконних фінансових потоків, створена база даних по терористах, ведеться інформаційний обмін з відповідними структурами альянсу [8].

У той же час, при всій прихильності партнерів консолідованому співробітництву, вони не можуть подолати труднощі у формуванні загальних цілей і інтересів, створенні інституціональної бази й механізмів прийняття і виконання спільних рішень, що є джерелом істотних розбіжностей у поглядах на подальший розвиток системи міжнародної безпеки.

Військові кампанії в Афганістані, Іраку та Лівії виявили розбіжність інтересів західних країн і нерозуміння цілей цих операцій. Безперервні воєнні дії, здійснювані НАТО для виправдання змісту свого існування, викликають побоювання в багатьох країн ЄС; що проходження у фарватері військової політики Альянсу, практично цілком обумовленої Сполученими Штатами, втягує їх у конфлікти, які відбуваються далеко за межами Європейського регіону й вирішення яких відповідає тільки американським інтересам. От чому європейські країни не завжди згодні з американським підходом наносити превентивні удари по супротивнику і використовувати збройні сили в кризових ситуаціях без резолюції РБ ООН [9].

Фундаментальною причиною розбіжностей між ЄС і США є різне бачення побудови міжнародної системи безпеки: ЄС – на основі багатостороннього підходу переважно з опорою на мирні переговори по врегулюванню кризових ситуацій, США – на основі уніполярного підходу з можливістю застосування військової сили. Багатосторонній підхід припус-

кає подолання глибокого протиріччя між глобальним характером зростаючих загроз і протидією їм на національному рівні шляхом зміцнення структур глобального управління, які змогли б долати національні обмеження і виробляти ефективні колективні рішення для забезпечення безпеки та стабільності світового розвитку. Із цією метою європейські країни в процесі поглиблення їх інтеграції все більше делегують частину своєї компетенції на наднаціональний рівень Євросоюзу.

Існуючий характер взаємодії між партнерами припускає значну залежність військової політики Євросоюзу від НАТО. Подвійність положення, коли більшість європейських країн, що є одночасно членами двох організацій, планує виділяти ті самі сили і засоби до складу Об'єднаних Збройних Сил НАТО і сил реагування ЄС і одночасно забезпечувати розвиток власного оборонного потенціалу, значно обмежує можливості Євросоюзу стати повноцінним у військовому відношенні глобальним гравцем [10]. Це наочно продемонструвала Лівійська криза 2011 року, що виявила нездатність Євросоюзу самостійно проводити масштабні воєнні операції. Хоча Великобританія і Франція претендували на провідну роль у проведенні операції, «непомітне керівництво» здійснювали США, які надали свої військово-транспортні літаки і літаки дозаправлення в повітрі, крилаті ракети типу «Томагавк», засоби управління та розвідки [11].

Перспективи розвитку євроатлантичного співробітництва будуть визначатися подальшими змінами військово-політичної обстановки у світі, виникненням нових викликів і загроз міжнародній безпеці, а також вирішенням ключового питання про співвідношення військових можливостей ЄС і США. Західні експерти вважають, що для Євросоюзу в доступній для огляду перспективі не існує загрози військового нападу, тому немає необхідності в створенні самостійної європейської оборони. У цьому випадку, НАТО, як і раніше, буде залишатися гарантом європейської безпеки, а ЄС виступати в якості доповнюючої «м'якої» сили в забезпеченні, в основному, регіональної безпеки.

Можливі варіанти розвитку євроатлантичного партнерства планують реалізувати при подальшому скороченні військових витрат до 2020 року в Європі на 10-20% і в США приблизно на 15% [12]. Однак, на тлі подій навколо України, на Заході все голосніше звучать застереження про військову загрозу з боку Росії і, у зв'язку з цим, про необхідність розширення військових підрозділів НАТО на східних рубежах блоку та про збільшення військових витрат.

При будь-яких варіантах подальшого розвитку євроатлантичного партнерства воно, крім задекларованих цілей, значною мірою буде залишатися спрямованим проти Росії, і для відбивання цієї загрози їй необхідно забезпечувати паритет військових можливостей у протистоянні із Заходом.

Таким чином, НАТО і Європейський Союз в перспективі прагнуть відігравати провідну роль в урегулюванні кризових ситуацій, що зачіпають інтереси Заходу, у тому числі з використанням військової сили, як під егідою міжнародних організацій (ООН, РЕ, ОБСЄ), так і самостійно. Підходи керівництва альянсу до перегляду Стратегічної концепції НАТО свідчать про прагнення продовжувати курс, спрямований на нарощування можливостей цієї організації по реагуванню на сучасні загрози європейській безпеці.

Тому, можна зробити висновки, що європейський та євроатлантичний напрями розвитку системи безпеки в Європі – є основними компонентами сучасної архітектури європейської безпеки. Використовуючи механізми, інструменти, засоби і підходи, які базуються на спільних цінностях та інтересах, ЄС та НАТО роблять важливий внесок в забезпечення безпеки на європейському просторі. Адекватно та своєчасно реагуючи на виклики і загрози за рахунок превентивних дій, вони, на колективній основі, вживають необхідних заходів по недопущенню їхнього прояву. Важливим аспектом є взаємодоповнюваність один одного з точки зору боротьби із «м'якими» та «жорсткими» загрозами із використанням, відповідно, «м'якої» сили з боку Європейського Союзу і «жорсткої» з боку НАТО. Це дає

можливість в комплексному поєднанні забезпечувати високий рівень безпеки на теренах Європи. Виходячи з цього, тільки на колективній основі, шляхом спільних дій та завдяки єдиному стратегічному курсу ЄС та НАТО зможуть забезпечувати розвиток системи безпеки в Європі.

В подальшому дослідження даної проблематики надасть можливість більш детально вивчити специфіку та особливості європейського та євроатлантичного напрямів розвитку системи безпеки в Європі. Необхідність наукових розробок в даному напрямі обумовлена високою динамікою зміни сутності безпекових процесів в Європі, а також появою нових викликів і загроз, щодо яких, поки що, не знайдено ефективних засобів протидії. Вивчення і дослідження особливостей вищезазначених напрямів дозволить дати наукове обґрунтування доцільності використання того чи іншого засобу протидії викликам і загрозам європейській безпеці. Матеріали даної статті можуть слугувати основою для подальших розробок в цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Гордиенко Д. Военно-политические блоки и институты обеспечения евразийской безопасности. Формирование новой системы безопасности в Евразии. *Фонд Имперского Возрождения. Исследовательский Аналитический Центр*. URL: <http://fondiv.ru/articles/2/344>.
2. НАТО закликає до мирного врегулювання конфлікту в Македонії. *Інформаційне агентство УНІАН*. URL: <http://www.unian.ua/world/1076511--nato--zaklikae--do--mirnogovregulyuvannya--konfliktu--v--makedoniji.html>.
3. Directors of the NATO International Military Staff and European Union Military Staff meet to discuss strengthening their strategic partnership. *Official web-site of North Atlantic Treaty Organization*. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_120464.html.
4. Спільна заява Комісії Україна – НАТО. *Офіційний веб-сайт Організації Північноатлантичного договору*. URL: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_119425.html.
5. The «NATO – EU Declaration on ESDP». Agreed on 16 December 2002. *Official web-site of North Atlantic Treaty Organization. On-line library*. URL: <http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-142e.html>.
6. About CSDP – The Berlin Plus Agreement. *Official web-site of European Union*. URL: http://www.eeas.europa.eu/csdp/about-csdp/berlin/index_en.html.
7. Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon. *Official web-site of North Atlantic Treaty Organization*. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.html.
8. Jones Ch. Secrecy reigns at the EU's Intelligence Analysis Centre. *Statewatch journal*. Vol. 22. №4. January 2013. URL: <http://www.statewatch.org/analyses/no-223-eu-intcen.pdf>.
9. Tardelli L. Obama's Interventions: Afghanistan, Iraq, Libya. *The London School of Economics and Political Science*. URL: <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR009/tardelli.pdf>.
10. Командування об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації. *Офіційний веб-сайт Організації Північноатлантичного договору*. URL: http://www.nato.int/cps/uk-natolive/topics_52092.html.
11. Маначинский А. Ливия и декадификация страны. *Дискуссионный клуб «Саммит»*. URL: <http://dc-summit.info/temy/bezopasnost/1740-livija-i-dekaddafikacija-strany.html>.
12. Коваль О. Криза загрожує обороноздатності країн НАТО. *Дзеркало тижня*. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/kri-za_zagrozhuje_oboronzdatnosti_krayin_nato.htm.

The article examines the European and Euro-Atlantic trends in the development of the security system in the European Union, which are the main components and guarantors of modern collective security.

Key words: military policy, European Union, international security, North Atlantic Alliance, strategic partnership.

Отримано: 15.05.2019

УДК 376-056.36

Н. А. Ванько, студентка 3 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

САМООЦІНКА УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена проблемі самооцінки дітей з інтелектуальними порушеннями. Представлені результати дослідження самооцінки учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку. Визначено, що у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями переважає висока зовнішня та низька внутрішня самооцінка.

Ключові слова: самооцінка, учні з інтелектуальними порушеннями, методика дослідження.

Постановка проблеми. Одним із вагомих факторів розвитку особистості є правильне формування самооцінки. Дитина з низькою самооцінкою є невпевненою у собі, не вірить у власні сили, можливості, тому боїться братися за щось нове, рідко ризикує, не докладає зусиль, щоб змінити своє життя. Надмірно висока самооцінка також не сприяє формуванню гармонійної особистості, оскільки часто діти переоцінюють свої можливості та, як результат, важко приймають невдачі, можуть докласти недостатньо зусиль для досягнення мети. Адекватна самооцінка є ознакою сформованості особистості. Тому гармонійний розвиток особистості дитини передбачає формування адекватної самооцінки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема самооцінки дітей широко досліджена у загальній психології (Б. Ананьєв, Л. Божович, В. Джеймс, Є. Еріксон, І. Єгоров, А. Ліпкіна, М. Неймарк, А. Петровський, В. Столін, Л. Столяренко та ін.). Вченими вивчалися різні аспекти самооцінки як компонента самосвідомості. У спеціальній психології проблеми самооцінки дітей з інтелектуальними порушеннями вивчали: Л. Виготський, Г. Дульнев, М. Матвєєва, Г. Намазбаєва, М. Певзнер, В. Петрова, С. Рубінштейн та ін. Незважаючи на численні дослідження вчених, проблема формування адекватної самооцінки в учнів з інтелектуальними порушеннями залишається актуальною.

Метою дослідження є визначити особливості самооцінки дітей з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Самооцінка – це ставлення людини до своїх можливостей, особистісних якостей і до зовнішнього вигляду. Вона може бути адекватною, коли уявлення людини співпадають з тим, якою вона є. В тих випадках, коли людина оцінює себе не об'єктивно, коли її думка про себе різко розходиться з тим, якою її вважають інші, самооцінка частіше всього буває неправильною, тобто неадекватною [3, с.224].

Самооцінку дитини з інтелектуальним порушенням досліджував Де-Греєф. Результати дослідження вченого засвідчили, що діти з інтелектуальними порушеннями зазвичай мають завищену самооцінку. Л. Виготський погодився з Де-Греєфе, що невисока критичність та інтелектуальний недорозвиток впливають на самооцінку дитини. Проте Л. Виготський також вказав і на іншу можливу причину розвитку завищеної самооцінки. Це так звана псевдокомпенсаторна переоцінка своєї особистості, як реакція на зовнішні негативні оцінки оточуючих [2, с.282-283]. В. Петрова зазначає, що учні молодших класів спеціального закладу загальної середньої освіти демонструють завищену самооцінку при виконанні завдань різної складності, не співставляючи власні можливості з умовами проблемної ситуації. Ця ж особливість простежується і при виборі майбутньої професії – молодші школярі, не усвідомлюючи своїх недоліків у розвитку, вважають, що їм доступна будь-яка спеціальність [1, с.20].

Аналіз літературних джерел засвідчив своєрідність розвитку самооцінки дітей з інтелектуальними порушеннями та необхідність спеціального впливу з метою її адекватного формування. Ефективність формування адекватної позитивної самооцінки у дітей з інтелектуальними порушеннями передусім потребує визначення актуального її рівня та особливостей розвитку.

Теоретичною основою констатувального експерименту були наукові праці Л. Венгер, В. Клочко, А. Ліпкіної, М. Матвєєвої, В. Петрової, С. Рубінштейн та ін. На основі аналізу праць вчених нами було визначено доцільним вибір декількох методик, зокрема спрямованих на оцінку зовнішньої (методика «Дембо-Рубінштейн») та внутрішньої самооцінки (проективна методика «Людина»).

Дослідження проводилося на базі Хотинської спеціальної загальноосвітньої школи №1 Чернівецької області та Солотківського навчально-реабілітаційного центру Хмельницької обласної ради. У дослідженні брало участь 17 учнів 4-х класів з легким ступенем інтелектуальних порушень.

Результати дослідження засвідчили різні співвідношення між зовнішньою та внутрішньою самооцінкою у дітей з інтелектуальними порушеннями. Результати дослідження самооцінки представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Самооцінка учнів з інтелектуальними порушеннями молодших класів (у %)

Самооцінка	Учні з інтелектуальними порушеннями	
	Методика «Дембо-Рубінштейн»	Методика «Людина»
Завищена	29,41	11,76
Висока	64,71	23,53
Середня	5,88	23,53
Низька		35,3
Занижена		5,88

Результати, представлені в таблиці свідчать, що у дітей молодшого шкільного віку переважає завищена (29,41%) та висока (64,71%) зовнішня самооцінка, що свідчить про неадекватність її формування та не усвідомлення власного порушення. Лише у одного досліджуваного було виявлено середній рівень самооцінки (5,88%). Внутрішня самооцінка у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями переважно низька (35,3%), що значно відрізняється від показників зовнішньої самооцінки.

Аналіз результатів засвідчив, що у 41,18% молодших школярів з інтелектуальними порушеннями спостерігається різка відмінність між зовнішньою та внутрішньою самооцінкою, зокрема зовнішня є підвищеною (завищена, висока), а внутрішня навпаки – зниженою (низька). Такі результати підтверджують наявність псевдокомпенсаторної підвищеної самооцінки. Ще у 29,41% досліджуваних спостерігається підвищена самооцінка, як зовнішня так і внутрішня.

Висновки. Отже, самооцінка є ядром індивідуальності особистості, яка багато в чому визначає життєві позиції

людини, рівень її домагань, всю систему оцінок. Результати дослідження засвідчили, що у молодших школярів зовнішня самооцінка є переважно високою. Це дає нам можливість припустити, що в силу несформованості критичного мислення діти не здатні оцінити себе адекватно. Значний показник низької внутрішньої самооцінки свідчить про псевдокомпенсаторну самооцінку.

Перспективи дослідження. Отриманні результати свідчать про необхідність здійснення корекції самооцінки дітей з інтелектуальними порушеннями, що буде перспективою нашого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Петрова В.Г. Психология умственно отсталых школьников : учебное пособие. Москва : Академия. 2004. 160 с.

УДК 159.947.5:001.891.3

М. Голянич, студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО МОТИВАЦІЮ ТА ЇЇ СУТНІСТЬ

Стаття розкриває аналіз науково-теоретичної літератури, що висвітлює наукові погляди щодо походження мотивації, сутність мотиваційних процесів.

Ключові слова: потяг, бажання, мотив, мотивація, спонукання, теорії мотивації.

У зарубіжній та вітчизняній літературі мотивацію, як психічний пізнавальний процес, вивчали з різних наукових позицій, а саме фізіології (Ч. Дарвін, І. Павлов, К. Левін, К. Халл, Б. Скіннер, Е. Торндайк), психології (З. Фройд, С. Занюк, Л. Виготський, С. Рубінштейн, Л. Божович, А. Ковальов, Є. Ільїн О. Леонтєв, М. Вольський, Г. Цехановський та ін.), педагогіки (Р. Немов, А. Маркова, Л. Фрідман, Д. Ельконін, І. Підласий, Г. Щукіна, Ю. Бабанський, М. Скаткін, О. Савченко та ін.) та філософи (Аристотель, Демокрит, Геракліт, Е. Кондильяк, П. Гольбах).

Теорії мотивації згадувалися ще з давніх часів у роботах та монографіях відомих вчених – Платона, Геракліта, Аристотеля, Демокрита тощо. Вони вважали «потребу» учителем та рушійним важелем життя. Наприклад, Демокрит бачив у потребі основну рушійну силу, яка робить розум витонченішим, приводить в дію усі емоції людини та допомагає нам опанувати мову. Головну роль в історії пояснення поведінкових особливостей людини відіграв Аристотель, який вважав, що потреба, в першу чергу, тісно пов'язана з мотивом, який представлений у формі певного предмету чи думки, що несе для людини якість значення.

Праці давніх філософів (Аристотеля, Сократа, Б. Спінози), які несуть у собі ідею єдності афекту та інтелекту, стали фундаментом в усіх подальших дослідженнях в становленні теоретичних мотиваційних систем, якими займалися Д. Уотсон, К. Левін, А. Маслоу, Л. Виготський, Х. Зекхаузен. Більшість науковців, які займаються вивченням мотивації (О. Леонтєв, С. Рубінштейн, Л. Божович, А. Ковальов, Є. Ільїн) прийшли до висновку, що конкретного та остаточно визначеного трактування суті цього явища немає. Доволі часто стикаються протилежні точки зору на роль та сутність у поведінкових механізмах людини. А. Колот та С. Занюк є сучасними українськими науковцями, які займаються проблемами мотивації [1].

Не зважаючи на тісну взаємодію всіх психічних процесів та станів, одну із головних ролей було відведено впливу мотиваційної сфери на життєдіяльність та працездатність людини. Дослідження цього впливу активно проводилися в галузях дидактики та психології, а саме в таких категоріях: діяльнісного (Н. Зубалій, М. Алексєєва, А. Маркова, Т. Матіс, М. Матюхіна та інші); дидактичного (Г. Щукіна, Ю. Бабанський, М. Данилов, Я. Лернер, М. Скаткін, А. Кузьмінський, О. Савченко та інші); та онтогенетичного напрямків (Л. Виготський, В. Асєєв, О. Скрипченко, Л. Божович, М. Варій, К. Левін, Т. Годдєєва та інші). А також переймалися проблемою зародження мотивації особистості такі дослідники психології та педагогіки, як Б. Басє, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтєв, І. Підласий, С. Рубінштейн тощо [2].

2. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник. Київ : Знання. 2008. 359 с.
3. Чайкіна С.В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. №2 (31). С. 223-230.

The article is devoted to the problem of self-assessment of children with intellectual disabilities. The results of the research of self-assessment of pupils with intellectual disabilities in primary school age were presented. It has been determined that pupils with intellectual disabilities have high external and low internal self-assessment.

Key words: self-assessment, pupils with intellectual disabilities, research methodology.

Отримано: 16.05.2019

Дослідження Д. Аткинсона, Р. Кеплі та Х. Хекхауєна та ін. поповнили список праць про теорії походження потреб людини та доповнені новими концепціями про сутність мотивів та поняття мотивації. Виникнення мотивації, в першу чергу, передбачає можливе досягнення якої-небудь цілі, – вважає Х. Хекхауєн, – тобто процес переходить у сферу когнітивний. Його мотиваційні когнітивні теорії ввели в науковий термінообіг нові терміни, що пов'язані з мотиваційною сферою, а саме: рівень домагань, життєва мета, соціальні потреби, внутрішній конфлікт. Перевага цих теорій в тому, що за основу мотивації взято не просто потребу, а саме її усвідомлення, що зумовлює певні дії кожної людини.

К. Левін наприкінці 30-х років ХХ століття вивів теорію мотивації, в якій було висвітлено діяльність як функцію особистості та навколишнього світу, що її оточує. Завдяки Левіну у термінообіг психологічних наук було введено поняття квазі-потреб і намірів, а також пояснено чітку відмінність між формуванням самої мети та прагненням до мети. Було знайдено експериментальні прийоми по дослідженню потреб людини, її намірів та бажань, але проведення дослідження мотивації на базі редукції та інтроспекції є проблематичним, тому що ці поняття мають слабкі взаємозв'язки. А тому дружорядні мотиви можуть стояти поряд з першочговими і безпосередньо впливати на поведінку та рішення людини [1].

Вітчизняний дослідник О. Леонтєв вважав, що потреба виникає не тільки через необхідну цілеспрямовану діяльність, а вона продукується ще й внутрішньою стороною діяльності людини. Дослідник розуміє мотив як об'єкт, що оточує людину, який спонукає її до діяльності (те, що вона потребує). Сам предмет може сприйматися матеріальним, чуттєво чи на рівні уяви [3].

М. Алексєєва у своїх працях розглядала і інші групи мотивів (комунікативні, тривожності, соціального престижу, професійні тощо) і вказував, що усі мотиви навчальної діяльності не можуть існувати ізольовано та точно належати до конкретної групи мотивів, оскільки вони всі пов'язані між собою.

Педагоги Г. Щукіна та Н. Морозова, досліджуючи проблему пізнавального інтересу, виділили три обов'язкові категорії формування мотивації у школярів у процесі навчальної діяльності, а саме: 1) діяльність повинна супроводжуватися позитивними емоціями; 2) наявність пізнавальної сторони цієї емоції; 3) наявність безпосереднього мотиву, який керує діяльністю.

Ю. Бабанський вважав, що окрім наявності цих трьох категорій формування мотивації потрібно звертати увагу на зміст, який подається. Він повинен мати дуже сильний стимулюючий вплив та відповідати ряду вимог навчального процесу (зв'язок з життям, науковість, систематичність та послідовність тощо).

На думку М. Варій, життя людини супроводжує постійна діяльність; кожна дія, вчинок керуються завжди якимось внутрішніми або зовнішніми потребами, або іншими словами – мотивами. Не залежно від набутих знань та наявних здібностей, успішність будь-якої діяльності напряму залежить від мотивації.

На наш погляд поняття мотивації не можна звизити до однієї категоріальної одиниці, тому що воно включає в себе ряд потреб та мотивів, що визначають спрямованість особистості та діяльності людини. Виходячи з цього, мотивація – це унікальний психічний процес, який базується на індивідуальній спрямованості особистості, що обумовлюється потягами різного характеру та властивостями вищої нервової діяльності індивіда. У навчальному процесі велику роль відіграє позитивна мотивація учня, яка буде тільки сприяти результативній діяльності. Її можна створити за допомогою різних навчальних прийомів та методів.

Отже, аналіз наукових джерел показує, що термін «мотивації» було розглянуто вченими з різних наукових позицій; було визначено, що мотивація визначається як сукупність потреб та мотивів, які спрямовують діяльність людини; потреба не може самостійно забезпечити цілеспрямовану діяльність, для цього обов'язково необхідна внутрішня установка на діяльність; забезпечує процес виховання та навчання особистості за допомогою створення позитивної «системи установок» для учня.

Список використаних джерел:

1. Загурська С.М. Теорії мотивації: історія виникнення та їх сутність. URL: <http://vuzlib.com/content/view/547/94/>
2. Гладиш Т., Олексюк О.М., Адаменко О.В. Формування мотивів і мотивації навчально-пізнавальної діяльності як психолого-педагогічна проблема. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. Вип. 7. С. 150-155.
3. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции: курс лекций. М. : МГУ, 1994. С. 13.

The article reveals the analysis of scientific and theoretical literature, which highlights various scientific views on the theory of the origin of motivation and the essence of motivational processes.

Key words: attraction, desire, motive, motivation, motivation, theory of motivation.

Отримано: 16.05.2019

УДК 159.952:001.891

К. Діброта, студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО УВАГУ ТА ЇЇ СУТНІСТЬ

Стаття розкриває аналіз науково-теоретичної літератури, що характеризує різні наукові погляди щодо розвитку уваги та її сутності.

Ключові слова: увага, природа уваги, фізіологічна основа уваги.

Увагу, як психічний пізнавальний процес вивчали з різних наукових позицій, а саме фізіології (І. Павлов, О. Ухтомський і т.п.), психології (Т. Рібо, П. Гальперін, Е. Тітченер і т.п.), філософії (В. Лейбніц, А. Джеймс і т.п.). Зокрема, визначний вклад вніс І. Павлов, який зазначав, що саме рефлекс являє собою фізіологічну основу уваги, таким чином забезпечуючи процеси концентрації та зосередженості.

Також великий внесок у дослідження уваги з боку фізіології зробив відомий фізіолог О. Ухтомський. Науковець створив вчення про домінанту. Згідно з його вченням, домінанта – це певна ділянка, яка в певний відрізок часу є дуже збуджена і притягує до себе всі хвилі збудження з різних центрів. Так як в корі головного мозку завжди з багатьох збуджень чітко виділяється якість найсильніше, що і є домінуючим, саме його Ухтомський і назвав підгрунтям уваги. Всі інші збудження він назвав субдомінантними. Також фізіолог своїми дослідженнями довів, що домінанта не тільки гальмує субдомінантні збудження, а підсилюється за їх рахунок, між ними ведеться так звана боротьба, яка триває до тих пір поки якась субдомінанта не стане інтенсивнішою.

Природа уваги в психології розглядається представниками різних психологічних напрямів залежно від їхніх поглядів на психіку взагалі.

Представники англійської асоціативної психології поняття «увага» не включали до системи психології як науки і зосередженість вони тлумачили як асоціацію уявлень.

Представники інтроспективної психології (В. Вундт, Д. Герbart, Е. Тітченер) в увазі вбачали лише внутрішній суб'єктивний бік. На їхній погляд, увага – це стан свідомості, що характеризується ясністю, чіткістю, інтенсивністю наявного в ній змісту чи процесів. В. Вундт, наприклад, виходячи з такого розуміння, обстоював апперцептивно-волонтаристську теорію уваги. Увага – це фіксаційна точка свідомості, найясніше її поле, зумовлене переходом змісту свідомості із зони перцепції до зони апперцепції, яка, на думку В. Вундта, являє собою особливу психологічну активність, що є проявом невідомої нам внутрішньої сили.

Американський психолог Е. Тітченер поняття «увага» розумів як сенсорну якість, яка визначає особливий стан відчуття у свідомості. Найяскравіше відчуття домінує над іншими і стає самостійним, віддаляється від них і підпорядковує собі менш яскраві відчуття. За його словами, як-

равість відчуття спричиняється нервовими схильностями. Саме він запропонував поділ уваги за якого є мимовільна увага, довільна увага, повернення до першої стадії.

Представник фізіологічного напрямку в психології Т. Ціген під увагою бачив боротьбу відчуттів і неусвідомлюваних уявлень за фіксаційну точку свідомості і те, яке перемагає стає усвідомленим.

Французький психолог Т. Рібо висунув моторну теорію уваги, в якій головну роль у процесі уваги надавав руху, тобто, від цілеспрямованої активізації рухів є прямий зв'язок з концентрацією, утриманням та підсиленням уваги [3, с.163].

Представники біхевіоризму розглядали психологію як науку про поведінку і тому у своїй системі психології розглядають увагу лише як орієнтацію поведінки, як установку організму щодо зовнішніх стимулів.

За П. Гальперіном дана особливість психіки не є самостійним процесом. Він вважав, що увага являє собою певну спрямованість та зосередженість психічної діяльності на своєму [1, с.33-38].

Даний психічний процес у психології за загальноприйнятою класифікацією М. Добриніна, В. Джемса можна поділити на три види: мимовільна, довільна, після довільна увага. Зокрема довільна увага являє собою свідомо направлене зосередження людини на предметах і явищах навколишнього середовища. Мимовільна увага проявляється, коли свідомість людини зосереджується на об'єкті завдяки сильній дії подразника.

Про післядовільну увагу можна сказати, що вона утворюється на базі довільної і коли людина заглиблюється і поринає у виконання певного завдання, стає уважною мимовільно, бо її зацікавлене сам зміст діяльності.

У галузі філософії процес уваги розглядав В. Лейбніц, який вважав, що увага визначає, що саме буде і що не буде нами сприйнято [2, с.177]. А. Джеймс у своїй праці зазначав, що саме цей психічний процес дає можливість людині сприймати, порівнювати, розрізняти та запам'ятовувати.

Отже, аналіз науково-теоретичної літератури показав, що увага являє собою не до кінця вивченим психічним процесом і вона не виступає як самостійний процес. І в процесі внутрішнього і під час зовнішнього спостереження вона розкривається як спрямованість, налаштованість і зосередженість будь-якої психічної діяльності. У тому разі увага виступає тільки як сторона або властивість цієї діяльності.

Список використаних джерел:

1. Гальперин П.Я. К проблеме внимания. Доклады АПН РСФСР. 1958. №3. 354 с.
2. Ляйбніц Г.В. Монадологія. Журнал *Sententiae*, XXVIII. 2013. №1. 177 с.
3. Дубравська Д.М. Основи психології : навч. посібник. Львів : Світ, 2001. 279 с.

УДК 159.937.2:001.891.3

І. Ізотова, студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СПРИЙМАННЯ» ЯК ПСИХІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття розкриває аналіз науково-теоретичної літератури, що характеризує різні наукові погляди щодо розвитку сприймання та його функцій.

Ключові слова: сприймання, моторні компоненти, відчуття, пізнавальна діяльність.

Сприймання як психічний процес вивчали у різних наукових галузях таких як фізіологія (І. Павлов, І. Сеченов, Дж. Локка А. Ярбус, І. Мюллер та ін.), психологія (В. Вундт, Е. Борінг, Г. Костюк, Г. Гельмгольц, В. Зінченко, С.Д. Максименко, Х. Еренвальда, Рудоміно-Дусятська, З. Огороднійчук, С. Л. Рубінштейн, Н. Буняк та ін.) (зокрема у гештальтпсихології (М. Вертгеймер, К. Коффка, В. Келер та ін.), нейропсихологія (П. Анохін, О. Лурія та ін.), педагогіка (М. Елькін, К. Ушинський, та ін.) вказували що сприймання є складним процесом який тісно пов'язаний з іншими психічними процесами та умовними рефlekсами, і розвивається індивідуально у життєдіяльності людини [1-3].

Зокрема, у фізіології сприймання розглядали як складний психічний процес, що включає у себе процеси аналізу та синтезу, і залежить від злагодженої і систематичної роботи всієї кори головного мозку і нервової системи [4].

На думку І. Павлова сприймання є рефлексорним процесом. Вчений доводив, що під час сприймання значну частину відіграє не тільки предмет який сприймається а саме відношення між предметом і його значеннями [3].

Сприймання на думку І. Сеченова це процес який спрямований на обстеження об'єкта і створення його копії у свідомості людини [1].

Д. Максименко зазначав, що у основі сприймання лежать моторні компоненти, які допомагають виокремити певний предмет поміж інших об'єктів.

І. Сеченов також підтримував дану концепцію і доводив, що важливою у сприйманні є робота м'язів, тому що саме м'язи несуть основну інформацію про об'єкт і його рухи [1].

І. Мюллер вважав, що сприймання не можливе без відчуттів, оскільки саме відчуття допомагають нам формувати уявлення про певний образ. Завдяки відчуттям і сприйманні, а саме їх злагодженої роботі людина може одержувати більше знань та пристосовуватися до навколишнього світу.

У своїх наукових дослідженнях А. Ярбус та В. Зінченко доводили, що сприймання це процес який не просто бере участь у повсякденних діях людини а на пряму саме від сприймання і залежать дії людини. Вчені вважали що саме за допомогою сприймання людина здатна пізнати предмет, через його ознаки.

Гештальтпсихологи стверджували що за допомогою сприймання утворюється внутрішнє формування предмету. Вчені гештальтпсихології Коффка і Осгуд стверджували, що без сприймання світ став би хаотичним, оскільки саме сприймання структурує предмети, задає їм форми і складає їх в цілісну структуру [3].

З. Огороднійчук наголошував, що у гештальтпсихології сприймання є самостійним процесом, який відбувається без участі відчуттів [3].

У нейропсихології сприймання досліджували як компонент, який при сприйманні предмета пов'язує минулий досвід, так вчений П. Анохін доводив що у основі сприймання лежить минулий досвід, тому ми здатні швидше і точніше сприймати предмет, виділяти його особливості і додавати йому нові ознаки, наявність і вміння користуватись минулим досвідом дає змогу швидко сприймати, розпізнавати нові об'єкти.

У своїх роботах О. Лурія розкривав сприймання як процес який пов'язаний з усіма психічними процесами, які виконують різні функції але складають єдину систему.

The article reveals the analysis of scientific and theoretical literature, which characterizes various scientific views on the development of attention and its essence.

Key words: attention, nature of attention, physiological basis of attention.

Отримано: 16.05.2019

Психологи (В. Вундт, Е. Борінг, Г. Костюк, Г. Гельмгольц, С. Максименко, З. Огороднійчук) розглядали сприймання як процес який взаємопов'язаний з іншими психічними процесами та розвивається індивідуально у життєдіяльності. Зокрема, В. Вундт у своїх дослідженнях вказував на те що кожен день людина стикається з певними об'єктами, проте не на усі із них вона звертає увагу, вчений пов'язував цей факт з тим що людина частіше за все сприймає тільки ті об'єкти які для неї є близькими та викликають інтерес [2].

У своїх дослідженнях Г. Костюк доводив, що досвід і знання про навколишній світ людина набуває у більшості випадків саме через пізнавальну діяльність за допомогою таких пізнавальних процесів як відчуття і сприймання.

С. Максименко доводив, що сприймання є процесом який тісно пов'язаний з усіма психічними процесами: волею, мисленням, мовленням, і емоціями. Емоції на думку вченого є важливим складовим у сприйманні, вчений доводив що саме через емоційні стани ми здатні по різному сприймати, а за допомогою прикладання вольових зусиль ми спонукаємо себе до сприймання і пізнання певних явищ чи предметів які нас оточують, за допомогою мовлення ми здатні описати те що ми бачимо чи чуємо, мислення слугує засобом осмислення і розуміння сприйнятого.

О. Рудоміно-Дусятська вказувала що ми сприймаємо предмети не так як про них сигналізують органи чуття, адже ми не сприймаємо окремо кольори, запахи і звуки а об'єкти які мають певні властивості.

Вчений З. Огороднійчук доводив, що сприймання залежить від досвіду і діяльності людини. Сприймаючи об'єкт людина одразу надає йому ознаки з минулого досвіду, що і пришвидшує процес сприймання. На його думку, людина швидше за все сприймає той предмет який є актуальним у її діяльності і викликає зацікавлення [3].

Отже, аналіз наукових досліджень показав, що сприймання – це психічний процес, який розглядали у багатьох наукових сферах, таких як фізіологія, нейропсихологія, гештальтпсихологія, психологія та педагогіка. Сприймання тісно пов'язаний з іншими психічними процесами, та залежить від минулого досвіду, індивідуальних особливостей, та інтересів кожної людини. Саме завдяки сприйманню людина здатна розпізнавати та складати цілісний образ за властивостями предмета.

Список використаних джерел:

1. Буняк Н.А. Загальна психологія: лекції (частина І). Тернопіль : Вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. 100 с.
2. Дубравська Д.М. Основи психології : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 280 с.
3. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія : підручник. Київ : Либідь, 2005. 464 с.

The article reveals the analysis of scientific and theoretical literature, which characterizes various scientific views on the individual development of perception and its functions in the process of interaction with the environment.

Key words: perception, motor components, sensation, cognitive activity.

Отримано: 16.05.2019

БАР'ЄРИ ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМИН УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ТА ТИПОВИМ РОЗВИТКОМ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

Стаття присвячена проблемі взаємин учнів з особливими освітніми потребами та типовим розвитком. Визначено бар'єри, які заважають формуванню позитивних взаємин в інклюзивному класі.

Ключові слова: взаємини, учні з особливими освітніми потребами, учні з типовим розвитком, інклюзивний клас.

Постановка проблеми та актуальність. Дослідження проблеми взаємин та спілкування в дітей різного шкільного віку є значущим та актуальним, оскільки саме період навчання у школі є переломним моментом у житті дитини. Під час шкільного навчання у дитини починають складатися нові форми взаємодії, формується новий тип відносин з оточуючими. Однією із умов ефективності інклюзивної освіти є формування позитивних взаємин учнів з особливими освітніми потребами та однолітків типовим розвитком. Труднощі реалізації цієї умови обумовлені, як неготовністю педагогів, так і невідповідністю дітей з типовим розвитком та особливими освітніми проблемами до спільного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені (В. Бондар, А. Колупасва, С. Литовченко, С. Миронова, Л. Савчук, В. Синьов та ін.) досліджують різні аспекти інклюзивної освіти в Україні. Все ж актуальною залишається проблема формування взаємин учнів з особливими освітніми потребами та типовим розвитком в умовах інклюзивного навчання.

Метою нашої статті є визначення бар'єрів формування позитивних взаємин учнів з особливими освітніми потребами та типовим розвитком в інклюзивному класі.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта передбачає рівні можливості навчання для всіх дітей. Реалізується інклюзивна освіта в контексті реальних взаємин, у процесі освоєння різних видів діяльності, спілкування та ін. Включення дитини з особливими освітніми потребами у колектив дітей з типовим розвитком є вагомим ресурсом для її розвитку. Від того, як однолітки будуть ставитися до дитини з особливими потребами, буде залежати її мотивація до навчання та психологічний комфорт. Дитина з особливими освітніми потребами не повинна бути пасивною у колективних стосунках, а навпаки проявляти активність.

Практика впровадження інклюзивної форми навчання в систему закладів загальної середньої освіти в Україні ускладнюється низкою бар'єрів, окремі з яких є негативним підґрунтям для формування взаємин в інклюзивному класі, а саме [1; 2]:

- неготовність адміністрації та педагогів закладу освіти щодо інклюзивного навчання;
- неготовність учнів з типовим розвитком до навчання з дітьми з особливими освітніми потребами;
- стереотипність та негативне ставлення батьків дітей з типовим розвитком до інклюзивної освіти;
- відсутність спеціалістів для здійснення психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання.

Розглянемо детальніше визначенні бар'єри формування взаємин в інклюзивному класі. Ю. Буган, С. Семак та ін. зазначають, що педагоги не завжди готові до появи дитини з особливими освітніми потребами в їхньому класі. Це обумовлено психологічною неготовністю, стереотипністю, відсутністю знань щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Проте для більшості дітей педагог є прикладом, і те як він ставиться до дітей з особливими потребами, в подальшому буде відображатися на відносинах у класі [1]. Тому передусім важливо формувати позитивне ставлення у педагогів до дітей з особливими освітніми потребами та інклюзивної освіти.

Наступним бар'єром є невідповідність учнів з типовим розвитком до інклюзивного навчання. Дітей слід передусім психологічно підготувати до спільного навчання з дітьми з особливими освітніми потребами. О. Чопік визначає формування психологічної та моральної готовності учнів з типовим розвитком до спільного навчання з однокласниками

з особливими освітніми потребами як одну із педагогічних умов формування позитивних взаємостосунків в інклюзивному класі. Вчена зазначає, що класному керівнику потрібно провести попередню роботу у класі щодо створення доброзичливої атмосфери. Підготовка школярів має здійснюватися за допомогою бесід про колектив, показу відеозаписів уроків, виховних заходів, проведення тренінгів [3, с.444]. Якщо таку роботу не провести, то в учнів з типовим розвитком при зустрічі з дитиною з особливими освітніми потребами можуть виникнути негативні емоції, які в подальшому будуть відображатися на їхньому ставленні. Учні не потрібно пояснювати деталі діагнозу, а слід наголошувати, що кожен є рівноправним членом суспільства; всі діти мають право навчатися в школі, розвивати свої здібності в міру своїх можливостей, тому ставитися до всіх потрібно дружньо.

Неготовність дітей з типовим розвитком до навчання з дітьми з особливими освітніми потребами часто обумовлена стереотипністю та негативним ставленням їхніх батьків до інклюзивної освіти. Інколи спостерігається бажання батьків відгородити свою дитину від контакту з дитиною з особливими освітніми потребами, переконання, що це погіршить якість навчання та ін. [1]. Тому у батьків дітей з типовим розвитком насамперед потрібно формувати готовність до адекватного сприймання учнів з особливими освітніми потребами. Ця робота має здійснюватися класним керівником, адміністрацією закладу, практичним психологом та соціальним педагогом на батьківських зборах, групових та індивідуальних консультаціях та ін. Це в свою чергу свідчить про необхідність спеціалістів у закладі освіти, які б володіли інклюзивною компетентністю, відсутність яких на сьогоднішній день є одним із бар'єрів інклюзивного освіти в цілому.

Висновки. Отже, формування позитивних взаємин у класі має вагоме значення для розвитку особистості дітей. Включення дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивний клас ускладнюється певними бар'єрами, подолання яких сприятиме налагодженню взаємин між учнями з особливими освітніми потребами та типовим розвитком. Тільки дружнє спілкування, посильна підтримка у подоланні труднощів сприятимуть формуванню згуртованого колективу інклюзивного класу.

Перспективи дослідження. Перспективним напрямом дослідження є експериментальне вивчення особливостей взаємин учнів з особливими освітніми потребами та типовим розвитком в інклюзивному класі.

Список використаних джерел:

1. Буган Ю.В., Семак С.М. Конфлікти інтересів у інклюзивному класі та шляхи їх вирішення. URL: http://ippobuk.cv.ua/images/Oleksyuk/F7/stattia_SEMAK_BUGAN.pdf.
2. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
3. Чопік О.В. Умови формування позитивних взаємин учнів з вадами ОРА із здоровими однолітками в інклюзивному закладі. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2014. Вип. 4. С. 443-451.

The article is devoted to the problem of relationships between pupils with special educational needs and typical development. The barriers that hinder the formation of positive relationships in the inclusive class are identified.

Key words: relationships, inclusive education, pupils with special educational needs, pupils with typical development, inclusive class.

Отримано: 16.05.2019

НАУКОВО-ТЕОРИТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ УЯВИ ЯК ПСИХІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття розкриває аналіз науково-теоретичної літератури, в якій подані різні погляди науковців щодо розвитку поняття «уява».

Ключові слова: уява, уявлення, види уяви.

У різних наукових галузях процес уяви розглядали з точки зору фізіології (І. Сеченов, О. Лурія та ін.), психології (А. Петровський, Н. Буняк, С. Максименко, В. Зайчук, В. Клименко, В. Соловієнко, Б. Зальцман, Г. Сельє, Г. Мюллер, Й. Гербарт, М. Беркінбліт, О. Петровський, Л. Рубінштейн та ін.), педагогіки (Н. Співак, П. Гуревич, К. Ушинський, К. Паустовський та ін.) [1-3].

Кожна з наукових теорій показувала унікальність даного психічного процесу. Зокрема, І. Сеченов говорив, що уява це зв'язок небачених сполучень з баченими враженнями. Утворення нових образів є неможливим, без необхідного чуттєвого досвіду, що фіксується пам'яттю.

О. Лурія розкривав, що у лєнінградського журналіста С. Шерешевського яскраво виражений зв'язок між органічними процесами і уявою. Учені інституту психології спостерігаючи за ним, могли бачити, як він упускав ліву руку вниз, а праву піднімав вверх. Уявляючи, що у лівій руці він тримає кусок льоду, а його права рука знаходиться над гарячою плитою. Також журналіст міг без жодних зусиль прискорити чи сповільнювати ритм серцебиття, створюючи уявлення, де біжить за автобусом або просто відпочиває [1].

За твердженнями О. Лурії, є ще один аргумент зв'язку уяви з органічними процесами. Це збільшення напруження сили м'язів, що діє на біоструми людини. Таке явище широко використовують у виготовленні протезів для кінцівок з біострумним керуванням [1].

К. Паустовський відзначав, що зі збільшенням обсягу знань, збагачує і уява, бо вони є пов'язані між собою. З досліджень Н. Співак уявлення можуть знайти вихід навіть з тієї ситуації, в якій недостатньо знань, що необхідні для мислення. Також науковець зазначала, що уява – це відхилення від дійсності, але об'єктивна дійсність є основним джерелом уяви.

П. Гуревич у своїх роботах вказував, що центральне місце займає уява у різноманітній творчості. Неможливо знайти вихід з непередбачуваної ситуації без уяви. Велику роль відіграє сенсорний досвід, яким ми керуємося у процесі моделювання. Моделювання – це зазвичай результат наших уявлень (таблиця Менделєєва, моделі штучного інтелекту тощо) [2].

К. Ушинський стверджував, що багаті та яскраві уявлення притаманні лише великому розуму. Люди у яких присутній великий рівень уяви, можуть бути оригінальними та кмітливими. Їм не потрібні шаблони чи зразки, вони здатні самі придумати щось нове [2].

А. Петровський зазначав, що у процесі уяви також бере участь кора головного мозку. Але складність уяви та взаємодію з емоціями було підтверджено гіпотезою, у якій йдеться про те, що фізіологічні механізми даного процесу розташовані не лише у корі головного мозку, а й значно глибших її відділах. Гіпоталамо-лімбічна система і є цим глибинним відділом, які разом об'єднуються з корою великих півкуль, утворюючи образи уяви та застосовують їх у процесі людської діяльності.

Н. Буняк, з психологічної точки зору, вказував, що у момент дослідження навколишнього світу, ми пізнаємо його через власні відчуття, через наше сприйняття, осмислення, запам'ятовування. Створені образи предметів чи явищ, що оточують нас. Розкривають процес уяви [1].

С. Максименко, В. Зайчук, В. Клименко, В. Соловієнко розкривали уяву у тісній взаємодії з дійсністю. Людина створюючи нові об'єкти має зважати на знайомі їй зв'язки між предметами. Від реальних потреб, соціальної важливості суспільства залежить, як відбудеться втілення образів уяви в реальність. Від наявності певних та потрібних умов, швидше реалізуються уявлення в житті.

Б. Зальцман зазначав, що важливу роль у втіленні образів уяви бере участь практична діяльність. В основі якої виправляються, уточнюються та збагачуються образи, а

коли життя вимагає цього, то вони відкидаються, як ті, що не відносяться до дійсності [3].

Г. Сельє описує фантазію як одну з основних характеристик творчої особистості. Уява, на думку вченого, поєднана із мисленням і має взаємодіяти з важливістю та усвідомленням уявлюваного матеріалу. Більшість відкриттів, що прийнято вважати випадковими, по суті є створеннями через силу уяви, яка швидко зображує результат з випадкових спостережень. Науковець наводив приклад винаходу інсуліну фон Мерінгом та Мінковським, який був створений з випадкових спостережень.

Г. Мюллер та Й. Гербарт розглядали уяву, як механізм руху уявлень, що замінюють одне одного. Вони вказували, що такі уявлення певним чином пов'язані асоціативними зв'язками.

На думку психологів М. Беркінбліта та О. Петровського, в процесі творчості уява тимчасово може замінювати логічне мислення. Вони пояснювали це тим, що через недостатню кількість знань логічне мислення заходить у тупік. У такій ситуації уява заповнює пропуски недостатніх знань у нашому головному мозку, моделюючи логічний зв'язок та допомагають співставити факти у системі [2]. На думку Л. Рубінштейна потужність творчої уяви визначає 2 показники: оригінальність та як уява дотримується умов, за яких проходить процес осмислення уяви [1].

Г. Альтшуллер виділяв 5 рівнів творчої уяви. Перший рівень вирішується за допомогою засобів перебирання в голові кількох очевидних варіантів вирішення. Вирішення завдання є в одній вузькій спеціальності. Об'єкт лишається незмінним. На другому рівні потрібно вже перебрати десятки можливих варіантів, і пошук відповіді уже знаходиться в одній галузі знань. Присутня деяка зміна об'єкту. Третій рівень вирішується з пошуку між сотнями варіантів, а відповідь можна віднайти серед суміжних галузей знань. На даному рівні об'єкт потребує серйозних змін. Четвертий рівень об'єкт міняється повністю і пошук відбувається уже у сфері науки. Під час п'ятого рівня змінюється вся система і в тому числі об'єкт. Вирішення приховане у тому, що спочатку потрібно зробити якість відкриття, а потім вже на основі цього шукати кінцевий результат творчого завдання [1].

Отже, аналіз наукової літератури показав, що уява – це психічний процес, який створюється на основі попереднього досвіду людини. Цей процес розглядався в багатьох напрямках науки, а саме: психологія, педагогіка та фізіологія. Уява дуже тісно пов'язана з іншими психічними процесами. Уяві допомагає людині знайти вихід навіть з складної ситуації, де немає необхідної кількості знань. Завдяки даному психічному процесу можна співвідносити реальність з неральністю.

Список використаних джерел:

1. Буняк Н.А. Загальна психологія: лекції (частина І). Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. 100 с.
2. Дубравська Д.М. Основи психології : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 280 с.
3. Костюк Г.С. Психологія : навч. посіб. для пед. вузів. 3-тє вид, доп. Київ : Радянська школа, 1968. 541 с.

The article reveals the analysis of scientific and theoretical literature, in which different views of scientists on the formation and development of imagination are presented.

Key words: imagination, representation, mental process, organic processes, sensory experience, emotions, sensations, creative imagination.

Отримано: 16.05.2019

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Стаття розкриває аналіз науково-теоретичної літератури, що характеризує різні наукові погляди щодо проявів та ознак тривожності у дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: тривожність, емоції, порушення мовлення.

Актуальною проблемою сучасної психології є розвиток особистості, що має мовленнєві порушення. Згідно із сучасними дослідженнями в галузі логопедії, спеціальної й загальної психології, загальним для мовленнєвих порушень будь-якої етіології є труднощі формування не тільки когнітивних, а й комунікативних функцій людини, що робить мовленнєві порушення особистісно-значущими. Під час порушень мовлення характерні різноманітні особливості психічних процесів, станів і якостей особистості, що потребують обов'язкового врахування в психологічній роботі [2].

Дослідження особливостей емоційно-вольової сфери та особистісного розвитку при мовленнєвих порушеннях здійснювались такими вченими як Н. Базима, Г. Волкова, О. Жуліна, І. Мартиненко, В. Шкловський, М. Шеремет та ін. У працях В. Селіверстова, Н. Трауготт, Т. Флоренської зустрічаються дані про те, що страх і тривога як вторинні афективні розлади спостерігаються у дітей із такими порушеннями мовлення, як: заїканням, дизартрією, алалією, ЗНМ. Науковці Л. Виготський, А. Запорожець, С. Конопляста, С. Соботович, М. Поваляєва, М. Шеремет доводили, що недостатній рівень сформованості мовленнєвої діяльності у дітей значно впливає на процес засвоєння знань, умінь та навичок в освітньому процесі.

Тривожність є однією з форм вияву емоцій позитивної, нейтральної та негативної модальності. Виступаючи сигналом про небезпеку, вона привертає увагу особистості дитини із порушеннями мовлення до можливих труднощів, перешкод у досягненні мети, дає змогу мобілізувати сили й тим самим досягнути найкращого результату [4, с.156]. Емоції виявляються у формі різних переживань, серед них особливе місце займає тривога, від якої залежить успішність різних видів діяльності людини [1]. Наслідки тривоги змінюються в залежності від її ступеня та складності діяльності. Мовлення особливо чутливе до впливу тривоги. Так, діти з мовленнєвими порушеннями емоційно реактивні, спонтанно проявляють невротичні реакції у відповідь на зауваження, погану оцінку, неповажне ставлення з боку вчителя і дітей. Їхня поведінка може характеризуватися негативізмом, підвищеною збудливістю, агресією або, навпаки, підвищеною сором'язливістю, нерішучістю, жалювістю. Все це в цілому свідчить про особливий стан центральної нервової системи дітей, що страждають мовними розладами. О. Захаров зазначав, що, на відміну від дітей з нормальним мовленнєвим розвитком, діти з різними видами мовленнєвих порушень фактично відносяться до групи ризику стосовно розвитку тривожно-фобічних станів, оскільки навколишній світ переломлюється ними через не тільки незрілі, але і дефіцитарні сенсорні та емоційні структури [1].

У старшому дошкільному віці у дітей із порушеннями мовлення з'являється усвідомлення свого мовленнєвого порушення, боязнь справити на співрозмовника несприятливе враження, страх бути засудженим та осміяним через своє мовленнєве порушення, звернути увагу сторонніх на свій мовленнєвий дефект, не зуміти бути зрозумілим та висловити думку з причини мовленнєвого дефекту. Діти починають відчувати труднощі під час відповідей, хвилюються при розмові з незнайомими особами [3]. Поступово одні діти починають уникати мовленнєвих навантажень, різко обмежують мовні контакти (пасивна форма компенсації), інші, навпаки, стають агресивними, нав'язливими в спілкуванні (явище гіперкомпенсації) [4, с.155].

У ході досліджень науковець Дж. Маль встановив закономірність: чим більше виражена тривожність, тим більше у мовленні виражаються такі явища: семантично нерелевантні повторення фраз, частин фраз, окремого слова, складів; незавершеність слова (опускання частини слова), що супроводжується змінами у структурі речення або повтореннями; незавершеність речення (логічна або синтаксична) при відсутності подальших виправлень таких речень; обмовки, що

включають неологізми та парафазії; транспозиція окремих слів у реченні; зростання кількості самокорекцій; збільшення пауз нерішучості, як заповнених, так і незаповнених. Вчені В. Селіверстов, Н. Трауготт, Т. Флоренська відмічали залежність мовленнєвого негативізму від поведінкових проявів: чим більш виражені відхилення в загальній поведінці дитини, тим більш виражений мовленнєвий негативізм.

У своїх дослідженнях Л. Калмикова підкреслює, що у дітей з порушеннями мовлення тривожність проявляється наступним чином: замкнутість, негативізм, невпевненість у собі, напружений стан, підвищена дратівливість, уразливість, сльозливість. Іноді діти користуються мовленням лише в емоційно забарвлених ситуаціях. Через побоювання помилитися і викликати глузування вони намагаються уникати ситуацій, що вимагають живання мовлення, а якщо це не вдається, краще використувати жести.

У дослідженнях Т. Волковської і Г. Юсупової значна увага приділяється проблемам тривожності й інших негативних станів (фрустрації, невпевненості в собі, негативізму), які виникають у дітей із загальним недорозвиненням мовлення через переживання власного дефекту, порушення комунікативної взаємодії. Подальша розробка даної проблеми представлена в роботах А. Захарова, який переконливо доводив, що формування високого рівня тривожності, в першу чергу – самооцінної, а також інших негативних симптомокомплексів емоційної сфери дітей з загальним недорозвиненням мовлення в старшому дошкільному віці зумовлює підвищену емоційну виснажливості цих дітей, а також низький рівень здатності протистояти стресу.

Психологи Б. Кочубей і Е. Новикова вважають, що сама інтенсивність переживання тривоги, рівень тривожності в хлопчиків і дівчаток різні. У дошкільному й молодшому шкільному віці хлопчики більше тривожні, ніж дівчата. У дев'ять-одинадцять років інтенсивність переживань в обох статей вирівнюється, а після дванадцяти років загальний рівень тривожності в дівчат у цілому зростає, а в хлопчиків трохи знижується, хоча саме серед хлопчиків зустрічаються хлопці із серйозними порушеннями в цій сфері. Різняться дівчата й хлопчики тим, з якими ситуаціями вони зв'язують свою тривогу, як її пояснюють, чого побоюються.

Отже, аналіз науково-теоретичної літератури показав, що мовленнєве порушення значною мірою спричинює підвищення проявів тривожності, утруднює спілкування дитини з оточуючими людьми, особливо – з однолітками. На відміну від дітей з нормальним мовленнєвим розвитком, у дітей із порушеннями мовлення спостерігається підвищена тривожність, яка призводить до формування стійких паталогічних особистісних утворень.

Список використаних джерел:

1. Конопляста С.Ю., Сак Т.В.. Логопсихологія : навч. посіб. К. : Знання, 2010. 394 с.
2. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., переробл. та допов. К. : ЦУЛ. 2008. 271 с.
3. Мартиненко І.В. Логопсихологія: курс лекцій : навчальний посібник. К. : ДАІ. 2014. 100 с.
4. Шеремет М.К., Базима Н.В., Мороз О.В. Мовленнєва тривожність дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Проблема теорії і практики колекційної освіти. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. 2015. С. 151-159.

The article reveals the analysis of scientific and theoretical literature, which characterizes various scientific views on manifestations and signs of anxiety in children of the senior preschool age.

Key words: anxiety, emotions, speech impairment.

Отримано: 16.05.2019

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ПМР

Стаття розкриває аналіз науково-теоретичної літератури, що характеризує різні наукові погляди щодо розвитку емоційних переживань та формування емоційної сфери дітей дошкільного віку.

Ключові слова: емоції, емоційна сфера, переживання.

Зацікавленість та інтерес емоційними явищами, формування та функціонування емоційної сфери розглядалися як серед зарубіжних (Д. Ланге, В. Джемс, К. Ланге, Р. Плачич, К. Ізард, Я. Рейковський, та ін.), так і серед вітчизняних психологів (С. Рубінштейн, А. Лук, П. Якобсон, Г. Фортуна-тов, Л. Веккер, Л. Виготський, А. Леонтьєв, А. Запорожець, Я. Неверович, П. Симонов, А. Ковальова, А. Пуни та ін.).

Емоційна сфера – це саме та сфера, яка піддається бажаним змінам в процесі психологічної допомоги. Емоції супроводжуються внутрішніми змінами, це вплив почуттів на сприйняття та ставлення до певної ситуації [3, с.8-15].

С. Рубінштейн вказував, що людина здатна переживати почуття у момент певних подій у своєму житті, що і визначає її ставлення до тої чи іншої ситуації. Ним було виділено основні емоційні переживання: емоції, почуття, афекти та пристрасті. Вказував, що переживання утворюються послідовно, залежно від ставлення суб'єкта до ситуації та відбуваються безпосередньо через діяльність [3, с.188].

Е. Ізардом було виділено десять базових емоцій, що включають внутрішні переживання та зовнішній їх прояв. До позитивних, які мотивують: інтерес, радість, подив, сором, провина. До негативних: презирство, страх, відраза, горн, гнів. Інші емоції, відповідно до теорії К. Ізарда, є похідними [3, с.122-123].

Особливості емоційного розвитку дитини на етапі дошкільного дитинства вивчали психологи та педагоги такі як С. Рубінштейн, В. Віллонас, Л. Виготський, Л. Божович, О. Запорожець, І. Бех, К. Ізард, Є. Ільїн, Т. Кириленко, В. Кузьменко, О. Кульчицька, С. Максименко, Р. Павелків, Т. Піроженко, Ю. Приходько та інші.

О. Запорожець, В. Котирло, Ю. Приходько, Т. Титаренко розглядали емоційний розвиток як основу особистісного. Автори вважали, що у процесі психічного розвитку дошкільника проявляється соціалізація вродженої здатності до емоційних переживань, які поєднуються із ставленнями особистості. У процесі дошкільного періоду виділяють основні етапи емоційно-почуттєвого розвитку, на кожному з яких відбувається важливе та специфічне перетворення [3, с.34].

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців (О. Белової, Н. Гаврилової, С. Коноплястої О. Мاستюкової, Ю. Рібцун, Є. Собоатович та ін.) вказує, що у дітей із ПМР паралельно з порушеннями мовлення, слухової та зорової уваги, вербальної пам'яті, словесно-логічного й абстрактного мислення, спостерігається і недорозвиток емоційно-вольової сфери.

Згідно з дослідженнями С. Коноплястої, А. Обухівської, Т. Сак емоційно-вольова сфера дітей з порушенням мовлення має свої особливості які часто пов'язуються з комунікативними труднощами, в порівнянні емоційно-вольовою сферою дітей без мовленнєвих порушень. Вчені зазначають, що проблеми мовлення значною мірою впливають на внутрішній стан дитини та її поведінку [4, с.180].

Вчені Р. Левіна, І. Мартиненко, В. Тарасун, М. Шеремет, відмітили, що недорозвиток у мовленні має негатив-

ний вплив на розвиток у дошкільників емоційно-вольової сфери, пізнавальних.

Р. Левіна та Г. Чіркїна стверджували, що у дошкільників в яких присутні мовленнєві порушення які взаємопов'язані з різними сторонами їх психічного розвитку, негативно впливають на формування інтелектуальної, вольової, емоційної сфери. У дітей знижений об'єм запам'ятовування, погано відтворюють матеріал, нестійка увага, спостерігається знижений рівень узагальнення і усвідомлення дійсності. У таких дітей спостерігається значні особливості в емоційно-вольовій сфері, діти замкнуті, збудливі часто плаксиві.

І. Левченко, І. Марченко досліджуючи розвиток особистості дошкільників з порушенням мовлення, виявили значну частину особливостей, які полягають у зниженій самооцінці, комунікативних порушеннях, виявах тривожності й агресивності.

О. Вінокурова зазначає, що у віці п'яти-шести років діти починають усвідомлювати дефекти власного мовлення, хворобливо їх сприймають, стають мовчазними, сором'язливими та часто роздратовані. Дошкільники соромляться розмовляти, уникають слів із звуками, які вимовляють неправильно, такі діти не мають бажання відвідувати дитячий садок. Усвідомлення власної неповноцінності та труднощів у спілкуванні часто призводить до негативізму, бурхливого емоційного зриву. Може спостерігатися апатія, байдужість, в'ялість [1, с.37-41].

Отже, аналіз науково-теоретичних джерел показав, що порушення мовлення негативно впливає на весь психічний розвиток дитини, відбивається на її діяльності, поведінці, емоційній сфері. Діти з мовленнєвими порушеннями емоційно нестабільні. У дошкільників з порушенням мовлення знижена самооцінка, спостерігається комунікативні порушення, проявляються тривожність та агресивність.

Список використаних джерел:

1. Вінокурова О.В., Вінокурова С.М. Вплив мовленнєвих порушень на особистість, поведінку та емоційно-вольову сферу дитини. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 28.
2. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників / упоряд. І.В. Молодушкіна. 2-е вид. Харків : Основа, 2011. 207 с.: іл. (Серія «Творчому педагогу»).
3. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посібник. К. : Либідь. 2007. 256 с.
4. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М.К. Шеремет. К. : Знання, 2010. 293 с.

The article reveals the analysis of scientific and theoretical literature, which characterizes various scientific views on the development of emotional experiences and the formation of an emotional sphere among children of preschool age.

Key words: emotions, emotional sphere, experiences.

Отримано: 16.05.2019

ТРУДНОЩІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто причини виникнення труднощів у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення у процесі вивчення математики.

Ключові слова: математика, мислення, розвиток, розуміння.

У системі загальної середньої освіти одне із основних місць займає початкова школа, де закладається фундамент розумових, моральних та емоційно-вольових якостей особистості. Курс математики початкових класів є основою для осмисленого засвоєння математичних знань, формування умінь і навичок, а також і отримання математичної освіти в цілому.

Особливості розвитку математичних здібностей у дітей з типовим розвитком вивчали М. Богданович, А. Брушлінський, П. Гальперін, В. Давидов, В. Крутецький, Н. Мечинська та інші. [1, 3, 6].

Учні молодших класів опановують способи вивчення математичних понять, що дозволяють їм розв'язувати і життєві ситуації. Математичні завдання, вправи позитивно впливають на розвиток пізнавальної діяльності школярів (сприймання, пам'ять, мислення, мовлення, увага тощо). В дітей формуються нові і закріплюються в процесі застосування вже здобуті знання, вони набувають практичних вмінь, необхідних у повсякденному житті.

Пізнавальні процеси (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення та ін.) є складовою частиною людської, в тому числі і мовленнєвої діяльності, що забезпечують необхідну для неї інформацію. Вони дозволяють поставити мету, будувати плани і визначати зміст подальшої діяльності, продумувати про себе хід цієї діяльності, власні дії та поведінку, передбачити результати своїх дій і керувати ними по мірі виконання. А також, саме вони забезпечують засвоєння дитьми будь якого навчального матеріалу.

До недавнього часу вважалося (Т. Алтухова, Г. Косева, Р. Левіна, Є. Собонович, Л. Спірова, В. Строганова та ін.), що в усіх дітей з тяжкими порушеннями мовлення (надалі ТПМ) спостерігається неуспішність з читання і письма, що визначає труднощі засвоєння математики [1, 4, 5].

Однак на сучасному етапі визначено, що труднощі засвоєння математики обумовлені недорозвитком у них базових психічних процесів пізнавальної діяльності (Н. Гаврилова та ін.), симультанних та суцесивних синтезів (В. Тарасун та ін.) [5].

Є. Собонович стверджує, що в дітей з ТПМ виявляються вибіркові порушення розумових операцій: аналізу, синтезу, абстрагування, порівняння, узагальнення на вербальному матеріалі [4].

І. Власенко зауважує, що у молодших школярів з ТПМ тією чи іншою мірою несформовані усі пізнавальні процеси, структура порушень яких характеризується нерівномірністю. Особливості мисленнєвих процесів, сприймання, пам'яті, нестійкість емоційно-вольової сфери, специфіка мотивації цих учнів негативно впливають на успішність засвоєння ними навчального матеріалу [6].

В. Тарасун у своїх наукових працях відзначає, що в основі труднощів у навчанні дітей з ТПМ лежать такі причини, як: недорозвиток суцесивних та симультанних (перцептивних, мнестичних, мовленнєво-мисленнєвих) синтезів. Як наслідок у них недостатньо сформуються загальні (наочно-образне та логічне мислення, мовлення, увага, уява, пам'ять, моторика, оптико-просторові уявлення) та спеціальні (лінгвістичні, математичні, графічні, читацькі, природничі) навчальні здібності [5].

У дітей з порушенням мовлення у дошкільному віці і на початку шкільного навчання має місце вузький обсяг пам'яті (Є. Алмазова І. Власенко, Л. Волкова, С. Крутикова, Л. Шипіцина та ін.) порівняно з дітьми з типовим розвитком [2, 4, 5].

В наукових працях Н.С. Гаврилової зазначено, що в усіх дітей з ТПМ з первинно збереженим інтелектом спостерігається недорозвиток процесів та функцій пізнавальної діяльності. Рівень недорозвитку в учнів з ТПМ пізнава-

льної діяльності прямо не співвідноситься у них з рівнем недорозвитку мовлення. Рівень та особливості недорозвитку у дітей з ТПМ процесів та функцій пізнавальної діяльності мають, як спільні, так і відмінні особливості. У всіх учнів спостерігається недорозвиток сенсомоторної сторони мовлення й міцності запам'ятовування слухо-мовленнєвих слідів. Найбільші труднощі у них виявлено при проведенні порівняння (насамперед на вербальному матеріалі), а також здійсненні умовиводів. В частини учнів поряд з зазначеними функціями, процесами та операціями спостерігалася недостатня сформованість просторового праксису [5].

Нею також встановлено, що для частини учнів поряд з незначною не сформованістю кінетичного праксису, характерний значний недорозвиток регуляції та контролю слухо-мовленнєвої пам'яті. У іншій частини школярів спостерігається виражений недорозвиток кінетичного праксису, регуляції та контролю слухо-мовленнєвої та зорової пам'яті, а також такої операції мислення, як встановлення причино-наслідкових зв'язків [5].

У частини школярів поряд зі зазначеним недорозвитком кінетичного праксису Н.С. Гавриловою виявлено недостатню сформованість швидкості запам'ятовування зорово-просторових та слухо-мовленнєвих стимулів, регуляції та контролю зорової пам'яті. У них також помічено значний недорозвиток такої операції мислення, як порівняння. Також у частини учнів виявлено недорозвинені такі операції мислення, як групування та узагальнення [5].

У решти школярів спостерігається особливо значний недорозвиток всіх властивостей слухо-мовленнєвої та зорово-просторової пам'яті (обсягу, міцності запам'ятовування зорово-просторових та слухо-мовленнєвих стимулів, регуляції та контролю слухо-мовленнєвої та зорової пам'яті), а також значну не сформованість таких операцій мислення, як порівняння, групування, узагальнення. Доведено, що завдання, спрямовані на дослідження цих операцій мислення учні виконують з набагато меншою кількістю помилок у роботі з наочним матеріалом, ніж у роботі з опорою на вербальний матеріал. Можна вважати, що виражена не сформованість у них пам'яті зумовлює значні труднощі в процесі оперування інформацією в абстрактно-логічному плані.

Такі особливості пізнавальної сфери дітей з ТПМ є основними причинами наявності загальних та специфічних труднощів засвоєння математики. З огляду на це, можна вважати, що опора у навчанні на ці психічні процеси дає максимально ефективне засвоєння математики.

З огляду на це ми можемо припустити, що помилки обумовлені недорозвитком процесів і функцій пізнавальної діяльності будуть виникати у процесі вивчення математики у цієї категорії дітей.

Список використаних джерел:

1. Актуальные проблемы методики обучения математике в начальных классах / под ред. М. Моро, А. Пышкало. М. : Просвещение, 1997. 342 с.
2. Андрушишина Л. Особливості довільної пам'яті у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Дефектологія*. 1999. №4. С. 20-28.
3. Бантова М.О. Методика викладання математики в початкових класах. К. : Вища школа, 1992. 288 с.
4. Собонович Є.Ф. Формирование правильной речи у детей с моторной алалией. К. : ИСИО, 1991. 150 с.
5. Тарасун В.В., Гаврилова Н.С. Особливості навчання математики молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В.С., 2007. 268 с.
6. Усанова О.Н., Гаркуша Ю.Ф. Особенности произвольного внимания детей с моторной алалией. *Недоразвитие и утрата речи*. М., 1985. С. 23-28.

In the article deals with the causes of difficulties are considered for junior schoolchildren with severe speech disorders in the process of studying mathematics.

Key words: mathematics, thought, development, understanding.

Отримано: 16.05.2019

УДК 376-053.4-056.313

А. В. Мішеніна, магістрантка 1 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДОШКІЛЬНИКАМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто проблему корекційно-виховної роботи з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями. Визначено особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: корекційно-виховна робота, дошкільники з інтелектуальними порушеннями.

Постановка проблеми: Одним із актуальних питань спеціальної освіти є організація корекційно-виховної роботи з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями. Корекційно-виховна робота традиційно орієнтована на формування і розвиток пізнавальної, емоційної, вольової та соціальної сфери особистості дитини. Тому важливо визначити та врахувати особливості психофізичного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями з метою організації якісної корекційно-виховної роботи.

Аналіз останніх досліджень. У корекційній психології вивчалися різні аспекти проблеми корекційно-виховної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями (В. Бондар, Л. Ваніна, І. Єременко, В. Липа, С. Миронова, В. Синьов, Н. Стадненко, О. Хохліна та ін.). Вчені виділили загальні та специфічні особливості цієї категорії дітей і обґрунтували особливості освітньої роботи ними. Проблеми виховання дітей з інтелектуальними порушеннями дошкільного віку стали предметом досліджень А. Висоцької, Г. Блеч, І. Гладченко, О. Катаєвої, А. Міненко, О. Стребелевої, С. Трикоз, О. Чеботарьової та ін.

Мета теоретично обґрунтувати особливості корекційно-виховної роботи з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Дошкільний вік є важливим етапом у розвитку кожної дитини, упродовж якого відбувається значне накопичення чуттєвого досвіду дитини, активний розвиток мислення, уяви, довільної уваги та смислової пам'яті, формування особистості дитини, набуття нею першого соціального досвіду. У цьому віці дитина оволодіває загальними знаннями, вміннями та навичками в набутті психічних якостей, необхідних для подальшого життя. Усі новоутворення дошкільного віку стають певним рівнем пізнавальної активності, самостійності та творчості. Однією з основних умов розвитку психіки дитини та шляхів її вивчення є гра як провідна діяльність дошкільного віку [1]. У процесі гри у дитини з'являється потреба активно впливати на речі, предмети, що її оточують, розвиваються інтелектуальні, емоційні, вольові якості особистості.

Певні відмінності є у розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. В. Золотоверх, М. Матвєєва, В. Синьов, О. Хохліна та ін. зазначають, що у дошкільників з інтелектуальними порушеннями спостерігається порушена здатність до концентрації та уваги, здатність до запам'ятовування сповільнена. У поведінці відсутня мотивація, страждає цілісність сприймання, набутий досвід із використанням засобів не переноситься у нову ситуацію. У дітей з інтелектуальними порушеннями наочно-дійове мислення характеризується значним відставанням у темпі розвитку. Дошкільники не завжди розуміють, що виникає проблемна ситуація, якщо і розуміють, то не пов'язують її з необхідністю використання допоміжних засобів. Діти з інтелектуальними порушеннями не орієнтуються у просторі, не можуть оцінити властивості предметів і відношення між ними, а тому їхні дії можуть бути непродуктивними, здійснюватися безкорисливо, не мати характеру власних спроб. У дітей з інтелектуальними порушеннями спостерігаються менші можливості в оволодінні грою та навичками самообслуговування [3; 6]. Однією з основних причин неповноцінного пристосування дошкільників з інтелектуаль-

ними порушеннями до умов навколишнього середовища є їх невміння доцільно користуватися набутими знаннями та вміннями під час розв'язування практичних життєво важливих завдань. Всі ці особливості виступають негативними факторами для повноцінного розвитку дітей та обумовлюють необхідність спеціальної корекційно-виховної роботи.

У процесі корекційно-виховної роботи у спеціальних закладах дошкільної освіти використовується відповідна програма розвитку дітей, яка складена з урахуванням особливостей психофізичного розвитку вихованців з інтелектуальними порушеннями. Відповідно до «Програми розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю», рекомендованої листом Міністерства освіти і науки України від 12.04.2013 року № 1/11-6940 корекційно-виховна робота з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями здійснюється за такими напрямками [5, с.71]: розвиток мовлення; формування елементарних математичних уявлень; музичне виховання; фізичне виховання та основи здоров'я; ігрова діяльність; ознайомлення з навколишнім середовищем; сенсорне виховання.

Л. Вавіна, Т. Дегтяренко та ін. зазначають, що у спеціальному дошкільному закладі освіти всі заняття проводяться з урахуванням рівня психофізичного розвитку кожної дитини, реалізуючи принципи індивідуального та диференційованого підходу. Розвиток пізнавальних процесів вихованців здійснюється усіма фахівцями закладу дошкільної освіти: вихователем (дефектологом), музичним керівником, вчителем-логопедом, практичним психологом, вихователем з фізичного виховання. Одним із найважливіших принципів корекційно-виховної роботи є принцип практичної спрямованості навчання. Зокрема, педагоги готують дітей до опанування навичок самообслуговування, культури поведінки, засвоєння сенсорних еталонів у процесі предметно-практичної діяльності та у повсякденному житті [2].

У процесі правильно організованої корекційно-виховної роботи діти стають більш розвиненими у особистісному плані. Відповідно до досліджень О. Катаєвої, Н. Морозової, О. Стребелевої, у дошкільників з інтелектуальними порушеннями формується позитивне емоційне ставлення до власної діяльності та діяльності однолітків [4]. Побудова цілісної системи корекційно-виховної роботи з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями потребує виявлення не лише недоліків, а й позитивних можливостей дітей даної категорії. Вплив на різні сторони розвитку дитини з особливими освітніми потребами повинен бути комплексним, тобто спрямованим на усунення або полегшення недоліків та розвиток пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, фізичних та моторно-рухових навичок поведінки та особистості дитини в цілому.

Висновки. Отже, дошкільники з інтелектуальними порушеннями характеризуються певними особливостями розвитку, що ускладнюють процес підготовки дітей до шкільного навчання. Правильно організована корекційно-виховна робота з урахуванням особливостей дітей з порушенням розумового розвитку дає змогу краще підготувати дітей до навчальної діяльності у порівнянні з дітьми без спеціальної дошкільної підготовки. Це свідчить про важливість та необхідність своєчасного включення дошкільників у процес корекційно-виховної роботи.

Перспективи подальших досліджень. Експериментальне підтвердження ефективності використання інтерак-

тивних папок-лепбуків у корекційно-виховній роботі з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями.

Список використаних джерел:

1. Богуш А., Варяниця Л. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Луґанськ : Альмамагер, 2006. С. 132-135.
2. Вавіна Л., Дегтяренко Т. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами : навчальний посібник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 302 с.
3. Золотоверх В. Нариси з історії спеціальної дошкільної педагогіки : монографія. К. : Науковий світ, 2004. 196 с.
4. Катаева А., Стребелева Е. Дошкольная олигофренопедагогика: ученик для студентов педагогических вузов. М. : Владос, 1998. 208 с.

5. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
6. Сильов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник. К. : Знання, 2008. 359 с.

The article deals with the problem of correctional work with preschoolers with intellectual disorders. The features of correctional work with children with intellectual disabilities are determined.

Key words: correctional and educational work, preschoolers with intellectual disorders.

Отримано: 16.05.2019

УДК 159.953:001.891

Н. Невмержицька, студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА СУТНІСТЬ ПАМ'ЯТІ ЯК ПСИХІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття розкриває аналіз науково-теоретичної літератури, що характеризує різні наукові погляди й сутність пам'яті як психічного процесу.

Ключові слова: пам'ять, збереження, процеси, запам'ятовування.

В різні періоди розвитку науки дослідженням пам'яті цікавилися вчені багатьох наук, насамперед це філософи (Арістотель, Дж. Локк та ін.), фізіологи (О. Лурія, І. Павлов, І. Сеченов, Е. Хомська та ін.), психологи (П. Блонський, Г. Еббінгауз, П. Зінченко, О. Леонт'єв, А. Смирнов, Ю. Трофімов), педагог – К. Ушинський [3, с.151].

Зокрема, такі філософи як Арістотель, А. Бергсон, Дж. Локк в пам'яті вбачали чинник розвитку суспільства, бо саме завдяки їй відбувається передача суспільного досвіду, традицій та інших надбань соціуму.

Зі своєї сторони, нейрофізіологи (О. Лурія, І. Павлов, І. Сеченов та ін.) досліджували основну фізіологічну складову пам'яті. І. Павлов вважав, що пам'ять формується від умовних рефлексів та нервових зв'язків, які утворюються в процесі отримання нового матеріалу та відображення його слідів в блоках мозку, що відповідають за всі процеси пам'яті [2, с.225]. І. Сеченов зазначав, що роль пам'яті в житті людини – це розвиток та становлення особистості.

У працях психологів (П. Блонського, Л. Виготського, П. Зінченка, С. Максименка, С. Рубінштейна, О. Смирнова, Ю. Трофімов) вказується на важливість правильного функціонування всіх складових організму і психіки людини.

О. Скрипченко доводив, що пам'ять посідає одне з чільних місць в класифікації пізнавальних процесів, адже виконує об'єднуючу роль всіх етапів життя людини [3, с.150].

С. Максименко вказував, що пам'ять має значну роль в процесі здобуття нових вмінь та навичок, оволодіння раніше невідомими операціями та діями [2, с.218].

Ю. Трофімов зазначав, що пам'ять – це психічний процес відображення, збереження і відтворення у психіці образів навколишньої дійсності. Вона складається з таких процесів: збереження, забування, відтворення, запам'ятовування.

Л. Виготський один з перших, хто систематично досліджував природну пам'ять, ту, яка існує від народження, та доводив, що з віком вона перетворюється у вищу форму, і зазначав, що у фізіологічному розвитку вона має складну структуру зі системи знаків.

Відомий психолог О. Леонт'єв, він прийшов до висновку, що пам'ять – це знакова система, від постійного тренування вона розвивається, і стає можливе свідоме керування нею в подальшому.

А. Смирнов дослідив, що мимовільне запам'ятовування відбувається весь час, але чітко зберігаються ті події, які досить міцно пов'язані із нинішньою діяльністю індивіда.

П. Зінченко, з'ясував, що не залежно від рівня уваги, запам'ятовування предметів відбувається за цільовою діяльністю, без докладання зусиль.

П. Блонський першим виділив рухову, емоційну, образну, словесно-логічну пам'ять та описав особливості

розвитку кожного виду. Першою розвивається моторна (рухова) пам'ять.

П. Блонський та П. Симонов сходилися на думці, що емоційно значущі події зберігаються в пам'яті довше, ніж безчуттєві. Емоційна пам'ять, яка зберігає почуття тієї чи іншої події.

Р. Аткинсон за часом закріплення та зберігання матеріалу поділяв пам'ять на довготривалу, короткочасну і сенсорну [3, с.162].

Відомий педагог К. Ушинський вказував, що постійне використання існуючих знань, їх повторення, постійна актуалізація та доповнення забезпечують гідний рівень розвитку пам'яті [2, с.224].

Низка науковців різних галузей (Б. Зейгарник, П. Зінченко, В. Келер, О. Леонт'єв, І. Павлов, А. Смирнов та ін.) досліджували природу пам'яті і ними було виділено ряд теорій.

З психологічного погляду виділено: асоціативна, біхевіористична, діяльнісна, гештальт-психологічна.

Асоціативна – одна з найпоширеніших теорій, в основі якої лежить вчення Арістотеля про різні види асоціацій. В. Вунд, виділив три типи асоціацій для запам'ятовування: асоціації між словами, між ознаками та спільними рисами [3, с.151].

Прихильниками гештальт-психологічної теорії стали Б. Зейгарник, В. Келер, які доводили, що матеріал, який має чітку структуру, точність викладу, запам'ятовується краще.

Біхевіористична, представники – Е. Торндайк, Дж. Уотсон, які вказували, що для якісного запам'ятовування необхідна дія багатьох факторів: кількість часу, зацікавленість нею і емоції, які виникли в результаті та слугували підкріпленням.

Прихильниками діяльнісної теорії були Л. Виготський, П. Зінченко, Ж. Піаже, Т. Рібо, А. Смирнов та ін. Л. Виготський виявив, що вища форма пам'яті – довільна, виникає під час онтогенетичного розвитку. П. Зінченко зазначав, що мимовільна пам'ять слугує основою для всієї діяльності.

Прихильником фізіологічної теорії пам'яті був І. Павлов, який доводив, що в основі процесів пам'яті лежить утворення нервових зв'язків у мозку людини [2, с.219].

Біохімічна теорія тісно пов'язана з фізіологічною, її прихильником Д. Макконелом було виділено два рівні запам'ятовування.

Науковцями П. Зінченком та А. Смирновим було досліджено, яким чином відбувається запам'ятовування: якщо індивід має мету закріпити матеріал, то це – довільна пам'ять, якщо в нього немає такого наміру – мимовільна. А. Смирнов вказував, що мимовільне запам'ятовування є якісним під час активних дій особистості та у випадку ная-

вності у індивіда яскравих емоцій, що буде слугувати закріпленню матеріалу на довготривалий період і значно повніше [1, с.56].

Таким чином, аналіз наукової термінології доводить, що пам'ять це – психічний процес, який забезпечує можливість отримувати, зберігати та використовувати інформацію.

Отже, аналіз літературних джерел показав, що пам'ять – це психічний процес, який на основі сприйняття оточуючої інформації здатен забезпечити її збереження, відтворення та використання. Визначено, що у пізнавальній діяльності пам'ять взаємопов'язана з усіма психічними процесами; в залежності від тривалості збереження матеріалу поділяється на: короткочасну, сенсорну та довготривалу; за збереженням матеріалом: емоційну, рухову (моторну), образну і словесно-логічну: у момент докладання зусиль: мимовільну, довільну.

УДК 373-056.34:37.091.31-059.1

Г. А. Саврук, студентка 1 курсу магістратури факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО ДІТЕЙ ІЗ ЗПР В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі реалізації індивідуального підходу до дітей із затримкою психічного розвитку в умовах інклюзивного навчання.

Ключові слова: індивідуальний підхід, діти із затримкою психічного розвитку, інклюзивне навчання.

Постановка проблеми. Проблема навчання дітей із затримкою психічного розвитку (далі – ЗПР) в системі інклюзивного навчання є досить актуальною. Оскільки виникають труднощі в організації освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, які пов'язані з недостатнім матеріально-технічним забезпеченням, неприйняттям дітей із ЗПР однокласниками з типовим розвитком, методичною і психологічною неготовністю педагогів до роботи з цією категорією школярів.

Аналіз останніх досліджень. В Україні питанням впровадження інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку займаються В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, М. Матвеева, В. Тарасун та інші. Проблему організації навчально-виховного процесу дітей із ЗПР в умовах інклюзивного навчання досліджували О. Вержиковська, Т. Ілляшенко, С. Миронова, В. Синьов та інші. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, які присвячені проблемі інклюзивної освіти, багато питань щодо навчання дітей із ЗПР залишаються нерозглянутими. У результаті у педагогів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням виникає багато труднощів у роботі з цією категорією дітей.

Метою статті є висвітлення особливостей реалізації індивідуального підходу до школярів із ЗПР в умовах інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. Процес навчання і виховання учнів із ЗПР ускладнюється індивідуальними характеристиками, пов'язаними з їхнім діагнозом. ЗПР визначають як уповільнення темпів розвитку, що проявляється у: недостатності загального запасу знань та обмеженості кола життєвих уявлень, уповільненому темпі дозрівання різних психічних функцій, незрілості мислення, швидкій втомі під час інтелектуальної діяльності, перевазі ігрових інтересів над учбовими, збідненому словниковому запасі, наявності окремих недоліків мови (у цілому мовлення не має грубих порушень лексики та граматичної будови), неспівпадінні у часі прояву відхилень та істотних відмінностей в ознаках.

У медицині ЗПР відносять до групи межуючих форм інтелектуальних порушень. З точки зору клініцистів цей стан характеризується сповільненим темпом психічного розвитку, негрубими порушеннями пізнавальної діяльності, особистісною незрілістю.

К. Лебединська, беручи за основу класифікацію М. Певзнер, Т.Власової та інших вчених, запропонувала клінічну класифікацію ЗПР із врахуванням етіологічного принципу. Вона розрізняє 4 варіанти:

1) ЗПР конституційного походження;

Список використаних джерел:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : навч. посібник. Кам'янець-Подільський, 2002. 96 с.
2. Максименко С.Д. Соловйенко В.О. Загальна психологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2000. 543 с.
3. Скрипченко О.В. Загальна психологія: курс лекцій. Київ, 1997. 436 с.

The article reveals the analysis of scientific and theoretical literature that characterizes various scientific views and the essence of memory as a mental process.

Key words: memory, preservation, processes of memorization.

Отримано: 16.05.2019

- 2) ЗПР соматогенного походження;
- 3) ЗПР психогенного походження;
- 4) ЗПР церебро-органічного генезу [3, с.24].

Успішність інклюзивного навчання дітей із ЗПР залежить не тільки від типологічних особливостей цієї категорії дітей, а й від індивідуальних властивостей кожного з варіантів.

При ЗПР конституційного характеру (психофізичний інфантилізм) наявне поєднання недорозвитку емоційно-вольової сфери, психічної сфери з інфантильним типом тілобудови, недостатністю моторного розвитку, мовлення. У корекційній роботі з дітьми в першу чергу формують навички самостійної діяльності, навчальні та пізнавальні мотиви, вміння регулювати свою поведінку та навички самоконтролю.

При ЗПР соматогенного походження наявна емоційна незрілість, знижена фізична та інтелектуальна працездатність, уповільнені основні види діяльності, яскраво проявляється нерішучість. Корекційна робота спрямована на підвищення працездатності, розвиток впевненості у своїх можливостях та зміцнення фізичного здоров'я.

При ЗПР психогенного походження залежно від причин, що призводять до порушення у дітей, наявні відчуття власної неповноцінності, адаптивні та асоціальні форми поведінки, різні невротичні утворення. Ці діти більш за все потребують допомоги психолога, допомоги в організації різних видів діяльності, чіткого режиму дня.

Найбільш складним варіантом є ЗПР церебро-органічного походження. Цей варіант набуває більшої стійкості та виразності порушення як в емоційно-вольовій сфері за типом органічного інфантилізму, так і в пізнавальній сфері. Корекційна робота з цими дітьми направлена на розвиток особистості, потребує впливу на пізнавальні психічні процеси, емоційно-вольову сферу та поведінку. Якщо порушення ще поєднується з педагогічною занедбаністю, то перед початком навчання потрібно подолати прогалини у знаннях та практичному досвіді дитини [2, с.76].

Індивідуальний підхід в освітньому процесі передбачає таку організацію навчання дітей із ЗПР, за якої при добір засобів, прийомів, темпу навчання враховуються індивідуальні особливості учнів, різний рівень розвитку їхніх здібностей. Індивідуальний підхід здійснюється також в умовах колективної роботи класу в межах одних і тих же завдань та однакового змісту навчання, тобто всі учні повинні оволодіти знаннями, вміннями і навичками, визначеними програмою для певного класу [1, с.121].

У процесі корекційної роботи слід враховувати структуру порушеного розвитку учнів із ЗПР, загальні особливості їхньої діяльності, які виявляються при вивченні навчальних предметів у школі, і ті особливості, які пов'язані зі

специфікою кожного навчального предмету і виражаються в окремих конкретних труднощах [2, с.75].

Висновки та перспективи дослідження. Успішність інклюзивного навчання дітей із ЗПР залежить від типологічних особливостей цієї категорії дітей та індивідуальних особливостей кожного учня.

Перспективним напрямком нашого дослідження є вивчення особливостей реалізації індивідуального підходу до дітей із ЗПР у системі інклюзивного навчання.

Список використаних джерел:

1. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Кам'янець-Подільський, 2015. 311 с.

УДК 376:616.896-053.5

Я. С. Семко, магістрантка 1 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

ОСОБЛИВОСТІ РАННЬОЇ КОРЕКЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена актуальній проблемі ранньої корекційної допомоги дітям з особливими потребами. Рання корекційна допомога має ґрунтуватися на індивідуальній психолого-педагогічній оцінці розвитку дитини та надаватися всієї сім'ї. Рання корекційна допомога є однією з умов успішного розвитку дитини з особливими потребами, та її подальшої соціалізації.

Ключові слова: діти з порушеннями психофізичного розвитку, рання корекційна допомога, профілактика порушень розвитку, сім'я.

Постановка проблеми. Розвиток демократичних інститутів у державі, формування духовної культури та моральних цінностей особистості, її соціально-економічний статус значною мірою визначається рівнем освіти дітей, ставленням до них як до найвищої соціальної цінності [1]. Визнання українським суспільством пріоритету загальнолюдських цінностей вимагає від освіти нового ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, вирішення питань їх соціалізації та інтеграції. Однією з актуальних проблем інтегрування таких дітей в соціум є надання їм якомога ранішої корекційної допомоги. В сучасній корекційній педагогіці проблема корекційної допомоги дітям раннього віку є перспективним напрямом наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень. Актуальним проблемам навчання і виховання дітей з особливими потребами присвячені наукові дослідження В. Бондаря, О. Гаврилова, В. Засенка, А. Колупасової, С. Миронової, В. Липи, В. Синьова, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та ін. У їх роботах акцентується увага на гальмівних факторах, що стримують ефективність процесу навчання і виховання означеної категорії осіб, пропонуються напрями його оптимізації. Одним із факторів, що призводять до ускладнень в розвитку дітей є несвоєчасне надання їм психолого-педагогічної допомоги. Тому актуальною проблемою сьогодення вчені (Д. Ісаєв, М. Матвєєва, С. Миронова, Ю. Разенкова, В. Ремажевська, Д. Шульженко та ін.) виділяють ранню корекційну допомогу дітям з психофізичними порушеннями.

Мета статті полягає у визначенні особливостей ранньої корекційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Ще Л.С. Виготський довів, що чим раніше створюються спеціальні умови для розвитку і виховання дитини з психофізичними порушеннями, тим менше виникає вторинних ускладнень розвитку і значно легше здійснюється процес її соціалізації. Причиною цього є надзвичайна пластичність мозку в ранньому віці, його особлива сприйнятливості до зовнішніх впливів. Щоб дитина швидко адаптувалася до умов життя, а в її організмі активніше відбувалися процеси компенсації пошкоджених функцій, психолого-педагогічний супровід має враховувати рівень розвитку дитини, наявні у неї труднощі й проблеми. Поєднання можливостей організму дитини раннього віку з відповідним психолого-педагогічним супроводом може значною мірою нейтралізувати вплив первинного порушення на процес психофізичного розвитку дитини, і є потужним фактором профілактики соціальної дезадаптації. Отже значущість ранньої корекційної допомоги повністю доведена теорією й практикою.

2. Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності. Кам'янець-Подільський, 2014. 260 с.
3. Ілляшенко Т.Д., Бастун Н.М., Сак Т.В. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання. К., 1997. 128 с.

The article is devoted to the actual problem of the implementation of an individual approach to children with delayed mental development under conditions of inclusive education.

Key words: individual approach, children with delayed mental development, inclusive education.

Отримано: 16.05.2019

Водночас аналіз стану дошкільної освіти в Україні свідчить про відсутність належних технологій ранньої диференціальної діагностики, обліку (бази статистичних даних) дітей з особливими потребами, системи консультативно-методичної та ранньої корекційно-реабілітаційної допомоги дітям та їх родинам, хоча в нашій державі й прийнято низку документів щодо розв'язання цих проблем.

Діючі моделі раннього втручання існують в наш час в багатьох країнах (США, Данія, Англія, Польща, Чехія та ін.), в окремих з них (Нідерланди) створена єдина державна система своєчасного виявлення і корекції порушень розвитку у дітей. На жаль, в Україні в силу конкретних історичних, соціальних і організаційно-методичних умов така система лише починає створюватись.

Робота державних інституцій спрямована на разі на вирішення таких проблем:

- розробка і запровадження змісту й методики психолого-педагогічного вивчення дітей раннього віку з особливими потребами;
- організація роботи закладів, відділень, служб ранньої корекційної допомоги;
- постійний психолого-педагогічний супровід дитини раннього віку з особливими потребами до моменту зарахування її в заклад дошкільної чи середньої освіти за принципом наступності;
- надання психологічної та педагогічної допомоги родині, що виховує дитину з особливими освітніми потребами;
- вивчення зарубіжного досвіду ранньої корекційної допомоги;
- наукові пошуки в галузі абілітаційної допомоги.

Вченими (Д. Брікер, Л.С. Виготський, Ю.А. Разенкова, Є.А. Стрєбелева, Л.М. Шипіцина та ін.) визначені принципи ранньої корекційної допомоги дітям з особливими освітніми потребами. Зокрема: урахування онтогенетичного розвитку психофізичних функцій; організація ранньої корекційної допомоги через діяльність; комплексність у корекційній роботі; участь у ранній корекційній роботі сім'ї дитини; психолого-педагогічний супровід родини; індивідуальний підхід; соціальна інтеграція та інклюзія.

Всі дослідники цієї проблеми і практики наголошують на тому, що рання корекційна допомога є комплексною, у поєднанні таких складових: педагогічна, психологічна, соціальна, лікувальна робота. Відповідно рання корекційна допомога має здійснюватись шляхом взаємодії таких фахівців: лікарі, корекційні педагоги (педагоги-дефектологи), психологи, вихователі, соціальні педагоги, соціальні працівники. Робота з дитиною планується та здійснюється цими спеціаліста-

ми спільно, узгоджується, регулярно обговорюється. Але в центрі взаємодії має бути родина. Адже рання корекційна допомога – це допомога всій сім'ї, а не лише дитині.

Висновки та перспективи дослідження. Теоретичне вивчення проблеми дослідження та її аналіз в практиці дозволяють зробити висновок про те, що раннє психолого-педагогічне вивчення дитини та грамотна організація корекційної допомоги різко підвищує ймовірність досягнення дитиною норми рівня психічного розвитку, а, отже, рання корекційно-педагогічна робота сприятиме повній інтеграції в соціум. Перспективними науковими пошуками мають бути зміст і методи диференційованої ранньої корекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел:

1. Вступ до абілітації та реабілітації дітей з обмеженнями життєдіяльності : навчально-методичний посібник. Київ : ГЕРБ, 2007. 288 с.
2. Закон України «Про надання спеціальної ранньої допомоги дітям-інвалідам». *Урядовий кур'єр*. 2003. №11. С. 26-41.

УДК 376-056.36

А. А. Суббота, студентка 3 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

ОСОБЛИВОСТІ НАПИСАННЯ ТВОРІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Стаття присвячена проблемі розвитку писемного мовлення учнів з інтелектуальними порушеннями. Представлено результати дослідження, що засвідчили переважання низького рівня написання творів у старшокласників з інтелектуальними порушеннями. Визначено особливості написання творів старшокласників з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: писемне мовлення, твори, методика дослідження, старшокласники з інтелектуальними порушеннями.

Постановка проблеми. Нова Українська школа визначає спілкування державною мовою як необхідну життєву компетентність. Сучасний учень має вміння за допомогою мовлення висловлювати свої думки, почуття, факти, тлумачити поняття. Особливо актуальним є розвиток писемного мовлення. Оскільки у самостійному житті випускники мають володіти вміннями писати ділові папери, резюме, спілкуватися у соціальних мережах та ін.. З розвитком технічного прогресу, а саме появою комп'ютерних технологій, значною мірою зросла потреба у цій формі комунікації.

Аналіз досліджень і публікацій. У корекційній психопедагогіці проблеми писемного мовлення досліджували А. Аксьонова, О. Борақ, Л. Вавіна, А. Висоцька, О. Гаяш, М. Гнездилов, І. Даниліна, І. Дмитрієва, Н. Кравець, Н. Любич, М. Матвєєва, Л. Одинченко, В. Петрова, Г. Піонтківська, Г. Плешканівська, Т. Улянова та ін. Аналіз праць вчених свідчить, що процес формування писемного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями є ускладненим, що слід враховувати у процесі навчання.

Метою дослідження є визначити особливості написання творів учнів з інтелектуальними порушеннями старшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. М. Шеремет зазначає, що писемне мовлення являє собою графічно оформлене мовлення, організоване на основі буквених зображень. Воно звернене до широкого кола читачів, позбавлене ситуативності, припускає поглиблення навичок звуко-буквеного аналізу, вміння логічно і граматично правильно передавати свої думки, аналізувати написане та вдосконалювати форму вираження [1, с.10].

Порушення мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями виникає як вторинне відхилення, що впливає безпосередньо на розвиток особистості та емоційно-вольової сфери. Л. Вавіна, М. Гнездилов, М. Матвєєва, В. Петрова, Г. Піонтківська та ін. зазначають, що в учнів з інтелектуальними порушеннями відзначаються значні труднощі формування навички письма та зв'язного писемного мовлення [2; 3]. Це обумовлює необхідність пошуку нових методів розвитку писемного мовлення учнів з інтелектуальними порушеннями.

Дослідження проводилось на базі Кам'янець-Подільського багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру, Кам'янець-Подільської спеціалізованої загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1, Хотинської спеціальної загальноосвіт-

3. Миронова С.П. Педагогічна допомога дитині раннього віку з особливостями психофізичного розвитку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2011. №5. С. 65-72.
4. Рання комплексна діагностика і реабілітація дітей з сенсорними порушеннями: реалії та перспективи. *Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю: статті та лекції*. Львів : Український бестселер, 2010. 360 с.

The article is devoted to the actual problem of early correctional help to children with special needs. At the current stage of development of the education of these children in Ukraine, early intervention is one of the most promising scientific researches. Early correctional care should be based on an individual psychological and pedagogical assessment of the development of the child and provided to the whole family. Early correctional care is one of the conditions for the successful development of a child with special educational needs and its further socialization.

Key words: children with disorders of psychophysical development, early correctional help, prevention of developmental disorders, family.

Отримано: 16.05.2019

ної школи-інтернату № 1. У дослідженні брало участь 34 учні 9-х класів, з них: 20 учнів з інтелектуальними порушеннями та 14 учнів з типовим розвитком.

Процедура проведення дослідження відбувалась з урахуванням методики написання творів за описом картини. Після написання творів здійснювався якісний та кількісний аналіз робіт. Оскільки твори учнів з інтелектуальними порушеннями мають лише навчальну мету та не підлягають контрольному оцінюванню, ми здійснювали аналіз написаних творів учнів на основі критеріїв характеристики оцінювання творів, розробленої Л. Вавіної та загальних критеріїв оцінювання письмових робіт, які були адаптовані у відповідності до мети дослідження. Оцінювання творів здійснювалося за такими показниками: 1) зміст та обсяг твору; 2) лексичні, граматичні і стилістичні помилки; 3) орфографічні та пунктуаційні помилки.

За результатами узагальненого аналізу було визначено, що **високий** рівень написання творів було виявлено у 78,57% учнів з типовим розвитком. Серед учнів з інтелектуальними порушеннями високого рівня виявлено не було. Твори цих учнів характеризуються, послідовним, структурним та оригінальним викладом думок, вичерпним розкриттям теми, правильним розумінням поставленого завдання, вони достатні за обсягом. У творах спостерігається багатство словника, різноманітність та точність слововживання, стилістична єдність; відсутні зайві описи, достатній опис різних деталей. Учні допускали не більше 5-6 граматичних, стилістичних та лексичних помилок. У творах були наявні поодинокі орфографічної та пунктуаційної помилки.

Середній рівень написання творів було виявлено у 20% старшокласників з інтелектуальними порушеннями та 21,43% однокласників з типовим розвитком. Їхні твори характеризуються певною завершеністю. За обсягом вони невеликі (в середньому 1 сторінка). Твір написаний структурно, проте тема твору розкрита не достатньо послідовно, виклад думок не ґрунтовний та не повний. Ці учні не достатньо аргументували свої судження та не точно добирали слова по змісту. Описи збудненні, прикметники зустрічаються рідко. В окремих реченнях відсутня стилістична єдність. Учні допускали 7-10 граматичних, стилістичних та лексичних помилок. У творах визначалась значна кількість орфографічних та пунктуаційних помилок (від 9 до 14).

Низький рівень написання творів було виявлено у 80% учнів з інтелектуальними порушеннями. Серед респондентів з типовим розвитком низького рівня виявлено не

було. Висловлювання у творі побудовані фрагментарно, думки викладені на елементарному рівні, їм бракує зв'язності та цілісності. Учні не розкрили тему, не дотримувались структури та послідовності написання твору. Речення прості, однослівні, аграматичні. У творах переважають іменники та дієслова. Їхні роботи містили більше 10 граматичних, стилістичних та лексичних помилок та більше 15-16 орфографічних та пунктуаційних помилок.

Узагальнені результати дослідження дозволили нам визначити **особливості написання творів** за картиною учнів старших класів з інтелектуальними порушеннями, а саме: твори є малими за обсягом; відсутня послідовність викладу думок; учні не дотримуються заданої теми, відступають від неї; практично відсутні самостійні судження, а наявний перелік зображуваних предметів та об'єктів; словник збіднений, переважають іменники та дієслова; часте вживання слів у неправильному значенні; велика кількість граматичних, лексичних, орфографічних та пунктуаційних помилок.

Висновки. Отже, твори є мало доступними для учнів з інтелектуальними порушеннями. Результати дослідження засвідчили переважання низького рівня написання творів у старшокласників з інтелектуальними порушеннями. Визначенні особливості написання творів свідчать про необхідність корекційної роботи з метою підвищення рівня написання творів старшокласників з інтелектуальними порушеннями.

УДК 376-053.5-056.264:81-028.31

В. Стебівка, магістрантка 2 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО БОКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ПОМІРНИМ СТУПЕНЕМ ПОРУШЕННЯ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

У статті подано аналіз існуючих наукових досліджень, що стосуються дітей з помірним ступенем порушення розумового розвитку, узагальнено особливості лексичного боку мовлення дітей з помірним ступенем. Висвітлено методи навчання та корекції лексики, збагачення словникового запасу.

Ключові слова: помірний ступінь порушення розумового розвитку, діти з особливими освітніми потребами, корекція лексичного боку мовлення, розвиток навичок розмовного мовлення, способи комунікації дітей з порушенням розумового розвитку.

Актуальність і значимість проблеми порушень мовлення та їх корекції у дітей з помірним ступенем порушення розумового розвитку визначається, перш за все, когнітивною функцією мови, тісним зв'язком процесів розвитку мовлення і пізнавальної діяльності дитини.

За даними офіційної статистики у кожному суспільстві, незалежно від політичного й економічного устрою та географічного розташування, люди з порушенням розумового розвитку становлять від 1 до 1,5% від загальної чисельності населення [3, с.25-32]. Порушення мовлення у дітей з помірним ступенем інтелектуальної недостатності є дуже різноманітними та мають стійкий характер. Ці мовленнєві порушення негативно впливають на процеси пізнання і на психічний розвиток, ефективність навчання. Так, як в Україні створюється більше умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами, потрібно ще більше дослідити їхні мовленнєві проблеми, щоб запропонувати оптимальні методи корекції та налагодити освітній процес в цілому.

Мета дослідження: на підставі науково-теоретичного аналізу джерел присвячених проблемі специфіки психічного розвитку дітей з помірним ступенем порушення розумового розвитку визначити рівень розробленості проблеми особливостей розвитку у них лексичного боку мовлення та перспективних напрямів її вирішення.

Під час вивчення проблеми нами були застосовані теоретичні методи дослідження: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення наукових відомостей у галузі логопедії, корекційної психопедагогіки, загальної та спеціальної психології.

Аналіз науково-методичних джерел О.В. Гаврилова, О.С. Хайдарової, Г.В. Кузнецової, Є.Ф. Соболевич, В.Г. Петрової, Л.С. Виготського, О.Р. Лурія, Т.А. Власової, Л. Рубінштейна, В.Ю. Карваліса, М.С. Певзнер, Б.І. Пінського, показали, що у дітей з порушеннями розумового розвитку спостерігається бідність словникового запасу, неточність вживання слів, труднощі актуалізації словника, переважання пасивного словника над активним, порушення процесу організації семантичних полів. Формується мов-

Перспективи дослідження. Перспективними напрямками дослідження буде розробка методичних рекомендацій для вчителів української мови закладів загальної середньої освіти зі спеціальним та інклюзивним навчанням щодо організації роботи з написання творів учнями з інтелектуальними порушеннями.

Список використаних джерел:

1. Логопедія : підручник / за ред. М.К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2015. 664 с.
2. Пюнківська Г.С. Особливості формування орфографічної навички в учнів загальноосвітнього навчального закладу для дітей з інтелектуальною недостатністю. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: збірник наукових праць. 2007. Вип. 8. С. 42-44.
3. Сильов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталого дитини : підручник. Київ : Знання. 2008. 359 с.

The article is devoted to the problem of the development of written speech of pupils with intellectual disabilities. The results of the research, which showed the prevalence of low level of writing works of senior pupils with intellectual disabilities, were presented. The peculiarities of writing works of senior pupils with intellectual disabilities were determined.

Key words: written speech, writing works, research methods, senior pupils with intellectual disorders

Отримано: 16.05.2019

лення у дітей з легким ступенем порушення розумового зі значним запізненням. Не маючи ні пошкоджень слуху, ні різких аномалій будови мовленнєвих органів, вони тривалий час не розуміють зверненого мовлення і не користуються останнім для висловлювання власних потреб. Елементарне розуміння, за даними Г.В. Кузнецової, з'являється у них лише після 2-го року життя. За дослідженнями М.С. Певзнер та інших перші слова діти з порушеннями інтелектуального розвитку починають вимовляти лише на 3, 4-му і навіть 5-му році життя. У 4-5 років вони розуміють лише третину того, що їм кажуть дорослі [4].

Якщо говорити про помірну ступінь порушення, то дана статистика може зміщуватись на 3-4 роки. Запізнення становлення мовлення виявляється в усіх аспектах мовленнєвої діяльності. Спостерігається значний розрив між накопиченням словника, введенням його у спілкування і появою фраз. Вони не знають назв багатьох предметів, частин предметів, в їх словнику домінують іменники з конкретним значенням, відсутні слова узагальнюючого характеру, мало прикметників, прислівників, переважають заміни слів за семантичним подібністю.

О.В. Гаврилов стверджує, що для висловлювань дітей з помірним ступенем розумового розвитку притаманні прості, непоширені речення, часто структурно не оформлені, з пропусками головних членів. Збільшення довжини речення у них відбувається за рахунок перерахування подій. Словник – побутового характеру, фраза – примітивна, нерідко граматична. Через зниження у дітей основних мислинських процесів – аналізу, синтезу, абстрагування, порівняння, узагальнення, систематизації, у дітей спостерігається неправильний вибір мовних одиниць (слів, морфем) у процесі породження мовленнєвого висловлювання. Лише невелика частина слів, відомих дітям, використовується ними у власному мовленні.

Особливістю дітей з помірним ступенем порушення розумового розвитку є те, що більше 40% з них не мають навичок розмовного мовлення або під час спілкування хоча використовують своє власне «мовлення», воно часто є незрозумілим для оточуючих. Словниковий запас більшості тих з них,

які володіють розмовним мовленням, не перевищує 300-400 слів, чого явно недостатньо для повноцінного спілкування. Таким чином, вербальне спілкування часто не може виступати провідним у соціальній комунікації даної категорії дітей. Тому досить гостро постає питання про необхідність використання таких засобів спілкування, які були б доступними для них і зрозумілими для їхнього оточення [1, с.203].

Жести виступають як одним з основних невербальних способів комунікації дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю, так і безпосередньою складовою вербального спілкування таких дітей. Недостатність словникового запасу компенсується за допомогою використання жестикуляції. У випадку відсутності навичок до жестикуляції вони відчувають значні труднощі при висловлюванні своїх побажань, що часто призводить до виникнення неадекватної або вибухової реакції на співрозмовника: починають плакати, часто кричать, панікують, інколи у них виникають прояви агресії.

Підбір жестів для розвитку навичок спілкування у дітей з помірним та тяжким ступенем порушення розумового розвитку передбачає дотримання певних вимог: вони мають бути засобом комунікації, бути функціональними і такими, які легко виконуються. Формування вміння у дітей з помірним та тяжким ступенем порушення розумового розвитку користуватися невербальними засобами спілкування – необхідний компонент усієї корекційної роботи з ними [1, с.205].

Комарова С.В. вказує, що причиною порушень лексичного боку мовлення у цієї категорії дітей є недостатність розумової діяльності, пізнавальна пасивність, звуженість вербальних контактів. Судження у них примітивні, нерідко несуттєві. Читання неусвідомлене. Навіть прості задачі розв'язують лише за допомогою. Мовлення бідне. Діти з порушенням розумового розвитку можуть мати усі порушення мовлення, як притаманні і дітям з типовим розвитком, нерідко мають додатково алалію чи дизартрію. Навчальний матеріал краще сприймають з опорою на наочність.

Помірна ступінь порушення розумового розвитку характеризується повільним розвитком розуміння і слабкою можливістю використовувати мовлення, а тому розвиток особистості у них значно обмежений. У таких хворих загальмований розвиток навичок самообслуговування і рухів.

Часто такі хворі потребують постійної опіки і допомоги протягом усього їхнього життя. Водночас окремі особи з помірним ступенем порушення розумового розвитку здатні засвоїти просте читання, письмо, навчитися лічити. Спеціальні освітні програми допомагають розвинути у таких хворих обмежений потенціал, сформувати окремі базові навички. У зрілому віці окремі особи з помірним ступенем інтелектуального порушення можуть виконувати просту практичну роботу за умови конкретно сформульованого завдання і забезпечення кваліфікаційного нагляду за їхньою діяльністю [2, с.123].

Науковці стверджують (), що формування лексичного боку мовлення таких дітей потрібно починати зі збору анамнезу. Лише проаналізувавши всі особливості даної дитини, потрібно підібрати індивідуальний підхід до корекційно-розвивального процесу. Слід зазначити, що більшість таких дітей страждали від дефіциту спілкування в перші роки життя. Роботу потрібно починати з першого етапу формування у них фонематичної уваги та сприймання, не зважаючи на вік дитини. Потрібно пам'ятати, що час засвоєння нового матеріалу буде довготривалим. Засвоєння лек-

сичної складової мовлення починається з формування розуміння значення самих простих слів, що використовуються в побуті, допомагають розвинути у таких хворих обмежений потенціал[2,121]. Для дітей з помірним ступенем порушення розумового розвитку важливе конкретне формулювання запитання. Вони будуть виконувати сталі, чітко поставлені інструкції, які для них являються певним кодом.

Однак, безперечно, що саме мовлення відіграє істотну роль в організації та упорядкуванні пізнавальної діяльності олігофренів. Залучення мовлення до сприймання, запам'ятовування, пізнання позитивно впливає на ефективність цих процесів. Діти краще впізнають ті предмети, назви яких вони розуміють і використовують; якщо дослідження об'єктів супроводжується вербальними поясненнями, це робить їхнє сприймання точнішим і повнішим; обсяг запам'ятовування предметних картинок збільшується, якщо дитина називає вголос кожне зображення. За даними В.Г. Петрової, практичне вивчення предметів сприяє пізнанню їхніх властивостей за умови, що воно супроводжується власним мовленням дитини. Мовлення організовує, упорядковує та активізує мислення школярів, підіймає його на більш високий вербальний рівень [4].

Висновки. Отож, дослідження даної теми показало нам, що проблема навчання та виховання дітей з помірно розумовою відсталістю набувають все більшого значення. Лексичний бік мовлення є недостатньо науково висвітлений. Саме лексична складова мовлення допомагає формуванню особистості та соціальних відносин у суспільстві. На даний момент створюються багато нових наукових праць, методичних розробок, сучасних прийомів для збільшення і покращення якості лексики дітей з різними ступенями порушення розумового розвитку. Проте, успіх у навчанні дитини даної категорії, переважно, залежить від того, наскільки умови навчання та виховання відповідають її можливостям. Ми вважаємо, що наше дослідження не вичерпує усіх аспектів розглянутої проблеми і може бути продовженим.

Список використаних джерел:

1. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 311с.
2. Жабокрицький С.В., Чуприк А.П. Судова психіатрія : навч. посіб. К. : МАУП, 2004. 176 с.
3. Комарова С.В. Развитие речи как средство общения младших школьников с интеллектуальными нарушениями. *Logoped.* 2004. №6. С. 25-32.
4. Особливості мовлення розумово відсталих дітей. URL: <https://studfiles.net/preview/2299414/page:25>.
1. Хайдарова О.С. Про підхід до проблеми розвитку дітей з помірно розумовою відсталістю. URL: <http://aqce.com.ua/vypusk-6/hajdarova-os-pro-pidhid-do-problemi-rozvitku-ditej-z-pomirnoju-rozumovoju-vidstalistju.html>.

This article reveals the existing scientific investigations referring to children with the moderate level of mental development disorder, generalizes the peculiarities of the lexical side of the speech of the moderate level children. The methods of teaching and correction of the lexicsas well as the enrichment of vocabulary are highlighted in this article.

Key words: the moderate level of mental development disorder, children with special educational needs, correction of the lexical side of the speech.

Отримано: 16.05.2019

УДК 159.953.32:001.891.3

Л. Шмигленко, студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТА МЕХАНІЗМІВ ЇЇ УТВОРЕННЯ

Стаття розкриває аналіз науково-теоретичної літератури, що характеризує різні наукові погляди щодо пам'яті та механізмів її утворення.

Ключові слова: пам'ять, запам'ятовування, збереження, відтворення, забування, механізми пам'яті, теорії пам'яті.

Пам'ять – це психічний процес. Значна кількість науковців різних напрямків вивчали та досліджували процес пам'яті: фізіологи І. Павлов, П. Анохін, І. Сеченов та ін.; психологи Л. Долинська, Д. Дубравська, О. Скрипченко, З. Огороднійчук, О. Коханова, О. Пасєка, О. Сергєєнкова,

С. Максименко, Т. Дуткевич, О. Столярчук, Т. Партико та ін.; педагоги К. Ушинський, Л. Виготський та ін. [1-3].

О. Сергєєнкова, О. Столярчук, О. Коханова, О. Пасєка стверджували, що пам'ять – це пізнавальний процес, тому завдяки їй розширюються пізнавальні можливості, ціліс-

ність і розвиток особистості. Пам'ять є одним із потужних механізмів інтелекту людини.

Д. Дубравська говорила, що без пам'яті не відбувається повноцінна розумова діяльність та значно погіршиться здатність до нормальної життєдіяльності людини. Та людина яка втратила пам'ять перестає бути особистістю, губиться в просторі та часі, вона все сприймає так, наче бачить вперше [1, с.105].

І. Сеченов стверджував, що та людина яка втратила здатність до запам'ятовування постійно б знаходилася у стані немовля.

О. Столярчук, О. Коханова доводили, що сутністю процесу пам'яті є запам'ятовування і збереження, того що було сприйнято, і наступне його відтворення та забування.

С. Максименко вважав, що запам'ятовування – це такий процес пам'яті, який характеризується утворенням й фіксуванням тимчасових нервових зв'язків. На його думку, що через складніший матеріал утворюються складніші тимчасові зв'язки, які створюють основу запам'ятовування.

Т. Зелінська стверджувала, що збереження – це процес закріплення інформації у пам'яті продовж тривалого періоду [3, с.168].

У своїх дослідженнях Т. Зелінська вказувала, що відтворення – це процес пам'яті, в результаті якого відновлюється інформація, що зберігається [3, с.170]. К. Ушинський стверджував, що одна із основних причин поганой пам'яті – лінощі у пригадуванні (одна із форм відтворення).

О. Сергєєнкова, О. Столярчук, О. Коханова, О. Пасєка доводили, що забування – це один із основних процесів пам'яті, що характеризується втратою точності чи обсягу інформації, що раніше була запам'ятована.

Т. Партико доводив, що пам'ять – це образи конкретних явищ, об'єктів чи понять, які людина сприйняла у минулому. Оскільки пам'ять є психічним процесом, вона об'єднує всі пізнавальні, вольові та емоційні процеси, психічні властивості та психічні стани людини.

Однією із проблем пам'яті є розкриття її механізмів, тобто як відбуваються основні процеси пам'яті, а саме запам'ятовування, збереження, забування та відтворення інформації. Існують різні уявлення про механізми пам'яті, вони складають основу мнемічних теорій, які розробляються різними науками [2, с.54].

Основні теоретичні підходи до вивчення пам'яті: психологічний (асоціативна, гештальт – психологічна, біхевіористична, когнітивна, психоаналітична, діяльнісна теорії [3, с. 152]), фізіологічний, біохімічний, фізичний.

Асоціативна теорія одна з перших теорій, яка науково пояснювала феномен пам'яті (Г. Еббінгауз, А. Пільдекер, Г. Мюллер та ін.). Ця теорія трактує пам'ять як створення складних систем асоціацій (лат. *association* – з'єднання), тобто нерозривних зв'язків між психічними явищами та предметами, які відображаються людиною. Між психічними образами утворюється зв'язок лише тоді, коли вони з'являються у свідомості одночасно або безпосередньо один за другим. При відтворенні будь-якого елемента цього зв'язку, виникають і всі інші елементи у свідомості, що пов'язані з ним.

Гештальт – психологічна теорія прийшла на заміну асоціативній. Основою та головним принципом цієї теорії є те, що феномен пам'яті пояснюється як цілісний образ, цілісна система, цілісна організація – гештальт. Приблизники цієї теорії (К. Коффка, М. Вертгеймер, В. Келер) стверджували, що саме закони формування гештальту і визначають пам'ять [3, с.153].

Біхевіористична або біхевіоральна теорія робить акцент на роль вправ. Представники цієї теорії (Дж. Уотсон, Б. Скіннер, К. Халл та ін.) стверджували, що перенесення навичок відбувається у процесі заучування, яке у свою чергу позитивно або негативно позначається на результаті попереднього навчання на наступне.

Представники когнітивної теорії (П. Ліндсей, Д. Норман, У. Нейссер, Р. Аткинсон, М. Шиффрін та ін.) підходили до пам'яті, як до сукупності різних блоків та психічних процесів перероблення інформації. Науковці стверджували, що одні блоки відповідають за забезпечення виокремлення і розпізнавання характерних рис інформації, другі – структурування когнітивної схеми, яка дає змогу орієнтуватися в

різних особливостях інформації, треті відповідають за утримування інформації протягом певного періоду, четверті – представлення її у декотрій формі [3, с.154].

Психоаналітичну теорію пам'яті досліджував З. Фрейд на основі вчення про психоаналіз. На його думку саме позитивні і негативні емоції, потреби, мотиви впливають на збереженість та забування матеріалу.

Діяльнісну теорію підтримував Т. Партико, у якій визначав залежність людської пам'яті від практичної діяльності та її соціальну зумовленість. Представники даної теорії (Л. Виготський, П. Зінченко, О. Смирнов та ін.) говорили, що ця теорія аналізує особливості взаємодії індивіда з предметом пам'яті. Ця взаємодія включає цілу систему теоретичних і практичних дій, які спрямовані на виконання мнемічного завдання. Таким чином, пам'ять аналізується на рівні трьох поведінкових одиниць: діяльність, дія, операція.

Фізіологічна теорія пам'яті базується на вченнях І. Павлова та П. Анохіна про закономірності вищої нервової діяльності. І. Павлов стверджував, що пластичність кори головного мозку і є матеріальною базою пам'яті. Завдяки цій пластичності утворюються нові тимчасові нервові зв'язки, які зберігаються у вигляді слідів, що утворилися у відповідь на вплив подразника. Тобто, фізіологічним підґрунтям пам'яті є виникнення, укріплення та згасання тимчасових нервових зв'язків.

Прихильники (Х. Хіден, М. Коннелл та ін.) біохімічної теорії вважали, що в її основі лежить гіпотеза про двоступеневий характер процесу запам'ятовування. На першому ступені, одразу після дії подразника, у мозку відбувається короткотривала електрохімічна реакція, вона зумовлює зворотні фізіологічні зміни у клітинах. На другому ступені, на основі першої виникає біохімічна реакція, пов'язана з утворенням протеїнів. Перший ступінь триває декілька секунд (або хвилин) і є механізмом короточасної пам'яті. Для другого ступеня характерні незворотні реакції, є механізмом довготривалої пам'яті.

Фізична теорія пам'яті доводить, що будь-яке збудження, яке проходить через групу клітин залишає після себе фізичний слід, через що відбуваються електронні та механічні зміни у синапсах. Цю теорію ще називають теорією нейронних моделей. Процес утворення та активного руху імпульсів по нейронах (нейронних моделей) і є основою, за цією теорією, стосовно процесів запам'ятовування, відтворення, збереження інформації.

Хімічна теорія аналізує механізми пам'яті як хімічні зміни в нейронах під впливом подразників. Мається на увазі, про різні перегрупування білкових молекул нейронів, які пов'язуються з пам'яттю: дезоксирибонуклеїнова кислота (ДНК) пов'язується з генетичною, спадковою пам'яттю, а рибонуклеїнова кислота (РНК) – з онтогенетичною, індивідуальною пам'яттю. При різних подразненнях у нервових клітинах залишаються біохімічні сліди (специфічні зміни), які і є механізмом процесів закріплення, збереження та відтворення слідів отриманих вражень.

Отже, аналіз наукових джерел показує, що термін «пам'ять» та механізми утворення пам'яті вченими розглянуто з різних наукових позицій; на сьогодні єдиної теорії пам'яті не існує; доведено, що пам'ять тісно взаємопов'язана з усіма психічними процесами; забезпечує пізнавальний розвиток особистості за допомогою основних мнемічних процесів, таких як запам'ятовування, збереження, відтворення та забування.

Список використаних джерел:

1. Дубравська Д.М. Основи психології : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 280 с.
2. Дукевич Т.В. Загальна психологія (Конспект лекцій) : навч. посіб. Кам'янець-Подільський, 2002. 96 с.
3. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Загальна психологія: курс лекцій. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1997. 436 с.

The article reveals the analysis of scientific and theoretical literature, which characterizes various scientific views on memory and mechanisms of its formation.

Key words: memory, memory, preservation, reproduction, forgetting, memory mechanisms, memory theory.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.5.09.313:73/76:33(477)«20»

В. В. Балабан, студентка 3 курсу педагогічного факультету

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «СЕРЕДОВИЩЕ ПРОЕКТУВАННЯ» В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ДИЗАЙН І ТЕХНОЛОГІЇ» В УМОВАХ НУШ

У статті розкрито основні питання стосовно реалізації змістовної лінії «Середовище проектування» в курсі «Дизайн і технології», самого процесу проектування, та сутність методу проектів в умовах сучасних змін відповідно до концепції НУШ.

Ключові слова: проектне навчання, технологія проектування, моделювання, Нова українська школа, інтегрований курс, змістова лінія.

*Зважаючи на швидкоплинність життя,
ми не можемо дозволити собі
витратити час на завдання,
які не ведуть до нових результатів.*

Л. Ландау/

У сучасному світі питання, які стосуються курсу «Дизайн і технології» та змістової лінії «Середовище проектування» є досить актуальними, адже з вересня 2018 року в усіх школах України перші класи пішли за програмою НУШ, яка для вчителів початкових класів є ще досить новою, та не всіма апробованою.

Курс «Дизайн і технології» передбачає логічне встановлення взаємозв'язків та інтерпретацію практично з усіма освітніми галузями, системне відтворення шкільного, природного, народного і державного календарів, місцевих традицій і звичаїв, максимальне наближення змісту до кожного учня. Навчальний матеріал, який використовується на уроках повинен вибудовуватися навколо актуальних тем. Однією із обов'язкових умов проведення заняття є виготовлення корисного і естетичного виробу – індивідуально, в парі або в групі, оцінювання і презентація освітніх результатів.

Сама реалізація змістової лінії «Середовище проектування» забезпечує розвиток творчого мислення, уміння працювати в команді. Метод проектів засвідчує повну узгодженість навчання із життям та інтересами учнів, ставить школяра у становище дорослої людини, активно розвиває мислення з опорою на науку.

Метод проектів – це технологія організування навчання, за якої учні здобувають знання, набувають уміння і навичок у процесі планування і виконання практичних завдань – проектів.

Виник метод проектів у другій половині XIX ст. у школах США завдяки розвитку і впровадженню психологічних і педагогічних досліджень американськими науковцями (Дж. Дьюї, М. Меррі, В. Кіпатрика). Розробкою проектно-технології займався вчений Джон Дьюї, який є її основоположником. Його послідовниками були В. Кліпатрик, Е. Коллінгс, Л. Левін. Сьогодні цю проблему досліджують: О. Савченко, С. Сисоєва, О. Пометун та ін.. Василь Сухомлинський називав проектування навчання і виховання «головною сферою поєднання теорії та практики». Учень за таких умов починає розуміти, для чого йому потрібні знання, які дає школа, і де їх можна застосувати [1, с.34].

З часом ідея методу проектів зазнала змін. У сьогоденні вона є інтегрованим компонентом розробленої і структурованої системи освіти, основаним на розвитку пізнавальних навичок, умінні орієнтуватись в інформаційному просторі, розвивати критичне і творче мислення.

Учні мають можливість поступово і поетапно оволодівати процесом проектування:

- виявлення проблем і потреб, продукування ідей, вибір особистіно і соціально значущих об'єктів проектуван-

ня, планування дій, вивчення і визначення критеріїв, яким повинен відповідати майбутній виріб;

- моделювання вибраного об'єкта проектування – створення образу майбутнього виробу;
- конструювання об'єкта проектування: виконання графічних зображень, добір матеріалів за їх властивостями;
- визначення технологічної послідовності виготовлення виробу.

Розвиток сенсорних здібностей – відчуття і сприйняття предметів навколишнього світу і себе через форми, кольори, пропорції, симетричність і величини предметів, вибору об'єкта проектування, матеріалів і способу проектування дають змогу реалізувати можливості дитячого дизайну, розвивати нові форми спілкування.

Проектно-технологічна діяльність, виконання будь якого проекту завжди розпочинається з виявлення проблеми, яку можна вирішити за допомогою виготовлення виробу. Учитель пропонує на розгляд реальну або змальовану проблемну ситуацію, ставить запитання, які спрямовують думку на варіанти її вирішення [3].

Для вибору об'єкта проектування і виготовлення учитель демонструє декілька ідей. Учні аналізують інформацію, конструкцію виробів, звертають увагу на те, що однакові за призначенням, але виготовлені з різних за властивостями і кольорами матеріалів виробу мають неоднаковий естетичний вигляд, технологічні і гігієнічні властивості. Ці знання їм потрібні у своїй дизайнерській діяльності – визначенні критеріїв, яким має відповідати майбутній виріб, моделюванні об'єкта проектування, доборі матеріалів, визначенні етапів виготовлення тощо. У них розвиваються емоційні враження, художньо-образна пам'ять, логічні судження.

Учень повинен чітко знати і пояснити з якою метою він проектує і виготовляє виріб – перш за все це є основою позитивної мотивації навчання, реалізації його інтересів і можливостей. Після цього учням надається можливість вибирати привабливий зразок, аналізувати свої можливості і ресурси для його виготовлення. В учнів виникають ситуації, у яких їм потрібно шукати варіанти вирішення. Наприклад, для реалізації задуму не вистачає якогось матеріалу чи інструментів – вони шукають способи вирішення проблем.

Моделювання дає змогу учням виражати й відображати свої враження, образи, ідеї на площині або в об'ємній формі, у зменшеному або збільшеному вигляді. Розвивати відчуття пропорцій, гармонійності композицій. Розрізняти спектри кольорів, їх властивості – насиченість, яскравість, відтінок кольору. Відчуття масштабу учні розвивають, порівнюючи величини предметів реального життя з величинами аналогічних іграшкових предметів [2].

Така діяльність розвиває творчі здібності, естетичні смаки, відчуття гармонії поєднання кольорів, настрою, який вони викликають.

Також варто зазначити, що не існує єдиного проекту, який могли б всі брати за шаблон. Існує величезна кількість

різноманітних типологій, класифікацій проєктів, наприклад між предметні, монопроєкти, надпредметні; індивідуальні, групові, колективні; дослідницькі, інформаційні, ігрові та багато інших. На практиці здебільшого реалізують змішані проєкти, які поєднують ознаки кількох типів проєктів. Такі проєкти здебільшого сприяють збагаченню соціального досвіду [5, с.104].

Отже, метод проєктів активно поширюється в системах освіти різних країн, в новому інтегрованому курсі «Дизайн та технології». Це сприяє розвитку життєво-важливих умінь: самостійно здобувати знання, використовувати їх для розв'язування нових пізнавальних і практичних завдань, співпрацювати з іншими людьми виконуючі різні соціальні ролі, користуватися дослідницькими методами, фактами, висувати гіпотези та підводити підсумки.

Список використаних джерел:

1. Газета «Початкова освіта». Київська правда. 2018. №3. С. 27.

2. Зазуліна Л.В. Педагогічні проєкти : науково-методичний посібник. Хмельницький ; Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. С. 7-18.
3. Логвін В. Метод проєктів у контексті сучасної освіти. *Загуч.* 2002. №7. С. 6-10.
4. Федорчук В.В. Педагогічні технології в початковій школі : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2014. С. 71-87.
5. Чечіль М.М. Педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. С. 86-104.

The article reveals the main issues concerning the implementation of the «Environment Design» line in the course «Design and Technology», the design process itself, the essence of the project method in the context of current changes in accordance with the concept of the NUS.

Key words: project learning, technology of design, modelling, New Ukrainian school, integrated course, content line.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.016.091.33:811.161.2

Т. М. Лазаренко, студентка 4 курсу педагогічного факультету

РАНКОВІ ЗУСТРІЧІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті проаналізовано роль ранкових зустрічей у початкових класах з метою формування комунікативних компетентностей молодших школярів, мотивації до навчання, взаємній повазі та позитивному ставленню один до одного, формуванню цілісного колективу.

Ключові слова: ранкова зустріч, комунікативна компетентність, мотивація, молодші школярі, початкова школа.

Сучасне життя безупинно змінюється і з кожним роком у дітей з'являються нові інтереси та нові ідеали, але, щоб добути довіру та повагу у школярів, учителю не обов'язково поділяти їхні погляди, але знати про них просто необхідно. По-справжньому гарний педагог повинен проявляти максимальну делікатність у відносинах із дітьми, бути уважним до того, що їм подобається. Необхідно враховувати, що все сказане ним може сильно вплинути на інтелектуальний та духовний розвиток дитини. Вранці вчитель першим зустрічає дітей і має вчасно відчувати настрій дитини, створити комфортні умови та налаштувати її на продуктивну роботу, створити теплий, дружній клімат у класі. Вчителю завжди приходиться боротись з постійною рутинною – з чого починати роботу та як правильно налаштувати клас на потрібну «хвилю».

У статті зацентовано увагу на формування у школярів комунікативних умінь за допомогою ранкових зустрічей для того, щоб орієнтуватися в умовах спілкування, планувати висловлювання, реалізувати заплановану програму, контролювати хід і наслідки процесу мовлення, які необхідні для побудови розгорнутих висловлювань. Ранкова зустріч – це зустріч на початку дня учнів класу з педагогом. Сидячи в колі один проти одного, кожна дитина вдумливо і поважно вітається з іншими дітьми, після чого впродовж короткого часу ділиться власним досвідом зі своїми товаришами, які з повагою слухають її, ставлять свої запитання та коментують. Після цього вся група бере участь у короткій груповій вправі, спрямованій на розвиток академічних навичок, почуття команди та відчуття єдності. Ранкова зустріч закінчується обміном щоденними новинами, які зазвичай готує педагог, щоб представити навчальні завдання дня.

Проблема розвитку мовлення молодших школярів, формування й удосконалення мовленнєвих умінь є провідною у сучасних наукових дослідженнях, над якими працювали низка вчених: А.Й. Багмут, Л.О. Варзацька, Н.А. Гац, В.Т. Горбачук, Д.М. Кравчук, Т.Ф. Потоцька, Т.Г. Рамзаєва, М.В. Сокирко, Г.О. Фомічова, Г.Т. Шелехова та ін.

Метою статті є проаналізувати значення ранкових зустрічей з метою розвитку комунікативних здібностей молодших школярів.

За Новою українською школою початок робочого дня у школі має розпочинатись із ранкової зустрічі. Ранкова зустріч – це запланована, структурована зустріч, яка займає важливе місце в щоденному розкладі навчальної діяльності

класу. Педагоги визнають особливу роль ранкової зустрічі в житті дітей і присвячують 15-25 хв. на початку дня, аби згуртувати та створити позитивну атмосферу в учнівському колективі на весь навчальний день у школі [1].

Значення ранкової зустрічі має на меті:

- створення спільноти;
- розвиток навичок спілкування;
- соціальних навичок;
- створення позитивного настрою.

Спільнота дає відчуття приналежності. Члени спільноти пов'язані один з одним спільними інтересами та цінностями. Люди, які відчувають себе частиною спільноти, виходять за межі свого безпосереднього інтересу заради користі групи. Коли вони почуваються частиною спільноти, то більше й довше працюють задля її інтересів. Вони навчаються один від одного, розширюючи знання і досвід усіх членів спільноти. У процесі спільної роботи виникає довіра між членами спільноти. Спільноти можуть самовдосконалюватися, отримуючи зворотний зв'язок один від одного.

Уміння говорити й слухати є найважливішими якостями, які необхідні для демократичної культури. Учні молодших класів можуть висловлювати свою точку зору, чути відмінні думки інших людей, аналізувати їх. Ранкова зустріч дає дітям змогу брати участь у групових обговореннях, а педагогам – моделювати й активно розвивати в дітей уміння та навички ефективного спілкування. Люди, які можуть ефективно спілкуватися, висловлюють свої думки таким чином, щоб їх розуміли інші, уважно слухають, коли говорять інші, вирішують проблеми за допомогою слів, пропонують свої ідеї класу. Передбачається, що учні робитимуть свій внесок у роботу групи в навчальній, соціальній, емоційній, практичній сферах. Діти потрібні, від них залежать інші, їх цінують за особистий внесок. Діти потребують практичного досвіду в висловленні власних думок, у кращому пізнанні один одного, у визнанні сильних сторін і талантів своїх однолітків. Такі заняття як ранкова зустріч дають змогу постійно розвивати ці навички.

Завдяки практиці ранкової зустрічі, учні початкової школи переходять від зосередження уваги на власній особистості до охоплення нею інших. Соціальні переваги цього підходу сприяють розвитку емпатії, активному слуханню однолітків, навчають дітей розуміти позиції інших людей. Уміння сприйняти точку зору іншої людини руйнує упередженість, сприяє толерантності та визнанню відмін-

ностей. Такі соціальні компетентності допомагають людям жити у взаємній повазі, створюють умови для позитивного, відкритого спілкування між окремими членами суспільства. Це основні навички, необхідні для демократії. Здатність ефективно говорити й слухати, робити вибір, а також залагоджувати конфлікти, коли вони виникають, – усе це має найважливіше значення для функціонування будь-якої спільноти. Діти потребують спокійної та інклюзивної атмосфери. Їм потрібні можливості експериментувати та різними способами розповідати, спілкуватися та отримувати задоволення від перебування в колі своїх однолітків.

Повсякденні вправи, які практикуються під час проведення ранкової зустрічі, допомагають учням зблизитися зі своїми однолітками, навчитися співпрацювати, утримуватися від критики інших, поважати інших як особистостей. Позитивний настрій у класі створюється за рахунок: атмосфери довіри, відчуття приналежності до спільноти, участі в прийнятті рішень, доброти та заохочення з боку однолітків, вільного від критики ставлення вчителя, очікування конкретних результатів, справедливості та неупередженості.

Отже, комунікативні навички мають важливе значення для успішного життя в колективі, спільного навчання та розв'язання конфліктних ситуацій. Рівень сформованості комунікативних умінь залежить від багатства словникового запасу молодшого школяра та вміння використовувати всю

різноманітність мови під час побудови власних висловлювань. Ранкова зустріч – ідеальна можливість для розвитку цих навичок. Під час ранкової зустрічі вчителі моделюють поведінку, яку вони очікують від дітей: як слід розмовляти з людьми, як слухати їх, як дивитись один одному в очі, як читати повідомлення, як обмінюватись думками, правильно відповідати. Ранкові зустрічі дають можливість показати дітям, що вони є колективом і водночас часткою більшої спільноти.

Список використаних джерел:

1. Нова українська школа. URL: <http://nus.org.ua/articles/rankova-zustrich-shho-tse-i-navishho>.
2. Нова українська школа: poradnik dla vchytela / під заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Гляди», 2017. 206 с.
3. Ранкові зустрічі. 1 клас. 1 семестр. / автори-упорядники Н.Ю. Бабіченко, О.А. Нечипоренко, С.М. Хівренко. Київ : ВГ «Основа», 2018. 141 с.

The article analyzes the role of morning meetings in primary school in order to form junior pupils' communicative competences, motivation to study, mutual respect, positive attitude to each other, and the formation of the whole collective.

Key words: morning meeting, communicative competence, motivation, junior pupils, primary school.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.091.39

М. О. Калачова, студентка 4 курсу педагогічного факультету

ТЕХНОЛОГІЯ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається питання впровадження технології проблемного навчання. Пропонується система вправ і завдань технології проблемного навчання, які можна застосувати в освітньому процесі початкової школи.

Ключові слова: технологія проблемного навчання, проблемне навчання, проблемна ситуація, стратегія вирішення проблеми, самостійність, творче мислення, активність, зацікавленість.

Те, чого людина не придбала шляхом своєї самостійності, – не її.

А. Дістервег.

Сучасні умови розвитку освіти вимагають нові стратегії, де важливими стають не тільки здобуті знання, а й способи засвоєння і застосування навчальної інформації у повсякденному житті, рівень пізнавальних можливостей і творчого потенціалу учнів. Основним результатом навчальної діяльності в початковій школі вже не може бути виховання людини-виконавця. Сучасна школа прагне виховати мисленевих, сміливих учнів, осяяних світлом духовності, здатних керувати, тобто розумно будувати і корегувати ставлення до себе, інших людей, суспільства, природи.

Результати кардинальних змін у початковій освіті спричинили розробку широкого спектру технологій навчання, зокрема найбільше поширення отримала «технологія проблемного навчання». При цьому нова технологія, новий спосіб організації освітнього процесу ЗЗСО не руйнує «традиційну» систему діяльності, а перетворює її, зберігаючи все необхідне для реалізації нових освітніх цілей.

Технологія проблемного навчання не нова. Найвизначніші педагоги минулого (Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці, К.Д. Ушинський, Ф.А. Дістервег та ін.) завжди шукали шляхи перетворення процесу навчання в радісний процес пізнання, розвитку розумових сил і здібностей учнів.

Проблемне навчання – це організація освітнього процесу, в основі якого лежить створення вчителем самостійної пошукової діяльності школярів із розв'язання навчальних проблем, під час якої формується нові знання, уміння, навички та розвиваються здібності, активність, зацікавленість, ерудиція, творче мислення, критичність та інші значимі якості.

Проблемне навчання залежно від віку учнів та змісту матеріалу можна здійснювати різними методами. З них найбільш поширеними є: проблемний виклад навчального матеріалу (індуктивний, творчий підхід); евристичний підхід (частково-пошуковий метод), де учитель створює проблемні ситуації, а учні разом із ним включаються до їх вирішення; пошуко-

вий підхід (проблемну ситуацію створює вчитель, а учні вирішують її під час самостійної діяльності); дослідницький підхід (учні із запропонованого вчителем матеріалу самі створюють проблемну ситуацію і самі ж її вирішують).

У проблемних ситуаціях і бере початок процес мислення, процес діяльності, якою є розумова діяльність.

Отже, проблемна ситуація – це ситуація, яка виникає внаслідок такої організації вчителем взаємодії учнів з об'єктом пізнання, яка допомагає виявити пізнавальне протиріччя. Проблемна ситуація характеризується інтелектуальним утрудненням і потребою розв'язати його.

Окреслимо способи створення проблемної ситуації: зіткнення школяра з явищами, фактами, які вимагають теоретичного пояснення; спонукання учнів до аналізу зовнішніх суперечливих фактів, явищ, висловлювань; спонукання до вибору із суперечливих фактів, висловлювань тих, які вважають правильними із обґрунтування вибору; спонукання до самостійного порівняння, зіставлення фактів, явищ, дій; спонукання до висування гіпотез, формулювання висновків та їх перевірка тощо.

Таблиця 1

Прийоми створення проблемної ситуації

Тип проблемної ситуації	Тип протиріччя	Прийоми створення проблемної ситуації
Ситуація із здивуванням	Між двома (або більше) ствердженнями	1. Одночасно надати суперечливі факти, теорії або точки зору. 2. Зіштовхнути різні думки учнів питанням або практичним здивуванням.
	Між життєвим уявленням учнів та науковим фактом	3. Зіштовхнути учнів питанням або практичним завданням «на помилку». Представити науковий факт повідомленням, експериментом або наочністю.
Ситуація із утрудненням	Між необхідністю і неможливістю виконати завдання вчителя	4. Запропонувати практичне завдання, яке не виконується. 5. Запропонувати практичне завдання, що не схоже на попереднє. 6. Довести, що завдання учнями не виконане.

Важливим етапом є постановка власне проблеми, підбір питання, відповідь на яке не міститься в накопичених учнями знаннях і способах діяльності, тому вимагає відповідних практичних дій, відмінних від простого інформаційного пошуку.

Проблема повинна: містити в собі пізнавальне утруднення (тобто невідому галузь знань, яку необхідно пізнати); бути пов'язаною з емоціями суб'єкта (новизна; незадоволеність тими знаннями, що має; диво); передбачати можливість висувати гіпотези; відбивати специфіку науки навчальної дисципліни.

Методи постановки навчальної проблеми

1. Діалог на етапі створення проблемної ситуації

Спонування до створення протиріччя	Спонування до формулювання навчальної проблеми
<p>Приєм 1. Про факти: – Що вас здивувало? – Що ви цікавого помітили? – Які ви бачите факти? Про теорії: – Чи вас щось здивувало? – Які ви знаєте теорії (точки зору)?</p> <p>Приєм 2. – Скільки думок у нашому класі?</p> <p>Приєм 3. – Як ви думали спочатку?</p> <p>Приєм 4. – Чи змогли ви виконати завдання? – У чому проблема?</p> <p>Приєм 5. – Ви змогли виконати завдання? – Чому у вас не виходить? – Чим це завдання не схоже на попереднє?</p> <p>Приєм 6. – Що ви хотіли сказати? – Які знання застосували? – Завдання виконано?</p>	<p>Обрати те, яке підходить: – Яке виникає питання? – Яка тема уроку?</p>

2. Діалог, що підводить до теми. Система посилює учнів запитань і завдань, які крок за кроком приводять учня до усвідомлення теми уроку. Не вимагає створення проблемної ситуації, добре вибудовується «від повторення».

3. Мотивувальні прийоми. Використовувати на уроках: казки, легенди, фрагменти з художньої літератури, випадки з історії науки, культури та повсякденного життя, жарти, інтриги тощо.

Актуальність: виявлення доцільності, значимості запропонованої теми уроку для учнів.

Плануючи проблемний урок, учитель повинен виділяти мету, заради досягнення якої застосовує таку технологію. Проводити аналіз результативності уроку для кожного учня, беручи до уваги виокремлену мету.

На уроках формується така важлива якість творчого мислення, як гнучкість, оскільки дітям пропонується вирішувати завдання з однією і тією ж умовою, але з різним змістом шуканого. Це вимагає від школярів по-різному сприймати одну і ту ж задачу. У процесі занять формується така важлива якість, як глибина мислення, оскільки завдання, які вирішуються на одному занятті, відносяться до

одного й того ж виду, тому вимагають застосування одних і тих же правил. Ці завдання мають внутрішню єдність, тобто внутрішню спорідненість і містять єдиний спільний підхід до кожного конкретного пошуку їх вирішення.

На заняттях розвивається також і така важлива якість, як критичність, обґрунтованість мислення, оскільки рішення задач організовано за формою вибору однієї відповіді (правильної) з декількох, будь-який вибір завжди містить вимогу до його обґрунтування, до пояснення того, чому обрана саме ця, а не інша відповідь.

Систематичний курс занять на матеріалі пошуково-творчих завдань створює сприятливі умови для виховання у дітей культури мислення, що характеризується змогою самостійно керувати розумовою діяльністю, проявляти ініціативу в постановці її цілей і знаходити способи їх досягнення.

Реалізація такої можливості, прояв культури мислення передбачає наявність загальних інтелектуальних здібностей: здійснювати точний аналіз змісту завдань; виконувати різноманітне комбінування пошукових дій; здійснювати далеке планування своїх кроків до реалізації способу вирішення; проводити обґрунтоване міркування про зв'язок отриманого результату з вихідними умовами.

Уведення в початкову школу регулярних розвивальних занять, включення дітей у постійну пошукову діяльність суттєво гуманізує сучасну початкову освіту. Такий систематичний курс створює умови для розвитку у дітей пізнавальних інтересів, формує прагнення дитини до роздумів і пошуку, викликає в учня почуття впевненості у своїх силах, у можливостях свого інтелекту.

Під час занять за запропонованим курсом відбувається становлення у дітей розвинених форм самосвідомості і самоконтролю, у них зникає страх помилкових кроків, знижується тривожність і необґрунтоване занепокоєння.

Отже, впровадження технології проблемного навчання у початкових класах має міцне підґрунтя для навчання у середній ланці.

Список використаних джерел:

1. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. М.: Знание, 1991. 80 с.
2. Наволокова Н.П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків: Основа, 2009. 176 с.
3. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект: посібник для вчителів і студентів. Київ: СПД Богданова А.М., 2006. 220 с.
4. Селевко Г.К. Проблемне навчання. Шкільні технології. 2006. №2. С. 61-66.
5. Кирилова Г.Д. Особливості уроку в умовах розвиваючого навчання: навчальний посібник. Львів: ЛПГУ, 1976. 147 с.

The article deals with the introduction of problem learning. The system of exercises and tasks of problem learning technology, which can be used in the educational process of primary school is given.

Key words: problem learning technology, problem learning, problem situation, strategy of problem solving, independence, creative thinking, activity, interest.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.015.31:159.954:82-321:75.056(092)

У. І. Кирилишин, студентка 3 курсу педагогічного факультету

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ ЗА ДОПОМОГОЮ ІЛЮСТРУВАННЯ КАЗКИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті проаналізовано роль розвитку творчої уяви та обговорення її розвитку за допомогою ілюстрування казки В.О. Сухомлинського.

Ключові слова: творчість, творча уява, ілюстрування, казка.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку спеціальних здібностей. Дітям цього віку властиві конкретність і образність мислення, емоційне сприйняття дійсності. Нестача життєвого досвіду компенсується фантазією, яка проявляється у дитячій творчості. У дітей цього періоду відсутня стереотипність.

Соціально-економічні перетворення в суспільстві диктують необхідність формулювання творчо активної особистості, яка буде здатною нестандартно та ефективно вирішити проблему. Тому перед навчально-виховними закладами постає важливе завдання розвитку творчого потенціалу підліткового покоління, що в свою чергу вимагає удосконалення

навчального процесу з урахуванням психологічних закономірностей всієї системи пізнавальних процесів [9].

Проблема розвитку уяви актуальна тим, що цей психічний процес є невід'ємним компонентом будь-якої творчої діяльності людини її поведінки в цілому. Останніми роками на сторінках психологічної і педагогічної літератури все частіше ставиться питання про особливості уяви у дітей. Дану проблему вивчали та розглядали безліч відомих науковців та видатних психологів: Л. Виготський, О. Дьяченко, Д. Ельконін, Е. Ігнатьєв, Н. Никифорова, Н. Палагіна, С. Рубінштейн та інші.

Метою статті є проаналізувати роль розвитку творчої уяви та обговорити її розвиток за допомогою ілюстрування казки В. О. Сухомлинського.

Питання проблеми творчості дітей, розвитку їх творчого мислення, креативних здібностей розкрили у своїх дослідженнях Д. Богоявленської, А. Козиревої, Дж. Гілфорда, П. Торренса та ін. У роботах І. Лернера, Л. Занкова, О. Матюшкіна були розроблені і апробовані практичні методи розвитку творчих здібностей в процесі навчання. Різні аспекти роботи з казкою висвітлені у працях сучасних дослідників і педагогів-практиків (А. Богуш, Н. Вітковська, Т. Гризоголазова, Д. Джола, Н. Лисенко, Ю. Мандрик, О. Савченко, О. Чебикин, А. Щербо та інші).

В одному з найбільш авторитетних філософських словників початку двадцятого століття, складеному відомим філософом Е. Радловим, відзначалось, що творчість пов'язана із створенням чогось, що в найбільшій мірі здатність до творчості притаманна божеству, а людина може виконувати відносно творчі дії. Поряд із такого роду твердженням зверталась увага на наявність неусвідомлених процесів у структурі творчості, на труднощі фіксації творчого процесу [2].

Творчих людей відрізняє особливе вміння бачити і чути те, чого не помічають інші, тонше відчувати, яскравіше висловлюватися. Саме тому треба змалку пробуджувати у дітей невід'ємні якості творчої людини.

Розвиток літературних творчих здібностей є досить складним і багатоплановим процесом. Він спирається на такі пізнавальні і творчі здібності:

- спостережливості, здатності побачити незвичайне у звичайному;
- розвинену уяву, вміння фантазувати, змінювати об'єкт;
- допитливість, пізнавальний інтерес.

Для розвитку уяви і творчості дитини необхідна підтримка дорослих, заохочення допитливих дітей, їх експериментування, пошукових дій, оригінальних рішень, виходу за межі зразка. Окремим і важливим питанням у педагогічній психології творчості є міра впливу, втручання дорослого в творчі спроби дітей.

Казка – це особливий інформаційний формат, це шифр, у якому закодовано життєво важливу інформацію про життя у всіх його проявах. Вони спрямовують процес мислення, впливають на стосунки і рішення, які особистість приймає. Казки – це ще й філософська, виховна система, спрямована на формування у дитини усвідомленого сприйняття подій життя. Казки формують знання про те, як влаштований світ, що відбувається з людиною в різні періоди її життя, які етапи в процесі самореалізації проходить чоловік, а які жінка, як завоювати й зберегти дружбу й любов, як будувати стосунки з батьками й дітьми. Казки здавна є важливим дидактичним матеріалом в народній педагогіці. Вона розширює кругозір людини, змушує мислити, аналізувати, зіставляти й абстрагувати: сприяє набуттю певних життєвих навичок.

Ілюстрація – це зображення, що супроводжує текст літературного твору, для того щоб читач зміг візуалізувати зміст. Під час ілюстрування діти більше проникають у зміст, так ми бачимо чи зрозуміла дитина те що хотів донести автор. У школярів одночасно розвивається уява, пам'ять. Тому ілюстрування саме казки дозволяє дітям з головою зануритися у світ фантазії.

В. Сухомлинський написав біля 2000 казок та оповідань, які стосуються різних сторін життя людини. Перлинами української дитячої літератури є створені педагогом збірки казок, притч, оповідань для дітей «Блакитні журавлі», «Казки школи під голубим небом», «Чиста криниця», «Вічна тополя», «Хрестоматія з етики», «Вогнегривий коник» [3-6, 8].

На нашу думку, В. Сухомлинський у казках зашифрував знання. Цим самим він вчив дітей чеснотам, які в подальшому стали б частиною їхнього життя. Завдяки казковій історії смисл цінності усвідомлюється точніше, переживання цінності стає гостріше і живіше. Змінюється погляд на подію і ситуацію, а дещо пізніше перебудовується система поведінки і взаємовідносин. Казкова «алегорія посилює враження, утверджує моральні поняття про добро й зло, справедливість і несправедливість, красу і вульгарність», – переконував педагог [7, с.272]. Через казку як плід фантазії проходить звернення до внутрішнього – ідеального – світу дитини, усвідомлення її почуттів та емоційних станів.

Герої казок Василя Сухомлинського близькі, звичні та зрозумілі дітям, сюжети доступні і легко сприймаються. Це дозволяє зосереджувати увагу дітей на тих ситуаціях морального вибору, які присутні у кожній казці. Висока художність, емоційна забарвленість творів, глибоке знання народного побуту, звичаїв, українського фольклору додає казкам В. Сухомлинського виразності, посилює їх педагогічний вплив. Василь Сухомлинський мав дар переводити соціальну дійсність у тонку реальність внутрішніх переживань.

Для прикладу візьмемо казку В.О. Сухомлинського «Суніці для Наталі» де розповідається про дівчинку яка захворіла і протягом певного часу не відвідувала школу. Повернувшись, дівчинка була кволою і не мала сил. Однокласник Андрійко переймаючись за дівчинку, мав бажання їй допомогти, тому для того щоб вирішити як саме, він попросив допомоги у мами. За порадою мами хлопчик приніс у школу суніці, які стали для Наталі гарними ліками. В цій казці ми побачили щире бажання допомогти, яке принесло позитивний результат.

Спіраючись на власний досвід ілюстрування казок В. Сухомлинського, стверджуємо, що він є захоплюючим, творчим та потребує проявів уяви. При повторному перечитуванні ілюстратор відшукує все більше ідей з метою, кращого відтворення змісту. За допомогою придумування малюнків на основі прочитаного, краще розуміється сюжет і сама думка автора.

Для дітей важливо щоб матеріал був якомога яскравішим. В роботі доцільним буде використання методу Сторітеллінгу. Сторітеллінг – це творча розповідь. На відмінну від фактичної, яка базується на роботі сприйняття, пам'яті, відтворювальної уяви, в основі таких розповідей лежить робота творчої уяви. Тобто подання матеріалу має бути динамічним та викликати певні емоції, що підвищує концентрацію уваги. Використовуючи при цьому уривки відео, або малюнки діти краще сприймають, а потім з легкістю можуть відтворити. Заохочення дітей до самостійного створення власного сюжету до віртуальної розповіді, активує розвиток та прояви їх творчих здібностей.

Рис. 1. Ілюстрації до казки В. Сухомлинського «Суніці для Наталі»

Отже, ми розуміємо що творчість є необхідністю теперішнього часу. Можливість нестандартно мислити є потрібно сучасного освітнього процесу і формування креативної особистості. Завдяки таким підходам для розвитку уяви, дитина може зреалізувати себе та своє бачення прочитаного. Очевидною є доцільність ілюстрування для реалізації навчально-виховного впливу казок. Під час роботи учні зможуть зрозуміти глибокий повчальний зміст літературного твору, закріплюючи його тим, що будуть промальовувати найважливіше.

Список використаних джерел:

1. Психологія творчості: навчальний посібник для студентів ВНЗ психолого-педагогічних спеціальностей / автор-уклад. Т.В. Дуткевич. Кам'янець-Подільський : Видавець М.І. Мошак, 2003. 134 с.
2. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко / за заг. ред. В.О. Моляко. Київ : «Освіта України», 2008. 702 с.
3. Сухомлинський В.А. Хрестоматія по етике. Москва : Педагогіка, 1990. 304 с.
4. Сухомлинський В. Вічна тополя: Казки. Оповідання. Етюди: Для молод. шк. віку. Київ : Генеза, 2003. 272 с.
5. Сухомлинський В. Казки Школи під Голубим Небом: Казки, притчі, оповідання. Київ : Рад. шк., 1991. 191 с.
6. Сухомлинський В.О. Вогнегрівий коник: Казки. Притчі. Оповідання. 2-е вид., стер. Київ : Вікар, 2008. 200 с.
7. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. *Вибр. твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 209-400.
8. Сухомлинський В.О. Чиста криниця: Казки, оповідання, етюди: Для сімей. читання. Київ : Веселка, 1993. 287 с.
9. Чорна Л.О. Роль шкільного психолога у розвитку творчої уяви молодших школярів. *Обдарована дитина*. 2004. №9. С. 24-29.

The article analyses the role of development of creative imagination and discussion of its development with the help of illustrating V.O. Sukhomlynskyi's tales.

Key words: creativity, creative imagination, illustration, tale.

Отримано: 16.05.2019

УДК 37.012:373.3.015.31:51

О. С. Матюх, студентка I курсу педагогічного факультету

МІЖНАРОДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ TIMSS: ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ

Закцентовано увагу на результатах міжнародного дослідження TIMSS з математики, проведеного серед учнів 4-х класів. Висвітлено проблемні питання у математичній освіті та визначено завдання, розв'язання яких сприятиме удосконаленню навчальної діяльності учнів початкової школи.

Ключові слова: дослідження TIMSS, математична компетентність, пізнавальна діяльність, навчальні досягнення, початкова школа.

Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) – Міжнародне порівняльне дослідження якості природничо-математичної освіти учнів 4-х та 8-х класів. Це найбільш масштабний проєкт у галузі освіти, спрямований на вивчення досвіду країн світу з метою вдосконалення національних систем навчання математики та природничих дисциплін. Участь у дослідженні TIMSS дає можливість виміряти рівень навченості учнів 4-х та 8-х класів з математики та природничих дисциплін; порівняти його з результатами однолітків з інших країн; виявити проблемні питання у природничо-математичній освіті та визначити нові завдання, розв'язання яких сприятиме удосконаленню навчального процесу [2].

Одне з основних завдань цього дослідження – оцінити якість математичної освіти учнів початкової школи, виявити динаміку результатів і виявити фактори, що дозволяють пояснити рівень отриманих молодшими школярами результатів. Організаторами TIMSS в Україні є Міністерство освіти і науки України, АПН України та Центр тестових технологій. Фінансову підтримку надає проєкт «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» Світового банку.

Дослідження TIMSS уперше було проведено 1995 року і проводиться кожних 4 роки – 1999, 2003, 2007, 2011, 2015 рр. (наступне зріз якості освіти та її аналіз запланований у 2019 році). Українські школярі вперше в повному обсязі стали учасниками міжнародного дослідження у 2007 році, у якому взяло участь понад 60 країн-учасниць (37 країн у дослідженні для 4-х класів). Усього у дослідженні взяло участь майже 425 тисяч учнів, із них в Україні – 4498 учнів 4-х класів [2].

Для дослідження використовують тестові зошити, які містять тести навчальних досягнень, а також анкети (для учнів, учителів, адміністрації, експертів у галузі освіти, спостерігачів за якістю дослідження). До кожного варіанту тестового зошита для учнів 4-х класів включено 50% завдань з математики, з яких 56-67 завдань, призначених для дослідження трьох видів навчально-пізнавальної діяльності (знання, обґрунтування, застосування). У кожному варіанті тестового зошита представлені завдання різного типу: з вибором одної правильної відповіді; з короткою та розгорнутою відповіддю та практичні завдання.

За результатами дослідження з математики стало відомо, що Україна посіла 26 місце серед 37 країн-учасниць. Слід визнати такий результат з математики українських здобувачів освіти досить слабким, що значною мірою було спричинено тим, що зміст тестових завдань значно відрізнявся від змісту українських навчальних програм та змісту підручників.

Приблизно 80% українських учнів початкової школи виявили здатність використовувати базові математичні знання у

нескладних ситуаціях, інтерпретувати дані, подані у різній формі. При цьому третина учнів змогла виконати завдання на застосування набутих теоретичних знань та умінь до реальних ситуацій, характерних для повсякденного життя. Для отримання ще кращих результатів, необхідно на основі аналізу проведених досліджень приймати обґрунтовані рішення про реформування змісту початкової освіти, створення освітніх програм та нових підручників, у яких буде більше задач практичного змісту, тестових завдань різних форматів, цікавих задач на застосування знань в нестандартних ситуаціях.

Результати Міжнародного порівняльного дослідження TIMSS доцільно обговорювати не лише на науково-методичних семінарах для методистів, «круглих столах» з розробниками програм і авторами підручників з математики для початкової школи. Наслідки дослідження, напрями реформування математичної освіти учнів початкової школи мають обговорюватись з вчителями-практиками, розглядатись у педагогічних навчальних закладах, щоб майбутні фахівці початкової освіти були ознайомлені як з проблемами, які наявні сьогодні, так і з шляхами їх подолання у майбутньому для покращення рівня обізнаності учнів, формування їх математичної компетентності.

Список використаних джерел:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : МОН України, 2016. 40 с.
2. Науменко С. Модель міжнародних порівняльних моніторингових досліджень якості загальної середньої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 21 (2-2016). Ч. 1. С. 250-258.
3. Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читачької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина II. Математика. Київ, 2019. 169 с. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/2019_ZVIT_MDYAPO_MATEMATYKA.pdf.

The emphasis is placed on the results of the international TIMSS mathematics study, conducted among the fourth grade pupils. The issues in mathematical education are highlighted and the tasks, the solution of which will help to improve the educational activity of primary school students, are defined.

Key words: TIMSS, mathematical competence, educational activity, educational achievements, primary school.

Отримано: 16.05.2019

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті схарактеризовано основні аспекти комунікативної культури, висвітлено особливості формування комунікативної культури молодших школярів на уроках української мови, подано приклади вправ для вдосконалення комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів.

Ключові слова: комунікативна культура, молодші школярі, уроки української мови, мовна норма, комунікативні вміння та навички.

Мовна освіта в Україні передбачає реформування та вдосконалення навчального процесу. Зважаючи на те, що роль української мови в нашому суспільстві значно зросла, особливої уваги набуває розвиток комунікативної культури учнів, яка забезпечує функціонування їхньої мовленнєвої діяльності.

Розвиток комунікативної культури у школі – це формування в учнів умінь і навичок вправно й правильно, відповідно до норм літературної мови, у тому числі стилістичних, користуватися мовою як засобом спілкування й пізнання.

Мовленнєвий розвиток неможливий без формування у школярів системи уявлень про функціонування мовних одиниць різних рівнів (фонетичного, лексичного, граматичного). Вони мають навчитися доречно вживати лексичні, морфологічні й синтаксичні мовні засоби відповідно до стилю і типу мовлення, оскільки розвиток культури мовлення учнів – одне з практичних завдань навчання української мови, яке має важливе соціальне значення.

Проблема формування комунікативної культури в освітньому процесі не є новою, її дослідженню присвячено праці Л. Варзацької, М. Вашуленка, Т. Гончар, Н. Грипас, С. Дубовик, В. Мельничайка, М. Пентилока, І. Синиці, О. Хорошковської та інших учених, проте досі не втрачає своєї актуальності.

Мета статті – схарактеризувати ефективні прийоми формування комунікативної культури молодших школярів на уроках української мови.

Формування комунікативної культури – це виховання навичок літературного спілкування, пропагування і засвоєння літературних норм у слововживанні, граматичному оформленні мовлення, у вимові та наголошуванні, неприйнятті спотвореної мови або «суржикю».

В основі комунікативної культури лежать загальноприйняті моральні вимоги до спілкування та культури мовлення: лексичні – розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності; граматичні – вибір правильного закінчення, синтаксичної форми; стилістичні – доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування; орфоепічні – правильна вимова; орфографічні – правильне написання; мовленнєвий етикет – типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення, вибачення тощо [1, с.319-320].

Під час формування комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку необхідно враховувати такі комунікативні якості: змістовність, логічність, зв'язність, точність, чіткість, багатство мовних засобів, зрозумілість, правильність, виразність тощо.

Згідно з навчальною програмою з української мови для 1-4 класів формування комунікативної культури здійснюється під час вивчення всіх розділів мовного курсу шляхом збагачення, уточнення й активізації словникового запасу школярів, формування вміння правильно наголошувати слова під час вимови, поєднувати їх одне з одним, дотримуватися нормативних граматичних форм, доречно вживати виражальні засоби мови, формули мовленнєвого етикету [2; 4].

Навчально-мовленнєва діяльність молодших школярів щодо опанування ними культури мовлення здійснюється у чотирьох напрямках:

- 1) засвоєння норм сучасної української літературної мови (орфоепічна та граматична правильність мовлення);
- 2) формування навичок активної роботи зі словом (точність, чистота, багатство мовлення);
- 3) формування вміння діалогічного мовлення (доречність, мовленнєвий етикет);

- 4) формування навичок монологічного мовлення (логічність, виразність).

Реалізація кожного з цих напрямків має відбуватися шляхом виконання спеціальних вправ, які допоможуть учителям розвинути й удосконалити у дітей вміння оволодіння культурною мовленнєвою діяльністю на початковому етапі опанування мови.

Мовленнєві вправи класифікують на основі комунікативних умінь, якими повинні оволодіти учні початкової школи.

1. Формування орфоепічної та граматичної правильності мовлення.

Прочитай і вивчи напам'ять скоромовку.

– Дзу – дзу-дзу! – дзвеніла пилка.

– Джу – джу – джу! – бриніла бджілка.

2. Дотримання точності мовлення.

Прочитайте подані словосполучення. Чи є відмінність у їх змісті? У чому вона виявляється?

Пройшов вулицю – пройшов через вулицю; показувати книжку – показувати на книжку; розповідати новини – розповідати про новини; заплітати косу – заплітати в косу; заховати зошити – заховати в зошити.

3. Оволодіння чистотою мовлення.

Прочитайте слова. Правильно вимовляй подовжені звуки. Складіть звукові моделі однієї пари слів (на вибір): *гілля – Галя, написання – долоня, волосся – Люся, віття – Вітя, піччю – печу, міццю – водицю.*

4. Формування багатства мовлення.

а) вправи на пояснення значення слів:

Назвіть слова, що мають вказане значення.

Пари слів з протилежним значенням; присмний запах; дуже сильний дощ; дитина, яка ще не вміє говорити; великий, пишний будинок; буря із снігом.

Довідка: *аромат, злива, антоніми, хурделиця, палац, немовля.*

б) вправи на формування навичок вживання слів у власному мовленні:

Скласти речення з різними значеннями багатозначного слова.

Вушко, ніжка, голка, машина, журавель, груша, клас, земля.

в) аналітичні вправи (аналіз текстів: визначення невідомих слів, уточнення відтінків значення слів, з'ясування мети вживання слова).

Добери синоніми до виділених слів. Поясни, чому автор вжив у тексті саме ці слова.

1. Білочка так звикла до людей, що вже сміливо брала з їхніх рук ласощі і не ховалась. 2. Скоро настане весна, і наші пернаті друзі наповнять своїм співом сади, поля, луки. 3. У лісі було тихо, тільки десь неподалік чути стукіт дзьобом об дерево лісового санітара.

г) синтетичні вправи (складання речень із словом, вжитим у певному значенні, дописування речень, виконання різних творчих вправ).

Дібрати антоніми до слів: *тиша, холодний, старий*. Використовуючи слова-антоніми, які ви дібрали, опиши весняний день у лісі.

5. Оволодіння доречністю мовлення.

Складіть словосполучення з поданого ряду слів шляхом об'єднання їх за змістом.

а) День, сонце, ніч, ріка, птахи – співучі, тепла, місячна, яскрава, літній.

б) Писати, йти, читати – швидко, красиво, виразно.

6. Засвоєння мовленнєвого етикету.

Прочитайте слова, якими люди вітаються під час зустрічі. Простежте, яким тоном вимовляються ці слова.

Добрий день, доброго дня, доброго ранку, добрий вечір, здрастуйте, радий Вас бачити, привіт.

7. Дотримання логічності мовлення.

Знайдіть і прочитайте частину тексту, де показано радість Сергійка. А які рядки свідчать про байдужість товаришів?

ЧОМУ ПЛАКАВ СЕРГІЙКО?

Три тижні не був у школі Сергійко. Хворів. Скучив за товаришами й за вчителькою. Радужний, збуджений прийшов хлопчик до школи. Ось і його парта, ось і товариші. Думалось йому: в очах товаришів побачить радість і привітність. Та їхні очі були спокійні і незворушні.

– *А ти виконав сьогодні завдання?* – тільки й спитав сусід по парті.

– *Виконав, – тихо сказав Сергійко й заплавав.*

До поданих нижче слів доберіть слова, протилежні за значенням: *тихо – ..., радісний – ..., плакати – ...*. У якій ситуації можна було б використати ці слова?

8. Засвоєння виразності мовлення.

Вслухайтесь в інтонацію кожного речення. Повторіть його про себе, а потім вголос: *Не відкладай цю справу назавтра. Будь-ласка, говоріть голосніше. Стань рівно!*

Отже, змодельовані вправи допомагають покращити рівень комунікативної культури учнів, засвоїти вивчений матеріал, сприяють підвищенню якості знань молодших школярів, формулюють їхню пізнавальну активність.

Список використаних джерел:

1. Методика навчання української мови в початковій школі / ред. М.С. Вашуленко. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 класи (зі змінами). Тернопіль : Мандрівець, 2015. 256 с.
3. Тесленко С.О. До проблеми формування комунікативної культури дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 1.45. С. 141-144.
4. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240 с.

The article characterises the main aspects of communicative culture, reveals the peculiarities of junior pupils' communicative culture formation in Ukrainian language lessons, and gives the examples of exercises for improving primary school pupils' communicative skills and habits.

Key words: communicative culture, junior pupils, Ukrainian language lessons, linguistic norm, communicative skills and habits.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.016:003-028.31:159.955

А. В. Муштян, студентка 3 курсу педагогічного факультету

РОЗВИТОК ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ДРУГОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

У статті розкрито та обґрунтовано важливість розвитку логічного мислення молодших школярів на уроках літературного читання; підібрано вправи та завдання, зроблено висновки.

Ключові слова: логічне мислення, урок літературного читання, молодші школярі дидактичні вимоги, вправи, завдання.

Педагогічні аспекти розвитку логічного мислення в навчальному процесі школярів знайшли відображення в працях Ю.К. Бабанського, І.А. Барташнікової, В.П. Беспалько, П.Я. Гальперіна, С.М. Кабанова-Меллер, В.Ф. Паламарчук та багатьох інших [3]. У педагогічних дослідженнях цих та інших авторів розглянуті проблеми взаємозв'язку логічного мислення і творчого саморозвитку школярів, методи та технології розвитку логічного мислення, освоєння логічних операцій школярами, їх зв'язок із розумовим розвитком дитини.

Під логічним мисленням розуміємо здатність і уміння дитини молодшого шкільного віку самостійно проводити прості логічні дії (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо), а також складені логічні операції (побудова, заперечення, твердження).

Для ефективного розвитку логічного мислення молодших школярів необхідно, перш за все, взяти до уваги вікові особливості психічних процесів дітей. Молодший шкільний вік характеризується наявністю суттєвих зрушень у розвитку мислення під впливом цілеспрямованого навчання, яке в початковій школі будується на основі характеристики предметів і явищ навколишнього світу [1].

Основними особливостями логічного мислення другокласників є: переважання чуттєвого, діяльнісного аналізу над абстрактним; здійснення синтезу переважно в наочній ситуації без відриву від дій із предметами; несформованість базових умінь для проведення узагальнення; невміння виокремлювати істотні ознаки, найчастіше, замінюючи їх зовнішніми яскравими ознаками предметів. У той же час це не означає, що у них відсутнє логічне мислення. Дослідження Л.Ф. Обухової показали, що можливості молодших школярів значно ширше тієї логічної діяльності, яка переважно здійснюється в початковій школі [5]. Вони можуть освоювати більш складний теоретичний і логічний матеріал.

Шкільна навчальна практика показує, що багато вчителів початкових класів не завжди приділяють достатньо уваги розвитку логічного мислення на уроках літературного читання і вважають, що всі необхідні розумові навички розвинулися з віком самостійно. Така обставина призводить до того, що в

початкових класах сповільнюється зростання розвитку логічного мислення дітей і, як наслідок, їх інтелектуальних здібностей, що не може не позначитися негативно на динаміці їх індивідуального розвитку в подальшому [4]. Тому існує об'єктивна необхідність пошуку таких психолого-педагогічних умов, які сприяли б найбільш ефективному розвитку логічного мислення у дітей молодшого шкільного віку, значному підвищенню рівня освоєння дітьми навчального матеріалу, вдосконаленню сучасної початкової освіти, не збільшуючи при цьому навчальне навантаження на дітей.

Добираючи пізнавальні завдання до уроків літературного читання у 2 класі, потрібно дотримуватись таких дидактичних вимог: завдання повинні відповідати змісту програмового матеріалу і меті уроку; завдання повинні бути посилюючими для учнів; завдання повинні бути різноманітними; складність завдань повинна поступово зростати [2].

На етапі ознайомлення з новим матеріалом учням спочатку пропонувати ті завдання, які сприяють поповненню, усвідомленню, уточненню та осмисленню відтворенню знань. Потім виконувати завдання, які вимагають від них самостійного пошуку. На етапі закріплення знань використовувати ті завдання, які спонукають учнів до знаходження істотних ознак предметів, явищ, виділення головної думки в прочитаному, доведення правильності висловленого судження тощо. Пізнавальні завдання пропонувати дітям у різній формі: усно, в таблицях або картках, запис на дошці тощо.

Для розвитку логічного мислення другокласників на уроках літературного читання пропонуємо використати такі вправи:

Вправа «Склади текст». Текст розділяємо на частини, кожен з яких подаємо на окремій картці. Прочитай текст мовчки, визнач порядок фрагментів, пронумеруй картки. Прочитай текст уголос.

Вони з білими пелюстками та жовтуватими серединками.

На луках ростуть ромашки лікарські.

Квіточки розміщені на тоненьких гнучких стеблах.

Вправа «Згадайся, що далі?». Вправа спрямована на розвиток важливого читацького вміння-передбачати розвиток

думки у тексті. *Ласунка Мурка була дивною кішкою. Вона любила солодкий мед. Одного разу Мурка зрілась на сонечку. Тут вона почула знайомий запах. Кішка відкрила зелені очі й вирушила до заповітної мети...*(другу частину тексту пропонується прочитати після дитячих висловлювань).

Перед вуликом ласунка встала на задні лапки. Сунула мордочку у вулик. І раптом пролунало кошаче скімлення. Мурка кинулась у куці і більше ніколи не лізла у вулик.

Вправа «Групування слів». Завдання: Скласти можливі групи слів зі слів записаних на дошці (ускладнений варіант цього завдання – скласти можливі групи з вказаної сторінки читанки).

Карась береза портфель

Тополя щука олівець

Акула пенал опеньок

Маслюк кит підберезовик

Мухомор білда поганка альбом

(відповіді можливих груп)

Карась, щука, акула, кит – живуть у воді.

Щука, акула – риби хижаки.

Маслюк, підберезовик, опеньок – їстівні гриби.

Мухомор, білда поганка – їстівні гриби.

Пенал, олівець, альбом – шкільне приладдя.

УДК 373.3.091.2(477.43-21)

С. М. Неделяєва, студентка 4 курсу педагогічного факультету

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ №10 м. КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

У статті проаналізовано особливості освітнього процесу школи на прикладі ЗЗСО № 10 м. Кам'янця-Подільського.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти №10 м. Кам'янця-Подільського, освітній процес, особливості.

Актуальність теми зумовлена тим, що організація освітнього процесу в кожній школі окремо має свої особливості, що потребують популяризації серед громади освітян задля активного засвоєння і реалізації передового адміністративного і педагогічного досвіду.

Дослідження з цієї теми проводили та висвітлювали у своїй працях такі вчені як Г.П. Пустовіт, Я. А. Коменський, Ш.О. Амонашвілі, К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова.

Мета статті – полягає в описі та теоретичному обґрунтуванні особливостей організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти на базі ЗЗСО №10 м. Кам'янця-Подільського.

Освітній процес – система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей [3].

У початковій школі навчається всього 289 учнів, з яких: 1А- 29 учнів, 1Б – 25 учнів, 1В – 25 учнів, 2А – 22 учні, 2Б – 24 учні, 2В – 23 учні, 3А – 32 учні, 3Б – 33 учні, 4А – 28 учнів, 4Б – 23 учні, 4В – 25 учнів. Майже всі вчителі, за винятком декількох, мають звання вчителя вищої категорії, також є вчитель-методист.

Адміністративною особливістю закладу загальної середньої освіти №10, на відміну від інших шкіл міста Кам'янця-Подільського, є те, що початкова школа знаходиться в окремому корпусі двоповерхової будівлі, де навчаються діти з 1 по 4 клас. Початкова школа включає в себе класні кімнати, кабінет англійської мови, спортивний зал, кімнату відпочинку та їдальню, де діти мають змогу снідати. Уроки інформатики та обід в учнів початкових класів проходять в іншому корпусі де навчаються діти з 5 по 11 клас. Керівництво початковою школою здійснює безпосередній заступник директора в початковій школі.

Однією з переваг ЗЗСО №10 є можливість забезпечити кваліфікованими спеціалістами групу продовженого дня окремо для кожного класу початкової школи.

Щодо організації навчальної роботи, то 10 школа є опорною з впровадження технологій розвивального навчання, розвитку громадянської активності школярів, з еколого-натуралістичної та природоохоронної роботи. Зокрема, за-

отже, використання на уроках такого типу завдань допоможе розвинути в кожного учня гнучкість мислення, навчити кожну дитину логічно розмірковувати, нестандартно розв'язувати проблеми, самостійно робити висновки, знаходити оригінальні рішення.

Список використаних джерел:

1. Барташнікова І.А. Розвиток наочно-образного та логічного мислення дітей. Тернопіль : Богдан, 1998. 79 с.
2. Мельник Ю.А. Формування уяви молодших школярів засобами предметів. Тернопіль : Педагогіка, 2002. 157 с.
3. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 1999. 324 с.
5. Шаран О.В., Юрас З.О. Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку логічного мислення молодших школярів. Дрогобич, 2015. 329 с.

The article reveals and substantiates the importance of developing junior pupils' logical thinking in Reading lessons; the exercises and tasks are given; the conclusions are drawn.

Key words: logical thinking, Reading lesson, junior pupils, didactic demands, exercises, tasks.

Отримано: 16.05.2019

слуговує на увагу педагогічна діяльність вчителя-методиста Федорчук Тетяни Анатоліївни, що у 2001 році отримала посвідчення Української Асоціації «Розвивальне навчання».

У ЗЗСО № 10 урок – це поле педагогічної діяльності вчителя й апробації своєї компетенції учня. А контроль за навчанням школяра – це зацікавленість дорослих у його успіхах. Основні стимули творчої активності школи – це новітні методи надання навчальної інформації, прийом і перевірка знань школярів, система оцінювання, емоційний комфорт учасників навчально – виховного процесу, гарні традиції.

Оскільки здоров'я дітей – це ключ до здоров'я нації, школа орієнтується на формування основ культури здоров'я, зменшення захворюваності учнів, розвиток та вдосконалення їх фізичних здібностей. Для дітей з особливими потребами у школі функціонує кімната обладнана профілакторами Євмінова. Високі спортивні досягнення учнів свідчать про результативність шкільної; фізкультурно-оздоровчої роботи. Вихованці ЗЗСО №10 найкраще проявляють себе у змаганнях з футболу, гандболу, спортивного орієнтування [4].

Дружня родина вчителів ЗЗСО №10 об'єднана спільною метою – виховати людину нового покоління, використовуючи компетентнісні технології нового покоління.

Виховна робота у Кам'янець-Подільській загальноосвітній школі I-III ступенів здійснюється згідно законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Концепціями національно-патріотичного виховання, превентивного виховання. Також відбувається методологічна орієнтація діяльності педагогічного колективу щодо реалізації виховної системи «Громадянин XXI століття». При виконанні завдань виховної системи «Громадянин XXI століття» пріоритетними були питання виховання громадянських якостей особистості, формування рис громадянина-патріота, правове виховання і правова освіта учнів та батьківської громадськості, використання сучасних інформаційних технологій в навчально-виховному процесі, збереження морального, фізичного та психічного здоров'я підростаючого покоління, розвиток у дітей творчих здібностей, підтримка обдарованих дітей, оздоровлення дітей з соціально малозахисених сімей, зайнятість у позаурочний час дітей з «групи ризику».

Стратегічним центром виховної системи школи є дитина, яка має бути насамперед здоровою, володіти сучасними технічними засобами комунікації, зорієнтованою на

професійне самовизначення, уміння робити вибір, знати та поважати закон, знати свої права та обов'язки.

Тому в основу планування виховної роботи покладено формування здоров'язберігаючої компетентності, духовний розвиток особистості, шанобливе ставлення до національно-культурних традицій, оволодіння народною мораллю, етикою, культурою, правами і обов'язками громадянина України.

Виконуючи основні завдання виховання учнів використовуються проєктні технології, змістовим полем яких є колективні творчі справи, години спілкування, бесіди, свята, зустрічі, екскурсії, конкурси, огляди, акції, виставки, фестивалі, презентації класів, творчі звіти гуртків та колективів художньої самодіяльності.

Виховна система школи сприяє забезпеченню різнобічного виховання школярів через участь у фольклорному колективі «Мальви», в хореографічних студіях «Райдуга» та «Едельвейс», вокальній групі «Веселинки», зразковому гуртку «Бісерна казка», дитячій організації «Подільночка», у роботі прес-центру газети «Шкільний вісник».

Отже, освітній процес у закладі загальної середньої освіти №10 І-ІІІ ступенів м. Кам'янка-Подільського є добре

налагоджений, згідно всіх нормативних документів та наказів Міністерства освіти, та має свої особливості у організації адміністративної, навчальної та виховної роботи. Керівництво школи сприяє активному розвитку особистості учня та її становленню у сучасному суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання* : науковий методичний збірник. Київ, 1997. С. 27-31.
2. Державний стандарт початкової школи (від 21 лютого 2018 р. № 87).
3. Закон України «Про освіту» 05.09.2017 № 2145-VIII.
4. URL: <http://school10.osvita-kp.gov.ua/index.php>.

The article analyzes the peculiarities of school educational process on the example of Kamianets-Podilskyi school №10.

Key words: institution of general secondary education №10 of Kamianets-Podilskyi, educational process, peculiarities.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.091.39

О. В. Первак, студентка 4 курсу педагогічного факультету

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті висвітлено особливості використання інтерактивних технологій навчання у сучасній початковій школі.

Ключові слова: форми організації навчання, технології, інтерактивне навчання, процес.

Ідеалом сучасного навчання є особистість не з енциклопедично розвиненою пам'яттю, а з гнучким розумом, зі швидкою реакцією на все нова, з повноцінними, розвинутими потребами подальшого пізнання та самостійної дії, з добрим орієнтувальними навичками і творчими здібностями.

Учень – не суб'єкт, а насамперед творець свого власного «Я». Тому навчальний процес слід будувати так, щоб сприяти свідомій співучасті особистості, яка освоює предмет. Досягненню цього допомагає застосування нестандартних, інтерактивних форм і методів у навчальній і виховній діяльності вчителя.

Метою статті особливості використання інтерактивних технологій навчання у сучасній початковій школі.

Інтерактивне навчання (inter – взаємний, act – діяти) – це такий спосіб організації навчання, за якого навчальний процес відбувається за умови самостійної активної взаємодії всіх його учасників [1, с.26].

Інтерактивне навчання є сукупністю технологій. Такі вчені, як Дичківська І.М., та ін., розподіляють інтерактивні технології на чотири групи, залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів:

- *Інтерактивні технології кооперативного навчання* (організація навчання у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою: робота в парах, одинадво-чотири – усі разом, змінні трійки, каруселі, робота в малих групах тощо);
- *Інтерактивні технології колективно-групового навчання* – технології, що передбачають одночасну спільну (фронтальну) роботу всього класу;
- *Технології ситуативного моделювання* – побудова навчального процесу за допомогою учня до гри, передусім, ігрове моделювання явищ, що вивчаються;
- *Технології опрацювання дискусійних питань* – широке публічне обговорення якогось суперечливого питання.

Школа має бути не підготовкою до життя, а самим життям [2, с.2].

Інтерактивне навчання потребує певної зміни життя класу, а також багато часу для підготовки (як учням, та і педагогові) [3, с.129].

Кожен педагог напрацьовує свій стиль використання інтерактивних форм організації навчання. Зокрема, потребує популяризації зразковий педагогічний досвід Сморгев-

ської Ж.Л., класовода 3-А класу ЗЗСО №17 м. Кам'янка-Подільського.

Вчитель переконана, що головна риса інтерактивного навчання – використання власного досвіду учнями під час розв'язування глобальних питань. Їм надається максимальна свобода розумової діяльності. Тому на кожному уроці педагог намагається створити ситуацію успіху, щоб кожна дитина прагнула і могла проявити себе, застосувати такі форми і методи, які б не перевантажували учня, а робили навчання цікавим та веселим. І водночас налаштовує учнів на те, що навчання серйозний процес, наполеглива праця над собою.

Описані вище технології вчитель застосовує на всіх уроках, але не всі одночасно, а спершу це є інтерактивні вправи на окремих етапах уроку. Починає із найдоступніших і зрозуміліших для дітей. Наприклад:

1. Інтерактивна вправа «Асоціації» (3 клас):

На дошці записано ряд слів, які якимось чином асоціюються з іменником. Предмет, хто?, що?, підмет, присудок, число, рід, власна назва, загальна назва, абстрактне, конкретне;

2. Інтерактивна гра «Множина чи одина?» (3 клас):

Вчитель називає іменники в однині і множині. Учні картками, на яких написано «Множина», «Одина», показують число іменників. Виграє той, хто найменше помилився. Для гри можна використовувати такі іменники: учитель, фабрика, завод, пшениця, медаль, черешні, неділя, герої [4, с.43].

Згодом це вже використання таких форм нестандартних уроків:

1. Уроки-змагання (вікторини, конкурси, аукціон).
2. Уроки-ігри.
3. Уроки громадського огляду знань. Такі конкурси спонукають до активної самостійної пізнавальної діяльності, вивчення додаткової літератури.
4. Театралізовані уроки (виконання ролей за сценарієм).
5. Уроки-подорожі, уроки-мандрівки.
6. Уроки «милування природою».
7. Бінарні уроки.

Вище названі інтерактивні форми навчання підвищують мотивацію учнів до пізнавальної діяльності, якість знань. Підтвердженням є великий відсоток успішності здобувачів початкової освіти. Зокрема, директорську контро-

льну роботу з математики із тридцятью чотирьох дітей, десять учнів написали на високий рівень, двадцять на достатній та середній рівень і четверо на низький.

Отже, впровадження технологій інтерактивного навчання в початкових класах, їх вплив на покращення якості знань і пізнавальної активності молодших школярів дають можливість зробити такі висновки:

- Головна риса інтерактивного навчання – використання власного досвіду учнями під час розв'язання проблемних питань.
- Найбільш ефективними формами навчання є:
  - робота в парах;
  - робота в малих групах;
  - робота в ролевих групах (де є лідер, слухач, комментатор).
- Розв'язання пізнавальних завдань в групах формує інтелектуально розвинену, творчу особистість.
- Вільне спілкування на уроці, висловлювання власної думки, повага до думки оточуючих – необхідні умови, що забезпечують ефективність нових технологій навчання.
- Ігрові форми – найоптимальніший шлях залучення дітей до навчання. Гра робить урок не тільки продуктивним і результативним, а й цікавим.

- Застосування методів проєктів, як педагогічної технології, передбачає сукупність пошукових, дослідницьких, проблемних методів, творчих за своєю суттю. Здійснюються вони планово та з урахуванням бажань учнів.
- Результативність інтерактивних форм і методів значно підвищуються, якщо впроваджувати їх систематично і планово, з поступовим ускладненням.

Список використаних джерел:

1. Федорчук В.В. Педагогічні технології в початковій школі : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2014. С. 26.
2. Камишенцева С.В. Інтерактивні технології навчання молодших школярів. *Початкове навчання та виховання* : навчально-методичний журнал. 2016. №6. С. 2.
3. Чепіль М.М., Дудник Н.З. Педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав. 2012. С. 129.
4. Гудима Н.В. Інноваційні технології навчання української мови та літературного читання : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Друк-сервіс. 2018. С. 43.

The article reveals the peculiarities of use of interactive teaching technologies in current primary school.

Key words: forms of training organization, technologies, interactive learning, process.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.091.313

Г. С. Перчак, студентка 4 курсу педагогічного факультету

МЕТОД ПРОЄКТІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті досліджено місце навчальних проєктів у сучасній шкільній освіті, розкрито роль проєктного навчання у формуванні і розвитку пізнавальної активності до дослідницької діяльності молодших школярів.

Ключові слова: навчальний проєкт, особистість, співпраця, активність, свідомість, розвиток.

Успіх у сучасному світі визначається здатністю людини організувати своє життя як проєкт, визначати далеку і близьку перспективу, знаходити і залучати необхідні ресурси, складати план дій і здійснювати його, оцінювати результати своєї діяльності. Численні дослідження показують, що більшість сучасних лідерів – це люди, які володіють проєктним типом мислення. Мода на проєкти поширилася у всі сфери суспільного життя, в тому числі і на вітчизняну систему освіти.

Розвиток пізнавального інтересу до різноманітних галузей знань та видів діяльності є однією зі складових успішного навчання дітей у початковій школі. Зважаючи на те що головною метою шкільної освіти є розвиток особистості, то ранній навчальний проєкт спроможний розкрити дитині шляхи отримання людством наукових знань, показати перспективи розвитку світу в якому особистість перебуває, а також можливість її власного внеску у його розвиток. Актуальність порушеної проблеми зумовлена такими суперечностями:

- між вимогами, що поставили перед шкільною освітою щодо забезпечення всебічного розвитку учнів, і наявними засобами їхнього розвитку;
- між потребами учнів у набутті пізнавальних та практичних умінь для успішної адаптації в суспільстві і формалізацією процесу навчання;
- між необхідністю застосування у навчально-виховному процесі ефективних технологій, методів і форм роботи, які сприяли б формуванню пізнавальних інтересів молодших школярів, і недостатньою визначеністю змістового й процесуального наповнення цього процесу.

Проблема застосування методу проєктів в навчально-виховному процесі була в центрі уваги таких дослідників Дж. Дьюї, В. Кілпатрика, М. Меррі, М.Н. Скаткін і І.Я. Лернер, О. Рибіна, Н.Ю. Пахомова, О.В. Ільшєва, В.В. Копилова, І.Ю. Соловйова, І. Чечель та інші.

Серед сучасних вчених немає єдиної точки зору на метод проєктів. Як зазначає О. Рибіна: «Метод проєктів – це педагогічна технологія, орієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх використання і здобуття нових (іноді і шляхом самоосвіти)» [3].

С. Гончаренко дає таке визначення методу проєктів – це організація навчання, коли набуваються знання і навички у процесі планування й виконання практичних завдань – проєктів [1].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та перевірки дидактичної реалізації методу проєктів як засобу розвитку пізнавальної активності інтересів молодших школярів.

Метод проєктів виник у 20-х роках минулого століття в США. Його пов'язували з ідеями гуманістичного спрямування у філософії та освіті.

На сьогоднішній день метод проєктів – це спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблем (технологією), яка має завершитись реальним практично відчутним результатом [2].

Проєктна технологія дозволяє одночасно і більш ефективно формувати в учнів низку ключових компетентностей, перш за все – «уміння вчитись», тобто вміння самостійно здобувати знання у будь-якому вимірі «простору навчання».

Особливістю проєктної діяльності молодих школярів є: – виключна основа на власний досвід: спостереження за подіями та змінами у навколишньому середовищі; – послідовність дій: розбиття процесу на елементарні дії зрозумілі дитині; – детальне відпрацювання кожного етапу проєкту; індивідуальність роботи: кожний етап має бути засвоєним на практичному рівні кожною дитиною; – формування вмінь роботи у парі виключно на основі взаємодопомоги, а не взаємозаміни; – обережна підтримка й постійна зовнішня мотивація пошукової активності; – розвиток особистісних якостей молодшого школяра; – навчальні предмети природним чином втрачають свій ізольований характер; – пізнавальні інтереси виявляються через певні емоції: здивування відкриттям, інтелектуальна радість, очікування нового; – присутність елемента зацікавлення у такій діяльності є одним із її стимулів; – помірна складність і посильність завдань; – практична значущість результатів: здатність бачити можливість для застосування знань у повсякденному житті.

З огляду на різні підходи до класифікації проєктів у педагогічній літературі, пропонуємо розрізнити їх за цілою низкою параметрів:

- складом учасників проектної діяльності: індивідуальні, колективні (парні, групові);
- характером партнерських взаємодій між учасниками проектної діяльності: кооперативні, змагальні, конкурсні;
- рівнем реалізації міжпредметних зв'язків: моно-предметні, міжпредметні, надпредметні;
- характером координації проекту: безпосередній (твердий чи гнучкий), прихований;
- тривалістю: короткі, середньої тривалості, тривалі;
- метою і характером проектної діяльності: інформаційні, ознайомлювальні, пригодницькі, мистецькі, науково-пошукові, конструкційні тощо.

Проект дозволяє інтегрувати відомості з різних галузей знань для вирішення проблеми і застосувати їх на практиці. Діти вчать спочатку думати, а потім робити, скласти план дій дотримуватися угоди і досягнути домовленостей. Діяльність кожної дитини має бути спрямована на досягнення наміченого результату.

Визначають чотири етапи проектування: початковий (розробка основних ідей, констатація вивченості проблеми, збір і аналіз даних, обґрунтування актуальності, формулювання гіпотези (припущення, що стосується результатів та способів їхнього досягнення); етап розробки (передбачення виконавця (виконавців), формування груп, усвідомлення завдань, планування діяльності, розробка змісту етапів, визначення форм і методів керування і контролю, корекція з боку педагога); етап реалізації проекту (інтегрування й акумулювання всієї інформації з урахуванням теми, мети; підготовка наочно-графічного матеріалу, розробка аудіо-відео ряду проекту; контроль і корекція проміжних результатів, співвіднесення їх з визначеною метою, керівництво, координація роботи учнів); завершення проекту.

Використання методу проектів у початковій школі дозволяє вирішити ряд педагогічних задач: – формування свідомого підходу до отримання знань, – самостійності у здобутті знань, – набуття вмінь працювати в парі, групі, команді та колективі [4].

Цікавий досвід організації проектної діяльності накопичено вчителем-методистом з Торонто (Канада) В. Курилів. Вона пропонує впроваджувати метод проектів паралельно з іншими методами навчання в різних класах, але з певною періодичністю, надаючи цій роботі системності.

«Папка з газетними статтями». Метою такого проекту є допомога учням знайти цікаву тему, привичайти її до

селективного використання преси, привичити до обов'язкового ознайомлення з різними поглядами на проблему та різними джерелами, виробити критичне ставлення до преси.

Сутність проекту. Учні обирають тему в межах курсу, що вивчається (перелік може бути запропоновано). Вибирають 10 статей з теми, причому не більше 5 з однієї газети. Оформлюють папку: а) на титульній сторінці вказують тему, прізвище учня, вміщують ілюстрацію; б) пишуть вступ, де визначають мету діяльності; в) статті з аналізом розміщують на аркушах (подається назва газети, дата, автор публікації, мета, з якою вона написана, характер статті (інформативна чи контравесійна), джерела інформації автора, ступінь переконливості та збалансованості статті й власні судження щодо публікації г) загальні висновки за проектом.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогоднішньому етапі розвитку суспільства проектна технологія стала однією з сучасних, незамінних у навчальній діяльності педагогічних технологій, яка набуває широкого поширення в освітньому просторі; метод проектів має багато переваг, перш за все тому, що дає можливість дитині експериментувати, розвивати творчі здібності та комунікативні навички. Тому можна сказати, що за цим методом навчання – майбутнє. Впровадження їх у практику роботи робить процес навчання орієнтованим на особистість учня і дає вагомий здобутки.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Сучасні педагогічні технології : навчально-методичний посібник / автор-укладач Е.І. Федорчук. Кам'янець-Подільський : АБЕТКА, 2006. С. 57.
3. Рыбина О. Проектная деятельность. *Лучшие страницы педагогической прессы*. 2004. №1. С. 46-49.
4. Тягло О.В., Цимбал П.В. Проектні технології: особливості впровадження у початковій школі. *Початкове навчання та виховання*. Харків : Вид. група «Основа», 2008. № 19-21.

The article explores the place of educational projects in current school education. The role of project learning in the formation and development of junior pupils' cognitive activity to the research activity is revealed.

Key words: educational project, personality, cooperation, activity, consciousness, development.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.016:81-028.31

Я. Д. Пилип'юк, студентка 4 курсу педагогічного факультету

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено проблему розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Схарактеризовано напрямки роботи з розвитку зв'язного мовлення та змодельовано комунікативні вправи й завдання для розвитку зв'язного мовлення учнів на уроках української мови в початковій школі.

Ключові слова: розвиток зв'язного мовлення, зв'язне висловлювання, комунікативні вміння, урок української мови, початкова школа.

Сучасний підхід до мовної освіти в початковій школі ґрунтується на принципі всебічного розвитку мовлення учнів, який передбачає вміння правильно, раціонально, відповідно до норм літературної мови користуватися мовними засобами під час продукування зв'язних висловлювань.

З огляду на це особливої ваги набуває *розвиток зв'язного мовлення молодших школярів* – формування умінь аналізувати й конструювати тексти різних типів і стилів. Цим зумовлено виокремлення в шкільних програмах з української мови спеціального розділу «Зв'язне мовлення».

Розвивати мовлення школярів – означає розвивати чотири його складові частини: вміння слухати і говорити, читати і писати. А тому все, що вивчається в початковій школі, насамперед, має бути підпорядковане цій меті [3, с.30].

Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів початкових класів не є новою в методиці навчання української мови, її дослідженню присвячено праці В.І. Бадер, Л.О. Вар-

зацької, М.С. Вашуленка, С.І. Дорошенка, М.М. Наумчука й інших учених-лінгвістів, методистів і вчителів-практиків. Проте реальний рівень розвитку зв'язного мовлення учнів на кінець 4 класу є недостатнім, відтак активізується пошук ефективних засобів можливого покращення комунікативних умінь на уроках української мови в початкових класах.

Мета статті – визначити педагогічні умови, методи, прийому роботи та розробити дидактичне забезпечення розвитку зв'язного мовлення; теоретично обґрунтувати методику розвитку зв'язного мовлення учнів у процесі навчання.

Розвивати мовлення – означає вчити школярів правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови користуватися всім арсеналом мовних засобів у процесі побудови зв'язних висловлювань.

Робота з розвитку мовлення молодших школярів охоплює такі основні напрямки:

- 1) удосконалення звуковимови учнів і підвищення їхньої вимовної культури;
- 2) збагачення, уточнення й активізація словникового запасу молодших школярів, уміння вживати слова у властивому для них значенні, користуватися виражальними засобами мови залежно від ситуації та теми висловлювання;
- 3) послідовно і логічно викладати думку;
- 4) удосконалення граматичного ладу мовлення дітей, оволодіння нормами українського літературного мовлення, засвоєння найважливіших етичних правил спілкування [4, с.267].

Окреслені напрямки роботи з розвитку мовлення становлять основу для формування в молодших школярів умінь сприймати, відтворювати і будувати зв'язні висловлювання.

Основною одиницею зв'язного мовлення є розгорнуте висловлювання є текст. Тому теоретичним підґрунтям розвитку зв'язного мовлення є засвоєння відомостей про текст, його структурні елементи, типи та стилі мовлення, тобто розвиток комунікативних умінь [2, с.11].

Наведемо приклади вправ для розвитку зв'язного мовлення.

1. Прочитай текст і визнач, який заголовок підходить до поданого уривку.

Ну й півень! Гребінь – розкішна корона, мов із червоного корала вирізьблена, очі – із щирого золота, шия поблискує жовтогарячим шовком, а хвіст!... Колесо! Темно-зелене блискуче колесо виграє проти сонця всіма барвами райдуги.

І носить свого хвоста півень так гордовито, що глянеш на нього і скажеш: ні, рівного йому на світі нема! (Лариса Письменна)

Із запропонованих нижче заголовків обери той, що найбільше підходить до цього тексту.

Заголовки: «Ну й півень!», «Чому в півня хвіст колом?», «Як півень носить свого хвоста?».

2. Пронумеруй речення так, щоб утворився текст.

– Воно відбилося від квочки й жалібно пицало.

– Підійшло тихенько до нього, притулилося й очі заплющило.

– На подвір'ї ходило курча.

– Побачивши kota, замовкло.

– Тепло йому біля котячого колушка.

3. Складіть три речення так, щоб два з них мали однаковий зміст, висловлений за допомогою різних мовних засобів. Третє речення повинно відрізнятися від інших за змістом.

1. а) Лісник побудував хату і посадив поруч дуба.

б) Лісник побудував хату поруч з молодим дубом.

в) Лісник побудував хату, а поруч посадив дуба.

2. а) Дуб розрісся так, що стукав гіллям у вікно.

б) Дуб розрісся так, що заступив вікно.

в) Дуб розрісся так, що затіяв гіллям вікно.

3. а) Зрубайте дуба, дідуся, бо темно в кімнаті.

б) Зрубайте дуба, дідуся, тому, що темно в кімнаті.

в) Зрубайте дуба, дідуся, адже темно в кімнаті.

4. а) Щоб зберегти дуба, дідусь вирішив перенести хату на нове місце.

б) Оберігаючи дуба, дідусь вирішив перенести хату на нове місце.

в) Щоб зберегти дуба, дідусь вирішив трохи перебудувати хату.

Варто зауважити, що змодельовані завдання не тільки є засобом розвитку та вдосконалення зв'язного мовлення, але й допомагають засвоїти лексико-граматичний матеріал, збагачують словниковий запас молодших школярів. Як бачимо, оптимальне поєднання різних методів і прийомів та урахування індивідуальних особливостей учнів, дають можливість досягнути підвищення рівня комунікативних умінь і навичок молодших школярів.

Список використаних джерел:

1. Бадер В.І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. Київ : АПН, 2000. С. 4.
2. Державний стандарт початкової освіти. *Учитель початкової школи*. 2018. №4. С. 1-16.
3. Дідук Г.І. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення відповідно до нових концепцій викладання рідної мови. *Збірник наукових праць «Педагогічна освіта: теорія і практика»*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 348 с.
4. Мелесцєва Н.В. Інтерактивні технології в процесі розвитку зв'язного мовлення. *Збірник наукових праць «Педагогічна освіта: теорія і практика»*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 267-269.

The article deals with the problem of development of junior pupils' connected speech. The directions of work on the development of connected speech are described, and communicative exercises and tasks for development of pupils' connected speech at Ukrainian language lessons in primary school are given.

Key words: development of connected speech, coherent utterance, communicative skills, Ukrainian language lesson, primary school.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.016:81-028.31

А. Ю. Покинборода, магістрант 1 курсу педагогічного факультету

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються особливості комунікативно-мовленнєвої діяльності молодших школярів. Визначено перелік комунікативно-мовленнєвих умінь, а також представлено умови для успішного розвитку мовлення учнів початкової школи. Подано вимоги програми для формування уявлення про мову та мовлення в учнів початкової школи.

Ключові слова: комунікативно-мовленнєві вміння, зв'язне мовлення, функції, активний та пасивний словник, учні початкової школи.

У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними, логіко-мовленнєвими, пізнавальними і контрольними вміннями й навичками, особистий досвід культури поведінки в соціальному та природному оточенні, співпраці у різних видах діяльності. Освітніми результатами цього етапу школи є повноцінні читацькі, мовленнєві, обчислювальні вміння і навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках і залежностях, розвинені сенсорні вміння, мислення, увага, пам'ять, здатність до творчого самовираження, особистісно ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, уміння виконувати творчі завдання.

Курс української мови – важлива складова загального змісту початкової освіти, оскільки мова є не тільки окремим навчальним предметом, а й виступає основним засобом опанування всіх інших шкільних дисциплін. Основна мета цього курсу – забезпечити розвиток, удосконалення

умінь і навичок усного мовлення (слухання-розуміння, говоріння); навчити дітей читати і писати, працювати з дитячою книжкою, будувати зв'язні писемні висловлювання; сформувати певне коло знань про мову та мовні вміння; забезпечити мотивацію вивчення рідної мови.

Значний внесок у теоретичний та практичний розвиток проблеми дослідження формування комунікативно-мовленнєвих умінь зробили у своїх працях науковці й методисти О.М. Біляєв, Д.М. Богоявленський, М.Ф. Бунаков, Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, В.І. Капінос, Д.М. Кравчук, Т.О. Ладженська, А.К. Маркова, Т.Ф. Потоцька, А.Є. Супрун, Л.П. Федоренко, Г.Т. Шелехова та ін.

Метою статті є розглянути особливості комунікативно-мовленнєвої діяльності молодших школярів.

Питання комунікативно-діяльнісного підходу до змісту й процесу навчання мови, можливість засвоєння молод-

шими школярами різних аспектів мови як засобу спілкування, усвідомлення суспільної ролі мови та її функцій, що реалізуються в мовленні кожної людини, порушуються останнім часом на всіх рівнях – лінгвістичному, психологічному, педагогічному.

Зіставлення різних визначень комунікативних і мовленнєвих умінь дозволило зробити узагальнення: комунікативно-мовленнєві вміння – це «здатність мовця забезпечити правильне застосування словесних і невербальних засобів з метою ефективною взаємодії з учасниками акту спілкування» [4, с.20].

Також вченими визначено перелік комунікативно-мовленнєвих умінь, якими повинні оволодіти молодші школярі:

- 1) уміння ставити запитання, висловлюючи подив, сумнів, уточнення, здогадку, передбачення;
- 2) уміння констатувати, виражаючи погодження, підтвердження, судження, наслідок, посилення, обіцянку;
- 3) уміння заперечувати, висловлюючи відмову, заперечення, непогодження;
- 4) уміння спонукати до дії, висловлюючи прохання, запрошення, наказ, пропозицію, побажання [5, с.76-77].

До цього слід додати основні комунікативні ознаки мовлення: правильність, чистота, точність, логічність, виразність, образність, доступність, дієвість, доцільність.

Розвиток мовлення в дитини – це процес оволодіння рідною мовою, уміння користуватися нею як засобом пізнання навколишнього світу, засвоєння досвіду, набутого людством.

Мовлення має дві взаємозв'язані функції: воно є засобом спілкування (комунікативна функція) і засобом позначення (сигніфікативна, тобто знакова, функція). Якби слово не мало пізнавальної функції, його б не могли зрозуміти інші люди, тобто мовлення втратило б свою комунікативну функцію, перестало б бути мовленням.

Загальномовленнєві вміння, чітко окреслені в Програмі для 1-4 класів, передбачають формування культури мовлення і слухання [3]. До провідних серед них варто віднести: вміння слухати, відповідати, запитувати, міркувати. При цьому слід відзначити, що вся система вивчення мови у 1 класі є пропедевтичним курсом до вивчення частин мови у 2-4 класах.

Необхідність навчати дітей зв'язно висловлювати свої думки викликала до життя термін «зв'язне мовлення», який закріпився у методиці викладання мов у початкових класах. У практиці початкової школи терміном «зв'язне мовлення» називають розділ методичної науки, завданням якого є навчати дітей розуміти і будувати висловлювання з огляду на мету, умови спілкування, дотримуючись норм літературної мови [1].

У молодшому шкільному віці швидко росте пасивний та активний словник; розвивається звукова сторона та граматичний склад мови.

Щоб мовлення дитини успішно розвивалося, треба:

- 1) виділяти певні звукокомплекси (слова) з цілого мовного потоку, який діти постійно чують;
- 2) здійснювати тонкий фонематичний аналіз кожного звукокомплексу, тобто розрізняти схожі сполучення звуків (фонем) і слова, наприклад: «та-то», «ба-ба», «хлопчик-м'ячик»;
- 3) віднести виділене слово до певного об'єкта (ознаки, дії, зв'язку), тобто розуміти слова;
- 4) узагальнювати однорідні предмети (дії, ознаки, відношення) і називати їх тим самим певним словом;
- 5) розуміти ціле речення, тобто групу слів, об'єднаних певними граматичними зв'язками; в реченні завжди передана закінчена думка;
- 6) засвоїти механізм вимови (артикуляцію);

7) засвоїти вміння відбирати в кожному окремому випадку потрібні слова і, організовуючи їх у певні граматичні структури, передавати свої думки в зрозумілих іншим людям реченнях [2, с.124].

Усі ці складні завдання дитина розв'язує неодноразово і не завжди однаково успішно. Діти засвоюють мову двома шляхами: в повсякденному, природному спілкуванні з навколишніми дорослими і в процесі спеціально організованого педагогами й батьками навчання. Від змісту, характеру і методів такого природного і спеціального навчання залежить розвиток мовлення дитини в кожний період її життя.

Мовна діяльність дітей особливо бурхливо розвивається в період їх навчання в школі. Звертання вчителя до класу, роз'яснення, вказівки, зауваження, запитання, поправки – усе це передано в мові.

Відповідно до вимог програми в учнів початкових класів мають сформуватися деякі уявлення про мову і мовлення:

- 1) мова є найважливішим засобом спілкування між людьми;
- 2) найважливішими одиницями мови є звуки, слова, сполучення слів, речення, текст; кожна з них має своє призначення: із звуків утворюються слова, із слів – словосполучення і речення, із речень – зв'язні висловлювання;
- 3) мова пов'язана з мисленням (за допомогою речень висловлюються думки);
- 4) українська мова – мова українського народу;
- 5) знання з мови застосовуються у практичному мовленні; щоб оволодіти мовленням, потрібно знати слова і вміти поєднувати їх;
- 6) є дві форми мовлення – усна й писемна;
- 7) усне мовлення має допоміжні засоби виразності: інтонацію, міміку, жести; своєрідними допоміжними засобами спілкування є зорові умовні знаки і звукові сигнали [3].

Отже, комунікативно-мовленнєвий аспект набуває ще більшого значення у процесі освіти молодших школярів та полягає у формуванні різних видів комунікативних компетентностей, які сприяють розвитку міжособистісного спілкування засобами мистецтва слова.

Список використаних джерел:

1. Дорошенко С.І. та ін. Методика викладання української мови : навч. посібн. Київ : Вища школа, 2012. 380 с.
2. Пасмурна Р.О. Про особливості формування усного зв'язного мовлення у дітей початкової школи: тези доповідей. *VII Всеукраїнська конференція молодих науковців «Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень»*. Київ : Київський університет, 2005. 239 с.
3. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1-4 кл. Київ : Початкова школа, 2016. 346 с.
4. Сидор Е. Вправи для розвитку в учнів загальномовленнєвих, комунікативних і творчих умінь. *Початкова школа*. 2001. №6. С. 19-23.
5. Тактал М.Г. Формирование коммуникативно-речевых умений на текстовой основе: зб. наук. пр. Херсон : ОДІ, 2000. Вип. 10-11. С. 75-81.

The article deals with the peculiarities of communicative-speech activity of primary school pupils. The list of communicative-speech skills is determined, as well as conditions for the successful development of speech for elementary school pupils. The requirements of the program are presented for forming an idea of language and speech of elementary school children.

Key words: communicative-speech skills, coherent speech, functions, active and passive vocabulary, primary school pupils.

Отримано: 16.05.2019

Н. В. Стефурак, студентка 4 курсу педагогічного факультету

МНЕМОТАБЛИЦІ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто особливості та проблеми розвитку зв'язного мовлення в учнів; змодельовано мнемотехнічний матеріал для формування комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи.

Ключові слова: зв'язне мовлення, мнемотехніка, мнемотаблиця, пам'ять, комунікативна компетентність, Нова українська школа.

«Ви навчаєте дитину яким-небудь п'яти невідомим їй словам і бачите, що вона мучиться над ними довго і даремно, але зв'яжіть з малюнками двадцять таких слів і – дитина засвоїть їх швидко»

К.Д. Ушинський.

З огляду на стрімкий розвиток системи початкової освіти, її реформацію, зміни в освітньому середовищі та вдосконалення уже наявних принципів, методів, засобів навчання молодших школярів необхідно створювати нові способи розвитку особистості учня. Адже метою Концепції Нової української школи є виховати інноватора та громадянина, який уміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. Завдяки цьому загальний педагогічний доробок учителів початкових класів поповнюється новими матеріалами, які допомагають удосконалити освітній процес загалом.

Загальна проблема розвитку мовлення дітей здавна вважається однією з найактуальніших у психології та педагогії. У методичній літературі цій проблемі присвячена велика кількість спеціальних праць і відведене значне місце в дослідженнях, зв'язаних із розвитком мислення дітей. Проте в більшості цих досліджень розглядається мовлення дітей раннього віку, дошкільників, а не мовлення учнів, особливо середнього шкільного віку. У школі на уроках української мови і літературного читання учні повинні оволодівати вмінням і навичками зв'язного викладу думок не тільки в писемній, а й усній формі – таке завдання висували низка видатних педагогів, психологів та вчених. Сучасна шкільна програма вимагає високої мовленнєвої компетентності школярів [1, с.98].

Проблема розвитку зв'язного мовлення прослідковується у роботах низки вчених, зокрема М.Р. Львов, О.Н. Горшковська, Г.К. Лідман-Орлова, Т.Г. Рамзаєва, Т.А. Ладженська, А.П. Каніщенко, О.І. Мельничайко, І.І. Пентиліук, А.А. Венгер, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, Л.Р. Войтко, Д.Б. Ельконін, О.О. Леонтьєв, Р.Р. Лурія, Г.О. Люблінська, В.О. Біль та інші.

Метою статті є проаналізувати розвиток зв'язного мовлення молодших школярів за допомогою змодельованих мнемотаблиць, які полегшують процес відтворення прочитаного учнями початкових класів, а також формують комунікативну компетентність школярів.

У першому класі часто зустрічаються діти, в яких виникають труднощі під час засвоєння нового навчального матеріалу. Необхідно розшукувати нові освітні технології, що полегшують процес сприймання. Однією з таких технологій є мнемотехніка, яка в перекладі з грецької означає «мистецтво запам'ятовування» [2].

Мнемотехніка – технологія ефективного засвоєння інформації. Головний інструмент людського розуму – це пам'ять. Вона забезпечує зв'язок минулого із сьогоденням і майбутнім, збереження попередньо набутого досвіду, завдяки чому ми маємо змогу повторно й неодноразово його використовувати. Пам'ять є природженою людською здатністю, та, незважаючи на це, зміцнювати її і розвивати її, керувати процесами запам'ятовування людина намагається впродовж усього життя. Мнемотехніка – це техніка запам'ятовування, сукупність прийомів і способів, що полегшують запам'ятовування і збільшують обсяг пам'яті шляхом утворення штучних асоціацій. Завдяки образності, ігровому та емоційному компонентам, що покладені в основу мнемотехніки, процес запам'ятовування перетворюється для дитини на цікаву захопливу гру, а потрібна інформація мимовільно й міцно закарбовується в пам'ять [3].

Завдяки мнемотехніці запам'ятовування учнями початкових класів словосполучень, речень, віршів, оповідань, творів значно спрощується. Мнемотехніка будується від

простого до складного. Робота починається від простих мнемоквадратів, послідовно переходячи до мнемодоріжок, а потім і до мнемотаблиць.

Використання у роботі методів і прийомів мнемотехніки значно скорочує час навчання та одночасно сприяє вирішенню таких основних завдань, як розвиток зв'язного мовлення, розвиток асоціативного мислення, зміцнення зорової та слухової пам'яті, зміцнення зорової та слухової уваги, розвиток уяви, прискорення процесів автоматизації і диференціації поставлених звуків [4].

Виокремимо структуру мнемотехніки (рис. 1)

Рис. 1.

Використання мнемоквадратів та мнемодоріжок можна здійснювати ще в дошкільному віці, для формування початкових навичок відтворення необхідної інформації. У першому класі вважаємо доцільним використовувати мнемотаблиці, що є складнішою системою для засвоєння багатого більшого обсягу інформації.

Наведемо кілька прикладів використання мнемотаблиць для переказу творів:

«Краплинка роси» В. Сухомлинського (3 клас. Урок літературного читання. Тема: Урок мислення серед природи «Краплинка-росинка»)

Рано-вранці на квітці троянди прокинулася Краплинка роси.

– Як я тут опинилася? – здивувалася краплинка.

– Увечері я була високо в небі – і захотілося їй знову в небо.

Пригріло Сонце. Випарувалася краплинка, піднялася високо-високо у блакитне небо, до самого Сонечка. А там – тисячі інших краплинок. Зібралися всі в чорну хмару й закупили Сонце.

– Чого це ви мене заховали від людей? – розгнівалася Сонечко.

І послало на хмарину вогненну стрілу. Вдарилася вогненна стріла, загримів грім. Злякалася чорна хмара й розсипалася. Пішов дощ. Упала Краплинка на Землю.

– Дякую тобі, Краплино, – промовила Земля.

– Я так скучила за тобою.

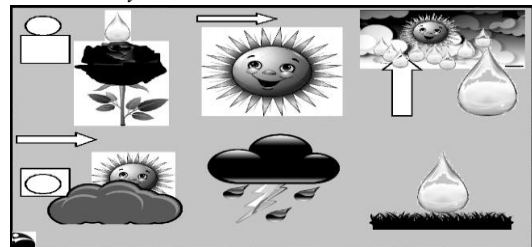

Рис. 2.

«Де беруться краплинки» В. Сухомлинський (2 клас. Урок літературного читання. Тема: Інтегроване заняття «Подорож краплинки»)

Оленка по льоду. Падали сніжинки. Ніби плавали в повітрі. Одна сіла на рукав. Дивиться Оленка на пухнасту сніжинку. Шестикутна зірочка така гарна, блискуча. Ніби казковий майстер її вирізьбив з срібної пластиночки. Наблизилась Оленка до сніжинки. Дивиться, милується нею. І бачить диво: сніжинка стала краплиною води.

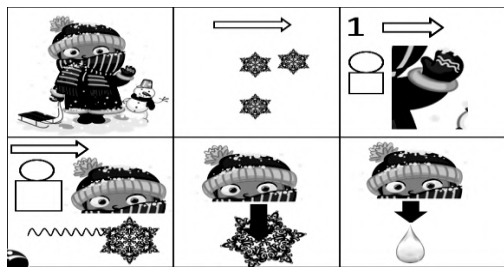

Рис. 3.

Також доцільним для розвитку зв'язного мовлення є використання мнемотаблиць із зображенням певних предметів, дій, явищ, які пов'язані між собою смисловим зв'язком. Учні необхідно переглянути матеріал та скласти речення про те, що зображено на таблиці.

До прикладу, потрібно скласти декілька речень про весну та весняні роботи:

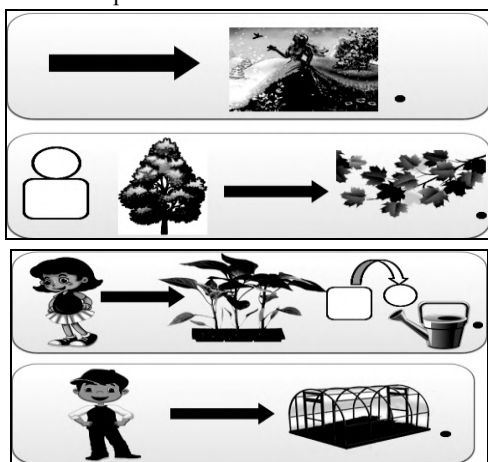

Рис. 4.

Отже, оволодіння прийомами роботи з мнемотаблицями допомагає в розвитку основних психічних процесів учнів – пам'яті, уваги, образного мислення і скорочує час навчання зв'язного мовлення дітей. Важливо правильно використовувати мнемотехнічний матеріал, не перетворивши освітній процес у гру дітей із малюнками, а справді цілеспрямовано, дисципліновано та системно навчати дітей розвивати свої комунікативні здібності, які є основою для подальшого цілісного навчання та розвитку.

Список використаних джерел:

1. Канищенко А.П. Лекційно-практичний курс із дисципліни «Методика навчання української мови в початковій школі». Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2016. 176 с.
2. Мнемотехніка. URL: <https://www.repetitor.ua/article/%D0%9C%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0>.
3. Мнемотехніка: технологія ефективного засвоєння інформації. URL: http://dnz21semeraga.blogspot.com/p/blog-page_16.html.
4. Розвиток мовленнєвої активності дошкільників за допомогою ігрових методів і прийомів з використанням мнемотаблиць. URL: <http://teacherjournal.in.ua/blog/articles/1950/5a7f6ecd0e.docx>.

The article reveals the peculiarities and problems of development of schoolchildren's connected speech. It has been modelled mnemotechnical mathematical material for forming junior pupils' communicative abilities in the conditions of the New Ukrainian school.

Key words: connected speech, mnemonic technique, mnemonic table, memory, communicative competence, New Ukrainian school.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.016:003.-028.3:82-32

І. В. Федорів, студентка 4 курсу педагогічного факультету

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ОПРАЦЮВАННЯ ДИТЯЧИХ ОПОВІДАНЬ

У статті розглядається особливості формування читацьких компетентностей молодших школярів під час опрацювання дитячих оповідань.

Ключові слова: читання, читацька компетентність, інноваційні технології, розчитування, молодші школярі, дитячі оповідання.

*«Читання – це віконце в світ,
найважливіший інструмент навчання,
воно має бути вільним, швидким –
лише тоді цей інструмент буде готовий до дії»
В.О. Сухомлинський.*

Сучасне інформаційне суспільство рухається шляхом розвитку творчого мислення людини. Творча людина може успішно адаптуватися в суспільстві. Вона здатна до самореалізації своїх можливостей, саморозвитку. Але суспільна потреба у вихованні людини, яка творчо мислить, не знаходить повного відображення у шкільній практиці. Тому виховання творчої людини є одним із головних завдань системи освіти.

Читання – це складний процес, який вимагає уваги, напруження, фізичних та розумових сил. Тим паче сьогодні, коли світ, насичений інформаційно-комунікаційними технологіями, вимагає від людини високого рівня розумових здібностей та організованої свідомості. Розвиток новітніх технологій потребує набагато кращого вміння читати, ніж раніше. Це пов'язано з тим, що в останні десятиріччя стрімко зростає обсяг інформації, яку необхідно засвоїти для успішної подальшої життєдіяльності. А це, своєю чергою, потребує збільшення темпу читання, швидкості розуміння і прийняття рішення. Тож читання стає основою освіти і самоосвіти, неперервною навичкою освіти людини впродовж усього життя [4].

Навчити учнів добре читати – одне з найважливіших завдань школи. Ще В. Сухомлинський писав, що читання – це віконце, через яке діти бачать і пізнають світ і самих себе.

Чим раніше дитина оволодіє навичками читання, тим легше їй вивчати всі інші предмети, передбачені програмою. Адже відомо, що неможливо добитися грамотного письма, якщо дитина не навчилася плавно читати і розуміти прочитане, немисливо навчитись розв'язувати задачі, оскільки за умови поганого читання їх тексту губляться логічні математичні залежності між величинами [2, с.42]. Дитина, яка не вміє добре читати, переживає великі труднощі під час виконання домашніх завдань, їй не цікаво на уроках, вона приречена на розумову обмеженість і зубріння. Такий учень не буде активним читачем бібліотеки, не відчуватиме потреби спілкуватися з книгою, бо читання приносить йому не задоволення, а муку.

Проблему розвитку навичок читання розглядали такі науковці і методисти, як: І. Федоренко, І. Пальченко, В. Зайцев, О. Савченко, Н. Скрипченко, В. Едігей і інші.

Сутність читацької компетентності полягає в оволодінні учнями сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дають змогу їм відповідно до вікових можливостей самостійно орієнтуватися у колі дитячого читання; усвідомлено сприймати зміст текстів різних видів, добирати, аналізувати, інтерпретувати, узагальнювати інформацію, представлену у різних джерелах друкованої продукції,

й успішно її використовувати, застосовувати для вирішення навчально-пізнавальних і практичних завдань на предметному рівні. Набутий читальний досвід забезпечує готовність і здатність молодших школярів до подальшого навчання, пізнання, саморозвитку [2, с.25].

У початкових класах формування читалької самостійності учнів здійснюється за етапами (підготовчий, початковий, основний), кожний з яких передбачає свої цілі: 1) підготовчий (1 клас) – бажання, інтерес, любов до книги; 2) початковий (2 клас) – вміння орієнтуватись у колі доступних книг (комплекс бібліотечно-бібліографічних умінь); 3) основний (3 клас) – уміння думати над книгою, коло читання, культура читання; 4) основний (4 клас) – літературний кругозір, індивідуальні літературні смаки й уподобання (Н. Светловська, О. Джежелей) [1, с.34].

Для вироблення швидкості читання уже в першому класі використовуємо таблиці. Таблиця «Читаємо самі» – основна. Літери в ній розташовані за алфавітом: голосні – горизонтально, приголосні – вертикально. На перетині голосної та приголосної – два склади: відкритий та закритий.

Після того, як учні навчаються читати склади і зрозуміють їх структуру, використовуємо вправу «Літак-парашут». Показуємо указкою від голосних ліворуч до приголосних угорі – «літак підіймається», учні читають відкриті склади. Указка рухається від голосних до приголосних праворуч – «парашут опускається», йде читання закритих складів.

Коли учні 1 класу опанують читання будь-якого складу у різних словах, пропонуємо їм гру «Читаємо хором, поодиноці, сусід – сусідові». Для цього виготовляємо таблиці, де записані слова типу:

- струна зламав;
- слова зловити;
- стріла злість;
- стрічка злива;
- стрибок розлука.

Такі види вправ допомагають навчити учнів 1 класу добре читати, розвивають швидкість читання.

На кожному уроці читання використовуємо різні вправи для розчитування. Їх обирається відповідно до вікових особливостей школярів, теми, яку вивчають учні на уроці. Застосування таких вправ вдосконалює навички читання, допомагає відпрацювати темп, правильність, виразність, сприяє усвідомленню прочитаного.

Наприклад: у 2 класі під час вивчення творів Марійки Підгірянки «Співанки про місяці», «Діти й ластівка» використовуємо такі вправи для розчитування:

1. Читання «переплутаних» слів:

Відновіть назви місяців, які обмінялися частинами своїх слів:

- жовтопад і листень;
- грусень і вересень;
- лютець і березий.

На уроках читання широко використовуємо різноманітні інноваційні технології, які вдосконалюють зорове сприйняття і вимову, дають змогу з меншою затратою сил досягти кращої результативності праці. Одними з таких вправ є «асоціативний куц», читання із зупинками, гра «так – ні», читання з передбаченням, «крісло автора», «мозкова атака», робота в групах, парах, «гри карусель».

Наприклад: активізувати учня допомагає така форма, як «мозковий штурм» (як у фронтальній, так і в груповій роботі). Цю форму роботи використовуємо для узагальнення вивченого матеріалу, для актуалізації опорних знань під час підготовки до вивчення нової теми. Наприклад, під час вивчення Лесі Українки «Біда навчить» можна запропонувати учням питання: Що знайшли горобчики на смітничку?, Скільки зерняточок знайшли горобчики?, Хто вчив розуму горобчика?, Хто головна дійова особа казки?

Отже, висвітлюючи формування в учнів молодших класів читалької компетентності в процесі роботи з дитячою книжкою необхідно підкреслити, що це є першочергове завдання сучасної школи. Створення умов розвитку й самореалізації кожної особистості – потребує використання нових резервів її початкової ланки. Особливо актуальною стала проблема розвитку читалької самостійності молодших школярів, оскільки саме сформованість навичок самостійної роботи з книжкою є однією з передумов інтелектуального й духовного розвитку, що й буде предметом нашої подальшої розвідки.

Список використаних джерел:

1. Березіна О.М., Павловська Т.О. Мовні ігри та забави : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2002. 104 с.
2. Ващуленко О. Оцінювання читальських компетентностей молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. №12. С. 16-21.
3. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ : Магістр-S, 1997. 256 с.
4. Розвиток читалької компетентності молодших школярів URL: <https://naurok.com.ua/z-dosvidu-roboti-rozvitok-chitacko-kompetentnosti-molodshih-shkolyariv-18128.html>.

The article deals with the peculiarities of formation of junior pupils' readership competences while reading children's stories.

Key words: reading, readership competence, innovative technologies, junior pupils, children's stories, dissolution, young schoolchildren, children's stories.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.091.322.016:028

М. О. Шадюк, студентка 4 курсу педагогічного факультету

САМОСТІЙНА РОБОТА НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ ЧИТАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті висвітлено особливості організації самостійної навчальної діяльності молодших школярів на уроках літературного читання як ефективного засобу формування досвіду читалької діяльності учнів початкових класів; подано приклади завдань для самостійної роботи.

Ключові слова: самостійна робота, урок літературного читання, самостійна читальська діяльність, учні початкових класів.

Сучасна освіта спрямована на розвиток талановитих і здібних дітей, дітей, здатних реагувати на постійні зміни, які мають гнучке нестандартне мислення, уміють розв'язувати в оригінальний спосіб проблеми, передбачають розвиток подій, здатні управляти власною поведінкою, уміють творчо пізнавати світ.

З цієї метою здійснюються пошуки таких методів і організаційних форм навчання, які сприятимуть розвитку самостійності учнів.

Проблеми формування читалької самостійності молодших школярів присвячено праці таких науковців, як О. Джежелей, М. Наумчук, О. Савченко, Н. Светловська,

Н. Скрипченко та ін. Проте вона не втрачає своєї актуальності, оскільки саме рівень сформованості навичок самостійної роботи з книгою є передумовою інтелектуального та духовного зростання учня.

Мета статті – схарактеризувати особливості організації самостійної навчальної діяльності молодших школярів на уроках літературного читання як засобу формування їхнього досвіду читалької діяльності.

Самостійна робота – це вища форма навчальної діяльності учня, що є формою самоосвіти. Вона забезпечує більш ефективне засвоєння навчального матеріалу, якщо її

організація має системний характер, забезпечує оптимальний рівень пізнавальної активності школярів, поєднує репродуктивну і продуктивну діяльність учнів і за змістом поглиблює засвоєний матеріал. Відомо, що регулярне застосування самостійної роботи розвиває зосередженість, цілеспрямованість, уміння міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань і взагалі формує самостійність як особливість мислення і рису характеру дитини.

Важливе значення має використання самостійної роботи на уроках літературного читання в початковій школі, на яких формується досвід читацької діяльності та читацької компетентності учнів загалом.

Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти мета літературного читання полягає у формуванні читацької компетентності учнів, яка є базовою складовою читацької комунікативної і пізнавальної компетентності, ознайомленні учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовці їх до систематичного вивчення літератури в основній школі [1].

Початкова школа озброює дитину навичками читання, розширює читацький кругозір, формує усвідомлену потребу в самостійній читацькій діяльності.

У процесі навчання відбувається становлення читача, здатного до самостійної читацької творчої діяльності, здійснюється його мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток, формуються морально-естетичні уявлення і поняття, збагачуються почуття, виховується потреба у систематичному читанні [1].

Особливу роль у становленні читача-початківця відіграє знайомство з дитячою літературою, що входить до кола читання молодших школярів у авторській, жанровій, тематичній різноманітності, формування інтересу до книг і позитивного ставлення до самостійного читання.

Самостійне читання визначаємо як добровільне, індивідуальне читання учнів без безпосередньої допомоги вчителя, батьків, друзів, звернення до знань кола доступних книг, щоб, по-перше, здійснити свідомий вибір книги, а по-друге, прочитати вибрану книгу згідно з усіма правилами, засвоєними в класі, та зробити відповідні висновки з огляду на прочитане [2, с.108].

Організація самостійного читання учнів є необхідною складовою загального процесу виховання дітей засобами художньої літератури. Як інтегрована якість особистості читацька самостійність характеризується наявністю у школяра мотивів, що спонукають його звертатись до книг; сукупністю знань, умінь і навичок, які дозволяють учневі реалізувати ці мотиви з найменшою затратою сил і часу відповідно до індивідуальних і соціально значущих інтересів і пот-

реб. У самостійному читанні виявляються смаки читача, спрямованість, зацікавленість особистості, її внутрішній світ.

Наведемо приклади типових завдань для самостійного виконання учнями на уроках літературного читання:

1. Вибрати для читання уривок, що найбільше сподобався.
2. Знайти у творі образні висловлювання.
3. Намалювати малюнок за прочитаним.
4. Прочитати і поставити до певної частини тексту запитання.
5. Прочитати текст і розмістити готові заголовки до поділеного на частини тексту.
6. Відшукати частини тексту за деформованим планом.
7. Скласти план оповідання.
8. Прочитати і перебудувати деформований план відповідно до тексту.
9. Прочитати і дібрати до кожної частини оповідання прислів'я і записати його в зошит.
10. Підготувати переказ за поданим планом.
11. Підготувати переказ від імені дійової особи.
12. Порівняти вчинки різних героїв твору, виділивши при цьому істотні риси їх характеру.
13. Знайти і прочитати слова, якими автор передає своє ставлення до зображуваного.
14. Прочитати і дібрати уривки з тексту до ілюстрації.
15. Прочитати частину тексту і подумати, про яку рису характеру героя в ній йдеться.

Отже, організація самостійної роботи на уроках літературного читання в початковій школі сприяє формуванню досвіду читацької діяльності та читацької компетентності учнів, розвитку їхніх творчих та інтелектуальних здібностей.

Список використаних джерел:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова освіта*. 2018. №18. С. 11-27.
2. Іванова Л.І. Формування читацької самостійності молодших школярів у системі позакласного читання. Рівне : Видавничий центр РДГУ, 2008. 108 с.
3. Літературне читання. Програма для загальноосвітніх закладів. 2-4 класи. *Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою*. Київ, 2016.

The article deals with the peculiarities of organization of junior pupils' independent educational activity at Reading lessons as an effective means of forming their experience of reading activity. The examples of tasks for independent work are given.

Key words: independent work, Reading lesson, independent reading activity, primary school pupils.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.3.091.313:316.342.6

М. І. Яворська, студентка 3 курсу педагогічного факультету

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «СЕРЕДОВИЩЕ СОЦІАЛІЗАЦІЇ» ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ДИЗАЙН І ТЕХНОЛОГІЇ»

Стаття присвячена питанням актуальності формування навичок самообслуговування у здобувачів початкової освіти на уроках освітньої галузі «Технології», що підтверджується чинною навчальною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів (1-4 класи), в якій у контексті нової редакції Державного стандарту початкової школи самообслуговування визначено як одну із змістових ліній.

Ключові слова: трудова діяльність, самообслуговуюча діяльність, уміння та навички самообслуговування, соціально-побутові навички, форми виховання культури самообслуговування, умови формування навичок самообслуговування.

Розвиток сучасного українського суспільства супроводжується виникненням ряду проблем пов'язаних з недостатньою соціальною зрілістю особистості. Постало завдання вивести людину на новий рівень розвитку і на новий рівень взаємин із суспільством. Це завдання є особливо актуальним з точки зору підготовки підростаючого покоління до реалій сучасного «дорослого» життя, його соціалізації. Успішна соціалізація – одна з умов, що сприяє збереженню духовності нації, розвитку ідеї громадянського суспільства та державності. У зв'язку з цим зростає інтерес до проблеми соціалізації молоді взагалі і в освітньому процесі, зокрема.

Оволодіння способами самообслуговування дозволяє зменшити залежність дитини від оточуючих, сприяє підвищенню її впевненості у своїх силах, створює передумови для навчання іншим видам діяльності та підготовки до самостійної життєдіяльності. Від рівня сформованості навичок самообслуговування як найважливішого компонента самостійності залежить соціальна адаптація молодших школярів, їх цілеспрямованість та включення у суспільно корисну працю.

Проблема формування навичок самообслуговування займає особливе місце в психолого-педагогічних досліджен-

нях. Самообслуговування розглядається багатьма вченими як важливий засіб трудового, морального і гігієнічного виховання учнів, умова підготовки їх до самостійної життєдіяльності (Т. Алімова, В. Бондар, Г. Годіна, Г. Дульнев, В. Петрова, Б. Пінський, І. Розанов, Є. Русакова, В. Сухомльський).

Окремі аспекти формування навичок самообслуговування вивчаються і в дошкільній педагогіці: розвиток побутового сюжету в грі (О. Гаврилушкіна, Н. Соколова); навчання предметним діям на заняттях із самообслуговування (О. Катаєва, О. Стребелева); розвиток самостійності у соціально-побутовій діяльності (Г. Шинкаренко).

Метою навчання дизайну і технологій є розвиток особистості дитини засобами предметно-перетворювальної діяльності, формування ключових та предметної проектно-технологічної компетентностей, необхідних для розв'язання життєвих проблем у взаємодії з іншими, культурного й національного самовираження.

Реалізація мети і завдань навчального предмета здійснюється за такими змістовими лініями: «Інформаційно-комунікаційне середовище», «Середовище проектування», «Середовище техніки і технологій», «Середовище соціалізації» [2].

Змістова лінія «Середовище соціалізації» спрямована на оцінювання і самооцінювання процесу і результатів власної та спільної проектно-технологічної діяльності; формування здатності презентувати освітні результати, обговорювати їх з іншими, ефективно використовувати створені вироби; реалізацію добродійної діяльності, гостинності; виконання трудових дій у побуті, розвиток прагнення якісно облаштувати свій життєвий простір.

Важливим етапом навчання є формування об'єктивного оцінювання і самооцінювання отриманих результатів. Кожному учню потрібно дати можливість презентувати результати своєї проектно-технологічної діяльності, вибрати форму презентації. Презентуючи свої вироби, у них формується об'єктивна оцінка, вони розуміють що створені ними вироби ще не надто високої якості, як у справжніх майстрів – є над чим працювати. Водночас вони відчувають свій авторський почерк, здатність створювати не лише копії виробів, але і вносити новизну.

Учитель координує діяльність учнів, може залучати до виконання добродійних проєктів, наприклад допомагати дітям з особливими потребами, сиротам, хворим, одиноким людям, українським військовим тощо. Участь у виконанні таких проєктів розвиває здатність бачити довколишні проблеми, проявляти милосердя, дисциплінованість, самоорганізованість, відповідальність та інше [4, с.117, 118].

Формування основних навичок та вмінь самообслуговування в загальноосвітній школі починається вже з 1 класу. Під час вивчення інтегрованого курсу «Дизайн і технології» вчитель знайомить школярів із розпорядком дня, правилами особистої гігієни, режимом харчування, попереджає про необхідність дотримуватися чистоти і порядку в навчальних кімнатах та ігрових куточках. Завдання вчителя – навчити дітей слідкувати за собою, правильно мити руки, чистити зуби, причісуватися. Знання правил особистої гігієни, як свідчать дослідження В. Кузнєцової та В. Пакулової, необхідні дітям не лише в школі, але й вдома, у громадських місцях (в їдальні, транспорті, під час прогулянок, роботи на навчально-дослідній ділянці).

На уроках у 2-4 класах розвиваються і конкретизуються знання про режим дня і особисту гігієну, майже кожна змістова лінія інтегрованого курсу «Дизайн і технології» передбачає формування культури самообслуговування школярів. Учні знайомляться зі змістом і значенням трудової діяльності, видами відпочинку, оптимальною тривалістю часу підготовки до занять, чергуванням розумової і фізичної праці, тривалістю сну [1, с.45].

Для ефективного засвоєння знань, на основі яких здійснюється формування навичок самообслуговування, праця

має бути належно організованою та сприяти фізичному, розумовому і моральному вихованню школярів. Одна із форм праці із самообслуговування – чергування учнів у класі та школі, виконання різноманітних організаторських функцій у класному і загальношкільному колективі. Наприклад, ремонтуючи навчальне обладнання, підтримуючи порядок і чистоту в класах, шкільних майстернях, рекреаціях та на шкільному подвір'ї, учні вчаться працювати й цінувати працю дорослих, руками яких зведено шкільну будівлю, виготовлено меблі й навчальне обладнання, розвивають у собі бережливе ставлення до створеного [5, с.303-305].

Успіх формування навичок самообслуговування у молодших школярів на уроках трудового навчання також залежить від певних умов: безпосередня участь дитини у праці: чим раніше дитина буде долучена до праці, тим успішнішим буде процес формування навичок; у дитини від народження є нахил до діяльності, а для того, щоб розвинути його в потребу у праці, важливо з дитинства залучати дитину до повсякденної побутової праці; праця для дитини повинна бути необхідністю, обов'язком; важливо у школі та вдома створювати таку систему життя дитини, такі умови, які б спонукали її до праці, привчали долати труднощі; особистий приклад учителя додає дитині рішучості та впевненості; праця повинна змінюватися відпочинком, тому що напруження викликає перевтому; чергування різних видів діяльності є необхідною умовою зняття перевтоми.

Проаналізувавши літературні джерела з проблеми формування навичок самообслуговування, можна зробити наступні висновки: оволодіння елементами самообслуговуючої діяльності є прямим продовженням розвитку предметної діяльності дитини, робить для неї соціально значущими самі предметні дії і вимагає нового рівня оволодіння предметними і знарядійними діями; оволодіння способами самообслуговування дозволяє зменшити залежність дитини від оточуючих, сприяє підвищенню її впевненості у своїх силах, створює передумови для досягнення інших видів діяльності; виховання культури самообслуговування є важливою умовою переходу від нижчих до вищих рівнів розвитку психічної діяльності дитини, і являє собою цілісний процес взаємодії якостей, що формуються у дитини.

Список використаних джерел:

1. Веремійчик І. Методика викладання трудового навчання в початкових класах. Київ, 2006. 156 с.
2. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://dano.dp.ua>.
3. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>.
4. Початкова освіта: Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі Типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О.Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України, календарно-методичне планування (1 клас НУШ). Київ: УЦВЦ «Оріон», 2018. 160 с.
5. Степанов О.М. Педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 416 с.

The article emphasises on the significance of formation of primary school pupils' self-service skills at the lessons of the educational field «Technologies». It is confirmed by the current curriculum for secondary schools (grades 1-4), in which according to the new edition of the State standard of primary education self-service is defined as one of the content lines.

Key words: labour activity, self-service activity, self-service skills and habits, social skills, forms of development of self-service culture, conditions of formation of self-service skills.

Отримано: 16.05.2019

РОЛЬ ПЕРЕДОВОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ У ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ

У статті описано поняття педагогічного досвіду, його роль у професійній діяльності вчителя початкової школи № 10 міста Кам'янець-Подільський Федорчук Тетяни Анатоліївни.

Ключові слова: педагогічний досвід, передовий педагогічний досвід, вчитель початкової школи.

Як засвідчує аналіз актуалізованих джерел з означеної проблеми, питання вивчення передового педагогічного досвіду неодноразово порушувались у працях Ю. Бабанського, В. Бондаря, А. Вихруща, Л. Даниленко, Г. Данилової, І. Жерносека, І. Зязюна, М. Красовицького, С. Крисюка, В. Олійника, О. Савченко, С. Скаткіна, А. Худомінського, М. Ярмаченка та інших.

Основною метою дослідження є: вивчення змісту педагогічного досвіду вчителя початкових класів Федорчук Тетяни Анатоліївни, аналіз процесу засвоєння та впровадження її досвіду на практиці, визначення ролі передового педагогічного досвіду у професійному розвитку педагога.

Педагогічний досвід – сукупність знань, умінь і навичок, здобутих учителем у процесі навчально-виховної роботи.

Він є важливим елементом загальної культури педагога, в якій відображаються знання, вміння, навички та індивідуальні риси його особистості, постійно розвиваючись, збагачуючись протягом усієї педагогічної діяльності. Оновлюваність педагогічного досвіду зумовлена постійними змінами у практичній педагогічній діяльності та освітніх надбаннях педагога.

Педагогічний досвід учителя є підґрунтям, на якому зростає його педагогічна майстерність. Водночас він є і джерелом розвитку педагогічної науки. Аналіз результатів експериментальної роботи, тобто спеціально організованого педагогічного досвіду, дає змогу довести істинність чи неправомірність теоретичного знання, перевірити оптимальність рішень, вірогідність прогнозів та ін. У процесі педагогічної діяльності досвід осмислюється, оновлюється, спираючись на психолого-педагогічну науку. Активізує і вивчення чужого досвіду, порівняння його з власним.

Передовий педагогічний досвід – творче, активне засвоєння і реалізація вчителем у практичній діяльності засобів і принципів педагогіки з урахуванням конкретних умов, особливостей дітей, учнівського колективу і особи вчителя.

Розрізняють передовий педагогічний досвід новаторський і зразковий. **Новаторському досвіду** властиві оригінальність, новизна. Досвід педагога-новатора, що має експериментальний характер, називають дослідницьким. Якщо йдеться про вдосконалення форм, методів, засобів навчання і виховання на основі творчого їх використання, то такий досвід називають раціоналізаторством.

Зразковий досвід – це сумлінна діяльність учителя, який уміло використовує досягнення педагогічної науки, методичні рекомендації вчених, методистів, досвід інших педагогів, і на цій основі його навчально-виховна робота є зразком для інших [4].

Досить великим є зразковий педагогічний досвід вчителя початкових класів Кам'янець-Подільської ЗОШ №10 Тетяни Анатоліївни Федорчук. За 40 років роботи вчителем вона вивчила безліч методик, методів навчання та різноманітних прийомів. А саме: закінчила повний цикл цих курсів для вчителів початкової школи у Центрі психології та методики розвивального навчання (м. Харків 2001 р.); була учасником Міжнародних педагогічних читань з Гуманної Педа-

гогіки «Щоб дарувати дитині іскорку знань, вчительку треба увібрати море світла». У читаннях брали участь і показували майстер-класи видатний педагог сучасності академік Ш.О. Амонашвілі та його послідовники з України, Росії, Естонії. Також неодноразово брала участь в конференціях та різного роду семінарах, з останніх: інтернет-конференція «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» та науково-практичному семінарі «Нова Українська Школа: проблеми і перспективи розбудови», де виступала з доповіддю на тему «Навчально-пізнавальні інтереси у розвивальному навчанні». (Кам'янець-Подільський 2018 р.).

Крім цього, Тетяна Анатоліївна може поділитися своїм новаторським досвідом, адже вона опублікувала такі праці як, довідник з математики для початкової школи [1, с.1]. Містить стислий і систематизований довідковий матеріал з курсу математики 1-4 класів. Його мета – допомогти учням самостійно закріпити і систематизувати знання з математики; навчальний посібник «Математика. 1 клас» у двох частинах [2; 3]. Посібник складено до підручника Ф.М. Рівкінд, Л.В. Оляницької «Математика 1 клас», його різнопланові завдання сприяють розвитку математичних здібностей, умінь і навичок, логічного мислення молодших школярів. Видано в тиражі 2000 примірників. Вже декілька років школярі 1-х класів України навчаються за посібниками Тетяни Анатоліївни.

Отже, вивчивши зміст педагогічного досвіду вчителя початкових класів Федорчук Тетяни Анатоліївни, мною було проаналізовано процес засвоєння та впровадження її досвіду на практиці. На даному етапі педагогічної діяльності вчитель активно застосовує принципи розвивального навчання в освітньому процесі, дотримується принципів гуманістичного виховання Амонашвілі. І дає змогу вчителям користуватися її працями. Також, мною було виявлено, що роль передового педагогічного досвіду у професійному розвитку педагога є надзвичайно великою і важливою.

Список використаних джерел:

1. Федорчук Т.А. Довідник з математики. Початкова школа. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1996. 36 с.
2. Федорчук Т.А., Фінько Г.М. Математика. 2 клас. Частина 1. Кам'янець-Подільський : Центр методичної літератури, 2012. 64 с.
3. Федорчук Т.А., Фінько Г.М. Математика. 2 клас. Частина 2. Кам'янець-Подільський : Центр методичної літератури, 2012. 68 с.
4. Лысенкова С.Н. Методом опережающего обучения. Москва : Просвещение, 1988. 193 с.

The article deals with the concept of teaching experience, its role in the professional activity of the primary school teacher Fedorchuk Tetiana Anatoliivna (Kamianets-Podilskyi school № 10).

Key words: teaching experience, advanced pedagogical experience, primary school teacher.

Отримано: 16.05.2019

УДК 94(477.43/.44)

Я. Й. Вітвіцький

АНТРОПОГЕНІЗАЦІЯ ДОЛИНИ р. СМОТРИЧ ВНАСЛІДОК ФУНКЦІОНУВАННЯ МЛИНАРСЬКИХ ЛАНДШАФТНО-ТЕХНІЧНИХ СИСТЕМ

У статті розглянуто особливості антропогенізації долини річки Смотрич під впливом функціонування млинарських ландшафтно-технічних систем. Проаналізовано кількість водяних млинів в межах басейну р. Смотрич та історичний розвиток їх формування і функціонування. На основі картографічних та статистичних матеріалів висвітлено сучасний стан та наявну кількість водяних млинів.

Ключові слова: млинарська ландшафтно-технічна система, млинарська ландшафтно-техногенна система, антропогенізація, гребля, русло.

Постановка проблеми. Водяні млини відігравали важливу роль у соціально-економічному розвитку господарства Поділля: вони забезпечували населення борошном, слугували промисловими об'єктами борошномельної галузі, виступали осередками розвитку інфраструктури. Основною умовою функціонування водяного млина виступало будівництво водойми або дериваційного каналу, де енергія водного потоку приводила в дію розмелюючий механізм [4]. Такі утворені аквальні антропогенні об'єкти здійснювали істотний вплив на трансформацію річкової долини та змінювали режим річкового стоку. Так, в межах річкової долини інколи складно виділити натуральні ділянки навіть при повному зникненні млинарських ландшафтно-техногенних систем не говорячи вже про закинуті споруди чи деградовані греблі.

Отже дослідження особливостей процесів антропогенізації річкової долини під впливом функціонування водяних млинів в межах річки Смотрич виступають ключем у визначенні процесів перетворення профілю річкової долини та перебудови її натуральної ландшафтно-технічної основи.

Метою публікації виступає дослідження особливостей антропогенізації долини р. Смотрич під впливом функціонування млинарських ландшафтно-технічних систем.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. В межах території Поділля дослідженням річкових ландшафтів, та закономірностей розвитку антропогенних аквальних ландшафтів займаються Г.І. Денисюк, Л.І. Стефанков, Г.С. Хаєцький. Аналіз впливу, класифікація та особливості функціонування річкових ландшафтно-технічних систем у своїх напрацюваннях висвітлює О.Д. Лаврик. Особливості поширення ставків та водосховищ в межах Поділля розглянуті в працях Г.І. Денисюка, О.Д. Лаврика, Л.М. Кирилока, Л.І. Стефанкова [3]. Принципи будівництва та функціонування водяних млинів проаналізовано в публікаціях М.М. Стрішенця [6]. Сучасний стан та особливості антропогенізації річкової долини Смотрича на окремих ділянках описано І.П. Касіяником [4].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи історичні джерела, топографічні плани та карти можна чітко стверджувати про велику кількість водяних млинів в межах басейну р. Смотрич число яких змінювалось відносно історичного періоду та інтенсивності господарювання. Перші згадки про водяні млини, в межах Поділля, датуються XI-XII століттями, які виступали чи не основним промисловим та господарським об'єктом. В межах басейну р. Смотрич найстарішим водяним млином вважається млин у с. Купин Городоцького району, будівництво якого датується 1455 року. Також відомі документи судових справ м. Кам'янець-Подільського датовані 1565-1570 роками, в яких значиться: «два старостинських млини, з яких один був під замком» [5]. Використовуючи історичні топографічні плани Кам'янець-Подільського: план К. Томаше-

вича 1672 року та план Бенедикта Ренарда 1713 року, можна чітко простежити наявність значного скупчення водяних млинів, як для одного міста та його околиць (рис. 1). Найбільші масштаби будівництва водяних млинів припали на період XVIII століття. Гульдман В.К. у своїй праці «Подольская губерния. Опытъ географическо-статистическаго описанія» згадує, що в даний період на берегах Смотрича функціонувало 66 простих водяних млинів та 10 крупчаток [3].

План Кіпріана Томашевича 1672 року; 1 – Польський млин; 2 – Руський млин; 3 – Вірменський млин; 4 – Пороховий млин

План Бенедикта Ренарда 1713 року; 1 – Зерновий млин; 2 – Млин; 3 – Старостинський млин; 4 – Миський млин; 5 – Видрівський млин

Рис. 1. Водяні млини в межах Кам'янець-Подільського XVII-XVIII ст.

Майже в кожному населеному пункті, який знаходився на берегах річки Смотрич функціонував водяний млин, а в межах таких міст як Кам'янець-Подільський та Смотрич функціонувало навіть кільканадцять водяних млинів, які утворювали своєрідні млинарські комплекси.

Використання енергії водного потоку дедалі частіше залучалось в народному господарстві, так на принципі роботи водяного колеса функціонували водяні млини, порохівні, де виготовлявся порох, ступи для розм'якшення та обробки шкіри, крупчатка та кузні [3, 5].

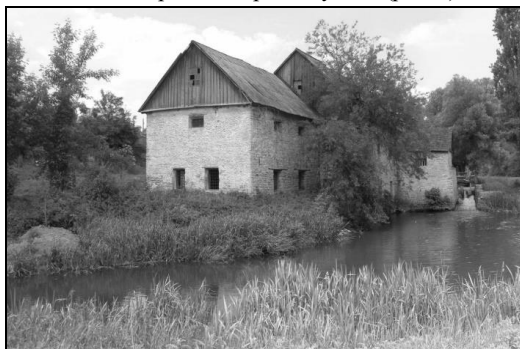
На початку ХХ ст. на базі водяних млинів будуються більш ефективні парові млини або водяні млини з більш високим ККД, а надалі з розвитком енергетики майже повсюдно вони переобладнуються. Використання електродвигуна обмежило залежність млинів від енергії водного потоку та дозволило перенести дані потужності безпосередньо в населений пункт [6]. Інколи відбувалось переобладнання водяного млина змінюючи звичне водяне колесо на електродвигуна, яскравий приклад водяний млин в с. Залучча, млин Графа в Кам'янці Подільському та млин в с. Голосків.

Аналізуючи топографічні карти 1942 року встановлено, що в межах р. Смотрич нараховувалось близько 37-ми водяних млинів. На сьогоднішній час значну їх кількість втрачено або знаходиться вони в дуже пошкодженому стані. Останніми водяними млинами, що функціонували донедавна були млини в селах Залучча та Купин. Внаслідок потреб або зміни типу господарювання млинарські ландшафтно-технічні системи перебудовували у млинарсько-гідроенергетичні ландшафтно-технічні системи, тобто на базі водяного млина внаслідок модернізації створювали млин у поєднанні з гідроелектростанцією або перебудовували у ГЕС [1, 2]. Яскравим прикладом є будівництво міні-ГЕС на базі водяного млина у с. Купин.

Розміщення водяних млинів в межах басейну р. Смотрич визначалось деякими природними та економічними факторами:

- ширина заплави;
- наявність перекату або острова;
- достатні витрати води та швидкість потоку;
- можливість уникнення стихійних повеней чи паводків;
- зручна логістика.

Спорудження водяного млина не було складним завданням, адже перші будівлі були дерев'яними, особливо селянські млини, а от панські та старостинські – навпаки були цегляними з протипаводковими укріпленнями. Зустрічаються задокументовані згадки про раптові паводки на р. Смотрич, які «забирали за собою» селянські дерев'яні млини, але за дуже короткий час вони повністю відновлювались [6]. В період між ХІХ та ХХ століттями водяні млини перебудовувались у цегляні будівлі із складськими приміщеннями і являли собою одно- дво- а інколи трьох поверхові будівлі (рис. 2).

а

б

Рис. 2. Водяні млини [7] а – с. Пудлівці; б – с. Голосків

Відповідно морфології русла та прилеглих ландшафтів, конструкції водяних млинів могли відрізнятись навіть в межах однієї річки.

У верхній та середній течії Смотрича будувались здебільшого млини в межах високої заплави або першої надзаплавної тераси. Обов'язковим елементом такого будівництва було спорудження відповідного дериваційного каналу, по якому відводили частину водного потоку, або за для значної потужності створювались ставки із значним рівнем води та перепадом відносної висоти [5]. Так внаслідок великої кількості водяних млинів, поряд з якими побудовані ставки, трансформовані значні площі натуральних ландшафтів річища, особливо у верхів'ї річки Смотрич та на притоках Сквала і Тростянець.

У нижній течії де зустрічається каньйоноподібна річкова долина та відносно вузька заплава, будівництво млинів безпосередньо велось на березі ріки. Основна будівля знаходилась в межах заплави або на штучно створеному насипі а обертове колесо в руслі річки. Зустрічались і греблі, які збудовані під значним кутом, найчастіше під кутом 60°, для ефективнішого використання швидкості потоку. Здебільшого такі штучні греблі створювались з наявного кам'яного матеріалу і в період повеней чи паводків могли бути повністю зруйнованими [5, 6]. Прикладом може послугувати загата поблизу с. Купин створена для формування ставка. Тут русло роздвоюється. Правий рукав раніше використовувався як джерело енергії для водяного млина. Лівий рукав оптимізовано з рекреаційною метою. Ще одна гребля наявна 1 км. нижче с. Грицьків. Тут існував водний млин, що зараз не функціонує. Висота греблі – 0,5-0,8 метрів. Більшість млинів у нижній течії приурочені в основному до річкових меандр або різких поворотів русла, де найбільша швидкість водного потоку та зростає відносна висота [4].

Зустрічались водяні млини і в межах широких балок із постійним водотоком, який перекирався греблею з подальшим утворенням ставка. А сам млин будувался нище греблі, де з допомогою каналу вода потрапляла на колесо [6]. Інколи через невелику відстань між такими греблями та їх стихійний характер спорудження змінювались ландшафти широких балок, в межах яких інтенсивно проявлялись процеси замулення, яскравим прикладом виступає балка між селами Голосків та Залісся Друге.

Отже в історичному розрізі наявність водяних млинів в межах басейну Смотрича зумовлювала значне антропогенне навантаження в межах долинно-річкових ландшафтів. Також у процесі електрифікації та модернізації млинарські ландшафтно-технічні системи слугували основою для будівництва ГЕС або млинарсько-гідроенергетичних ландшафтно-технічних систем [2]. На сьогоднішній час значна кількість водяних млинів, які збереглись є законсервованими або використовувались, як нефункціонуюча складська господарська споруда, яскравий приклад це водяні млини в селах Пудлівці, Голосків, Бедриківці. Але переважаюча більшість таких млинів є втраченою або потребують докорінного відновлення.

Список використаних джерел:

1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України : монографія. Вінниця : Арбат, 1998. 292 с.
2. Денисик Г.І., Хасцький Г.С., Стефанков Л.І. Водні антропогенні ландшафти Поділля. Вінниця : ПП «Видавництво «Теза», 2007. 216 с.
3. Лаврик О.Д. Річкові ландшафтно-технічні системи. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 301 с.
4. Менеджмент екосистем природно-заповідних територій: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю створення Національного природного парку «Подільські Товтри». – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2006. 272 с.
5. Петров М.П. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. 384 с.
6. Стрішенець М.М. Водяні борошномельні млини Західного Поділля в першій половині 17 ст. *Проблеми економічної географії Поділля* : тези доповідей та повідомлень наукової республіканської конференції. Кам'янець-Подільський, 1988. 117 с.
7. URL: http://kampod.at.ua/publ/turizm/pishokhidni_marshruti/vodnij_mlin_u_s_pudlivci/8-1-0-113.

The features of anthropogenisation of the Smotrich river valley under the influence of the functioning of the miller landscape and technical systems are considered in the article. The number of water mills within the Smotrich River basin and the historical development of their formation and functioning are analyzed. On the basis of cartographic and statistical

materials, you have illuminated the current state and the available number of water mills.

Key words: miller's landscape-technical system, miller's landscape-technogenic system, anthropogenisation, dam, channel.

Отримано: 17.05.2019

УДК 502.5:630.23(477.43)

Т. С. Гондобрей, студентка 1 курсу магістратури природничого факультету.

СУЧАСНА СТРУКТУРА ЛІСОВИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я

Встановлено, що під впливом господарської діяльності структура лісових ландшафтів Хмельницького Придністер'я, протягом другої половини XIX – першої половини XX ст була докорінно змінена. Сьогодні необхідно вести мову не про натуральні, а антропогенні лісові ландшафти. Сучасні лісові ландшафти Хмельницького Придністер'я являють собою складне поєднання лісокультури і докорінно змінених залишків натуральної лісової рослинності.

Ключові слова: лісові антропогенні ландшафти, структура, видовий склад, деревостан.

Постановка проблеми. Сучасне поширення лісів регіону є результатом впливу природних і антропогенних чинників. Історія заселення з Хмельницького Придністер'я давніх часів призвела до того, що відбувалося винищення лісів. Найбільших втрат вони зазнали за останні 150-200 років. Тому натуральних лісів на території Хмельницького Придністер'я майже не залишилось, всі вони мають антропогенне походження. У натуральному стані лісові ландшафти займали на території Хмельницького Придністер'я близько 62% території; тепер лише 13,3%. Деталізованих досліджень цього класу антропогенних ландшафтів не так вже і багато.

Окрім того дослідження структури лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я має важливе практичне значення з огляду на локалізації в межах території дослідження природоохоронних територій.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Перші обґрунтовані спроби поділу лісу на типи зроблені лісівниками й ботаніками (А.Ф. Рудзький, Д.М. Кравчинський, С.І. Коржинський та ін.) у другій половині XIX ст. Дослідження структури лісових антропогенних ландшафтів розпочались ще пізніше. Так, з 70-х років XX ст. частково розпочались дослідження структури сучасних антропогенних лісових ландшафтів. Ф.М. Мільков [5, 6] класифікував лісові антропогенні ландшафти, В.С. Давидчук приділяв увагу еволюційним та тривалим багаторічним динамічним станам лісовим ландшафтам, які зазнали впливу антропогенного чинника. Вагомий внесок у дослідження лісових антропогенних ландшафтів зробили Г.Ф. Морозов, В.М. Сукачов, Є.В. Алексеев, П.С. Погребняк, Д.В. Воробйов, М.А. Голубець, І.Ф. Удра, М.М. Вересін, В.І. Білоус [3-7].

Найбільш детальні дослідження структури лісових антропогенних ландшафтів провели проф. Г.І. Денисик та учень його наукової школи В.С. Канський [1, 2].

Метою дослідження є визначення особливостей структури сучасних лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.

Виклад основного матеріалу. На противагу іншим антропогенним ландшафтам, лісові протягом довготривалого і різнобічного господарського освоєння Хмельницького Придністер'я не формувались, а знищувались. На їх місці виникали інші антропогенні комплекси. Ті лісові ландшафти, що тепер залишились в межах Хмельницького Придністер'я, є складним поєднанням штучних посадок – лісокультури і змінених залишків натуральної рослинності.

У сучасній структурі лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я, доцільно виділяти умовно натуральні, похідні та лісокультурні лісові ландшафти.

Умовно-натуральні лісові ландшафти – ліси того ж типу, що й до здійснення вирубки, відновлення котрих відбулося стихійно, частіше вегетативним шляхом, паростками з пнів. Ще й нині це найбільш продуктивні ліси, але вони займають лише 28-32 відсотки площ лісових ландшафтів Хмельницького Придністер'я. Неодноразові їх вирубки знижують довговічність і продуктивність на 5-7, а іноді й 10-12 відсотків кожного нового покоління паросткових лісів. Змінюються ярусна структура і видовий склад (окремі види порід дерев випадають зовсім) деревостанів і підліску.

Так, приріст дубу суттєво знижується, він починає суховершити й гине. Деревостани розріджуються, з'являється поверхневий стік і розвивається ерозія. Особливо шкідливі наслідки випасання худоби у верхніх частинах схилів балок, де навіть незначне порушення ландшафтної рівноваги призводить до швидкого розрідження деревостану та змиву ґрунтового покриву. В таких умовах натуральні лісові ландшафти, зокрема нагірні діброви, не лише поступово зникають і на їх місці формуються похідні ліси, але вони часто стають непридатними для господарського використання.

Вторинні, або похідні лісові ландшафти формуються на місці корінних шляхом захоплення їх площі після вирубок малопродуктивними і малоцінними породами дерев, які активно ростуть на освітлених лісових ділянках. У процесі переходу умовно-натуральних лісових ландшафтів Поділля у похідні, особливе значення має граб.

Лісокультурні ландшафти – ліси, насаджені людиною. В щільно заселених регіонах, таких як Поділля, вони займають більші площі, ніж похідні й умовно натуральні. В складі посадок можна зустріти всі види деревних порід, які колись формували натуральні лісові ландшафти.

В лісокультурах Хмельницького Придністер'я провідне місце належить дубу, сосні, ялині та буку, з інших – березі, ясену тощо.

Але і лісокультури знищуються, а саме в 60-х роках XX ст. насадження сосни звичайної та ялини європейської в Подільських товтрах уже в 80-х роках почали висихати, а тепер збереглися лише фрагментарно і знаходяться в занедбаному стані. Сосна і ялина не є типовими для цього району, і замінити ними дуб і бук – ці одвічно товтрові породи – неможливо.

Усі лісокультурні ландшафти належать до типу багаторічних, частково регульованих антропогенних комплексів. При вдалому підборі порід дерев, врахуванні ландшафтних особливостей території та необхідній лісотехніці вони можуть існувати десятиріччя або й не одне сторіччя [2].

Враховуючи усе це, зараз і в найближчому майбутньому матимемо справу не з натуральними і навіть не слабко зміненими, а з типовими антропогенними ландшафтами, найчастіше лісокультурними.

Висновок. З другої половини XIX – початку XX ст. лісові антропогенні ландшафти набувають якісно нових ознак: формуються незначні за площею, ізольовані один від одного лісові масиви, позбавлені перехідних екотонів; повністю змінена ярусна структура й видовий склад деревостанів; спрощена структура висотної диференціації лісових ландшафтів. Усе це разом призвело до активного розвитку небажаних фізико-географічних процесів.

Список використаних джерел:

1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія. Вінниця: Арбат, 1998. 292 с.
2. Денисик Г.І., Канський В.С. Лісові антропогенні ландшафти Поділля. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2011. 168 с.
3. Мільков Ф.Н. Человек и ландшафты: очерки антропогенного ландшафтоведения. М.: Мысль, 1973. 224 с.
4. Морозов Г.Ф. Учение о лесе. М.: Л.: Госиздат, 1924. 406 с.
5. Погребняк П.С. Основы лесной типологии. К.: Изд-во АН УССР, 1955. 455 с.

6. Сукачев В.И. Руководство к исследованию типов леса. М.; Л.: Гос. изд-во, 1930. 320 с.
7. Удра И.Ф. Антропогенные лесные экосистемы Украины. М., 1990. 140 с.

It was established that under the influence of economic activity, the structure of forest landscapes of the Khmelnytskyi Pridnестry, during the second half of the XIX – the first half of the XX century, was radically changed. Today it is necessary

to speak not about natural but man-made forest landscapes. Modern forest landscapes of the Khmelnytskyi Pridnестry represent a complex combination of forest cultures and radically altered remnants of natural forest vegetation.

Key words: forest anthropogenic landscapes, structure, species composition, tree plant.

Отримано: 17.05.2019

УДК 582.542.741.(477)

Е. В. Костенюк, студентка 5 курсу природничого факультету

АНАЛІЗ СТЕРИЛЬНОСТІ ПИЛКУ ДОВГО- ТА КОРОТКОСТОВПЧИКОВИХ ФОРМ КВІТКИ *LINUM FLAVUM* L. (*LINACEAE*)

У статті представлено результати аналізу фертильності і стерильності пилку гетеростильного виду *Linum flavum* L. Показано, що довго- і короткостовпчикові форми характеризуються різними показниками стерильності пилку.

Ключові слова: пилко, фертильність, стерильність, *Linum flavum* L., гетеростилья.

Вступ. Останнім часом, коли все більше видів рослин стають рідкісними та спостерігається скорочення площ, на яких існує природна рослинність, особливої актуальності набувають активні форми збереження біорізноманіття. Основною функцією у відновленні популяції є їх здатність до генеративного розмноження та поповнення особинами насінневого походження.

Рід *Linum* L. належить до критичних і складних у систематичному відношенні груп судинних рослин, низка питань, пов'язаних із статевою диференціацією, остаточно не з'ясовані. Важливим критерієм статевої диференціації виду є індивідуальна спеціалізація генеративної сфери особин та особливості поділу їх статевих функцій як на структурному (індивідуальному), так і функціональному рівнях. У процесі еволюції квіткових рослин виробилися характерні структурно-морфологічні та генетичні ознаки, які сприяють їх перехресному запиленню й розширенню ареалу виду [2].

Матеріали та методика досліджень. Вивчення *Linum flavum* L. проводилось під час польових досліджень на території заказника «Вербецькі Товтри» (НПП «Подільська Товтри», Хмельницька область). Облік особин та відбір зрілого пилку із рослин коротко- і довгостовпчикових форм *L. flavum* L. проводився у період їх масового квітання протягом 2018-2019 рр.

Для дослідження фертильності пилку використано йодний метод. В його основі лежить визначення крохмалю за допомогою йодної реакції, оскільки ферильні і стерильні пилкові зерна відрізняються за вмістом крохмалю. Йодний розчин готували за рецептом Грама: 2 г йодиду калію розчиняли в 5 мл дистильованої води при нагріванні з додаванням 1 г металевого йоду. Зрілі пилки розкривали двома голками на предметному склі, змочували йодним розчином і, видаливши зайві тканини, накривали покривним склом. Підрахунки кількісних показників фертильності пилку проводились у 15 полях зору для кожного зразка [4].

Аналіз фертильності і стерильності, опис і фотографування пилкових зерен здійснювався за допомогою оптичного мікроскопу Bresser Tripo Resercher, що працює в режимі прохідного неполяризованого світла та програми

TopView при збільшеннях $\times 100$, $\times 400$. Індекс стерильності п. з. визначали у відсотках за формулою:

$$M = G / N \times 100\%$$

де M – рівень стерильності пилку, %; G – кількість стерильних пилкових зерен; N – кількість досліджених пилкових зерен. Статистична обробка даних здійснена за В.М. Шмідтом [5].

Результати дослідження та їх обговорення. Запліднююча здатність пилкових зерен є важливою ознакою ефективності розмноження рослин у біоценозах та одним із показників адаптації рослин до умов навколишнього середовища.

Пилкові зерна видів роду *Linum* безпокриті, симетричні, за формою сфероїдальні, сплюснено-сфероїдальні або еліпсоїдальні, в обрисах із полюса – округло-трилопатеві, з екватора – широкоеліптичні або округлі, меридіонально триборозні, 40-90 мкм у діаметрі. Борозни широкі, довгі, з гострими або заокругленими кінцями, їхні краї нерівні [3] (рис. 1).

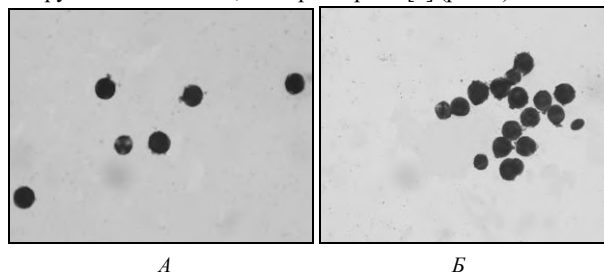

Рис. 1. Вигляд пилкових зерен *Linum flavum* L. під мікроскопом (збільшення $\times 100$): А – довгостовпчикова форма; Б – короткостовпчикова форма

Під час дослідження фертильності і стерильності пилку виду, було встановлено, що середній показник стерильності пилкових зерен у короткостовпчикової форми вищий – 27,8 %, ніж у довгостовпчикової – 16,0 %. Відповідно, середній відсоток фертильності пилку короткостовпчикової форми становить 63,3%, довгостовпчикової – 59,6%. Кількість пилкових зерен, які є деформованими у відсотковому значенні становить 13,5 % у короткостовпчикової форми та 26,5% у довгостовпчикової форми (табл. 1).

Таблиця 1

Фертильність пилку довгостовпчикової форми *L. flavum* L.

<i>L. flavum</i> L. (довгостовпчикова форма)															Середній % фертильності і стерильності пилку	
Стан пилкових зерен	Поле зору															
Деформовані	4	-	-	-	6	5	7	-	7	7	6	3	8	12	10	16
Стерильні	2	-	-	-	-	-	31	3	-	-	17	-	-	-	-	
Ферильні	-	8	6	5	6	10	-	3	18	26	-	40	15	18	14	
Стерильні у кожному полі зору %	33,3	-	-	-	-	-	81,6	50	-	-	74	-	-	-	-	
Ферильні у кожному полі зору %	-	100	100	100	50	66,7	-	50	72	79	-	93	65,2	60	58,3	
Деформовані у кожному полі зору %	66,7	-	-	-	50	33,3	18,4	-	28	21,2	26,1	7	34,8	40	71,4	26,5
<i>L. flavum</i> L. (короткостовпчикова форма)															Середній % фертильності і стерильності пилку	
Стан пилкових зерен	Поле зору															
Деформовані	1	-	5	-	8	3	1	4	9	2	-	3	1	5	3	27,8
Стерильні	-	-	4	-	4	-	-	3	-	3	-	1	14	34	25	
Ферильні	9	11	7	6	4	10	20	21	37	16	21	17	-	-	2	
Стерильні у кожному полі	-	-	25	-	25	-	-	84	-	14,3	-	4,8	93,3	87,2	83,3	
Ферильні у кожному полі	90	100	43,7	100	25	77	95,2	75	80,4	76,2	100	81	-	-	6,7	
Деформовані у кожному полі зору %	10	-	31,3	-	50	23,1	4,8	14,3	15,6	9,5	-	14,3	6,7	12,8	10	13,5

Отже, дослідивши запліднюючу здатність пилку різних форм гетеростильного *Linum flavum* L., було виявлено, що пилкові зерна короткостовпчикових і довгостовпчикових форм характеризуються близькими середніми відсотками стерильності (включно із деформованими пилковими зернами) 41,3% і 42,5% відповідно. Індекс стерильності (М) пилку довгостовпчикової форми становить 43,09%, а короткостовпчикової форми – 42,35%.

Ці результати можуть свідчити, що у процесі індивідуального розвитку даного гетеростильного виду, обидві форми характеризуються подібними показниками стерильності і фертильності, що забезпечує сталій розвиток для всієї популяції на даній території. Адаптивне значення статевого поліморфізму (розділення статі) полягає не тільки у сприянні перехресного запилення, що підвищує гетерозиготність популяції, але і у диференціації статевих форм по екологічним нішам. Неоднакова вимогливість статевих форм до умов проживання зменшує внутрішньовидову конкуренцію і підвищує загальну конкурентоздатність видів, які характеризуються статевим поліморфізмом [1].

УДК 502.171(477.43)

Б. А. Рафалюк, студентка природничого факультету

ПЕРСПЕКТИВНІ ЛОКАЛЬНІ ЯДРА ЕКОМЕРЕЖІ НА ТЕРИТОРІЇ ЯМПІЛЬСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ

У статті розглядаються території природного розвитку, які призначені для підвищення ефективності екомережі. Це ділянки на території Ямпільської селищної ради, які є перспективними ядрами. На базі цих ядер, описується формування нових територіальних рівнів на яких буде функціонувати екомережа.

Ключові слова: екомережа, біоландшафтне різноманіття, екокоридор, ядро, буферна зона.

Створення науково-обґрунтованої екомережі передбачає забезпечення сприятливих екологічних умов для життя органічного світу; відтворення і збереження рідкісних природних об'єктів, ресурсів або територіальних комплексів; задоволення наукових і культурних потреб суспільства, створення передумов для збалансованого використання земельних, водних, лісових ресурсів та сталого розвитку території; збереження біорізноманіття, захист життєвоважливих екологічних процесів, екосистем і ландшафтів.

Формування екомережі сприятиме поліпшенню екологічного стану довкілля через регулювання гідрологічного режиму, зменшення ерозії ґрунтів, пом'якшення мікроклімату, стабілізацію малого кругообігу речовин, збереження відновних ресурсів, підтримку природного балансу. Екомережа є першою активною формою охорони природи, головною метою якої є відновлення природної територіальної і функціональної цілісності екосистем у поєднанні із збалансованим їх використанням [2].

Концепція екомережі на даному етапі збереження довкілля повинна передбачати інтеграцію, тобто бути обов'язковою ланкою, що об'єднує в єдине ціле всі концепції і системи охорони природи. Її метою є відновлення генетичної, екологічної і функціональної нерозривної єдності біосистем як взаємообумовленої цілісності. Базовими елементами екологічної мережі є: природні ядра, буферні зони, екологічні коридори, відновлювані території та території природного розвитку. В своїй неперервній єдності вони і створюють екомережу, яка функціонально об'єднує осередки різноманіття в єдину національну і континентальну систему [5].

Центральне місце в екомережі належить природним ядрам, які включають території абсолютного заповідання – біосферні заповідники, природні заповідники, заказники, урочища і заповідні зони, у яких слід проводити наукові дослідження і спостереження за змінами природного середовища. Природні ядра (ядра біорізноманіття або ключові природні території) – це території збереження генетичного, видового, екосистемного і ландшафтного різноманіття, а також середовище існування організмів. Вони характеризуються великою різноманітністю видів, форм ландшафтів і середовищ існування [4].

Щодо території природного розвитку, то вони призначені для підвищення ефективності екомережі. В більшості випадків це потенційні природні ядра. Сюди можуть бути віднесені заказники з вільним режимом заповідання, у яких використання природних багатств поєднується із збережен-

Список використаних джерел:

1. Дем'янова Е.И. О системах скрещивания охраняемых цветковых растений Пермского края. *Вестник Пермского университета*. 2014. Вып. 3. С. 4-18.
2. Меликьян А.П. Половой полиморфизм // Эмбриология цветковых растений. Терминология и концепции. Т.3. Системы репродукции. *Мир и семья*. 2000. С. 73-75.
3. Оптасюк О.М., Шевера М.В. Рід *Linum* у флорі України. К.: Альтерпрес, 2011. 276 с.
4. Паушева З.Б. Практикум по цитологии растений. М.: Колос, 1980. С. 211-214.
5. Шмидт В.М. Математические методы в ботанике: учеб. пособие. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 288 с.

The article presents the results of the analysis of fertility and sterility of pollen of heterostyl species *Linum flavum* L. It is shown that long- and short-column forms are characterized by different indicators of pollen sterility.

Key words: pollen, fertility, sterility, *Linum flavum* L., heterostyles.

Отримано: 17.05.2019

ням цінних природних систем, організацією відпочинку населення і пропаганди природоохоронних знань. До екомережі доцільно залучати пам'ятки природи, садово-паркового мистецтва, ботанічні й зоологічні сади та інші невеликі за площею, але цінні об'єкти живої та неживої природи.

Формування локальної екомережі на території Ямпільської селищної ради на сьогодні можливе лише на базі Ставищанського природного ядра та регіонального Горинського екокоридору.

Регіональний екокоридор Горинський проходить в північно-західній частині Хмельницької області. Включає долину р. Горинь – однієї з найбільших приток Прип'яті.

Довжина Горинського екокоридору в межах Хмельницької області становить 120 км (загальна – 659 км.). Він тягнеться землями Білогірського, Ізяславського та Славутського районів.

На території Білогірського району екокоридор проходить по горбистій місцевості, середні висоти якої складають 300 м. Територія густо почленована ярами, балками із заболоченими днищами [7].

На території Хмельниччини Горинський екокоридор займає площу 44280,0 га. Він сполучає два природних ядра: Ставищанське та Малопопільське, об'єднує 10 природно-заповідних територій та об'єктів загальною площею 26575,6 га. Два з них входять до складу природних ядер: НПП «Мале Полісся» (25905,0 га) та гідрологічний заказник місцевого значення «Ставищанський» (400 га) [1].

Саме на базі Ставищанського природного ядра формується локальна екомережа на території Ямпільської селищної ради.

Ядро включає гідрологічний заказник місцевого значення «Ставищанський» (400 га), адміністративне положення якого – Ставищанська сільська рада Білогірського району Хмельницької області.

Територія природного ядра відноситься до Білогірського горбистого району. Поверхня дуже почленована балочними ерозійними формами. Середні висоти досягають від 308 м до 310 м над рівнем моря. Це вододільна територія між басейнами Горині та Вілії [3].

На сьогодні залишається відкритим питання щодо підвищення природно-ресурсного потенціалу території, збереження ландшафтного та біорізноманіття, а також територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього середовища.

Територія селищної ради на сьогодні становить 56,649 км². Близько 50% території є розораною, ліси займають лише 5%, а також значна частина знаходиться під селитебною забудовою.

Територія також багата унікальними природно-антропогенними об'єктами, зокрема виділяється штучно створений ставок, соснина «Романова долина», лісовий масив «Вишнева гора» та галявина анемон у садовому господарстві. Саме ці ділянки і є територіями природного розвитку та призначені для підвищення ефективності формування локальної екомережі.

Ставок було створено ще у 60-х роках ХХ століття шляхом будівництва дамби на річці Лепеха, лівій притоці Горині, з метою розведення промислових видів риби. Він знаходиться між смт. Ямпіль та с. Лепесівка. Господарське використання ставу здійснювалося до 90-х років минулого століття, а потім водойму було занедбано і у ній вже розпочалися сукцесійні процеси, внаслідок чого ставок перетворився у плавні.

На початку 2000-х років селищна рада прийняла рішення про здачу ставка на оренду. Орендар прийняв водойму та почав займатися рибним господарством. На сьогодні площа ставка становить 11 га. У ньому розводять такі види риби, як карась звичайний, короп звичайний, короп дзеркальний, товстолобик білий, білий амур. У ставку також водяться щуки, окуні, краснопірки, які можуть запливати з річки. З ссавців поширений бобр річковий.

Водні рослини представлені лататтям жовтим, глечиками жовтими. Серед болотяної рослинності є незабудки, лепеха (аїр), живокіст, трилистник.

Частина ставка на сьогодні є зарослою очеретом, що стало прихистком для багатьох перелітних птахів, зокрема дикі качки, водяна чайка, очеретянка ставкова, вівсянка очеретяна. Також щороку спостерігається приліт лебедів-шипунів до ставка, де вони і гніздяться.

Цей об'єкт можна вважати одним із перспективних ядер локальної мережі, тому що природна складова ставка є багатою та унікальною на даній території. Оскільки ставок було створено на річці, у майбутньому можна буде виділити локальний екоридор, який буде проходити вздовж річки Лепеха, де і в даній час спостерігаються міграції риб та птахів.

Неподалік від ставка знаходиться нетиповий для даної території сосновий бір «Романова долина». Площа соснового бору становить 8 га. Ділянка лісу зростає на схилі балки посеред розораних територій, і своєрідним «оазисом» серед поля.

В деревостані «Романової долини» головною лісоутворювальною породою є сосна. Це вічнозелений світло-хвойний ліс, який росте на дерново-підзолистих ґрунтах. Ажурність крон дозволяє проникати під полог лісу великій кількості тепла, вологи та світла, завдяки цьому тут розвинений підлісок, багато як власного підросту, так і підросту інших порід, зокрема ялини. У нижньому ярусі ростуть тільки папороті та зовсім небагато трав'янистих рослин. Мохи та лишайники навпаки, зустрічаються повсюди на лісовому ґрунті, стовбурах та гілках дерев. Квітучих рослин зовсім небагато.

Комарі, мухи та інші комахи є звичайними мешканцями хвойного лісу. Птахи соснини включають дятлів, рябчиків, горобців, сов та ін. Серед ссавців поширені землерийки, полівки, білки.

Територія є перспективною для створення локального ядра, оскільки представляє собою частину мішаних лісів у лісостеповій зоні і є унікальним для даної території.

На півночі села Лепесівка розташовується лісовий масив, який у народі називають Вишневою горою. Площа

лісу становить 20 га. Ліс є типовим представником північної частини лісостепової зони.

До складу деревостану входять височинні грабово-дубові ліси – це двоярусні деревостани з дубом у першому ярусі та грабом у другому. Крім цих деревних порід, зустрічаються черешня, ясен звичайний, зрідка може зростати сосна. Через значне затінення ярус підліску не формується, зустрічаються лише окремі екземпляри ліщини, осики, глоду та шипшини. Серед трав'янистих рослин панує осока волохиста, а також майже по всій території росте папороть.

Тваринний світ представлений лисами, зайцями, борсуками, білками, куницями, тхорами, полівками, із земноводних зустрічаються вужі. Основними жителями лісу є птахи, серед яких поширені дятли, сови, жайворонки, дрозди, зозулі.

Ліс є типовим зразком лісостепової зони та розташовується серед розораних територій. Тому його збереження є одним із головних завдань під час формування локальної екомережі.

На північному-заході смт. Ямпіль розташовується садове господарство, яке було створено у 50-х роках ХХ століття. Площа саду становить 19 га. У саду було висаджено яблуні, груші, черешні та вишні. Проте на оброблюваній площі збереглися великі ділянки де зростає анемона розлога (*Anemone laxa*) – багаторічна трав'яниста рослина, занесена до «Червоної книги України» [6].

Зростає на Подільській височині – у Львівській, Тернопільській та Хмельницькій областях. Потребує додаткових заходів щодо охорони через знищення як ранньоквітучий ефемероїд.

Створення природо-охоронної території на даній ділянці сьогодні є основним завданням і має на меті зберегти рідкісну рослину. Саме це завдання має вирішити утворення локальної екомережі на території Ямпільської селищної ради.

Список використаних джерел:

1. Андрієнко Т.Л. Заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. *Заповідні перлини Хмельниччини*. Хмельницький : ПАВФ «Інтрада», 2006. С. 220.
2. Варивода С.О., Черваньов І.Г. Топологічний аналіз екологічного каркасу локальної екомережі. *Український географічний журнал*. 2010. №1. С. 16.
3. Геренчук К.І. Природа Хмельницької області. Львів : Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. С. 152.
4. Самойленко В.М., Корогода Н.П. Критерії рівня природно-каркасної значущості та стану об'єктів моделювання екомережі в річкових басейнах. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2010. Т. 20. С. 308.
5. Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) / за ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. К. : Фітосоціоцентр, 2004. С. 70.
6. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. К. : Глобалконсалтинг, 2009. 900 с.
7. Юглічек Л.С., Виговська Т.В. Екологічна мережа Хмельниччини. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління і права, 2011. С. 100.

The article discusses areas of natural development that are designed to improve the efficiency of the eco-network. These are areas in the territory of the Yampil settlement council that are promising nuclei. On the basis of these nuclei, the formation of new territorial levels at which the eco-network will operate is described.

Key words: eco-network, bio-landscape diversity, eco-corridor, core, buffer zone.

Отримано: 17.05.2019

УДК 338.483.11:551.435.84

С. В. Юрчак, студентка 1 курсу природничого факультету

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ ПОДІЛЬСЬКО-БУКОВИНСЬКОЇ КАРСТОВОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено перспективи розвитку Подільсько-Буковинської карстової області в аспекті використання спелеотуризму. Проаналізовано види потенційного використання печер, їх естетичну привабливість як складова туристичного потенціалу, основні інфраструктурні компоненти та їх роль у розвитку спелеотуризму. Названо напрями його удосконалення.

Ключові слова: печерна система, Подільсько-Буковинська карстова область, спелеотуризм, туристичний потенціал.

Все більше людей у сучасному світі віддають перевагу не традиційному пляжному або екскурсійному туризму, а спортивно – екстремальному. Спелеотуризм спрямований

на ознайомлення відвідувачів з природними цінностями, сприяє екологічному вихованню та освіті населення, насамперед дітей та молоді.

Володіючи унікальними гіпсовими печерними порожнинами, Подільсько-Буковинська карстова область перебуває на початковій стадії її туристично-рекреаційного використання. У доступних для відвідувачів печерах переважаючим видом їх використання є самодіяльний спелеотуризм. Слід звернути увагу на те, що наявні унікальні утворення подекуди руйнуються внаслідок відсутності охоронних заходів або звичного вандалізму.

У науковій літературі тема розвитку спелеотуризму залишається недостатньо висвітленою. Його вивчали такі науковці, як: Дублянський В.М., Коржик М.П., Радзівський В.О., Ховалко А.Б., Устименко Л.М., Омеляненко К.Д., Бордун О.Ю.

Метою дослідження є висвітлення головних складових розвитку спелеотуризму Подільсько-Буковинської карстової області.

Туристичний потенціал печерних систем Подільсько-Буковинської карстової області характеризується значною варіабельністю і залежить від типу їх рекреаційно-туристичного використання. Він перебуває в прямій залежності від кількості рекреантів інших типів, які є потенційними відвідувачами печер. Отже, змість туристичних потоків у регіоні карстових порожнин Подільсько-Буковинської карстової області прямо залежить від кількості рекреантів, які щорічно відвідують цю область.

Загальна потужність природно-ресурсного потенціалу області в розрахунку на один рік становить 20642,5 тис. осіб. Але рекреаційні послуги в середньому за рік надають всього 90,0 тис. організованим рекреантам, що становить 4,8% загальної їх кількості в Україні, і 42, 8 тис. екскурсантів (відповідно 3,5%) [5].

Водночас із туристичною привабливістю печерні системи характеризуються значним, хоч і мало дослідженим, психо-кліматичним рекреаційним ефектом. Враховуючи спелео-рекреаційні фактори печер Поділля, пропонуються такі їх види потенційного використання:

- екскурсійно-туристичні – печери з найвищим ступенем атрактивності, які не є дуже складними для проходження («Атлантида», «Млинки», «Кришталева», «Озерна», «Попелюшка»);
- спортивно-туристичні – досить великі за розмірами печери з складними для проходження ділянками – («Вертеба», «Оптимістична»)
- спелео-тренувальні – невеликі, але складні для проходження печери, в яких могли б проходити тренування початківців-спелеологів для здобуття необхідних навичок проходження печер, спелеоорієнтування і розвідки печер («Діапова Дюра», «Угринь», «Джуринська», «Селена» і ін.) [2].

Ще одним визначальним критерієм туристичного потенціалу окремих печерних систем є естетична привабливість. Опитування туристів, проведені у печері «Кришталева», «Млинки», «Атлантида», свідчить про те, що їх естетична привабливість коливається навколо оцінки 4, тобто це привабливість, за якої відвідувачі отримують естетичне задоволення. Така оцінка свідчить і про резерви розвитку естетичної складової туристичного потенціалу печер. Вони криються у відповідному виборі підземного туристичного маршруту та його штучному облаштуванні (підсвічування, музичний супровід), створенні пізнавальних експозицій.

Важливою складовою перспективи розвитку спелеотуризму Подільсько-Буковинської карстової області є функціонування основних компонентів інфраструктури, до яких належать туристичні організації, транспортна система регіону та заклади тимчасового проживання.

Основні спелеооб'єкти регіону перебувають у сфері пріоритетного використання конкретних організацій (п. «Атлантида» – спелеоклуб «Атлантида», п. Млинки – турклуб «Кристал», п. «Оптимістична» – турклуб «Манівці-Агронавт», п. «Попелюшка», п. «Піонерка» – спелеоклуб «Триглодит»). Вони визначають ліміти відвідування печер і зазвичай саме їх екскурсиводи надають послуги. Існують також «відкриті» спелеооб'єкти («Угринь», «Малишка-Киянка»), доступ до яких не обмежений [3].

Транспортна складова інфраструктури є неспецифічним компонентом, оскільки в досліджуваному регіоні вона

не зорієнтована на потребу туристично-рекреаційної діяльності. Система шляхів загалом задовольняє потреби сфери пригродницького туризму у регіоні, однак їх якість потребує суттєвого поліпшення.

Таблиця 1

Провідні туристичні організації у сфері спелеотуризму
Подільсько-Буковинської карстової області

№ з/п	Назва організації	Розміщення	Спелеотури (печери)
1	Турклуб «Кристал»	м. Чортків Тернопільська область	«Млинки», «Угринь», «Кришталева»
2	Спелеоклуб «Атлантида»	м. Хмельницький	«Атлантида», «Киянка»
3	Турклуб «Манівці-Агронавт»	м. Львів	«Млинки», «Оптимістична»
4	Спелеоклуб «Поділля»	м. Тернопіль	«Кришталева», «Млинки», «Оптимістична»
5	Спелеоклуб «Триглодит»	м. Чернівці	«Попелюшка», «Піонерка», «Буковинка»

Основними закладами розміщення є готелі, готельно-туристичні комплекси, мотелі, садиби, бази відпочинку. Готельно-туристичні комплекси зорієнтовані на комплексне задоволення туристичних потреб клієнтів, однак відіграють незначну роль.

Значною популярністю серед прихильників спелеотуризму користуються «зелені» садиби. Це пояснюється низьким ціновим порогом закладів та збереженням у їх інтер'єрі регіонального колориту. Серед садиб можна виокремити дві групи: сертифіковані заклади зі статусом «об'єкт зеленого туризму» та приміщення, пристосовані для організації відпочинку. Прикладами останніх є садиби, орієнтовані на прийом туристів, які відвідують печери «Млинки» (с. Залісся) та «Атлантиду» (с. Завалля).

Висновки. Печерні системи Подільсько-Буковинської карстової області характеризуються потужним туристично-пізнавальним і туристично-науково-пізнавальним потенціалами, але використовуються не в повному обсязі. У перспективі спелеотуризм регіону можна значно поєднати, враховуючи достатньо високу естетичну привабливість печер та наявність своєрідної екстремальної складової. Підвищення ефективності використання спелеологічних ресурсів тісно пов'язане з паралельною розбудовою і модернізацією туристичної інфраструктури, її об'єднання в єдиний комплекс та спрямування на розробку туристичного продукту.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: метод. докл. Та метод. аналізу, термінологія, районування : моног. Київ : Вид.-поліграф. Центр «Київ. ун-т», 2001. С. 184-188.
2. Дублянський В.Н., Смольников Б.М. Карстолого-геофізические исследования карстовых полостей Приднестровской Подолы и Покутья. К. : Наукова думка, 1969. 156 с.
3. Касіяник І.П., Монастирський В.Д., Любінська І.Б. Інфраструктура пригродницького туризму в Подільському Придністер'ї (на матеріалах Тернопільської та Хмельницької областей). *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2013. Вип. 43. Ч. 1. С. 207-215
4. Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. 2011.
5. Охріменко А.Г. Удосконалення територіальної організації рекреаційного комплексу Подільського регіону. К., 2001. 200 с.
6. Устименко Л.М. Основи туризмознавства: навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2013. 320 с.

The article outlines the prospects for the development of Podilsky-Bukovina karst region in the aspect of the use of speleotourism. The types of potential use of caves, their aesthetic attractiveness as a component of tourist potential, main infrastructure components and their role in the development of speleotourism are analyzed. Names of directions for its improvement.

Key words: cave system, Podillya-Bukovina karst region, speleotourism, tourist potential.

Отримано: 17.05.2019

РЕСУРСИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ СЕРЕДЬНОГО ПРИДНІСТЕР'Я

У статті містяться дані про ресурси рекреаційно-оздоровчого туризму Середнього Придністер'я, їх види, структуру та кількість.

Ключові слова: рекреаційно оздоровчий туризм, Середнє Придністер'я, ландшафт, природні ресурси.

Постановка проблеми. Територія Середнього Придністер'я, в останні десятиріччя позиціонується як регіон туристичної активності, що володіє значним потенціалом рекреаційно-оздоровчого туризму та може активно розвиватися. В переліку пріоритетних напрямків розвитку туризму є пізнавальний туризм, сакральний, замковий, спелеотуризм.

Наразі в коло лідерів не потрапляє рекреаційно-оздоровчий туризм, хоча для цього є всі умови. Сьогодні на ринку туристичних послуг найбільше ціниться можливість відновлення здоров'я під час захоплюючих туристичних мандрівок.

Середнє Придністер'я має перспективу розвитку санаторно-курортного лікування та оздоровлення. Але він має проходити шляхом взаємодії внутрішнього та міжнародного туризму, за участі основних гравців на ринку туристичних послуг країни.

Основною вимогою для забезпечення розвитку рекреаційно-оздоровчого туризму Середнього Придністер'я мають стати регіональна концепція розвитку галузі і вдале економічне регулювання.

Мета. Здійснити аналіз особливостей ресурсів рекреаційно-оздоровчого туризму Середнього Придністер'я.

Виклад основного матеріалу. Високий ландшафтно-рекреаційний потенціал Середнього Придністер'я зумовлений оригінальним поєднанням особливого комфортного мікроклімату, своєрідних мальовничих ландшафтів з розміщеними у їх межах численними унікальними пам'ятками природи, історії і культури. Це достатньо сприятлива умова для розвитку і функціонування рекреаційно-оздоровчих комплексів. Згідно ландшафтно-рекреаційного районування у межах Поділля, виділено унікальну ландшафтну структуру з майже суцільною придатністю до рекреаційного використання – Придністерську рекреаційну область та шість рекреаційних округів, які характеризуються певним співвідношенням рекреаційних умов, ресурсів і ландшафтів [2]. Різноманітність, широке розповсюдження та особливості ландшафтно-рекреаційної структури у Середньому Придністер'ї дає можливість виділити тут підкласи рекреаційних комплексів: лікувальний, оздоровчо-відпочинковий та спортивно-пізнавальний [1].

Рекреаційні ландшафти Середнього Придністер'я мають потужний і унікальний лікувальний та оздоровчий потенціал. Повсюдно у регіоні діють санаторії, курортні центри, оздоровчі і спортивні табори для дітей, пансіонати та ін. Значна кількість таких оздоровчо-відпочинкових закладів розміщені на берегах або у безпосередній близькості до водних об'єктів. Цьому сприяють також і унікальні мікрокліматичні умови регіону, які наближаються за своїми характеристиками до степів і навіть подекуди до Середземномор'я [2].

Лісові ландшафти (лісові масиви, парки, сквери, лісо-смуги і ін.) регіону виділяються особливим флористичним багатством, унікальністю, лікувальними властивостями та рекреаційними можливостями. Вони придатні для короткотермінового відпочинку, збору грибів, ягід, лікарських рослин, пішохідних прогулянок, навчально-пізнавальних і виховних екскурсій.

За кліматичними показниками топоклімат у каньйоні Дністра поблизу м. Заліщики подібний до середземноморського.

На сучасному етапі розвитку регіону, було б доцільним відновити і розвивати місто-курорт Залішки зокрема, і краю – загалом. Залішки – кліматичний курорт з його багатими і своєрідними лікувальними і спортивно-оздоровчими рекреаційними ресурсами (санаторій для дітей з ДЦП, турбаза «Дністрянка», будинок відпочинку, база відпочинку «Росинка») [3]. Неповдалі міста знаходяться значна кількість унікальних, як в Україні, так і в Європі заповідних об'єктів і територій. Серед них виділяються Касперівський (ландшафтний), Жижавський і Обіжівський (ботанічні) заказники загальнодержавного значення з унікальною рослинністю і мальовничими краєвидами [4]. Не менш унікальними є геологічні пам'ятки природи місцевого значення: мальовничість і загадковість виділяються печера «Нагірянська», «Дністровські феномени», «Сеноманські богатири», «Касперівські сфінкси», «Червоногородський водоспад» та ін.

Джерела мінеральних вод, комфортний м'який клімат, мальовничість територій, створюють умови для розвитку і функціонування у Середньому Придністер'ї лікувально-оздоровчих рекреаційних ландшафтів. Базою для розміщення санаторіїв і пансіонатів служать значні запаси лікувальних мінеральних вод: «Маківська» і «Перлина Поділля» (с. Маків Дунавецький район), джерело «Серебря» (с. Серебря Могилів-Подільський р-н), «Регіна» (с. Житники Муровано-Куриловецького району), «Кам'янецьке» (с. Должок Кам'янець-Подільський), які використовуються в переважно для лікування шлунково-кишкового тракту. Прикладом лікувальних рекреаційних ландшафтів Вінницького Придністер'я є пансіонат «Гірський» поблизу с. Бронниця Могилів-Подільського району.

Висновки. В межах Середнього Придністер'я є достатні умови, щоб лікувально-оздоровчий туризм став повноцінним туристичним напрямком. Запозичивши європейський та світовий досвід, існуюча ресурсна база може стати умовою розвитку спа-курортів, а також виділитися своєю бальнеологічною, релаксаційно-відпочинковою орієнтацією, з метою забезпечення потреб споживачів під час перебування на курорті. Ці умови можуть бути забезпечені у випадку використання сучасних маркетингових технологій та сприятливої інвестиційної політики.

Список використаних джерел:

1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України : монографія. Вінниця : Арбат, 1998. 292 с.
2. Денисик Г.І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Поділля. Вінниця : Едельвейс і К, 2009. 206 с.
3. Залішки. URL: www.castles.com.ua/zal.html.
4. Царик Л.П., Чернюк Г.В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу (на прикладі Тернопільської області). Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. 188 с.

The article contains information on the resources of recreation and health tourism of the Middle Prednistrya, their types, structure and quantity.

Key words: recreational and health tourism, Middle Prednistrya, landscape, natural resources.

Отримано: 17.05.2019

УДК 821.161.2'06:21.27.09

Д. К. Бановська, студентка 3 курсу факультету української філології та журналістики

ПОЄДНАННЯ ХРИСТИАНСЬКИХ І ЯЗИЧНИЦЬКИХ ВІРУВАНЬ У ПОВІСТІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»

У статті аналізуються особливості синтезу двох основних релігій для українців: християнство і язичництво в гуцульському світогляді на прикладі роману М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Ключові слова: релігія, християнство, язичництво, вірування, традиції, звичаї.

Як вважається, саме віра визначає, ким ми є, а релігія закладає основний етнокод народу. Тому для будь-якої нації важливими є дослідження, що стосуються особливостей її релігійних вірувань. Християнство, поширюючись на українські терени, поєднувалось з прадавніми язичницькими традиціями і створювало незвичайний, подекуди оксиморонний синтез. Особливо сприятливі передумови для збереження архаїчності склалися на Гуцульщині.

Одним з найкращих художніх творів, що достовірно оповідає про традиції та вірування гуцулів, є «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, що й стане об'єктом нашого дослідження. На яскраве зображення у ній синкретичного світогляду гуцулів звертають увагу численні дослідники творчості М. Коцюбинського, зокрема й А. Гурдуз, Ю. Кузнєцов, П. Орлик, Г. Логвин, Л. Міхалінчик та ін. Проте, незважаючи на таку увагу до цієї проблеми, її осмислення є недостатнім, а тому й досі актуальним. Важливість досліджень давніх вірувань І. Огієнко пояснював так: «Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри. А в основі цієї народної віри лежить його віра дохристиянська. [...] І хоч Церква осуджувала їх тисячі раз, дохристиянські вірування («поганство») ясно знати по всіх християнських землях ще й тепер, і скрізь вони живі й активні» [1, с.5]. Отож, метою нашої студії є виявлення синкретичних ознак релігійного світогляду гуцулів у «Тінях забутих предків» М. Коцюбинського.

Сам М. Коцюбинський у листі до М. Горького так описував вірування гуцулів: «Дуже оригінальний народ з багатою фантазією, зі своєрідною психікою. Глибокий язичник – гуцул все своє життя, до смерті проводить в боротьбі зі злими духами, що населяють ліси, гори і води. Християнством він скористався лише для того, щоб прикрасити язичницький культ» [2, с.8]. Однак, попри те, самі носії цього світогляду вважають себе християнами. Це ми бачимо і в привітанні героїв: «Слава Ісусу! – привітався Іван... Навіки слава! – обернувся він до Івана» [2, с.141]; і в визначенні себе як християн: «Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на християнина або на маржину, щоб зробити їм шкоду» [2, с.130]. Так, семілітній Іван уже має стійке уявлення про природу, як живу істоту, що притаманне язичництву, та визначає себе як християнина (у цьому контексті поняття більше наближене до «праведника»); а один з найбільш проінятих язичницьких персонажів, мольфар Юра, у своїх заклінаннях використовує термін «християнський глас» [2, с.163].

Процес цього поєднання І. Огієнко описує так: «Християнство взаконило велике число нечистої сили [...] і вияснявало її походження [...] Стародавнє оповідання каже, що деякі Анголи за свою гордість були скинені з Неба до аду, а новітні додають, що хто попав у воду – став водяником, хто в болото – болотяником, хто в ліс – лісовиком, а хто в поле – польовиком» [1, с.150]. За християнським визначенням, всі духи природи злі, натомість в уявленні народу це не зовсім так, адже вони можуть і шкодити, і допомагати, як наприклад,

«веселий чутайстр, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки» [2, с.130], що намагався врятувати Івана.

З такого розуміння світу органічно випливає і образ «Аридника (злого духа)» [2, с.130], який, хоч і названий негативним персонажем, у традиційному розумінні цього поняття таким не є. Аридник досить наближений до людей і подібний до них, але при цьому рівний Богові «бо був він, як Бог, з первовіку» [2, с.150], «арідник править усім» [2, с.130], він кмітливий, талановитий і працьовитий «мав силу до всього» [2, с.150], «поробив аридник вівці, зробив си скрипку. Що є на світі – мудрощі, штукенція всяка, – то все від нього, від сотони» [2, с.151]. Натомість Бог у віруваннях гуцулів «все знає на світі, лише нічого не вмів зробити», в цьому розумінні можна прочитати вищість розумової праці над фізичною, але тут же Бог виступає і не зовсім чесним: «мусив вимудровувати в нього або украсти», хоч і робив він це для хорошої мети, але така сутність Бога зовсім протилежна до християнського розуміння. А оскільки вся культура пішла від «злого», то й вона «постає не тільки як позитивне надбання людства, а й виявляється в таких негативних явищах, які завдають гуцулові шкоди» [2, с.136]. Цікаво, що єдині інструменти, які сотворив Бог – це трембіта і флюяра, що є традиційними для Гуцульщини, але при цьому саме на флюярі грає демонічний герой: «На камені, верхи, сидів «той», щезник, скривив гостру борідку, нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у флюяру» [2, с.131], саме від нього Іван навчився грати мелодії. Можливо, це тому, що Бог, у розумінні гуцула, не єдиний. Так само вищі сили гуцули бачать і в сонці, і в вогні, і навіть мольфар описується, як «земний Бог». Тож, у цих визначеннях язичницький світогляд немає нічого спільного з християнським. По-перше за біблійною версією Диявол – це архангел, який був створений Богом, натомість у гуцульському світогляді ми простежуємо первородність як добра, так і зла, і в сукупності вони створюють все на землі. По-друге, в християнстві є чітке розмежування між демонами і Богом, який може бути лише один. Натомість як добре, так і зле можна бачити у всіх міфологічних персонажах повісті. Зважаючи на це, молитви і прохання гуцула звернені не тільки до Бога, він задобрює всіх духів, «щоб зберегти маржинку» та свій добробут.

Схожою рисою між язичництвом і християнством є наявність святкового календаря. Але такий календар не є християнським нововведенням, він укладений на основі язичницьких вірувань. «В глибоку давнину був у нас свій особливий релігійний календар, досить великий і широко розроблений, його характерною рисою було те, що він був міцно зв'язаний з природою та з хліборобством цілого року» [1, с.250]. З прийняттям християнства почалась боротьба з старовірними обрядами: «Так, у Збірці російських Законів [...] уміщено таку заборону: «У Навечір'я Рідзв Христового і протягом Свята заводити, за стародавніми ідолопоклонними звичаями, грища, і наряджачись в кумирську (ідольську) одіж, танцювати по вулицях і співати соромницькі пісні – забороняється» [1, с.271], але новій традиції не вдалось знищити багатовічні вірування, тому

довелось їх адаптувати. Так, «Велеса заступив Св. Власій» [1, с.107], Перуна замінив Св. Ілля: «Часом біла на полонині полова. Святий Ілля воювався з тими – цур їм та пек!» [2, с.149]. Так, «чимало з християнських Святих увійшли до народнього стародавнього календаря, але набули собі нового зафарбування й нових сил, згідно з народніми потребами. І навпаки, стародавні Свята й Святі міцно поєдналися з новими, передавши їм усі свої ознаки та сили. Усе це створило т. зв. двосвір'я...» [1, с.268].

У «Тінях забутих предків» М. Коцюбинський яскраво зобразив два християнські свята, огорнені язичницькими традиціями. Так описано Різдво, або, за язичницьким обрядом, Коляда: «Іван клав Палагні живий вогонь для вечери, стелив сіно на стіл та під столом і з повною вірою рикав при тім, як корова, бляв вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а [...] перше ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі. Ще годилось закликати на тайну вечерю усі ворожі сили [...] Брав в одну руку зі стравою миску, а в другу сокиру і виходив надвір [...] простягав руку у сю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів [...] свекрів лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу, – але вони не були ласкаві і ніхто не приходив, хоч Іван спрошував тричі. Тоді він закликав їх, щоб не з'являлись ніколи» [2, с.157]. Важливим старовинним повір'ям був і прихід душ померлих у цей день: «Згоді вони разом згинали коліна, благаючи Бога, щоб припустив до вечери ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають [...] дорогами покалічені, водами потоплені. І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче [...] Марічка, а душі нагло померлих невидиме сідають на лави» [2, с.157].

Не менш загадковим постає й інше свято: «Теплий Юрій одбира од холодного Дмитра ключі світові, щоб править землею. Повні води, на яких плава земля, піднесуть її

вище до сонця, Юрій закосичить ліси і царинки, вівця ме обростати у вовну, як літом земля травою, а сінокоси спіchnуть од худібки, заростаючи велико зелом» [2, с.158]. Так описується свято Юрія, яке замінило свято приходу весни й початку хліборобського сезону. Саме в це день Палагна мала закінчити своє ворожіння для хорошого достатку: «Палагна ступала по мокрих травах і злегка тремтіла в ранішнім холодку. Вона була певна, що ніхто її не побачить [...] На благовіщення ще вона закопала у муравлисько сіль, булку й намисто і нині треба було все те звідти дістати» [2, с.159].

Отже, як бачимо у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», християнство не викоринило стародавніх традицій і вірувань гуцулів, а тісно поєдналось з ними і доповнило їх. Ця стаття є лише спробою звернути увагу на важливість подальших досліджень синтезу стародавніх вірувань і християнських традицій у літературних полотнах, адже саме таке унікальне поєднання визначає духовність української нації.

Список використаних джерел:

1. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : АТ «Обереги», 1994. 424 с.
2. Коцюбинський М. *Fata morgana* / передм. і комент. Ю. Кузнецова. Харків : Фоліо, 2017. 506 с.
3. Кузнецов Ю., Орлик П. Слідами феї Моргани: Вивчення творчості М. Коцюбинського в школі. Київ : Радянська школа, 1990. 208 с.

This article analyzes the peculiarities of the synthesis of two basic religions for Ukrainians: Christianity and Paganism in the Hutsul worldview, on the example of M. Kotsyubinsky's novel *Shadows of Forgotten Ancestors*.

Key words: religion, christianity, paganism, beliefs, traditions, customs.

Отримано: 17.05.2019

УДК 373.5.016:82.092

У. В. Гнаткович, студентка 4 курсу факультету української філології та журналістики

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ УЧНЯ

У статті аналізується специфіка застосування компаративного підходу до вивчення української та зарубіжної літератури в школі. Звертається увага на ефективні форми, методи та прийоми роботи на уроках компаративного аналізу.

Ключові слова: компаративний аналіз, урок, порівняльна характеристика.

В умовах глобалізації, інтелектуальної стандартизації та нівелювання етнічних особливостей сучасне суспільство вимагає від школи формування в учнів відчуття культурної унікальності нашого народу, розуміння і поваги як до національної, так і до інонаціональної культури. Потужним інструментом для цього є література, зокрема українська та зарубіжна. Формування полікультурної компетентності забезпечує відносно новий принцип викладання літератури – компаративний аналіз.

Мета статті – розкрити сутність компаративного аналізу та практичні аспекти його застосування на уроках української та зарубіжної літератури.

Згідно з традиційним уявленням, порівняльне літературознавство – це галузь науки про красне письменство, яка займається зіставленням еволюційних тенденцій національних літератур, вивченням безпосередніх та опосередкованих взаємин між ними, їхніх подібностей і відмінностей [1, с.13].

Компаративістика як наука має на меті вивчення та аналіз літературних явищ (творів чи літературної спадщини письменника загалом, жанру та стилю) через вихід за межі національного письменства. Порівняльне літературознавство досліджує зв'язки вітчизняної літератури із зарубіжною, а також й іншими сферами науки (філософією, історією, соціологією, економікою, політикою) і мистецтва (скульптура, архітектура, музика, малярство та ін.). Таким чином, порівнюючи різні літератури, компаративістика намагається «глибше пізнати як їхні спільні й самобутні риси, так і закономірності світового літературного процесу, проектуючи їх

відтак на широкі мистецькі, культурні, історичні, ідеологічні, етнічні контексти минувшини і сучасності» [1, с.5].

Д. Маливайко ще у 1997 році назвав компаративістику «наукою, що дедалі більше визначатиме методику викладання літератури» [4, с.39]. І ці слова справджуються. Чинні навчальні програми із зарубіжної літератури як для 5-9 класів так і 10-11 містять рубрику «Елементи компаративістики», яка подається до кожного тематичного розділу. Ця рубрика може бути творчо використана учителем на тих уроках, на яких, на його переконання, є підстави для порівняльних студій.

Компаративний аналіз – цікавий і особливий метод, без якого не обійтись на сучасних уроках. Він сприяє розумінню літератури як цілісного процесу, який не можна розглядати ізольовано, відірвано від інших національних літератур; розширює кругозір учнів, відкриває широкі горизонти в процесі навчання та виховання.

Л. Мірошниченко виокремлює такі етапи компаративного аналізу:

- підготовчий – пошук зв'язків двох художніх творів; вивчення їхньої позатекстової сфери;
- реалізація – аналіз типологічних спорідненостей між творами; розкриття причинно-наслідкових зв'язків;
- узагальнення – доведення спорідненості світоглядних позицій та художньої манери авторів [цит. за: 3, с.6].

Є два способи побудови порівняльного аналізу: послідовно – розгляд однієї події, героя, а потім у зіставленні з ним – іншого; паралельно (одночасно) – водночас розпові-

дається про двох героїв чи події, що дозволяє проілюструвати схожість і відмінність [3, с.6].

Урок компаративного аналізу – нетрадиційна форма, яка вимагає у вчителя ґрунтовної підготовки до її проведення. По-перше, необхідно опрацювати наукову та методичну літературу в галузі компаративістики. По-друге, переглянути чинні початкові програми з української та зарубіжної літератури та укласти зставні таблиці. По-третє, проаналізувати художні тексти, встановити генетичну та типологічну подібність та відмінність.

Учителю треба ретельно добирати методи проведення уроку компаративного аналізу. Найдоцільнішим є використання творчого читання, порівняння художніх творів, проблемної ситуації, евристичної бесіди, зіставлення твору з його генетичним джерелом, діалогу, диспуту тощо. Форми роботи можуть бути як колективні та групові, так й індивідуальні. Дуже ефективними засобами на уроках цього типу можуть бути складання порівняльної таблиці, діаграм, інформаційного грона, кіл Вена, ментальних карт, проєктів, буктрейлерів, створення «живих презентацій» чи креолізованих текстів (тексти афіш, реклами, плакатів, коміксів), електронних бібліотек, словників тощо.

Уже починаючи з 5 класу доцільно застосовувати на уроках елементи компаративного аналізу. Зазвичай, така робота має фрагментарний характер і форму невеликого компаративного дослідження. Вивчаючи фольклор, учні можуть помітити, що в казках різних народів досить багато подібного і в сюжетній будові, і в образній системі. Щоб з'ясувати аналогічність казок, п'ятикласникам варто запропонувати скласти сюжетні плани творів, охарактеризувати схожих героїв, виокремити подібні риси. Найкраще порівняльну характеристику оформлювати у вигляді таблиці та складати списки героїв, що «мандрують із казки в казку».

У старших класах рівень компаративного аналізу поступово ускладнюється. Наприклад, доречним є зіставлення творів на історичну тематику. Розглядаючи проблему вибору людини у вирішальній ситуації, можна порівняти твори І. Франка «Захар Беркут» та М. Гоголя «Тарас Бульба» (метод кейс-стаді). Характеризуючи запорозьких козаків, говорячи про їх відповідальність, мужність, вірність справі, розглядаємо твори А. Чайковського «За сестрою» та М. Гоголя «Тарас Бульба» (творчі презентації).

Приємно гіперболізації можна віднаходити у творах А. Чайковського «За сестрою» та у білинах про Іллю Муромця. Вивчаючи творчість А. де Сент-Екзюпері у 8 класі знаходимо спільні жанрові ознаки казок-притч «Маленький принц» і «Говорюча риба» Е. Андієвської, для цього складаємо таблицю чи діаграму Венна. Початкове поняття про запозичення можна показати на прикладах байок Л. Глібова «Вовк та ягня» та І. Крилова «Вовк та ягня», а поглибити поняття про запозичення на прикладах історичних творів П. Куліша «Чорна рада» та В. Скотта «Айвенго». Поняття про наслідування доречно провести на прикладах творів І. Котляревського «Енеїда» та Вергілія «Енеїда» або

розглядаючи поезію М. Рильського «Пам'ятник» та Горация «До Мельпомени» (складання порівняльної таблиці).

Вивчаючи п'єсу І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» у 10 класі неможливо обійтися без порівняння її із твором Ж.Б. Мольєра «Міщанин-шляхтич». Літературний матеріал можна зінтегрувати не лише за жанровим, а й проблемно-тематичним принципом (наприклад, повість Марка Вовчка «Інститутка» та роман Гарієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» за їхньою аболіціоністською та гуманістичною спрямованістю).

Цікавими для компаративного вивчення є контактні зв'язки, тобто «документально засвідчені взаємини між письменниками і відповідно школами, течіями, літературами» [5, с.29]. До цього типу зв'язків найчастіше зараховують: особисті стосунки між письменниками (Леся Українка – О. Кобилянська, Марко Вовчок – Жюль Верн, І. Тургенєв), еміграцію (М. Драгоманов, В. Винниченко, Улас Самчук та ін.), знання мов (Агатангел Кримський, Марко Вовчок), листування (О. Пушкін, А. Міцкевич), літературні гуртки, салони, кав'ярні («Молода Муза»).

Отже, компаративний підхід до викладання літератури – це потреба часу, адже саме у порівнянні свого з чужим людиною усвідомлює властиву їй етнічній спільноті своєрідність. Основне завдання такого підходу полягає у розкритті змісту вітчизняної культури у контексті світової, того, що наша література здобула зі світової, і чим збагатилася світовий літературний процес.

Список використаних джерел:

1. Бровко О.О. Основи компаративістики : навч.-метод. посіб. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. 214 с.
2. Будний В. Порівняльне літературознавство : підручник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
3. Зайва О.А. Компаративний аналіз художнього твору як шлях формування читацької активності і полікультурності учня. Рівне, 2017. 27 с.
4. Наука, яка дедалі більше визначатиме методику викладання літератури: Бесіда з професором Д. Наливайком про компаративістику та шляхи її становлення в Україні. *Всесвітня література в середніх навч. закладах України*. 1997. № 3. С. 39-42.
5. Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи: антологія / за заг. ред. Д. Наливайка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 487 с.
6. Худенко О.М. Компаративний підхід до викладання літератури в сучасній школі. *Таврійський вісник освіти*. 2014. №1(1). С. 20-24.

The article analyzes the specific of using the comparative line to the study ukrainian and foreign literature at school. Author pays attention to effective forms, methods and ways of working at the lessons of comparative analysis.

Key words: comparative analysis, lesson, comparative characteristic.

Отримано: 17.05.2019

УДК 811.161.2'373.43:821.161.2К1/7].08

Д. В. Дитко, студентка 2 курсу факультету української філології та журналістики

ТИПИ НЕОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

Стаття через аналіз й опис неологічної лексики, виокремленої із аналізованого роману, розкриває безперервність процесу активного пристосування мовної системи до нових потреб комунікації у зв'язку з розвитком суспільства, культурної, наукової, літературної та інших сфер.

Ключові слова: неологізм, неологічна лексика, національний лексикон, індивідуально-авторські новотвори.

*Нове життя нового прагне слова
Максим Рильський.*

Творення авторських номінативних одиниць є невичерпним джерелом поповнення національного лексикону. Попри формальну й значеннєву специфіку, авторські новотвори нерідко містять національно-культурний компонент мовної семантики і репрезентують не лише індивідуальне світосприйняття письменника, але й характерні ознаки національного менталітету, у високохудожній формі вербалізують актуальні для

соціуму фрагменти позамовної дійсності, заповнюють наявну в конкретному комунікативному акті мовно-естетичну нішу. Тому для дослідників-мовознавців найцікавішими є випадки індивідуально-авторського словотворення, з огляду на що й уважаємо обрану тему **актуальною**.

Цілком закономірно, що особливу увагу науковців привертає вивчення ідіолектів визначних майстрів слова, чия словотворчість мала і має значний вплив на збагачення загальномовного лексикону. До таких мовних особистостей належить Ліна Костенко.

Мета статті – дослідити особливості уживання неологічної лексики у «Записках українського самашедшого» Ліни Костенко, із якого ми закарткували 320 авторських новотворів [2].

Неологізм (від гр. *neos* – новий і *logos* – слово) – «новостворені слова і словосполуки. Вважається, що вони виникають на означення нових предметів, явищ, понять. Трапляються випадки, коли нові слова ніби переназивають, «перехреснують» речі та явища, вже відомі. І найчастіше це буває саме в художній літературі» [6, с.227].

О.А. Шумейко зазначає, що «дослідники розглядають індивідуально-авторські новотвори як потужний засіб експресії. У художньому тексті таке слово виконує різні стилістичні функції. Художньо-виражальна значущість новотвору виникає передусім тому, що читач сам осмислює процес створення нового слова, адже кожне оказіональне утворення – це невідоме раніше, незвичне поєднання словотвірних морфем чи слів. Ступінь експресивності оказіонального утворення залежить не лише від його новизни, а й контекстуального оточення. Особливо відчутний вплив контексту при визначенні семантики оказіональних утворень, оскільки більшість їх або багатозначна, або має умовне значення й лише контекст може його конкретизувати» [7, с.78].

Аналіз частотності використання авторських лексичних новотворів (АЛН) у художньому мовленні авторів ХХ ст. виявив, що Ліна Костенко належить до найактивніших експериментаторів у галузі індивідуально-авторської лексичної номінації. Новотвори Ліни Костенко мають різний частиномовний статус і формальну новизну [1].

Закарткований матеріал (320 одиниць), послуговуючись класифікацією О. Сербенської [1, с.108], ми поділили на такі групи: 1. *Новотвори як ситуативні лексеми-оказіоналізми*. 2. *Новотвори як наслідок перерозподілу значень*. 3. *Новотвори як запозичення*.

1. *Ситуативні лексеми-оказіоналізми, які часто супроводжуються описом мотиваційної бази*. Ця група у закарткованому нами матеріалі подається так: 1. *Взагалі-то щоденник – жанр особистих записів. А яке моє особисте життя, і чи буває воно в одружених? Записувати, як тебе жінка пиляє, як засмоктують будні? Це вже був би не щоденник, а буденник*. 2. *Дружина у мене Риба, інтуїтивівістка. Реагує на кожен дрібничку*.

2. *Перерозподіл значень*. Оновлення й поповнення лексичного складу української мови відбувається у результаті лексико-семантичної деривації слів. У нових умовах функціонування слова набувають і нових семантичних навантажень. Це дає можливість розширювати семантику похідної основи й функціональне поле. Поява нового значення – це ще один компонент в семантичному обсязі значень лексеми. В аналізованому контексті зустрічаємо: 1. *Маю від фірми добрий транспортний засіб, майже нового білого «Опеля» – мотатися у справах фірми, бо на своїй, ще радянській, тачці не наїздишся, завжди летить якась деталь*. 2. *У парламенті скаженіють шовіністи, брунькуються фракції, сповзають у водевіль патріоти*. 3. *Цікаво, що це в неї уживається з буквально містичним сприйняттям тієї ж летаргії Гоголя, його неояснених душевних станів*. 4. *Тобто привселюдно з телеекранів нами ж обрані карлики ображають цілий народ*. 5. *То хай хоч сидить в електронній пам'яті мого комп'ютера*. 6. *Він йому скидає на мило різні месиджі, вчить користуватися аською для зв'язку*. 7. *Бульдозери вграються в землю* тощо.

3. *Запозичення*. Відтворюють відкритість сучасного українського суспільства, розвиток економічних і культурних зв'язків України із зарубіжжям. Нами закартковано наступні приклади такого уживання: 1. *Вінчала їх вікарій-жінка*. 2. *От тільки син у неї, Тінейджер, якийсь відчужений*. 3. *Це вже покоління, яке слухає музику індустриал і абстрактне техно, і вся його культурна інформація з інтернету*. 4. *Він йому скидає на мило різні месиджі, вчить користуватися аською для зв'язку*. 5. *Малий вже сидить у чатах, кнюпає на клаві як занравський юзер, а часом трапляється якийсь глюк, звертається до нього, а не до мене*. 6. *Я хотів би цю дружбу засейвити – час летить, малому потрібен старший товариш*. 7. *Малий наш вкрай задоволений, сидить дома, не випускає джойстика з рук* та ін.

Причинами новотворів є потреба назвати нову річ, явище, поняття (*По-моєму, тут уже потрібні не політологи, а політпатологи*); виявлення індивідуально-авторського ставлення до конкретної особи, ситуації, явища (*На одному з нічних каналів беззвучно ворушиє губами віртуальний мультиплікат українець*); потреба у конкретизації назв чогонебудь (*Чи я мушу терпіти, щоб ця квазідемократія нищила мене не згриш, як той псевдосоціалізм?!*); необхідність привернути увагу читача до важливих, на думку автора, ознак особи (*І те біле його одиння над його плечима здійсмається і тріпотить, мов крила*) тощо.

Неологізми в аналізованому романі Ліни Костенко найчастіше є іменниками (75% закарткованого матеріалу), дієсловами (20% закарткованого матеріалу) (5% – лексеми інших частин мови). Частиномовні особливості авторської неологізації у «Записках самашедшого» потребують окремого детального аналізу.

Отже, новотвори Ліни Костенко, уживані в аналізованому романі, розкривають невичерпні виражальні можливості мови, віддзеркалюють особливості української мовно-художньої картини світу.

Список використаних джерел:

1. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект). Рівне, 2004. 524 с.
2. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. 416 с.
3. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці). *Дивослово*. 2000. №4. С. 19-24.
4. Сербенська О.А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. Київ : Просвіта, 2001. 108 с.
5. Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
6. Ткаченко А.О. Мистецтво слова. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
7. Шумейко О.А. Поетичні новотвори як засіб творення комічного. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Київ, 2012. С. 77-82.

In the article through the analysis and description of the neologic language, singled out with the novel reveals the continuity of the process of active adaptation of the language system to the new communication needs in connection with the development of society, cultural, scientific, literary and other spheres.

Key words: neologism, neologism lexicon, national lexicon, individual author's novelties.

Отримано: 17.05.2019

ПРИЙОМИ ВИРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ У НОВЕЛІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ТРИ ЗОЗУЛІ З ПОКЛОНОМ»

У статті представлені основні тлумачення терміну «психологізм», які існують у сучасному літературознавстві. Йдеться про прийоми психологізму, які використав Григор Тютюнник у новелі «Три зозулі з поклоном». Акцентовано увагу на функціях, які виконують прийоми вираження психологізму у художніх текстах, зокрема у контексті висвітлення внутрішнього стану людини, її емоцій, почуттів, мотивації вчинків.

Ключові слова: психологізм, прийом, новела, форми психологізму.

На сучасному етапі розвитку літературознавчої науки зацікавленість науковців вивченням прийомів вираження психологізму, зокрема у творчості Григора Тютюнника зростає. Цьому питанню присвятили свої наукові праці І. Захарчук, Л. Мороз, М. Хороб та ін. Перші спроби розглянути творчість письменників з позиції психологічного аналізу були здійснені у 1960-1980 роках Н. Зборовською, С. Павличко, В. Фащенко та рядом інших відомих дослідників-літературознавців.

Досі у літературознавстві сутність поняття «психологізм» не є однозначно з'ясованою. Існує багато тлумачень цього терміну, проте усі вони зводяться до того, що психологізм у художній літературі є прийомом вираження внутрішнього стану людини, її емоцій, почуттів, процесів людської свідомості.

Актуальність наукової роботи зумовлена тим, що Григор Тютюнник у своїх новелах особливу увагу звертає на психологію персонажів. Тому існує потреба вивчення різноманітних форм та прийомів вираження психологізму, які функціонують у його літературній творчості і досі є недостатньо дослідженими, а особливо у новелі «Три зозулі з поклоном».

Мета статті – проаналізувати форми психологізму та прийоми їх реалізації у новелі Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном».

В. Фащенко тлумачить психологізм як «універсальну, родову якість художньої творчості. Його предметом є відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини, а також соціальних груп і класів» [6, с.49]. Слушним є тлумачення, яке висвітлює літературна енциклопедія, де сутність терміну «психологізм» представлено як «передавання художніми засобами внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, зумовлених зовнішніми і внутрішніми чинниками» [3, с.292].

Новела Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном» є твором про чисту і віддану любов. В. Азьомов звертає увагу реципієнта на цікаву деталь щодо Соні, і простежується вона вже на початку новели у реченні «*Дома мене стрічає мама, радіє, плаче і підставляє для поцілунку сині зуби*» [5, с.355]. Дуже цікавою є символіка кольору у цій новелі: синій – це колір тривоги. Часто губи у людини змінюють колір від холоду. Про те, що у Сибіру, куди забрали Михайла, було дуже холодно, він сам пише у своєму останньому листі: «*[...] я послав їй [...] три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір неісходиму, а чи впадуть од морозу*» [5, с.358]. Можливо, Соня відчувала муки чоловіка, який був приречений на голодне і холодне існування. Тому сама, неначе потерпаючи від морозу, мала сині губи.

Коли син запитує, чому Марфа Яркова так дивно на нього дивиться, то «*мама довго мовчить, потім зітхає і каже: – Вона любила твого тата. А ти на нього схожий...*» [5, с.355].

Можна стверджувати, що мить цього мовчання була переповнена для жінки хвилюючими спогадами про події, що стосувались її молодості, саме тому вона так важко зітхає. Тут Григор Тютюнник застосовує **пряму форму психологізму**, а саме **прийом психологічного авторського зображення**, адже письменник намагається лаконічно описати динамічні зміни, що відбуваються за одну коротку мить у свідомості Соні, від довгого мовчання, спогадів, роздумів, до ледве вимовлених декількох слів.

Відомо, що зозуля символізує сум і жіночу самотність. Така доля у новелі спіткала Марфу: «*Марфа серцем чула, коли від тата приходить лист. [...] Прийде до пошти, сяде на поріжку – тонесенька, тендітна, у блаженській, вишиваній сорочині й рясній спідничці над босими ногами, – і сидить,*

сляє жовтими кучерями з-під чорної хустки» [5, с.355]. Григор Тютюнник знову звертається до **непрямої форми психологізму**, а саме **прийому психологічної деталі**, на що вказує символіка кольорів: він поєднує зовсім контрастні образи жовтих сяючих кучерів і чорної хустки. Жовтий колір символізує тепло та світло, а чорний – це повна протилежність, адже є символом журби, горя. Можливо, Григор Тютюнник, описуючи жовті і блискучі кучері, хотів відзначити світлу Марфину душу, яка сяяла своєю чистотою. Проте поряд автор подає чорну хустку – це символ того горя, яке зазнала жінка. Це стосується не лише її убогого життя, але й трагічного і нерозділеного кохання, яке так і не змогло наповнити її душу ще більшим світлом.

Григор Тютюнник знову звертається до символічного зображення синього кольору, тільки тепер він стосується Марфиних очей: «*Сині Марфині очі запливають слізьми і сяють угору на дядька Левка – це синіші... Вона хапає з Левкових пучок листа – сльози рясно котяться їй по щоках, – пригортає його до грудей, цілує у зворотню адресу...*» [5, с.356]. Марфа так щиро любить Михайла, що «мліє» з листом на грудях, а сльози у її очах не може висушити навіть вітер. Знову, зображуючи динамічну зміну психологічного стану своєї героїні, Григор Тютюнник використовує **пряму форму психологізму** та **прийом психологічного авторського зображення**. Автор, наче свідок подій, майстерно описує все, що відбувається у цей момент з Марфою.

Григор Тютюнник детально описує портрет чоловіка Марфи, Карпа. Він далекий від чогось духовного і високого. У той момент, коли Марфа, Михайло та Софія співали, Карпо «*сидить, у стелю дивиться. Або у вуса дме, то в один, то в другий, – розпушує...*». *Марфа проти нього – перепілочка. Ото гляне було, як він над галушками катується, зітхне посеред пісні й одвернеться, а сльози в очах, наче дві свічечки голубі. До тата...*» [5, с.357]. Григор Тютюнник використовує **непряму форму психологізму**, а саме **психологічний портрет**. Карпо був настільки неприємним для Марфи, що вона тихо відверталась, дивлячись на нього, щоб ніхто не помітив сліз у її очах.

Описуючи стан, в якому Софія розповідала синові цю історію, Григор Тютюнник пише: «*Очі мамині сухі, голос ні здригнеться, і я чую за ним: спогади її не щемлять їй і не болять – вони закам'яніли*» [5, с.357]. Можна сказати, що Софія цілком змиралась з тим, що її чоловіка кохала інша жінка. Вона спокійно розповідає про це своїй дитині, бо вже не може тримати в собі той біль, який з часом «закам'янів» у її серці. Софія не засуджує Марфу, не нарікає, не ревнує. Психологічну характеристику Соні Григор Тютюнник підсилює використавши **непряму форму психологізму**, а саме **інтонацію**. Жінка говорить спокійно, врівноважено, її голос навіть не «здрингнеться», а це означає, що тепер у її душі немає хвилювань, болю, розпачу.

Отже, можемо стверджувати, що досі у літературознавстві сутність поняття «психологізм» не є однозначно з'ясованою. Проте, саме у новелі «Три зозулі з поклоном» Григор Тютюнник проявив себе надзвичайним знавцем людської психології. Зокрема, автор використав такі прийоми вираження психологізму, як психологічний портрет, психологічна деталь, інтонація, прийом психологічного авторського зображення. Григор Тютюнник використав пряму і непряму форми психологізму. Це допомогло йому майстерно змалювати спогади персонажів, їх особисті переживання.

Список використаних джерел:

1. Азьомов В. «Безсмертя любові визнаю...» Психологічний аналіз новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. №11. С. 35-39.
2. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / автор-упорядник Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 620 с.
3. Січкач О.М. Психологізм в українській літературі : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2010. 99 с.
4. Тютюнник Г.М. Облога: Вибр. твори / передм., упорядкув. та прим. В. Дончика. Київ : Унів. Вид-во «Пулсари», 2004. 584 с.
5. Фащенко В.В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури. Київ : Дніпро, 1981. 279 с.

УДК 821.161.2-342(477.43)

Т. М. Магерівська, студентка 3 курсу факультету української філології та журналістики

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО ДОРОБКУ ОКСАНИ РАДУШИНСЬКОЇ

Стаття присвячена дослідженню основних мотивів лірики подільської поетеси. Об'єктом уваги стали збірки «Неспівані пісні про щастя», «Світанкові сніги» та «Стукав сніг».

Ключові слова: образ, мотив, О. Радушинська, поезія.

Поділля, за словами М. Стельмаха, «вигодувало своїм хлібом цілу плеяду митців» [4, с.5]. Їхні твори – це велике надбання нації. Однією із представниць літератури Хмельниччини є Оксана Радушинська. Її ім'я увійшло до широкого літературознавчого обігу не так давно. Але сьогодні вона є чи не найвідомішою журналісткою та літераторкою. За свої поетичні та прозові твори Радушинська отримала близько півсотні почесних нагород, відзнак та премій, а за активну громадську роботу її нагороджували на всеукраїнському та міжнародному рівнях.

Варто згадати такі відзнаки, як «Українська Мадонна десятиліття» (2009 р.), «Жінка III тисячоліття» (2009 р.), грант Президента України для обдарованої молоді та перемога у двох номінаціях на Всеукраїнському літературному конкурсі «Коронація слова» (2011-2012 рр.). Оксана Радушинська є членом Національної Спілки письменників України (з 2006 р.), має відзнаку Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України у номінації «За творчі досягнення» (2007 р.), нагороджена відзнакою Президента України «За гуманітарну участь у антитерористичній операції» (2017 р.), а також нагороджена медаллю «За гідність і патріотизм» (2018 р.) [5].

Поезія Оксани Радушинської представлена збірками «На крилах мрій» (1999 р.), «Світанкові сніги» (2000 р.), «Казки яблуневого снігопаду» (2001 р.), «Неспівані пісні про щастя» (2002 р.), «Сповідь дощу» (2003 р.), «Навіпіл із долею» (2004 р.) та «Стукав сніг» (2005 р.). Всі ці збірки поезії – плоди її невтомної душі, її широкого серця: «Вірші – як діти – знаєш їх в лиці, / Тривожишся за них, за них радієш, / І серця біль, і радість, й сум... – усе / У них вкладаєш, їм про щастя мрієш...» [1, с.45].

Мета статті полягає в аналітичній систематизації сутності й характеру наукового осмислення особливостей творчого доробку Оксани Радушинської.

Однією із провідних тем у творчості Оксани Радушинської стала тема рідного краю – маленької Батьківщини, що виростила під своїм небом, дала силу волі та відчайдушне бажання жити і творити. Любов до рідного краю щира, без зайвого пафосу і показного патріотизму, вона йде від самого серця авторки. Поетеса у своїх творах використовує найніжніші порівняння, які передають почуття до рідного Поділля: «Мій рідний край, мій любий край! / Красу твою всі квіти в полі знають, / Вона чарівна, мов весна, / Така небесна і така земна» [1, с.34].

У вірші «Україна моя молода» поетеса згадує криваву історію Подільського краю, ворогам якого не вдалось зламати віру і дух народу. Ні ненависть, ні заздрість не похитнули, не скорили волю подоланя. Нездоланна міль простого народу – ще один мотив у творчості поетеси. У поезії звучить заклик берегти пам'ять про славу історію нашого краю, бо без неї не будемо мати майбутнього, а також не

The article presents some basic interpretations of the term «psychology» that exist in modern literary criticism. This is about the techniques of psychology, which used Grigir Tyutyunnik in the story «Three Cuckoos with a Bow». The attention is focused on the functions that perform techniques of expression of psychology in artistic texts, in particular in the context of illumination of the internal state of a person, of his emotions, feelings, and motivations of deeds.

Key words: psychology, reception, short stories, forms of psychology.

Отримано: 17.05.2019

підкоряться нікому і ніколи, а краще помолитися біля старої ікони, «щоб ту віру у себе нести» [2, с.65].

Інтимна лірика Оксани Радушинської пронизана ширими почуттями, роздумами про життя та людські взаємовідносини. Радість закоханої душі оспівує рядками поезії: «А мені від тебе нічого не треба / Просто лише знати, що ти в світі є. / Просто пити воду із одного неба / Як заграва рання на землі встає...» [1, с.45]. Поетеса вважає, що для щастя не потрібно ні грошей, ні будинків, ні дорогих машин, а лише вірність та любов.

Немов гімн звучить її поезія «Балада про любов». У цьому вірші любов порівнюється з богинею. Віками єднала вона людей, брала в солодкий полон їх серця і від цього небо ставало світліше і сонце гріло тепліше. Радушинська вірить у те, що богиня-любов живе посеред нас, окрилоє та оберігає закоханих. Де вона пройде, там сміються люди і цвітуть сади.

У поезіях неодноразово звучить заклик про важливість вміння прощати, а також не зраджувати коханих: «Доки цей крутитиметься світ – / Ви не зраджуйте своїх коханих!» [2, с.7]. У жодному з віршів поетеса відкрито не розповідає про свої жіночі тривоги чи бажання. Одні лише натяки, штрихи, обмовки, підтексти. І це додає її творчості прозорості, тонкості й легкості. Майже в кожному вірші, де присутній «він», або ж хоча б натяк на «нього», так само присутній гірчинка безнадії й водночас величчю віри.

Героїня її віршів знаходиться у пошуку істин і мудрості. Йдучи життям через радощі і болі, пізнає те, що зветься сутністю ества людини. В її розчаруваннях – мудрість, у безвиході – спокій, у висновках – сильний дух: «Наперекір словам, пророцтвам, долі, / Нескорено, не зречено прожити. / Й семи вітрам вклонившись, втримать в горлі: / Якщо не гріти, то хоча б світлити...» [3, с.153].

Оксана Радушинська не приховує того, наскільки сильною є її лірична героїня, іноді трапляються рядки навіть схожі з «Contra spem spero!» Лесі Українки: «Я ще сміюсь! / Мене ще не зломил / Ані вітрів байдужа каламуть, / Ані людей завбачлива цікавість...» [1, с.43]. Або: «Ну а сльози... На них не дивись. / Просто йди, просто вір, просто будь» [2, с.31].

Окремі вірші поетеси оспівують велику любов до Бога, духовне очищення, віру в усепоширення, а також закликають до покаяння. Вірш «Спасибі, Господи, за день, який минає» звучить як молитва до Всевишнього, подяка за усе, що він створив, останні рядки – прохання подарувати добро всім людям [1, с.65].

Мотив долі змальовується у руслі народнопоетичної традиції: її не можна змінити, вона немов би оберіг людини. Але у поезіях Оксани Радушинської, на відміну від фольклорних творів, доля людини осмислюється не як істота, двійник людини, а як її життєвий шлях, на якому людина шукає щастя: «І нас ведуть оті стежки: / Круті, горбисті, суходолі, / А в небі світяться зірки, / Де всім розписані вже долі» [2, с.53].

Якщо Павло Тичина був поетом весни, Ліна Костенко, як і Василь Стус, оспівувала осінь, то наскрізною лінією через усю творчість Оксани Радушинської проходить образ засніженої зими. Здебільшого сніг зустрічається у віршах, де змальовано безпосередньо наближення, початок, або й закінчення зимової пори: «Як гарно, коли просто іде сніг / Й парує чашка липового чаю» [1, с.23], «...А снігом це із ранку / Світ почало трусити, / А він в волоссі тане / Й вже схожий на сльозу...» [3, с.123], «Заколисуй снігом весь світ, / Аж до самого синього лісу» [2, с.65].

У віршах чимало порівнянь із снігом. Приміром, є тут вечір «ледь синюватий, ряжений в сніги», пух з тополі, що «замітає світ блакитним снігом», хліб пахне «як першим снігом...», любов «як перша сніжинка в грудні». Авторка проходиться «по першому сніжку, по цвітові із лип...», йде за весною «в рихлих снігах залишаючи миті, як кроки...», і зізнається: «я вже тиха, як сніг на Святвечір» [6, с.5].

Однак, зима, у поезії Радушинської, – це не лише казкові пейзажі, сніг не завжди сповіщає хороші новини, він є і провісником смерті: «Сутинки... Загравою зоря / Кров'ю в небі вітер колесала... / Білим снігом плакала зима, / Й до весни лишалось зовсім мало...» [2, с.41].

Читаючи твори Оксани Радушинської, входивши у надзвичайно багатий світ її поезії, співпереживаєш, включаєшся в

боротьбу добра і зла, справедливості й несправедливості, людського і нелюдського, захоплюєшся мелодійністю рідної мови.

Список використаних джерел:

1. Радушинська О.П. Неспівані пісні про щастя. Хмельницький: Евріка, 2002. 72 с.
2. Радушинська О.П. Світанкові сні: поезії. Хмельницький: Евріка, 2000. 88 с.
3. Радушинська О.П. Стукає сніг: поезії, есе, замальовки, етюди. Київ: Кобза, 2005. 179 с.
4. Стельмах М. Твори у 2-х т. Вступ. Київ: Дніпро, 1981-1984. С. 5.
5. Хмельницька міська централізована бібліотечна система. 2013. URL: https://www.cbs.km.ua/?dep=1&dep_cur=263&dep_up=140.
6. Чернюк Р. Щедра осінь Оксани Радушинської. Проскурів. Хмельницький, 2006.

The article is devoted to the study of the main motifs of poetry of the Podolsk poetess on the material of the collections «Unspoken songs of happiness», «Dawn of the dreams» and «Stunded snow».

Key words: image, motive, O. Radushinskaya, poetry.

Отримано: 17.05.2019

УДК 821.161.2-32.091

С. В. Мосендз, магістрантка факультету української філології та журналістики

КОЛОРИСТИКА НОВЕЛ М. КОЦЮБІНСЬКОГО ТА В. СТЕФАНИКА

У статті порівняно вияви колористики експресіонізму та імпресіонізму на прикладі новел Михайла Коцюбинського та Василя Стефаника, простежено зв'язок із образотворчим мистецтвом, з'ясовано, чи варто ці явища протиставляти.

Ключові слова: імпресіонізм, експресіонізм, кольорові описи, кольорові деталі, психологізм.

Імпресіонізм у літературі тісно пов'язаний з його вираженням у живописі, звідки, як відомо, і походить термін. Уперше його використано в критичній оцінці твору К. Моне «Враження. Схід сонця». Проте й в літературних творах колірна гама, що переважає в описах, відтінки, за допомогою яких автори передають емоції, не менш важливі. Як правило, імпресіонізм протиставляють експресіонізму, що відрізняється своєрідністю кольорів, але досить важко визначити, опозиція це чи дифузія [6]. Значення візуальних образів та ефектів надзвичайно важливі, бо вони почасті розкривають почуття й переживання персонажів. Кольори набувають особливого смислового наповнення, важливої композиційної та характерологічної функції.

Експресіонізм у літературі досліджували С. Павличко та О. Астаф'єв, імпресіонізм – С. Пригодій та Ю. Кузнецов, проте вони не порівнювали ці явища. С. Ямборко [5] і С. Процьок [3] частково аналізували колористику на прикладі деяких творів В. Стефаника. О. Дроботун [1] досліджувала колористику української прози доби модернізму на матеріалі новелістики М. Коцюбинського, О. Кобилянської та В. Винниченка.

Ми ж, у свою чергу, спробуємо порівняти вияви семантики кольорів у літературі та образотворчому мистецтві, з'ясуємо особливості імпресіоністичної та експресіоністичної колірної гам творів М. Коцюбинського та В. Стефаника.

Одним із найяскравіших представників імпресіонізму в українській літературі є М. Коцюбинський. Новела «На камені», наприклад, вже підзаголовком – акварель – указує на те, що у творі саме кольору автор надає великого значення, це необхідно для деталізації описів, передачі емоційної атмосфери. Кольорові деталі сприяють відтворенню душевних порухів героїв, їм властива особлива змістова наповненість і символічна зарядженість.

Кольорові описи необхідні у творі для розкриття конфліктної ситуації. Письменник використовує протилежні (темну та яскраву) гама. У змалюванні скель переважають сірі тони: «по голому сірому виступу скелі» [2, с.90], «сірі маси каміння» [2, с.97]. Важливою особливістю є використання реалій, які мають таке забарвлення, навіть якщо на такому аспекті не наголошено. Завдяки цьому описи не обтяжено надмірним

уживанням назв кольорів, вони природні й невимушені. Подібні вкраплення («земляними покрів'лями», «грудю дикого каміння», «кам'яну пустелю» [2, с.90]) підкреслюють однотипність та монотонність пейзажу, що надає виразності образам і характерам мешканців. Люди, як і скелі, здаються похмурими й сірими. Вони відзначаються суворістю, що зумовлено умовами життя. На відміну від опису скель, гірський пейзаж вражає насиченістю кольорів. «Сині ліси», «далекі шпиль, сизо-блакитні», «пасма золотих ниток» [2, с.90], навіть каміння у цьому описі не сіре, а рожеве («кам'яні громади, рожеві од вечірнього сонця» [2, с.90]) – протиставлення одноманітності, однотонності. Описи скель та зображення гір, що є батьківщиною Фатьми, розмежовано, у чому вбачаємо авторський задум. Використання контрастних кольорів підкреслює відмінності психологічних портретів героїв.

На відміну від описів інших людей, зображення Алі контрастне. На початку твору: «Його струнка фігура в вузьких жовтих штанах та синій куртці, здоровий, засмалений морським вітром вид та червона хустка на голові прегарно одбивались на тлі блакитного моря» [2, с.88]. Автору вдалося не лише передати екзотичність, але й підкреслити його зовнішню та внутрішню несхожість із представниками місцевого населення. Алі прагне краси й музики, не сприймає сірого краю та гнітючого каменю, близьке знаходить у Фат'ї, яка для інших просто сіра безбарвна тінь. І лише він помічає «жовті патинки», «червоні шаровари» [2, с.93]. Особливо виділяються на тлі скель «зелене фередже» Фат'ї [2, с.93, 98] та «червона головна пов'язка» Алі [2, с.88, 91, 94, 98]. Ці кольори – символи життя й любові. Предмети змальовано такими, якими їх бачать персонажі, що характерно для імпресіоністичного твору й наближає його до живопису.

Кольоровим контрастом передано психологізм, імпресіоністичний драматизм зображуваного. Переслідувачі не бачать Алі та Фат'ї повністю, лише помічають кольорові деталі: «Там з-за скелі, на один мент мигнула червона головна пов'язка і зникла [...] виткнувся з-за каміння краєчок зеленого фередже» [2, с.98]. Яскраві барви виділяються на тлі темного каменю, що поглиблює внутрішній конфлікт.

В експресіоністів переважає інша колірна гама. У живописі вони прагнуть поєднати чи радше протиставити

яскраві фарби, людей зображають червоним або синім кольорами з райдужними контурними обрисами. Це ж спостерігаємо й у літературі. В. Стефаник, наприклад, часто використовує білий, синій, чорний кольори. Навіть назви деяких творів пов'язані з образотворчим мистецтвом, конкретними кольорами, наприклад, «Портрет», збірка та окрема новела «Синя книжечка».

С. Процюк зауважив: «У Стефаника є багато кольорів, але всі вони підпорядковані чорно-білому чи біло-чорному кольоровому царству. Чорний – це суворість, жалоба і біль. Білий – сподівання, урочистість і святковість. Поміж них і поміщаються основні віхи людського життя» [3, с.24]. Дійсно, саме білий та чорний є наскрізними кольорами, що передають емоційний стан героїв, підкреслюють контрастність почуттів, збагачують описи: «*білі хати сміються несміливо*», «*білий, як молоко, мужик*» (для акценту використано ще й порівняння) [4, с.129], «*білі мотилі*», «*біле дідове волосся*» [4, с.130]; протяжна тужлива пісня «*ховається по чорних полях*» [4, с.129], а стиглий колос «*похилився, землю цулує, вже почорнів, а косар чекає*» [4, с.130] із новели «Озимина». Характерними є підкреслена контрастність барв і мотивів, ірраціональність, емоційність та суб'єктивізм.

Для імпресіонізму не так важливо, що зображено, але має значення, як саме. На картинах та у літературних творах часто представлено позитивні аспекти життя. Наприклад, «*Intermezzo*» М. Коцюбинського сповнене оптимістичних фарб. Тематика експресіоністичних творів не оминає песимістичних барв – проблеми голоду, еміграції, як-от у В. Стефаника: «Новина», «Камінний хрест».

Отже, експресіонізм та імпресіонізм мають багато відмінного, але й чимало спільного, тому вважаємо, що в контексті української літератури доречніше говорити не про їх опозицію, а про дифузю. Твори, зокрема їх тематика, образ-

ність та описовість, тісно пов'язані з образотворчим мистецтвом. Колористика надзвичайно важлива як у творчості М. Коцюбинського, так і В. Стефаника, але письменники надають перевагу різним барвам, що допомагають їм виразити глибокий психологізм, передати враження, настрої, почуття. Контрастність кольорів у обох письменників сповнена символічного значення. Перспективу подальших студій вбачаємо у поглибленні дослідження колористики на прикладі інших творів письменників та в порівняльному аналізі експресіонізму та імпресіонізму в різних видах мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Дроботун О.М. Колористика української прози доби модернізму (на матеріалі новелістики М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Винниченка) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Кіровоград, 2010. 20 с.
2. Коцюбинський М.М. Твори в трьох томах. Київ : Дніпро, 1979. Т. 2: Оповідання. 288 с.
3. Процюк С.В. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника. Київ : Академія, 2010. 184 с.
4. Стефаник В. Камінний хрест. Київ : Школа, 2007. 272 с.
5. Ямборко С.М. Василь Стефаник і польський модернізм: полістилістичні константи творчості : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Київ, 2014. 211 с.
6. Яструбецька Г.І. Експресіонізм – імпресіонізм: стильова опозиція чи дифузія? *Слово і Час*. 2006. №2. С. 39-45.

The article compares the color of expressionism and impressionism on the example of the novells of Mikhail Kotsyubynsky and Vasyl Stefanyk, traced the connection to the visual arts, it was determined whether these phenomena should be opposed.

Key words: impressionism, expressionism, color descriptions, color detail, psychology.

Отримано: 17.05.2019

УДК 821.161.2П1/7.08«1960»СимоненкоВ.+821.161.2П1/7.08«2010»Малкович І.82-1

Н. Л. Неставальська, студентка 4 курсу факультету української філології та журналістики

ДІАЛОГ ЛІРИКИ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА ТА ІВАНА МАЛКОВИЧА: ІНТИМНО-ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТ

Стаття розкриває питання інтимно-особистісного аспекту лірики В. Симоненка й І. Малковича. Належачи до різних історичних епох і письменницьких поколінь, маючи абсолютно різні біографії обидва поети реалізують родинну тему та тему кохання як власний пережитий досвід. Доведено, що попри порушення в ліриці цих поетів загальнозначимої проблематики, поезії мають приватне, інтимне звучання.

Ключові слова: Василь Симоненко, Іван Малкович, інтимно-особистісна лірика, поет, шістдесятництво, родинна лірика.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що виникла необхідність прочитання поезії Василя Симоненка та Івана Малковича, як геніальних представників своїх літературних епох. Залежно від своєї доби та оточення, вони мали різні погляди на одні й ті самі проблеми, явища, теми. До того ж вивчення лірики цих авторів в такому аспекті ще не було.

Метою дослідження є компаративний аналіз зразків інтимно-особистісної лірики представників різних епох Василя Симоненка та Івана Малковича, задля співставлення їх творчості та пережитого досвіду.

Василь Симоненко (8.01.1935 р. – 13.12.1963 р.) прийшов у літературу зі «сформованою поетичною ідеєю світу, яку проголосив одразу, недвозначно і розвивав протягом усієї творчості» [2, с.23]. На думку Івана Кошелівця, «щоб дійти до сприймання Симоненка як поета, треба побачити його – як людину. Вона виявляється в самій таки поезії, але й поза тим Симоненко залишив не одне свідчення про себе, своє розуміння світу і власного місця в ньому» [2, с.31]. Як поет Василь Симоненко створений українською землею, українською мовою, українською національною культурою. Євген Сверстюк слушно зазначив, що Василь Симоненко належить до тих людей, чий біографії треба вивчати як частку історії України. А Ігор Шанковський цілком аргументовано називає Василя Симоненка «письменником національно-українського переконання» [4, с.30].

Іван Малкович (10.05.1961 р.) увійшов в українську літературу у січні 1981 року, а декілька місяців потому став переможцем поетичного турніру на Всеукраїнському творчо-

му семінарі в Ірпені. Лірика Івана Малковича з роками стає все більш афористичною та художньо досконалою. Наталія Анісімова зазначає, що його вірші, як живі істоти, входять у коло нашого життя; вони то вчать, то кличуть, то благословляють; серед них є ангели-охоронці, мудрі провідники, спокунники-демони й милі друзі. Його ліричні герої – мудрі й тонкі натури, які усвідомлюють, наскільки нетривкий наш світ, а тому глибоко вірять у Бога і в те, що в кожній особі закладено дуже багато хорошого, світлого, і, тільки розвиваючи кращі людські риси, ми порятуємо планету від катастрофи [1, с.38].

Інтимна лірика посідає вагомe місце в творчості досліджуваних поетів. На мотиви їх поезій мали значний вплив родинні та особисті обставини.

Василь Симоненко перелляв у свої вірші весь біль своїх життєвих обставин, адже був дитиною війни, ріс без батька, який залишив їх з матір'ю. У статті, присвяченій постаті Василя Симоненка, Лідія Голомб актуалізує висловлену заувагу Агапія Шамрая про «нечувану до того ніжність та інтимність» лірики поета [5, с.27]. Високий рівень символізації явищ природи, гру запахів і кольорів, музикальність слова помічає дослідниця в інтимній ліриці Василя Симоненка і називає автора «співцем інтимного світу душі» [8, с.667]. Саме тому його поезії переповнені любов'ю до матері і дідуся – найдорожчих людей, його сім'ї: «В мене була лиш мати, / Та був іще сивий дід, – / Нікому не мовив «тату» / І вірив, що так і слід» (поза збіркою). В своїй поезії «Лист» автор описує ті відчуття, які принесла йому звістка від матері: «Принесли в гуртожиток в кімнату / Теплі-теплі спогади мені» [7, с.111]. Невимовною любов'ю до матері просякнута

інша його поезія «Матері»: «Я хотів би, як ти, прожити, / Щоб не тліти, а завжди горіти, / Щоб уміти, як ти, любити, / Ненавидіти, як ти, уміти» [7, с.124]. Для нього мама – приклад в усьому, бо саме так було на протязі всього свідомого життя. Яскравим прикладом ролі матері в житті поета є його найдослідженіша поезія «Лебеді материнства». Саме в ній Василь Симоненко відтворив всю вагомість материнської любові та турботливості в житті дитини: «За тобою завше будуть мандрувати / Очі материнські і білява хата» [7, с.164]. Як логічний висновок і настанову автор наводить рядки: «Можна вибрати друга і по духу брата, / Та не можна рідну матір вибирати» [7, с.163].

Був у Василя Симоненка і приклад чоловіка – дідусь. Саме він виховував чоловічі якості в поетові. Дід давав авторові те, що мав давати батько: «Я вірив, що краще всього / Пісні, які знав дідусь» (поза збіркою). У вірші «Дід умер» панує біль від найтяжчої втрати в житті автора: «...але вірю, / що ні - / він увесь не умре» [7, с.193]. Вдячність поета відкрито звучить у вірші «З дитинства»: «Спасибі ж тобі, дідусю, / За те, що ти дав мені...» [7, с.195].

Родинна лірика Івана Малковича має дещо іншу спрямованість. Автор власними поезіями передає всю свою любов до сестри, яка рано пішла з життя. Вона стала для поета найдорожчим другом. Смерть сестри спричинила важка хвороба – рак, про що автор говорить в своїй поезії «Сестрі»: «Ох і втік би тоді від мене / цей рак-неборак / що нині так мучить тебе...» [3, с.238]. Наступна присвята написана вже після смерті сестри, вона просякнута болем втрати: «Єдиний і найдорожчий сестричці – / моєму найкращому Ангелові на небі» [3, с.240].

Усю нестримну любов до сестри автор переніс на її продовження – свою трирічну племінницю: «...в кожній рисочці / у кожній інтонаціїці / маленької цієї дівчинки / струменить чарівлива / й безжална жінка» [3, с.227].

Іван Малкович дуже трепетно ставиться до свого сина, що звучить у вірші «Синові»: «У подушку твою хочу неба набрати, / щоб янголи снились тобі...» [3, с.56]. Так само широко любить він все, що пов'язане з найріднішими людьми. Наприклад, його ставлення до синовіої дружини, яку він полюбив, як рідну доньку: «Я люблю це дівчатко з усміхненим виразом уст...» [3, с.253].

Інтимна лірика – це не лише любов до рідних, але й кохання, яке робить саме ту людину найріднішою. В серцях обох поетів жило це прекрасне почуття, яке не могло не відобразитися на їх творчості.

Василь Симоненко був людиною дуже чуттєвою, про що говорить образність його поезій про кохання. Марія Прокopenко зазначає, що символістське бачення любові характеризується сакралізацією образу жінки, наповненістю інтимної лірики біблійними образами і культовою атрибутикою, ідеалізацією та естетизацією кохання. Особливістю поезії Василя Симоненка вона вважає естетизацію фізичного потягу та еротичної чуттєвості [6]. Його ліричний герой виступає в деяких поезіях, як сторонній спостерігач, описуючи кохання, як саме почуття. У поезії «Скільки хникають вже коханці...» автор, зараховуючи себе до їх лав, описує відчуття закоханого чоловіка: «Щоб любили нас, щоб кохали, / Кожен з шкіри своєї ліз» [7, с.112]. Дуже часто ліричний герой автора потерпає від байдужості коханої людини. Наприклад, у поезіях «У вагоні»: «Я для тебе іграшка, забава» [7, с.122] та «Зустріч»: «Як мені тоді сказала ти, / Що зі мною у простій свитині / У «між люди» соромно піти» [7, с.123]. Поет підносить всесильність любові: «Прийшла любов непрохана й неждана – / Ну як мені за нею не піти?» [7, с.131]. Описуючи почуття ліричного героя, автор майстерно відтворює те, що формує образ коханої людини в його очах: «Губи неціловані і грішні, / Очі божевільно голубі» [7, с.132]. Василь Симоненко стверджує, що увага і взаємність – найвище благо закоханої людини: «Та хоч на хвилину полюби!» [7, с.145]. Або ж: «Я кохаю тебе. Мені більше не треба, / Адже й так ти мені стільки щастя дала» [7, с.145]. Використовуючи образи при-

роди, автор передає чистоту і невинність кохання, його наївність і жертвність у поезії «Цвіла ромашка в полі на межі...»: «Благословляла тихо мить ясну, / Коли в його потрапила тенета, / А він тебе і не любив одну...» [7, с.168]. У вірші «Любов» поет сміливо говорить, що вона «як сонце», тому «...світ завжди благословляє / І сонце, що встає, і серце, що кохає» [7, с.194].

Наталія Анісімова стверджує, що прикметною рисою поезії Івана Малковича є елегійна інтерпретація любові, що актуалізується в інтимному та патріотичному аспектах [1, с.39].

Тему кохання Іван Малкович почав оспівувати із присвяти дружині. В своїй поезії він зумів передати всю любов до неї: «Юна моя, березнева, / горда і рв'яна, мов лань, / ліплена з сонного мрева / пролісків і милувань» [3, с.126]. Згадка про дружину є в поезії, де автор говорить про сина: «Він подібний на матір свою, котра в цю мить / горнеться тихо до мене і внутрішньо муркотить...» [3, с.253]. Скільки щирого, нерозтраченого кохання у цих рядках. Поет оспівує недоліки коханої людини, які закоханий робить перевагами: «Ця непорочна виклична порочність, / коли женеш за дівіти, а вона / тобі на трасі затуляє очі» [3, с.133]. Ліричний герой в поезіях Івана Малковича, окрилений коханням, постає всесильним: «Мої руки – міцні, мої груди прикриють тебе на вітрах» [3, с.265].

Любовна лірика цих авторів й досі не стала об'єктом спеціальних глибоких досліджень, а розглядалася лише в контексті інших літературознавчих проблем. При цьому, поняття любовної лірики найчастіше асимілювалося із лірикою інтимною, подекуди – еротичною. Інтимна лірика Василя Симоненка та Івана Малковича постає настільки самобутньою, що, у всіх її проявах, є зразком глибокого і чутливого світосприйняття авторів.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізу інтимної лірики різних епох. Подальша робота буде спрямована на дослідження пейзажної лірики Василя Симоненка та Івана Малковича, адже вона тісно пов'язана з інтимно-особистісною тематикою.

Список використаних джерел:

1. Анісімова Н. Театралізована модель світу у поезії Івана Малковича з фольклорно-міфологічними мотивами. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст. Бердянськ : БДПУ, 2010. Вип. XXIII. Ч. II. С. 36-47.
2. Горнятко-Шумилович А. Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти. *Познань* : Університет імені Адама Міцкевича, 2016. 266 с.
3. Малкович І. Подорожник з новими віршами. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 304 с.
4. Масловська Т. Індивідуальність поезики В. Симоненка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. Київ, 2015. №19. С. 29-32.
5. Печарський А. Поетика любові у творчості Василя Симоненка: історія, факти, інтерпретація. *Слово і Час*. 2013. №1. С. 23-30.
6. Прокopenко М. Послання від поета. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/taum-aut/poslannya-vid-poeta>.
7. Симоненко В. Вино з троянд: вибрані твори. К. : Знання, 2017. 207 с.
8. Чуй А. Українська любовна лірика початку ХХ століття: стан та перспективи дослідження. *Молодий вчений*. Луцьк, 2017. №10. С. 665-668.

The article reveals the issue of the intimate-personal aspect of the lyrics of V. Symonenko and I. Malkovich. Belonging to different historical epochs and writers' generations, with completely different biographies, both poets realize the family theme and love theme as their own experience. It is proved that despite the violation in these lyric poems of common problems, poetry have a private, intimate sound.

Key words: Vasyl Symonenko, Ivan Malkovich, intimate personality lyrics, sixties, poet, family lyrics.

Отримано: 17.05.2019

ПРОБЛЕМАТИКА ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА В СОЦІАЛЬНІЙ РЕКЛАМІ

У статті досліджується проблема гендерного насильства в соціальних рекламних роликах. Визначається їхня спрямованість на попередження цього явища в суспільстві.

Ключові слова: гендер, соціальна реклама, гендерне насильство, рекламний ролик, жінка, права людини.

В українському середовищі особливо актуальним є питання про гендер та гендерне насильство. Зв'язок між гендерною ознакою та насильством є складною темою для обговорення. Оскільки в кожного з нас, а саме в чоловіків та жінок, дітей та дорослих, вже закладено певні норми. Таким чином, ми виконуємо різні ролі, маємо іншу поведінку, світогляд. Це все формується та підкріплюється тими нормами, що закладені в нашому оточенні. Це соціальні очікування, що визначають належну поведінку для чоловіків та жінок, а ще відмінності в гендерних ролях та поведінці часто створюють нерівності, внаслідок чого одна стать стає об'єктом несприйняття іншої статі. Щорічно статистика насильства зростає, тому можна виділити одну особливість, що спостерігається в нашому середовищі, – жінка розглядається чоловіком як людина, що має підпорядковуватися, а також вона має значно нижчий соціальний статус у самому суспільстві.

Крім цього, проблемою виступає також бажання тотального контролю чоловіка над жінкою, що не дає можливості приймати будь-які рішення самостійно. Гендерна нерівність має надзвичайно масштабний вплив на всіх людей. Наприклад, вона може сприяти гендерній несправедливості в усіх сферах життя. Часто ця нерівність у статі збільшує ризик до насильницьких дій. У наш час насильство щодо жінок стало глобальним питанням прав людини та громадського здоров'я. Насильство щодо жінок завдає значної шкоди не лише жертвам та свідкам, але й суспільству в цілому.

Тепер кожного року 25 листопада стає днем для підвищення обізнаності всіх про те, що жінки в усьому світі піддаються різним формам насильства просто тому, що вони є жінками. Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства спрямований на висвітлення масштабів і тяжкості, а також на те, щоб не мовчати про насильство, тому що воно здебільшого є прихованим. Незважаючи на усі зусилля, які спрямовані на протидію цьому явищу, воно залишається та має тенденцію до зростання.

Мета статті – проаналізувати особливості висвітлення проблем гендерного насильства у соціальній рекламі.

Досліджуючи термін «гендер», важливим стало те, як визначають його науковці. Від сьогодні гендер формує не лише суспільну думку, але й охоплює більшу частину сфер життя. Це пов'язано з тим, що чоловіка та жінку почали вивчати не лише за біологічними особливостями. У теоретичному контексті поняття гендеру визначають як модель поведінки та різницю між чоловічою та жіночою статтю.

«Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі» [1, с.11]. Гендер характеризує нас як особистість з власними індивідуальними поглядами, досвідом та соціально різними ознаками. Важливість питання гендеру полягає в тому, щоб зрозуміти не тільки в чому відмінність чоловіка та жінки як статі, але й проаналізувати гендерну складову, бо перш за все кожна людина рівна в своїх правах, вчинках та висловлюваннях.

Гендерна ідентифікація означає внутрішні почуття самої людини, тобто характерні ознаки жінок та чоловіків, що вже є соціально побудовані. А. Річ зауважує, що гендер – це технологія, яка формує інститут статі та затверджує конкретні статевої ідентифікації. Таким чином, це створює статевої відмінності та вносить їх у стосунки «панування – підкорення» [2, с.10]. Тому гендерні відносини та гендер – це структурні виміри та різномірність процесу. Це означає, що куль-

турні, соціальні, економічні та релігійні системи досить глибоко впливають на особисту поведінку тої чи іншої статі.

Особи та групи, які легко піддаються цим всім системам через свої дії, формують та змінюють структури, в яких проживають. Це стало приводом того, що поняття гендер трактується як соціокультурна стаття. Проте в світі постає проблема гендерного насильства, що закладалась поступово і в більшості випадків вона була закритою темою для обговорення. Історично склалося так, що жінка завжди мала менше прав, ніж чоловік. Жінка була рабиненою, прислугою, кріпачкою, яка не мала право голосу і мала завжди бути покірною. Чоловік завжди був господарем та хазяїном, який вирішував, як поводитись жінці та що вона мала робити. У випадку непокори він вдавався до насильницьких дій щодо жінки. Така гендерна нерівність, яка закладалась нам поступово, сприяє і досі дискримінації для жіночої статі.

Крім фізичного, тепер поширене економічне, психологічне, сексуальне насильство по відношенню до жінки. Поширеним явищем гендерного насильства в Україні є домашнє насильство в сім'ї, від якого страждає не одна жінка. Значно гірше, коли за цим всім спостерігають діти, які надалі також приміряють на себе цю модель поведінки. Оскільки ситуація з кожним роком все загострюється, почали вживати відповідні заходи в усьому світу. Зокрема впроваджують реформи та закони, що захищають права жінки. Згідно з чинним законодавством України жертви, що зазнають насильства, можуть звернутися до таких органів, як:

- спеціальні уповноважені органи у сфері запобігання насильству та його протидії;
- загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;
- інші органи чи установи, на які покладаються функції із здійснення запобігання та протидії домашньому насильству [3].

Довгий час на цю проблему закривали очі, тому вона вкоринилась в нашому суспільстві й від цього явища тепер дуже важко відійти. Ігнорування проблеми гендерного насильства тривало з боку держави досить довгий період. Ще в роки Радянського Союзу важливість проблеми насильства не порушувалась, оскільки це було пряме ігнорування. Насильницькі дії визначались тоді лише як проблема побутової злочинності. Сьогодні гендерне насильство стало актуальною темою. У чинному законодавстві прописано, які існують види насильства, але прогалина закону полягає в тому, що кримінальна відповідальність не виокремлено окремого закону для такого поняття, як «насильство в сім'ї». Тобто кривдник може понести лише адміністративне покарання за скоєний злочин. Проте віднедавна Президент України підписав зміни до Кримінального кодексу, тому вже з 2019 року кривдник буде нести не адміністративне покарання, а кримінальну відповідальність аж до позбавлення волі.

Закон України «Про рекламу» визначає, що соціальна реклама – це інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно-корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку [4]. Здебільшого соціальна реклама створюється за підтримки благодійних фондів або організацій, які мають на меті протидіяти насильству, яке існує в нашому суспільстві. За допомогою соціальних роликів можна показати не лише саму проблему насильства, але й закликати до боротьби та його попередження. У більшості випадків інформаційні кампанії проходять на підтримку проти домашнього насильства та гендерно зумовленого насильства, що є дуже важливим.

Особливість висвітлення цієї проблеми в соціальних відеороликах полягає у використанні образу звичайної україн-

ської жінки, і саме такий образ обраний не випадково, оскільки так реклама сприяє формуванню довіри для тих, хто знаходиться по іншій бік екрану, але так само страждає від насилля. Тому соціальні відеоролики проти гендерного насилля переважно не демонструють образи зірок, телеведучих, політичних діячів, відомих жінок або інших впливових людей.

Проблема гендерного насилля для багатьох є закритою. Для того, щоб показати українським жінкам, що багато організацій готові надавати допомогу тим, хто страждає або страждає від насилля, було створено безліч соціальних роликів. У мережі Інтернет переважають ролики на тему гендерного насилля, а саме домашнього насилля щодо жінок. Реклама наголошує на проблемах сім'ї та водночас показує, що не потрібно про це мовчати. Один з яскравих прикладів гендерного насилля було показано в соціальній рекламі організації Ла Страда. Основна мета таких відео полягає в тому, щоб за короткий проміжок часу показати різні види насилля, куди звертатися за допомогою в разі насильницьких дій, а також вміти ідентифікувати самостійно прояви гендерного насилля. Проблема ідентифікації насилля та розуміння самого насилля є дуже важливим кроком для українського суспільства для того, щоб вони могли звертатися до Національної поліції, соціальних служб або на Національну гарячу лінію з питань запобігання насилля. Саме завдяки соціальним відеороликам, яких є безліч в мережі Інтернет, людина стає впевненішою та більш освіченою, коли йдеться про гендерно зумовлене насильство.

Аналізуючи фактологічний матеріал, слід відзначити також позитивний вплив соціальної реклами. Вона характеризується тим, що має інформативну та виховну функцію. Попри швидкий інформаційний розвиток, жінки не є обізнані в темі насилля. Тому соціальні ролики все ж таки мають свій позитивний вплив, адже вони вказують номери національної гарячої лінії або ж номер служби довіри. Ва-

жливою складовою цього є також те, що відеоролики спрямовані на попередження та протидію насиллю.

Також варто зауважити, що ця проблема в першу чергу порушує права людини як особистості, тому в усьому світі, зокрема і в Україні, щорічно проходить акція «16 днів проти насилля» на знак підтримки жертв насильницьких дій.

У ході дослідження проаналізовано низку соціальних роликів, що розкривають гендерне насилля та надають усю необхідну інформацію, щоб боротися з таким набутих роками явищем, як насильство. З огляду на все вище зазначене, можна зробити висновки, що потрібно вплинути на розробку комплексного підходу до проблеми гендерного насилля, залучення більшої кількості людей до усунення цього явища та створення соціальної реклами щодо попередження гендерного насилля. Пропагуючи ідею рівності та попередження насилля в соціальних роликах, можна охопити значно ширшу аудиторію, а також привернути увагу не лише жінок, що страждають від будь-якого виду насилля, але й усіх небайдужих.

Список використаних джерел:

1. Агаєва В.П. та ін Основи теорії гендеру : навч. посіб. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.
2. Теория и методология гендерных исследований: курс лекций. Москва, 2001. 416 с.
3. Закон України «Про запобігання та протидію насильству». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
4. Закон України «Про рекламу». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр>.

The article investigates the problem of gender violence in social commercials. Their orientation for prevention this phenomenon in society is determined.

Key words: gender, social advertising, gender violence, woman, human rights.

Отримано: 17.05.2019

УДК 33(477):070

І. В. Піць, студентка 2 курсу факультету української філології та журналістики

ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «ДЕНЬ»

У статті аналізуються економічні проблеми в українському виданні «День».

Ключові слова: видання, економічна проблематика, парадигма, інформація.

Розвиток та становлення економічної журналістики сягає коріння історії друкованих ЗМІ. Перші газетні замітки доносили до людей саме економічні новини: інформацію про вартість товарів, функціонування банків, позики та вклади для населення. Економіка в ХХІ столітті продовжує займати особливе місце серед інших галузей, адже виступає регулятором суспільного життя, який впливає на перебіг (покрашення чи погіршення) важливих процесів функціонування суспільства та держави загалом.

Економічна проблематика зараз займає одні з перших шпальт в українських ЗМІ, адже є носієм важливої та суспільно важливої економічної інформації. Так, економічні рішення уряду так чи інакше коригують життя кожної людини, чи то в робочій, чи то в домашній сфері.

Сьогодні є досить актуальним питання щодо вироблення концепції формування масової економічної свідомості саме завдяки економічним виданням. Головними залишаються процеси розвитку нової парадигми економіки, підвищення ефективності національної інформаційної політики. Метою економічної проблематики в українських ЗМІ є з'ясування основних напрямків економічної сфери діяльності, тем та проблем, котрі розглядає сучасна журналістика, аналіз журналістської творчості сучасного періоду. Головним проблемно-предметним полем економічної журналістики є кілька взаємопов'язаних сфер, що включають в себе і загальнонаукову, і спеціальнонаукову, і практичну складові, утворюючи єдине ціле. Кожна з цих областей вимагає вирішення всередині основних груп певних проблем для пошуку шляхів їхнього вирішення. Це становить сенс і мету економічної журналістики [2].

До розгляду проблем висвітлення аналітичної статті зверталися такі вчені, як науковці А. Лазарева [5], В. Кос-

тюк [4], журналістикознавець Д. Шевчук [6] та економіст Ю. Козак [3].

Засоби масової інформації є суттєвим фактором формування громадської думки серед широких верств населення. Особливу роль у цьому відіграють матеріали друкованого видання «День», яке глибоко, ґрунтовно, докорінно, доступно, всебічно подає аналіз економічної проблематики. Фірмовий стиль «Дня» – це політична й економічна аналітика.

За період з 6 липня по 1 вересня 2018 року серед усіх журналістських матеріалів найчастіше висвітлювалася тема пов'язана з суспільною важливістю, як-от піднесення цін на проїзд, теплову енергію і поштові послуги. Лиховид піднесених тарифів на проїзд була висвітлена Інною Пряхом у статті: «Тарифний «затор» за 20 липня [1]. Стаття спрямована на те, аби дати відповіді на ряд важливих питань: чому проїзд у громадському транспорті подорожчав удвічі – від чотирьох-п'яти гривень до восьми, чому нові ціни запровадили посеред літа, коли більшість містян у відпустках, і нарешті, – як кияни виходять зі скрутного положення. Авторка збрала думки експертів і проаналізувала ситуацію, що склалася.

«Як не пручалися кияни, час «Ч» настав: проїзд у громадському транспорті подорожчав удвічі. Зробили це посеред літа, коли більшість містян у відпустках, тож опору буде менше. А ті, хто залишився у місті, атакували каси метрополітену напередодні, відкопили запрацюють нові тарифи, щоб поповнити пластикові безконтактні картки за старими цінами. Черги були величезні, не всім навіть вистачило бажаних карток. З початком тижня більшість містян пересіли на маршрутні, там на деяких напрямках ціни поки нижчі від комунального транспорту», – так автор вводить читача в суть проблеми. Як говорить сам мер Києва Віталій Кличко, що

саме після подорожчання проїзду містяни отримують безпечний та якісний громадський транспорт, отримані ж кошти підуть на розвиток транспортної інфраструктури та закупівлю рухомого складу. Цікавим залишається той факт, що головною причиною зростання тарифів є те, що комунальні транспортні підприємства столиці працюють у збиток. Натомість, експерт Віктор Петрук, спростовує слова мера і зазначає, що рухомий склад у Києві не купується за гроші пасажирів і ніколи не купувався, тому що це були завжди кредитні або бюджетні кошти. До того ж, за його словами, приватні маршрути хочуть підняти вартість проїзду, але вони не можуть цього зробити, бо пасажир обере комунальний транспорт. Саме так і роблять кияни, замість комунального транспорту обирають приватні маршрутки, там на деяких напрямках ціни нижчі від комунального транспорту.

Окрім того, автор наводить статистичні дані на прикладі людини, яка працює, наприклад, у центрі, а живе на Троєщині, за схемою «маршрутка-метро-маршрутка» в обох напрямках поїздка буде коштувати 60 гривень. А для людини, яка їздить на автомобілі, наприклад, на газу, ця поїздка коштуватиме 20,8 гривні, тобто втричі дешевше. Після наведених аргументів у публікації, стає зрозуміло, що таке підвищення тарифів призведе до швидкого зростання автомобілізації в Києві. Тобто за рік-два на нас чекатимуть такі затори, яких у місті ще не було, а місто буде змушене вкладати величезні кошти у нові мости, розв'язки та дороги. Автор пропонує своє бачення розв'язання цієї ситуації. Зокрема, треба шукати інші джерела підтримки комунального транспорту, приміром, збільшити плату за паркування, яку востаннє корегували 2011 року, чи усунути посередників, які отримують левову частину коштів за рекламу, розміщену у метрополітені, яка за рік приносить близько 200 мільйонів

гривень, а сам метрополітен отримує тільки 21 мільйон, решта йде рекламним агентствам-посередникам.

Як висновок, проаналізоване всеукраїнське видання в спектрі економічної проблематики ретельно слідкує за питаннями, що наразі є актуальними для нашого суспільства – злету та падіння економіки України, необхідність генерації нових економічних процесів та реформ для підтримання економічного балансу.

Детальне дослідження специфіки економічної проблематики вітчизняного ЗМІ в сучасному аспекті може стати ефективним у подальшому вивченні особливостей впливу економічних процесів на формування громадської думки та стан українського суспільства загалом. Такий підхід сприятиме підвищенню рівня економічної свідомості суспільства та його всебічному прогресивному розвитку.

Список використаних джерел:

1. Дубровик-Рохова А.В. Транспортний... «ексцес». *День. Економіка*. 2018. Вип. 121. С. 11-12.
2. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка. Київ : ПАІС, 2005. 334 с.
3. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 672 с.
4. Костюк В.Н. Інформація як соціальний і економічний ресурс. Москва : Магістр, 1997. 48 с.
5. Лазарева А.Ю. Економічна журналістика: новачі західної преси. Київ : Інститут масової інформації, 2005. 112 с.
6. Шевчук Д.А. Економічна журналістика : навчально-практичний посібник. СПб. : РОСБУХ, 2008. 568 с.

The article deals with economic problems which function in the Ukrainian newspaper «The Day».

Key words: edition, economic problematics, paradigm, information.

Отримано: 17.05.2019

УДК 821.161.2-31

О. І. Попкова, магістрантка факультету української філології та журналістики

РОЛЬ ЗБІРКИ «ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ЗІЛИНСЬКОГО З ІВАНОМ ПАНЬКЕВИЧЕМ» (1913-1951), НЬЮ-ЙОРК – ПРЯШІВ 2008) ЗА РЕДАКЦІЮ М. МУШИНКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Микола Мушинка – відомий учений, який щоразу поповнює культурну й наукову скарбницю України новими публікаціями. Багатовекторність дослідницьких інтересів М. Мушинки вражає. Серед його праць – більше 40 книг різного спрямування – від фольклористики до праць про архітектуру та побут закарпатських міст і сіл. Як учений і неординарна особистість він мав зв'язки з представниками і нащадками української еміграції, що осіла в колишній Чехословаччині. Після проголошення незалежності України дослідник зайнявся такою справою, як повернення нашому народу забутих імен, їх спадщини. У квітні 2008 року книга М. Мушинки «Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем» (1913-1951), Нью-Йорк – Пряшів 2008) за авторським дарчим підписом була подарована кафедрі української мови Кам'янець-Подільського національного університету.

Ідея видрукувати листування І. Зілинського та І. Панькевича виникла ще у 80-х рр. минулого століття, проте інші, нагальніші справи, зокрема видання збірника на пошану І. Зілинському, перешкодили її реалізувати. Усе ж 6 листів І. Панькевича було опубліковано в празькому журналі «Slavia» із вступною статтею та коментарями. На жаль, сподівання на те, що цей матеріал викличе інтерес дослідників і приведе до опублікування всієї епістолярної спадщини мовознавця, не справдилися. Пропонуючи увазі читача 83 листи І. Зілинського і – І. Панькевича, М. Мушинка свідомо намагається залишитися осторонь і, крім побіжних зауважень у передмові, не робить детального аналізу тексту, хоча його перу належать серйозні мовознавчі дослідження про двох представлених респондентів (див., зокрема: Іван Панькевич та сучасний стан дослідження його спадщини // Ivan Paňkevič a otázky spisovneho jazyka. – Prešov, 2002; Іван Зілинський – видатний український мовознавець // Наша культура. – Варшава, 1979 та багато ін.).

Видруковані у збірнику матеріали окреслюють значущість постатей І. Зілинського та І. Панькевича як найвизначніших західноукраїнських мовознавців у суспільно-політичному та культурно-літературному житті першої половини ХХ ст. як сподвижників української національної ідеї.

Вони часто порушували питання, пов'язані з мовними проблемами на Закарпатській Україні, Пряшівщині та польській Лемківщині, загальномовознавчі питання.

Зібрані в одній книзі, листи двох визначних діячів української науки стали прекрасним подарунком для сучасних дослідників, які мають змогу простежити генезу мовознавчої думки як живий, органічний процес, представлений на тлі життєвих фактів і побутових деталей. Коментарі до листів, як зазначає укладач у передмові, «обмежені лише на найстишлішу інформацію». Насправді ж конкретні продумані висновки, що трапляються практично на кожній сторінці книги, містять відомості, які допомагають увести епістолярій у наукове та суспільне тло першої половини ХХ ст. Пояснення географічних назв, коментування прізвищ людей, про яких іде мова в листах, а головне – друкованих праць, які згадують автори листів або які тільки обговорювалися, а були оформлені пізніше, є своєрідним каталогом інформації, необхідної для студіювання епістолярію двох відомих мовознавців. Листи є не лише відбиттям тогочасного мовлення українських діячів науки й громадської праці, а й свідченням лексичного багатства, досконалої стилістики, добірного синтаксису, влучного вживання етикетних слів адресантів. Кожне слово, кожна синтаксична конструкція дозволяє побачити талановиту й працюючу особистість, яка безкорисливо й відповідально ставиться до досліджень української мови. У мовознавчій площині публікації та напрацювання І. Зілинського й І. Панькевича стали тим значним здобутком, яким ще довго будуть послуговуватися вчені-мовознавці, студенти-філологи, всі ті, кому не байдужа рідна українська мова. Ґрунтовність пояснень у

виносках, численні дані про написані, видані чи дискутовані передусім мовознавчі проблеми дають змогу відтворити не лише титанічну працю двох видатних лінгвістів, а й почерпнути сучасним мовознавцям чимало відомостей з діалектології, історії мови, взяти слухні й актуальні ідеї для подальших досліджень, врешті націлитися на таку ще необхідну тепер працю в нашій лінгвістичній галузі. Самі листи можуть слугувати прикладом щирої дружби та взаємної поваги двох найвизначніших мовознавців першої половини ХХ ст. протягом тривалого часу. Незначні ілюстрації (початки наукових статей, титульні сторінки окремих праць, декілька світлин) є важливою інформацією для дослідників, особливо для молодих лінгвістів. Ознайомлюючи громадськість з листуванням І. Зілинського та І. Панькевича, М. Мушинка не шкодує ідей, що проспективно окреслюють план мовознавчого дослідження епістолярію. Листи укладено згідно з археографічними вимогами, цілком збережено індивідуальний стиль авторів, правопис і навіть пунктуацію.

Ці вчені листувалися з багатьма мовознавцями ХХ ст. Наприклад, відоме листування І. Зілинського і О. Шахматова. Передумови листування І. Зілинського й О. Шахматова детально викладені в опублікованих матеріалах Й. Дзендзелівського. Воно стосується головним чином підготовки нарису української діалектології для першої української енциклопедії. Цей нарис спочатку, передбачалося, мав написати А.Кримський, потім – Є. Тимченко (обидва відмовилися із різних причин). Тоді О. Шахматов, очевидно, за порадою В.Ягича, як припускає Й. Дзендзелівський, звернувся з пропозицією до вже відомого на той час діалектолога, професора гімназії у Станіславі Івана Зілинського, який прийняв пропозицію О. Шахматова. В опублікованому листуванні (11 кореспонденцій О. Шахматова до І.Зілинського, 18 – І. Зілинського до О. Шахматова; 34 примітки Й. Дзендзелівського), зауважує Й. Дзендзелівський, міститься чимало нової інформації з історії українського мовознавства. Й. Дзендзелівський надрукував також передані йому сином І. Зілинського Орестом листи Д. Ушакова і В. Ярошенка до І. Зілинського, які додають подробиць до наукової діяльності І. Зілинського. Вагоме місце посідають листовні контакти з українськими та іноземними науковцями у писемній спадщині визначного українського діяча науки і культури І. Панькевича. Частину листів впорядкували і опублікували Й. Дзендзелівський, М. Дольницька, М. Мушинка, В. Чикут. У «Матеріалах до історії української діалектології» Й. Дзендзелівський опублікував у першій частині статті під назвою «Листування І. Панькевича з В. Ягічем» чотири листи (німецькою і українською мовами) І. Панькевича до В. Ягича [2, с.263-269].

У великій ґрунтовній розвідці «Іван Панькевич як діалектолог» Й. Дзендзелівський навів шість фрагментів листів І. Панькевича до нього (Й. Дзендзелівського), писаних у 1956-1957 рр. Повні версії цих листів разом з іншими (усього 13), що охоплюють період із 9.І.1956 по 24.ІІ.1958 рр., оприлюднені у «Матеріалах наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича» [1, с.93-140]. Ці листи не тільки «містять багату і цікаву інформацію щодо історії культури Закарпаття» [1, с.94], а й мають безсумнівну значущість для історії мови і мовознавства на Закарпатті.

Подаємо коротку біографічну довідку: **ЗІЛІНСЬКИЙ Іван Михайлович** (22.05.1879, с. Красна Кроснен. пов., нині Підкарп. воєводство, Польща – 21. 04. 1952, Прага) – мовознавець і видавець. Дійс. чл. НТШ (1917), Т-ва слов'ян. філології у Празі (1951). Учасник 1-ї світ. війни. Навчався на теологічному факультеті Львівського університету (1900-01), закінчив Віденський університет (1907) зі званням доктора філології. Працював у Бережанській (нині Терноп. обл., 1907-09), Львівській академічній (1909, 1913-14) та Станіславській (нині Івано-Франківськ, 1910-12) гімназіях. 1921 у Львові за дорученням мовознавчої комісії НТШ працював над реформою укр. правопису (став обов'язковим для видань НТШ); водночас – проф. Укр. тасм. ун-ту. Проф. Ягеллон. ун-ту (Краків, 1926-39); проф., зав. каф. укр. мови та літ-ри Карлового ун-ту (Прага, 1949-52). Дир. Укр. вид-ва у Кракові (1940-44). Брав участь у діяльності т-ва «Просвіта». Чл. Рус. пед. т-ва у Львові, т-ва «Рус. бесіда» у Станіславі. Наук. дослідж.: діалектологія та фонетика укр. мови; говірки лемків, замішанців і бойків; яви-

ща сандгі та лабіалізації в укр. говірках. Його «Проба упорядкування українських говорів» // «Записки НТШ» (Л., 1914, т. 117-118), дещо змодифікована стосовно взаємин пн. і пд. групи укр. говірок, не втратила актуальності (зокрема щодо пд.-зх. говірок – «Карта українських говорів з поясненнями», Варшава, 1933). Автор кн. спогадів «Моя наука в Перемиській гімназії» (Перемішль, 1938). Упорядкував «Український правопис» (Краків, 1941; 3-є вид. – Краків; Л., 1943).

Перед І. Панькевичем як завідувачем мовного відділу шкіл Цивільного управління Підкарпатської Русі постали складні завдання, пов'язані з переходом на іншу мову навчання та офіційно-ділове її використання, адже до цього часу офіційною мовою в краї була угорська. Обов'язки І. Панькевича передбачали, зокрема, добір національно свідомих кадрів, організацію курсів української мови для вчителів, які б навчали дітей у школах рідною мовою. Новопризначений державний службовець очолив комісію з перевірки знань української мови вчителями, яких приймали на роботу, організував при відділі шкільництва бібліотеку наукової та художньої літератури, редагував дитячий журнал «Віночок» та фаховий часопис «Учитель», став одним із фундаторів «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» і товариства «Просвіта», працював членом їх правління, 5 років секретарем, а також членом видавничої, наукової, театральної, бібліотечної та музейної комісії. За редакцією І. Панькевича вийшла серія популярних видань для народу та «Науковий збірник тов. Просвіта», які відіграли велику роль у культурно-освітньому житті Закарпаття. До співпраці в них він залучав широке коло відомих учених: В. Гнатюка, К. Студинського, Ф. Колессу, М. Возняка, С. Рудницького; О. Петрова, Ю. Яворського, В. Саханова; Ф. Тихого, Ф. Габрієла, а згодом і молодих закарпатських інтелігентів – М. Лелекача та Ф. Потушняка. Із 1924 по 1936 р. І. Панькевич редагував краєзнавчий журнал «Підкарпатська Русь», зорієнтований на послідовне наукове дослідження побуту, мови, народних звичаїв і традицій. У 1938 р. в Празі виходить друком велика монографія І. Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей», у якій вміщено матеріали, зібрані майже в 300 селах Закарпаття і Пряшівщини. За цю працю, в якій уперше в українському мовознавстві застосовано в такій досконалій формі лінгвогеографічний метод дослідження, у 1939 р. вчена рада Карлового університету присвоїла її авторові звання приват-доцента. Цього ж року, у зв'язку з різким загостренням політичної ситуації в ЧСР, поразкою Карпатської України й окупацією Ужгорода угорською армією, І. Панькевич організував евакуацію Ужгородської гімназії до Перечина і як її директор намагався забезпечити функціонування закладу в екстремальних умовах. Життєві обставини змусили його виїхати до Братислави, потім до Праги, де з 1947 р. працював на посаді викладача університету. Відомо, що з 1946 по 1952 рік на Пряшівщині збирав матеріали з історії мови, уклав «Граматику української мови для нижчих класів і шкіл горожанських», згодом «Граматику української мови для середніх шкіл Пряшівщини». У 1952 р. було підготовлено третій варіант цього підручника під назвою «Грамматика української мови для середніх шкіл другого і третього ступенів».

Проте жодна з цих граматик не була надрукована, як і «Короткі правила українського правопису для вжитку Пряшівщини», оскільки їх автора в тогочасній радянській періодиці було названо серед закарпатських буржуазних націоналістів. Проте жодних доказів І. Панькевичу не було пред'явлено, тому в стінах Празького Карлового університету відстояли його добре ім'я, що й уможливило його призначення на посаду державного доцента. У 1957 р. було урочисто відзначено 70-річчя від дня народження І. Панькевича. Тільки на восьмому десятилітті життя у нього з'явилися нарешті пристойні, сприятливі умови для наукової праці, та раптова смерть 25 лютого 1958 р. обірвала всі творчі плани вченого.

Таким чином висновковуємо, що збірка М. Мушинського дає нам:

- 1) короткі біографічні відомості про десятки осіб, імена яких згадані в листах. Із листів видно, що І. Панькевич особливо стежив за науковим життям у Закарпатті, з яким його

пов'язував значний етап життя («Хочу іще і далі працювати і працюю, свою працю посвячую і надалі своєму рідному Закарпаттю і хочу віддати довг своїй Вітчизні, хоча й живу поза нею...» [1, с.112]), був обізнаний із новими мовознавчими, літературознавчими, етнографічними студіями закарпатських науковців, у яких підтверджувались або спростовувались його наукові припущення і спостереження у ході роботи над словником українських говорів Закарпаття. У примітках – прізвища науковців, письменників, громадських діячів, освітян, етнографів, художників, згадуваних І. Панькевичем у листуванні;

- 2) бібліографічний опис названих друкованих джерел (статей, збірників, словників), які нерідко супроводжуються досить докладними фаховими коментарями історії цих видань, оцінками їх наукової вартості і значення для мовознавчої науки. Так, працю І. Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап. Звучня і морфологія» (Прага, 1938) Й. Дзензелівський визначає як ще й досі одну з найкращих діалектологічних монографій у славистиці [1, с.121];
- 3) значно доповнюють уявлення про Зілинського і Панькевича-діалектолога відомості про підготовку словника українських говорів Закарпаття, над яким І. Панькевич почав працювати після переїзду на постійну роботу в Ужгород 1920 р., а також про паралельне дослідження

фонетики та морфології закарпатських говорів, опис і публікацію місцевих писаних пам'яток.

Приклад сподвижницької праці Зілинського та Панькевича, результативність цієї праці простежуватиметься через взаємозв'язок явищ, всеохопніше, глибше і змістовніше характеризуватиметься творча особистість науковців, національна своєрідність мовознавчого поступу, ідейний рух доби, викликатиметься постановка і розв'язання цілої низки нових текстологічних, джерелознавчих, літературознавчих, видавничих та інших проблем.

Список використаних джерел:

1. Дзензелівський Й. З листування І.А. Панькевича. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 року)*. Ужгород, 1992. С. 93-140.
2. Дзензелівський Й. Матеріали до історії української діалектології. Листування І. Панькевича з В. Ягічем. Листування К.П. Михальчука з О.О. Шахматовим та П.К. Сімоні. *Науковий збірник української культури у Свиднику*. Пряшів, 1985. Т. 12. С. 263-302.
3. Мушинка М. Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913-1951). НьюЙорк ; Пряшів, 2008. 198 с.
4. Панцьо С., Парасін Н. Вдячний учень і великий учитель. *Українська мова*, 2009, №3. С. 133-136.

Отримано: 17.05.2019

УДК 821.161.2.05-1.09Г.Сковорода

Н. В. Шаповалова, студентка 3 курсу факультету української філології та журналістики

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Статтю присвячено дослідженню художніх особливостей пісень зі збірки Григорія Савича Сковороди «Сад божественних пісень» та класифікуванню кожної пісні відповідно до обраної тематичної групи.

Ключові слова: трактат, притча, байка, проповідь, бароко, топос, сатира.

Григорій Сковорода – автор філософських і педагогічних трактатів, поетичних творів, перекладів, проповідей, притч, байок, він був високоосвіченою людиною свого часу. «Чим ширша своєю діяльністю людина, – писав П. Тичина, – тим далі після її смерті шириться пам'ять про неї. Чим ясніший своєю моральністю й правдивіший голос творця, тим чистішим і звучнішим стає цей голос з часом, у віках» [4, с.113]. Так і зі Сковородою. Понад два століття минуло з того часу, як цей самобутній письменник ходив по землі. Проте голос його не стихає, а все дужчає. Його заповіді справедливості, добра, людяності, працьовитості знаходять відгук і у наших серцях.

Серед дослідників життєвого і творчого шляху Григорія Сковороди – відомі українські вчені: Ю. Барабаш, Л. Махновець, І. Пінчук, М. Попович, Л. Ушкалов, Г. Хоткевич, Д. Чижевський, В. Шевчук, В. Шинкарук. Активно досліджується творчість Григорія Сковороди у світовому науковому просторі (М. Вайскопф, Г. Гесс де Кальве, Магдалена Ласло-Куцок, Ричард Маршалл, Дарина Тетерина-Блохин та ін.).

Григорій Сковорода був неординарною особистістю, взяти хоча б факт його вчителювання у Харкові. Замість оцінок, Григорій Савич писав «туповат», «туп», «весьма туп», «суцзя бестолковщина». Або: «понят», «весьмапонят», «наверное понят», «возможно не понят». Розумників оцінював званнями: «остр», «весьмаостр», «звероквострой», тобто той, що знання хапає на льоту. Попри це, він все одно був легендарним учителем, якого любили усі.

Цікавий випадок з Катериною П. Одного разу вона побачила побачити відомого філософа особисто. Коли Сковорода прибув до палацу, його завели в приймальний зал. Коли зайшла цариця, всі присутні вклонилися їй. Крім Сковороди.

– Чому ти не кланяєшся мені, – запитала його Катерина П.

– Не я бажав тебе бачити, а ти сама захотіла на мене подивитися. А як же ти мене роздивилися, коли я перед тобою удвоє зігнуся?!

Важливим періодом у житті Григорія Сковороди був переяславський період. На власні очі він спостерігав сва-

вілля й жорстокість поміщиків, які нещадно визискували кріпаків. Тут він мав можливість тісніше зблизитись з трудовим народом, проіннятися його думками і сподіваннями [2, с.17]. Написані саме в цей період поетичні твори філософ об'єднав у збірку «Сад божественних пісень».

Мета дослідження полягає в тому, що світоглядні позиції легендарного мислителя є особливо важливими і сьогодні, оскільки проблеми щастя, самопізнання, самовдосконалення і дотепер залишаються гострими і актуальними. **Джерелом** фактичного матеріалу стала збірка «Сад божественних пісень» Григорія Савича Сковороди.

Вже сама поетична збірка має промовисту розгорнуту назву «Сад божественних пісень». Сковорода вибрав топос Саду, відтак і тут існувала загальна традиція. Вертоград, або ж Сад, чи Город, чи Виноград виступали в українському поетичному бароко як синоніми – йшлося про оброблену ділянку землі, обнесену загорожею. Сад ставав позначкою раю, а у середньовічній літературі образ саду використовували як символом доброчинства, мудрості, високої духовності, моральної досконалості й душі праведника [1, с.155].

Збірка «Сад божественних пісень» складається з 30 пісень. Г. Сковорода звертається до пейзажної лірики і проникливо оспівує красу рідної природи. Його пейзажна лірика пройнята світлою радістю. Яскравість образів, ритмомелодика і поетична символіка пейзажних творів органічно поєднані з народною поезією. Досі не втратили естетичного значення його пісні «Весна любя, ах, прийшла!», «Ах поля, поля зелені», «Ой ти, птичко жолтобоко». В останньому творі ми бачимо піднесення найвищих якостей людини: розуму, совісті, працьовитості, проповідь життя, близького до природи. Ідеал поета – не явір, який стоїть над горою і якому буйні вітри ламають вітки, а верба, що шумить низько над водою.

Життю міста з його гарячковою невсипучістю, виром пристрастей і бажань він протиставляв поезію тихих полів, зелених дібров, настроїв безтурботного мандрівника, який не знає честолюбства і користі.

Від Сковороди бере свій початок нова філософська традиція – розгляд сенсу буття людини під кутом зору її

внутрішньої свободи. Поезія Сковороди – не так оспівування, ствердження моральної істини, віднайдені раз і назавжди, як радше «кардіограма» серця, котре шукає цю істину. Так, у 17-тій Пісні «**Бачачи життя оцього горе**», ми бачимо процес шукання: трудний, сповнений внутрішнього драматизму, суттю – нескінченний.

«Бачачи життя оцього горе, / Що кипить, немов Червоне море, / Вихром туги, напасті, бід, / Я розслабнув, жахнувся і зблід» [3, с.76].

Давним-давно, ще в старожитні часи, перші люди усвідомили просту істину, що вони належать до суцього, вічного буття, вічного життя, вічної дійсності. Життя єдине, вічне і безкінечне, але воно має безліч проявів, кожній людині дано бачити лише деякі з них, кожна людина бачить життя по-своєму. Таким чином все своє життя людина учить, дізнається щось нове, вивчає життя, шукає істину.

Заслуговує на велику увагу 10-та Пісня «Саду божественних пісень» під назвою «**Всякому місту звичай, права**», яку ми віднесли до тематичної групи «Сатиричні вірші». Викривальний пафос цієї пісні, узагальнення «нравів» різного панства, чиновництва, купецтва зробили її одним із кращих творів українського сатирично-гумористичного віршування другої половини XVIII ст. У сконденсованій, афористичній формі Сковорода піддав нищівному осміянню і осудженню різні негативні риси сучасного йому суспільства – чинопочитання, брехню, обман, зажерливість, розкіш, розпусту, гонитву за багатством тощо. Кожний рядок твору, кожний образ несе у собі велике смислове навантаження, за ним криється цілий комплекс тогочасних явищ і фактів. Усім мерзотам «світу» Сковорода протиставив свій ідеал людини, у якої «совість як чистий кришталь», яка керується світлом розуму.

Пісня стала народною, була в активному репертуарі лірників і кобзарів XIX ст. Як «псалма» Сковороди, вона зазнала в усному народному побутуванні певного шліфування, текстових змін і доповнень, її популяризації сприяло й те, що у переробці І. Котляревського вона ввійшла до «Наталки Полтавки».

Отже, за нашими спостереженнями, більшість пісень зі збірки є філософськими, де поет закликає людей радіти життю, не чинити зла іншим людям, милуватися красою природи. Аскет за вдачею й за способом життя, Сковорода воліє не відгороджуватися від світу монастирськими мурами, а виявляти в усій повноті довколишнього світу присутність містичного Садівника, пізнавати його волю й присвячувати себе самому здійсненню заповіданого Отцем.

Список використаних джерел:

1. Войтюк А. Поетичний сад «українського Сократа» [про життя і творчість Г. Сковороди]. Київ : Віче. 1999. С. 153-157.
2. Нікітіна В. Григорій Сковорода і Переяславщина. Київ, 2012. С. 17-20.
3. Сковорода Г.С. Поезії / упоряд. та прим. В.В. Яременка ; вступна стаття І.І. Пільгука. Київ : Радянський письменник. 1971. 239 с.
4. Тичина П. З минулого – в майбутнє. Київ : Дніпро. 1973. С. 113-117.

The article is devoted to the study of the artistic peculiarities of songs from the collection of Gregory Savich Skovoroda «The Garden of Divine Songs» and the codification of each song according to the chosen them atic group.

Key words: treatise, parable, fable, sermon, baroque, top-os, satire.

Отримано: 17.05.2019

СИНТЕЗ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ КВАНТОВИХ ТОЧОК ТИПУ «ЯДРО-ОБОЛОНКА»

У статті розглянуто фізичні основи низькорозмірних квантових структур, залежність їхніх характеристик від розмірів та хімічного складу, проаналізовано стан сучасної фізики низькорозмірних матеріалів.

Ключові слова: квантова точка, нанокристал, колоїдні квантові точки, квантові точки «ядро-оболонка», колоїдний синтез квантових точок, люмінесценція, спектри поглинання та люмінесценції.

Теоретичний огляд. Квантові точки, КТ – нанокристали розмірами 2-10 нм, являються перспективним об'єктом біологічних, медичних та технічних напрямків застосування завдяки їхнім унікальним хімічним, фізичним та оптичним властивостям.

Колоїдні квантові точки – напівпровідникові нанокристали, які складаються із 10^3 - 10^5 атомів, синтезованих на основі неорганічних напівпровідникових матеріалів Si, InP, CdSe та ін. покриті моношаром стабілізатора («шубою») з органічних молекул. Колоїдні квантові точки об'єднують фізичні та хімічні властивості молекул з оптоелектронними властивостями напівпровідників.

Квантово-розмірні ефекти (ефект трьохмірного квантування) відіграють ключову роль в оптоелектронних властивостях даних матеріалів [1]. Енергетичний спектр квантової точки принципово відрізняється від спектра об'ємного напівпровідника. Електрон в нанокристалі веде себе як у трьохмірній потенціальній ямі. Наявні кілька стаціонарних рівнів енергії для електрона або дірки з характерною відстанню між ними

$\frac{\hbar^2}{2md^2}$, де d – розмір нанокристалу. Таким чином, оптичні властивості квантових точок (спектри поглинання та люмінесценції) залежать від розмірів нанокристалів. Тому варіюючи їхні розміри і хімічний склад, можна отримати спектри випромінювання квантових точок в широкому діапазоні довжини хвилі: який охоплює видимий діапазон, та частково інфрачервону та ультрафіолетову області спектру. Саме тому квантові точки іноді називають «штучними атомами». Спектр люмінесценції квантових точок являє собою відносно вузьку смугу, положення максимуму якої залежить від середнього розміру квантових точок, а ширина визначається дисперсією КТ по розмірам. Зазвичай характерний розкид не перевищує 5-10%, в результаті чого, ця смуга значно вужча, ніж у більшості органічних люмінофорів. Тобто, можна сказати, що у напівпровідникових квантових точках легко можна контролювати ефективну ширину забороненої зони.

Ще однією особливістю, яка відрізняє квантові точки від традиційних напівпровідникових матеріалів – можливість існування у виді розчинів, або точніше у вигляді золів. Ця обставина надає широкі можливості маніпуляції даними об'єктами і робить їх перспективними для технологій.

Класифікувати квантові точки можна за різними ознаками:

- 1) склад квантової точки (матеріал використовуваного напівпровідника)
  - широкозонні напівпровідники (оксиди ZnO , TiO_2) – ультрафіолетовий діапазон;
  - середньозонні напівпровідники (A^2B^6 , A^3B^5) – видимий діапазон;
  - вузькозонні (A^2B^4) – ближній іч-діапазон;
- 2) окрім складу і розмірів вагомий вплив на властивості КТ проявляє і їх форма (за рахунок відношення між поверхневою та внутрішньою енергією зв'язку):

- сферичні КТ;
- еліпсоїдальні КТ (при коефіцієнті еліпсоїдальності >50 даний тип нанокристалів часто називають квантовими дротинами (nanowires));
- нанокристали складної геометрії (наприклад tetrapods);

3) багатокомпонентні квантові точки:

- леговані квантові точки (кількість введеної домішки 1-10 атомів на квантову точку при середній кількості атомів в КТ 300-1000);
- квантові точки на основі твердих розчинів (даний підхід надає змогу змінювати ширину забороненої зони при фіксованому розмірі);
- квантові точки на основі гетеропереходів.

У роботі основна увага приділяється нанорозмірним об'єктам на основі гетеропереходів. Даний підхід реалізується в квантових точках типу ядро-оболонка (ядро з одного напівпровідника, оболонка з іншого). По аналогії з класичною теорією гетеропереходів можна виділити 2 типи квантових точок типу ядро-оболонка:

Тип 1: широкозонний напівпровідник являється оболонкою, а вузькозонний – ядром. більш широкозонний напівпровідник виконує роль пасиватора поверхневих станів і локалізує електронно-діркову пару всередині ядра. даний підхід використовується для збільшення ефективності люмінесценції.

Тип 2: ширини заборонених напівпровідників співставні, однак край зон зсунути одна відносно іншої. фотозбудженням носіям заряду енергетично вигідніше знаходитися в різних частинах такого нанокристалу, наприклад електрону вигідно знаходитися в оболонці, а дірці в ядрі (або навпаки).

Поміщення нанокристалічного ядра з одного матеріалу в оболонку з іншого ефективно ізолює збудження ядра, нівелюючи нерадіаційні шляхи релаксації збуджень і запобігає фотохімічній деградації. Як правило, такі квантові точки, це сполуки InAs/GaAs, CdSe/ZnSe, CdTe/ZnS, CdSe/ZnS, CdSe / CdZnS і т. д. Ці КТ мають ефективну люмінесценцію з вузьким спектром випромінювання, мають високий квантовий вихід (до 80%), для них характерна широка смуга поглинання. Таким чином, КТ різного розміру можна збуджувати світлом однієї і тієї ж довжини хвилі, реєструючи люмінесцентне випромінювання від них на різних довжинах хвиль. Нанокристали є досить хімічно та фотостабільні, так, було показано, що квантові точки в 100 разів більш стійкі до фотознебарвлення ніж флуоресцентний барвник родамін 6G.

Завдяки своїм виключним характеристикам, КТ являються альтернативою традиційним люмінофорам на основі органічних барвників при використанні для медико-біологічної сфери.

Експериментальна частина. Важливим параметром квантових точок, знання яких необхідне при їхньому використанні являються: середній розмір, коефіцієнт екстинкції та концентрація у використовуваному розчині. Всі ці параметри можна легко визначити в результаті виміру спектрів поглинання та люмінесценції зразків розчинів квантових точок.

Рознесеність електронно-діркової пари в квантовій точці можна розглядати як екситон Ваньє-Мотта, для якого було встановлено наступну залежність радіусу квантової точки, від енергії зв'язку:

$$a_{ex} = \frac{m_0 \varepsilon}{m^*} \cdot 5 \cdot 10^{-10} \text{ см},$$

де m^* – приведена ефективна маса екситону.

Енергетичний спектр екситону матиме вигляд:

$$E = E_g + E_{EX.K} [2].$$

Що підтверджується порівнянням теоретичних розрахунків з експериментальними даними:

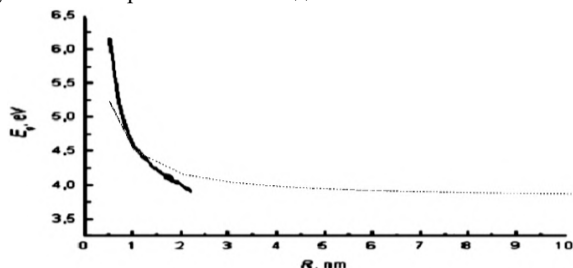

Рис. 1. Графік залежності енергії екситону в квантових точках ZnS розміром 0,7-2,2 нм (товста лінія (2) – експериментальна, тонка (1) – теоретична)

Було проведено дослідження спектрів поглинання за допомогою двохпроменевого спектрометра Specord UV VIS (діапазон хвильових чисел від $54\,000 \text{ см}^{-1}$ до $12\,500 \text{ см}^{-1}$), паралельно проводились теоретичні розрахунки по визначенню піка поглинання для даних квантових структур (використовуючи наближення з використанням ефективної маси екситона). На рисунку 1 представлені порівняння теоретичних розрахунків, основаних на методі приведеної ефективної маси (крива 1) з експериментально отриманими даними (крива 2). Розбіжність між сталонними значеннями (заявленими у роботах [3-8]), експериментально отриманими нами даними та теоретичними розрахунками не перевищує 5% відхилення. Незначні відхилення можна пояснити наступними чинниками:

- теоретичне наближення не враховує розчинника на енергетичний спектр екситону;
- вплив якості вихідних речовин для синтезу.

УДК 372.853

О. М. Залевський, магістрант 2 курсу фізико-математичного факультету

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ В СТАРШИХ КЛАСАХ ЗНЗ

У статті аналізуються педагогічні програмні засоби для вивчення фізики в старших класах ЗНЗ. Показано, що комп'ютерні моделі дозволяють більш детально продемонструвати учням сутність фізичних закономірностей, явищ і процесів.

Ключові слова: аналіз, педагогічний програмний засіб, фізика.

З впровадженням інформаційних технологій у навчальний процес дещо змінюються психологічні та педагогічні моделі знань. У класичному трикутнику «учень-учитель-підручник» з'являється новий елемент – комп'ютер. Сучасна педагогіка розглядає комп'ютер не як предмет вивчення, а як новий елемент схеми пізнання знань, ефективне використання якого може суттєво вплинути на якість навчання учнів, формування практичних навичок та умінь, зокрема, у процесі вивчення фізики в старшій школі [4].

На думку експертів у галузі комп'ютерних технологій, їх впровадження в навчальний процес може підвищити ефективність підготовки з фізики на 30% [3; 5]. Таким чином, використання комп'ютерних програм на уроках фізики сприяє розвитку інтересу учнів до вивчення предмету, підвищує ефективність їхньої самостійної роботи, індивідуалізації навчального процесу шляхом: підвищення наочності навчання, сприяння формуванню абстрактних ідей про моделі фізичних явищ і процесів, поглиблення самостійності вивчення курсу, створення комфортних умов для проведення різних форм контролю знань, що сприяє розробці індивідуальних заходів для корекції знань учнів у межах досягнення навчальних цілей.

На даний час, нами ведеться робота над розробкою власної методики синтезу квантових точок, як «core-shell»-типу так і звичайних, з використанням доступних матеріалів, тобто з заміною дефіцитних (ТОР та ТОРО) матеріалів.

Висновки. Аналіз отриманих спектрів поглинання дозволив визначити енергію екситону. в роботі також проведені енергетичні розрахунки енергетичного положення екситону, які базуються на методі приведеної ефективної маси, які з високою вірогідністю співпадають з отриманими значеннями та даними приведеними в інших роботах.

Список використаних джерел:

1. Semiconductor and metal nanocrystals / edited by V. Klimov. New York : Marcel dekker ins. 2004
2. Van Dijkey A., Janssen A.H., Smitsman M.H., Vanmackelbergh D., Meijerink A. Chem mater. 1998. №10. P. 3513-3522.
3. Dabbousi B.O., Rodriguez-viejo J., Mikulec F.V., Heine J.R. (Cdse) zns core-shell quantum dots: synthesis and characterization of a size series of highly luminescent nanocrystallites. *J. Phys. Chem. B.* 1997. №101. P. 9463-9475.
4. Yahaya M., Malaysiana S. Synthesis of cdte-cdse core-shell quantum dots with luminescence in the red. 2010. №39. P. 473-477.
5. Fabrication and optical properties of cdse/zns core/shell quantum dot multilayer film and hybrid organic/ inorganic light-emitting diodes. fabricated by using layer-by-layer assembly. *Journal of the korean physical society.* 2008. Vol. 52. №6. P. 1891-1894.
6. Pechstedt K., Whittle T., Baumberg J., Melvin T. Photoluminescence of colloidal cdse/zns quantum dots: the critical effect of water molecules. *J. Phys. Chem.* 2010. №114. P. 12069-12077.
7. Dorofeev S.G., Vasiliev R.B., Tananaev P.N., et al. Water-soluble core/shell quantum dots cdse/cds for biological labeling. *Proc. Int. Symp. Tpb-2007.* 2007. P. 186-187.
8. Synthesis and characterization of cdse-zns core-shell quantum dots for increased quantum yield. *Joshua James Angell.* 2011.

In the article we consider physical principles of quantum structures, the dependence of their characteristics on the size and chemical composition, the state of modern physics of low dimensional materials.

Key words: quantum dot, nanocrystals, colloidal quantum dots, quantum dots "core-shell" the synthesis of colloidal quantum dots, luminescence, absorption and luminescence.

Отримано: 16.05.2019

У процесі викладання шкільного курсу з фізики педагогічне програмне забезпечення допомагає вирішити ряд дидактичних завдань. До них, в першу чергу, слід віднести активізацію пізнавальних можливостей учнів шляхом використання комп'ютерних моделей при вивченні фундаментальних теорій, принципів дії машин і механізмів, пояснення фізичної суті природних явищ.

Комп'ютеризація фізичної освіти стає предметом усе більш інтенсивного дослідження.

Метою статті є аналіз існуючих педагогічних програмних засобів (ППЗ) з комп'ютерними моделями, які застосовують для вивчення фізики в старшій школі.

В даний час для старшої школи розроблено три основних типи ППЗ з фізики, а саме: електронні навчальні посібники «Фізика-10» та «Фізика-11» [1; 2], «Бібліотека електронних наочностей. Фізика 10-11 класи» та «Віртуальна фізична лабораторія (10-11 класи)», створені корпорацією «Квazar-Мікро» із залученням авторських колективів, до складу яких увійшли науковці, методисти та вчителі фізики загальноосвітніх навчальних закладів.

- Фізика 10-11 класи (виробник АТЗТ «Квazar-Мікро Техно»). В основу розробки навчального програмного забезпечення (НПЗ) з фізики покладені можливості таких інформаційних технологій, як гіпертекстові технології, машина графіка, мультимедіа. Крім цього НПЗ містить конструктор уроків, що дає можливість вчителю творчо підійти до підготовки уроку, розширити коло педагогічних засобів, які він використовує.
- «Бібліотека електронних наочностей «Фізика 10-11» (виробник АТЗТ «Квazar-Мікро Техно») для загальноосвітніх навчальних закладів. Педагогічно-програмний засіб містить малюнки, відео, анімацію з усіх тем шкільного курсу фізики. Може доповнювати програмно-методичний комплекс «Фізика 10-11» або використовуватися самостійно.
- «Віртуальна фізична лабораторія «Фізика 10-11» (виробник АТЗТ «Квazar-Мікро Техно») для загальноосвітніх навчальних закладів. НПЗ містить лабораторні роботи й лабораторний практикум. Кожній роботі передують інструкція, відео, що супроводжує експеримент, необхідні дидактичні матеріали, а також контрольні питання для самоперевірки і закріплення теми.

Можливе також використання безкоштовного НПЗ «Жива фізика»:

- Жива Фізика (російська версія, розробка американської фірми MSC. Working Knowledge). «Жива фізика» являє собою середовище, у якому студенти і школярі можуть проводити моделювання фізичних експериментів.

За допомогою вищезгаданих педагогічних програмних засобів можна вирішити ряд проблем, що існують у викладанні фізики.

Перша проблема. Вивчення фізики важко уявити без лабораторних робіт. Оснащення фізичного кабінету може не дозволити провести передбачені програмою всі лабораторні роботи. Комп'ютер з відповідним програмним забезпеченням дозволить провести досить складні лабораторні роботи. У них учень може на власний розсуд змінити початкові параметри експериментів, спостерігати, як змінюється отримане явище, аналізувати побачене, робити висновки.

Друга проблема. Вивчення пристроїв і принцип дії різних фізичних пристроїв. Як правило, вчитель це демонструє, розповідає принцип дії, використовуючи модель або схему. Але учні зазнають труднощів, намагаючись уявити собі весь ланцюжок фізичних процесів, які забезпечують роботу даного пристрою.

Спеціальні комп'ютерні програми дозволяють зібрати пристрій з окремих частин, «ратри» в динаміці з оптимальною швидкістю процесів, що лежать в основі його принципу дії.

Звичайно, комп'ютер можна використовувати і в інших типах уроків: при розв'язанні задач, де потрібно виконувати багато обчислень, будувати графіки, при самостійному вивченні нового матеріалу. Слід також зазначити, що використання комп'ютерів на уроках фізики перетворює їх у справжній творчий процес, дозволяє реалізувати принци-

пи розвиваючого навчання, розвиває образне мислення, а на його основі – логічне.

Ефективність використання нових інформаційних технологій безперечна. Крім високої якості засвоєння матеріалу, учні виявляють гарний емоційний настрій і бажання надалі із задоволенням вивчати предмет. Це дає змогу підвищувати ефективність навчання шляхом оптимізації та інтенсифікації навчально-виховного процесу, враховуючи індивідуальні особливості учнів.

Проте, не слід залишати поза увагою негативні аспекти використання НПЗ: низьку ергономічність; переважно зору; складність створення гігієнічних умов, які відповідали б освітнім стандартам; загрозу для учнів втрати чіткої границі між віртуальним і реальним, природним явищем і фізичною моделлю.

Аналіз існуючих НПЗ показує, що не існує жодного універсального НПЗ з фізики на даний момент, і, можливо, треба йти шляхом їх спеціалізації за призначенням у процесі навчання: НПЗ як демонстраційний засіб; НПЗ для контролю знань; НПЗ для навчання алгоритмам розв'язку типових задач; віртуальні лабораторії (для домашніх робіт); хрестоматія з історії фізики тощо.

Наступним етапом впровадження комп'ютерних технологій в шкільну освіту повинна бути розробка спеціальних методик та організація робочого місця учня й вчителя для продуктивного поєднання реального та інтерактивного експерименту.

Список використаних джерел:

1. Бойко О., Кадченко В., Путілов Д. Комп'ютерні демонстраційні комплекти «Фізика-10», «Фізика-11» як засоби фронтального навчання на уроках фізики. *Фізика та астрономія в школі*, 2005. – №3. С. 50-54.
2. Бойко О.С., Кадченко В.М. Можливості комп'ютерних демонстраційних комплектів «Фізика-10», «Фізика-11» як сучасних засобів наочності. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія педагогічна*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. Вип. 11. 280 с.
3. Вовковінська Н.В., Дорошенко Ю.О., Забродська Л.М. та ін. Інформатизація середньої освіти: програмні засоби, технології, досвід, перспективи / за ред. В.М. Мадзігона, Ю.О. Дорошенка. К. : Педагогічна думка, 2003. 276 с.
4. Иванов В.Л. Электронный учебник: системы контроля знания. *Информатика и образование*. 2002. №1. С. 71-80.
5. Лавриненко В. Комп'ютерні технології. Впровадження в навчальний процес. *Освіта*. 2002. №20. С. 10-13.

The article analyzes pedagogical software tools for the study of physics in upper-grade secondary schools. It is shown that computer models allow students to demonstrate in more detail the essence of physical laws, phenomena and processes.

Key words: analysis, pedagogical program tool, physics.

Отримано: 16.05.2019

УДК 53(07)+372.853

І. І. Коваль, магістрантка 2 курсу фізико-математичного факультету

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ФІЗИКИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

У статті досліджуються комп'ютерні технології, які розвивають ідеї програмованого навчання, відкривають зовсім нові, ще не досліджені технологічні варіанти навчання, пов'язані з унікальними можливостями сучасних комп'ютерів і телекомунікацій.

Ключові слова: ІКТ, інформатизація навчання, комп'ютеризація навчання, комп'ютерна модель.

Активне впровадження інформаційних технологій у сферу діяльності суспільства торкнулося і системи освіти. У зв'язку з цим зрозуміло, що в основній школі назріла гостра необхідність в адаптації вчителів до нових умов роботи, ролей і мети, що швидко змінюються. Адже на уроці в комп'ютерному класі вчитель виступає вже не в ролі розповідача, а стає для своїх учнів швидше помічником й інструктором.

На сьогодні поступово відбувається зміна ролі комп'ютера в навчанні: із засобу, що використовується лише на уроках інформатики для вивчення мов програмування, ком-

п'ютер перетворюється на активного помічника вчителя-предметника. Уроки в комп'ютерному класі можуть бути яскравими, цікавими, запам'ятовуються. На думку українських експертів, нові комп'ютерні технології навчання дозволяють підвищити ефективність практичних і лабораторних занять з природничо-наукових дисциплін як мінімум на 20%, а об'єктивність контролю знань учнів на 15-20%.

З поширенням у світі інформаційно-комп'ютерних і телекомунікаційних технологій та у зв'язку з істотними структурними змінами в освітніх системах склалися перед-

умови для широкого використання інформаційних технологій у процесі вивчення фізики взагалі і в загальноосвітніх навчальних закладах зокрема.

Також виокремлюють психологічні принципи, які впливають на якість навчання з використанням інформаційних технологій: ретельне та детальне планування навчальної діяльності, її організація, чітка постановка цілей і завдань навчання; розробка таких навчально-методичних матеріалів, які базуються на психологічних закономірностях сприйняття, пам'яті, мислення, уваги, а також вікових особливостей учнів; наявність такого зворотного зв'язку між учнем і викладачем, який забезпечує учневі психологічний комфорт у процесі навчання; здатність учня самостійно працювати з інформацією [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема впровадження ІКТ у навчальний процес з фізики займалися: О. Бугайов, С. Коршак, М. Головка, В. Заболотний, Ю. Жук, О. Ляшенко, Н. Сосницька, М. Шут та ін. У працях цих вчених розглядаються питання удосконалення шкільного фізичного експерименту засобами ІКТ; поєднання традиційних засобів навчання, зокрема підручника з фізики, з електронними; розробки ППЗ з вивчення окремих тем шкільного курсу фізики. Я пропоную елементи експериментальної методики вивчення курсу фізики основної школи у контексті інформаційно-комунікаційних технологій.

Метою статті є дослідження комп'ютерних технологій, які розвивають ідеї програмованого навчання, відкривають зовсім нові, ще не досліджені технологічні варіанти навчання, пов'язані з унікальними можливостями сучасних комп'ютерів і телекомунікацій.

У сфері освіти комп'ютери використовують як об'єкт вивчення, засіб навчання, елемент методики та наукових досліджень. Сучасна школа покликана сформувати в учнів комп'ютерну грамотність, ознайомивши їх з напрямками застосування комп'ютерів.

Використання комп'ютерів у навчальному процесі відбувається за такими напрямками: як засіб індивідуалізації навчання. За допомогою завдань та індивідуальної роботи учня з комп'ютером досягають значних успіхів у засвоєнні матеріалу. Адаже комп'ютер фіксує всі етапи його роботи, оцінює їх. Учителю має можливість будь-коли проаналізувати його дії; як джерело інформації. Через комп'ютер можна отримувати величезну кількість інформації, яку вчитель може використовувати в навчальному процесі. Але комп'ютерна інформація не повинна замінювати підручник, книги, інші джерела знань; як засіб оцінювання, обліку та реєстрації знань. Для цього використовують тестові програми. Комп'ютер не тільки оцінює відповіді, а й може видавати рекомендації щодо виправлення помилок; як засіб творчої діяльності учня. Використання інформаційних технологій дає можливість для фахового зростання, для навчання разом з учнями.

Упровадження нових технологій у навчальний процес сприяє всебічному розвитку й формуванню світогляду учнів. Сучасний розвиток інформаційних технологій дає можливість застосовувати їх на уроках фізики в основній школі. Наприклад, застосування персонального комп'ютера під час проведення занять з фізики можливе в таких випадках: супровід демонстраційного експерименту на лекційних заняттях (використання анімацій, відео-фрагментів, ілюстрацій запропонованих на дисках); застосування комп'ютерних моделей під час пояснення нового матеріалу; застосування комп'ютера в лабораторних роботах і комп'ютерному практикумі; самостійна робота з використанням комп'ютера.

Найбільш складним видом занять у навчальному процесі на базі інформаційних технологій є лабораторна робота. Це пояснюється тим, що для лабораторної роботи недостатньо, щоб графічні символи на екрані монітора вели себе так, як за законами фізики мали б вести себе тіла, які зображаються цими символами. Недостатньо і того, щоб модель певного явища була б демонстраційно-наглядною. Необхідно також, щоб робота активно виконувалася учнями і навчала б їх основам експериментаторського мистецтва, основним методикам проведення експерименту й обробки його результатів [2].

Саме в цьому і полягає основна складність під час створення таких робіт. Комп'ютерна лабораторна робота

повинна носити дослідницький характер і прививати учням навички й уміння, близькі до тих, які отримує експериментатор під час виконання звичайної лабораторної або експериментальної роботи.

Тому в процесі вивчення фізики в основній школі на базі інформаційних технологій учням пропонується спочатку виконати комп'ютерну лабораторну роботу, під час якої вони ознайомляться з необхідним обладнанням, етапами виконання роботи, навчатимуться, змінюючи необхідні параметри, передбачати області дослідження. Проведений тренінг є певним допуском до виконання реальної лабораторної роботи.

Найдоцільнішим є використання комп'ютерної моделі для демонстрацій під час пояснення нового матеріалу, розв'язування практичних задач. Краще і простіше, а також наочніше показати, як електрон за моделлю Бора перескакує в атомі з орбіти на орбіту, що супроводжується поглинанням чи випромінюванням кванта, ніж пояснювати це за допомогою дошки і крейди. А якщо взяти до уваги те, що ця модель дає можливість одночасно показати переходи електрона й на інші орбіти в динамічному режимі роботи електронних рівнів і вигляд спектральних ліній, тоді стає зрозумілим, що подану демонстраційну модель неможливо забезпечити іншими засобами.

Щоб урок у комп'ютерному класі був не лише цікавим за формою, а й дав би максимальний навчальний результат, учителю треба заздалегідь підготувати план роботи для учнів із вибраною комп'ютерною моделлю, сформулювати завдання, узгоджені з можливостями моделі, а також попередити учнів, що їм необхідно відповідати на запитання чи написати невеликий звіт про виконану роботу.

Рис. 1. Взаємодія компонент MVC

Які ж види навчальної діяльності можна запропонувати учням під час роботи з комп'ютерними моделями? Насамперед, це ознайомлення з моделлю, з її можливостями і функціональними принципами. Учителю під час виконання цієї роботи допомагає засвоїти модель, пояснюючи найважливіші моменти і ставлячи запитання, відповідаючи на які, учні більше осмислюють те, що бачать на екрані. Після засвоєння комп'ютерної моделі можна запропонувати учням виконати 1-3 комп'ютерних експерименти. Це дозволить їм більш впевнено керувати тим, що з'являється на екрані, і глибше опанувати фізичний зміст демонстрації. Коли учні вже достатньо оволоділи моделлю і поглибили свої знання щодо вивченого явища, доцільно запропонувати 2-3 прості задачі без використання комп'ютера, а потім перевірити знайдену відповідь, провівши експеримент на комп'ютері.

Завдяки комп'ютерним моделям з фізики у процесі навчання вдається досягнути дуже вагомих методичних результатів: підвищення інтересу до фізики та інформатики, здобуття глибших знань з цих предметів і розвитку творчих здібностей учнів.

Уміле поєднання комп'ютерних технологій і традиційних методів викладання фізики дадуть бажаний результат: високий рівень засвоєння знань з фізики й усвідомлення їх практичного застосування. Можна назвати багато позитивних моментів використання такої методики: 1) яскраві образи без надмірних зусиль надовго запам'ятовуються; 2) завдяки рухливості малюнків, схем, таблиць є не тільки можливість їх змінювати, а й повернутися до попереднього моменту, повторити певний епізод, якщо виникла у цьому потреба; 3) мультимедійні засоби дають можливість відтворити фізичні процеси, про які на уроках можна говорити, звертаючись лише до уваги учнів, спираючись на їхнє абстрактне мислення; 4) використання мультимедійних

засобів на уроках сприяє створенню позитивної атмосфери, що має велике значення для сприйняття інформації.

Ефективне використання комп'ютерної бази та програмного забезпечення надає можливість: використовувати мультимедійні, навчальні, пізнавальні, розвивальні та контролюючі комп'ютерні програми; користуватися всесвітньою комп'ютерною мережею Internet; втілювати нові інформаційні технології у процес освіти; проводити науково-методичну роботу з інформатизації навчального процесу [3].

Висновки. Комп'ютеризація навчального процесу можлива лише у процесі спільної роботи адміністрації, вчителів і науковців, що спеціалізуються на розробці програм навчання. Реалізація цих цілей буде варіюватися від школи до школи, від одного шкільного предмета до іншого, від учителя до вчителя, від одного року навчання до іншого. Але важливо зазначити, що всі ці варіації будуть відбуватися у межах загальних цілей, розглянутих у певній послідовності, що дозволить кожному учню рік у рік поповнювати свої знання й формувати нові практичні навички роботи з комп'ютером на основі раніше здобутого досвіду.

У такій ситуації комп'ютер стане засобом поширення й обміну інформацією між учнями й учителями. Тому комп'ю-

терна діяльність на уроці сприяє розвитку у дитини підвищеного інтересу до фізики. Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають в удосконаленні методики викладання понять шкільного курсу фізики основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Пехота О.М. Освітні технології : навч.-метод.посіб., 2001. 256 с.
2. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник. К. : А.С.К., 2004. 192 с.
3. Про затвердження правил використання комп'ютерних програм у навчальних закладах: наказ міністерства освіти і науки України 02.12.2004 №903. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0044-05>.

In the sphere of computer technologies, who develop ideas programed learning open a totally new, not yet examined the technological options for training related to the unique capabilities of modern computers and telecommunications.

Key words: ICT, training, computerization of training, computer model.

Отримано: 16.05.2019

УДК 004.62

А. Г. Ковцун, магістрант фізико-математичного факультету

ЗАСТОСУВАННЯ ШАБЛОНУ «МОДЕЛЬ-ВІДОБРАЖЕННЯ-КОНТРОЛЕР» ДЛЯ РОЗРОБКИ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ

У статті розглянуто технологію ASP.NET MVC та взаємодію моделі, відображення, контролера.

Ключові слова: контролер, відображення, модель, ASP.NET, MVC, шаблон.

Платформа ASP.NET MVC широко застосовується для створення сайтів і веб-додатків за допомогою реалізації шаблону «Модель-відображення-контролер». Цей фреймворк дозволяє дуже зручно створювати інтернет-магазини [1].

Концепція шаблону MVC (Model-View-Controller) передбачає поділ додатка на три компоненти:

- контролер (controller) представляє клас, що забезпечує зв'язок між користувачем і системою, відображенням та моделлю даних. контролер отримує введені користувачем дані й обробляє їх. в залежності від результатів обробки може відправити користувачеві певний результат, наприклад, у вигляді відображення;
- відображення (view) – це власне візуальна частина або користувацький інтерфейс програми. як правило, це html-сторінка, яку користувач бачить, зайшовши на сайт;
- модель (model) представляє клас, який описує дані, що використовуються.

Загальна схема взаємодії цих компонентів представлена на рис. 1.

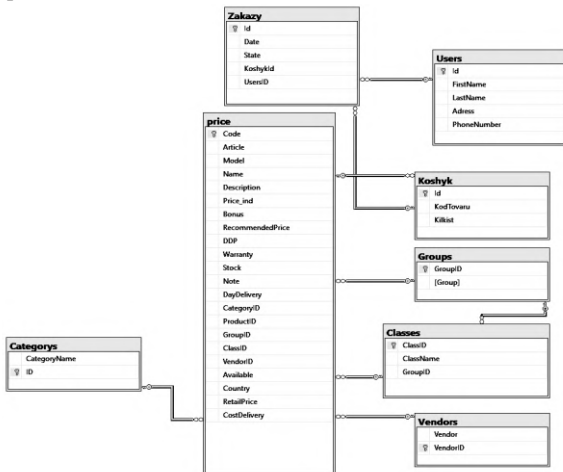

Рис. 1. Зв'язки між таблицями

У цій схемі модель є незалежною компонентою. Будь-які зміни контролера або відображення не впливають на

модель. Контролер і відображення є відносно незалежними компонентами, і нерідко їх можна змінювати незалежно один від одного.

Завдяки незалежності компонент реалізується концепція поділу відповідальності, в зв'язку з чим спрощується робота над окремими компонентами. Крім того, спрощується тестування додатка. Якщо нам, припустимо, важлива візуальна частина, то ми можемо тестувати відображення незалежно від контролера, або навпаки, можемо зосередитися на внутрішній стороні й тестувати контролер.

Реалізації та визначення даного шаблону можуть відрізнятися, але в силу своєї гнучкості і простоти він став дуже популярним останнім часом, особливо в сфері веб-розробки [2].

При зверненні до будь-якого контролера система передає в нього контекст запиту. У цей контекст включається все: відправлені дані форм, рядки запиту, ідентифікаційні дані користувача тощо. Реалізація інтерфейсу IController дозволяє отримати цей контекст запиту в методі Execute через параметр RequestContext.

Хоча за допомогою реалізації інтерфейсу IController дуже просто створювати контролери, частіше оперують такими класами, як клас Controller, оскільки він надає більш потужні засоби для обробки запитів. Якщо при реалізації інтерфейсу IController ми маємо справу з одним методом Execute і всі запити до цього контролера будуть оброблятися тільки одним методом, то при успадковуванні класу Controller ми можемо створювати безліч методів дій, які будуть відповідати за обробку вхідних запитів і можуть повертати різні результати дій.

ASP.NET MVC пропонує нам багату палітру класів (табл. 1), що представляють результати дій, охоплюючи більшість можливих ситуацій [3].

Таблиця 1

Класи ASP.NET MVC, що представляють результати дій

№	Назва класу	Опис класу
1	HttpUnauthorizedResult	Клас, похідний від HttpStatusCodeResult. Повертає клієнту відповідь у вигляді статусного коду HTTP 401, вказуючи, що користувач не пройшов авторизацію і не має прав доступу до даного ресурсу.
2	HttpNotFoundResult	Клас, похідний від HttpStatusCodeResult. Повертає клієнту відповідь у вигляді статусного коду HTTP 404, вказуючи, що даний ресурс не знайдений.
3	JsonResult	Клас, що повертає в якості відповіді об'єкт або набір об'єктів в форматі JSON.

Концептуальну та логічну модель даних було спроектовано у вигляді реляційної бази даних, що містить ряд таблиць, віртуальних таблиць, збережених процедур, тригерів, індексів та доменів. Базу даних було реалізовано за допомогою інструмента Microsoft SQL Server Management Studio. Зв'язки між таблицями вказано на рис. 2.

Модель даних ASP.NET MVC представлена у вигляді класів, що описують дані з предметної області: класи товарів, груп, категорій та виробників товарів, клас замовлень, класи клієнтів та кошика покупця тощо.

Висновки. Оскільки реалізація шаблону «Модель-відображення-контролер» платформою Microsoft ASP.NET MVC дозволяє розділити проект на три незалежні компоненти та володіє такими якостями як розширюваність, контроль над HTML та HTTP, можливість незалежного тестування компонент, потужною системою маршрутизації та відкритим вихідним кодом, тому доцільно використати її для розробки інтернет-магазину. Для створення та підтри-

мки бази даних інтернет-магазину пропонується використати СКБД Microsoft SQL Server та інструмент Microsoft SQL Server Management Studio.

Список використаних джерел:

1. Фримен А. ASP.NET MVC 4 с примерами на # 5.0 для профессионалов. Москва : Вильямс, 2013. 688 с.
2. Фримен А., Сандерсон С. ASP.NET MVC 3 Framework с примерами на # для профессионалов. Москва : Вильямс, 2011. 672 с.
3. Еспозито дино. программирование на основе microsoft ASP.NET MVC. СПб. : БХВ-Петербург ; Москва : Русская редакция, 2012. 464 с.

In the article considered using of the «Model-View-Controller» template for the development of an online store.

Key words: Controller, View, Model, ASP.NET, MVC, template.

Отримано: 16.05.2019

УДК 37.03:53

А. В. Корнійчук, магістрант 2 курсу фізико-математичного факультету

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ФІЗИКИ

У статті приділяється увага різним аспектам застосування комп'ютера на уроках фізики. Описано переваги уроків фізики з використання комп'ютерних технологій над традиційними.

Ключові слова: комп'ютерні технології, урок фізики.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю пошуків різноманітних форм і методів використання комп'ютера в навчально-виховному процесі у школі з тим, щоб зробити уроки з фізики по справжньому продуктивними, процес навчання цікавим, здійснювати диференційований підхід до навчання, об'єктивно і своєчасно проводити контроль і підведення підсумків.

Мета нашого дослідження – проаналізувати доцільне використання комп'ютерних технологій в навчально-виховному процесі на уроках фізики, найпоширеніші форми і методи використання комп'ютера і комп'ютерних технологій в навчальному процесі в школі на уроках фізики.

Різні аспекти зазначеної проблеми досліджували багато науковців і вчителів, зокрема, Н.Б. Карпова, В.М. Андреева, Ж.В. Рябченко, С.М. Савгира, В.І. Садкіна.

Завданнями дослідження ми визначили: сформулювати поняття нових інформаційних технологій навчання; проаналізувати використання сучасних інформаційних технологій в освіті і принципи впровадження комп'ютерів в навчальний процес вчителями фізики; дослідити окремі аспекти використання комп'ютера і комп'ютерних технологій на уроках фізики у сучасній школі; розкрити форми і методи використання комп'ютера і комп'ютерних технологій в навчальному процесі в школі на уроках фізики.

Застосування в навчанні комп'ютерних технологій дає змогу [1]: формувати природничо-наукову картину світу; розвивати образне мислення учнів завдяки використанню широких можливостей надання інформації; розвивати творче мислення учнів унаслідок використання динамічних багатомірних методів обробки і надання інформації; розробляти нові методи навчання, орієнтовані на індивідуальні пізнавальні можливості особистості.

Основними педагогічними цілями використання комп'ютерних технологій навчання фізики є: розвиток творчого потенціалу учнів, їх здібностей до комунікативних дій, умінь експериментально-дослідницької діяльності, підвищення мотивації навчання; інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності та якості; реалізація соціального замовлення, зумовленого інформатизацією сучасного суспільства.

У навчально-виховному процесі комп'ютери використовуються за такими основними напрямками [4]. Як засіб індивідуалізації навчання. Під час індивідуальної роботи учнів за комп'ютером досягаються значні успіхи у засвоєнні матеріалу. Комп'ютер здатен фіксувати всі етапи роботи

учня і оцінювати їх. Вчитель же будь-коли може проаналізувати його дії. Як потужне джерело додаткової інформації. За допомогою ПК можна отримувати величезну кількість інформації, яку можна використати в навчальному процесі. Але потрібно пам'ятати, що комп'ютер не повинен замінювати підручники, книги та інші джерела інформації.

Сучасна фізика стала ще й «комп'ютерною» наукою: фізик – експериментатор використовує комп'ютер як невід'ємну частину дослідницької установки, фізик-теоретик працює з ним для моделювання досліджуваних явищ, обоє вони звертаються до комп'ютерних технологій. Тому повноцінне вивчення фізики передбачає включення комп'ютера в навчальний процес [3]. Наведемо приклади використання комп'ютера на уроках фізики.

- 1) під час викладання нового матеріалу комп'ютер дає змогу супроводжувати його динамічними ілюстраціями, комп'ютерними моделями, текстами і відеофрагментами. саме інтерактивність комп'ютерних моделей додає процесу навчання нових можливостей.
- 2) у демонстраційному експерименті комп'ютер використовується або як частина установки, або як пристрій, за допомогою якого можна демонструвати всьому класу такі явища, що вдається спостерігати лише в мікроскоп.
- 3) під час розв'язування задач комп'ютер використовується для представлення текстів задач, перевірки відповідей, розрахунків.
- 4) у випадку проведення лабораторних робіт – для обробки результатів з використанням спеціальних програм або проведення комп'ютерних лабораторних робіт.

Переваги використання комп'ютера на уроках фізики [3]:

1. Новизна роботи з комп'ютером викликає в учнів підвищений інтерес до навчання та посилює їх мотивацію.
2. Колір, мультиплікація, музика, відео та голосовий супровід розширюють можливості подавання інформації.
3. Використання комп'ютера на уроках фізики дозволяє в широких межах диференціювати навчання аж до його індивідуалізації, враховувати історію навчання учня та індивідуальні особливості пам'яті, сприйняття, мислення.
4. Завдяки використанню ПК на уроках фізики учні можуть мати доступ до більших об'ємів раніше недоступної інформації, а також розв'язувати задачі, набагато складніші, ніж ті, які можна було розглядати при використанні інших технічних засобів навчання.

Мультимедійні уроки [4]: Мультимедійні сценарії уроків виконуються у вигляді презентацій з використанням про-

грамі Microsoft Office Power Point. Слайди презентацій, зазвичай, містять ілюстративний матеріал для уроку, фрагменти відеофільмів, анімації. При підготовці презентації заздалегідь продумується структура уроку, послідовність слайдів визначає певний темп і логіку викладення матеріалу, тобто створюється сценарій проведення уроку. На слайдах розміщують короткі тези, дати, імена, терміни, визначення, формули, схеми, які необхідно учням запам'ятати. Найбільш важливий матеріал для підключення асоціативної зорової пам'яті виділяють кольором, шрифтом, обрамленням тощо. Цифровий матеріал, матеріал, що потребує пояснення таблиць і графіків, графічні задачі зручно представляти, використовуючи програму Microsoft Office Excel, про яку йдеться далі. При цьому використовується гіперпосилання на необхідні Excel-файли.

Комп'ютерна презентація – одна із форм сучасного уроку, яка дозволяє зробити навчальний матеріал яскравим і переконливим. Є багато позитивних моментів при використанні такої методики: яскраві образи без надмірних зусиль надовго запам'ятовуються; завдяки рухливості малюнків, схем, таблиць є можливість їх змінювати, доповнювати, корегувати, заповнювати поетапно, частинами, чи повернутись до попереднього моменту, повторити якийсь епізод; мультимедійні засоби дають змогу відтворити фізичні процеси, про які на уроках можна говорити, звертаючись лише до уяви учнів, спираючись на їхнє абстрактне мислення (наприклад: фізичні процеси квантової та атомної фізики, хвильові процеси, електричні явища і т. п.)

Джерелом ілюстративного матеріалу для презентацій можуть служити: CD-диски мультимедійних курсів фізики «Відкрита фізика», «Бібліотека електронних наочностей», «Фізична віртуальна лабораторія», «Фізика 7 кл.» «Фізика 8 кл.», «Фізика 9 кл.» «Фізика 10 кл.» «Фізика 11 кл.»; CD-дис-

ки електронних енциклопедій; матеріали з Інтернет-джерел; матеріали, створені власноруч вчителем чи учнями.

Таким чином, використовуючи комп'ютерні технології на уроках фізики, можна: інтенсифікувати навчально-виховний процес; підвищити зацікавленість учнів; розширити репродуктивний та проблемно-пошуковий процес здобуття знань; візуалізувати процеси, які неможливо безпосередньо спостерігати і зобразити за допомогою таблиць чи статичних моделей; значно підвищити рівень індивідуалізації навчання і як наслідок – глибину засвоєння матеріалу, що звільняє учителя від трудомісткої роботи з поточної та підсумкової перевірки знань учнів.

Список використаних джерел:

1. Використання інформаційних технологій на уроках фізики в основній школі. URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-ikt-na-urokah-fiziki-ta-informatiki-3786.html>.
2. Андреева В.М. Використання персонального комп'ютера на уроках фізики. *Фізика в школах України*. 2008. №17. С. 32.
3. Савгира С.М. Використання комп'ютера під час проведення уроків-досліджень. *Фізика в школах України*. 2010. №11-12. С. 88.
4. Садкіна В.І. Використання ІКТ на уроках фізики. *Основа*, 2010. №18. С. 40.
5. Рябченко Ж.В. Практична педагогіка для вчителя. Харків : Основа, 2009. С. 120.

The article focuses on various aspects of computer use in physics classes. The advantages of physics lessons on the use of computer technologies over traditional ones are described.

Key words: computer technologies, lesson of physics.

Отримано: 16.05.2019

УДК 311.1:004

М. В. Литвинюк, магістрант 2 курсу фізико-математичного факультету

АНАЛІЗ ІНЖЕНЕРНИХ СИСТЕМ ПРОЕКТУВАННЯ 3-D ГРАФІКИ

У статті здійснено аналіз популярних систем автоматизованого проектування інженерної та технічної 3-D графіки. Виявлено ілюстративні та відмінні риси 3-D інструментарію поширених CAD «Компас», «T-Flex», «AUTUCAD» в проектуванні 3-D об'єктів.

Ключові слова: системи автоматизованого проектування, 3-D графіка, інженерна та технічна графіка, основи технічного конструювання.

Проникаючи в усі сфери людської діяльності, комп'ютери не могли залишити осторонь промислове проектування і виробництво. Новим методом організації виробництва виявилось створення комп'ютерних систем, що охоплюють все виробництво, від проектування виробів до виготовлення продукції – систем автоматизованого проектування (САПР).

Залежно від того, які завдання розв'язує комп'ютерна система, вона може бути віднесена до одного із класів: **CAD** (Computer-aided design) – системи, що служать для розробки креслярсько-конструкторської документації; **CAM** (Computer-aided manufacturing) – системи, що служать для розробки програм, що керують технологічними процесами (обробкою деталей на верстатах-автоматах); **CAE** – системи, що вирішують задачі інженерного аналізу, до яких відносяться прочносні та теплові розрахунки, аналіз процесів лиття і т.д.; **PDM** – системи, які служать для організації електронного документообігу на підприємствах. В усіх перерахованих системах в структурі є модуль комп'ютерної графіки, призначення якого – побудова та редагування графічних об'єктів.

Мета статті – теоретичний аналіз методів та засобів 3D проектування на прикладі сучасних CAD/.

Зважаючи на те, що широкого розповсюдження набувають технології тривимірного друку, комп'ютерні графічні системи 3D проектування перетворюються з унікальних, призначених для розв'язання спеціальних задач високопрофесійними фахівцями комп'ютерної галузі, на стандартні, доступні пересічному користувачу.

З розвитком тривимірного моделювання численні користувачі використовують систему **КОМПАС-3D**. 3D-бібліотека деталей системи містить тривимірні параметричні

моделі деталей штампів і стандартні таблиці розмірних параметрів для кожної деталі. У бібліотеці зібрані деталі, які найбільш часто застосовуються при проектуванні штампів холодного листового штампування. Бібліотека налічує близько 250 моделей і 200 таблиць ДСТУ. При роботі з бібліотеками конструктору надані наступні можливості: вибирати розмірні параметри деталей зі стандартних таблиць; створювати нові деталі, вводячи довільні (нестандартні) значення розмірних параметрів; розміщувати деталі в тривимірній збірці і при необхідності коректувати координати їх прив'язки; редагувати значення розмірних параметрів і координати розташування об'єктів в збірці на будь-якому етапі роботи. При вставці деталі в збірку інформація про неї автоматично заноситься в специфікацію. Для всіх деталей передбачена можливість автоматичного створення робочих креслень.

Зупинимось трохи докладніше на інтерфейсі бібліотек. Деталі згруповані за їх функціональним призначенням. Вибір деталі з бази і введення параметрів здійснюється в діалозі властивостей об'єкта. Щоб забезпечити наочність при виборі деталей з групи і при введенні параметрів деталі, в діалозі властивостей передбачено слайдове вікно. Воно містить зображення деталі, на якому показані умовні позначення розмірних параметрів. Для швидкого вибору з бібліотеки груп деталей використовуються компактні інструментальні панелі, які автоматично стають доступними при підключенні бібліотеки до системи КОМПАС-3D.

Перетягування на робочому столі – створення однієї або декількох повноцінних копій будь-якого об'єкта зборки зі збереженням всіх його властивостей, при цьому дані копії абсолютно незалежні від оригіналу. Ця функція дозволяє значно прискорити процес додавання в збірку об'єк-

тів, що відрізняються одним або декількома розмірними параметрами, наприклад плит пакетів в штампах і прес-формах. Тепер немає необхідності кожного разу вибирати в бібліотеці потрібний об'єкт і задавати його розмірні параметри – досить просто викликати діалог властивостей об'єкта-аналога, натиснути кнопку «Копіювати» і встановити об'єкт-копію на збірці. Після установки копії на збірку відкривається діалог властивостей, в якому при необхідності можна змінити параметри нового об'єкта.

Вибір кольору об'єкта – задання будь-якого кольору для будь-якого об'єкта, що істотно спрощує візуальне сприйняття (особливо великих і складних збірок). Вибір кольору здійснюється на вкладці «Колір» діалогу властивостей об'єкта. Вказати колір можна як при вставці об'єкта в збірку, так і при редагуванні його властивостей. Широка функціональна можливість бібліотек у поєднанні з можливостями системи КОМПАС-3D і різноманітність стандартних і типових деталей в базах бібліотек істотно скорочують витрати часу конструктора на проектування штамів і прес-форм, забезпечують високу якість документації.

T-FLEX CAD – система параметричного проектування, об'єднує в собі 3D- і 2D-функціонал, володіє вичерпним інструментарієм для створення параметричних і непараметричних креслень деталей і зборок, а також для оформлення конструкторської документації. При цьому вона забезпечує повну підтримку як ЕСКД, так і зарубіжних стандартів.

T-FLEX CAD заснована на відомому, перевіреному практикою, геометричному ядрі Parasolid®, і володіє повним набором інструментів, необхідних для створення 3D-моделей будь-якої складності. Передові засоби параметричного 3D-моделювання дозволяють конструкторам швидко створювати основну форму деталі і легко допрацьовувати її.

Система дає можливість застосування в одній моделі твердотілого і поверхневого моделювання, при цьому для створення тіл і поверхонь використовуються одні й ті ж інструменти T-FLEX CAD.

T-FLEX CAD 3D дозволяє легко працювати з складальними 3D-моделями, що складаються з тисяч деталей. Проектування складання може вестися в будь-якій послідовності – спочатку проектується окремі деталі, а потім вони об'єднуються в збірку, або спочатку створюється збірка, а потім ділиться на деталі. Можливе використання цих двох способів одночасно.

3D-збірка в T-FLEX CAD є параметричної: це означає, що при зміні розміру або положення будь-якої деталі, інші деталі автоматично коригуються (в Відповідно до цих змін автоматично будуть змінені креслення і специфікації).

При створенні складальних моделей доступний весь арсенал засобів моделювання. У будь-який момент деталь може бути вивантажено в окремі файл і використовуватися для отримання креслень або вставки в інші збірки.

T-FLEX CAD надає широкий спектр команд для проведення геометричного аналізу 3D-моделей. Користувач може провести оцінку коректності моделі, впернитись у відсутності перетинів тіл, виміряти характеристики тіл, кривизну поверхонь і кривих, дати оцінку гладкості моделі, переконатися в різнімаємості форми.

Стандартна поставка T-FLEX CAD включає в себе безкоштовні модулі для проведення інженерного аналізу і оптимізації конструкції. Вбудований модуль аналізу пропонує набір інструментів для перевірки створюваних моделей безпосередньо в T-FLEX CAD. Він дозволяє проектувальнику швидко визначити розташування концентраторів напружень, ступінь деформації, оцінити елементи конструкції з надмірною матеріалом. Модуль аналізу динаміки дозволяє виробляти дослідження динамічної поведінки різних просторових механічних систем. Дані для аналізу автоматично беруться безпосередньо від створеної в системі T-FLEX CAD геометричної моделі.

Механізм оптимізації T-FLEX CAD дозволяє знаходити оптимальні параметри 2D-креслення або 3D-моделі відповідно до умов, що накладаються на модель, в тому числі і з урахуванням кінцево-елементних завдань. Для проектування трубо-, нафто-, газопроводів, вентиляцій та інших подібних споруд, в T-FLEX CAD існує спеціалізований механізм: користувач може створити власну бібліотеку

елементів трубопроводу, вибрати траєкторію, і T-FLEX CAD автоматично сформує з них мережа комунікацій.

Заснований на технології NVidia Optix, вбудований в T-FLEX CAD механізм генерації фотореалістичних зображень дозволяє дізнатися, як буде виглядати ваше виріб ще до його випуску. T-FLEX CAD відмінно підходить для створення якісних високоточних моделей для їх подальшого 3D друку. Розвинені засоби 3D моделювання і експорт в найпоширеніші сіткові формати дозволяють втілити в життя найцікавіші ідеї.

AutoCAD – це сучасна, відкрита для розвитку система прикладних комп'ютерних програм, яка здатна автоматизувати найрізноманітніші графічні роботи. Назва системи утворюється скороченням від «Automated Computer Aided Design», що означає при перекладі з англійської мови «Автоматизоване комп'ютерне проектування». Вперше систем AutoCAD була представлена фірмою Autodesk у 1982 році як програма САПР для персональних комп'ютерів. З того часу вона перетворилася у світового лідера серед усіх систем автоматизованого проектування, а деякі її функції стали промисловими стандартами. Мільйони професійних проектувальників у більш ніж 160 країнах світу користуються системою AutoCAD.

Пакет AutoCAD дозволяє швидко і точно побудувати креслення, надає зручні і потужні засоби редагування вже готового креслення. Графічна система AutoCAD практично не має ніяких обмежень. З її допомогою можна створювати текстову документацію, машинобудівні креслення, графічну документацію для випуску радіоелектронної апаратури, архітектурно-будівельні креслення, креслення для суднобудівної та авіаційної промисловості, картографічну документацію, технічні та художні ілюстрації. Система дозволяє виконувати креслення у кольорі, будувати аксонометричні і тримірні зображення, створювати бібліотеки та архіви, якими можна користуватися при розробці нових документів та інше.

Тривимірні моделі створюються за допомогою інструментів для створення об'ємних тіл і поверхонь. У вашому розпорядженні більше 300 матеріалів, засоби фотометричного освітлення і управління зображенням. Використовуючи мишу можна виконати обхід і обліт моделі. Для повороту і задання орієнтації об'єктів і поверхонь призначений видовий куб (Autodesk® ViewCube®), а для панорамування, центрування і масштабування зображення – штурвал (Autodesk® SteeringWheels®).

Виразності презентаційним матеріалами проекту, надають ескізи виконані від руки. Інструмент Autodesk® Impression дозволяє створювати вражаючу презентаційну графіку з файлів DWG і DWF. Фізичні макети проектів створюються шляхом виведення на 3D принтер.

Технологія ShowMotion® забезпечує навігацію по проекту за допомогою засобів анімації камери. Панель управління ShowMotion відображає значки категорій посвідок, а також збережені види в кресленні.

Таким чином, сучасні системи автоматизованого проектування дають можливість володіють високоефективним інструментарієм для створення трьохвимірних графічних моделей і виконання проектно-технічної документації, спільним для яких є використання бібліотек готових деталей та матеріалів, фотореалізм при проектуванні моделей, доступність форматів збереження даних тощо.

Список використаних джерел:

1. Третьяк Т.М., Фарафонов А.А. Пространственное моделирование и проектирование в программной среде КОМПАС 3D LT. М. : Солон-Пресс, 2004. 230 с.
2. Большаков В.П. Построение 3-D моделей сборок в системе автоматизированного проектирования T-FLEX : учеб. пособие. СПб. : Изд-во СПбГЭТИ «ДЭТИ», 2005. 300 с.
3. Герасимов А.А. Самоучитель AUTOCAD V9. Трехмерное проектирование. СПб. : БХВ-Петербург, 2008. 400 с.

In the article the analysis of popular computer-aided of engineer designs is carried out and technical 3-D of graphic arts. General and excellent lines are educed 3-D of tool of widespread CAD «Compass», «T-Flex», «AUTUCAD» in planning 3-D of objects.

Key words: computer-aided designs, 3-D of chart, engineering and technical graphic arts, bases of the technical constructing.

Отримано: 16.05.2019

НЕСТАНДАРТНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ФІЗИКИ

У статті проведено аналіз ефективності використання нетрадиційних (нестандартних) методів навчання на уроках фізики.

Ключові слова: нетрадиційний урок фізики, урок-аукціон, урок-вистава, урок-змагання, конкурс «Знайди помилку», кросворд, ребус.

Актуальність даної теми полягає в тому, що якість навчання залежить від того наскільки цей процес є творчим. За таких умов навчання повинно містити незвичні форми, що сприятиме розвитку пізнавальної самостійності учнів, а також легкості творчо мислити, ініціативності.

Метою роботи є аналіз нестандартних методів навчання в школі, та зокрема, використання ігор на уроках фізики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гра, привертала до себе увагу філософів та дослідників різних епох (Платон, Аристотель, Гегель, Шиллер, Спенсер). Дослідженням ефективності використання ігор під час вивчення шкільного курсу фізики займалися багато науковців, зокрема Г.В. Войтків [2], С.В. Коршак [5], О.В. Піщенко [3], В.Д. Шарко [6].

Виклад основного матеріалу. Для кращої ефективності вивчення фізики, потрібно використовувати нестандартні форми навчання. Більшу частину учнів мало цікавлять фізикою. Тому на першому місці стоїть питання про пошук нових методів розвитку, формування і підвищення пізнавальних інтересів учнів. Учні полюблять предмет, лише тоді, коли їм буде цікаво. На практиці необхідно застосовувати ігрові форми навчання, де може бути поставлена загадка, яку потрібно відгадати, чи перешкода, яку потрібно подолати. Саме тому всіх захоплює гра.

На уроках фізики слід поєднувати традиційні уроки з нестандартними уроками. Нетрадиційні (нестандартні) уроки – це імпровізовані, але добре продумані заняття, які мають своєрідну (нетрадиційну) структуру, головною метою яких є пробудження й утримання інтересу школярів до навчальної праці [4-8]. Нетрадиційні за формою уроки викликають інтерес учнів, активізують їхню діяльність, розвивають нові вміння і навички, виховують бажання активно співпрацювати, створюють позитивний морально-психологічний клімат в класі. Учнім подобаються нестандартні заняття, бо вони активно залучаються до завдань, непомітно і без важкості здобувають знання, на кожному етапі присутня заохоченість. В грі, учні не бояться зробити чи сказати щось «не так».

Отже, одним з ефективних шляхів вивчення фізики є ігри. Видатний педагог В.О. Сухомлинський писав: «Гра – це шлях дитини до пізнання світу, в якому вона живе, це іскра, яка запалює вогник допитливості».

Різні ігри можна використовувати на різних етапах навчання [1]: під час вивчення нового матеріалу можна використовувати ділові ігри; для осмислення теоретичних знань – ділові ігри та уроки-КВК; для закріплення здобутих знань – ігри-змагання; для узагальнення знань можна використати ділові ігри і змагання; тематичний контроль краще здійснювати традиційним шляхом.

До нетрадиційних форм уроків відносять [3]:

- «урок-аукціон», для того, щоб «купити» запропоновану річ, необхідно знайти зв'язок між нею і фізикою. вчитель чи ведучий підкреслює, що учні (бажаючі) за чергою дають відповідь: називають фізичну властивість, особливості тіла, явища, які використовуються при його створенні, а ведучий після кожної відповіді буде рахувати до трьох. якщо ніякого зв'язку предмета з фізикою не було знайдено, то приз залишається у ведучого.
- «урок-вистава», де кожен із учнів, одержавши свою роль, має підготувати свій виступ. учень представляється хто він і своє відкриття у фізиці;
- «урок-змагання», клас розподіляється на рівні групи, для кожної з них обирається капітан. урок складається із декількох конкурсів. учнів слід попередити, що в ході змагання буде враховуватись активність кожного учня в команді. на уроках з фізики можна проводити такі конкурси: «чи знаєте ви формули?», «конкурс найкміт-

ливіших», «змагання на рішення кросвордів», «чи розумієш ти графіки?» та інші;

- конкурс «знайди помилку» передбачає використання слайдів з неточностями, відеофрагменти з навмисне допущеними помилками. учням слід на аркушах, відмічати помилки та розбіжності. переможе той учень, що знайде більше помилок;
- кросворди, ребуси.

Для якісного проведення уроку фізики з використанням дидактичної гри, вчителю необхідно продумати наступні питання [5]:

1. Які здобуті вміння та навички в області фізики учні використовують у грі?
2. Які навчальні, виховні та розвиваючі цілі ставляться при проведенні гри?
3. Які дидактичні матеріали та наочності знадобляться у ході гри?
4. Як з найменшою втратою часу познайомити учнів з правилами?
5. Як задіяти усіх учнів класу?
6. Як організувати спостереження за учнями, щоб виявити їх активність?
7. Який висновок слід повідомити учням наприкінці гри?

Використання гри у навчальному процесі вимагає дотримання деяких основних правил [6]:

1. Гра повинна розпочинатись з легкого до більш важливих речей, від відомого до невідомого.
2. Гра повинна скінчитись раніше ніж набридне учням.
3. Гра повинна постійно бути під наглядом вчителя.

Висновки. Звертаючись до ігрових форм навчання на уроках фізики, можна ефективно організувати роботу, взаємодію учителя і учня, продуктивну форму спілкування. Цим формам притаманні елементи змагання, вони викликають справжній інтерес учнів. Зацікавившись грою, учні легко здобувають знання, без надмірних зусиль. Навіть пасивні учні зосереджено працюють. Необхідно використовувати всі можливості для того, щоб учні вчилися з інтересом, щоб відчували смак фізики, її можливості в удосконаленні розумових здібностей, подоланні труднощів.

Для успішної організації і проведення дидактичних ігор на заняттях з фізики вчитель повинен підвищувати свій науково-методичний рівень. А також не слід використовувати нетрадиційні методи кожного уроку, це зменшить активність та зацікавленість учнів.

Список використаних джерел:

1. Вергун І.В., Скіменкова О.В., Трифонова О.М. Активне навчання як засіб реформування фізичної освіти. *Сучасні тенденції навчання фізики у загальноосвітній та вищій школі* : [зб. матер. II Міжнародн. наук.-практ. Інтернет-конф. присвяченої 120-річчю від дня народження І.С.Тамма, 15-16 жовтня 2015 р., м. Кіровоград]. Кіровоград, 2015. С. 13-14.
2. Войтків Г.В. Використання ігрові моделі навчання на уроках фізики. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 98. С. 19-21.
3. Піщенко О.В. Дидактичні ігри як засіб активізації навчання фізики в основній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. К., 2009. 20 с.
4. Подласий І.П. Педагогіка. М. : Просвещение, 2006. 324 с.
5. Шукуров Т.А., Коршак Е.В. Творческие игры на уроках и во внеклассной работе на первой ступени обучения физике в средней школе: Теорет. основы : учебное пособие для учителей. Куляб : Мин. нар. обр. Тадж. ССР ХЗИУУ, 1989. 64 с.
6. Шарко В.Д. Методологічні засади сучасного уроку : посібник для вчителів і студентів. Херсон : Вид-во ХНЕУ, 2009. 111 с.

7. Атаманчук П.С., Ляшенко О.І., Мендерецький В.В., Ніколаєв О.М. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 292 с.
8. Атаманчук П.С., Ляшенко О.І., Мендерецький В.В., Ніколаєв О.М. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янець-Подільський : Кам'я-

нець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 412 с.

The article analyzes the effectiveness of using non-traditional (non-standard) teaching methods in physics classes.

Key words: unconventional lesson of physics, lesson-auction, lesson-performance, lesson-competition, competition «Find the mistake», crossword, rebus.

Отримано: 16.05.2019

УДК 004.921:004.928

В. В. Павлюк, магістрантка 2 курсу фізико-математичного факультету

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ 3D ГРАФІКИ ТА АНІМАЦІЇ

У статті розглядається програмне забезпечення комп'ютерної графіки.

Ключові слова: графіка, графічний редактор, растрова графіка, векторна графіка, анімація.

Програмне забезпечення (ПЗ) для комп'ютерної графіки [1] дуже різноманітне – від простіших програм до професійних графічних редакторів, які різняться сферою застосування, мовами програмування, різними режимами роботи (пакетний, діалоговий) тощо. До програмного та технічного забезпечення графічної системи висуваються досить високі вимоги. Щоб побачити проблеми, які виникають при створенні графічних зображень, що працюють у реальному часі, розглянемо задачу обертання об'єкта зображення, що складається з 1000 ліній зі швидкістю 15 об/с. Об'єкт з 1000 ліній подається матрицею 1000×4 однорідних координат крайніх точок відрізків. Обертання об'єкта задається шляхом множення цієї матриці на матрицю обертання розміром 4×4. Для проведення такого матричного множення потрібно 16 тис. операцій множення, 12 тис. операцій додавання і 1 тис. операцій ділення дійсних чисел. Звичайний універсальний комп'ютер таке множення матриць може виконати за 0,1 с. Оскільки для того, щоб картинка на екрані була рухомою, потрібно перерисувати її не менше ніж 30 разів за секунду. Отже, потрібно використовувати або більш потужний комп'ютер, або більш детальне програмування множення матриць для зменшення часу виконання програми. Для створення прикладного графічного ПЗ застосовують такі класи інструментальних засобів:

- стандартні графічні пакети (графічні редактори, системи автоматизованого проектування);
- стандартні програмні системи, що не спеціалізуються на графіці, але підтримують певний набір графічних функцій (наприклад, офісні пакети);
- мови програмування високого/низького рівня;
- синтаксичні графічні розширення універсальних мов;
- спеціалізовані графічні мови;
- графічні засоби операційних систем;
- бібліотеки графічних функцій.

Жоден із вказаних класів інструментальних засобів не є універсальним, а зорієнтований на свої класи задач і відповідних користувачів. Системи, що належать до перших двох класів, пришвидшують процес створення графічного ПЗ. Вони зорієнтовані на користувача, що не має професійної підготовки з програмування.

Графічні редактори – це прикладні програми, призначені для створення й обробки графічних зображень на комп'ютері в діалоговому режимі. Професійний графічний діалог передбачає, крім введення даних, вибір ліній, графічних елементів, інструментів із таблиць меню із зображеннями типових елементів. Вказати на пункт меню – означає вибрати відповідну команду, яка виконає програму побудови зображення елемента конструкції.

Усі програми обробки графіки можна розділити на дві групи: растрові та векторні. Деякі графічні редактори для роботи з растровою графікою орієнтовані безпосередньо на процес створення зображень (наприклад, Paint). У них акцент зроблений на застосуванні зручних інструментів для створення зображень. Інший клас растрових редакторів спрямований на професійну обробку готових растрових ри-

сунків із метою поліпшення їхньої якості. До таких програм належить, зокрема, найдовершеніший і популярний редактор *Adobe Photoshop* [3]. Цей пакет програм має потужні можливості для обробки готових зображень і їх модифікацій. Цьому сприяє величезний набір різноманітних фільтрів та ефектів. Пакет володіє засобами відновлення пошкоджених зображень, ретушування фотографій тощо. Компанія Adobe поновлює графічний редактор Photoshop приблизно раз в два роки. Одна з останніх версій Photoshop CC 2017 містить всі можливості стандартної версії графічного редактора і, крім цього, додаткові інструменти. В CC 2017 можна працювати не тільки з 2D-графікою, а й із тривимірними моделями (3D), накладати текстури, створювати анімацію, відкривати відео-файли, працювати як у відеоредакторі тощо.

Corel PhotoPaint – не менш відомий графічний редактор для обробки растрової графіки, який конкурує з Adobe Photoshop. Ця програма також має різноманітні інструменти для роботи з графікою, різниця лише в інтерфейсі та швидкості виконання графічних операцій.

Photostyler – ще один приклад редактора для роботи з растровою графікою. Ці програми використовують практично всі художники і фотографи для досягнення різних художніх ефектів. Вихідний матеріал для обробки в цих редакторах може бути отриманий різними шляхами: скануванням кольорової ілюстрації, введенням зображення з цифрової відео – або фотокамери. Крім того, звичайний фотоапарат теж можна використовувати для одержання електронних зображень, придатних для обробки в графічному редакторі, оскільки на пунктах проявлення фотоплівки введена нова послуга – запис фотознімків на компакт-диски. Особливим класом програм для роботи з растровими зображеннями є програми-каталізатори. Вони дозволяють проглядати графічні файли різних форматів, створювати на диску зручні альбоми. Зручною програмою цього класу є програма *ACDSee32*. У тих випадках, коли основними вимогами до зображень є висока точність і чіткість форми або коли необхідно створювати штрихові рисунки застосовують редактори, призначені для роботи з векторною графікою. Для роботи з векторною графікою використовуються програми *Adobe Illustrator*, *CorelDraw*, *Macromedia FreeHand* та ін. *Adobe Illustrator* призначений для підготовки документів, що містять векторні та растрові зображення, тобто логотипів, плакатів, буклетів, брошур, Web-зображень тощо. *CorelDraw* – лідер серед професійних векторних графічних редакторів. Цей багатифункціональний редактор призначений для обробки і створення векторної та растрової графіки, для підготовки файлів для графобудівників. Він є головною програмою для дизайнерів, зайнятих у сфері поліграфії та реклами. Одним із найпопулярніших і зручних пакетів у галузі комп'ютерної анімації та 3D-графіки є професійний векторний пакет *3DStudio MAX*. Він призначений для моделювання як окремих реалістичних зображень так і високоякісних 3D-анімаційних сцен. Досить задати лише геометрію сцени, тип матеріалу, джерела світла, розміщення камери, а пакет сам побудує зображення сцени. Програма володіє широкими можливостями моделювання освітленості, поступового перетво-

рення форм об'єктів NURBS-моделювання, застосування різноманітних фільтрів, алгоритмами розрахунку тіні, динамічних властивостей рухомих об'єктів, спецефектів тощо. Більша частина сучасної TV-реклами створюється саме засобами 3DStudio.

Macromedia Flash – відомий у світі векторний редактор для анімації графіки. Основною сферою його застосування є графіка для Інтернет і комп'ютерні ігри.

Maya – система тривимірного моделювання (аналогічна 3DStudio MAX) має поліпшену фрактальну графіку, яка дозволяє більш ефективно моделювати складні поверхні.

Брысе 3D – одна з перших програм для моделювання ландшафту (рельєфу, води, рослин). Для автоматизації проектно-конструкторських робіт призначена векторна програма **AutoCAD** [2]. Цей програмний комплекс розроблений фірмою Autodesk на сучасному рівні розвитку машинної графіки. AutoCAD є основою для реалізації високоєфективних технологій у проектуванні і потужним засобом моделювання склад-

них каркасних полігональних і об'ємних конструкцій. Ця програма реалізує багато функцій інженерної графіки, автоматизує розв'язування задач, які виникають в процесі проектування і є світовим лідером тривимірної векторної графіки.

Список використаних джерел:

1. Блінова Т.О., Порев В.М. Комп'ютерна графіка. К. : Юніор, 2004. 456 с.
2. Романычева Э.Т. Трехмерное моделирование в autocad. М. : Радио и связь, 2003. 384 с.
3. Панкратова Т.В. Photoshop cs : учебный курс. СПб. : Питер, 2004. 586 с.

The article deals with computer graphics software.

Key words: graphics, graphic editor, raster graphics, vector graphics, animation.

Отримано: 16.05.2019

УДК 004.622

В. М. Палюх, магістрант 2 курсу фізико-математичного факультету

**ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ЕЛЕКТРОННОГО ПІДРУЧНИКА
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ВІЗУАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПРОГРАМУВАННЯ SCRATCH**

Метою статті є аналіз принципів розробки електронних підручників, визначення переваг та недоліків електронних підручників, розробка складових для підручників для вивчення візуального середовища програмування Scratch.

Ключові слова: дистанційне навчання, електронний підручник, Scratch.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне дистанційне навчання будується на використанні наступних загальних елементів:

- середовище обміну інформацією (пошта, телебачення, радіо, інформаційні комунікаційні мережі);
- засоби, які залежать від технічного середовища обміну інформацією.

У теперішньому часі перспективним є інтерактивна взаємодія з тими, хто навчається за допомогою інформаційних комунікаційних мереж, з яких масово використовуються середовище Інтернет-користувачів [1; 2].

Сучасний електронний підручник – це цілісна дидактична система, заснована на використанні комп'ютерних технологій та засобів мережі Інтернет, що ставить за мету забезпечити навчання за індивідуальними і оптимальним навчальними програмами з управлінням процесом навчання [3].

Електронний підручник дозволяє вирішувати такі основні завдання [4]:

- отримувати відомості про навчальну програму з тематичного плану навчальної дисципліни, послідовності занять і логіки вивчення тем;
- індивідуально переглядати, вивчати чи повторювати навчальний, методичний та інформаційно-довідковий матеріал;
- наочно представляти на екрані комп'ютера весь дидактичний матеріал та наочні посібники (схеми, малюнки, таблиці, графіки, текст і т.д.);
- здійснювати самоконтроль засвоєння змісту навчальних тем;
- отримувати інформацію з рекомендованої навчальної, наукової та методичної літератури;
- отримувати методичні рекомендації з проведення тих чи інших форм навчальних занять;
- дізнаватися відомості про деякі технології, які застосовуються в інформаційній діяльності та інші відомості.

Переваги та недоліки електронних підручників представимо у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Переваги та недоліки електронних підручників

№	Переваги	Недоліки
1	Підвищення продуктивності праці викладача.	Необхідність володіння певною інформаційною культурою як учнями, так і викладачами.

Продовження таблиці 1

2	Індивідуальний темп навчання. Це не тільки «індивідуалізація» за часом, так як навчання при класно-урочній системі підпорядковане жорстким часовим рамкам, але і варіантність розгортання навчального матеріалу, врахування типу пам'яті, темпераменту і мислення учня.	При використанні мережевих освітніх технологій необхідна наявність локальної мережі або доступу до мережі Інтернет.
3	Суттєве підвищення ефективності навчання за рахунок використання інформаційних технологій.	Відсутність у більшості випадків концепції, яка лежить в основі видання електронного підручника чи іншого посібника.
4	Здійснення широкого контролю навчальної діяльності, у тому числі і самостійної роботи учнів.	Мультимедійні засоби, що використовуються у великій кількості при створенні електронних підручників, часто є надлишковими.
5	Залучення до використання сучасних інформаційних технологій як для навчання, так і викладання.	
6	Використання мультимедійних можливостей, що дозволяє зробити вміст більш наочним, зрозумілим.	
7	Можливість швидко і ефективно тестувати, перевіряти знання учнів (студентів).	
8	Використання гіпертекстових посилань, що дозволяє миттєво відшукати потрібне поняття, в лічені частки секунди «перегорнути» багато сторінок досліджуваного тексту.	

Як видно з таблиці 1, велика кількість недоліків електронних підручників не зменшує їх переваг [1-4].

Крім того, електронний підручник сприйнятливий до нової інформації, оперативно можна вводити нововведення.

При створенні електронних підручників для вивчення візуального середовища програмування Scratch також повинні бути враховані вимоги, що застосовуються при розробці окремих видів занять:

1. Електронні видання, що застосовуються для теоретичних занять, надають педагогу засоби (відео, зображення, анімація, звук), за допомогою яких можна знайомити учнів з середовищем програмування Scratch.

- Електронні видання, що розробляються для практичних занять, повинні містити матеріал, що дає можливість для самостійної роботи учнів. Також повинні надавати учню відомості про тему, мету і порядок проведення заняття, контролювати знання кожного учня, видавати інформацію про правильність відповідей; надавати необхідний теоретичний матеріал або методику рішення завдань; оцінювати знання учнів, здійснювати зворотний зв'язок у режимі педагог – електронне видання – учень.
- Зміст і структура електронних видань, що застосовуються у ході самостійної роботи учнів, повинні відповідати навчальній програмі дисципліни, що вивчається з одночасною орієнтацією на поглиблене вивчення теорії. Такі електронні видання повинні мати більш детальну систему контекстно-залежних довідок, коментарів, підказок.

Першим етапом створення комп'ютерного продукту є розробка загального сценарію. При цьому необхідна участь провідних фахівців проекту: автора-предметника, методиста, програміста і бажано комп'ютерного дизайнера.

На другому етапі деталізуються структура і формується зміст розділів продукту, виробляються основні ідеї за методами подання предметної області в інтерактивному мультимедіа-середовищі, описуються функціональні можливості продукту і дії користувача, деталізуються структура інтерфейсу, створюються необхідні мультимедійні компоненти і моделюючі програми, починається робота над вихідною документацією – інструкцією користувача та методичними вказівками щодо застосування продукту в навчальному процесі.

Третій етап – безпосередня реалізація продукту.

Четвертий етап – підготовка до публікації (тиражування на локальних носіях або інсталяція на мережевий сервер). Перш за все здійснюються досить складне і тривале тестування і налагодження, а також редагування текстової інформації.

У результаті дослідної експлуатації усуваються всі технічні, програмні та змістовні дефекти, спотворення аудіовізуальних компонентів та ін.

На цьому ж етапі оформляється супровідна документація – інструкція користувача і методичні вказівки щодо застосування. Одночасно для тиражованих електронних видань готується поліграфічне оформлення.

П'ятий етап – це етап супроводу комп'ютерного продукту навчального призначення. В основі супроводу лежить зворотний зв'язок з користувачами. У результаті накопичення інформації, отриманої від користувачів, змін до предметної та методичної областей створюються передумови до видання нової версії.

Перераховані етапи робіт часто проводяться паралельно і впливають один на одного, що призводить до динамічної зміни початкового сценарію.

Впровадження електронного посібника має відбуватися поетапно, з дотриманням певних методичних умов та передбачає творче застосування різноманітних форм і методів. Крім того, цей засіб може бути лише доповненням до інших засобів навчання, а вчитель має залишатися центральною фігурою в організації навчально-виховного процесу як на уроці, так і в позакласній, зокрема самостійній, роботі учнів.

Список використаних джерел:

- Ибрагимов И.М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения. М. : Академия, 2005. 224 с.
- Теория и практика дистанционного обучения / под ред. Е.С. Полат. М. : Академия, 2004. 190 с.
- Дебра Т.О. Інформаційні технології і засоби навчання, 2010. №5 (19). URL: <http://www.ime.edu.ua.net/em.html>.
- Вуль В.А. Электронные издания : ученик. М. ; СПб. : Изд-во «Петербургский институт печати», 2001. 308 с.

The purpose of the article is to analyze the principles of developing electronic textbooks, to identify the advantages and disadvantages of electronic textbooks, and to develop components for textbooks for studying Scratch's visual programming environment.

Key words: distance learning, electronic textbook, Scratch.

Отримано: 16.05.2019

УДК 373.5.016:53

Ю. С. Петльована, магістрантка 2 курсу фізико-математичного факультету

МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ В ШКОЛІ

У статті розглянуто проблему формування мотивації навчальної діяльності учнів на уроках фізики за сучасних умов; роль професіоналізму педагогічних працівників у формуванні мотивації навчальної діяльності, розвитку особистості та творчого потенціалу учня; методи формування в учнів мотивів і пізнавальних інтересів.

Ключові слова: мотив, мотиваційний аспект, навчально-пізнавальна діяльність, урок фізики.

Вивчення фізики, як і будь-чого іншого, потребує мотивації. Тобто учень (та й вчитель) повинні розуміти, відчувати, навіщо вони роблять те, що роблять, а саме вивчають та викладають фізику. Мотивація учіння відіграє важливу роль у становленні особистості, адже без неї неможлива ефективна навчальна діяльність та розвиток здатності і потреби до самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти.

На сучасному рівні психологічної науки педагог не має права констатувати те, що учень не хоче вчитися, необхідно з'ясувати причину небажання учня вчитися, які аспекти мотиваційної сфери у нього не сформовані і які психолого-педагогічні засоби впливу педагог повинен використовувати, щоб сформувати в учня мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності.

Формування мотивації навчання неможливо здійснити без урахування вікових особливостей учнів й їх індивідуальних психологічних характеристик. Це означає, що педагог повинен організувати навчально-виховний процес таким чином, щоб вирішувалися завдання розвитку мотиваційної сфери на певному віковому етапі та підготовки учнів до наступного етапу розвитку особистості. У зв'язку з розкриттям резервів вікового розвитку мотивації здійснюється особистісно-орієнтований підхід до навчання.

Значний внесок у вивчення проблеми мотивації учіння школярів зробили вітчизняні вчені, як С. Канюк, Т. Марютіна, С. Москвичов, Л. Божович, С. Ільїн.

Складність дослідження мотивації зумовлена тим, що учень спонукається до учіння комплексом мотивів, які не

лише збагачуються взаємно, але й протистоять один одному. Мотивація формується, змінюється і перебудовується в процесі діяльності. Тому перед педагогами сучасної школи стоїть досить важливе завдання знайти нові шляхи формування позитивної мотивації школярів до здійснення навчальної діяльності.

Метою дослідження є проаналізувати способи формування мотивації навчання з урахуванням вікових особливостей учнів та їх індивідуальних психологічних характеристик у процесі вивчення фізики.

Фізика є фундаментальною наукою, яка вивчає загальні закономірності перебігу природних явищ, закладає основи світорозуміння на різних рівнях пізнання природи й надає загальне обґрунтування природничо-наукової картини світу. Фізика є ключем до пізнання навколишнього світу. Знання з фізики лише тоді закріплюються у свідомості учня, коли він неодноразово застосовує їх у практичній діяльності, під час розв'язування задач.

А. Ейнштейн писав: «... якщо учитель поширює навколо себе подих нудьги, то в такому оточенні все зачахне; зуміє навчити той, хто навчає цікаво» [1, с.153]. Саме тому, при викладанні фізики, потрібно використовувати різні форми та методи, щоб урізноманітнити уроки; мотиви для того, щоб запалити в учнів бажання до навчання і прагнення застосовувати набуті знання на практиці. В структуру інформаційної навчально-пізнавальної діяльності під час вивчення фізики покладено різноманітні компоненти, але основним підґрунтям для будь-якої навчальної діяльності слугує мотив.

У перекладі з латинської мови «мотив» означає присутність спонукальної причини або привід до дій. Разом з тим мотив навчання визначає внутрішню спонукальну силу, яка забезпечує рух особистості до поетапної пізнавальної діяльності, при якій активізується розумова активність [2].

Вибір засобів для мотивації до навчання в основній школі невеликий. В цьому віці учні не замислюються серйозно про «далеке майбутнє» після закінчення школи. Практично єдиний дієвий засіб мотивації навчання в цьому віці – пробудження інтересу до предмету, що вивчається.

Загальною закономірністю людської психіки є невимущена увага до всього нового, раніше небаченого, невідомого, яскравого, ефектного. Фізика – навчальний предмет, що наділений можливістю залучення уваги учнів майже на кожному уроці демонстрацією нового, невідомого їм природного явища, фізичного ефекту. Треба використовувати цю перевагу на кожному уроці.

Пізнання світу і розвиток здібностей людини відбувається тільки в процесі його індивідуальної самостійної і активної пізнавальної діяльності. Тому всі досліди з спостереження фізичних явищ, експерименти з вивчення фізичних властивостей тіл, перевірки гіпотез, які є доступними і безпечними для самостійного виконання школярами, треба намагатися, щоб вони виконували власними руками [2].

Використання діяльнісного підходу до процесу навчання при поверховому погляді може здатися простою справою. Замість довгих пояснень учитель пропонує прочитати самостійно наступний параграф підручника, самостійно виконати описані в ньому досліди, самостійно відповісти на контрольні питання чи виконати завдання тесту для самоперевірки результатів навчання. Формально – це діяльнісний підхід до процесу навчання. Але індивідуальна самостійна пізнавальна діяльність учнів може бути активною і ефективною лише за умови достатньо високого рівня їх внутрішньої мотивації до цієї діяльності [4].

Мотивація навчальної діяльності учнів – це окремий етап уроку, проте її треба здійснювати на кожному з етапів різними способами – залежно від дидактичної мети й типу уроку. Основними способами формування мотивації під час навчання є: повідомлення учням теоретичної значущості навчального матеріалу; практичне спрямування знань та можливість їх застосування у повсякденному житті; створення проблемних ситуацій; створення ситуації успіху; постановка близьких і далеких перспектив у навчанні.

До важливих засобів формування в учнів мотивів і пізнавальних інтересів належать: чітка організація процесу навчання; авторитет учителя; стиль спілкування; самостійна пізнавальна діяльність учнів. без усвідомлення учителями фізики цих елементів практично неможливо забезпечити мотивацію навчання учнів [3].

Мотиваційний аспект – вагомий чинник активізації учнів до навчання, сприймання і опанування новою інформацією. Особливо вагомого значення він набуває при вивченні навчального матеріалу з атомної та ядерної фізики, елементарних частинок, який має низький рівень наочного відображення. Завдання учителя полягає в тому, щоб психологічно «переконати» учнів у необхідності вивчення теоретичних основ, практично спрямувати розповідь, повідомлення на базі наведених прикладів, що охоплюють оточуюче серед-

овище. Від фактичного навчального матеріалу варто зміст повідомлень перенести до явищ і процесів як глобального, так і мікро масштабу, пов'язаних з макро- та мікросвітом [5].

Будь-яка навчальна діяльність учнів неможлива без їх пізнавальної активності та позитивної внутрішньої мотивації, яка базується на особистісному інтересі. Щоб кожен школяр зміг досягти міцного засвоєння понять та законів, він повинен самостійно провести аналіз матеріалу, виокремити суттєві ознаки від несуттєвих. Лише така активна самостійна робота учня забезпечить високий рівень засвоєння знань, їх гнучкість та ширину застосування.

Одним з ефективних шляхів виховання в школярів інтересу до вивчення фізики є ігри. Гра притаманна самій природі дитини. У процесі гри чудовий світ дитинства поєднується з прекрасним світом науки, в якій вступають учні. Граючись, учень «занурюється» в ситуації, які відображають епізоди реального життя. В іграх різні знання і відомості учень отримує вільно. Тому часто те, що на уроці здається складним, під час гри легко засвоюється. По суті – це тренажер, на якому виробляються вміння і навички, розкривається творчий потенціал учня, створюються умови для активного обміну знаннями [5].

Таким чином, ми прийшли до висновку, що мотивований пізнавальний інтерес є основним стимулом в активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Саме завдяки інтересу, як знання, так і процес набуття вмінь та навичок, може стати рушійною силою розвитку інтелекту і вагомим фактором виховання особистості, в якій знання стають безпосередньою виробничою силою. Одним з критеріїв готовності учителя до професійної діяльності має бути здатність учителя забезпечувати мотиваційну пізнавальну активність учнів, формувати у них інтерес до фізики.

Список використаних джерел:

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання : навч. посіб. К. : ІСДО, 1993. 220 с.
2. Шукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике. М. : Педагогика, 1971. 361 с.
3. Величко С.П., Костенко Л.Д. Вивчення основ квантової фізики : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. 274 с.
4. Гаманець Л., Павленко А. Технологія складання завдань для комп'ютерної дидактичної гри з фізики. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 66. Ч. 1. С. 39-46.
5. Самойленко П.И., Сергеев А.В. Дидактические игры в процессе обучения физике. М. : НМЦ среднего профессионального образования, 1996. 146 с.
6. Доросевич С.В. О роли решения экспериментальных задач в активизации учебно-познавательной деятельности школьников. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 66. Ч. 1. 242 с.

In this article the problem of motivation of educational activity of pupils at lessons of physics in modern conditions; the role of professional teaching staff in the formation of motivation of educational activity, personal development and creative potential of the student; methods of forming students' motivation and cognitive interests.

Key words: motive, motivational aspect of teaching and learning activities, lesson in physics.

Отримано: 16.05.2019

УДК 004.62

М. А. Рикун, магістрант 2 курсу фізико-математичного факультету

КОМПЛЕКСНЕ ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ

У статті розглянуто основні поняття про структуру інтернет-магазинів та технології їх розробки. Проаналізовано архітектуру серверної частини та зовнішній вигляд сторінок. Розробку серверної частини виконано з використанням набору дистрибутивів і програмної оболонки Denwer. Розробку клієнтської частини виконано з використанням HTML 5.0 та CSS Bootstrap.

Ключові слова: інтернет-магазин, веб-сторінка, електронна комерція, модель даних.

Вступ. Інтернет-магазин являє собою спеціалізований веб-сайт, який призначений для просування споживчих товарів на ринку, збільшення обсягів продажу, залучення нових покупців.

Веб-сайт – це одна або сукупність веб-сторінок, доступних в інтернеті через протоколи HTTP/HTTPS. З іншої

точки зору, веб-сайт – це місце в інтернеті, яке визначається своєю адресою (URL), має свого власника і складається з веб-сторінок, які сприймаються як єдине ціле [1].

Інтернет-магазини потребують значно менших витрат на утримання та організацію роботи, оскільки у ньому значно обмеженіша матеріально-технічна база (будів-

лі, споруди, приміщення) та кількість обслуговуючого персоналу [2].

Структура інтернет-магазину. Враховуючи загальні побажання кінцевих користувачів інтернет-магазинів бажано, щоб в інтернет-магазині були окремо виділені наступні елементи:

- 1) сторінка з каталогами товарів (за категоріями або все разом);
- 2) сторінка самого товару;
- 3) кошик;
- 4) сторінка оформлення замовлення;
- 5) сторінка з контактною інформацією.

Це обов'язкові сторінки, але можливо також додати додаткові сторінки для заохочення покупців, наприклад сторінка відгуків, сторінка з питаннями які часто задаються, перелік акцій (категорія, але як окрема сторінка) [3].

Розташування окремих елементів і різних блоків на сторінках залежить від побажань розробника, але потрібно дотримуватися правила простоти у створенні навігації на сайті, тому що чим простіше здійснити покупку, тим більший шанс успішної операції.

Сторінка з товарами (каталоги), одна із основних складових інтернет-магазину. Таких сторінок на сайті може бути кілька, якщо є кілька груп товарів. На них повинні розташовуватися фото товарів, ціна, назва, кнопка «Купити» або «додати в кошик» і додатково може бути наявний рейтинг товарів.

Сторінка самого товару не менш важлива складова. На ній повинні бути детальні фото товару, назва, ціна, опис, основні характеристики, повідомлення про те, що товар є наявності, кнопка «Купити» і додаткові блоки, які підсилюють довіру до магазину.

Кошик – найважливіша фінансова складова магазину. Він повинен бути легким у використанні. При бажанні закінчити замовлення у користувача повинна бути проведена перевірка реєстрації на сайті і якщо вона виконана, користувача необхідно перенаправити на сторінку закінчення оплати. Також має бути наявна кнопка «очистити кошик».

При реєстрації користувача не потрібно просити ввести зайві пункти, отримувати від покупця необхідно лише ті дані, які потрібні для здійснення оплати та доставки, не потрібно змушувати заповнювати безліч рядків. За статистикою, чим простіша форма реєстрації на сайті тим більша ймовірність того, що користувач все ж здійснить її і буде проводити замовлення товарів. Найнеобхідніші із них: ПІБ, номер телефону, адресу доставки, e-mail.

Створення архітектури інтернет-магазину. Структурна модель системи будується на основі діаграми варіантів використання і визначення основних функцій. Виділяються наступні модулі:

- програмний модуль роботи з інтерфейсом;
- програмний модуль головної логіки;
- програмний модуль доступу до бази даних.

Програмний модуль для роботи з інтерфейсом забезпечує коректне відображення інформації та схотінок на сторінках сайту. Для роботи з інтерфейсом використовуються такі програмні модулі:

- програмний модуль відображення сторінок;
- програмний модуль для відображення продукції.

Програмний модуль головної логіки необхідний для коректної роботи посилань та кнопок, що дозволяють здійснювати як переходи на інші сторінки сайту так і входження в систему або реєстрації користувача. В комплекс програм головної логіки входить модуль обробки запитів клієнта.

Програмний модуль роботи із базою даних забезпечує отримання даних про товар для подальшого розміщення даної інформації на сторінках сайту.

Також він проводить перевірку відповідності логіна та пароля користувача при входженні в систему. В комплекс програм роботи з базою даних входять:

- програмний модуль реалізації функцій Login та Register;
- програмний модуль для отримання інформації про товари та замовлення.

Розробка структури бази даних. Для нормального функціонування інтернет-магазину потрібно зберігати дані про товари що доступні для продажу (таб. «Products») та інформацію про користувачів (таб. «Users»), що бажано, або вже здійснили покупку, також необхідно мати таблицю в якій зберігалися б покупки (таб. «Card»), які було добавлено в кошик певним користувачем [4].

Також між таблицями існують зв'язки, що забезпечують коректне зберігання та обмін даними. Так, таблиця «Users» зв'язана із таблицею «Card» зв'язком один-до-багатьох, тобто на практиці це означає, що кожному користувачеві у відповідність поставлено корзину, у яку він зберігає свої покупки. Сама ж корзина зв'язана із таблицею «Products» зв'язком один-до-багатьох, тобто користувач в одну корзину може додати декілька товарів які знаходяться у полях таблиці «Products».

Серверна частина проекту. Для функціонування серверної частини інтернет магазину був обраний набір дистрибутивів і програмна оболонка Denwer, що призначені для створення і налаштування сайтів (веб-додатків, іншого динамічного вмісту інтернет-сторінок) на локальному ПК без необхідності підключення до мережі Інтернет та під керуванням ОС Windows.

Список використаних джерел:

1. Юдін О.М., Макарова М.В., Лавренюк Р.М. Системи електронної комерції: створення, просування і розвиток. Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. 201 с.
2. Меджибовська Н.С. Електронна комерція : навч. посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 384 с.
3. Грамотная структура интернет-магазина. URL: <http://prodex.ua/blog/gramotnaya-struktura-internet-magazina>.
4. Горев А., Макашарипов С., Ахьян Р. Эффективная работа с СУБД. СПб : Питер, 2003. 445 с.

The article examines the methods and means of implementing the web-application «Internet-shop».

Key words: Internet-shop, web-page, e-commerce, data model.

Отримано: 16.05.2019

УДК 377.3:681.5

В. М. Салюк, магістрант 2 курсу фізико-математичного факультету

ДІАГНОСТИКА НЕСПРАВНОСТЕЙ ПЕРСОНАЛЬНИХ КОМП'ЮТЕРІВ

Проаналізовано типові прояви несправностей персональних комп'ютерів та методи їх знаходження і усунення. Обґрунтовано створення бази знань яка може бути використана для побудови експертної системи з діагностики несправностей ПК.

Ключові слова: несправності ПК, діагностика, база знань, експертна система, прецеденти

Сучасне життя не можливо уявити без використання інформаційно-комунікаційних технологій. Комп'ютер давно став невід'ємним атрибутом багатьох робочих місць. Навіть тимчасовий вихід із ладу комп'ютера здатен зупинити роботу всієї системи. Досить часто проблеми, які виникають в процесі запуску ПК, тягнуть за собою серйозні несправності та критичні ситуації, виправити які не завжди

здається навіть досвідченим фахівцям. Адже із постійним розвитком комп'ютерної техніки змінюються і шляхи та засоби усунення основних несправностей.

Метою статті є дослідження процесу запуску ПК, визначення основних проблем, які можуть виникнути при цьому, а також вивчення методів та засобів діагностики та усунення помилок завантаження ПК.

Об'єктом дослідження є процес виявлення несправностей ПК в процесі його завантаження. Предметом дослідження є методи усунення несправностей в роботі ПК на основі створеної бази знань.

Одним із способів формування висновків щодо несправностей ПК є метод прецедентів. При цьому експерт часто аналізує ситуацію в цілому і згадує, які рішення приймалися раніше в подібних ситуаціях. Потім він або безпосередньо використовує ці рішення, або, за необхідності, адаптує їх до обставин, що змінилися для конкретної проблеми. Це і є основною ідеєю висновків, в основу яких покладено прецеденти.

Розглянемо діагностику типових несправностей персональних комп'ютерів. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати наступні задачі: вибір моделі обробки фактів і знань; вибір методу отримання і обробки експертних суджень щодо ймовірностей можливих проявлень (симптомів) несправностей при фіксованій несправності; визначення математичного методу обчислення апіорних ймовірностей несправностей; визначення структури бази знань і наповнення її описами прецедентів і необхідними оцінками ймовірностей. Таким чином, можна говорити про модель експертної системи, що пропонується для діагностичного моніторингу стану ПК.

Розглянемо ситуації (як прецеденти), які виникають при роботі процедури POST при увімкненні ПК. POST (англ. Power-On self-test) – програма самотестування комп'ютера, яку виконує центральний процесор після подачі живлення. На сучасних персональних платформах окрім діагностичних задач на POST покладається також налаштування апаратних ресурсів комп'ютера та взаємодія з користувачем, що може вказати деякі параметри та обрати ті чи інші можливості для подальшої роботи.

POST складається з послідовних кроків, спрямованих на перевірку всіх вузлів та компонентів комп'ютера, кожний з яких відмічається контрольними точками або POST-кодами. Для візуалізації POST-кодів використовується один або декілька послідовних чи паралельних портів введення-виведення, або ж Manufacturing Test Port – діагностичний порт 80h. В цьому випадку для відображення контрольних точок потрібен додатковий пристрій: POST-контролер, або як його ще називають діагностична POST-карта, за допомогою якої здійснюється моніторинг всіх етапів виконання POST. Це стає можливим за рахунок того, що POST-контролер перехоплює діагностичні повідомлення (коди) та наочно відображає їх цифровому індикатору.

Крім візуальних засобів, процедури POST використовують також звукові повідомлення про ситуації, що склалися, та негаразди, які зафіксовані в процесі виконання. Деякі з них носять інформаційний характер і повідомляють про перебіг ініціалізації регістрів, контролерів чи окремих пристроїв; інші – слугують сигналом аварійного завершення POST внаслідок помилок або збоїв систем та вузлів комп'ютера.

На сьогодні не створені жодні стандарти, що регламентують формат звукових повідомлень. Проте слід зазначити, що більшість виробників використали короткий сигнал, щоб сповістити про успішне закінчення процедур POST.

Отже, симптоми, які можна розглядати як прецеденти:

- відразу після завершення фази само-тестування (POST) комп'ютер «зависає»;
- екран завантажника не з'являється [4].

На екрані з'являються повідомлення помилки наступного типу:

- Missing operating system (відсутня операційна система);
- A disk read error occurred (помилка читання диска);
- Insert a system disk etteand restar the system (вставте системний диск і перезавантажте систему);
- Invalid partition table (невірна таблиця розділів);
- Hard Disk Error (помилка жорсткого диска);
- Hard Disk Absent/Failed (жорсткий диск відсутній/відмовив).

Цілком можливо, що у цій ситуації запустити комп'ютер взагалі не вдасться. Якщо всі основні розділи відформатовані від використання файловою системою NTFS, застосування утиліт MS-DOS не допоможе. Коли під руками є завантажувальний

диск Windows, можна скористатися можливостями цього диску. Якщо не можливо запустити комп'ютер з допомогою завантажувального диску Windows, та відновлення системи за допомогою диска аварійного відновлення не допомогло, подолати проблему можна встановивши жорсткий диск другим диском на іншому комп'ютері. Після цього можна працювати з цим диском, використовувати утиліти Windows.

Наступні прецеденти пов'язані із проблеми з головним завантажувальним записом. Нагадаємо, що основними функціями коду головного завантажувального запису є:

- зчитування таблиці розділів, що у тому самому секторі;
- визначення місцеположення завантажувального сектора розділу;
- завантаження і виконання коду, що за на завантажувальному секторі розділу.

Якщо код головного завантажувального запису не може виконати ці завдання, відображається один з наступних повідомлень помилки:

- Missing operating system (відсутня операційна система).
- Invalid partition table (невірна таблиця розділів).

Для відновлення пошкодженого головного завантажувального запису можна скористуватися командною консоллю відновлення Windows (Recovery Console), що дозволяє виконувати багато адміністративних завдань й відбудовні операції. Запустити консоль відновлення можна з програми установки Windows чи вводити її як один з опцій в меню завантаження.

Існує кілька відомих вірусів, здатних викликати проблеми з завантажувальним сектором розділу, навіть коли том відформатований від використання файловою системою NTFS. «Зараження» може статися запуску програми MS-DOS з диску або запуску MS-DOS за комп'ютером з подвійним завантаженням. Windows неспроможний захистити від зараження.

Нерідко ушкодження завантажувального сектора розділу можуть призвести до наступних помилок типу «синій екран»: STOP 0x0000000B INACCESSIBLE_BOOT_DEVICE. Ще одним симптомом проблеми з завантажувальним сектором розділу є «зависання» комп'ютера у процесі завантаження без відображення будь-яких повідомлень, екран залишається чорним.

Навіть за умови відсутності очевидних, грубих ушкоджень завантажувальний сектор розділу може працювати неправильно. Пересвідчитись у цьому можна так: перейменувати файл NTLDR і запустити Windows від цього жорсткого диска (можна зробити, завантаживши систему з диску Windows). Якщо завантажувальний сектор розділу працює нормально, а причина невдачі – ушкоджений файл завантажника NTLDR, в NTFS ви не побачите таке повідомлення про помилку: Couldn't find NTLDR

В розділі FAT ви не побачите повідомлення про помилку:

- A kernel file is missing from the disk.

Якщо, замінивши ім'я NTLDR, таких повідомлень помилки не одержується, то причиною ушкодження завантажувального сектора розділу є вірус. Не забудьте перейменувати файл завантажника знову на NTLDR, щоб завантажувальний сектор розділу міг його знайти.

Зазвичай, файл NTLDR за замовчуванням має атрибути прихований, системний і лише читання. Оскільки запустити Windows при цьому завантажувальному секторі в завантажувальному розділі неможливо, можна запустити MS-DOS з завантажувального диску MS-DOS. Завантаживши MS-DOS, можна змінити атрибути файлу (лише з диску з FAT!).

З цієї метою необхідно за командного рядку MS-DOS ввести таку команду: attrib -s -h -r ntldr.

Прецеденти на основі помилок BIOS і CMOS можна подати у вигляді повідомлень (BIOS):

- 8042 Gate A20 Error – не удається ініціалізувати контроллер клавиатури[5];
- Address Line Short – виявлено коротке замикання однієї або декількох ліній адресної шини;
- BIOS ROM Checksum Error-System Halt – в результаті проходження програми діагностики POST виявлена

помилка в контрольній сумі вмісту мікросхеми BIOS, робота комп'ютера при цьому була зупинена;

- Bad PNP Serial ID Checksum – в результаті проходження самодіагностики програмою POST була про знайдена помилка в контрольній сумі ідентифікатора одного з пристроїв PlugandPlay;
- Bus Time-out NMI AtSlot X – плата розширення, встановлена в слоті розширення номер X, не реагує на немасковане переривання протягом довгого часу, до речі, що має чималий пріоритет серед всіх процесів, що відбуваються усередині комп'ютера;
- Cache Memory Bad – помилка ініціалізації кеш-пам'яті;
- Primary Boot Device Not Found – Не знайдений перший завантажувальний диск;
- Primary Master Hard Disk Fail – програма тестування виявила збій в роботі жорсткого диска, підключеного до першого каналу IDE (primary) і встановленого як master-диск;
- RAM Parity Error – Checking For Segment – серйозний збій при роботі оперативної пам'яті – помилка парності.

Повідомлення CMOS:

- CMOS Battery Failed – розрядився акумулятор, що живить мікросхему CMOS – пам'яті;
- CMOS Checksum Bad – при проходженні самодіагностики програмою POST була виявлена помилка в контрольній сумі вмісту CMOS – пам'яті.

У якості прецедентів можна використати неполадки ПК, а саме:

1. ПК не вмикається[6]. Якщо комп'ютер ніяким чином не реагує на натискання на кнопку включення, впершу чергу слід перевірити живлення або саму кнопку.

- 1.1. Зовнішній огляд. перш за все, перевірте, чи добре приєднаний кабель живлення і чи він не перебитий.
- 1.2. Конектори корпусу. відкрийте корпус ПК і перевірте надійність з'єднання конекторів і відсутність пошкоджень кабелю на ділянці між вимикачами і світлодіодами корпусу і материнською платою – можливо, якийсь конектор відійшов від штекера.
- 1.3. Кнопка увімкнення. якщо конектори корпусу підключені коректно або їх повторне підключення не принесло результату, від'єднайте від материнської плати всі конектори. потім замкніть два контакти з написом «powerswitch» за допомогою скріпки. якщо комп'ютер включився, можливо два варіанти. перший – несправна кнопка включення на корпусі. у цьому випадку потрібно під'єднати обидва конектори з написом «resetswitch» до контактів з написом «powerswitch» на материнській платі. з цього моменту включення ПК буде здійснюватися за допомогою кнопки перезавантаження, а кнопка включення перестане виконувати свою функцію.

Іншою причиною такої несправності може бути коротке замикання в кнопці перезавантаження: звичайна кнопка в цьому випадку працювати не буде, і запуск ПК стане можливий тільки шляхом замикання двох контактів на материнській платі.

- 1.4. Живлення материнської плати. перевірте правильність підключення всіх конекторів блоку живлення до материнської плати. мова йде не тільки про широкий конектор atx з 24 контактами, а й додатковий чотирихконтактний конектор p4 для живлення процесора.
- 1.5. Блок живлення. далі необхідно виключити можливість виходу з ладу блоку живлення. для цього підключіть до ПК справний БЖ – наприклад, від другого комп'ютера. і спробуйте його запустити.
- 1.6. Материнська плата. якщо всі вище описані заходи не допомогли, то, швидше за все, з ладу вийшла материнська плата, яку найкраще замінити, так як ремонт не по гарантії, як правило, не виправдує себе.

2. ПК працює, але немає зображення.

- 2.1. Перевірка монітора. насамперед потрібно виключити банальну несправність, відповівши на питання: чи включається монітор? якщо ні, то, можливо, проблема з живленням: кабель відключений від дисплея, або від

розетки або екран має вимикач, який встановлений в положення «викл.». якщо монітор включається, відкрийте екранне меню і перевірте, чи правильно обраний джерело сигналу (vga / d-sub, dvi, hdmi).

- 2.2. Звукові та світлові сигнали. якщо на монітор не подається сигнал зображення, системна плата часто дає це зрозуміти шляхом подачі звукових або світлових сигналів, які дозволяють розібратися, в чому проблема. одним з типових дефектів, про які повідомляється таким чином, можуть бути несправні або неправильно встановлені модулі оз, про що системна плата, залежно від моделі, попереджає за допомогою звукового сигналу або палаючих світлодіодних ламп.
- 2.3. Кнопка перезавантаження. коротке замикання в кнопці перезавантаження також може бути причиною зазначених симптомів. виконайте перевірку (пункт 1.3).
- 2.4. Bios. іноді причиною подібних проблем із запуском можуть бути неправильні налаштування bios. щоб скинути параметри bios, знайдіть на материнській платі джампер clear cmos. йдеться про три контакти, два з яких з'єднані джампером. запам'ятайте вихідне положення джампера, потім витягніть його і з'єднайте з його допомогою іншу пару контактів, почекайте мінімум десять секунд після цього встановіть його знову у вихідне положення.
- 2.5. Оперативна пам'ять. про несправність пам'яті більшість материнських плат сигналізують за допомогою звукових або світлових (led) сигналів. однак ми рекомендуємо перевірити працездатність модулів оперативної пам'яті, не чекаючи застережливого сигналу.

У комп'ютері повинні бути встановлені як мінімум два модулі – витягніть один і спробуйте з ним завантажити комп'ютер. якщо ПК не включили з цим модулем, спробуйте запустити систему з встановленим іншим модулем. якщо комп'ютер стартує тільки з одним модулем пам'яті, як правило, це означає, що інший несправний.

- 2.6. Відеоплата. серед компонентів ПК проблему насамперед варто шукати в джерелі сигналу зображення – графічної карті. якщо ваш комп'ютер оснащений вбудованою відеокартою, вийміть дискретну плату і протестуйте систему з вбудованим GPU. в іншому випадку перевірте, чи працює ПК з іншою графічною платою. якщо так, то ваша дискретна або вбудована відеокарта несправна.
- 2.7. Процесор. несправний процесор також може бути причиною того, що комп'ютер працює, але не видає сигнал зображення. тому протестуйте по можливості перед наступним дуже складним кроком працездатність ПК з іншим сумісним процесором.
- 2.8. Материнська плата. з огляду на те що всі інші можливі джерела проблем тепер виключені, останнім «підозрюваним» залишається материнська плата. проблема тут може бути, наприклад, в чіпі cmos, в якому зберігається bios, або в шині pci, до якої підключаються відеоплати. пошук і усунення несправності в більшості випадків не виправдовують себе, тому найкращим рішенням буде відразу замінити системну плату.

На основі описаних прецедентів можна сформувані базу знань, що включає наступні види ймовірностей: апріорні ймовірності несправностей; ймовірність наявності можливих проявлень несправностей (симптомів) при наявності даної несправності; ймовірність наявності можливих проявлень несправностей (симптомів) при відсутності даної несправності; опис прецедентів.

Кожний із несправностей комп'ютера відповідає сукупність можливих їх проявлень. Визначені списки значимих можливих проявлень несправностей (симптомів) за кожною з розглядуваних несправностей формується матриця оцінок значимості (табл. 1), де стовпчики (j) – це перелік несправностей, а рядки (i) – це можливі проявлення несправностей (симптоми X_i^j), на перетині яких стоять

ймовірності – $\frac{P_{X_i^j}}{P_{X_i}}$. Для нашого прикладу матриця апріорних ймовірностей має наступний вигляд (табл. 1).

Таблиця 1

Матриця апіорних ймовірностей[4]

Симптоми проявлення	0,11	0,30	0,09	0,34	0,12
	несправна відеокарта	Несправний Б.Ж.	Несправний процесор	Несправна мат. плата	Несправне ОЗП
Комп'ютер не вмикається	0,16 / 0,14	0,47 / 0,10	0,50 / 0,07	0,21 / 0,07	0,48 / 0,12
Комп'ютер не вмикається але індикатор живлення горить	0,70 / 0,12	0,41 / 0,08	0,34 / 0,14	0,67 / 0,09	0,37 / 0,10
Комп'ютер перезавантажується довільно	0,01 / 0,08	0,32 / 0,06	0,20 / 0,12	0,15 / 0,09	0,23 / 0,09
Комп'ютер вмикається довільно	0,01 / 0,010	0,37 / 0,05	0,22 / 0,12	0,13 / 0,08	0,15 / 0,09
1 довгий, 2 коротких	0,34 / 0,01	0,01 / 0,04	0,01 / 0,06	0,01 / 0,05	0,01 / 0,05
1 короткий повторюваний сигнал	0,01 / 0,06	0,42 / 0,01	0,01 / 0,05	0,01 / 0,06	0,01 / 0,04
5 коротких сигналів	0,01 / 0,03	0,01 / 0,05	0,40 / 0,01	0,01 / 0,06	0,01 / 0,03
10 коротких сигналів	0,01 / 0,03	0,01 / 0,06	0,01 / 0,04	0,33 / 0,01	0,01 / 0,06

Для прикладу, розглянемо прецедент {Комп'ютер вмикається довільно; 1 короткий повторюваний сигнал}. Двоетапна діагностика на основі ймовірностей несправності подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати діагностування

Несправність	Фінішна ймовірність	
	Етап 1	Етап 2
Відеокарта	0,0005	-
Блок живлення	0,976	0,97
Процесор	0,009	0,009
Материнська плата	0,029	-
ОЗП	0,022	-
Час виконання, с	0,022	0,01

УДК 004.422.8

В. А. Твердохліб, магістрант 2 курсу фізико-математичного факультету

РОЗРОБКА МОБІЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ДОДАТКУ

У статті розглянуто, зібрано та систематизовано інформацію про середовище розробки Android Studio та етапи створення мобільного додатку.

Ключові слова: додаток, Android Studio, Android, SDK.

Android Studio – інтегроване середовище розробки (IDE) для платформи Android, представлено 16 травня 2013 року на конференції Google I/O менеджером по продукції корпорації Google – Еллі Паверс. 8 грудня 2014 року компанія Google випустила перший стабільний реліз Android Studio 1.0.

Android Studio прийшло на зміну плагіну ADT для платформи Eclipse. Середовище побудоване на базі вихідного коду продукту IntelliJ IDEA Community Edition, що розвивається компанією JetBrains. Android Studio розвивається в рамках відкритої моделі розробки та поширюється під ліцензією Apache 2.0.

Середовище розробки адаптоване для виконання типових завдань, що вирішуються в процесі розробки застосунків для платформи Android. У тому числі у середовищі включені засоби для спрощення тестування програм на сумісність з різними версіями платформи та інструменти для проєктування застосунків, що працюють на пристроях з екранами різної роздільності (планшети, смартфони, ноутбуки, годинники, окуляри тощо). Крім можливостей, присутніх в IntelliJ IDEA, в Android Studio реалізовано кілька додаткових функцій, таких як нова уніфікована підсистема складання, тестування і розгортання застосунків, заснована на складальному інструментарії Gradle і підтримуюча використання засобів безперервної інтеграції [1].

Для створення нового проєкту в середовищі Android Studio для операційної системи Android потрібно виконати наступні дії.

Аналіз результатів показує, що використання системи в режимі реалізації двоетапного методу пошуку несправності має невелику перевагу. При збільшенні розміру бази знань, а реальні бази набагато більші, ніж у нашому прикладі, ця перевага зростатиме, що свідчить про доцільність використання запропонованого методу діагностування несправностей ПК.

Список використаних джерел:

1. Давыдов А.А. Интеллектуальные словари неисправностей в диагностировании компьютерных систем. *Радиоэлектронні і комп'ютерні системи*. 2009. №5 (39). С. 121-126.
2. Неисправности компьютера, ремонт, диагностика компьютера. URL: <http://www.absservice.ru/neispravnoti>.
3. Типовые неисправности ПК и их устранение. URL: <http://padmoga.com/showthread.php?tid=26>.
4. Аппаратные неисправности компьютеров и их проявления. URL: <http://it-sektor.ru/apparatnye-neispravnosti-komp-uterov-i-ix-proyavleniya.html>.
5. Как самостоятельно диагностировать и устранить поломку ПК. URL: <http://www.shop.dts.ua/kak-samostoyatelno-diagnostirovat-i-ustranit-polomku-pk.html>.
6. Типовые неисправности HDD и их устранение. URL: <http://padmoga.com/showthread.php?tid=30>.
7. Ревунков Г.И. и др. Базы и банки данных и знаний. М. : Высшая школа, 1992. 220 с.
8. Хабаров С. Экспертные системы (конспект лекций). URL: <http://inf.tu-chel/ac/ru/~pollak/expert/G2/g2/htm>.

The typical manifestations of malfunctions of personal computers and methods of their finding and elimination are analyzed. The creation of a knowledge base that can be used to build an expert system for diagnosing PC malfunctions is substantiated.

Key words: PC malfunctions, diagnostics, knowledge base, expert system, precedents

Отримано: 16.05.2019

В головному вікні Android Studio натисніть на «Start a new Android Studio Project». З'явиться нове вікно, в якому потрібно вказати ім'я додатку, домен компанії, і розташування проєкту на диску. Ім'я пакету буде створено з перших двох параметрів. Саме ім'я пакету є основним ідентифікатором додатку Android.

Далі Android Studio запропонує вибрати версію SDK, яку потрібно використовувати.

Android SDK – універсальний засіб розробки мобільних додатків для операційної системи Android. Відмінною рисою від звичайних редакторів для написання кодів є наявність широких функціональних можливостей, що дозволяють запускати тестування і налагодження вихідних кодів, оцінювати роботу програми в режимі сумісності з різними версіями ОС Android і спостерігати результат в реальному часі. Підтримує велику кількість мобільних пристроїв, серед яких виділяють: мобільні телефони, планшетні комп'ютери, розумні окуляри (в тому числі Google Glass), сучасні автомобілі з бортовими комп'ютерами на ОС Android, телевізори з розширеним функціоналом, особливі види наручних годинників і багато інших мобільних гаджетів [2].

На наступному екрані потрібно вибрати, які компоненти додатку створити. Після вище описаних дій натискаємо «Finish». Через декілька хвилин Android Studio створить новий проєкт. Створений проєкт цілком працездатний. Щоб його запустити потрібен емулятор Android.

Для створення емулятора Android потрібно натиснути на кнопку Android Virtual Device Manager, а далі натиснути кнопку Create Virtual Device. Після цього можна запускати створений проект.

Список використаних джерел:

1. Android Studio. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Android_Studio.

УДК 004.422.8

І. В. Шумілова, магістрантка 2 курсу фізико-математичного факультету

СТВОРЕННЯ АНІМОВАНИХ ОБ'ЄКТІВ ТА СЦЕН ДЛЯ ВЕБ-РЕСУРСІВ

У статті зібрано та систематизовано інформацію про функціональні можливості HTML5, інструменти анімації HTML5.

Ключові слова: анімація HTML5, GSAP, Google Web Designer, Hippo Animator, Animatron.

У сучасній веб-розробці жоден сайт не обходиться без інтерактивних елементів, що полегшують спілкування з користувачем: висхідні вікна, динамічний контент, валідатори, обробка форм без перезавантаження сторінок, векторна анімація та «живі» банери – все це реалізується за допомогою потужної мови JavaScript та бібліотек, що полегшують реалізацію тих чи інших задач.

HTML5 – це остання перероблена специфікація HTML, яка надає деякі додаткові теги та функції (відео, аудіо та елементи холсту, анімацію та багато іншого), які дають користувачеві певний простір для виконання різних розширених речей. Наприклад, однією з таких функцій є елемент *canvas*. Елемент HTML5 *canvas* дозволяє робити те, що раніше було досить складним або навіть неможливим. HTML5 – це не єдиний компонент технології, щоб отримати дизайн, анімацію і тому подібне. Потрібно принаймні ці три – HTML5, CSS і Javascript [1].

Завдяки розвитку технологій, сучасні браузерери можуть підтримувати складну анімацію та інтерактивний вміст, не вимагаючи використання будь-яких плагінів, таких як Flash. Натомість, використовуючи комбінацію JavaScript, HTML5 та CSS3, можна створити якісний анімований, інтерактивний вміст, який ідеально працює як на настільних веб-переглядачах, так і на мобільних пристроях.

Справді, HTML5 та його величезна функціональність стали мовою сучасних веб-сайтів. Безсумнівно це допомагає зробити їх більш красивими та яскравими. Розглянемо кращі, прості у використанні і абсолютно ефективні інструменти HTML5 за допомогою яких можна створювати анімації на веб-сторінках.

GSAP – це набір інструментів для сценаріїв, високопродуктивних анімацій HTML5, які працюють у всіх основних браузерах. Ця потужна бібліотека вміє анімувати властивості абсолютно будь-яких об'єктів, зручна у використанні і, що найголовніше, дуже швидка.

Так само потрібно відзначити кросбраузерність (працює у всіх браузерах починаючи від IE6), абсолютну незалежність від інших фреймворків, можливість організації та управління *timeline* – компоновка анімацій в єдине ціле на розсуд розробника, невелика вага (наприклад, версія *TweenLite.min* важить на сьогоднішній день 21kb), зручний і інтуїтивно зрозумілий API, зрозуміла документація [2].

УДК 004:371

В. В. Юрковська, магістрантка 1 курсу фізико-математичного факультету

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ ДЛЯ ОСВІТИ

У статті проаналізовано використання різних хмарних сервісів для освіти.

Ключові слова: онлайн сервіси, хмарні сервіси, хмарна мережа, хмарні технології, сервісні можливості.

Постановка проблеми. Традиційне навчання у наш час зазнає істотних змін на всіх стадіях освітнього процесу: підготовка курсів, проведення занять, виконання домашніх завдань. У значній мірі зміни у підходах до навчання мотивуються новітніми інформаційними технологіями, новими

2. Android SDK. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Android_SDK.

The article considers, collects and systematizes the information about the Android Studio and the steps for creating a mobile application.

Key words: application, Android Studio, Android, SDK.

Отримано: 16.05.2019

Google Web Designer дозволяє створювати цікаві, інтерактивні HTML5-проекти та графічні зображення, які чудово працюють на будь-якому пристрої. Він має два режими анімації (швидкий і просунутий). У швидкому режимі ви можете створити свою анімаційну сцену за сценою, і інструмент буде тримати кадри між ними. У розширеному режимі ви можете анімувати окремі елементи за допомогою шарів, легко змінюючи розташування елементів у стеку.

Hippo Animator – потужний, але простий у вивченні редактор. Інструмент має вбудований Javascript, редактор зображень. *Hippo Animator* експортує одну масштабовану HTML-сторінку та папку із зображеннями. Знадобиться лише один рядок коду, щоб додати анімацію до власних веб-сторінок.

Animatron – це простий і потужний онлайн-інструмент, який дозволяє створювати анімації HTML5 та інтерактивний вміст. Це дозволяє імпортувати малюнки, SVG або зображення, перетягувати об'єкти з бібліотеки, створювати власні фігури з *Pathfinder*, розбити проект на кілька сцен, малювати за допомогою інструментів малювання, імпортувати звук, налаштовувати анімацію за допомогою шкали часу, надсилати URL-адресу друзям для спільної роботи, додавати інтерактивність, публікувати як HTML5, GIF або відео, вставляти анімацію на свій веб-сайт.

Головними перевагами наведених прикладів інструментів є практичність, легкість у застосуванні, ефективність.

Список використаних джерел:

1. Top free 2018 html5 animation tools to set your pages in motion. URL: <https://www.templatemonster.com/blog/html5-animation-tools>.
2. Greensock engaging the internet. URL: <https://greensock.com/docs>.
3. Google web designer. URL: <https://www.google.com.ua/webdesigner/features>.

The article collects and systematizes information about the functionality of HTML5, HTML5 animation tools.

Key words: HTML5 animation, GSAP, Google Web Designer, Hippo Animator, Animatron.

Отримано: 16.05.2019

джерелами інформації. Нові технології не тільки забезпечують викладачів/вчителів та слухачів новими засобами та ресурсами, але й змінюють самі способи комунікації між викладачами/вчителями та студентами/учнями. Новий підхід характеризується використанням інтерактивних мето-

дів, які забезпечують двонаправлений потік інформації вчитель/викладач-учень/студент і учень/студент-учень / студент незалежно від форми заняття. В зв'язку з цим удосконалення процесу навчання шляхом використання інноваційних технологій, в тому числі хмарних обчислень, у різних сферах освітньої діяльності сприяє модернізації освіти в цілому та її переходу на якісно новий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями використання комп'ютерних технологій та хмарних сервісів в освітньому процесі значну увагу приділяли науковці, дослідники: З.С. Сейдаметова, С.Г. Литвинова, О. Литвиненко, О.С. Воронкін, В.Ю. Биков, О. Свириденко, А. Ржеуский, В.М. Франчук, Л. Шевчук та ін.

Мета статті. Вивчення можливостей хмарних технологій у сфері освіти та переваг і недоліків впровадження хмарного сервісу, окреслити перспективи переходу у майбутньому до хмарної мережі та використання хмарних технологій в освітній сфері.

Виклад основного матеріалу. Зараз спостерігається поступова міграція освітніх сервісів за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів в хмару, що згодом приведе до стрімкого впровадження цих сервісів в освіту і соціальну сферу. Упровадження хмарних технологій є новим напрямом у сфері комп'ютерних технологій, що розвивається, і потребує подальшого дослідження.

Хмарні сервіси (англ. Cloud Computing) – це модель забезпечення повсюдного та зручного доступу на вимогу через мережу до спільного пулу обчислювальних ресурсів, що підлягають налаштуванню (наприклад, до комунікаційних мереж, серверів, засобів збереження даних, прикладних програм та сервісів), і які можуть бути оперативно надані та звільнені з мінімальними затратами та зверненнями до провайдера.

При використанні хмарних сервісів програмне забезпечення надається користувачеві як Інтернет-сервіс. Користувач має доступ до власних даних, але не може управляти і не повинен піклуватися про інфраструктуру, операційну систему і програмне забезпечення, з яким він працює. «Хмара» відкриває новий підхід до сервісів, при якому ані обладнання, ані програмне забезпечення не належать підприємству. Замість цього провайдер надає замовнику вже готовий сервіс. Зручність та універсальність доступу забезпечується широкою доступністю послуг і підтримкою різного класу термінальних пристроїв (персональних комп'ютерів, мобільних телефонів, інтернет-планшетів).

Розвиток освіти на основі принципів безперервності, рівного доступу, особистісної спрямованості формує концептуально нову модель освіти – відкрити освіти. Основу освітнього процесу у відкритій освіті складає цілеспрямована, контролювана, інтенсивна самостійна робота студентів, які можуть навчатися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, використовуючи комплект спеціальних засобів навчання і можливість контакту з викладачем та колегами-співучнями. Метою відкритої освіти є підготовка студентів до повноцінної й ефективної участі у громадській та професійній діяльності в умовах інформаційного суспільства.

До інноваційних педагогічних технологій у вищій школі, що якнайкраще інтегруються з ІКТ, можна віднести: навчання у співпраці; ситуаційне навчання; метод проєктів; методи проблемного навчання; продуктивне навчання.

Інноваційними інформаційно-комунікаційними технологіями навчання у ВНЗ є: технології дистанційного, електронного і мобільного навчання; інформаційні освітні середовища і спільноти; освітні сервіси та послуги Web 2.0 і Web 3.0; хмарні технології.

Ступінь доступності збільшується за рахунок того, що дані сервіси можуть підтримуватися різними за класом пристроями: від персональних комп'ютерів до мобільних телефонів. У свою чергу, це узгоджується з головними принципами відкритої освіти: свободи вибору, інваріантності навчання, незалежності в часі, екстериторіальності, гуманізації, інтернаціоналізації, економічності, мобільності, рівності в доступі.

Привабливість хмарних технологій для використання в освітньому процесі обумовлена наступними причинами:

- Висока технологічність і можливість впровадження практично без додаткових витрат. Головна вимога – наявність швидкісного доступу до Інтернет і достатній рівень організації мережевого середовища навчального закладу. У теперішній час для більшості навчальних закладів ці умови здійсненні.
- Розробка і підтримка хмарних рішень з боку відомих і потужних ІТ-корпорацій, наприклад Microsoft і Google.
- Можливість «переміщення» елементів освітнього процесу в віртуальне середовище.

Так, компанії Microsoft і Google безкоштовно надають навчальним закладам програмне забезпечення (SaaS) та сервіси для освіти, побудовані на технології хмарних сервісів (Microsoft Live@edu, Google Apps Education Edition, Windows Azure (хмарний аналог ОС Windows Server) та Office 365).

Хмарні технології можуть грати важливу роль в аудиторіях завдяки багатьом перевагам, якими вони володіють. Важливо враховувати усі ці переваги, якщо їх використовувати для освіти:

1. Економія на витратах систем управління базами даних. Хмарні технології – це дійсно самий дешевий спосіб. Легко підтримувати і модернізувати порівняно з традиційними системами управління базами даних. Це вимагає не тільки дорогого технічного обслуговування, але також і використання різного програмного забезпечення, що ще збільшує витрати на зберігання даних на матеріальних активах. Хмара з іншого боку, пропонується третьою стороною, і враховує всі ці витрати. Тому все, що потрібно зробити, це оплатити їх послуги і це також в хмарі.
2. Дуже легкий доступ до даних. Можна отримати доступ до даних в будь-якому місці в будь-який час поки у вас є доступ до Інтернет. Це означає, що після завантаження даних на хмарні бази даних користувачі можуть отримати доступ до них зі своїх будинків, офісів або навіть ресторанів.
3. Хмарні обчислення – це легко реалізується, не вимагаючи серйозних зусиль. Все, що потрібно в більшості випадків, – це найняти компанію, яка пропонує ці послуги.
4. Зберігаються усі резервні копії на базі хмарних обчислень. Користувачеві не потрібно турбуватися про таке: видалення даних, зараження вірусів або втрачання даних в результаті пошкодження жорсткого диску. Все, що розташовано в хмарі захищено і збережено в будь-якому випадку. Хмарні технології, які можуть допомогти вчитися дітям, враховують багато переваг. Ці переваги можуть допомогти будь-якому навчальному закладу знизити витрати і підвищити ефективність методів навчання. Ось декілька способів, за допомогою яких хмарні технології можуть бути включені в комп'ютерні класи, щоб допомогти сектору освіти [8].

Хмарні технології можуть допомогти студентам легко отримати доступ до навчальних матеріалів та інших необхідних ресурсів онлайн, без необхідності «нести тони книг на спинах». Все, що їм потрібно зробити, це зайти в Інтернет і знайти те, що їм потрібно вивчити.

Загальні можливості хмарних сервісів:

- Доступ до особистої інформації з будь-якого комп'ютера, що підключений до Інтернету.
- Можливість працювати з інформацією з різних пристроїв (ПК, планшети, телефони і т.п.).
- Незалежність від операційної системи комп'ютера користувача – веб-сервіси працюють в браузері будь-яких ОС.
- Одну інформацію можна переглядати і редагувати одночасно з різних пристроїв.
- Багато платних програм є безкоштовними (або дешевшими) веб-додатками.
- Запобігання втрати інформації, вона зберігається в хмарних сховищах.
- Завжди актуальна і оновлена інформація.
- Використання останніх версій програм і оновлень.
- Можливість об'єднання інформації з іншими користувачами.
- Легко ділитися інформацією з людьми в будь-якій точці земної кулі.

Недоліки:

- Необхідність постійного з'єднання. Для отримання доступу до послуг «хмари» необхідно постійне з'єднання з Інтернет.
- Програмне забезпечення та його «кастомізація». Є обмеження по ПЗ, яке можна розгортати на «хмарах» і надавати його користувачеві. Користувач має обмеження забезпеченні, що використовується, та іноді не має можливості налаштувати його під свої власні цілі.
- Конфіденційність. Конфіденційність даних, що зберігаються в публічних «хмарах», в даний час, викликає багато суперечок, але в більшості випадків експерти сходяться в тому, що не рекомендується зберігати найбільш цінні для компанії документи на публічній «хмарі», оскільки в даний час немає технології, яка б гарантувала 100% конфіденційність даних.
- Безпека. «Хмара» саме по собі є достатньо надійною системою, однак при проникненні в неї зловмисник отримує доступ до величезного сховища даних. Ще один мінус, – це використання систем віртуалізації в яких використовуються ядра стандартних ОС (наприклад, Windows), що дозволяє використовувати віруси та вразливості системи [6].
- Дороге обладнання. Для побудови власної хмари необхідно виділити значні матеріальні ресурси, що не вигідно щойно створеним і малим компаніям.
- Подальша монетизація ресурсу. Цілком можливо, що компанії надалі вирішать брати плату з користувачів за надані послуги.

Існує декілька, досить популярних, хмарних сервісів. Розглянемо деякі з них.

Office 365 для навчальних закладів – це набір служб, який дає змогу працювати разом над навчальними матеріалами та надавати до них спільний доступ. Цей план безкоштовний для викладачів, які зараз працюють у навчальних закладах, а також для учнів і студентів, які в цих закладах навчаються. Ця служба містить такі компоненти: Office Online (Word, PowerPoint, Excel і OneNote), необмежене сховище OneDrive, Підказка про необмежене сховище OneDrive, Yammer та сайти SharePoint. У певних навчальних закладах викладачам і учням або студентам дозволено безкоштовно інстальювати повні програми Office щонайбільше на 5 ПК або комп'ютерів Mac.

Сервіс OneDrive дозволяє зберігати до 25 ГБ різноманітних документів користувачів, представлених за допомогою стандартних програм Office (Word, Excel, PowerPoint, OneNote та звичайні папки для зберігання документів). Для різноманітних зображень передбачено перегляд у вигляді ескізів, а також можливості їх перегляду у вигляді слайдів. Для всіх папок і файлів можна визначити рівень доступу – від виключно персонального до публічного.

Office Online дозволяє користувачам завантажувати, створювати, редагувати і обмінюватися документами Microsoft Office Word, Excel, PowerPoint і OneNote просто у браузері і не тільки. OneDrive підтримує перегляд формату pdf, а також стандарту odf. Функція пошуку OneDrive не підтримує пошук документів у форматі pdf, однак підтримується пошук форматів із пакету Microsoft Office: doc, docx, ppt, pptx, xls і xlsx.

До сховища папку можна завантажити одним архівом, розмір якого не перевищує 4 ГБ.

Google Drive – безкоштовний онлайн-офіс, що включає в себе текстовий, табличний процесор і сервіс для створення презентацій, а також інтернет-сервіс хмарного зберігання файлів з функціями файлообміну. Це веб-орієнтоване програмне забезпечення, тобто програма, що працює в рамках веб-браузера без інсталяції на комп'ютер користувача. Документи і таблиці, які створені користувачем, зберігаються на спеціальному сервері Google, або можуть бути експортовані в файл. Це одна з ключових переваг програми, оскільки доступ до введених даних може здійснюватися з будь-якого комп'ютера, підключеного до Інтернету (при цьому доступ захищений паролем).

Принципи використання інших хмарних технологій подібні, тому кожний викладач має змогу вибрати найоптимальніший варіант для себе.

Висновки, перспективи подальших розробок. Отже, використання можливостей хмарних технологій у сфері освіти є необхідним в сучасних умовах організації освітнього процесу у школах/вишах України. Тому що сприяє підвищенню якості знань та ефективності контролю у процесі навчання, формуванню незалежної самооцінки, сприяє підвищенню рівня самостійності студентів. В даному напрямку дослідження завжди є актуальними.

Список використаних джерел:

1. Биков В.Ю. Інноваційні інструменти та перспективні напрями інформатизації освіти. *Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи* : третя міжнар. наук.-практ. конф. Львів : ЛДУ БЖД, 2012. Ч. 1. С. 14-26.
2. Биков В.Ю. Хмарні технології, ІКТ-аутсорсинг і нові функції ІКТ підрозділів освітніх і наукових установ. *Інформаційні технології в освіті*. 2011. №10. С. 8-23.
3. Воронкін О.С. Основи використання інформаційно-комп'ютерних технологій в сучасній вищій школі : навч. посіб. Луганськ : Вид-во ЛДІКМ, 2011. С. 156.
4. Литвинова С.Г. Поняття та основні характеристики хмарорієнтованого навчального середовища середньої школи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. №2 (40). С. 26.
5. Литвинова С.Г., Спірін О.М., Анікіна Л.П. Хмарні сервіси Office 365 : навчальний посібник. Київ : Компринт, 2015. С. 170.
6. Сиротинська А.П. Використання сучасних інформаційних технологій в обробці облікової інформації. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/5465/1/89.pdf>.
7. Франчук В.М., Галицький О.В. Використання хмарних сервісів у навчальному процесі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія N2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання* : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. №18 (25). С. 39-42.
8. Шиненко М.А. Перспективи розвитку програмного забезпечення як послуги для створення документів електронної бібліотеки на прикладі Microsoft Office 365. 2011. №6 (26). URL: <http://www.journal.iitta.gov.ua>.

This article analyzes the use of various cloud services for education.

Key words: online services, cloud services, cloud network, cloud technologies, service capabilities.

Отримано: 16.05.2019

УДК 796.011.1-057.87

О. В. Вишнеvsька, студентка 3 курсу факультету фізичної культури

ОПТИМІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Під час дослідження встановлено, що найбільш значущими чинниками, які впливають на формування мотивації й активне відношення до фізкультурно-оздоровчої діяльності в умовах дозвілля, є необхідність поліпшення якості фізкультурних знань.

Ключові слова: фізичне виховання студентів, освітня спрямованість фізичної культури, дозвілля.

Постановка проблеми. Сьогодні змінюються вимоги до фізичної підготовленості студентів, спонукає до визначення та усвідомлення ролі фізичної культури, як складової частини загальної культури, та необхідності вирішення проблем пов'язаних із здоров'ям.

Низький рівень фізичного здоров'я більшості населення, у тому числі й студентів [6], дає підстави вважати, що наявна система фізичного виховання не спроможна повною мірою вирішити питання культури здоров'я особистості, поліпшення її фізичних якостей. Спроби використати фізичну культуру як засіб оздоровлення, без вироблення необхідності фізичного самовиховання, створюють лише передумови для деякої модернізації самого процесу формування фізичного розвитку людини, але не формування фізичної культури особистості.

Система фізичного виховання студентів спрямована нині лише на вирішення проблем сьогоdnішнього дня – задачу контрольних та залікових нормативів, що не сприяє виробленню в них прагнення до самостійного вдосконалення, націлює на виховання слухняного виконавця, орієнтованого на дотримання вимог програми з фізичного виховання. За таких умов фізичну культуру особистості не можна сформувати. Для цього необхідно змінити цільові установки сфери фізичної культури з концепції оздоровлення та фізичного виховання на формування фізичної культури особистості в межах загальної культури.

Згідно з Законом України «Про освіту» фізична освіта передбачає інтеграцію фізичного навчання та фізичного виховання, фізичного розвитку та фізичного збереження здоров'я, що забезпечує високий рівень фізичної культури особистості.

Обмежене змістом та обсягом фізичне виховання у вузі не здатне повністю вирішити комплекс завдань фізичного удосконалення, духовного й інтелектуального розвитку студентів.

Низьку ефективність реалізації програми фізичного виховання у вузі спричиняє не лише недолік часу, відведеного на обов'язкові заняття, але й недостатня розробка науково обґрунтованих методів побудови навчального процесу фізичного виховання. У зв'язку з цим зазначені недоліки в системі обов'язкових занять покликані компенсувати самодіяльні та самостійні форми організації фізичного виховання за умов дозвілля, потенційні можливості якого привертають посилену увагу сучасних теоретиків та практиків [4].

Фізичне виховання у вузі, регламентоване змістом та обсягом обов'язкових годин навчальної програми, за даними наших спостережень й численними результатами інших досліджень, не здатне повноцінно вирішувати комплекс завдань щодо фізичної підготовленості, інтелектуального й духовного розвитку студентів [2].

Засвоєння фізичної культури повинно починатися з оволодіння системою знань, які формують ціннісне відношення та здатність студентів до фізичного удосконалення й самореалізації здорового стилю життя [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Удосконалення навчального процесу повинно передбачати плано-

мірний перехід від обов'язкових форм до процесу фізичного самоудосконалення студентів. На думку Л.І. Лубишевої, такий шлях зумовлює посилення освітньої та методичної спрямованості педагогічного процесу, засвоєння студентами фізкультурних знань, які дозволяють самостійно та раціонально здійснювати фізкультурно-спортивну діяльність.

Між тим, освітня спрямованість фізичного виховання буде виправданою у разі тісного взаємозв'язку процесів теоретичного засвоєння знань та їх практичного використання в самоорганізації здорового способу життя. У зв'язку з цим стає очевидним, що освітній підхід повинен поєднуватися зі спрямованим вихованням мотивації, інтересу та ціннісного відношення до фізичної культури й стану особистого здоров'я студента.

Посилену увагу сучасних теоретиків та практиків привертають потенційні можливості дозвілля. Адже дозвілля для молоді, особливо студентів, є пріоритетною цінністю, у сфері дозвілля реалізується багато соціокультурних потреб особистості. Дозвіллева сфера характеризується свободою особистості, що виявляється у вільному виборі форм, місця та часу проведення дозвілля. Саме на дозвіллі людина проявляє себе як вільна індивідуальність.

Дозвілля є об'єктом багатьох наук (філософія, соціологія, економіка, культурологія, географія, історія, психологія, педагогіка та ін.), для яких загальним є питання дослідження: чим займаються люди у вільний час та що для них означає обрана дозвіллева діяльність.

Одним із перших в педагогіці визначив дозвілля як діяльність Б.Г. Ананьєв [1]: «Дозвілля орієнтоване на пошук найбільш розвиваючих форм діяльності, а найяскравіше ці орієнтації виражені у грі».

Визначальним у характеристиці дозвілля Ж. Дюмазедьє [4] вважає його безкорисливість, свободу від обов'язків... Справжнє дозвілля, на його думку, – це використання (застосування) будь-якого виду фізичної, артистичної, інтелектуальної або соціальної активності.

Отже, характерними «складовими» дозвілля є свобода від обов'язків, від роботи, відпочинок, розслаблення, рекреація.

Дозвілля виявляється в рекреації, звільненні від психічних та фізичних навантажень, у відновленні сил, задоволенні комунікативних потреб шляхом залучення до розважально-ігрових, видовищних, просвітніх, оздоровчих, художньо-творчих форм дозвіллевої діяльності.

Зміст і напрями культурно-дозвіллевої діяльності можуть бути різними: самоосвіта, художня самодіяльність, технічна творчість, культурний відпочинок, розваги, громадсько-корисна діяльність та фізкультурно-спортивні заняття.

Для вирішення проблеми формування фізичної культури студентської молоді в умовах дозвілля на початковому етапі ми вирішили з'ясувати, як впливає спортивне дозвілля на поліпшення освітніх, фізичних та фізіологічних якостей студентської молоді.

Метою проведеного нами дослідження була розробка та експериментальне обґрунтування оптимізації освітнього про-

цесу щодо формування культури здоров'я та можливості більш ефективного залучення студентів вузу до засвоєння ціннісного відношення до фізичної культури за умов дозвілля.

Методи. В дослідженні використовувались соціологічні опитування та експериментальні методи. Респонденти – студенти I-II курсів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Результати та їх обговорення. Проведені нами опитування студентів I-II курсів виявили найбільш значущі чинники, що впливають на формування мотивації й активне відношення студентів до оздоровчої рухової активності.

Так, 58,3% опитуваних вважають, що найбільший вплив на формування інтересу до фізкультурно-спортивної діяльності має необхідність поліпшення якості фізкультурних знань. На нестачу вільного часу вказали 26,7% студентів, бажання підвищити свою фізичну підготовленість – 35,2%, підвищення фізичної працездатності й зняття розумового напруження – 15,6% респондентів.

Опитувані нами студенти рідко пов'язують заняття фізичними вправами з розвитком морально-вольових якостей, творчості, що пояснюється слабкою освітньо-виховною спрямованістю навчального процесу, домінуванням в ньому нормативного підходу, недооцінкою ними ролі фізичної культури як фактора духовного й естетичного розвитку.

Частина студентів, неправильно оцінюючи роль фізкультурних знань як важливого фактора збереження та зміцнення здоров'я, віддають перевагу пасивним формам дозвілля, оскільки володіють слабкою орієнтацією на рухову діяльність, пов'язану зі зміцненням здоров'я, та недооцінюють роль фізичної культури як чинника духовного розвитку.

На початку навчального року всі студенти склали контрольні нормативи з фізичної підготовки. У всіх було визначено показники функціональних можливостей організму.

Студенти прослухали теоретичний курс про роль та місце фізичного виховання в системі звичайної освіти; вплив фізичних вправ на організм людини.

Після здачі контрольних нормативів (наприкінці першого місяця занять) студентів було розподілено на дві підгрупи (контрольну й експериментальну).

Студенти обох груп протягом навчального року займалися фізичним вихованням за типовою програмою. Студенти експериментальної групи додатково один раз на тиждень у вільний від занять час у присутності викладача займалися руховою активністю оздоровчої спрямованості у різних формах, зокрема заняття на свіжому повітрі, різновидами фітнесу, спеціалізовані заняття у Центрі лікування хребта та суглобів «Кінезіс».

Порівняльний аналіз отриманих результатів показав, що всі показники фізичного розвитку студентів експериментальної групи наприкінці навчального року істотно підвищились порівняно з показниками на початку року.

Дані фізичного розвитку (витривалість, гнучкість) студентів контрольної групи залишилися незмінними, а швидкість і швидкісно-силові якості навіть незначно зменшилися наприкінці навчального року.

Функціональні можливості студентів контрольної групи за рік навчання у вузі не змінилися. Натомість в експериментальній групі – об'єм легенів та затримка дихання на вдиху й видиху значно поліпшилися.

Висновки. Отримані експериментальні дані дозволили дійти таких висновків: запропоноване нами організоване дозвілля студентів з використанням фізичної діяльності та ширшого обсягу знань з фізичної культури підвищує рівень фізичної підготовки, фізіологічних показників студентів, підвищує роль фізичної культури в становленні загальної культури особистості, а також сприяє взаємозв'язку особистісного розвитку студентів з позитивними змінами соціуму.

Дозвілєва діяльність, орієнтована на створення культурно-дозвілєвого простору в соціумі з притаманним йому стійкістю й рухливістю, дозволяє поєднувати можливості особистісної автономності, свободи вибору, самовизначення з педагогічно доцільним втручанням.

Фізичне виховання з акцентом на освітню спрямованість в умовах дозвілля підвищує гуманістичні й культурологічні цінності фізичної культури студентів.

Список використаних джерел:

1. Бар-Ор О., Роуланд Т. Здоров'я дітей і двигательна активність: от фізіологічних основ до практичного застосування / пер. с англ. І. Андреев. К. : Олімп. л-ра, 2009. 528 с.
2. Виленский М.Я. Здоровый образ жизни студентов: сущность, строение, формирование. М. : Советский спорт, 1996. С. 14-21.
3. Гушина С.В. Воспитание ценностного отношения школьников к физической культуре. IX Міжнародний науковий конгрес «Олімпійський спорт і спорт для всіх». К., 2005. С. 127.
4. Бочелок В.Й., Бочелок В.В. Дозвілєзнавство : навч. посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
5. Кірсанов В.В. Рекреаційні вимоги до організації спортивного дозвілля. Вісник КНУКіМ. Серія «Педагогіка». 2001. №3. С. 26-34.
6. Юрчишин Ю.В. Стан та особливості мотивації студентів до рухової активності оздоровчого спрямування на сучасному етапі реалізації фізичного виховання у ВНЗ. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. Харків : ХДАДМ (ХХП), 2012. №4. С. 118-123.

It has been proved that the most influential factor for forming motivation and active attitude towards the physical and health-improving activity leisure of conditions is the necessity to improve the quality of physical training classes.

Key words: physical training of students, educational orientation of physical culture, leisure.

Отримано: 15.05.2019

УДК 796.433.2

Л. Л. Гоменюк, студент 2 курсу факультету фізичної культури

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ МЕТАЛЬНИКІВ СПИСА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ТРЕНУВАННЯ

У статті розглянуті методичні особливості розвитку та існуючі методичні підходи швидкісно-силових якостей метальників списа. На підставі наукової і науково-методичної літератури обґрунтовано можливість розвитку швидкісно-силових якостей метальників списа в навчально-тренувальному.

Ключові слова: метальники списа, швидкісно-силова підготовка, техніка метання списа.

Одним з основних компонентів технічної підготовки метальників списа є миттєвий перехід від швидкого розбігу до кидка, що вимагає від спортсмена високого рівня розвитку швидкісно-силових якостей [3, с.4].

При цьому ключовою проблемою фізичної підготовки юних спортсменів в метанні списами є пошук ефективних засобів і методів розвитку швидкісно-силової підготовки. Це обумовлено недоліками системи підготовки спортивного резерву, пов'язаними з відставанням науково-методичного забезпечення навчально-тренувального процесу від сучасних вимог.

Предмет дослідження: методичні особливості розвитку швидкісно-силових якостей метальників списа.

Мета дослідження: виявити методичні особливості розвитку швидкісно-силових якостей метальників списа.

Завдання дослідження:

1. Вивчити теоретичні аспекти та існуючі методичні підходи швидкісно-силових якостей метальників списа.
2. На підставі наукової і науково-методичної літератури обґрунтувати можливість розвитку швидкісно-силових

якостей металників списа в навчально-тренувальному процесі.

При розвитку швидкісно-силових якостей слід схилитися до наступного педагогічного впливу: на самому початку навчально-тренувальної діяльності прийнято розвивати такі якості як швидкість, гнучкість, спритність. Потім використовуються вправи на розвиток швидкісних, силових і швидкісно-силових якостей: стрибкові вправи (стрибки з місця і з розбігу, в довжину і у висоту, многоскоки, потрійний, на скакалці, в глибину, вистрибування), метання, прискорення з обтяженнями, тренажёрні пристрої – все це є засобами розвитку швидкісно-силових якостей. У сучасному спорті спортсмени широко використовують виконання в тренуванні вправи з високою інтенсивністю. Долаючи опір, спортсмени намагаються проявити найбільшу силу за короткий проміжок часу. Заключна частина швидкісно-силової підготовки присвячена розвитку витривалості. Засобами заключної частини навчально-тренувального заняття служать різноманітні фізичні вправи: після анаеробних навантажень – вправи аеробного характеру (повільний біг, дихальні вправи), після значних фізичних і психоемоційних навантажень – вправи, пов'язані з розслабленням м'язів і психогігієнічною саморегуляцією [4, с.316-323]. обов'язковою умовою розвитку швидкісно-силових якостей є багаторічна, цілорічна, систематичне тренування [5, с.27-30].

Одним з ефективних методів розвитку швидкісно-силових якостей є метод вправи (спосіб виконання засобів фізичної підготовки спортсмена, який визначає переважну швидкісно-силову спрямованість їх трену впливу на організм). Згідно з дослідженнями Ю.В. Верхошанського (1988), виділяють ряд методів [1, с.120-124]: метод повторних максимальних зусиль (передбачає виконання вправи з високим рівнем якісної характеристики руху; характерний вправами з великими обтяженнями і обмеженим числом повторень), повторно-серійний метод (в якості основного фактора виступає не велику вагу обтяження, а тривалість роботи з оптимальною вагою), ударний метод (заснований на ударному напруженні м'язових груп шляхом використання падаючого вантажу або ваги власного тіла; полягає в попередньому розтягуванні м'язів за рахунок зворотнього руху, попереднього основного), комплексний метод (передбачає послідовне узгоджене і збалансоване за обсягом поєднання засобів швидкісно-силової спрямованості), метод багаторазових легких і середніх напружень (серійні навантаження методу не призводять до тимчасового виснаження нервово-м'язової системи; виконуючи серії з максимальною швидкістю, спортсмен повторює рух стільки разів, скільки це необхідно для забезпечення початкової зв'язку тканин з нервовою системою), метод контрасту (призначений для прямого перетворення максимальної сили в швидкість; після раптового зменшення опору відбувається руховий вибух, і подальша динамічна фаза може бути виконана з високою швидкістю), варіативний метод (ефективний метод розвитку швидкісно-силових

якостей, що передбачає чергування швидкісно-силових вправ в ускладнених, звичайних і полегшених умовах.).

Найбільш ефективним способом контролю за ходом тренувального процесу і ростом спортивних результатів є тести (число підтягувань, віджимань, дальність метань, стрибків) і показники, що дозволяють оцінити рівень розвитку швидкісно-силових якостей металників списа [2, с.183-184] (див. табл. 1).

Таблиця 1

Тести, що визначають рівень швидкісно-силових якостей металників списа

№	Тест	Якість
1.	Стрибок у довжину з місця, м	Вибухова сила
2.	Стрибки на одній нозі, 30 м.	Швидкісно-силовий показник м'язів ніг.
3.	Біг 60 м з ходу, с	Максимальна швидкість бігу
4.	Кидок ядра (4 кг) двома руками низу вперед, м	Швидкісно-силовий показник м'язів ніг, тулуба, таза.
5.	Біг 30 м по сигналу, с	Стартова сила, максимальна швидкість біга зі старту.

В останні роки в метанні списа застосовуються різноманітні технічні засоби, створені на основі сучасної технології, для навчання, тренування, реабілітації та діагностики.

У процесі вивчення науково-методичної літератури з проблеми дослідження можна сказати, що найбільш ефективним засобом системи швидкісно-силової підготовки є виконання вправ з максимальною інтенсивністю і високою швидкістю.

При цьому, розвиток швидкісно-силової підготовки повинно бути найбільш оптимальним, щоб різке підвищення швидкісно-силових якостей не привело до зниження результату [5, с.201-203].

Список використаних джерел:

1. Заціорский В.М. Физические качества спортсмена: основы теории и методики воспитания. М. : Советский спорт, 2009, 200 с.
2. Круглик И.И., Шевчук А.В., Широконова Л.И. Гибкость – как физическое качество. *Научные стремления 2010* : материалы I Республиканской научно-практической конференции с международным участием. Минск, 2010. С. 183-184.
3. Мехрикадзе В.В., Позубанов Э.П., Ермолаев Б.В. Метание копья : пособие. Минск : БГУФК, 2010. 32 с.
4. Сулов Ф.П., Холодов Ж.К. Теория и методика спорта. М. : Воениздат, 1997, 416 с.
5. Филлин В.П. Скоростно-силовая подготовка юных спортсменов. М. : ФиС, 2000. 247 с.

In this article the methodical peculiarities of development and existing methodical approaches of speed-strength qualities of spillway throwers are considered. On the basis of scientific and scientific-methodical literature, the possibility of development of speed-strength qualities of spear slivers in the training-training.

Key words: spillway throwers, speed-strength training, spit throwing technique.

Отримано: 15.05.2019

УДК 615.825:616.071.2

Д. Дмитрук, студентка 3 курсу факультету фізичної культури

ПРАКТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ СКОЛІОЗІ І СТУПЕНЯ

Стаття присвячена розробці комплексу фізичної реабілітації для профілактики та лікування порушень постави, в тому числі сколіозу.

Ключові слова: фізична терапія, фізична реабілітація, постава, тонус м'язів, порушення постави, сколіоз, причини сколіозу, наслідки сколіозу, профілактика сколіозу.

Мета: розібрати етіологію появи сколіозу, методика діагностики хребта, скласти програму фізичної реабілітації при сколіозі, показати на прикладі власного досвіду методи та засоби ліквідації деформації хребта, висвітлити результати проведеної фізичної реабілітації.

Постановка проблеми. Порушення постави є однією з найпоширеніших ортопедичних патологій. Вони складають 90% усіх відхилень від норми з боку опорно-рухового апарату. В Україні кожна четверта дитина має порушення постави, у 5-

6 осіб з тисячі це сколіоз. Через порушення постави найчастіше страждає серцево-судинна та дихальна системи.

Результати дослідження. Постава – це звична поза людини, яка невимушено стоїть, без зайвого м'язового напруження: тулуб і голова тримаються вертикально, хребет утворює плавну хвилеподібну лінію, контури грудної клітки виступають уперед, живіт злегка підтягнутий, ноги розігнуті в кульшових та колінних суглобах. Неправильна постава, ще в дитинстві, зумовлює розвиток різних захворювань, що впли-

ває на моральний і психічний стан людини. Діти з порушеною поставою під час ходьби опускають голову, сутуляться. Ходьба супроводжується поганою координацією рук і ніг. Виникнення неправильної постави сприяють такі шкідливі звички:

1. Сидіти із підігнутою, закинутою ногою;
2. Сидіти з закинутою за спинку стільця рукою;
3. Стояти з відставленою в бік ногою.

При цьому всьому таз перебуває в нахиленому положенні, а хребет викривлений.

Сколиоз – це захворювання опорно-рухового апарата, що характеризується викривленням хребта у фронтальній (боковій) площині з розворотом хребців (торсія) навколо своєї вертикальної осі.

Відповідно до місця утворення первинної дуги сколіози поділяють на:

1. Шийно-грудний (вершина викривлення на рівні Th4-Th5).
2. Грудний (Th8-Th9).
3. Груднопоперековий (Th11-Th12).
4. Поперековий (L1-L2).
5. Попереково-кризовий (L5-S1).
6. Комбінований.

За напрямком дуги виділяють:

1. Лівосторонні.
2. Правосторонні.
3. S-подібні.

Залежно від важкості захворювання виділяють 4 ступені сколіозів. Критерієм їх поділу є форма дуги сколіозу і кут відхилення її від вертикальної осі, ступінь скручування хребців.

При сколіозі I ступеня кут відхилення первинної дуги становить близько 10°. Хребет нагадує літеру С. Вольове напруження м'язів і розвантаження в горизонтальному положенні зменшують ці прояви.

Сколиоз II ступеня характеризується появою додаткової компенсаторної дуги викривлення, в результаті чого хребет набуває форми латинської букви S. Кут відхилення основної дуги доходить до 30°. Виявляються скручування хребців, реберне випирання і м'язовий валик. Це супроводжується порушенням розташування внутрішніх органів та їх функцій. Горизонтальне положення і невелике витягнення не змінюють викривлення.

Сколиоз III ступеня характеризується наявністю не менше двох дуг. Кут відхилення основної дуги дорівнює 30-60°. Виявляється значне скручування хребців, деформація грудної клітки і утворення реберного горба, зміна кута нахилу таза. Це викликає подальше порушення розташування внутрішніх органів та їх функцій, подразнення коріньців спинного мозку і появу симптомів радикуліту.

Сколиоз IV ступеня спотворює тулуб внаслідок важкої деформації грудної клітки і хребта. Спостерігається кіфосколиоз, що є результатом прогресуючого відхилення хребта як у бічному, так і у передньозадньому напрямку, подальшого скручування його по осі та утворення заднього і переднього горба. Кут відхилення хребта від вертикальної осі більше 60°. Виявляються значні порушення функцій органів грудної клітки і нервової системи.

Процес формування сколіотичної деформації – це результат взаємодії чинників, що порушують вертикальне положення хребта, й пристосувальних реакцій, спрямованих на збереження вертикального положення. Приблизно у 80% усіх випадків причина виникнення викривлень невідома.

Великий вплив на формування деформацій хребта має гіпертонус м'язів.

Гіпертонус – стан, що характеризується аномальним напруженням м'язів і зниженою здатністю м'язів до розтягнення. Він перешкоджає нормальному функціонуванню опорно-рухового апарату.

Причина такого стану – пошкодження верхніх / центральних мотонейронів центральної нервової системи, які передають імпульси в м'язи і регулюють тонус м'язів, поставу, рефлексі. Викликати пошкодження центральної нервової системи можуть різні травми, перенапруження, неправильне співвідношення навантажень та відпочинку, захворювання та розлади.

У загальному випадку для м'язів з підвищеним тонусом характерні напруження, ущільнення, зменшення обсягу рухів. У легких випадках гіпертонус м'язів викликає деякий дискомфорт, відчуття напруги, стягнутості м'язів, що часто зникає після механічного впливу (розтирання, масаж). Для помірних випадків гіпертонусу характерні, в першу чергу, м'язові спазми, що викликають різкий біль. У важких випадках м'язи стають дуже щільними, не прощупуються та болісно реагують на механічне подразнення (наприклад, масаж).

На прикладі квадратного м'язу попереку (Psoas major ligament) можемо розглянути деформацію поперекового відділу хребта. Він належить до задньої групи м'язів живота, утримує хребет у вертикальному положенні, згинає поперекову частину хребта, а при однобічному скороченні – нахилляє тулуб у свій бік. Волокна м'язу прикріплюються до 12th rib, L1, L2, L3, L4, при гіпертонусі, який можна визначити за допомогою ММТ, волокна м'язу «стягують» на себе відповідний хребець, утворюючи деформацію.

Методика досліджень сколіотичних викривлень хребта ґрунтується на визначенні симетрії так званих «трикутників талії», які формуються боковою поверхнею тіла і вільно опущеними руками, а також за характером положення, відповідно, «білої смуги». Остання визначається наступним чином. Пропонується обстежуваному нахилити голову вперед і зімкнути плечі. Потім розмістивши кінцеві фаланги вказівного і середнього пальців по обидві сторони від остистих відростків сьомого шийного хребця і, сильно натискаючи на тіло людини, здійснити ними рух зверху донизу (від шиї до крижів). Від натискування шкіри на фоні двох рожевих смуг отримуємо білу смугу, яка дає чітке уявлення про викривлення.

Для дослідження загальної постави шляхом зовнішнього огляду необхідно роздягнути пацієнта до білизни. Огляд здійснюється стоячи ззаду, збоку, спереду з ніг і до голови, при цьому реєструємо відхилення кожної ділянки тіла: положення і форму стоп, ніг, рівень сідничної лінії, положення бедер і таза, окремих ділянок хребта та голови.

Здійснивши зовнішній огляд, було виявлено правосторонній сколіоз I ступеня у груднопоперековому відділі хребта.

Встановивши діагноз, ми склали програму фізичної реабілітація, яка включала в себе:

1. Масаж.
2. ЛФК.
3. Фізіотерапію.

При сколіозі дуже рідко використовують масаж або фізичні вправи як самостійний метод лікування. Повинен бути комплексний підхід, який включатиме і масаж, і фізичні вправи, і фізіотерапію. Лише так ми досягнемо бажаного ефекту.

Масаж при сколіозі.

Завдання масажу:

- поліпшення загального обміну речовин;
- поліпшення крово- та лімфообігу у м'язах всього тіла і місцях переходу їх у сухожилля;
- зменшення больового синдрому;
- зменшення стомлюваності при заняттях лікувальною фізичною культурою;
- забезпечення пасивної корекції хребта;
- загальне зміцнення м'язового апарату;
- зниження тонусу різних груп постуральних м'язів;
- поліпшення психоемоційного стану;
- поліпшення функціонального стану систем організму;
- підвищення фізичної працездатності.

Масаж використовують для зміцнення розтягнутих та ослаблених м'язів і, навпаки, розслаблення і розтягнення напружених м'язів; підвищення загального тонусу. Масажують ослаблені довгі м'язи спини й міжлопаткові ділянки прийомом розтирання, розминання, постукування, інтенсивного погладження. На м'язи передньої поверхні тулуба діють прийомом погладження, розтирання і розминання.

Під час масажу ми застосовували допоміжні засоби: банки, аплікаційний валик Ляпко, аплікатор Ляпко та вібраційний масажер, які допомагали швидше усунути запалення певних ділянок, розслабити м'язи та покращити лімфо- та кровообіг.

Рекомендується робити масаж кожен день або через день. Так можна досягти видимого результату вже через кілька сеансів (від трьох і більше). Сам масажний курс повинен складатися не менше 10 сеансів.

ЛФК. Щодня, незалежно від того проводився масаж чи ні, повинен виконуватись комплекс вправ ЛФК. Саме так ми намагасьмо сформувати звичку правильної постави та збільшимо силу м'язової системи.

Орієнтовний комплекс вправ біля вертикальної площини:

1. Набути положення правильної постави біля вертикальної площини (стіни, дверей). Запам'ятати це положення і, не порушуючи його, зробити крок вперед, а потім назад.
2. Те саме, але зробити 4-8 кроків.
3. Притиснувшись до стіни потилицею, спиною, сідницями і п'ятками, присісти з прямою спиною, повернутися у вихідне положення.
4. Стоячи біля стіни в положенні правильної постави, підняти руки вгору, в сторони, вперед, покласти на пояс, не втрачаючи правильної пози і не відходячи від стіни.
5. В.п. – те саме. Зігнути праву ногу вперед, захопити голілку руками і притиснути до тулуба, не втрачаючи правильної постави і не відходячи від стіни. Те саме – лівою ногою.

Кожну вправу виконувати по 8-10 разів.

Орієнтовний комплекс вправ з предметами на голові.

1. У положенні правильної постави біля стіни покласти на голову мішечок з піском (200-300 г), книжку або інший предмет, пройти до протилежної стіни і назад, обминувши стілець, стіл тощо, утримуючи предмет і зберігаючи позу.
2. З положення стоячи з предметом на голові сісти на підлогу, встати на коліна і сісти на п'ятки, повернутися у в.п., не втративши предмет і зберігти позу. Те саме – із заплющеними очима.
3. З предметом на голові стати на стілець і зійти з нього.
4. В.п. – те саме. Зігнути праву ногу, лівою рукою захопити коліно, праву руку відвести назад, не втративши предмет. Те саме – лівою ногою і правою рукою.

Вправи, які виконуються на підлозі:

1. В.п. – колінно-кисткове, долоні паралельно плечей, ноги на ширині плечей. Виконуйте вправу «кішка» – вигинайте спину вгору, при цьому голова і сідниці спрямовані до підлоги. Потім робіть зворотний прогин – спина вниз, сідниці і голова – вгору. Повторіть вправу 5-7 разів.
2. В.п. – колінно-кисткове, упріться долонями в підлогу. Опустіть сідниці на п'ятки, витягнувши тіло вперед. У такому положенні за допомогою рук пересувайте тулуб вліво, прямо і праворуч. В кожній позиції затримуйтеся на кілька секунд. Виконайте не менше 5 рухів в кожную сторону.
3. В.п. – лежачи на животі, підклавши під живіт тверду подушку. Заведіть руки за спину, стиснувши їх у замок. Виконуйте підйоми корпусу вгору, на ту висоту, яку зможете осилити. Намагайтеся не перенапружуватися хребет. У вправі мають брати участь м'язи нижньої частини спини. Виконайте 5-10 підйомів.
4. В.п. – лежачи на спині, руки розведені в сторони. Коліна притисніть один до одного і зігніть. У такому положенні повертайте голову в одну сторону, а коліна опускайте в протилежну. Під час вправи навантаження припадає на м'язи шиї і поперекового відділу хребта. Виконайте 5-7 повторів.

Фізіотерапія: магнітотерапія, електростимуляція та електрофорез.

Магнітотерапія – це відносно новий напрямок в фізіотерапії, що ґрунтується на впливі низькочастотного магнітного поля на хвору область або весь організм в цілому. При цьому тканини організму не намагнічуються, але окремим складовим організму (лімфа, кров) передаються магнітні властивості.

Основна мета магнітотерапії – боротьба з болем.

При впливі магнітного поля:

- зменшується інтенсивність болю і зупиняється прогресування запальних процесів;
- відбувається позитивний вплив на центральну нервову систему;
- нормалізується психоемоційний фон;
- зміцнюються стінки кровоносних судин;
- змінюється опорно-руховий апарат;
- руйнуються жирові відкладення;
- виводяться з організму шлаки, токсини і зайва рідина;
- зупиняються невеликі кровотечі.

Електростимуляція. Застосовують при хронічних болях у хребті та суглобах, надмірному тонусі м'язів (міопатичний синдром), порушеннях кровообігу, захворюваннях з боку опорно-рухового апарату.

При лікуванні сколіозу завдання полягає у зміцненні м'язово-зв'язкового апарату для попередження прогресування деформації і зменшення викривлення хребта

Електростимуляція м'язів активізує обмінні процеси в організмі, усуває гострий біль і нормалізує м'язовий тонус. Імпульсні струми розширюють судини та забезпечують нейростимулюючий ефект.

Найкращий профілактор сколіозу та порушення постави – постійно слідкувати за своїм положенням, щоденне виконання ранкової гімнастики, вводити в звичку правильне положення при сидінні, стоянні та ходьбі. Проте існує ряд профілактичних заходів, які включають в себе виконання наступних вправ:

1. Стати на носки, руки підняти вгору і зчепити в замок, нахилити тулуб в різні боки.
2. Поставити ноги на ширину плечей та опустити руки. Підняти руку вздовж тулуба біля плеча ковзним рухом, нахилившись при цьому тулуб в сторону, протилежну до піднятої руки. В цей час інша рука знаходиться на носі
3. Ноги знаходяться на ширині плечей. Підняти руку вгору, нахилившись при цьому в протилежний бік. В цей час іншу руку завести за спину. Змінити положення рук.
4. Стати на коліна і спертись на руки. Підіймати вперед одну руку, витягуючи назад при цьому протилежну їй ногу. Після повернення в початкове положення повторити вправу, змінивши ногу і руку.
5. Лежати декілька хвилин на спині, витягнувши руки та поклавши їх паралельно до тулуба.

Висновок. У ході нашого дослідження, ми розібрали етіологію виникнення сколіозу, продиагностували проблемні ділянки хребта та виявили порушення, склали програму фізичної реабілітації при сколіозі I ступеня, на прикладі власного досвіду показали шляхи ліквідації деформацій хребта, висвітлили результат проведення фізичної терапії.

Список використаних джерел:

1. Мухін В.М. Фізична реабілітація. К. : Олімпійська література, 2005. 472 с.
2. Кашуба В.А. Биомеханика осанки. Киев : Олимп. лит., 2003. 260 с.
3. Сичов С.О. Педагогічні умови прилучення студентської молоді до цінностей фізичної культури на обов'язкових заняттях. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. С. 43.
4. Федоров А.И., Комаров О.Ю., Куставлетов Б.А. Отношение учащейся молодежи к своему здоровью : учебное пособие. Кустанай : Издательский центр КГПИ ; Челябинск : УралГУФК, ЧГНОЦ УрО РАО, 2011. С. 72.

The article is devoted to the development of a complex of physical rehabilitation for the prevention and treatment of posture disorders, including scoliosis.

Key words: physical therapy, physical rehabilitation, posture, muscle tone.

Отримано: 15.05.2019

О. Г. Заярнюк, студентка 1 курсу факультету фізичної культури

РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІСЛЯ АМПУТАЦІЇ НИЖНІХ КІНЦІВОК

У статті розглянуто актуальність фізичної реабілітації осіб після ампутації нижньої кінцівки. Обґрунтовано ефективність протезування та фізіотерапії. Відновлення функцій, утрачених унаслідок ампутації кінцівок та його значення.

Ключові слова: ампутація, кукса кінцівки, фізична реабілітація, фантомна кінцівка.

Постановка проблеми. Ампутація кінцівки – це важка фізична та психологічна травма. Останнім часом спостерігається тенденція зростання кількості осіб з ампутаційними вадами нижніх кінцівок. Контингент людей, які перенесли ампутації нижніх кінцівок є різноманітним. Стали частішими випадки травматизму, які спричинені дорожніми інцидентами, нещасними випадками на виробництві, природними та техногенними катастрофами, зокрема це пов'язано з бойовими діями на сході України збільшення кількості воїнів АТО, які внаслідок бойових дій і військових травм потребують протезування нижніх кінцівок і тривалої фізичної реабілітації, яка дозволить їм повернутися до нормального повсякденного життя.

Метою статті є ознайомлення з методикою фізичної реабілітації осіб після ампутації нижньої кінцівки, розгляд ампутації як актуальної проблеми.

Обговорення результатів дослідження. Досить актуальним є питання про реабілітацію інвалідів з наслідками ампутації нижніх кінцівок. Для його вирішення потрібен комплексний підхід. Тобто сучасна медицина, протезування та засоби фізичної реабілітації. Згідно з даними останніх років рівень інвалідності стрімко зростає, досягнувши 77 осіб на 10 тисяч населення, в чоловіків він як правило вищий в 7 разів [1, с.12-13].

Також зростає кількість ампутацій нижніх кінцівок, які пов'язані з ускладненим цукровим діабетом й облітеруючим атеросклерозом судин нижніх кінцівок, що вказує на актуальність проблеми на сьогодні.

Ампутація – відсікання частини кінцівки у межах сегменту. У випадку, коли кінцівку відсікають на рівні суглоба, то таку операцію називають екзартикуляція або вищленення. Ампутацію найчастіше виконують при важких механічних uszkodженнях кінцівки з роздробленням кісток, розтрощенням м'язів, розривом великих судин; відмороженнях і опіках VI ступеня, гангренні інфекції. Втрата частини тіла важко переноситься хворим, руйнує набутий в процесі життєдіяльності руховий стереотип, призводить до суттєвого обмеження рухової активності, зниження або втрати працездатності і більшість стає інвалідами. Ампутація окрім характерних для травматичної хвороби місцевих і загальних проявів та можливих ускладнень у післяопераційний період викликає специфічні для цього виду операцій ускладнення у вигляді контрактур. Вони звичайно виникають у суглобах, що є найближчими до місця відсікання. Спричиняються контрактури переважно за рахунок рефлекторно-больового щадіння і вимушеного положення кукси, перетинання і відсікання частини м'язів, переважання тонусу однієї з груп м'язів-антагоністів тощо [2, с.203].

Відомо, що 80% людей, які мали ампутацію, до певної міри відчувають фантомні відчуття в певний період свого життя. Деяких людей такий біль тією чи іншою мірою супроводжує до кінця їхніх днів. В той час, як фантомних відчуттів зазнають особи із вродженою відсутністю кінцівок, травмами спинного мозку та ампутацією, фантомний біль з'являється майже винятково внаслідок ампутації. Майже одразу після ампутації 90-98% пацієнтів звітують про прояви фантомних відчуттів. Близько 75% з них потерпають від фантомних відчуттів щойно анестезія завершить свою дію, а решта 25% пацієнтів через кілька днів або тижнів. Для досягнення оптимальних результатів відновного лікування після ампутації нижніх кінцівок вирішальне значення мають три фактори: якісно проведена ампутація, відповідний протез і програма реабілітації хворого. Ці фактори тісно взаємопов'язані [3, с. 468]. Після ампутації кінцівок відбувається перебудова рухових навичок, розвивається компенсаторне пристосування, можливості якого в більшій мірі визначаються силою і витривалістю м'язової системи.

Засоби ЛФК грають провідну роль як у формуванні кукси, так і в підготовці її до протезування, в навчанні користування протезом [3, с.470]. ЛФК у ранній післяопераційний період починають застосовувати в першу добу після хірургічного втручання. Завдання ЛФК: поліпшення психоемоційного тону хворого і створення впевненості у сприятливому результаті операції; профілактика пневмонії, ателектазів, бронхітів, тромбоемболії, контрактур і атрофії м'язів кукси; активізація крово- і лімфообігу, зменшення набряків; стимуляція трофічних процесів, сприяння загоєнню рани; навчання ходьби на милицях, навичок самообслуговування.

Призначають ранкову гігієнічну гімнастику, лікувальну гімнастику тривалістю спочатку 10-15 хв., поступово збільшуючи її тривалість до 20-25хв, самостійні заняття 5-6 разів на день, лікування положенням [2, с.209].

Після зняття швів (пізній післяопераційний період) відновне лікування спрямоване на підготовку кукси до протезування. Для цього необхідно: відновити рухливість в проксимальному суглобі; нормалізувати м'язовий тонус кукси; зміцнити м'язові групи, що виробляють руху в суглобі; підготувати вище розташовані сегменти кінцівки до механічного впливу гільзи, кріплення і тяг протезів; поступово підготувати здатність до опору кукси; удосконалити м'язово-суглобовий апарат і координацію поєднаних рухів; удосконалити форми рухових компенсацій [3, с.471].

Протези – це пристрої, апарати, що зовні схожі на природний сегмент чи кінцівку, метою яких є не тільки маскуванню дефекту, а головне – заміщення втрачених функцій самообслуговування, трудових процесів, пересування та ін. [2, с.205]. Пропонуються два типи протезів верхніх кінцівок: пасивні і активні. До пасивних відносяться косметичні протези, які служать тільки для відновлення природного зовнішнього вигляду. Активні протези – це механічні та біонічні. Після постачання нижніх кінцівок протезами хворого навчають ходьбі.

Загальні завдання відновного лікування на всіх етапах навчання пересуванню:

- адаптація до протезу, зміцнення м'язів кукси, тазового поясу;
- навчання управлінню протезом, тренування координації рухів;
- усунення контрактур усіченої кінцівки;
- зміцнення м'язів плечового поясу і верхніх кінцівок. (Користування милицями).

На 1-му етапі навчають стояти з рівномірною опорою на обидві кінцівки і на протезі. На 2-му етапі хворий опановує техніку перенесення маси тіла з однієї ноги на іншу, проводить тренування опорної і переносної фази кроку протезованою і здоровою кінцівками, відпрацьовує поєднане перенесення маси тіла на протезовану кінцівку в момент розгинання гомілки (протеза). На 3-му етапі виробляють рівномірні крокові рухи і ритмічну координовану ходу з однаковим просуванням вперед як здорової, так і оперованої кінцівки. Хворі освоюють ходьбу по похилій площині, повороти при ходьбі, пересування з подоланням різних перешкод, підйом і спуск по сходах і т.д. [3, с.472-473].

Із фізіотерапевтичних процедур для зняття фантомного болю застосовують світлолікування, електростимуляцію, дарсонвізацію, діадинамічні струми в ділянці кукси, електрофорез новокаїну та йоду, грязь в частині кукси, загальні ванни. Через 2-3 дні після стихання запальних явищ переходять до теплових процедур – ванн (радонові, хвойні, сірководневі) [4, с.293-294].

Висновки. Отже, в результаті вивчення навчально-методичної та наукової літератури по темі реабілітація після ампутації нижніх кінцівок та на підставі опрацьова-

ного матеріалу можна визначити що метою фізичної реабілітації інвалідів після ампутації нижніх кінцівок є їх відновлення та адаптація в суспільстві. У зв'язку з цим можна виділити завдання фізичної реабілітації, такі як: функціональне відновлення; пристосування до повсякденного життя; прилучення до трудового процесу.

Список використаних джерел:

1. Горбунова Н.А. Социально-гигиенические аспекты и организационные аспекты профилактики инвалидов. ДНИИП. 2002. 166 с.
2. Мухін В.М. Фізична Реабілітація. НУФВСУ, 2005. 470 с.

УДК 612.015.6:613

Д. В. Ірківа, студентка 2 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

ВІТАМІНИ: ЇХ ДЖЕРЕЛА, ВЛАСТИВОСТІ ТА ВПЛИВ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто результати сучасних досліджень щодо впливу вітамінів на організм людини; узагальнено інформацію про хвороби, спричинені дисбалансом вітамінів, тому розглянуто основні чинники, які провокують його, а також основні способи профілактики таких порушень.

Ключові слова: вітаміни, авітаміноз, гіпервітаміноз, гіповітаміноз, раціональне харчування.

Актуальність дослідження полягає в тому, що за останні кілька десятиріч років харчування людей зазнало значних змін, змінилися природні умови, що теж впливає на вміст вітамінів в людському організмі, водночас стали поширеними і хронічні захворювання, які провокує дисбаланс вітамінів. Крім того, незважаючи на науковий прогрес, досі багато людей залишаються неосвіченими щодо значення харчування та вітамінів у їх житті. В Україні ця проблема є досить актуальною, а більшість громадян часто не усвідомлюють, до яких наслідків може призвести нехтування вітамінами та основами здорового харчування.

Мета дослідження: проаналізувати результати досліджень щодо причин та наслідків дисбалансу вітамінів, впливу вітамінів на організм людини

Завдання дослідження: 1. Зібрати основні дані про вітаміни та їх властивості. 2. Визначити, до чого призводить дисбаланс вітамінів в організмі людини. 3. Дати загальні рекомендації для профілактики дисбалансу вітамінів.

Методи дослідження: загальнонауковий (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння наукової літератури).

Виклад основного матеріалу. «Вітаміни (лат. Vitae – життя і амін – речовина, що містить аміногрупу (-NH₂)) – низькомолекулярні органічні сполуки різної хімічної природи, що необхідні для життєдіяльності живого організму в малих дозах, і не утворюються в самому організмі в достатній кількості, через що повинні надходити із їжею» [6].

Вже у другій половині XIX століття науковцям було відомо, що харчова цінність продуктів залежить від вмісту в них наступних речовин: білків, жирів, вуглеводів, мінеральних солей та води. Але про існування вітамінів почали здогадуватись лише у 1881 році (М. Лунін), у 1897 році вміст невідомих речовин викликав значну увагу у Христіана Ейкмана, а у 1911 році польський вчений Казимір Функ відкрив вітамін В1 – тіамін, виділивши його із нешліфованих зерен рису [6].

До першої половини XX століття було описано більшість вітамінів, а у 1926 році Христіан Ейкман разом із Фредеріком Гопкінсом, який виділив вітаміни А та D, отримали Нобелівську премію із фізіології та медицини.

Науці відомо близько тридцяти вітамінів та подібних до них сполук, їх структура, біологічні властивості та здійснено синтез цих сполук. Класифікація вітамінів побудована на основі їх фізико-хімічних властивостей, в результаті чого їх поділяють на жиророзчинні та водорозчинні.

Враховуючи те, що в медицині гостро постає проблема збереження здоров'я людей, з кожним роком зростає інтерес людей до вітамінів, так як багато із них життєвонеобхідні, а також можуть запобігти виникненню хвороб.

Загальною рисою для сучасних людей є низька культура харчування. Відсутність загальної освіченості щодо вітамінів у раціоні викликає порушення в обміні речовин і призводить до

3. Епифанов В.А. Лечебная физическая культура. М. : ГЭОТАР-Медиа, 2006. 564 с.
4. Корсун С.Н. Влияние различных средств ЛФК на функциональное состояние организма и состояние культур. Белгород, 1996. 330 с.

The article considers the actuality of physical rehabilitation of individuals after amputation of the lower limb. The effectiveness of prosthetics and physiotherapy is grounded. Restoration of functions lost due to limb amputation and its significance.

Key words: amputation, limb stump, physical rehabilitation, phantom limb.

Отримано: 15.05.2019

дисбалансу вітамінів та мікроелементів, внаслідок чого виникають хронічні хвороби, зумовлені цими чинниками.

Існує три види дисбалансу вітамінів: гіповітаміноз, авітаміноз та гіпервітаміноз. Гіповітаміноз – нестача в організмі вітамінів, авітаміноз означає повну відсутність вітамінів в організмі, а гіпервітаміноз – це надмірний вміст вітамінів. Кожне із порушень призводить до проблем зі здоров'ям, а дефіцит окремих вітамінів може призвести до смерті. Недостатнє забезпечення організму вітамінами зумовлюється їх відсутністю в їжі або порушенням вітамінного обміну і засвоєння при деяких захворюваннях [2].

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що більшість дітей у світі мають дефіцит вітамінів, наприклад, за окремими вітамінами спостерігається дефіцит у 50-80%. Дефіцит призводить до порушення обміну речовин, надмірної стомлюваності, зниження розумової та фізичної працездатності, негативно впливає на ріст та розвиток, провокує алергічні стани та хронічні порушення у функціонуванні організму, а імунна система організму згасає і не може успішно протидіяти негативним чинникам зовнішнього середовища [4].

Вітамінозабезпечення дітей – актуальна проблема для України. Серед дітей в країні поширена субнормальна забезпеченість вітамінами (прихований гіповітаміноз) – доклінічна стадія дефіциту вітамінів, що характеризується тільки біохімічними порушеннями. Дослідження рівня вітамінів у дітей у зимово-весняний період показало, що рівень аскорбінової кислоти був нижче норми на 54%, тіаміну – на 27% і рибофлавіну – на 65%. Дефіцит аскорбінової кислоти і тіаміну спостерігався в організмі всіх обстежених дітей, тоді як рибофлавіну – у 77% обстежених [3].

Існує два типи гіпервітамінозів: гострі – виникають унаслідок надходження завеликих доз вітаміну (звичай у формі вітамінного препарату); хронічні – розвиваються в разі тривалого надходження вітамінів у дозах, що перевищують фізіологічні потреби організму.

Вітаміни, що містяться в їжі, навіть за надмірного раціону, не можуть спричинити гіпервітаміноз. Однак існує можливість надлишку вітамінних препаратів, якщо людина їх приймає. Особливо актуальною ця проблема стає влітку, якщо люди приймають вітамінні препарати протягом усього року. У разі багатого на свіжі овочі та фрукти раціону додаткове приймання полівітамінних комплексів для профілактики зайве. Розвиток гіпервітамінозів пов'язаний зі здатністю деяких вітамінів, особливо жиророзчинних, накопичуватися в організмі. З огляду на це, найбільше клінічне значення мають гіпервітамінози А і D. Водорозчинні вітаміни практично не накопичуються і легко виводяться нирками, тому їх передозування менш значуще [4].

Гострий гіпервітаміноз А розвивається після приймання великих доз препаратів цього вітаміну. Людина стає неспокійною, дратівливою, рідше – млявою, сонливою,

малорухомою, порушується сон; температура тіла підвищується до $+39^{\circ}\text{C}$; можуть з'явитися нудота, блювання; на шкірі з'являються червоні плями, дрібні крововиливи. Хронічний гіпервітаміноз А розвивається поступово: припиняється збільшення ваги, погіршується апетит, шкірні покриви стають сухими, лущаться, турбує свербіж. Волосся стає тонким, ламким та сухим, починає випадати. Слизова оболонка ясен і губ запалюється, покривається тріщинами, кровоточить. Спостерігають болі в ногах, їх набряклість, розлад ходи, іноді – розм'якшення кісток черепа [6].

Гіпервітаміноз D розвивається за тривалого вживання великих доз цього вітаміну. Першими симптомами захворювання є втрата апетиту, нудота, блювання, спрага, слабкість, дратівливість, іноді – свербіж шкіри. Водночас може розвинути гіперкальціємія з відкладенням фосфату кальцію в різних внутрішніх органах: нирках, серцевому м'язі, легенях, підшлунковій залозі, а також в суглобах, лімфатичних вузлах, кон'юнктиві та роговій оболонці ока. Також спостерігають демінералізацію кісток. Найбільше значення має ураження нирок, іноді розвивається ниркова недостатність. За гострого гіпервітамінозу D у людини різко змінюється поведінка: спочатку вона неспокоїна, примхлива, а потім малорухома і млява. Шкіра стає блідою, апетит різко знижується, печінка збільшується, з'являються стійкі розлади в роботі ШКТ. За прогресування захворювання з'являються блювання, відставання у розвитку і втрата ваги. Може підвищуватися артеріальний тиск, у тяжких випадках дихання стає ускладненим, пульс слабким, з'являються судоми, реакція на навколишнє середовище сповільнюється або різко знижується [5].

Під час досліджень вчених із Копенгагена, у яких взяли участь понад 230 тисяч учасників із різним станом здоров'я, фахівці звернули увагу на вплив вітамінів-антиоксидантів груп А, Е, бета-каротину, селену. Виявилось, що на фоні регулярного прийому вітаміну А підвищується рівень смертності на 16%. Прийом бета-каротинів та вітаміну Е – на 7 та 4 відсотків відповідно. Експерти передбачають, що вітаміни промислового виробництва порушують роботу природних механізмів захисту організму. Зважаючи на це, фахівці радять забезпечувати себе вітамінами шляхом раціонального харчування.

Основними причинами гіповітамінозу є дефіцит вітамінів внаслідок незбалансованого харчування, хвороб шлунково-кишкового тракту, наявності кишкових паразитів, несумісності з лікарськими засобами, патогенної мікрофлори кишківника тощо [4].

Гіповітаміноз призводить до огрубіння, сухості, розтріскування і лущення шкіри; ламкості нігтів і появи лупи; жирного блиску і лущення шкіри в ділянці крил носа, носогубних складок, на шії; розтріскування і ущільнення шкіри в області суглобів; кровоточивості і втрати природного кольору слизових оболонок ротової порожнини та ясен; виникнення стомлюваності й загальної слабкості, апатії, розладів розумової діяльності; порушення настрою та сну; появи тріщин в куточках рота, сухості губ; погіршення зору, кольоросприйняття, нічного бачення з розвитком «курячої сліпоті»; виникнення ямок і поперечних смужок на нігтях із зміною кольору пластини; підвищення чутливості зубної емалі і шкіри; порушення роботи ШКТ [5].

УДК 378.091:613-057.875

А. О. Кириєвська, студентка 1 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ЯК ФАКТОР ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються аспекти покращення здорового способу життя студентів. Фізична активність і позитивне ставлення до спортивної діяльності важливий елемент організації фізичного виховання студентської молоді.

Ключові слова: педагогічна умова, здоровий спосіб життя, здоров'я, фізична активність.

Постановка та актуальність проблеми. Протягом останніх років спостерігається тенденція погіршення здоров'я молоді, фізичної підготовленості студентів. Це пов'язано не тільки зі змінами, які сталися в екології, але і з недооцінкою в суспільстві оздоровчої та виховної ролі фізичної культури, що відбулося недостатністю гармонійного розвитку особистості.

Щоб запобігти вітамінній недостатності, яка зазвичай найбільше проявляється навесні, слід протягом зимово-весняного періоду систематично споживати страви, приготовлені з сирих овочів (капусти, моркви, цибулі), і страви з продуктів, багатих на вітаміни (печінки, яєчних жовтків), приготовлені з додержанням відповідних правил (готування безпосередньо перед їжею, швидка кулінарна обробка). Корисно споживати фрукти та ягоди, консервовані з цукром чи заморожені, приймати вітамінні препарати, зокрема вітамінів С і В1 [2; 4].

Висновки. Вітаміни та мінерали прямо впливають на життєдіяльність живих організмів та їх функціонування, контролюючи всі життєві процеси.

Люди споживають багато продуктів, що піддаються технологічній обробці, з великою кількістю доданого цукру та солі, це руйнує вітаміни і призводить до гіповітамінозу.

Користь дісти, багатой фруктовими і овочами, вже давно доведена. Її переваги – насамперед у тому, що в ній міститься здоровий баланс як вітамінів, так й інших сполук.

Досвід розвинених країн доводить: до вирішення таких суспільних проблем, як гіповітаміноз, може долучитися бізнес, збагачуючи продукти харчування на виробництві. У ЄС та США практикується збагачення маргарину вітаміном А, молока – вітаміном D, також до продуктів додають вітаміни Е, фолієву й омега-3 кислоти. Збагачене залізом харчування для немовлят у низці країн допомогло знизити виникнення анемії у цій віковій категорії.

Необхідно сприяти підвищенню рівня знань людей про важливість здорового харчування задля попередження хвороб, спричинених дисбалансом вітамінів.

Список використаних джерел:

1. Косенко И.М. Витаминно-минеральная коррекция у детей: доводы «за» и «против». *Современная педиатрия*. 2010. №5 (33). С. 39-43.
2. Скальный А.В. Референтные значения концентраций химических элементов в волосах, полученных методом ИСП-АЭС (АНО центр биотической медицины). *Микроэлементы в медицине*. 2003. №4 (1). С. 55-56.
3. Шкуро В.В., Гончарук С.В. Гігієнічні підходи до вирішення проблеми підвищення вітамінної забезпеченості організму дітей в організованих колективах. *Проблеми харчування*. 2008. №1-2. С. 40-44.
4. Di Filippo P., Scarparrotta A., Rapino D. et al. Vitamin D Supplementation Modulates the Immune System and Improves Atopic Dermatitis in Children. *Int. Arch. Allergy Immunol.* 2015. №166 (2). P. 91-96.
5. Imdad A. Impact of vitamin A supplementation on infant and childhood mortality. *BMC. Public Health*. 2011. №11 (3). P. 20-25.
6. Вітаміни. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Вітаміни>.

The article deals with the results of modern studies on the influence of vitamins on the human body; there is generalized information about illnesses caused by imbalance of vitamins, therefore the main factors that provoke it are considered, as well as the main ways of preventing such disorders.

Key words: vitamins, avitaminosis, hypervitaminosis, hypovitaminosis, rational nutrition.

Отримано: 15.05.2019

хивцем у своїй галузі знань, але й людиною, яка володіла б різного роду вміннями й навичками відновлення організму після напруженої роботи [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях, присвячених різним аспектам названої проблеми, намітилася тенденція до переосмислення способів її вирішення, що відбиває зміщення акценту зі сфери медицини в педагогіку. Педагогами обговорюються шляхи й умови формування здорового способу життя студентської молоді, ведеться пошук стратегічних орієнтирів його досягнення (Р.І. Айзман, Е.Н. Вайнер, Г.К. Зайцев, Е.М. Казін, Л.Д. Козлова, Т. Кружиліна, Г.І. Семікін, А.Т. Смирнов, Л.Г. Татарникова, З.І. Чуканова та ін.). Сучасні дослідники відзначають, що спроби реанімувати фізкультурно-оздоровчу й спортивно-масову діяльність у ВНЗ старими організаційними формами, як правило, не дають бажаних результатів. Широке використання в освітньому процесі таких форм, як консультації, спекурси, лекції, підвищення кваліфікації, додаткова освіта, що орієнтують студента на здоровий спосіб життя, практично не здійснюється (Н.П. Абаскалова, Г.С. Нікіфоров, Т.І. Прокопенко). У дослідженнях О.М. Деркача, О.М. Столяренко та ін. аналізуються питання формування здорового способу життя учнівської молоді в процесі професійного становлення, де виявлено медичні й психологічні аспекти проблеми (Федоров А.І., 2011).

Мета дослідження – розкрити значення педагогічних умов формування здорового способу життя у студентської молоді.

Методи дослідження: загальнонауковий (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння наукової літератури).

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть спостерігається тривожна тенденція погіршення здоров'я молоді, фізичної підготовленості студентів. Це пов'язано не тільки зі змінами, які сталися в економіці, екології, умов праці й побуту населення України, але і з недооцінкою в суспільстві оздоровчої та виховної ролі фізичної культури, що відбилася дефіцитом гармонійного розвитку особистості.

На сьогоднішній день здоров'я нації викликає побоювання у зв'язку зі збільшенням кількості студентів, які вживають наркотики, алкоголь, палять, а також із низькою руховою активністю молоді тощо. Формування потреби студентів у здоровому способі життя (ЗСЖ) необхідно для того, щоб студент у роки навчання у вузі прийшов до усвідомлення необхідності дотримання здорового способу життя, став згодом не тільки фахівцем у своїй галузі знань, але й людиною, яка володіла б різного роду вміннями й навичками відновлення організму після напруженої роботи. Більше 50% студентів не випробує інтересу до занять або не бажає займатися взагалі. Серед них переважає низький рівень грамотності щодо здоров'я, профілактики захворювань.

Головна мета занять фізичною культурою, що проводяться в учбових закладах, це формування фізичної культури особистості, підготовка до соціально-професійної діяльності, збереження і зміцнення здоров'я.

Для цього потрібне прагнення до оволодіння системою певних умінь і навичок, що забезпечують збереження і зміцнення здоров'я, психологічне благополуччя, розвиток здібностей, фізичних якостей і властивостей особистості.

Саме регулярне зайняття фізичною культурою й спортом повинне забезпечити досягнення необхідного рівня розвитку фізичних якостей, тобто опанування певного рівня тренуваності. Цього можна добитися тільки тоді, коли педагог (в першу чергу педагог з фізичної культури) направляє свою діяльність на формування у студентів компонентів, що зберігають здоров'я.

Педагогічними факторами системи формування ціннісного ставлення до здоров'я, як складової цілісного виховного процесу в умовах навчального закладу, залишається загальновідома тріада «виховне середовище – виховна діяльність – мотивація» [1].

Специфіка основних факторів виховного процесу в педагогічній системі формування ціннісного ставлення до здоров'я має виявлятися в їх формуючому здоров'я впливі. Для дієвості в заданому напрямку педагогічних факторів (середовище, діяльність, мотивація) необхідно створити відповідні педагогічні умови, які формують та зберігають здоров'я [3].

Висновок. У вищому навчальному закладі для формування ЗСЖ у студентській молоді мають бути виконані такі умови, а саме: забезпечення якісної підготовки фахівців щодо вміння спонукати студентів до ведення здорового способу життя.

Організація вищого закладу з урахуванням раціонального режиму навчання а саме: забезпечення необхідної кількості рухової активності під час обов'язкових та за довільним вибором практичних занять у першій і другій половині дня.

Забезпечення гігієнічних умов під час навчання: освітлювання, харчування а також умов проживання у гуртожитку.

Список використаних джерел:

1. Алексюк А.М., Аюрзанайн А.А., Підкасистий П. та ін. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. К. : ІСДО, 2009. 336 с.
2. Сичов С.О. Педагогічні умови прилучення студентської молоді до цінностей фізичної культури на обов'язкових заняттях. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. С. 43.
3. Федоров А.І., Комаров О.Ю., Куставлетов Б.А. Отношение учащейся молодежи к своему здоровью : учебное пособие. Кустанай : Издательский центр КППИ ; Челябинск : УралГУФК, ЧГНОЦ УрО РАО, 2011. С.72.

The article deals with aspects of improving the healthy lifestyle of students. Physical activity and positive attitude to sports activity is an important element of the organization of physical education of student youth.

Key words: pedagogical condition, healthy lifestyle, health, physical activity.

Отримано: 15.05.2019

УДК 001.3:796.015.1:796.412.2

А. С. Міласенко, студентка 1 курсу факультету фізичної культури

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ В ХУДОЖНІЙ ГІМНАСТИЦІ

У статті представлені результати теоретичного дослідження стосовно особливостей застосування предметних навчально-тренувальних занять серед гімнасток. Охарактеризовано предметні навчально-тренувальні заняття як засіб впливу на технічну підготовку спортсменок упродовж етапів спортивного тренування: підготовчого, попереднього базової підготовки, спеціалізованої базової підготовки, етапу підготовки до вищих досягнень.

Ключові слова: художня гімнастика, технічна підготовка, предметна підготовка, структурні рухи предметів, тренер-викладач.

Постановка проблеми. Поседнання процесу навчання й удосконалення професійної майстерності гімнасток розпочинається на етапі початкової підготовки і завершується закінченням спортивної кар'єри.

Різноманітність технічних прийомів, структурних рухів вимагає збільшення ефективності процесу підготов-

ки, адже спортивні досягнення напряму залежать від технічної майстерності гімнасток. Також однією з причин осучаснення засобів опанування технічних елементів з предметами є рання спеціалізація даного виду спорту і відсутність конкретної методики, яка б сприяла розв'язанню поставлених завдань.

Недостатньо вирішеним є питання постановки базової техніки, на фоні якої відбудеться в подальшому й вдосконалення технічної майстерності гімнасток. Стрімка зміна тенденцій, правил змагань вплинули на процес підготовки в художній гімнастиці. Тренери-викладачі пришвидшують засвоєння структурних рухів, незважаючи на правильність їх виконання у художній гімнастиці, що, у свою чергу, призводить до майбутніх травм та унеможливує досягання високих спортивних результатів.

Мета та завдання дослідження полягає у теоретичному аналізі особливостей застосування предметних навчально-тренувальних занять для подальшого вдосконалення процесу технічної підготовки гімнасток.

Методи дослідження: під час дослідження використовували загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизацію, порівняння.

Обговорення результатів дослідження. Технічна підготовка з використанням предметів художньої гімнастики потребує творчого підходу, глибоких знань з виду спорту і закономірностей її розвитку, вміння скласти доцільну програму із урахуванням завдань і перспектив її подальшої реалізації.

Предмети з художньої гімнастики, на перший погляд, зовсім різні, але заглиблюючись у дослідження біомеханічних властивостей руху можна виокремити схожість між певними видами структурних рухів, тобто рухи мають однакову закономірність і однаково техніку виконання. Виходячи з цього, специфічним буде підхід, що визначає спосіб руху, а саме: усі фізичні тіла підкорюються загальним законам механіки. Знаючи це, доцільним є така класифікація структурних рухів гімнастичних предметів:

- утримування і баланс;
- обертальні рухи;
- фігурні рухи;
- кидкові рухи;
- рухи з перекатом [5, с.3-4].

Представлені групи рухів характеризують загальні дії предмета у просторі, який призводить до рухів у художній гімнастиці. Предметна підготовка базується на використанні даної класифікації, враховуючи динамічні особливості рухів кожного з предметів.

Використання на практиці системи предметних навчально-тренувальних занять дозволить оптимізувати процес навчання та вдосконалити техніку виконання вправ з предметами. У цьому випадку не лише тренер із художньої гімнастики зменшить свої часові витрати, а й спортсменки за допомогою розроблених методів і засобів продемонструють високі результати в опануванні структурних рухів з предметами [3].

Кожне предметне заняття повинно базуватись на механічних характеристиках предметів художньої гімнастики, тобто в одному тренувальному занятті мають бути схожі за технікою виконання класифіковані рухи певних предметів схожих між собою, наприклад: скакалка, булави, обруч, м'яч, стрічка та вправи без предметів. Очевидно, що це забирає певну частину основного часу тренування. Через їх високу щільність не завжди є можливість виокремити технічну підготовку як окремий елемент [6].

Розповсюдження набувають предметні навчально-тренувальні заняття, які можуть проводитись в поєднанні з основною частиною тренування. Виходячи з цього, також ймовірно використання даних засобів технічної підготовки як під час підготовчої частини (розминки), так і під час заключної частини.

Включення до процесу підготовки у художній гімнастиці вправ з предметами різноманітних засобів і методів дає можливість на розкриття індивідуальних властивостей виконаних механічних рухів, це сприятиме поліпшенню рівня технічної підготовки гімнасток на всіх етапах підготовки [2]. Поєднання технічної підготовки та індивідуалізації композиції висококваліфікованих спортсменок – необхідна умова у виділенні гімнастки як сильної суперниці, адже виконані рухи тією чи іншою гімнасткою однакові, різниця в імпровізаційному характері, який може проявитись лише у спортсменок з високою технічною підготов-

кою. Тренер-викладач виконує підбір методів і засобів протягом усіх етапів багаторічної підготовки, також регулює складність, характер композицій базуючись на розкритті індивідуальних можливостей гімнастки [1].

Предметна підготовка як засіб вдосконалення технічної майстерності гімнасток, звичайно проходить на гімнастичному килимі під час основної частини тренування. Гімнастки виконують рухи предметами, звертаючи увагу на вірність їх виконання, поки елемент не буде доведений до автоматизації. Здійснюючи досконалі рухи, акцентуючи на них увагу, гімнастка отримує моторну пам'ять руху, на базі якої тренер-викладач починає включати варіації його виконання. Це є основною метою даного заняття. Предметна підготовка триває час визначений тренером-викладачем, враховуючи об'єм засвоєння рухів. Дана підготовка базується на дидактичних принципах, основними з яких є «від простого до складного» і принцип систематичності. Кожне заняття розпочинається від простого руху, яке надалі поширюється додатковими рухами. Витонченість саме складних за координацією рухів вирізняє спортсменок серед інших [4].

Рівень технічної підготовки залежить від моторної пам'яті, тобто від властивостей нервової системи запам'ятовування рухів. Моторна пам'ять спортсменок високого класу містить багато навиків різної складності. Це забезпечує прояв високого рівня координаційних здібностей, характерних для тренувальної та змагальної діяльності.

Процес технічної підготовки з предметами в художній гімнастиці передбачає два основних компоненти: етап становлення технічної майстерності й етап її вдосконалення. Дані компоненти потребують розроблення засобів технічної підготовки, які можуть бути представлені у вигляді предметних занять з двома предметами одночасно (схожими за структурою рухів), предметної розминки, предметної фізичної підготовки, вправ на розслаблення з предметами [7].

Висновок. Технічна підготовка в художній гімнастиці представляє собою цілу систему, до якої входять рухи тілом і предмета підготовка. Заняття з предметами базуються на дидактичних принципах – «від простого до складного» і принципу систематичності, до того ж, вони взаємопов'язані.

Предметні навчально-тренувальні заняття є засобом засвоєння та вдосконалення технічної майстерності спортсменок. Осучаснення процесу даним засобом потребує пошуку та впровадження нових методів для раціоналізації всього часу тренування. Заняття можуть бути представлені у вигляді предметних занять з двома предметами одночасно (схожими за структурою рухів), предметної розминки, предметної фізичної підготовки, вправ на розслаблення з предметами.

Процес технічної підготовки з предметами проводиться протягом усіх етапів підготовки, враховуючи індивідуальні можливості гімнасток, вимоги правил змагань, прогнозування перспектив її реалізації.

Список використаних джерел:

1. Адашевский В.М., Ермаков С.С., Логвиненко Е.И. Индивидуальные биомеханические особенности взаимодействия спортсменок с предметами в художественной гимнастике. *Педагогика, психология та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2014. Вип. 6. С. 3-10.
2. Безверхая Е., Заколотная Е. Воспитание конкурентноспособных спортсменок в художественной гимнастике. Рига, 2013. С. 21-25.
3. Бондаренко Т.В. Організаційні аспекти диференційованого навчання художній гімнастиці. *Теорія і методика фізичного виховання*. 2010. Вип. 1. С. 11-13.
4. Ботяев В.Л. Взаимосвязь координационных способностей с показателями технического мастерства в гимнастике на различных этапах спортивной тренировки: (на примере спортивной и художеств. гимнастики). *Теория и практика физической культуры*. 2011. Вип. 11. С. 71-75.
5. Жуманова А.С. Управление учебно-тренировочным процессом юных спортсменок в художественной гимнастике : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Алматы. 2010. 43 с.
6. Заплатинська О. Удосконалення системи підготовки гімнасток-художниць згідно із сучасними правилами. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : збірник наукових праць Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Луцьк, 2012. Вип. 2 (18). С. 284-288.

7. Шинкарук О., Топол А. Комплексная оценка подготовленности квалифицированных спортсменов в художественной гимнастике. *Наука в олимпийском спорте*. 2017. Вып. 3. С. 17-26.

The article presents the results of theoretical research concerning the peculiarities of the use of subject teaching and training sessions with women-gymnasts. Subjects are taught as a means of influencing the technical training of athletes during

the stages of sports training: preparatory, preliminary basic training, specialized basic training.

Key words: artistic gymnastics, technical preparation, structural motions of subjects, coach-teacher.

Отримано: 15.05.2019

УДК 332.122:379.84(477.84)

Н. С. Назарійчук, студент 2 курсу факультету фізичної культури

ОЦІНКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОЗДОРОВЧОЇ РЕКРЕАЦІЇ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У цей час туризм – одна з наймогутніших галузей що динамічно розвивається, високоприбуткова галузь світової економіки, виступає в числі найважливіших факторів соціально-культурного розвитку територій. Особливого значення в сучасних умовах набуває вивчення стану освоєння рекреаційно-туристських ресурсів та визначення шляхів їх найбільш оптимального використання у тих регіонах, на території яких активно розвиваються різні види туризму і де ця галузь визначена як одна з головних у реструктуризованій економіці. До таких регіонів відноситься й Івано-Франківська область, на території якої зосереджено 17,4% природного рекреаційного потенціалу України (за В.П. Руденком). Соціально-економічна ситуація в Івано-Франківській області сприяє розвитку різних видів туризму, результатами цього є створення туристичної інфраструктури в регіоні.

Ключові слова: туризм, рекреаційні зони, рухова діяльність.

Мета дослідження – обґрунтування принципів і методів розробки стратегії розвитку рекреаційних зон.

Задачі дослідження:

1. Дослідження методів розробки стратегії створення нових рекреаційних зон туристичного призначення.
2. Обґрунтування моделей розвитку місць туристичного призначення.
3. Визначення факторів і умов створення нових рекреаційних зон туристичного призначення.

Об'єктом дослідження є рекреаційні зони туристичного призначення Івано-Франківської області.

Предметом дослідження моделі розвитку рекреаційних зон туристичного призначення Івано-Франківської області.

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань, досягнення мети використовувалася комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: методи системного аналізу, методи причинно-наслідкового аналізу, методи порівняльного аналізу, методи прямого структурного аналізу, моделювання.

Результати досліджень. Івано-Франківщина, володіючи великим туристичним потенціалом, в даний момент має порівняно нерозвинену туристичну інфраструктуру, що не дозволяє збільшити розвиток іноземного туризму і залучати туристів з інших регіонів України. Матеріальна база туризму потребує реконструкції, потрібне істотне розширення мережі туристичних об'єктів та послуг. Основними проблемами розвитку туристичної інфраструктури є неефективне та нераціональне використання природних ресурсів, відсутність чіткої стратегії розвитку індустрії туризму та його чіткого регулювання.

Система транспортного обслуговування туристів та населення також стають чималою проблемою в розвитку туризму області.

Не менш важливим є те, що критерій ціна-сервіс не відповідає дійсності, а тому багато наших співвітчизників вивозять свої збереження закордон, тим самим інвестуючи їх в економіку інших держав, а от для іноземців наші ціни є прийнятними для гаманця, хоча й якість надання вітчизняних туристичних послуг залишається на низькому рівні. Недоліком сфери послуг також є те, що власники закладів, які спеціалізуються на обслуговуванні туристів, зорієнтовані на багатого споживача. А ті, чий рівень достатку дорівнює середньому, задовольняються так званим «зеленим туризмом».

Також основною з проблем розвитку туристичної інфраструктури Франківщини можна назвати недостатню поінформованість населення про готелі, інші заклади відпочинку чи оздоровлення, туристичні послуги.

Реалізацією державної політики у сфері розвитку туристичної галузі в Івано-Франківській області займається обласна державна адміністрація, у складі якої створено спеціалізований структурний підрозділ – Головне управління туризму і культури.

Його головними завданнями є:

- Забезпечення реалізації в Івано-Франківській області державної політики у сфері туризму і культури, з питань охорони культурної спадщини, національної музейної політики.
- Здійснення відповідно до законодавства державного управління і контролю у справі музейної, клубної та бібліотечної справи.
- Забезпечення реалізації прав громадян на свободу літературної і художньої творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, забезпечення доступності всіх видів культурних послуг і культурної діяльності для кожного громадянина.
- Розроблення та здійснення заходів щодо забезпечення умов для відродження і розвитку культури української нації, культурної самобутності національних меншин, які проживають в області.
- Сприяння захисту прав і законних інтересів вітчизняних творчих працівників та їх спілок, а також закладів, підприємств і організацій культурно-мистецької сфери, що діють в області.
- Створення умов для розвитку соціальної та ринкової інфраструктури у сфері туризму і культури, організації її матеріально-технічного забезпечення.
- Координація роботи відповідних управлінь та відділів районних державних адміністрацій та виконавчих комітетів, туристичних підприємств всіх форм власності.
- Надання туристичних послуг та забезпечення контролю за їх якісним виконанням.
- Залучення громадян до раціонального використання вільного часу, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, організація оздоровлення населення.

Становлення туризму як високорентабельної галузі, раціональне використання та збереження туристичних ресурсів. Так, за офіційними даними за перше півріччя 2017 р. Івано-Франківщину відвідало близько 86 тис. туристів обсяг наданих послуг становить понад 25 млн. грн. Варто відзначити, що за кількістю туристів у 2017 р. Івано-Франківщина впевнено перегнала такий відвідуваний регіон як Львівщина. Проте, зазначена цифра характеризує лише офіційно зареєстрованих туристів.

Скільки туристів їде власними автомобілями чи пасажирським транспортом і відпочиває в незареєстрованих садибах приватного сектора, не відомо. Адаже ніхто не підраховував їх і не готував звітів. Проте й такі «нелегальні» відпочивальники є позитивним явищем, позаяк вони теж залишають гроші, які сприяють розвитку відпочинкової інфраструктури.

Стосовно останньої, то тут непочатий край роботи. Прикарпаття потребує ремонту доріг, будівництва дешевих закладів харчування та готелів.

Популярності Прикарпаття додають щорічні сходаження на Говерлу, діяльність гірськолижного курорту

«Буковель», можливість змагання на байдарках на річках Прут і Черемош, дельтапланеризм.

Іноземці за останні роки активно відвідують Прикарпаття, співвідношення ціна-сервіс є прийнятним для їхнього гаманця. Порівняно з 2003 р., кількість закордонних туристів, які побували в Івано-Франківській області, зросла на 90%, і в першому півріччі цього року їх було вже 3603 особи. Відпочивати у Карпатах їдуть здебільшого поляки, німці, австрійці, словаки.

Для подальшого розвитку туризму та перетворення Івано-Франківська на значний туристичний регіон необхідно виконати ряд умов (завдань):

- розвинути матеріальну базу через залучення бюджетних коштів передбачених державною і регіональною програмами розвитку туризму, розробка інвестиційних проєктів з залученням українського та іноземного капіталу. Рівень сервісу одне з головних завдань у цьому напрямку. Треба забезпечити місця відпочинку надійним телефонним, електронним зв'язком, телебаченням, радіо та іншими засобами комунікації;
- розвинути і покращити туристичну інфраструктуру;
- розвивати і розширювати сільський, зелений, екотуризм спиратися на заохочення приватної власності;
- широке висвітлення туристичних особливостей регіону через рекламно-інформаційну діяльність;
- відродити туристичні дитячі табори та кемпінги, мотелі для сімейного відпочинку. Розробка індивідуальних туристичних заходів;
- збереження та реставрація пам'яток історії;
- розширення і покращення дорожньої мережі, яка б забезпечила надійний зв'язок з санаторно-лікувальними, туристичними та оздоровчими закладами, об'єктами сфери обслуговування, розгалужена транспортна мережа сприятиме розширенню рекреаційно-туристичної сфери в регіоні.

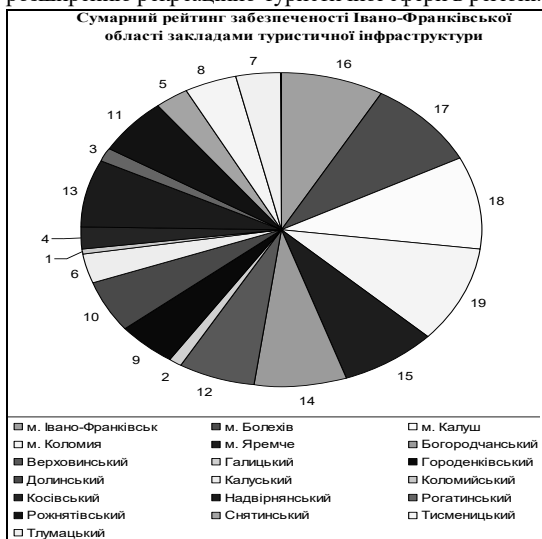

Рис. 1.

Виконання цих завдань, економічна стабільність у державі сприятимуть успішному розвитку туризму в Івано-Франківській області.

Висновки. Існує низка істотних проблем та перешкод для ефективного розвитку туризму в Івано-Франківській області, вирішення яких в свою чергу сприятиме розвитку туристичної інфраструктури регіону, зміцненню її економіки та привабливості як зі сторони вітчизняних, так і іноземних громадян, проте останнім часом в Івано-Франківській області приділяється чимала увага покращенню стану і розвитку рекреаційних і туристичних ресурсів.

- Завдяки своєму розташуванню Івано-Франківська область має надзвичайно високий рекреаційно-туристичний потенціал, що надає області значні можливості для розвитку туризму. Цьому сприяють як і різноманітність природних факторів, так і наявність численних пам'яток історії та культури.
- До визначних природних рекреаційних фондів Івано-Франківщини можна віднести Карпатський гірський ма-

сив, численні заповідники та заказники, серед яких особливо виділяються Національний природний парк «Гуцульщина», Княздвірський тисовий заповідник, природні комплекси Чорногори та Горгани, які входять до складу Карпатського національного природного парку, ботанічний заказник «Скит Манявський», однією з найвідоміших серед туристів пам'яток природи є «Скелі Довбуша».

- На території Івано-Франківської області розташована велика кількість історико-культурних пам'яток, серед яких чисельні замки, культові споруди, історія яких датується XII ст., численні музеї. До найбільш значимих пам'яток можна віднести – церкву Св. Пантелеймона, Костел кармелітів у Більшівцях, Успенський Собор, церкву Різдва Христового та інші архітектурні пам'ятки.
- Вперше було досліджено забезпеченість Івано-Франківської області закладами туристичної інфраструктури: санаторно-курортні та оздоровчі заклади розміщення, готельні заклади розміщення, а також кількість розважальних закладів культури та мистецтва.
- Найбільша забезпеченість Івано-Франківської області санаторно-курортними та оздоровчими закладами спостерігається в м. Яремче. Причиною цього є те, що місто Яремче має значні туристично-рекреаційні ресурси, які слугують передумовою ефективного розвитку туристичної інфраструктури в даному регіоні. Також є райони, в яких відсутні заклади даного типу, а саме Городенківський, Калузький, Снятинський, Тлумацький райони.
- До закладів розміщення туристів належать готелі, мотелі, кемпінги, ботелі, туристичні бази, пансіонати, релі, флотелі, бунгало – вони слугують основними компонентами готельної інфраструктури. В Івано-Франківській області найбільша кількість готельних закладів розміщення знаходиться в м. Івано-Франківськ. За даними дослідження не всі райони області забезпечені даними закладами розміщення.
- Стабільний розвиток туризму передбачає, перш за все, розбудову матеріально-технічної бази, забезпечення якості обслуговування відповідно до міжнародних стандартів.
- Для подальшого розвитку туризму та перетворення Івано-Франківської області на значний туристичний регіон необхідно виконати ряд умов: рівень сервісу одне з головних завдань у цьому напрямку; розвинути і покращити туристичну інфраструктуру; розвивати і розширювати сільський, зелений, екотуризм спиратися на заохочення приватної власності; відродити туристичні дитячі табори та кемпінги, мотелі для сімейного відпочинку; збереження та реставрація пам'яток історії; розширення і покращення дорожньої мережі – розгалужена транспортна мережа сприятиме розширенню рекреаційно-туристичної сфери в регіоні.

Список використаних джерел:

- Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методи аналізу, термінологія, районування : монографія. Київ : Київський університет, 2001. 395 с.
- Бурдуланюк В.Б. Пам'ятки культури Івано-Франківщини. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. 54 с
- Кифяк В., Кифяк О. Розвиток туризму та його вплив на економічну ситуацію регіону [Карпат]. *Регіон. економіка*. 2001. №2. С. 167-171.
- Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини. Івано-Франківськ, 2000. 272 с.

Presently tourism – one of the mightiest industries that develops dynamically, highly profitable industry of world economy, comes forward in a number the major factors of sociocultural development of territories. The special value in modern terms is acquired by the study of the state of mastering of recreational-tourist resources and determination of ways them the most optimal use in those regions on territory of that actively the different types of tourism develop and where this industry is certain as one of main in the restructured economy. The Ivano-Frankivsk area on territory of that concentrated 17,4 of recreational potential of Ukraine belongs to such regions. A socio-economic situation in the Ivano-Frankivsk area assists to development of different types of tourism, the results of it is creation of tourist infrastructure in a region.

Keywords: tourism, recreational zones, motive activity.

Отримано: 15.05.2019

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮНИХ БІГУНІВ НА КОРОТКІ ДИСТАНЦІЇ

У статті розглядається особливості фізичної підготовки юних бігунів на короткі дистанції. Автор розглядає засоби та методи для розвитку швидкості, а також, сприятливі періоди для розвитку швидкісних здібностей.

Ключові слова: фізична підготовка, швидкість реакції, початкова підготовка, спортивне удосконалення, здібність, система тренування.

Високі вимоги, до різносторонньої фізичної підготовленості бігунів на короткі дистанції, вимагають на початкових етапах підготовки необхідності створення бази загального фізичного розвитку [6].

На етапі поглибленого тренування у вибраному виді спорту на перше місце виходить різностороння підготовленість, а на етапі спортивного удосконалення – спеціальна і технічна підготовленість. Для кожного виду спорту необхідно вибрати ті фактори, вплив котрих оптимальний. Для спринтерського бігу це: 1) швидкість реакції на старті, 2) здатність до прискорення, 3) максимальна швидкість бігу, 4) швидкісна витривалість, 5) технічна майстерність.

Всі перераховані фактори, мають вплив на результат в спринтерському бігові і мають різну важливість. І все ж таки головним з них – максимальна швидкість бігу і швидкісна витривалість. Відповідно удосконалення швидкості і швидкісної витривалості в тренувальному процесі спринтера необхідно приділяти більше уваги, ніж іншим факторам.

Багато досліджень показало, що тренування в молодшому шкільному віці – важливий етап в багаторічній підготовці спринтерів [3, 4]. Цей період сприятливий для розвитку рухових здібностей, а саме швидкості, гнучкості, швидкісно-силових і координаційних здібностей, тому що створюються сприятливі умови для розвитку цих рухових здібностей. При більш пізньому початку спортивної підготовки ці сприятливі можливості втрачаються [7].

Метою дослідження є виявлення оптимальних методів і засобів для розвитку та удосконалення фізичної підготовки юних бігунів на короткі дистанції.

Методи дослідження: аналіз науково методичної літератури.

Результати дослідження. В науковій і методичній літературі відмічається, що початкова підготовка бігунів на короткі дистанції здійснюється з 9-10 до 11-12 років. Вона покликана забезпечувати всебічну фізичну і технічну підготовленість дітей. Основними завданнями етапу початкової підготовки являється: зміцнення здоров'я дітей, покращення різносторонньої рухової підготовленості, оволодіння руховими навиками, виховання морально-вольових якостей. Відмічається також важливість спеціальної підготовки і вказується, що тільки уміле співвідношення цих важливих компонентів в процесі багаторічної підготовки юних спортсменів дозволяє досягти великого успіху в спорті [5].

В процесі фізичної підготовки юних бігунів на короткі дистанції використовуються три основних методи виконання вправ: метод суворо регламентованої вправи, ігровий і змагальний, а також їх варіанти.

Основними засобами розвитку швидкості вважаються вправи з максимальною чи майже максимальною швидкістю. Для бігунів на короткі дистанції це повторне виконання бігу на коротких відрізках (до 6 секунд), біг з старту, з ходу, естафетний біг і т. д.

Однак, багато спеціалістів вважають, що використовувати такі засоби в підготовці юних спринтерів можна, але дуже обмежено, так як вони по затратах фізичної і нервової енергії, являються важкими вправами, тобто можливе виникнення порушень нервово-м'язової координації. Для розвитку швидкісних здібностей можна також використовувати загальнопідготовчі і спеціально-підготовчі вправи.

Є думка, що розвивати швидкість у дітей 9-12 років потрібно переважно за рахунок рухливих і спортивних ігор, а ігровий метод вважати головним в розвитку не тільки швидкості, але і інших рухових здібностей [1].

Експериментальні дослідження показали, що найбільш успішних результатів в роботі з дітьми над якостями швидкості можна досягнути, поєднуючи спеціальну швидкісну роботу з роботою над швидкісною силою. Відомо, що в багато в чому рухи в спринті визначаються високим рівнем розвитку сили. При цьому сила повинна проявлятися в мінімальний проміжок часу, тим самим забезпечуючи можливість виконання рухів.

В підготовці юних спортсменів для розвитку загальної сили використовуються вправи, різноманітні по координації і зусиллям (в основному загальнорозвиваючі). Для розвитку спеціальної сили – вправи, відповідаючі специфіці спринтерського бігу. При цьому особливу увагу приділяють підготовці тих м'язових груп, котрі несуть основне навантаження в швидкісному бігові: згиначі і розгиначі стегна, згиначі гомілки і згиначі стопи. Важливо в процесі тренування забезпечити оптимальний розвиток сили різних м'язових груп, так як кожна з приймаючих участь в бігові м'язова група при недостатній функціональній підготовці може стати негативним фактором, затримуючим ріст спортивних результатів.

В.Г. Алабін [2] вважає, що вправи локального характеру на тренажерах близькі по структурі до спринтерського бігу і рекомендує їх використовувати для розвитку сили.

Для підвищення швидкісно-силових здібностей у тренуванні юних спортсменів широко використовують вправи, в котрих разом з силою потрібна висока швидкість рухів. Багато спеціалістів вважають, що ефективним засобом швидкісно-силової підготовки являються різноманітні стрибкові вправи, а також стрибки в глибину. Дані педагогічних і фізіологічних досліджень показали, що поєднання бігу з стрибковими вправами сприяють хорошій адаптації до швидкісного бігу.

На початкових етапах спортивної підготовки швидкість і сила розвивається одночасно, що в подальшому, при надмірному розвитку цих якостей, вони подавляють одна одну, тому їх прояв йде однаково. Дане явище пов'язано з різними фізіологічними механізмами, обумовлюючими ці прояви [3].

Висновки.

1. Тренування в молодшому шкільному віці є важливим етапом в багаторічній підготовці спринтерів. Тобто, у молодшому шкільному віці є сприятливі періоди для кращого розвитку швидкості, гнучкості, сили, координації, швидкісно-силових здібностей.
2. Сучасна система спортивного тренування, направлена на досягнення високих спортивних результатів, допускає застосування різноманітних вправ, які виконуються в різних режимах, сполученнях, кількостях. Це створює найбільш сприятливі умови для кращого використання потенційних можливостей спортсменів, сприяє різносторонньому розвитку, забезпечує, в кінцевому рахунку, успіх в конкретному виді рухової діяльності. Спеціальна науково-методична література, глибоко розкриваючи причини і можливості такого підходу, разом з тим підкреслює необхідність більш ретельнішого обліку впливу тренувальних режимів на формування ефективної технічної структури рухів.

Список використаних джерел:

1. Алабін В.Г., Алабін А.В., Бизин В.П. Многолетняя тренировка юных спортсменов. Харків : Основа, 1993. 243 с.
2. Алабін В.Г. Тренировочные устройства и приспособления для тренировки бегунов. Тренажеры и специальные упражнения. *Физкультура и спорт*. 2002. №2. С. 18-19
3. Коренберг В.Б. Проблема физических и двигательных качеств. *Теория и практика физической культуры*. 1996. №7. С. 2-5

4. Набатникова М.Я. О критериях оптимальности в подготовке юных спортсменов. *Особенности построения тренировки юных спортсменов*. М., 2002. С. 17-27.
5. Никитушкин В.Г., Максименко Г.Н., Суслев Ф.П. Подготовка юных бегунов. Киев : Здоровье, 2008. 112 с.
6. Филин В.П., Фомин Н.А. Основы юношеского спорта. М. : Физкультура и спорт, 1999. 225 с.

The article examines peculiarities of physical training of young sprinters. The author examines means and methods for speed development as well as favorable periods for the development of velocity abilities.

Key words: physical training, reaction speed, initial training, sport improvement, ability, training system.

Отримано: 15.05.2019

УДК 796:613

Д. В. Пічний, студент 2 курсу факультету фізичної культури

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА, ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Вивчення рівня дотримання студентської молоді норм здорового способу життя дає підстави стверджувати, що заняття фізичною культурою та спортом мають велике значення у формуванні здорового способу життя, духовного та фізичного розвитку студентської молоді. Обов'язковою умовою здорового способу життя студента є відмова від вживання алкоголю, паління, наркотиків.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, фізична культура, шкідливі звички.

Постановка проблеми. Сприяння здоров'ю та здоровому способу життя визначене законодавством України як один з основних напрямів державної політики охорони здоров'я, що передбачає необхідність багатосекторальної діяльності, залучення до неї держави, громади, некомерційних і комерційних неурядових організацій та індивідуумів. Для привертання уваги широких кіл громадськості до проблеми здорового способу життя багатьма організаціями реалізуються програми, учасники яких мають змогу ознайомитись з теоретико-методологічними засадами формування здорового способу життя, законодавчими та нормативними актами України щодо формування здорового способу життя у молодіжному середовищі, оцінкою стану здоров'я та чинників здорового способу життя української молоді за результатами соціологічного опитування, позитивним зарубіжним та вітчизняним досвідом реалізації соціальних програм та проєктів по формуванню здорового способу життя молоді. Разом з тим, не менш актуальною є проблема забезпечення виконання вимог чинного законодавства щодо сприяння здоров'ю та здоровому способу життя з боку всіх суб'єктів суспільних відносин – органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємств, громадських організацій та окремих громадян. На сьогодні досить широка нормативна база, напрацьована в Україні, є недостатньо ефективною через невиконання діючих законів.

Аналіз нормативно-правових актів світової спільноти та законодавства деяких країн Заходу щодо сприяння впровадженню здорового способу життя, а також вітчизняного законодавства з зазначеної проблеми дає підстави зробити узагальнення, що світова спільнота дедалі більше виходить з необхідності забезпечення права людини на збереження та зміцнення здоров'я. Це право передбачене Декларацією прав людини, Європейською соціальною хартією та іншими міжнародними документами.

Проблема сприяння здоровому способу життя наводить своє відображення у ряді спеціальних документів, що приймалися в ході регулярних міжнародних конференцій з проблем пропаганди здорового способу життя.

Одним із основних стратегічних завдань національної освіти є виховання молоді в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих, як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності [1].

Основним чинником створення гармонійно розвинутої особистості є фізична культура і спорт. На сучасному етапі розвитку суспільства зростають вимоги до фізичної підготовки людей, адже саме рівень здоров'я нерідко, – головний чинник працездатності в процесі життєдіяльності людини.

Заняття фізичною культурою та спортом мають велике значення у формуванні здорового способу життя, духовного та фізичного розвитку студентської молоді. Заняття фізичними вправами зміцнюють здоров'я, підвищують нервово-психічну активність до емоційних стресів, підтримують фізичну і розумову працездатність.

Мета дослідження. Вивчити рівень дотримання студентської молоді норм здорового способу життя.

Завдання дослідження. Визначити соціально-психологічні чинники, що впливають на вибір особистості здорового способу життя.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел.

Результати дослідження та їх обговорення. Студент, як людина певного віку і як особистість може бути охарактеризована з трьох позицій. По-перше, з соціального боку, де відображені громадські прояви, відносини. По-друге, з психологічного боку, це психічні особистості. По-третє, з біологічного (фізичний стан студента).

Студентський вік характеризується інтенсивною роботою над формуванням своєї особистості, вивченням стилю поведінки.

У студентському віці завершується фізичне дозрівання організму. Цей період характеризується розвитком фізіологічних потенціалів (максимальна реактивність організму, оптимальні рівні артеріального тиску та ін.). До 17-18 років процес всебічного вдосконалення рухової функції близький до завершення. Одночасно спостерігається збільшення максимальних показників сили, швидкості рухів та інших показників, що свідчить про розвиток рухового апарату [1, 2].

Молоді люди в цей період володіють величезними можливостями для навчання, громадської діяльності. Тому фізична культура і спорт стає дійсно найважливішим засобом зміцнення здоров'я, природною біологічною основою для формування особистості, ефективного навчання, успішної суспільної діяльності [3]. Формування здоров'я успішно може проходити в умовах організації здорового способу життя.

Здоровий спосіб життя – це комплекс оздоровчих заходів, що забезпечують гармонійний розвиток, зміцнення здоров'я, підвищують продуктивність праці. Це такі форми і способи щодення, відмови від шкідливих звичок, загартування, оптимальний руховий режим. За таких умов стан здоров'я студентів змінюється і однозначно покращується. Стан здоров'я визначають впливом багатьох факторів. Але до умов, що дозволяють зберегти здоров'я, без сумніву, необхідно віднести і фізичну культуру. Не слід вважати, що заняття фізичною культурою і спортом автономно гарантують відмінне здоров'я. Обов'язковою умовою здорового способу життя студента є відмова від вживання алкоголю, паління, наркотиків.

Дослідження встановили, що із загального числа факторів, які впливають на формування здоров'я студентів, на заняттях фізичною культурою і спортом припадає 15-30%, на сон – 24-30%, на харчування – 10-16%. На сумарну дію інших факторів припадає 24-51%.

Дослідженням виявлено, що студенти в основному розуміють суть та знають компоненти здорового способу життя, усвідомлюють роль фізичної культури та спорту у його дотриманні.

Але, на жаль, деякі студенти безвідповідально відносяться до свого здоров'я, нерідко порушують елементарні правила гігієни, режиму харчування, сну і відпочинку. Так, до 27% студентів, які живуть в гуртожитках, йдуть на заняття не снавши, 87% студентів лягають спати о першій годині ночі.

У зв'язку з цим, вони не висипаються, а це відповідно відображається на розумовій діяльності, що знижується протягом дня. Шкідливі звички негативно впливають на здоров'я і значно знижують розумову та фізичну продуктивність.

Незважаючи на активну пропаганду здорового способу життя, поширення знань серед населення про негативний вплив на здоров'я шкідливих звичок, однією з найактуальніших проблем сьогодення залишається паління молоді. Студенти, які займаються в спортивних секціях додатково дали відповіді на запитання: «Яку потребу ви відчуваєте займаючись спортом?».

У ході опитування були виявлені наступні потреби: активність – 47%, рух – 40%, реалізація цілей та свободи – 28%, самоствердження – 26%, нові враження – 24%, спілкування – 21%, діяльність – 16%, змагання – 10%, суперництво – 10%, перебувати в групі – 7%.

Опитування студентів про причини паління засвідчило суперечливість відповідей. Частина студентів – 19,5 %, стверджують, що курять для того, аби заспокоїтися (якщо вони були чимось збуджені, схвильовані); інші – 12%, навпаки, щоб досягти стану певного збудження, що нібито допомагає їм краще, інтенсивніше працювати як фізично, так і розумово, зменшує почуття втоми; 8% палять, бо це, начебто, модно та підтверджує їхню дорослість; 3% – за компанію, для підтримки розмови; 1% не знають причин своєї шкідливої звички, палять "просто так". Отже формування шкідливих звичок часто пов'язане з заниженою самооцінкою та з недостатнім розвитком життєвих навичок у повсякденному житті.

За даними американського вченого Е. Богена, 50% курців уживають тютюну для стимуляції, а решта – для заспокоєння. Безперечно, що на результатах таких опитувань позначаються найрізноманітніші фактори: фізичний, психологічний, соціальний стани людини, вплив на неї різноманітних психоемоційних подразників.

Позбутися шкідливих звичок хочуть 67%, не хочуть – 15%. На запитання, що заважає вести здоровий спосіб життя, 18% опитаних відповіли, що не знають, куди себе подіти у вільний час.

УДК 378.016:796

Р. В. Плугатаренко, магістрант факультету фізичної культури

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОСИЛЕННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО СУЧАСНИХ ВИДІВ ОЗДОРОВЧОЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ

Вивчено стан мотивації студентів першого року навчання до фізичної активності оздоровчого спрямування у позанавчальній діяльності та перспективні напрями вдосконалення процесу їх фізичного виховання для вирішення завдання з посилення у них такої мотивації. За допомогою розробленої нами анкети опитано 120 дівчат і 120 хлопців. Виявлено, що у переважній більшості досліджуваний вид мотивації знаходиться на низькому рівні. За даними наукової літератури визначено перспективний напрям розв'язання цієї проблеми, що передбачає врахування у процесі фізичного виховання студентів положень теорії самовизначення. Процес необхідно спрямовувати на досягнення студентами відповідної внутрішньої мотивації, що досягається адекватними діями викладача у напрямі задоволення психологічних потреб студентів: незалежності, компетентності, взаємодії у колективі.

Ключові слова: студенти, фізична активність, фізичне виховання, мотивація, самовизначення.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі усвідомлюється виключне значення здоров'я студентської молоді як одного з найважливіших чинників успішного розвитку суспільства у різних сферах життєдіяльності. Ефективне вирішення цього завдання неможливе без належного організаційного та змістового забезпечення, як навчального процесу у вишах (ВНЗ), так і дозвілля студентів у позанавчальний час. Мова ведеться, насамперед, про систематичну фізичну активність студентів з оптимальними параметрами, оскільки саме вона є найдієвішим засобом успішного вирішення означеного завдання [2; 6].

Фізична активність студентів сьогодні забезпечується, передусім обов'язковими заняттями з фізичного виховання у ВНЗ. Проте така кількість навіть при оптимальних параметрах фізичних навантажень на кожному занятті не забезпечує досягнення оздоровчого, а тим більше розвивального ефектів [4].

Інший напрям фізичного виховання у ВНЗ, реалізація якого дозволяє усунути дефіцит фізичної активності студентів, – заняття фізичними вправами у позанавчальний час, пе-

Висновки.

1. У студентів, які активно й систематично відвідають заняття з фізичного виховання, виробляється певний стереотип режиму дня, підвищується впевненість у поведінці та рівень дотримання норм здорового способу життя.
2. Заняття фізичними вправами, активний руховий режим мають велике значення у формуванні здорового способу життя, духовного та фізичного розвитку студентської молоді.
3. Заняття фізичними вправами зміцнюють здоров'я, підвищують нервово психічну стійкість до емоційних стресів, підтримують фізичну і розумову працездатність.

Список використаних джерел:

1. Белавенцева Г.Н. Человек должен быть здоровым. М. : Книга, 1996. С. 9.
2. Как быть здоровым: из зарубежного опыта обучения принципам здорового образа жизни / пер. с англ. Е.А. Китова. М. : Медицина, 1999. 240 с.
3. Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи / за заг. ред. М. Лук'янченка, Ю. Шкретія, Е. Боляха, А. Матвеева. Дрогобич : КОЛО, 2005. С. 124-126.
4. Круцевич Т.Ю. Управление физическим состоянием подростков в системе физического воспитания : автореф. ... дис. д-ра наук по физ. культ. и спорту. Киев, 2000. 44 с.
5. Закопайло С.А. Компоненти здорового способу життя старшокласників. *Фізичне виховання в школі*. 2001. №3. С. 52-53.

The study of level of observance of student young people of norms of healthy way of life grounds to assert that the engaged in a physical culture and sport is had large value in forming of healthy way of life, spiritual and physical development of student young people. The obligatory condition of healthy way of life of student is a waiver of the use of alcohol, smoking, drugs.

Keywords: healthy way of life, physical culture, harmful habits.

Отримано: 15.05.2019

редусім у секціях з видів спорту, що функціонують в навчальному закладі [6]. Необхідно зазначити, що відвідування таких занять є добровільним, а значить передбачає наявність у студентів відповідного бажання, так само як і використання ними у позанавчальний час інших форм занять фізичними вправами, – самостійних або групових самодіяльних. Беручи до уваги пріоритети студентів – виконання домашніх завдань, різноманітні інтереси, що не пов'язані з фізичною активністю оздоровчого спрямування, – реальність її систематичної реалізації студентами визначатиметься виключно відповідною мотивацією. Тому посилення у студентів такої мотивації є актуальним завданням сьогодення. Проте такі дослідження є поодинокими [8; 10], а спрямовані на вирішення означеного завдання в процесі фізичного виховання студентів першого-другого років навчання, враховуючи специфіку навчального процесу у вітчизняних ВНЗ, взагалі відсутні.

Мета дослідження полягала у визначенні стану сформованості мотивації студентів до фізичної активності оздоровчого спрямування та узагальненні сучасних концептуальних ідей і положень щодо її посилення.

Дослідження проводили, використовуючи загальнонаукові методи, а саме аналіз, систематизацію, узагальнення документальних матеріалів і даних наукової літератури. Використовували також метод анкетного опитування: за розробленою нами анкетой у 120 дівчат і 120 хлопців, які розпочали навчання у ВНЗ, вивчали стан сформованості у них мотивації до фізичної активності оздоровчого спрямування. Опрацьовували одержані дані методами математичної статистики.

Результати дослідження та їх обговорення. На сучасному етапі накопичено значну кількість емпіричних даних щодо норми та оптимальних параметрів фізичної активності учнівської молоді для досягнення оздоровчого ефекту. Необхідно зазначити, що цьому питанню вітчизняна наука приділяла увагу ще наприкінці XIX століття. Зокрема видатний вітчизняний дослідник О.Д. Бутовський [2] зазначав, що активність, яка передбачає використання фізичних вправ, повинна тривати щонайменше 1,5 години щоденно, а пріоритет (особливо при знижених кондиціях) необхідно надавати кількості повторень, а не інтенсивності виконання вправ. Конкретизують ці параметри останні результати вітчизняних дослідників [3; 4; 6]: оптимальними для учнівської молоді є 3-4 заняття фізичними вправами на тиждень, кожне тривалістю щонайменше 30-45 хв, з інтенсивністю виконання вправ на рівні, що забезпечує споживання кисню у межах 55-60% від максимального, яке відповідає частоті пульсу 140-160 ск./хв⁻¹.

За даними Р.С. Паффенбаргера [3] добова норма фізичної активності дівчат 17-22 років становить 3,6-4,8 годин, хлопців – 4,8-5,8, а тижнева – 7-12 при добових енерговитратах на рівні відповідно 3000 і 3500-4300 ккал/на добу або кількості локомоції у межах 20-25 і 25-30 тисяч.

Наведені параметри є оптимальними для фізичної активності підтримуючої і рекреаційної спрямованості. Для досягнення розвивального ефекту вони будуть, передусім тривалішими, а також з переважним використанням фізичних навантажень, що сприяють розвитку анаеробних можливостей організму [1]. У зв'язку із зазначеним нормування параметрів фізичної активності дівчат і юнаків повинно передбачати декілька рівнів: I рівень (збереження здоров'я) – рухово-гігієнічний мінімум фізичної активності – передбачає щоденну ранкову гімнастику, загартовування і прогулянку перед сном; II (гармонійного розвитку) – рухово-загальнопідготовчий мінімум – передбачає заходи I рівня та 30-60 хв активного відпочинку з використанням фізичних вправ; III (спортивної діяльності) – загальнопідготовчий оптимум – передбачає заходи II рівня та 3-6 години занять фізичними вправами на тиждень [6].

Дещо інший висновок робить О. Бар-Ор і Т. Роуланд [1]: кількість занять фізичними вправами на тиждень повинна становити від 2-3 до щоденних, кожне тривалістю 35-45 хв.; інтенсивність навантажень – 60-70% від максимального споживання кисню, що відповідає частоті пульсу на рівні 150-170 ск./хв⁻¹; тривалість такої підтримуючої тренувальної програми – 6-8 тижнів.

Отже на сучасному етапі досить точно визначено параметри фізичної активності для учнівської молоді, систематичне використання яких дозволяє покращити і підтримувати функціональні можливості організму на рівні, що забезпечує високі показники здоров'я.

Водночас результати проведеного нами дослідження, що було спрямоване на вивчення стану фізичної активності студентів, засвідчили таке. За даними анкетного опитування систематично здійснює таку активність у повсякденному житті тільки 33% студентів першого-четвертого років навчання, епізодично – 25% при тижневій тривалості у перший-другий роки навчання на рівні 1,3 години, у третій-четвертий роки – лише 0,54 години [5]. Головна причина такого результату в першій із зазначених груп – відсутність необхідних умов (22-26% респондентів) та фінансові труднощі (24-26%), у другій групі – відсутність інтересу (23-33%) та фінансові труднощі (21%).

Отже тижневий обсяг фізичної активності оздоровчого спрямування у більшості сучасних студентів (дівчат і хлопців) вітчизняних ВНЗ значно менший від мінімально необхідного, причому на фоні послаблення з роками навчання їхнього інтересу до такої активності.

У зв'язку з таким висновком систематизували дані про стан фізичної активності учнівської молоді розвинутих країн

Європи і США на сучасному етапі. Необхідність такого дослідження пов'язували з дуже активною позицією і практичними діями цих країн у залученні молоді до фізичної активності оздоровчого спрямування, результатом яких може бути вища мотивація до її здійснення. Одержані дані засвідчили, що систематично, з параметрами не менше 30 хв п'ять або більше разів на тиждень, означену активність здійснює лише 15-20% студентської молоді [8; 10], епізодично без дотримання оздоровчих параметрів – 50-55%, а решта 30% взагалі не приділяють їй жодної уваги. Водночас виникає додаткова проблема: з тих, хто розпочав систематичні заняття фізичними вправами, більшість припиняє їх уже в перший рік [9].

Отже наведені дані дозволяють зробити декілька висновків. По-перше, дії держави з посилення мотивації молоді до занять фізичними вправами лише частково сприяють вирішенню цього завдання, але відзначаються практично нульовим ефектом у її підтриманні на такому рівні тривалій час. По-друге, проблема недостатньої фізичної активності значної частини молоді має глобальний характер, а один з реальних шляхів її розв'язання – формування у них відповідної мотивації і забезпечення її вияву якомога довше протягом індивідуального життя.

У зв'язку із зазначеним за доступними літературними джерелами проаналізували інформацію, пов'язану із сучасними концептуальними ідеями та положеннями щодо формування (посилення) мотивації учнівської молоді до фізичної активності оздоровчого спрямування. Спеціальним дослідженням [6] виявлено, що більшість вітчизняних дослідників надають перевагу відповідній освіті студентів, а значить певною мірою й актуалізації мотивів, пов'язаних з реалізацією фізичної активності оздоровчої спрямованості. До недавнього часу аналогічною була позиція більшості іноземних фахівців, а основу їхніх досліджень становили положення концепції суспільної освіти з питань фізично активного способу життя [9; 10]. Проте недостатня ефективність таких заходів у США [9] та Європі [8] зумовила пошук інших шляхів розв'язання означеної проблеми. У зв'язку з цим у сучасній психології мотивації фізичної активності провідних позицій набули положення теорії самовизначення, що в найбільш загальному вигляді полягають у такому.

Практичні заняття фізичними вправами та адекватні дії педагога (з організації занять, взаємодії учня з іншими членами групи) є визначальними у задоволенні психологічних потреб тих, хто займається, що є основою актуалізації їхньої мотивації до найвищого рівня, – за визначенням автора теорії самовизначення Е.Л. Десі [7] – «самостійної поведінки індивіда». Досягнення такої поведінки відбувається поетапно, а кожному етапу притаманний певний тип мотивації: від амотивації (відсутності мотивації), через зовнішню мотивацію до внутрішньої. Остання передбачає активність учня у зв'язку з причинами, що виходять зсередини (безпосередньо від учня) або пов'язані із самою діяльністю, тоді як зовнішній тип – активність учня у зв'язку з причинами, що надходять ззовні (від учителя, обставин).

Експериментально доведено [6] залежність рівня актуальної мотивації від ступеня реалізації психологічних потреб, – збільшення останніх посилює, тоді як зменшення, навпаки – послаблює внутрішню і посилює зовнішню мотивації аж до можливої амотивації. Психологічними потребами, задоволення яких забезпечує найвищий рівень самовизначення учня (тобто внутрішню мотивацію), є: незалежність, компетентність, взаємодія з іншими учасниками певної колективної діяльності. Спонукальними у випадку зовнішньої мотивації будуть дії педагога, що, залежно від рівня самовизначення учня, передбачають застосування певного типу регулювання його активності: зовнішнього, інтроєгрованого, визначеного і комплексного [9]. Останній тип регулювання активності учня зустрічається рідко, а зміст інших полягає у такому: зовнішнє регулювання – педагог пропонує учням різні стимули для їх досягнення; інтроєгроване і визначене регулювання – педагог акцентує увагу учнів відповідно на відчутті провини і важливості (необхідності) здійснення пропонованої фізичної активності.

На сучасному етапі виявлено три види внутрішньої мотивації учнів до фізичної активності оздоровчої спрямо-

ваності, що пов'язані з розумінням необхідності (подобається займатися фізичними вправами), бажанням досягнень (задоволення від підвищення результатів) та відтворенням стимулювального ефекту (задоволення від емоційного підйому, що виникає під час діяльності) [10].

Іншим дослідженням [8] виявлено зв'язок між розумінням значення фізичного виховання та силою мотивації дітей підліткового віку до відповідної фізичної активності: педагогічні дії необхідно спрямовувати на задоволення їхніх психологічних потреб, що сприятиме посиленню внутрішньої мотивації, тобто досягненню самовизначеності щодо фізичної активності оздоровчого спрямування.

Сприяти задоволенню потреби у взаємодії з іншими членами групи (учнями класу) під час спільної діяльності можуть пропозиції вчителя щодо завдань, виконання яких потребує колективних зусиль, та стимулювання такого прагнення учнів [5].

Отже, залучення учнів до фізичної активності оздоровчого спрямування і закріплення відповідної мотивації у подальшому повинно здійснюватися діями вчителя (викладача), передусім у процесі фізичного виховання, враховуючи положення теорії самовизначення та бути спрямованими на досягнення внутрішньої мотивації учня до фізичної активності.

Висновки:

1. Нерозв'язаною на сучасному етапі залишається проблема посилення мотивації студентів до фізичної активності оздоровчого спрямування, що значною мірою зумовлено її несформованістю під час навчання у школі.
2. Сформованість мотивації до фізичної активності оздоровчого спрямування відзначається комплексом актуалізованих мотивів і ситуативних чинників, що спонукають індивіда до її здійснення та є відповідно відносно сталими і мінливими утвореннями, а вирішення цього завдання – одним з головних для фізичного виховання у ВНЗ.
3. Перспективним у вирішенні завдання з формування і посилення мотивації учнівської молоді до фізичної активності оздоровчого спрямування є теорія самовизначення, що передбачає досягненні ними відповідної внутрішньої мотивації завдяки адекватним діям викладача в процесі фізичного виховання у напрямі задоволення психологічних потреб, – незалежності, компетентності, взаємодії у колективі.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на розроблення технології посилення мотивації студентів до систематичної фізичної активності у позанавчальний час, що враховує положення теорії самовизначення і реалізується в процесі фізичного виховання у ВНЗ.

УДК 378.013.3-051:615.83:364

В. О. Пшенишний, студент 2 курсу факультету фізичної культури

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ШКОЛЯРІВ З ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

На основі експериментальних даних та даних наукової літератури, практичного досвіду розроблену систему підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем. Розроблена система передбачає взаємозв'язок змісту, принципів, форм, поетапного педагогічного контролю й умов їх реалізації на кожному етапі застосування системи. Змістом підготовки є: спецкурс з організацією навчання за кредитно-модульною системою, навчання в предметно-розвивальному середовищі, спеціальні консультативні семінари на початку педагогічних практик, накопичення кожним студентом індивідуального пакету наочно-інформаційного забезпечення занять із школярами з церебральним паралічем, педагогічне практикування.

Ключові слова: фахівці з фізичної реабілітації, система професійної підготовки, діти з церебральним паралічем, соціальна адаптація.

Вступ. Сьогодні провідне місце у абілітації, соціальній адаптації і фізичній реабілітації школярів з церебральним паралічем посідає адаптивне фізичне виховання. У зв'язку з цим актуалізується проблема ефективного управління цим процесом, а отже підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації [1; 2; 8]. Одним із провідних завдань таких фахівців є адаптація школярів з церебральним паралічем до повноцінної життєдіяльності у суспільстві як його активних членів [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі провідну роль у вирішенні завдань медико-

Список використаних джерел:

1. Бар-Ор О., Роуланд Т. Здоровье детей и двигательная активность: от физиологических основ до практического применения / пер. с англ. И. Андреев. К. : Олимп. л-ра, 2009. 528 с.
2. Бутковский А.Д. Собрание сочинений : в 4-х т. К. : Олимп. л-ра, 2009. Т. 3. 360 с.
3. Паффенбаргер Р.С., Ольсен Э. Здоровый образ жизни. К., 1999. 320 с.
4. Пильненький В.В., Леонова В.А. Методичні основи підвищення фізичної підготовленості і фізичного здоров'я студентів методом оздоровчого тренування : [метод. рекомендації]. Миколаїв : Деловая информация, 2004. 91 с.
5. Романова В.І., Леонова В.А. Методика підвищення фізичної підготовленості студенток вищих навчальних закладів на основі різних режимів фізичної активності : метод. рекомендації. Рівне : ППДМ, 2009. 165 с.
6. Юрчишин Ю.В., Скавронський С.П. Фізіологічні основи фізичного виховання студентської молоді : [навчально-методичний посібник]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2015. 222 с.
7. Deci E.L., Ryan R.M. A motivational of approach to self: integration in personality. *Perspectives on motivation: Nebraska symposium on motivation*. Lincoln : University of Nebraska Press, 1991. Vol. 38. P. 237-288.
8. Kilpatrick M., Hebert E., Jacobsen D. Physical activity motivation: a practitioner's guide to self-determination theory. *International Journ. of Sport Psychol.* Roma, 2002. №73 (4). P. 36-41.
9. Theobald M.A. Increasing student motivation: strategies for middle and high school teachers. California : Corwin Press, 2005. 145 p.
10. Yli-Piipari S., Watt A., Jaakkola T., Liukkonen J., Nurmi J.-E. Relationships between physical education students motivational profiles, enjoyment, state anxiety, and self-reported physical activity. *Journ. of Sports Science and Medicine*. 2009. №8. P. 327-336.

The state of motivation of students to the first year of physical activity in the direction of improving extracurricular activities and future directions of improving the process of physical education for the task of strengthening them in such a motivation. Using a questionnaire developed by us interviewed 120 girls and 120 boys. Revealed that the vast majority of the studied type of motivation is low. According to the scientific literature identified promising direction of solving this problem that takes into consideration in the process of physical training of students of the theory of self-determination. The process should lead to the achievement of the students of the respective internal motivation, achieved adequate actions toward the teacher meet the psychological needs of students, independence, competence and interaction in the team.

Key words: students, physical activity, physical education, motivation, self-determination.

Отримано: 15.05.2019

соціальної адаптації, фізичної реабілітації осіб з обмеженими функціями посідають засоби фізичного виховання. Водночас одним з біологічних чинників, що визначає зміст їхньої рухової активності, є насамперед зумовлена хворобою негативна симптоматика морфологічного і функціонального стану [3; 4; 9; 12].

Вирішенню зазначеної проблеми частково сприяє підготовка майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до забезпечення соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем [8].

Дослідження проблем підготовки фахівця-практика до професійної діяльності, вимог до рівня його підготовленості, а також готовності як комплексного критерію, що характеризує придатність педагога до діяльності, впродовж усього періоду вивчення відзначалися неоднаковим науковим інтересом і різною методологічною базою [5].

Тому ефективністю діяльності фахівців з фізичної реабілітації є їх підготовка, що має бути відображена в навчальних планах, які мають суттєві недоліки, одним з яких є формування знань, умінь і навичок без врахування суттєвих відмінностей школярів з церебральним паралічем, порівняно з іншими школярами з обмеженими функціями, що не сприяє якійсь роботі з даним контингентом школярів, а також соціальній адаптації [4].

Питання соціальної адаптації полягає в тому, що завдання, які вирішуються в навчально-виховному процесі ВУЗів, зокрема зміст навчальних планів та спеціалізація загалом не враховують проблеми підготовки фахівців з фізичної реабілітації до роботи з школярами з церебральним паралічем.

Дослідження з вивчення проблематики підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до забезпечення соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем відсутні, а навчальні матеріали не враховують в своєму змісті цієї проблеми, що не сприяє якійсь підготовці майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до вирішення цієї проблеми. У зв'язку з цим провели відповідне дослідження.

Мета роботи – розробити систему підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем.

Методи та організація дослідження. Використовували такі методи: аналіз і синтез, систематизація й узагальнення даних наукової літератури, документальних матеріалів, теоретичне моделювання, системний, системно-діяльний. Ураховуючи отримані дані, а також результати проведеного раніше констатувального експерименту, практичний досвід розробили зміст системи підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем для її подальшої апробації в ході формувального експерименту.

Результати дослідження. За даними наукової літератури [11] системний підхід – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить вивчення об'єктів або систем. До таких вимог відносять: встановлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не зводяться до суми властивостей його елементів; аналіз того, наскільки поведінка системи обумовлено особливостями окремих елементів та властивостями її структури; дослідження механізму взаємодії системи та середовища; вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; забезпечення різнобічного багатоаспектного опису системи; розгляд системи як динамічної цілості, що розвивається.

Ураховуючи зазначене, а також отримані в ході констатувального експерименту та з власного практичного досвіду дані, розробили систему підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем.

Під час проектування системи спиралися на такі положення:

- визначення мети підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до означеної діяльності, що орієнтує всі складові системи на досягнення позитивного результату через реалізацію освітніх, розвивальних і виховних функцій;
- успіх вирішення завдань навчально-виховного процесу значною мірою залежить від наявності позитивної мотивації студентів до діяльності, стійких знань і професійних умінь, а також від наявності й систематичності педагогічного контролю [7];
- гарантією досягнення високих результатів навчального процесу є одночасне формування мотиваційного, змістового і діяльнісного компонентів готовності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем;
- поетапне досягнення мети в ході реалізації розробленої системи.

Мета розробленої системи підготовки полягала у формуванні в майбутніх фахівців з фізичної реабілітації готовності здійснювати соціальну адаптацію школярів з церебральним паралічем на заняттях фізичною культурою та реалізації міжпредметних зв'язків на інших заняттях і масових спортивно-оздоровчих заходах.

Процес підготовки розглядали в аспекті освітніх, розвивальних і виховних функцій. *Освітня функція* передбачала оволодіння фундаментальними знаннями про особливості дітей з церебральним паралічем, сутність соціальної адаптації, засоби і методи її досягнення, підходи до їх використання під час занять фізичною культурою, спортивно-оздоровчих заходів.

Розвивальна функція передбачала покращення професійно важливих якостей майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, формування у них творчого підходу до професійної діяльності та вирішення різних завдань з змістом завдань.

Виховна функція передбачала формування наукового світогляду, інтересу і позитивного ставлення студентів до професійної діяльності, зокрема зі здійснення соціальної адаптації дітей з церебральним паралічем, створення передумов для самовиховання і самовдосконалення, що разом з оволодінням знаннями, формуванням практичних умінь й удосконаленням професійних якостей сприятимуть розвитку особистості майбутнього фахівця.

Змістом підготовки був спецкурс «Соціальна адаптація школярів з церебральним паралічем»; семінари-практикуми; консультації на початку кожної педагогічної практики; розширення кожним студентом індивідуального пакету наочно-інформаційного забезпечення для формування необхідних знань та умінь.

Реалізовувався зміст підготовки поетапно. *Підготовчий* передбачав розширення вже існуючих первинних професійних інтересів, усвідомлене розуміння необхідності здійснення соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем у майбутній професійній діяльності; формування особистісних якостей, знань та умінь організувати заняття фізичними вправами, масові спортивно-оздоровчі заходи, здійснювати аналіз таких занять та вносити необхідні корективи для ефективного вирішення поставлених завдань.

Упродовж *частково-пошукового етапу* розвивали творчі якості студентів, пов'язані з формуванням варіативного мислення, що забезпечує творчу професійну діяльність, враховуючи нові умови, які склалися в процесі навчальної діяльності; умінь обирати оптимальні засоби фізичного виховання у відповідності до змісту занять і масових виховних заходів. На цьому етапі визначали проблеми, здійснювали пошук шляхів і способів їх розв'язання, а також засобів і методів фізичного виховання для вирішення поставлених завдань.

Упродовж *творчого етапу* підвищували інтерес студентів до творчої діяльності, виховували ініціативність і самостійність, використовуючи творчі завдання-дослідження, розроблені з урахуванням індивідуальних можливостей студентів.

Функціонування розробленої системи забезпечувалося реалізацією принципів науковості, доступності, свідомості й активності, зв'язку теорії з практикою, наочності, індивідуалізації, освітньої рефлексії.

Усі вимоги принципів реалізовувались у взаємозв'язку, що повинно було забезпечити більш високі результати у формуванні готовності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до здійснення соціальної адаптації з церебральним паралічем. Також такий підхід сприяв послідовному і системному оволодінню знаннями, формуванню умінь студентів забезпечувати соціальну адаптацію дітей при вирішенні різнопланових завдань в умовах навчального закладу, усвідомленому вибору змістових компонентів своєї професійно-освітньої бази, формуванню міждисциплінарних зв'язків і на цій основі – знань й умінь як цілісної системи майбутньої професійної діяльності.

Реалізації у взаємозв'язку вищезазначених принципів сприяла проблемно-ситуативна організація навчального процесу, що передбачала самостійність студентів у пошуку шляхів і способів вирішення змодельованої на заняттях проблеми через встановлення для кожного з них індивідуальних навчальних цілей. Зазначене дозволило формувати, в першу чергу, творчі якості майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, враховуючи їхні потенційні можливості та

розширювати кожним з них змісту індивідуального пакету наочно-інформаційного забезпечення для його подальшого використання на заняттях із дітьми з церебральним паралічем та в процесі самовдосконалення («кейсовий метод»).

Водночас важливу роль відігравали визначені нами педагогічні умови, а саме:

- націленість студентів на самооцінку результатів вибору засобів фізичного виховання та її зіставлення з експертною оцінкою;
- спрямованість студентів на творчу самореалізацію, що стимулювалася об'єктивним оцінюванням такої діяльності;
- створення на заняттях спецкурсу емоційно-забарвленого освітнього середовища та предметно-розвивального – на наступних етапах підготовки;
- активне використання сучасних інформаційних засобів під час підготовки до занять із дітьми з церебральним паралічем.

Першу із зазначених педагогічних умов реалізовували з метою визначення студентами рівня своєї готовності до забезпечення соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем за мотиваційним, змістовим і діяльнісним компонентами. Враховували дані спеціальної літератури, у першу чергу, пов'язані з обробкою отриманих результатів, згідно яких встановлюються: середні показники статистичної сукупності, варіації значень елементів сукупності, зв'язки між ознаками сукупності. При цьому передбачалось, що самооцінка студентами досягнутих у навчальному процесі результатів дозволить: встановити їх відповідність поставленим цілям і завданням навчання, визначити рівні навчальних досягнень; сприятиме розвитку мотивів, які тісно пов'язані з інтересом до учіння, почуттям задоволення від успіхів, радістю від подолання труднощів і досягнення мети.

Реалізацію іншої педагогічної умови (спрямованість студентів на творчу самореалізацію, що стимулювалася об'єктивним оцінюванням їхніх результатів) забезпечували, посилюючи мотиваційну сферу студентів. Зокрема посилення мотивів самореалізації та самоствердження досягалось завдяки стимулювальній функції оцінки, а саме оцінювали у визначених напрямках як поточні досягнення студентів, так і приріст рівня набутих знань та умінь. Також враховували, що студента спонукає насамперед до внутрішньої роботи над собою особистісно значуща діяльність, у якій він пізнає себе і навколишній світ, принципи, норми і способи взаємодії з іншими студентами, набуває життєвого досвіду та моральних цінностей.

Реалізація такої педагогічної умови як створення на заняттях спецкурсу емоційно-забарвленого та предметно-розвивального освітнього середовища передбачала формування в студентів позитивної мотивації до зазначеної діяльності; надання їм ґрунтовних знань про соціальну адаптацію; формування професійних умінь застосовувати набуті знання у навчально-виховній роботі із дітьми з церебральним паралічем в реальних умовах навчального закладу. Також передбачалось, що реалізація предметно-розвивального середовища забезпечить оптимізацію набутих студентами впродовж спецкурсу знань й умінь, посилює мотиваційний і процесуальний компоненти їхньої готовності до досліджуваного виду професійної діяльності.

Реалізацію педагогічної умови, пов'язаної із використанням сучасних інформаційних засобів передачі й одержання навчальної інформації при підготовці до занять із дітьми з церебральним паралічем передбачало використання мережі Інтернет, електронних підручників, посібників, персональних портфоліо, локальної (університетської) мережі, що містила базу даних про сайти з необхідною інформацією.

Зміст підготовки планували реалізовувати в традиційних і нетрадиційних (семінари-дослідження, моделювання педагогічних ситуацій) формах. Важливого значення надавали самостійній роботі, індивідуальним дослідним завданням, педагогічній практиці.

Структурними елементами педагогічного контролю в розробленій системі були компоненти готовності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем, а саме мотиваційний, змістовий та процесуальний.

Висновки.

1. Система підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем передбачає взаємозв'язок змісту, принципів, форм, поетапного педагогічного контролю й умов їх реалізації на кожному етапі. Зміст підготовки передбачає вивчення спецкурсу, організованого за кредитно-модульною системою, після цього – вдосконалення сформованих знань й умінь студентів, використовуючи навчання в предметно-розвивальному середовищі, що реалізується на заняттях циклу професійно-орієнтованих дисциплін, спеціальні консультативні семінари-практикуми на початку педагогічних практик, розробку кожним студентом пакету наочно-інформаційного забезпечення занять із школярами з церебральним паралічем і педагогічне практикування.
2. Структурними елементами педагогічного контролю в розробленій системі є компоненти готовності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем, що передбачають: мотиваційний – усвідомлене й відповідальне ставлення до навчання, стійкий інтерес, установку і потребу творчо використовувати набуті знання, уміння на практиці, бажання досягнути успіху в застосуванні засобів фізичного виховання для вирішення різнопланових навчальних завдань в роботі із школярами з церебральним паралічем; змістовий – повні за обсягом і глибокі за якісним складом знання про соціальну адаптацію школярів з церебральним паралічем, змісту програми виховання, методик відбору таких творів для занять, масових виховних заходів і їх використання для комплексного вирішення програмних завдань, складання планів-конспектів занять і сценаріїв виховних заходів, поетапне формування відповідних знань й умінь, розвиток творчих якостей; діяльнісний – уміння застосовувати набуті знання безпосередньо в навчальному закладі, компетентно аналізувати результати своєї діяльності, упереджувати виникнення помилок.

Список використаних джерел:

1. Ганзина Н.В. Система рекреативно-восстановительных мероприятий в социальной адаптации инвалидов с последствиями детского церебрального паралича : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. М. : РГАФК, 1997. 21 с.
2. Демчук С.П. Зміст фізичного виховання в соціальній інтеграції та реабілітації школярів 15–16 років з церебральним паралічем : дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту : 24.00.02. Рівне, 2003. 192 с.
3. Єдинак Г.А. Фізичне виховання дітей з церебральним паралічем : [монографія]. Кам'янець-Подільський : ПП О.А. Буйницький, 2009. 394 с.
4. Єдинак Г.А. Теоретико-методичні основи рухової діяльності дітей з церебральним паралічем у фізичному вихованні : автореф. дис. ... д-ра наук з фіз. вих. та спорту : 24.00.02. К., 2010. 53 с.
5. Качмар О.О. Параметри ходи пацієнтів з дитячим церебральним паралічем. *Укр. вісник психоневрології*. 2000. Т. 8. Вип. 2 (24). С. 66-68.
6. Ковінько М.С., Куц О.С. Професійно-прикладна спрямованість занять фізичною культурою з учнями з церебральним паралічем : [метод. реком.]. Львів : Науково-видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 45 с.
7. Круцевич Т.Ю., Воробьев М.И. Контроль в физическом воспитании детей, подростков и юношей : [учеб. пособие]. К. : ТОВ «Поліграф-Експрес», 2005. 195 с.
8. Левченко І.Ю., Приходько О.Т. Технології обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата : [учеб. пособие]. М. : Академия, 2001. 186 с.
9. Ли Е.С. Социально-педагогические аспекты и модифицированные методические приемы оздоровления инвалидов с последствиями заболевания детским церебральным параличом средствами физической культуры: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. М. : ВНИИФК, 1997. 18 с.
10. Сисоева С.О. Освітні технології: психологічний аспект. *Професійна освіта: педагогіка і психологія* : Польсько-український щорічник. Київ ; Ченстохова, 2000. С. 351-368.
11. Юрчишин Ю.В. Стан та особливості мотивації студентів до рухової активності оздоровчого спрямування на сучас-

ному етапі реалізації фізичного виховання у ВНЗ. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : зб. наук. пр. Харків : ХДАДМ (ХХІІ), 2012. №4. С. 118-123.

12. Corbin C.B., Lindsey R. *Fitness for Life*. 5-th edition. Champaign, 2006. 327 p.
13. Liukkonen J. *Psychology for physical educators: student in focus*. 2-nd edition. Windsor : Human Kinetics, 2007. 293 p.
14. Stallings V.A., Charney E.B., Davies J.C., Cronk C.E. Nutritional status and growth of children with diplegic or hemiplegic cerebral palsy. *Dev. Med. & Child. Neurol.* 1993. №35. P. 997-1006.

Based on experimental data, scientific literature data and practical experience the system of training of future specialists

УДК 371.124:796

С. В. Репінецький, студент 2 курсу магістратури факультету фізичної культури

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІСТИКИ СПІЛКУВАННЯ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на розгляд виноситься проблема педагогічного спілкування вчителя фізичної культури. З одного боку автори розглядають мотиви і значення спілкування в процесі фізичного виховання, а з іншого – досліджують стилі педагогічного спілкування спеціалістів в процесі практичної діяльності.

Ключові слова: фізична культура, вчитель, учень, спілкування, соціологічні, педагогічні і психологічні фактори, мотивація.

Постановка проблеми. Під час професійної педагогічної діяльності вчителі частіше всього зупиняються на двох наступних проблемах: небажання дітей навчатись і проблеми в спілкуванні з ними. Таким чином, кризи в школі відбуваються як у сфері діяльності так і в сфері спілкування.

Ознайомлення з практичною діяльністю вчителів фізичного виховання показує, що у вчителів, які працюють більш якісно, діти відзначаються більш високою рухливістю, теоретичною, організаційною підготовкою і підвищеним інтересом до процесу фізичного виховання.

Формування цілей статті. Враховуючи вищесказане, ми спробували експериментально вивчити значення уміння спілкуватися у професійній діяльності вчителів фізичної культури. Тому проблема спілкування учителя фізичної культури з учнями на сучасному етапі окреслилась досить чітко і актуально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна роль у формуванні в учнів потреби у фізичному вихованні належить уроку фізкультури. Інтерес до уроку фізкультури виникає в учнів від умілого володіння вчителем словом, від його вміння демонструвати технічні елементи і від успішної та умілої діяльності самих учнів.

Особливу роль на уроці фізкультури відіграє мова вчителя і його вміння спілкуватися. Мова вчителя – це важливий елемент професійної діяльності педагога, з допомогою якого вирішуються різноманітні педагогічні завдання: зробити учбовий процес цікавим, захоплюючим, створити доброзичливу атмосферу у спілкуванні з учнями, встановити контакт, взаєморозуміння з дітьми на уроці.

Деякі вчителі застосовують на уроках фізкультури образну мову. Це відіграє значну роль в доступності учбового матеріалу для учнів. А.С. Макаренко вважав, що однією з найнеобхідніших рис вчителя є його вміння користуватися образністю мови.

Досвідчені вчителі фізичного виховання застосовують на уроках образні порівняння. Наприклад, на заняттях з легкої атлетики вчитель, навчаючи правильно бігати, хоче бачити одночасно вільність рухів, пружну амортизацію при постановці стопи, тому рекомендує «бігати так пружно, як відскакує м'яч від підлоги». При навчанні ігровим видам спорту вчителі використовують такі образні порівняння: при веденні баскетбольного м'яча кисті й пальці утворюють розкрити «чашу» або під час стрибків через коня відштовхнутися руками, як від чогось гарячого та інше. (М. Кричфалушій, 1999. – С. 186).

Часто у своїй роботі вчителі фізичного виховання використовують прислів'я та приказки. Мудре точне слово, емка коротка думка, виражена в прислів'ях та приказках – важливий фактор у вихованні підлітків.

Нагадуючи дітям, що головне на уроці – не гра, а навчання техніці вправ, можна сказати учням: «Всього свій час»

in physical rehabilitation to social adaptation of pupils with cerebral palsy is developed. The system provides relationship content, principles, forms, gradual pedagogical control conditions and their implementation at every stage of the system. The content of the training is: organization of a special course of study for credit system, training in subject-evolving environment, special consultative workshops in early pedagogical practices accumulation of each individual student package-visual information support classes with students with cerebral palsy, pedagogical practice.

Key words: physical rehabilitation specialists, system training, children with cerebral palsy, social adaptation.

Отримано: 15.05.2019

або «Маленька справа краща за велике байдкування». Після уроку, гри, необхідно прибрати за собою спортивний інвентар, м'ячі. Вчителі використовують такі приказки: «Любиш з гірки кататись – люби й саночки на гірку везти», «Без справи жити – тільки небо коптити». Таким чином, мудрі, короткі фрази інколи можуть замінити занадто довгі нотації про дисципліну. (В.Б. Межуєв, 2000. – С. 52).

Також слід звернути увагу на особливості спілкування молодих вчителів, котрі згідно експертної оцінки керівників шкіл, відчувають труднощі в спілкуванні з учнями.

Результати дослідження. Спостереження за особливостями діалогу між учителями та учнями проводились в природних умовах – на уроках і між уроками. Дані доповнювались інформацією, одержаною під час індивідуальних бесід.

Нас цікавили такі характеристики діалогу:

- 1) використання невербальних знакових систем: жестів, міміки, інтонації, стопдистанції, довжини візуального контакту;
- 2) використання вербальної знакової системи: висловлювань з їх функцією у взаємодії (інформаційної, оціночної, заохочувальної та захисної), типових циклів діалогу;
- 3) прийняття та варіанти використання соціальних (учитель-учень) і міжособистісних (батьки-дорослі-діти) ролей, узгодженість ролевих позицій;
- 4) взаємне сприймання: існуючі установки та установки, що змінюються, які фіксувались по двох параметрах: доброзичливість-негативізм та довіра-недовіра;
- 5) взаємне розуміння: можливість стати на позицію співрозмовника як на рівні симпатії, так і раціонального осмислення особливостей партнера по спілкуванню. За підсумками були виділені типи бар'єрів спілкування, частина яких виявилась характерною для спілкування вчителів-початківців.

Комунікативний бар'єр у спілкуванні призводить до порушення діалогу, як наслідок неоднакове сприймання значення вербальних та невербальних знаків учасниками діалогу. Він зафіксований як у діалозі учитель-учень, так і в діалозі учитель-клас.

Типовими для молодих учителів є комунікативний бар'єр під час діалогу з групою, тому що він потребує сформованості особливих професійних навичок спілкування. Відсутність у вчителя-початківця цих навичок призводила до послаблення контакту, а іноді й до повного припинення діалогу – учні не слухали пояснень учителя, не реагували на репліки.

Комунікативний бар'єр виявлявся поступово. Відбувалось повільне збільшення психологічної дистанції між партнерами по спілкуванню: послаблювалась увага учнів, вони

почували себе розгубленими, з'являлись репліки: «Це незрозуміле...», «говорить, говорить, а толку...» Але різкого негативізму саме по собі воно не викликало. Комунікативний бар'єр у спілкуванні притаманний більшості молодих вчителів.

Інтерактивний бар'єр у спілкуванні призводить до порушення діалогу, внаслідок якого відбувається неузгодженість ролевих позицій суб'єктів спілкування. Неузгодженість проявлялась на рівні соціальних та міжособистісних ролевих позицій.

Частота виявлення ролевих конфліктів на соціальному рівні взаємодії досить велика. Незадоволеність положенням справ у школі призводить до розуміння нераціональності звичних засобів взаємодії між учителями та учнями, як правило, така взаємодія базується на безпечному авторитеті учителів і слухняності учнів.

Слід зауважити, що загальна кількість ролевих конфліктів у вчителів з достатнім стажем роботи не менша, а навіть більша, ніж у починаючих. На відміну від вчителів з великим стажем роботи, молоді були спроможні правильно оцінити ситуацію, яка склалась та виявити істинну причину порушення діалогу.

Крім взаємного сприймання, важливе і взаємне розуміння суб'єктів спілкування, при відсутності цього розуміння, при невмінні стати на позицію співрозмовника, з'являється смисловий бар'єр у спілкуванні [1, 2].

Смисловий бар'єр проявлявся у формальних відношеннях, різкому звуженні міжособистісного спілкування. Значне збільшення стопдистанції, уникнення візуального контакту, недосконалі міміка та жести, "контакт масок" між учителями і учнями – було притаманне невербальному спілкуванню. На вербальному рівні взаємодії спостерігалась перевага інформативних та збуджувально-інформативних висловлювань, вчитель дотримувався стандартних зразків поведінки без врахування конкретної ситуації спілкування.

Найбільш загальним засобом прояву смислового бар'єру було прагнення учителя здійснювати формальний контроль за поведінкою учнів.

У цьому дефекті спілкування проявляються глибинні особистісні характеристики, які були сформовані в примусовій діяльності та маніпулятивному спілкуванні, тому цей бар'єр спілкування дуже важко піддається корекції.

На основі спостережень за діяльністю вчителів фізичного виховання стало можливим розподілити вчителів у відповідності зі стилями спілкування. Встановлено, що 32% вчителів будують свої уроки на основі «захоплення спільною діяльністю». Як відомо, вчитель фізичного виховання, закоханий в свою справу, не може не захопити своєю діяльністю учнів. До такого вчителя тягнуться діти, заряджаючись його енергією і відданістю до фізичного виховання.

31% вчителів фізичного виховання будують взаємовідносини з дітьми на підставі "дружніх відносин", вибираючи по відношенню до них позицію старшого товариша, більш досвідченого і знаючого, ніж вони, готового допомагати у кожну хвилину.

Переживання за свій авторитет, бажання показати різницю в суспільному стані приводить, як правило, до «спілкування-дистанції». 28,2% досліджуваних вчителів фізичного виховання продемонстрували цей стиль спілкування.

6,5% вчителям властивий стиль «спілкування-заякування». Це найлегший (але не найефективніший) шлях до керування діяльністю учнів. Спілкування-заякування може дати тимчасові швидкі результати. Вчитель домагається слухняності, дисципліни, виконання окремих його вимог, але втрачає при цьому найцінніше – любов дітей, їхнє захоплення фізкультурою.

2,3% вчителів фізичного виховання використовували в проведенні уроків «стиль-загравання». Цей стиль спілкування характерний, в основному, для молодих вчителів, які намагаються завоювати дешевий авторитет у дітей.

Висновки. У цілому, вивчення особливостей спілкування вчителів, які відчують труднощі, показало, що вони не мають чіткого уявлення про стилі спілкування, не мають необхідних навичок спілкування, їх професійне становлення відбувається шляхом випробувань та помилок, що часто призводить до стресових ситуацій та значно знижує зацікавленість до своєї діяльності. Частіше за інші фіксувались такі дефекти спілкування: комунікативний бар'єр у спілкуванні з групою і перцептивний бар'єр у спілкуванні з окремими класами та учнями.

Слід зауважити: чим більший стаж роботи вчителя, тим складніше спілкування. Щоб формальні, стереотипні стилі спілкування в учителів-початківців не переросли у звичку, їх необхідно своєчасно корегувати.

При існуючому підході сьогодні до навчання психології в педагогічних вузах кожний молодий вчитель потребує допомоги не тільки з боку вчителя-наставника, а й психолога.

Враховуючи важливість спілкування як професійно важливого компоненту діяльності вчителя фізичного виховання, необхідно приділяти особливу увагу цьому питанню ще під час підготовки майбутніх вчителів у вузах.

Подальші дослідження передбачається провести у напрямку вивчення ефективності використання студентами факультету фізичного виховання стилів спілкування з учнями під час проходження всіх видів педагогічної практики. Враховуючи результати попереднього дослідження розробити рекомендації з цієї проблеми випускникам факультету.

Список використаних джерел:

1. Апанасенко Г., Долженко Л. Рівень здоров'я і фізіологічні резерви організму. *Теорія і методика фіз. вих. і спорту*. 2007. №1. С. 17-21.
2. Бобрицька В.І. Формування здорового способу життя у майбутнього вчителя : монографія. Полтава : Снайтек, 2006. 431 с.
3. Браун Т.П. Адаптація студентів к обучению в вузе в условиях оптимизации образовательной среды : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08. СПб., 2007. 19 с.
4. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. 3-е изд., перераб. и доп. СПб. : Питер, 2008. 546 с.
5. Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте : учеб. пособие. М. : Издательский центр «Академия», 2002. 264 с.
6. Платонов В.Н. Актуальные проблемы высшей школы и пути перестройки физкультурного образования. *Теория и практика физической культуры*. 1990. №4. С. 5-10.
7. Юрчишин Ю.В. Технологія залучення студентів до рухової активності оздоровчої спрямованості у процесі фізичного виховання : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і сп. : 24.00.02. Київ, 2012. 22 с.

A problem of pedagogical communication of teacher of physical training during a lesson is given in the article. On one hand, motives and importance of communication in the physical training process are discussed by the author and on the other hand, styles of pedagogical communication of specialists in their practical activity are investigated.

Key words: physical training, teacher, pupil, intercourse, sociological, pedagogical and psychological factors, motivation.

Отримано: 15.05.2019

ХАРАКТЕРИСТИКА РУХІВ СПИСОМЕТАЛЬНИКІВ НА ЕТАПІ ПОЧАТКОВОГО ВИВЧЕННЯ

На основі даних теоретичних досліджень, а саме, аналізі, систематизації та узагальненні даних наукової і науково-методичної літератури досліджувалися особливості рухів списометальників на етапі початкового вивчення.

Ключові слова: метання списа, спортсмени початківці, основні елементи, розбіг, фінальне зусилля.

Постановка проблеми. Метання списа за технікою виконання відноситься до видів легкої атлетики зі складною координацією рухів. Ця складність пов'язана з тим, що необхідно метнути прилад при досить високій швидкості розбігу, використавши її при виконанні фінального зусилля з метою підвищення початкової швидкості вильоту снаряда. Для цього при фінальному зусиллі використовується балістична хвиля рухів, пов'язана з послідовністю включення в кидок окремих частин тіла (ноги – таз – верхня частина тулуба – рука) та її послідовність гальмуванням при завершенні кидка.

Послідовна та взаємопогоджена робота ніг, тулуба рук вимагає від метальників специфічних рухових навичок. До таких навичок провідні спеціалісти з метання спису (Сулієв Л.Г., Мазалігіс В.Е., Матвєєв Е.П. та ін.) відносили наявність «швидкої» руки, ривок, хльостоподібний рух метаючої руки.

На думку багатьох дослідників [1, 4] удосконалення підготовки спортсменів з метою досягнення високих спортивних результатів є завжди основною проблемою тренерів та спортсменів. На сучасному етапі в спортивній підготовці одним із ефективних методів є біомеханічне моделювання. Тобто, аналіз рухів людини. Тому рухи необхідно аналізувати так, щоб не втратити найважливішу суттєву інформацію.

Рухові дії доцільно розглядати з таких позицій, як складні динамічні системи того процесу діяльності людини, котрий при цьому досліджується [1], у даному випадку метання списа.

Дослідження кожної рухової дії, під час метання списа, звичайно починається з її опису, встановлення принципів та критеріїв.

Основна складність дослідження полягала не стільки в тому, щоб зібрати об'ємний матеріал, а скільки в його аналізі і систематизації, що пов'язано з суперечністю деяких даних і особливо думок про техніку метання списа.

Мета роботи: узагальнити результати теоретичних досліджень з біомеханіки метання списа і зіставити їх з сучасними уявленнями про техніку цього виду спорту.

Об'єкт дослідження – рухи людини під час метання списа.

Предмет дослідження – техніка метання списа.

Методи досліджень: вирішення поставленої мети здійснювалось на теоретичному рівні з використанням відповідних методів отримання інформації.

Методи отримання інформації включали теоретичний аналіз літературних джерел, що передбачав вивчення, аналіз, систематизацію та узагальнення даних наукової і науково-методичної літератури.

Результати дослідження та їх обговорення. Метання списа є важливим засобом фізичного розвитку і спеціальної підготовки школярів і молоді.

Техніка метання списа складається з наступних частин: тримання списа, попередня частина розбігу, заключна частина розбігу, фінальне зусилля і утримання рівноваги.

Тримання списа повинно забезпечувати його зручний і щільний захват, який дозволяє метальнику контролювати його положення снаряда під час розбігу, відведення і кидка.

У наш час спортсмени використовують два способи тримання списа. В першому варіанті спис лежить на долоні і охоплюється першим і другим (великим і вказівним) пальцями біля дальнього краю обмотки. У другому варіанті захват виконується першим і третім (великим і середнім) пальцями. Третій палець щільно впирається в обмотку зі сторони хвостової частини списа. Решта пальців вільно лежать на обмотці. Спис випускається з великого і вказівного або великого і середнього пальців. Решта пальців допомагають утримувати спис. Хоча упор пальців у перший

виток обмотки і повинен бути щільним, однак спис утримується вільно без напруження.

Розбіг починається з в.п., у якому попереду знаходиться нога, різнойменна руці, що утримує спис. Спис утримується над плечем, метальна рука зігнута приблизно так, що кисть знаходиться на рівні вуха, лікоть спрямовано вперед.

У попередній частині розбігу спортсмен набирає оптимальної швидкості, завдяки поступовому прискоренню. Динаміка прискорення снаряда і тіла метальника залежить від його фізичної і технічної підготовленості. Швидкість найсильніших спортсменів світу в кінці попередньої частини розбігу досягає 7-8 м/с. Прискорення досягається в основному за рахунок зростання темпу бігу, а не через збільшення довжини кроків. Перевищення оптимальної швидкості у попередній частині розбігу є такою ж технічною помилкою, як і згинання тулуба вперед під час розбігу, підняття наконечника вгору і т.д.

Попередня частина розбігу за структурою рухів не відрізняється від звичайного бігу, за винятком роботи рук. Ліва рука працює як під час бігу, а рука, яка утримує спис, трохи переміщується у передньо-задньому напрямі. Рука зі списом не повинна коливатись по вертикалі, його правильне положення контролюється за допомогою утримання наконечника на рівні очей. Довжина розбігу сягає від 20 до 30 м.

Попередня частина розбігу до контрольної відмітки виконується переважно за 10-12 бігових кроків (15-17 м). Контрольна відмітка ставиться за 9 м (для жінок) і за 12 м (для чоловіків) від лінії метання. З місця, де знаходиться контрольна відмітка, спортсмен починає виконувати заключну частину розбігу – кидкові кроки. Їх кількість може бути різною (від 2 до 6). Найбільш поширений варіант – це виконання заключної частини розбігу за 4 кидкових кроки.

Одним із основних завдань під час виконання кидкових кроків є відведення списа. Воно починається в момент постановки ступні лівої ноги на контрольну відмітку. В цей час метальник повертає ліве плече у напрямку метання, але правою рукою зі списом поки що ніяких рухів назад не виконує. Таке положення зберігається до постановки на доріжку правої ноги, дещо розвернутої назовні.

Під час виконання першого кидкового кроку грубою помилкою є відведення руки зі списом назад і поворот тулуба вправо, бо ці рухи гальмують швидкість переміщення тіла і снаряда.

На другому кроці (лівою) спортсмен завершує відведення списа повністю розгинаючи метальну руку (кадри 5-7). Плечовий пояс при цьому повертається праворуч приблизно на 90°, таз – до 45° і більше. Наконечник списа знаходиться на рівні обличчя. Кут між рукою і списом не перевищує 25-30°. Ліва напівзігнута рука знаходиться на рівні осі плечей і здійснює рухи в горизонтальній площині перед грудьми, сприяючи переходу в найвигідніше («закрите») положення перед метанням.

Технічно найскладнішим і найважливішим для завершення підготовки до заключного, зусилля є 3-й (перехресний) крок, який здійснюється внаслідок акцентованого відштовхування лівою ногою і махового винесення напівзігнутої правої ноги у напрямку метання (кадри 7-9). Під час виконання перехресного кроку відбувається обгін снаряда. Права нога ставить його на доріжку зовнішньою стороною ступні, розвернуто під кутом 30-45°. Ноги і таз випереджають плечовий пояс. Тулуб відхиляється в бік розбігу до 30° від вертикалі, плечі повертаються вправо. Відбувається закручування тулуба, що поліпшує умови для ефективного скорочення великих та потужних м'язів тулуба і таза. Ліва рука зігнута перед грудьми. Довжина перехресного кроку залежить головним чином від сили відштовхування лівою ногою і розвороту таза. Чим більше цей розворот, тим менше крок.

Грубою помилкою вважається навмисне збільшення довжини перехресного кроку, бо воно веде до втрати не тільки швидкості переміщення тіла метальника і снаряда, але й раціонального ритму метання, а також до опускання таза, стягування списа вниз тощо.

Фінальне зусилля завершується кидком списа, починається з моменту проходження проекції ЗЦВТ через точку опори щодо постановки лівої ноги на ґрунт у момент пронесення її попри праву. Необхідно звернути увагу на її жорстку постановку, що створює умови для різкого просування вперед правої сторони тулуба метальника, натягу м'язів тулуба і металюної руки перед кидком снаряда. Поступальний рух правої сторони тіла метальника навколо жорсткої лівої сторони збігається з обертальним рухом плечей і металюної руки. Віссю обертання є лінія, яка проходить через лівий плечовий суглоб. Зберігаючи бокову рівновагу, ліва нога ставиться на опору лівише від напрямку попередніх кроків на 20-40 см.

Швидкість руху плечей змінюється таким чином: відразу після постановки лівої ноги в останньому кроці швидкість дещо знижується, що викликано гальмівною дією ноги. Однак у цей момент починає різко зростати швидкість руху плечей навколо осі лівого плеча, досягаючи максимуму в положенні «грудьми вперед». Потім швидкість плечей і передпліччя знижується, що створює передумови для збільшення моменту сили передпліччя. Швидкість руху передпліччя досягає свого максимуму в момент випуску снаряда.

Поворот осі плечей до положення «грудьми вперед» допомагає вивести лікоть металюної руки вперед-вгору, в результаті чого снаряд знаходиться в площині тіла метальника. Метальник переходить в положення «натягнутого лука».

Існує певна послідовність включення в роботу тих чи інших ланок тіла метальника: гомілка і плечі, тулуб-плечі-гомілка, стегно і передпліччя. Для досягнення високого спортивного результату першочергове значення в момент випуску списа має гальмівний рух лівою ногою.

Всі ці рухи завершуються блискавичним ривком, хлестоподібним рухом правої руки з одночасним виведенням напруженої зігнутої лівої руки до тіла, розгинанням лівої ноги і перестановкою ніг стрибком для погашення.

Висновки.

1. Метання списа – один із найбільш складних видів легкоатлетичних метань. Він вимагає не лише багаторічних тренувань, націлених на розвиток швидкісно-силових якостей: сили, «вибухової сили», гнучкості, рухомості в суглобах та хребті, координаційних можливостей, але й, як свідчить практика, генетично закладених здібностей, природну швидкість рухів.
2. Величини імпульсів сили, котрі спортсмен створює при взаємодії з опорою і снарядом, залежать від положення

тіла і рухів окремих його ланок. До таких положень та рухів тіла у техніці метання списа можна віднести: вихідне положення та тримання списа; перша частина розбігу та кидкові кроки; фінальне зусилля.

3. Техніка рухової дії розкривається як складна система доцільних та ефективних рухів, оволодіння якими здійснюється на основі вибору провідних ланок. У ній розглядаються і підсистеми – розбіг, обгін снаряда і фінальне зусилля. Послідовність завдань і доцільність засобів обумовлюються характером підсистеми, що включає як окремі засіб, так і групу подібних засобів, що мають найбільш тісний структурну зв'язок з основним руховим дією як цілим. Мається на увазі і дозування. Виділення характерних особливостей техніки та визначення обсягу застосовуваних вправ, що сприяють оволодінню основною ланкою. Передбачається також при цьому здійснення своєчасного та ефективного контролю з боку тренера і самоконтролю спортсмена.

Список використаних джерел:

1. Алабин В.Г., Алабин А.В., Бизин В.П. Многолетняя тренировка юных спортсменов. Харків : Основа, 1993. 243 с.
2. Бондарчук А.П., Буханцов К.И., Лусис Я.В. Техника легкоатлетических метаний. К. : Здоровье, 1984. 166 с.
3. Вайцеховская С.М. Книга тренера. М. : Физкультура и спорт, 1991. 212 с.
4. Кнаки В. Тренировочные нагрузки юных легкоатлетов. *Легкая атлетика*. 2007. №8. С. 12-14.
5. Максименко Г.М. Спортивно-педагогичне вдосконалення. К. : Вища школа, 1999. 292 с.
6. Нечаев В.О., Гурман Л.Д., Ковальчук М.М. Дослідження можливостей студентів факультету фізичної культури в оволодінні металюниками рухами на заняттях з легкої атлетики. *Тези допов. 43-я звітна наукова конференція кафедр інституту за 1991-1992 р.* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педінститут, 1993. С. 143-145.
7. Платонов В.Н. Теория и методика спортивной тренировки : учеб. пособие для институтов физ. культуры. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1994. 352 с.
8. Фармель В.С. Управление движениями в спорте. М. : Физкультура и спорт, 2005. 208 с.

On the basis of theoretical research, namely, analysis, systematization and generalization of data of scientific and methodological literature studied features spysometalnykiv movements during the initial investigation.

Keywords: javelin throwing, athletes beginners basic, elements spurt, the final effort.

Отримано: 15.05.2019

УДК 001.82:796.325

Б. М. Татаренко, студент 1 курсу факультету фізичної культури

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІГРОВОЇ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЛЯЖНОМУ ВОЛЕЙБОЛІ

У статті представлені результати теоретичного дослідження стосовно характеристик ігрової спортивної діяльності у пляжному волейболі. Охарактеризовано особливості ігрової діяльності, фази спортивної діяльності у пляжному волейболі, фактори, що впливають на ефективність ігрових дій, рівні спортивної гри у пляжний волейбол.

Ключові слова: пляжний волейбол, спортивна діяльність, волейболісти, ефективні ігрові дії, рівні ігрової діяльності.

Постановка проблеми. Однією з особливостей ігрової діяльності у пляжному волейболі є короткочасне навантаження максимальної потужності тривалістю у середньому 5-6 секунд, що супроводжується 16-18 секундними паузами відпочинку. Існує поділ фаз, що відрізняються одна від одної і характеризують процес гри. Дослідження тривалості активної фази проводилось багатьма авторами, і результатом стали такі дані:

- при подачах навиліт – 0,3-0,6 с;
- кожний перевід м'яча на сторону суперника у три торкання збільшує тривалість «активної фази» на 2,6-3,2 с;
- найпоширеніша (понад 70% усіх розіграшів м'яча) ігрова фаза у пляжному волейболі становить від 4 до 7 торкань [6].

Мета та завдання дослідження полягає у теоретичному аналізі характеристик ігрової спортивної діяльності у пляжному волейболі.

Методи дослідження: під час дослідження використовували загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизацію, порівняння.

Обговорення результатів дослідження. Спортсмени, що спеціалізуються у пляжному волейболі, повинні мати високий рівень фізичного розвитку. Досліджуючи рухи гравців у періоді ігрового часу, автори виокремили зміну сторін, що триває 60-70 с та ігрову паузу під час перерв, що становить 80-90 с. Волейболісти високого класу виконують приблизно 85 стрибків, 234 старти й пробігають в середньому 772 м, це

свідчить про високий рівень підготовленості [3]. Спортсмен, за даними досліджень, стрибає кожні 42 секунди й розпочинає біг кожні 15,4 секунди, долаючи за одне прискорення в середньому 3,3 метри. Порівнюючи класичний волейбол з пляжним, відмінними рисами є виконання стрибку в кожній хвилині й виконання ривку на кожній 19 секунд. Якщо врахувати, що ігри у пляжному волейболі проходять під відкритим небом, на рихлому нерівному піску (за правилами змагань шар піску повинен бути до 40 сантиметрів), часто в умовах високої температури (20-30 градусів за Цельсієм), при яскравому сонці і сильному вітрі, то стає зрозумілим, що гравець пляжного волейболу відчуває значно більші фізичні і стресові навантаження, ніж представники класичного волейболу, які виконують усі свої ігрові дії на майданчику з твердим покриттям у спортивних залах [5, с.3-4].

Активні фази гри у пляжному волейболі є навантаженими швидко-силовою спрямованості. Тому у тренувальному процесі необхідно моделювати ситуації, що розвивають переважно швидко-силові здібності та витривалість [7].

Якщо взяти до уваги, що розміри майданчика у пляжному волейболі майже такі ж, як і у класичному, а гравців лише двоє, то стає очевидною набагато більша відповідальність кожного гравця за успішність індивідуальних командних дій. Цілий ряд моментів веде до більш високого рівня нервового напруження [2, с.31].

Зокрема у класичному волейболі у прийомі м'яча з подачі може приймати участь до чотирьох гравців й спортсмен, який перед цим здійснив помилку, може бути прикритий іншими гравцями, чи замінений. Гравці пляжного волейболу позбавлені такої можливості й повинні протягом усієї гри бути готовими до успішних ігрових дій, як у захисті, так і у нападі, тобто зберегти високу концентрацію уваги, активний прояв свідомості, оптимальний рівень емоційної напруги [4, с.3]. Дуже висока концентрація уваги, а також антиципація (передбачення подій) необхідні й для успішного виконання захисних дій, коли потрібно визначити, у якому напрямі буде спрямований м'яч при сильному або обманному нападаючому ударі суперника. Особливості ігрової спортивної діяльності у пляжному волейболі характеризуються підвищеними вимогами до універсальної ігрової підготовки спортсменів, які повинні добре подавати і приймати м'яч, виконувати передачі і нападаючі удари, блокувати й грати у захисті. Тобто можна сказати, що головна мета підготовки гравця у пляжному волейболі – це універсальність [1, с.66-73].

Розглядаючи фактори, що визначають ефективність ігрових дій у пляжному волейболі, слід розрізняти низький, середній, високий та дуже високий рівень гри. На цих рівнях гри успіх команди визначають різні фактори, що вимагають до себе пильної уваги [5, с.4].

Низький рівень гри показують в основному гравці середнього рівня у класичному волейболі, початківці, а також усі молоді гравці. Вирішальним фактором для успіху у гри як для чоловіків, так і для жінок є подача, тому що вона проводиться без впливу на партнера і суперників. Зовнішні умови, особливо вітер, заважають волейболістам якісно виконувати подачу, тому в тренуванні слід велику увагу приділяти підвищенню ефективності подачі, а також прийому подачі. У зв'язку з тим, що на цьому рівні гри значна частина прийомів м'яча з подачі виконується на низькому рівні (не доводиться до сітки на 4-6 метрів, а часто спрямованих взагалі за межі майданчика) – важливе значення для подальших атакуючих дій має здатність гравця виконувати передачу на нападаючий удар з глибини майданчика, як дія, що дозволяє виправити ігрову ситуацію [4, с.5]. Відповідно до вищезазначеного, після подачі та передачі м'яча низької якості важливим фактором успішних ігрових дій є здатність уникати помилок при виконанні цілеспрямованих нападаючих ударів. Метою тренування на цьому етапі є уникнення випадкових помилок.

До середнього рівня гри можна віднести волейболістів першого розряду, які грають у пляжний волейбол більше двох років. Тут успіх у гри визначають наступні фактори:

- якісна подача, особливо з урахуванням погодних умов;
- прийом м'яча з подачі не нижче середньої якості, тобто гравець, який виконує другу передачу здатний після такого прийому виконати передачу на нападаючий удар двома руками зверху перебуваючи у стаціонарному положенні;

- захист без блоку, як головний елемент захисту;
- здатність атакуючого зробити після відмінного пасу сильний, точний нападаючий удар між позиціями суперників без блоку;
- добра взаємодія між захисником і блокуючим, середня між тим, хто виконує другу передачу й нападником [2, с.31-33].

Виділені моменти слід врахувати, цілеспрямовано тренувати й застосовувати у навчальних іграх й змаганнях.

Високому рівню гри відповідають волейболісти, які займають у чемпіонаті України призові місця, а також гравців, що займають місця з 9-го по 32-ге в опорній сітці на етапах світової серії. На цьому рівні гри для успіху важливі такі чинники:

- стабільне, впевнене виконання щонайменше двох видів подач (сильна подача у стрибку та націлена плануюча подача у будь-яку ділянку майданчика);
- якість прийому м'яча з подачі й друга передача на нападаючий удар добра й відмінна;
- взаємодія між блокуючим гравцем й захисником на майданчику на високому рівні;
- у нападі в залежності від ситуації, що склалася використовують два-три різновиди нападаючих ударів;
- блок застосовується часто, хоча ефективність його може ще вдосконалюватися;
- захисник діє впевнено, ефективно, але іноді допускає помилки [1, с.4-5].

Удосконалення може досягатися шляхом тренування швидкості реакції та передбачення ігрових ситуацій. Особливу увагу необхідно звернути для розвитку швидкості пересування до м'яча. Головною метою тренування на цьому рівні гри є вдосконалення здатності виконувати кожну наступну ігрову дію більш ефективно, ніж попередню [7].

До дуже високого або елітного рівня гри відносять спортсменів команд-лідерів світового пляжного волейболу за версіями AVPi FIVB. В основному це гравці із США, Бразилії, окремі команди з Аргентини, Канади, Австралії, Куби, Норвегії. Тут успіх визначають ті ж фактори, що й на високому рівні гри, проте є ряд істотних відмінностей:

- більш різноманітна тактика подач та наявність у кожній парі хоча б одного гравця, здатного успішно її виконувати при будь-яких погодних умовах;
- якість прийому м'яча з подачі й передач для нападаючого удару висока (особливо у американських професіоналів);
- відмінна взаємодія між гравцями на майданчику у всіх ігрових ситуаціях;
- більш різноманітний та ефективний напад;
- частіше й ефективніше виконується імітація блоку – захисту;
- гравці демонструють різнобічні ефективні дії у різних ігрових ситуаціях захисту [6].

Показники технічної підготовленості команд різної кваліфікації свідчать про значні невикористані резерви українських спортсменів у плані вдосконалення окремих елементів гри. Особливо це відноситься до передачі м'яча для нападаючого удару, виконання прийому м'яча з подачі й нападаючого удару. Команди світового рівня більш збалансовані й досягають успіху за допомогою рівного, стабільного виконання усіх елементів гри на високому рівні [4, с.6].

Висновки. Розглядаючи фактори, що визначають ефективність ігрових дій у пляжному волейболі слід розрізняти низький, середній, високий та дуже високий рівень гри. На цих рівнях гри успіх команди визначають різні фактори, що вимагають до себе пильної уваги.

Удосконалення може досягатися шляхом тренування швидкості реакції та передбачення ігрових ситуацій. Особливу увагу необхідно звернути на розвиток швидкості пересування до м'яча.

Список використаних джерел:

1. Ашибоков М.Д. Повышение результативности прямого нападающего удара в волейболе (с использованием машины управляющего воздействия): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Майкоп, 2000. 27 с.

- Банников А.М., Костюков В.В. *Пляжний волейбол (тренінг, техніка, тактика) : посібник*. Краснодар, 2001. 97 с.
- Беляев А.В., Булыкина Л.В. *Прыжковая подготовка волейболистов в подготовительном периоде на основе анализа их соревновательной деятельности. Теория и практика физической культуры*. 2004. Вып. 3. С. 37-38.
- Горчанок Ю.А. *Технічна підготовка спортсменів у пляжному волейболі на основі біомеханічних моделей стрибків і переміщень: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту*. Харків, 2004. 19 с.
- Коляго П.В. *Модернизация содержания годичной подготовки квалифицированных спортсменов в пляжном волейболе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04*. Краснодар, 2010. 18 с.
- Ляхова Т.П., Парамей О.А. *Аналіз використання різних видів атакуючих дій у пляжному волейболі. Проблеми і*

- перспективы развития спортивных игр и единоборств в высших учебных заведениях*. Харків, 2018. Т. 2. С. 34-37.
- Рудковская, Э.В. *Динамика нагрузок в макроцикле подготовки юных спортсменов, специализирующихся в пляжном волейболе. Вестник спортивной науки*. 2007. Вып. 3. 2007. С. 3-7.

The article presents the results of theoretical research concerning the characteristics of sporting activities in beach volleyball. Characterized by the peculiarities of gaming activity, the phases of sport activities in beach volleyball, factors influencing the effectiveness of gaming activities, the level of sports game.

Key words: beach volleyball, sports activities, volleyball players, effective gaming actions, levels of gaming activity.

Отримано: 15.05.2019

УДК 378.147-057.875:796

Я. М. Тулж, магістрант 1 курсу факультету фізичної культури

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розкривається концепція професійної підготовки фахівців з фізичного виховання й спорту, основи організації й проведення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, функціональна структура професійної діяльності фахівця з фізичного виховання та основи формування професійних рухових умінь і навичок у процесі підготовки студентів інститутів фізичного виховання.

Ключові слова: студенти, волейбол, професійна підготовка, фізичне виховання, методичний прийом.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства спостерігається еволюція соціально-економічних відносин у всіх країнах, заміна старих тенденцій розвитку суспільства на нові. Відновлення міжнародних стандартів у всіх соціально-економічних областях припускає також зміну вимог до професійної підготовки фахівців. Мова не йде про приватні зміни в кожній соціально-економічній області. Сутність глобальної зміни припускає не тільки визначення основних аспектів змісту вищого утворення, але і його результатів.

Дидактичний потенціал сучасної вищої школи продовжує поповнюватися новими методами, технологіями, формами й принципами організації навчання, без яких підготовка фахівців нового типу неможлива. Технологію навчання дуже важливо вдосконалювати. Необхідно вивчити всі аспекти забезпечення високого рівня професійної підготовки студентів у рамках всіх прийнятних визначених форм (лекційних, лабораторних, методичних, семінарських). Це стосується й спеціалізованих вузів, де є кафедра фізичної культури й спорту.

Необхідно підкреслити, що основні складові підготовки фахівця з фізичної культури й спорту, взаємодіючи між собою, створюють оптимальні умови для становлення педагогічної майстерності, у процесі якої методична сторона займає значне місце. Без знання основ методики викладання будь-якої з дисциплін, представлених у навчальному плані вищих фізкультурних навчальних закладів, практично неможлива повноцінна підготовка фахівця з фізичного виховання.

Однією з основних дисциплін навчального плану у вищих фізкультурних навчальних закладах є волейбол – гра досить популярна в останні роки у світі, у тому числі й у нашій країні. Саме у волейболі, на думку ряду авторів, необхідна оптимізація різних сторін професійної підготовки [1].

Мета роботи: визначення шляхів удосконалення процесу професійної підготовки студентів вищих фізкультурних навчальних закладів у рамках вивчення загального курсу волейболу.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки студентів вищих фізкультурних навчальних закладів у рамках загального курсу волейболу, на основі застосування експериментальної програми, спрямованої переважно на методичну підготовку.

Предмет дослідження – методика формування професійних знань, умінь і навичок у студентів вищих фізкультурних навчальних закладів у рамках загального курсу волейболу на основі застосування експериментальної програми спрямованої переважно на методичну підготовку.

Завдання дослідження:

- Аналіз навчальної документації й узагальнення літературних даних, щодо вдосконалення процесу підготовки

фахівців по фізичному вихованню у вищих навчальних закладах у рамках спортивних ігор і загального курсу волейболу зокрема.

- Оцінка рівня освоєння теоретичних і методичних знань, рухових умінь і навичок студентами вищих фізкультурних навчальних закладів при вивченні загального курсу волейболу.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися наступні **методи дослідження:** аналіз й узагальнення літературних джерел, анкетування, педагогічний експеримент, педагогічні спостереження, методи тестування, методи порівняльного аналізу, математико-статистичні методи.

Навчальний процес по фізичному вихованню пов'язаний з комплексним впливом на стан здоров'я й психіку учня. Загальні закономірності навчання руховим діям, розвитку рухових якостей, виховання інших якостей особистості розроблені й представлені в теорії й методиці фізичного виховання [1].

Результати дослідження. При вирішенні навчально-виховних завдань і завдань фізичного розвитку в процесі фізичного виховання особливо важливого значення набувають способи застосування обраних засобів і методів, які допоможуть педагогові найбільш успішно й продуктивно їх досягти. Цей пошук пов'язаний з вибором ефективних методів навчання руховим діям, розвитку фізичних якостей і виховання особистісних властивостей [1,3].

Метод, по визначенню Ю.Ф. Курамшина – це розроблена з урахуванням педагогічних закономірностей система дій педагога (учителя, викладача, тренера), цілеспрямоване застосування якої дозволяє організувати певним способом теоретичну й практичну діяльність учня, що забезпечує освоєння їм рухових дій, спрямованих на розвиток фізичних якостей і формування властивостей особистості [2].

У діяльності вчителя фізичної культури одночасно з поняттям «метод» використовується й визначення «методичний прийом». Під методичним прийомом розуміють способи реалізації того або іншого методу в конкретній педагогічній ситуації. У науково-методичній літературі зустрічається також поняття «методичний підхід» й «методичний напрямок», які різними авторами викладаються неоднозначно й суперечливо.

Ю.Ф. Курамшин спробував систематизувати зміст представлених визначень. Виходячи з представленого малюнка, необхідно відзначити тісний взаємозв'язок змісту визначень, що носять задане значення навантаження. Варто підкреслити, що в процесі навчання у вищих фізкультурних установах студенти здобувають професійні вміння й навички, які безпосередньо пов'язані з методичною підготовкою [2].

Методична підготовка являє собою вибір способів впливу педагога на того хто займається, які обумовлені

певною науковою концепцією, логікою організації й здійснення процесу навчання, виховання й розвитку. Студент повинен мати знання, що визначають методику навчання й виховання в процесі практичної діяльності [1, 3].

Крім того, професіонал повинен мати цілий комплекс умінь і навичок, що відбивають із однієї сторони його інтелектуальні здібності, а з іншого боку – практичну діяльність. У першому випадку це вміння здійснювати процедури опису, пояснення, постановки проблеми, уміння висувати гіпотезу, виводити наслідок, проєктувати, планувати, прогнозувати, програмувати, констатувати, розглядати явища й процеси в сфері фізичної культури й спорту у взаємозв'язку й розвитку.

У цей час у теорії фізичної культури є кілька класифікацій методів навчання, виховання й розвитку особистості. Розглядаючи класифікацію, в основі якої лежить спрямованість методів на вирішення специфічних педагогічних завдань, пов'язаних з формуванням окремих сторін фізичної культури особистості, із загального набору методів можна вибрати ті, які найбільш повно сприяють вирішенню конкретного завдання: освітнього, виховного або фізичного розвитку.

У кожній групі методи, у свою чергу, можна поділити на відповідні підгрупи, види й різновиди методів. Той або інший метод містить у собі різноманітні по характеру методичні прийоми. Часто ті самі методичні прийоми можуть входити до складу різноманітних методів.

Звичайно, багато хто з цих методів реалізують одночасно тією чи іншою мірою освітню, виховну й розвиваючу функції. Однак кожний з них має свої домінуючі функції, які дають вагому підставу віднести його при класифікації до тієї або іншої групи методів формування фізичної культури особистості.

Вибір і застосування конкретного методу в практиці залежить від ряду факторів й умов. Зокрема, їхній вибір визначається [2]:

1. Закономірностями формування рухових навичок і розвитку фізичних здібностей і методичних прийомів, що впливають з них.
2. Постановленими цілями й завданнями навчання, виховання й розвитку особистості, що займається.
3. Характером змісту навчального матеріалу, застосовуваних засобів.
4. Можливостями тих, хто займається – їхнім віком, станом здоров'я, підлогою, рівнем підготовленості, моторною обдарованістю, фізичним і розумовим розвитком, психофізичними особливостями.
5. Можливостями самих викладачів – їхнім попереднім досвідом, рівнем теоретичної й практичної підготовленості, здібностями в застосуванні певних методів, засобів, стилем роботи й особистих якостей.
6. Часом, яким розташовує викладач. Наприклад, бесіда вимагає більшого часу, чим опис.

7. Етапами навчання руховим діям, динамікою фізичної працездатності (підвищення рівня розвитку якостей, їхня стабілізація або відновлення).
8. Структурою окремих занять й їхніх частин, етапів, періодів, циклів.
9. Особливостями зовнішніх умов, у яких проводяться заняття (температура повітря, вологість, сила вітру, стан устаткування).

У відповідності з вищесказаним, технологія навчання передбачає вибір таких засобів і методів навчання, які, у першу чергу, повинні бути спрямовані на розвиток, навчання й виховання особистісних якостей людини, її творчих здібностей.

Одним з головних завдань викладачів фізичного виховання й спорту в цей час є обґрунтування ефективних методик навчання залежно від віку й статі тих, хто займається. Випускники вищих фізкультурних навчальних закладів у цей час не мають достатніх знань з методики викладання спортивних дисциплін, а у своїй практичній діяльності не мають достатньої кількості часу, щоб ці знання сформувати у своїх вихованців; якість роботи, оплата праці визначаються, насамперед, рівнем спортивних досягнень тих, хто займається.

Висновки. Таким чином, аналіз науково-методичної літератури з проблеми професійної підготовки студентів вищих фізкультурних навчальних закладів показали, що більшість публікацій вітчизняних і закордонних фахівців ставляться до загальних питань підготовки фахівців і досить обмежене число робіт висвітлюють проблему методичної підготовки студентів профільних вузів.

Список використаних джерел:

1. Железняк Ю.Д., Куньянский В.А. Волейбол: у истоков мастерства. М., 1995.
2. Петровська Т.В. Мастерність спортивного педагога. Київ : НУФВСУ, вид-во «Олімп. літ-ра», 2015. 184с.
3. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения. К: Олимпийская литература, 2004. 808 с.
4. Филин В.П., Семенов В.Г., Алабин В.Г. Современные методы исследования в спорте. Харьков : Основа, 1994. 132 с.

The article reveals the concept of professional training of specialists in physical education and sports, the basis of organization and conducting of educational process in higher educational institutions, the functional structure of professional activity of a specialist in physical education and the basis for the formation of professional motor skills and skills in the process of training students of physical institutes education

Key words: students, volleyball, professional training, physical education, methodical reception.

Отримано: 15.05.2019

УДК 616-008.61-055.1-057.875

С. І. Тіху, магістрант 1 курсу факультету фізичної культури

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ЮНАКІВ ПРОТЯГОМ ПЕРШОГО РОКУ НАВЧАННЯ У ЗВО

Використовуючи констатувальний експеримент вивчили зміну функціональних показників юнаків протягом першого року навчання у закладах вищої освіти (ЗВО). Виявили особливості зміни деяких досліджуваних показників. Також, встановили тенденції, одна з основних – зниження функціональних можливостей юнаків після використання змісту фізичного виховання, що передбачає традиційний підхід до його формування і реалізації. У зв'язку з цим необхідно розробити методику (технологію), реалізація якої дозволить уникнути негативної тенденції в динаміці функціональних показників першокурсників ЗВО.

Ключові слова: юнаки, функціональні показники, фізичне виховання, першокурсники, заклад вищої освіти

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Без широкого застосування сучасних засобів, інноваційних підходів до організації педагогічного процесу, формування і реалізації його змісту у різних формах занять, не можливо вирішити завдання фізичного виховання у закладі вищої освіти (ЗВО). [1; 7; 10; 12].

Фізичне виховання у закладах вищої освіти потребує реконструкції й одне з провідних місць у цьому процесі належить пошуку ефективних педагогічних технологій, спрямованих на формування у студентів належного фізичного стану.

З іншого боку, технологічні та методичні підходи, що пропонуються викладачам фізичного виховання, мають низький кінцевий показник у вирішенні оздоровчих завдань, про що свідчить недостатній рівень фізичної підготовленості студентів-юнаків.

Надважливим на сучасному етапі є поліпшення рухової активності студентів першого року навчання. Це зумовлено, щонайменше декількома причинами. Одна причина полягає у суттєвому зниженні із кожним наступним роком навчання у ЗВО бажання юнаків до здійснення фізичної активності, при-

чому не тільки під час позааудиторних занять з фізичного виховання, але й обов'язкових [8]. Інша причина полягає у суттєвій відмінності рухової активності переважної більшості юнаків 16-18 років, у тому числі такого її компоненту, як психофізичний стан, від необхідного рівня [3; 5; 6], тобто визначеного фахівцями, [2; 4] як вищий від середнього або високий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведені А.В. Цьосем (2016) дослідження засвідчили, що рівень рухової активності у 73,4% студентів ЗВО низький, у 22,1% – середній і лише у 4,5% – високий. З першого до другого курсу кількість студентів із високим рівнем рухової активності знижується з 7,5% до 2,6%. Інший компонент рухової активності, а саме – фізичний стан у студентів, відзначається такими особливостями: фізична підготовленість (відповідно до вимог навчальної програми) є середньою і низькою; 90,9% мають незадовільний стан функціонування кардіореспіраторної системи, 61% – низький від середнього і низький рівні фізичного здоров'я [8].

За іншими даними [11; 13] студенти ЗВО уже з першого року навчання ведуть малорухомий спосіб життя: на малий рівень фізичної активності вони відводять 36,1% часу доби, на базовий – 32,8%, на сидячий – 19,4%, на середній і високий – відповідно тільки 7,1 і 3,2% часу. При цьому, 70,7% студентів першого року навчання мають низький рівень соматичного здоров'я, а їхні результати у більшості тестів фізичної підготовленості відповідають оцінці «задовільно» [3].

За наведеними даними О. Левицької, Г. Єдинаком [5] поміж студентів ЗВО протягом навчання збільшується контингент спеціальної медичної групи, а саме з 5,4 до 14,5%. Водночас хронічні захворювання має 72% першокурсників, рівень захворюваності на 100 осіб становить 112,5±6,2 випадків, окремі з них мають 2-3 захворювання. До провідних у структурі захворювань належать: захворювання дихальної, серцево-судинної систем, опорно-рухового апарату, а також нервової системи (37,8±2,7%), органів травлення та ожиріння (35,3±2,6%), останнє значною мірою у зв'язку із порушенням обміну речовин і діяльності ендокринної системи.

Проведеними аналізом і узагальненням даних спеціальних досліджень виявлено [6] особливості функціональних можливостей серцево-судинної системи студентів ЗВО першого року навчання: за індексом подвійного добутку і коефіцієнтом економізації кровообігу вони є низькими у 23,6% юнаків, за напруженням адаптаційного потенціалу системи кровообігу (кількісно характеризує пристосувальні реакції організму) – у 65%. За індексом Баєвського, від початку навчального року до екзаменаційної сесії у першокурсників зростає напруга регуляторних систем організму: при нормі у першому випадку 47,1±2,7 у. о., другому – 51,4±3, значення індексу становили 66,3±4,2 та 134,8±4,4 у. о. відповідно (від $p < 0,05$ до $p < 0,01$). Щодо загальної фізичної працездатності юнаків, то на початку навчання у ЗВО значення PWC_{170} становить 520±13,3 $кг \cdot м \cdot хв^{-1}$ при нормі, щонайменше 690±14,8 ($p < 0,001$). Значення пікових фізичних навантажень знаходиться на рівні 720±11,8 $кг \cdot м \cdot хв^{-1}$, тоді як норма – щонайменше 740±13,9 ($p < 0,05$). Ураховуючи всі наведені дані, вже із початком навчання у ЗВО юнаків потребують суттєво відмінних від звичайних програм занять фізичними вправами [16; 19].

З іншого боку, накопичено недостатньо [6; 8] інформації щодо функціональних показників, зокрема їхніх значень у юнаків протягом першого року навчання у ЗВО. Це не сприяє успішному вирішенню такого важливого завдання, як поліпшення їхньої рухової активності у зазначений період навчання, а відтак потребує проведення відповідних досліджень.

Мета, завдання роботи, матеріал і методи. Мета дослідження – підвищити ефективність фізичного виховання у ЗВО в аспекті поліпшення функціональних показників юнаків. Для досягнення даної мети вирішували комплекс завдань, а саме: аналізували інформацію літературних джерел, проводили констатувальний експеримент для одержання необхідних емпіричних даних, систематизували й узагальнювали їх та робили відповідні висновки. Для забезпечення означеного було використано комплекс методів дослідження, зокрема загальнонаукові (аналіз, систематизацію, узагальнення), педагогічні (експеримент), медико-біологічні (пульсометрію, антропометрію, спірометрію, динамометрію, сфігмоманомет-

рію), математичної статистики [9]. Щодо організації дослідження, то вона передбачала реалізацію медико-біологічних методів для одержання інформації про досліджувані функціональні показники. Відбувалося це двічі впродовж навчального року, а саме на початку та наприкінці першого року навчання юнаків у ЗВО.

Результати дослідження. Використаний у перший рік навчання в ЗВО зміст фізичного виховання забезпечив юнакам зниження діастолічного артеріального тиску (АТ) на 3,5% ($p < 0,05$). Така зміна більшою мірою свідчила про позитивний результат, адже величина діастолічного АТ залишалася у межах вікової норми. Крім цього, вона узгоджувалася з величиною систолічного АТ, що виявив тенденцію до зменшення, а відтак до зміни пульсового тиску [9]. Останній є важливим показником стану функціонування серцево-судинної системи, а значення, що засвідчує нормальний стан, становить 40 мм рт. ст.

Відзначили також, що інші досліджувані показники зазначали тільки певну тенденцію змін, адже відмінність середніх значень на початку та наприкінці навчального року була недостовірною (табл. 1). Водночас, виявлені тенденції свідчили, що зміна життєвої ємності легень (ЖЄЛ) була позитивною, адже приріст у цьому показнику функціонування дихальної системи становив 1,4% ($p > 0,05$).

Аналогічний результат, за винятком величини зміни значення, встановили у силовому індексі (СІ), що є показником стану функціонування нервово-м'язового апарату.

Таблиця 1

Динаміка функціональних показників юнаків протягом першого року навчання у ЗВО

Показник	на початку навчального року		наприкінці навчального року		Зміна ($\Delta \bar{x}$)		
	$\bar{x}_1$	m	$\bar{x}_2$	m	абс	у %	T
Систолічний АТ, мм рт. ст	114,4	0,91	112,9	0,81	-1,5	1,3	1,2
Діастолічний АТ, мм рт. ст	74,2	0,99	71,6	0,67	-2,6	3,5	2,17*
ЖЄЛ, мл	2000,0	15,41	2026,0	18,78	26,0	1,3	1,07
ЧСС у спокої, ск.хв ⁻¹	87,5	0,90	88,8	0,84	1,3	-1,5	1,04
ЧСС після фіз. навант., ск.хв ⁻¹	140,5	1,21	142,3	1,36	1,8	-1,3	0,99
ЧСС на 45 с відпочинку, ск.хв ⁻¹	121,8	1,26	124,2	1,61	2,4	-2,0	1,2
Силовий індекс (СІ), %	40,1	0,47	40,3	0,39	0,2	0,5	0,35
Індекс Руфф'є (РІ), у. о.	14,9	0,30	15,5	0,34	0,6	-3,9	1,29
Життєвий індекс (ЖІ), мл·кг ⁻¹	37,3	0,55	37,4	0,61	0,1	-0,3	0,14
Індекс Робінсона (Р), у.о.	100,0	1,30	100,0	0,92	0	0	0

Примітка. «*» позначено статистичну відмінність двох середніх на рівні $p < 0,05$

Що стосується діяльності дихальної та серцево-судинної систем, було виявлено чітку тенденцію до погіршення стану функціонування. Так, перша із зазначених систем за величиною життєвого індексу (ЖІ) виявляла тенденцію до погіршення стану своєї діяльності на 0,3%.

Аналогічний результат одержали при вивченні значень у показниках, що характеризують стан функціонування серцево-судинної системи. Причому це стосувалося не тільки реакції на фізичне навантаження, але й відновлення після нього, і навіть під час функціонування системи у спокої. Про останнє свідчила одержана у юнаків зміна частоти серцевих скорочень у спокої (ЧСС), що протягом навчального року збільшилася, у середньому на 1,5% ($p > 0,05$). Збільшення ЧСС, як відомо, є свідченням негативної тенденції, що відбувається у діяльності серцево-судинної системи [9].

Підтвердили зазначене й інші використані показники, а саме індекси Робінсона (Р) та Руфф'є (РІ): значення останнього засвідчило тенденцію до погіршення загальної фізичної працездатності на 3,7% ($p > 0,05$), значення Р – про діяльність серцево-судинної системи у спокої на досягнутому раніше рівні, адже значення наприкінці виявилось ідентичним тому, що на початку – 100 у.о (див. табл. 1).

Основним аргументом одержаного результату був використаний під час фізичного виховання юнаків традиційний

підхід до організації занять, формування і реалізації їх змісту в обов'язковій (урочній) формі або іншими словами – під час навчальних пар із фізичного виховання. Підтверджують зазначене дані, одержані в останні роки, зокрема Н.Л. Корж [3], А.В. Лукавенко, Г.А. Єдинаком [6], Ю.В. Юрчишином [6], а також К.В. Мулик (2016), О.З. Касардою (2016), О.С. Сабіровим (2015), В.Б. Вороньцьким (2017).

Висновки: 1. Проаналізувавши літературні джерела, дійшли висновку про недостатність даних, одержаних протягом декількох останніх років, щодо величин вияву і характеру зміни функціональних можливостей юнаків під час першого року навчання у ЗВО. 2. Використаний упродовж означеного періоду традиційний підхід до формування і реалізації змісту фізичного виховання сприяв підтриманню функціональних показників юнаків на досягнутому раніше рівні. Такий результат є незадовільним в аспекті успішного вирішення завдань фізичного виховання студентів першого року навчання. 3. Одержаний результат засвідчує необхідність удосконалення наявних і розроблення нових, більш ефективних підходів до формування й реалізації змісту фізичного виховання студентів ЗВО.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на розроблення методики розвитку рухової активності студентів у першій і другій роки навчання у ЗВО, використовуючи для цього поза аудиторну діяльність у секції з певного виду спорту.

Список використаних джерел:

- Єдинак Г.А. Деякі теоретико-методичні аспекти посилення мотивації студентів до систематичної фізичної активності оздоровчої спрямованості. *Вісник Чернігівського нац. пед. у-ту імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки* : [зб. наук. пр. за матеріалами наук.-пр. конф.]. Чернігів : ЧНПУ, 2014. Вип. 118. Т. 3. С. 109-114.
- Єдинак Г.А., Мисів В.М., Юрчишин Ю.В. Фізична культура у загальноосвітньому навчальному закладі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Рута, 2014. 251 с.
- Корж Н.Л. Формування ціннісного ставлення у студентів до фізичної культури в процесі самостійних занять : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. та спорту : 24.00.02. Дніпро, 2016. 21 с.

- Круцевич Т.Ю., Воробйов М.І., Безверхня М.М. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді : навч. посіб. К. : Олімп. л-ра, 2011. 224 с.
- Левицька О., Єдинак Г. Диференційований підхід до корекції психофізичного стану студентів спеціальних медичних груп як проблема галузі фізичного виховання і спорту. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту. Серія: Фізична культура. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 19. С. 93-99.*
- Лукавенко А.В., Єдинак Г.А. Диференційований підхід до покращення психофізичного стану першокурсників вищих навчальних закладів як проблема галузі фізичного виховання. *Педагогіка, психологія та медико-біол. проблеми фіз. виховання і спорту*. 2012. №2. С. 66-70.
- Скавронський О.П., Єдинак Г.А. Педагогічні умови індивідуалізації фізичної підготовки учнів військових ліцеїв : метод. реком. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О., 2009. 112 с.
- Юрчишин Ю.В. Технологія залучення студентів до рухової активності оздоровчої спрямованості у процесі фізичного виховання : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. та спорту : 24.00.02. К., 2012. 20 с.
- Шиян Б.М., Єдинак Г.А., Петришин Ю.В. Наукові дослідження у фізичному вихованні та спорті : навч. посіб. 2-е вид., стереотипне. Кам'янець-Подільський : Оіом, 2013. 280 с.
- Green K., Hardman K. Physical education. Mayer & Mayer Verlag, 2005. 248 p.
- Hardman K., Green K. Contemporary issues in physical education. Mayer & Mayer Verlag, 2011. 300 p.
- Hopper C., Fisher B., Munoz K.D. Physical activity and nutrition for health. Champaign : Human Kinetics, 2008. 374 p.

Using the qualifying experiment, we studied the change in the functional characteristics of boys during the first year of study at higher education institutions. We found the peculiarities of some of the studied indicators. Also, we have established trends, one of the main is to reduce the functional capabilities of boys after using the content of physical education, which involves a traditional approach to its formation and implementation. In this regard, it is necessary to develop a methodology (technology), the implementation of which will avoid a negative trend in the dynamics of functional indicators of freshmen.

Key words: boys, functional indicators, physical education, freshmen, institution of higher education

Отримано: 15.05.2019

УДК 615.825-053.2-056.26

*К. Хомовська, студентка 2 курсу факультету фізичної культури,
М. Павлуквич, студент 1 курсу факультету фізичної культури*

ІНВАЛІДНІСТЬ ДІТЕЙ ЯК ПРОБЛЕМА ВІДНОВНОЇ МЕДИЦИНИ

Концентрованим відображенням успішності суспільства, соціальної захищеності та рівня і якості здоров'я підстаючого покоління є рівень інвалідності дітей. Метою статті є висвітлення актуальних проблем сьогодення дитячої інвалідності. У вирішення питань профілактики інвалідності дітей та реабілітації дітей-інвалідів має значний внесок зробити система громадського здоров'я, яка сьогодні формується в Україні.

Ключові слова: діти, дитяча інвалідність, відновна медицина, реабілітація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Концентрованим відображенням успішності суспільства, соціальної захищеності та рівня і якості здоров'я підстаючого покоління є рівень інвалідності дітей. Він найбільш яскраво ілюструє зниження у дітей функціональних можливостей організму, реакцій пристосування і захисту. Питання дитячої інвалідності стають все актуальнішими в умовах стрімкого зростання проблем соціального розвитку, розбалансованості міжособистісних стосунків, тривалих військових дій на сході України і показують необхідність пошуку рішень як медичного, так і соціального характеру, на якісно новому рівні. Дитяча інвалідність є однією з найактуальніших проблем не тільки в педіатрії, але й в соціальній програмі суспільства [5].

Відповідно до Міжнародної класифікації функціонування, інвалідності та здоров'я з її додатковим варіантом для дітей та молоді, «інвалідність» є збірним поняттям, що включає порушення, обмеження діяльності та обмеження участі й позначає негативні аспекти взаємодії між конкретною людиною (з певним станом здоров'я) і контекстуальними факторами (довкілля та особистими) цієї людини. Інвалідність не є просто біологічним чи соціальним явищем. За даними ВООЗ, інваліди

становлять 10% населення земної кулі, з них 120 млн. – це діти та підлітки, у всьому світі спостерігається тенденція до збільшення кількості дітей інвалідів [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми профілактики інвалідності з дитинства і забезпечення ефективної реабілітації цих контингентів інвалідів зумовлена тим, що упродовж останніх років в Україні уперше інвалідами впродовж року стають близько 17 тис. дітей, а серед усього дитячого населення діти-інваліди складають 2,0-2,1% при орієнтовному показнику в інших країнах 2,5%. Переважна більшість із них зберігають статус інваліда у подальшому житті, що суттєво впливає на проблему збереження працездатності та обороноздатності нації [4;7].

Значущість проблем інвалідності підтверджується тим, що профілактику неінфекційних хвороб та інвалідності включено до 11 найпріоритетніших медичних заходів, визначених ВООЗ і спрямованих на збереження здоров'я для всіх в Європейському регіоні (ВООЗ «Здоров'я – ХХІ», «Здоровий початок життя»). Конвенцією ООН про права дитини, яка ратифікована в Україні (ст. 23), передбачено, що кожна дитина, в тому числі й з функціональними обме-

женнями, «повинна вести повноцінне життя в умовах, які забезпечують гідність, сприяють впевненості в собі і полегшують адекватну участь у житті суспільства». Значущість проблеми інвалідності з дитинства також зумовлена тим, що майже у 25% інвалідів віком до 50 років інвалідизація зумовлена захворюванням, перенесеним у дитинстві [1].

Мета статті – висвітлення актуальних проблем сьогодення дитячої інвалідності.

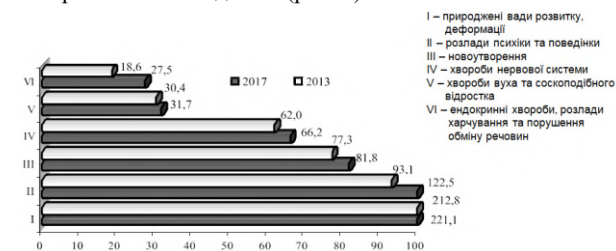
Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні закладено конституційні засади допомоги дітям з інвалідністю. Законом України ратифіковані Конвенція ООН про права дитини (2009 р.) та Конвенція ООН про права інвалідів (2009 р.) [6].

Тенденції збільшення інвалідності дітей притаманні будь-якій цивілізованій державі, бо на перше місце ставиться збереження життя усім дітям. На сьогодні існує необхідність відходу від суто медичної моделі встановлення інвалідності, що розглядає обмеження життєдіяльності як персональну проблему особи, викликану безпосередньо хворобою, травмою або іншою причиною, що вимагає медичної допомоги у вигляді індивідуального лікування, з урахуванням соціальної моделі, яка розглядає проблему обмеження життєдіяльності з позиції можливості повної інтеграції особи в суспільство. Впровадження Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності і здоров'я (International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF, 2007) передбачає можливість об'єднання як медичної, так і соціальної моделі із формуванням єдиної біопсихосоціальної моделі визначення інвалідності.

Перші двадцять років життя людини характеризуються швидким зростанням і розвитком організму. Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків (МКФДП) дає можливість точно описати стан здоров'я на різних вікових етапах. Коди класифікації представляють функції і структури організму, показники активності та участі, а також фактори навколишнього середовища, що впливають на здоров'я і життєдіяльність дітей і підлітків. Дана класифікація забезпечує універсальну мову для опису здоров'я, функціонування, їх порушень в різні вікові періоди і допоможе клініцистам, педагогам, дослідникам, адміністраторам, політикам і батькам виявити потреби дітей і підлітків у сфері охорони здоров'я та освіти.

При повному використанні прав, наданих законодавством України, число дітей з встановленою інвалідністю має значно зростати. Така постановка проблеми правильна, оскільки дає можливість упорядкувати статистичні дані щодо дитячої інвалідності, збільшити число сімей, охоплених соціальною допомогою, і зумовити точніше планування медичних і медикосоціальних програм щодо створення служб реабілітації та відновного лікування.

Так, у 2017 р., порівняно з 2013 р., значно збільшилася частота інвалідів серед дітей з природженими вадами розвитку, деформаціями і хромосомними аномаліями (221,1 і 212,8), розладами психіки і поведінки (122,5 і 93,1), новоутвореннями (81,8 і 71,3), хворобами нервової системи (66,2 і 62,0), ендокринними хворобами, розладами харчування та порушеннями обміну речовин (27,5 і 18,6) відповідно, що може бути зумовлено як більш тяжким перебігом цих хвороб, так і більш повним використанням прав дітей на отримання інвалідності (рис. 1).

Рис. 1. Частка дітей інвалідів у загальній кількості хворих дітей в Україні у 2013 і в 2017 рр. (%), [Слабкий Г.О.]

Разом із цим, структура причин дитячої інвалідності залишається незмінною. В цілому в Україні стабільно лідирують в структурі інвалідності у дітей природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії (30,4% у 2013 р. і 30,9% у 2017 р.), хвороби нервової системи (17,6 і 16,3%, в 2012 р. 26,6%), розлади психіки і поведінки (13,9 і 15,1%), ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин (7,4 і 9,0%), хвороби вуха і соскоподібного відростка (6,8 і 6,4%) відповідно (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка структури інвалідності дітей віком 0-17 років включно в Україні у 2013 і 2017 рр. (%). [Слабкий Г.О.]

Висновки. Загалом ситуація щодо дитячої інвалідності свідчить про необхідність структурної перебудови системи надання медичної допомоги дітям на користь первинної ланки, раціоналізації стаціонарної та спеціалізованої медичної допомоги шляхом запровадження міжнародних стандартів лікувальної діяльності в умовах єдиного медичного простору. Водночас зміцнення педіатричної служби слід поєднати з розвитком відновної, профілактичної медицини та формуванням мотивації населення до збереження та зміцнення здоров'я.

У вирішенні питань профілактики інвалідності дітей та реабілітації дітей-інвалідів має значний внесок зробити система громадського здоров'я, яка сьогодні формується в Україні.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням ефективності реабілітації дітей-інвалідів.

Список використаних джерел:

1. Слабкий Г.О., Дзюба О.М., Дудіна О.О., Габорець Ю.Ю. Характеристика інвалідності дитячого населення України. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2018. №3. С. 5-10.
2. Слабкий Г.О., Шафранський В.В., Дудіна О.О. Інвалідність дітей як проблема громадського здоров'я: профілактика та забезпечення ефективної реабілітації. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2016. №3. С. 5-8.
3. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.
4. Європейська база даних «Здоров'я для всіх». URL: <http://www.euro.who.int/hfad?language=Russian>.
5. Мировая статистика здравоохранения. 2012 год. Женева : ВОЗ, 2013. 176 с.
6. Основные показатели здоровья в Европейском регионе ВОЗ. 2013 г. Копенгаген : ЕРБ ВОЗ, 2013. 10 с.

Concentrated reflection of the success of society, social security and the level and quality of health of the younger generation is the level of childhood disability. The purpose of the article is to highlight the current problems of childhood disability. Addressing the issues of preventing children with disabilities and rehabilitation of disabled children has a significant contribution to make the public health system that is being formed in Ukraine.

Key words: children, children's disability, restorative medicine, rehabilitation.

Отримано: 15.05.2019

ВПЛИВ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ НА РОЗУМОВУ ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ СТУДЕНТІВ

Вивчений взаємозв'язок розумової працездатності студентів медичного коледжу і учнів старших класів з такими чинниками, як шкідливі звички, нерегулярне харчування, рівень фізичної активності. Виявлено, що недостатність рухової активності порушує нормальну роботу всіх систем організму, знижує розумову працездатність. Ефективним засобом запобігання гіподинамії є рекреаційно-оздоровчі вправи.

Ключові слова: студенти, учні старших класів, рухова активність, розумова працездатність.

Старший шкільний і студентський віковий період характеризується підвищенням інтелектуальної діяльності, тому слід здійснювати пошук шляхів для оптимізації навчальної діяльності студентів. Завдяки здатності організму до саморегуляції відбувається його адаптація до змін зовнішнього середовища, організм стає стійкішим і життєздатнішим [5].

На всіх етапах життя людини рухова активність відіграє різну роль. У дітей шкільного віку вона забезпечує нормальний ріст і розвиток організму, підвищує опір до захворювань. За недостатньої рухової активності, за свідченнями фахівців, порушується функціональний стан центральної нервової системи як посередника між м'язами та внутрішніми органами. Це спричиняє порушення функціонального стану окремих органів і систем організму, зниження імунної реактивності організму [1].

Як свідчать сучасні дослідження, малорухомих спосіб життя призводить до таких наслідків: лише 1,3% дітей шкільного віку, за експрес-оцінкою рівня соматичного здоров'я Г. Апанасенка, можна вважати здоровими; в «групі ризику» перебуває 22,6%; «хворих» – 76,0% дітей. Такі показники створюють загрозу фізичного, психологічного, функціонального стану організму підростаючого покоління [4].

Безпосередній вплив фізичних вправ на організм людини, на думку вчених, полягає в створенні відчуття бадьорості й оптимізму, в усуненні симптомів дистресу. Фізичні вправи допомагають побороти стан депресії без втрати здоров'я, стимулюють синтез ендорфінів у мозку, оптимізують діяльність ЦНС і залоз внутрішньої секреції. Дуже корисними для людини виявились фізичні вправи, спрямовані на розвиток загальної витривалості. Сприяючи збільшенню резервів серцево-судинної та дихальної систем, вони покращують кровообіг, роботу серця й легень, зміцнюють серцевий м'яз, нормалізують тиск крові, знижують вміст холестерину в крові, зменшують ризик серцево-судинних захворювань і цим самим підвищують розумову працездатність [1].

Вивчення кількісних і функціональних взаємозв'язків показників здоров'я та фізичної підготовленості студентів та учнів дозволяє констатувати, що вони існують і найбільшою мірою виявляються у фізичній працездатності та витривалості, в основі яких лежать аеробна й анаеробна види продуктивності і сила скелетної мускулатури. Дослідниками виявлено значущий рівень взаємозв'язку (коефіцієнт кореляції від 0,45 до 0,9) показників фізичного (соматичного) здоров'я студентів з результатами в рухових тестах, що характеризують максимальну силу, швидкість, швидкісно-силові здібності та загальну витривалість. Такий взаємозв'язок дозволяє підвищувати рівень розумової працездатності через руховий аналізатор, через вплив на рухові здібності засобів фізичного виховання і позааудиторних форм занять шляхом впливу на провідні сторони фізичної підготовленості [3; 5].

Критерієм ефективності фізіології руху повинен бути рівень фізичної активності, рівень харчування, ставлення до навчальної діяльності [2].

В процесі спілкування зі студентами Чемеровецького медичного коледжу напрямку підготовки «лікувальна справа» (основної групи) та учнями старших класів Чемеровецького навчально-виховного комплексу №1 (контрольної групи) була отримана інформація, яка дала змогу оцінити спосіб життя студентів. Установлено, що значне число студентів 1 курсу основної і учнів контрольної груп на початку навчання мали шкідливі звички, переважно зловживаючи палінням, основна група – 32,9% випадків, контрольна група – 19,8%; нерегулярно і неповноцінно харчувалось – 35,7% обстежених основної групи, 30,6% – конт-

рольної групи, виявлено низький рівень фізичної активності у 23,7% випадків основної групи та 31,5% у контрольній групі, що є показниками фізичної і розумової працездатності, показниками стану опорно-рухової системи.

Таблиця 1

Спосіб життя студентів та учнів старших класів

	Показники способу життя			
	Шкідливі звички	Нерегулярне харчування	Низький рівень фізичної активності	Негативне ставлення до навчальної діяльності
Основна група	32,9%	35,7%	23,7%	10%
Контрольна група	19,8%	30,6%	31,5%	7%

Отримані результати дали можливість оцінити спосіб життя як незадовільний у 92,3% студентів основної групи (переважно за рахунок неповноцінного харчування, гіподинамії, шкідливих звичок) і у 81,9% учнів контрольної групи (переважно за рахунок низької фізичної активності, нерегулярного харчування), що виявилось показником низької якості успішності студентів у період зимової екзаменаційної сесії, що свідчить про низький рівень розумової працездатності.

Серед осіб з негативним ставленням до навчання задовільний рівень сформованості вмінь констатовано лише в 7% випадків в основній і 11% випадків у контрольній групі. У них, зокрема, виявлено такі особливості, як уповільнена техніка письма, повільне читання, погане запам'ятовування дат, термінів, невміння виділити головне з прочитаного. Студенти з даними типами обмежень відчували власну залежність від інших людей під час виконання навіть достатньо простих і необхідних предметно-практичних дій.

Розумова працездатність учня, як властивість особистості, відіграє провідну роль в його діяльності. Зниження її негативно впливає на продуктивність праці – академічну успішність. Причиною зниження розумової працездатності в разі розумової втоми є виконана учнями розумова робота. Саме зниження розумової працездатності – це нормальне психофізіологічне явище – тимчасова системна відповідь організму, перш за все – вищих відділів центральної нервової системи. Основним змістом цієї відповіді ЦНС є порушення інтеграції структурних елементів тих утворень, які складають базис психологічних та фізіологічних реакцій особистості [5].

Проте навіть за найсприятливіших умов, на практиці навчальний заклад не в змозі забезпечити необхідний обсяг рухової активності, оскільки фактична спеціально організована рухова активність обмежується 2 годинами на тиждень у більшості студентів та учнів. Тож сьогодні традиційний урок фізичної культури у школі забезпечує до 20% необхідної тижневої рухової активності учнів. Інші шкільні форми занять не забезпечують необхідного обсягу рухової активності, ані бажаного тренувального ефекту, що обумовлює необхідний приріст рухових якостей, покращення розумової працездатності за рахунок діяльності рухового аналізатора, функціональних можливостей організму в процесі навчальної діяльності [1].

Недостатність рухової активності порушує нормальну роботу всіх систем організму, знижує його резистентність. Гіподинамія сприяє розвитку захворювань. Найефективнішим засобом запобігання гіподинамії є рекреаційно-оздоровчі вправи, але, як будь-який профілактичний засіб, вони потребують диференційованого застосування.

Розумова працездатність студентів у навчальній діяльності може бути відновлена під впливом рекреаційно-оздоровчих комплексів вправ та корекційно-педагогічних заходів [5]. У зв'язку з цим виникає необхідність в оптиміза-

ції психолого-педагогічної допомоги студентам і учням, яка спрямована на підвищення рівня розумової працездатності.

Одним із головних чинників, який сприяє ефективності розумової працездатності студентів у навчальній діяльності, є оптимальна рухова активність. Своєчасна реабілітація розумової працездатності та дозоване навчальне навантаження тренує організм, сприяє формуванню сили спрямованості кореляційних зв'язків психолого-фізіологічних показників розумової працездатності, які забезпечують мінімальні витрати функціональних резервів організму при заданій інтенсивності навчальної діяльності.

Перспективою подальших досліджень буде обґрунтування реабілітаційних, рекреаційно-оздоровчих технологій ефективності розумової працездатності студентів в умовах навчальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Арефьев В.Г. Теоретико-методичні засади диференціації розвивально-оздоровчих занять з фізичної культури учнів основної школи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ, 2015. 39 с.

2. Васьков Ю.В. Концептуальні основи вдосконалення програм з фізичного виховання для загальноосвітніх шкіл. К. : Теорія та методика фізичного виховання, 2002. №2. С. 31-33.
3. Вайнбаум Я.С., Коваль В.И., Родионова Т.А. Гигиена физического воспитания и спорта : [учеб. пособие]. М. : Академия, 2003. 240 с.
4. Москаленко Н.В. Фізичне виховання молодших школярів : [монографія]. Дніпропетровськ : Інновація, 2010. 254 с.
5. Теория и методика физического воспитания : [учебник для студентов] / под ред. Т.Ю. Крутевич. К. : Олимпийская литература, 2008. Т. 1. 367 с.

It was conducted study of the relationship of mental performance of students of medical college and senior pupils with factors such as bad habits, irregular nutrition, level of physical activity. It was found that insufficiency of motor activity violates the normal work of all systems of the body, reduces the mental ability to work. An effective means of preventing hypodynamia is recreational and wellness exercises.

Key words: students, senior pupils, motor activity, mental working capacity.

Отримано: 15.05.2019

УДК 796.015.62:615.25

Є. В. Чепенко, студент 3 курсу факультету фізичної культури

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Розкрити сутність гендерного підходу під час занять з фізичного виховання учнівської молоді. *Результати.* Для формування здорового способу життя, стійкого інтересу школярів до занять фізичною культурою та створення умов для фізичного й психоемоційного розвитку учнівської молоді слід використовувати диференційований підхід гендерного виховання.

Ключові слова: гендерний підхід, учнівська молодь, фізичне виховання, маскуліність, фемініність.

Постановка проблеми. Головне завдання нашої країни сьогодні – збереження генофонду нації. Фізичне виховання сприяє формуванню не тільки фізичного, а й духовного здоров'я молоді через систематичну спеціально організовану рухову активність, яка є свідомою руховою діяльністю. Проблема реалізації гендерної рівності для України не є новою, проте й досі залишається актуальною. Науковці констатують [2, 3], що багато галузей суспільно- економічного життя країни характеризуються якщо не проявами дискримінації за ознаками статі, то яскраво вираженим гендерним дисбалансом. Очевидно, що така ситуація не сприяє гармонійному розвитку суспільства.

Мета дослідження – розкрити сутність гендерного підходу під час занять з фізичного виховання учнівської молоді.

Методи дослідження. Аналіз і узагальнення наукової літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мета фізичної культури особистості – усебічний та різнобічний розвиток фізичних і духовних здібностей людини, її самореалізація в розвитку духовних і фізичних здібностей за допомогою фізкультурної діяльності, освоєння інших цінностей фізичної культури [4, 5]. Відзначають, що змішане виховання й навчання в школах можна назвати безстатевим, тому що протягом декількох поколінь зникає з навчальних закладів статособистісна самоідентифікація в молодих людей, а особливо в хлопчиків [1]. Результатом цього є пригнічення й нейтралізація чоловічих задатків у хлопчиків і жіночих – у дівчаток, що негативно позначається на здоров'ї, у тому числі й репродуктивній функції молоді. Тому вчені звертають увагу на гендерну диференціацію у вихованні та навчанні підростаючого покоління як фактор збереження людини на популяційному рівні [1, 4].

Підґрунтям дослідження проблем гендеру у фізичному вихованні можна вважати роботи вітчизняних учених. Так, Г.В. Безверхня (2004) [1] досліджує мотиви та інтереси школярів 5-11 класів до занять фізичною культурою й спортом, їх структуру та динаміку в процесі вікового розвитку, особливості прояву в осіб різної статі, із різними властивостями ВНД і залежно від регіону проживання.

А.В. Заїкін розробив та науково обґрунтував авторську модель професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до виховання ЗСЖ молодших школярів на

засадах гендерного підходу, що передбачає забезпечення гендерноорієнтованої спрямованості змісту психолого-педагогічних дисциплін. Науковці стверджують [5, 7], що вікова динаміка фізичного розвитку й фізичної підготовленості студентів-юнаків і студентів-дівчат не ідентична. Науковець довів, що гуманізація процесу фізичного виховання та виховання гендерної культури позитивно впливає на психічний стан студентів і розуміння однакової привабливості таких якостей, як маскуліність та фемініність для кожної людини незалежно від статі.

У фізичному вихованні дітей та молоді переважно закладено статевиї диморфізм, що ґрунтується на біологічних відмінностях між чоловіками й жінками. Виявивши психоціалні та соціокультурні ролі чоловіків і жінок, учені вживають термін «гендер» і «гендерні відмінності». Однак, на думку зарубіжних науковців [8], питання про застосування понять «гендер» і «стать» ще не знайшло свого вирішення. Програми фізичного виховання в загальноосвітніх школах розраховані на середньостатистичну дитину й передбачають різницю лише в тестових нормативах для хлопчиків і дівчат. Урахування гендерних стереотипів підлітків фахівцями сфери фізичної культури і спорту допоможе вплинути на залучення їх до занять різними видами рухової активності, що своєю чергою сприятиме реалізації гендерної рівності у сфері фізичної культури і спорту. Подолання гендерних стереотипів педагогів та учнів з урахуванням вікової динаміки в мотиваційному спрямуванні у сучасних умовах дасть змогу удосконалити систему фізичного виховання школярів і на цій основі формувати здоровий спосіб життя.

Виходячи з аналізу досить обмеженої кількості публікацій щодо гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді, які переважно стосуються урахування біологічної статі, я не знайшов відомостей про вікові особливості формування ознак психологічної статі (маскуліність, фемініність, андрогінність) у дітей і підлітків, не виявлено взаємозв'язку між цими ознаками й мотивацією діяльності, ціннісними орієнтаціями у сфері фізичної культури та спорту, фізичною підготовленістю й здоров'ям, які впливають на соціальні умови та формування гендерних стереотипів поведінки юнаків і дівчат, що й обумовлює актуальність дослідження.

Провівши анкетування серед 50-ти респондентів з яких 18 юнаків та 32 дівчини, які навчаються на II курсі університету за спеціальністю «014 Середня освіта Фізична культура»,

ми з'ясували, що 83,3% юнаків та 87,5% дівчат задоволені програмним матеріалом з фізичного виховання. Оцінюючи свою фізичну підготовленість та фізичне здоров'я в балах від 1 до 10, де 1 – погана, 10 – дуже висока, юнаки оцінюють у 8, дівчата у 7 балів. На питання з якою метою Ви відвідуєте заняття з фізичного виховання 44,4% юнаків знають, що це корисно, 27,8% стверджують, що їм цікаво на заняттях, 27,8% навчаються новим вправам. Дівчата відповідаючи на це ж запитання обрали такі варіанти: 31,25% знають, що це корисно, 25% ставлять за мету отримання консультацій для самостійних занять фізичними вправами, 37,5% за допомогою занять з фізичного виховання підвищують свою рухову активність та 6,25% відвідують заняття задля отримання оцінки. Юнаки та дівчата на заняттях з фізичного виховання віддають перевагу різним фізичним вправам, а саме 66,7% юнаків віддають перевагу силовим вправам та 33,3% швидко-силовим вправам. Опитування дівчат показало, що 25% віддають перевагу вправам на координацію, 37,5% вправам на гнучкість, 12,5% вправам на витривалість та 25% вправам на рівновагу. При виборі виду спорту 77,8% юнаків віддали перевагу спортивним іграм (футбол, баскетбол, волейбол), 22,2% легкій атлетиці (біг). Дівчата показали, що проявляють інтерес до аеробіки на 43%, 41% до фітнесу та 16% до легкої атлетики (біг). Анкетування показало, що юнаки та дівчата мають різні інтереси до занять з фізичного виховання. Під час занять є важливим врахування гендерного підходу до учнівської молоді задля покращення процесу занять, мотивації тих хто займається та підвищення інтересу до занять з фізичного виховання.

Висновки. Аналіз опрацьованої літератури та проведеного нами дослідження свідчить про нестачу інформації щодо відмінностей про вікові особливості формування ознак психологічної статі в учнівської молоді, уроки фізичної культури проводять за одностатевим принципом, де не враховують інтереси, мотиви, тип ВНД тих хто займається. Я, в свою чергу опираючись на проведені дослідження вчених, пропоную застосовувати анкетування учнів, для отримання інформації яким видам спорту вони віддають перевагу на заняттях фізичної культури, відходячи від традиційного розподілу на жіночі і чоловічі види спорту. Такий підхід забезпечить різнобічний розвиток особистості

учнів, підвищення інтересу до занять фізичною культурою в рівній мірі дівчат та юнаків, що в свою чергу може стати підґрунтям для занять тим чи іншим видом спорту.

Список використаних джерел:

1. Безверхня Г.В. Мотивація до занять фізичною культурою і спортом школярів 5-11 класів : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту : 24.00.02. Львів, 2004. 20 с.
2. Красовицький М.Ю. На власні очі. Проблеми морального виховання учнів у теорії і практиці вітчизняної та американської педагогіки. К. ; Нью-Йорк: Педагогічна думка. 1998. 160 с.
3. Петренко О. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Рівне, 2010. 43 с.
4. Вихор С. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Тернопіль, 2006. 260 с.
5. Кравець В. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.
6. Штылева Л.В. Основные понятия и важнейшие термины. Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика. Мурманск. 2001. Ч. I. С. 58-67.
7. Bem S.L. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*. 1981. №88. P. 354-364.
8. Kolosov A. Interpersonal Addiction in the Sports Interaction Olympic sport and sport for all: proceedings of 17th International scientific congress (Beijing, China, 2nd-6th, June, 2013) International Association of Universities of Physical Culture and Sport, Capital University of Physical Education and Sports. Beijing, 2013. P. 288-289.

Discover the essence of gender approach in the classroom for physical education students. Results A gendered approach to gender education should be used to create a healthy lifestyle, a sustainable interest of schoolchildren in physical education and create conditions for physical and psycho-emotional development of students.

Key words: gender approach, pupils' youth, physical education, masculinity, femininity.

Отримано: 15.05.2019

ВІДОМОСТІ ПРО НАУКОВИХ КЕРІВНИКІВ ТА АВТОРІВ

Секція ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

- Андрейцева І.А.**, кандидат економічних наук, доцент
Гладка М.Р., студентка 4 курсу економічного факультету
- Боднарчук Т.Л.**, кандидат економічних наук, старший викладач
Боратинська Д.В., студентка 4 курсу економічного факультету
Косовський В.С., студент 4 курсу економічного факультету
- Веселовська Т.Є.**, кандидат технічних наук, доцент
Загребельна Н.П., студентка 3 курсу економічного факультету
Конторіз А., студентка 3 курсу економічного факультету
Паталашко Ю., студент 2 курсу економічного факультету
Маринович І., студент 2 курсу економічного факультету
- Олійник Н.Ю.**, кандидат педагогічних наук, доцент
Чопик Ю.В., студентка 4 курсу економічного факультету
- Олійник О.С.**, кандидат економічних наук, старший викладач
Литвинчук Д.В., студент 2 курсу економічного факультету
- Опря Б.О.**, кандидат історичних наук, доцент
Колбут Я.В., студентка 4 курсу економічного факультету
Маслюк О.І., студентка 3 курсу економічного факультету
Пасько О.А., студентка 3 курсу економічного факультету
- Рарок Л.А.**, кандидат економічних наук, асистент
Маковська Т.П., студентка 3 курсу економічного факультету
- Рарок О.В.**, кандидат економічних наук, старший викладач
Забрамська О.С., студентка 4 курсу економічного факультету
- Стрельбіцький П.А.**, кандидат економічних наук, доцент
Кухар Р.В., студентка 3 курсу економічного факультету
- Ткачук В.В.**, кандидат економічних наук, доцент
Кріль О.В., студентка 3 курсу економічного факультету

Секція ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

- Никитюк С.І.**, викладач англійської мови
Варфоломєєва Ю.О., студентка 3 курсу факультету іноземної філології
Лісова В.В., студентка 3 курсу факультету іноземної філології
- Абрамович С.Д.**, доктор філологічних наук, професор
Гурінова А.А., магістрант факультету іноземної філології
Кінащук Н.Б., магістрант факультету іноземної філології
- Лаврова А.О.**, кандидат філологічних наук, доцент
Ковальська С.В., магістрант факультету іноземної філології
- Кеба О.В.**, доктор філологічних наук, професор
Ковальчук Я.В., магістрант факультету іноземної філології
Пасатецька І.А., магістрант факультету іноземної філології
Попик В.О., магістрант факультету іноземної філології
- Семелюк Р.М.**, кандидат філологічних наук, старший викладач
Чопчик І.М., магістрант факультету іноземної філології

Секція ІСТОРИЧНИХ НАУК

- Боровець І.І.**, кандидат історичних наук, доцент
Панченко Н., студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
Шульга А., студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
- Верстюк В.В.**, старший викладач
Андоверова А., студентка 4 курсу історичного факультету
Савосто В., студентка 4 курсу історичного факультету
- Гуменюк А.О.**, кандидат історичних наук, доцент
Стефанишин В., студент 1 курсу магістратури історичного факультету
- Завальнюк О.М.**, доктор історичних наук, професор
Баглай О., студентка 4 курсу історичного факультету
Галицька Т., студентка 4 курсу історичного факультету
Сабат В., студентка 4 курсу історичного факультету
Сніховська С., студентка 4 курсу історичного факультету
Стебельська І., студентка 4 курсу історичного факультету

Комарницький О.Б., доктор історичних наук, доцент

Бабінський Д., студент 1 курсу магістратури історичного факультету

Дякова Ю., студентка 1 курсу магістратури історичного факультету

Копилов С.А., доктор історичних наук, професор

Швець Х., студентка 1 курсу магістратури історичного факультету

Штефанко Ю., студентка 1 курсу магістратури історичного факультету

Олійник С.В., кандидат історичних наук, доцент

Шолк О., студент 1 курсу магістратури історичного факультету

Опря І.А., кандидат історичних наук, доцент

Школова Т., студентка 1 курсу магістратури історичного факультету

Шупарська К., студентка 1 курсу магістратури історичного факультету

Степанков В.С., доктор історичних наук, професор

Неніп Г., студентка 1 курсу магістратури історичного факультету

Секція КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Бєлова О.Б., кандидат педагогічних наук

Шмигленко Л., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Невмержицька Н., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Лазурко М., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Ізотова І., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Діброта К., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Голянич М., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Лоб О., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Левицька Н., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Гаврилова Н.С., кандидат психологічних наук, доцент

Стебівка В., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Докучнна Т.О., кандидат педагогічних наук, доцент

Ванько Н.А., студентка 3 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Кушнір О.А., магістрантка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Мишеніна А.В., магістрантка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Суббота А.А., студентка 3 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Лісова Л.І., кандидат педагогічних наук

Лозінська І.В., студентка 3 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Миронова С.П., доктор педагогічних наук, професор

Семко Я.С., магістрантка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Чопік О.В., кандидат педагогічних наук

Саврук Г.А., студентка 1 курсу магістратури факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Секція ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Гнатенко О.С., кандидат фізико-математичних наук, доцент

Матюх О.С., студентка 1 курсу педагогічного факультету.

Гудима Н.В., кандидат філологічних наук, доцент

Калачова М.О., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Лазаренко Т.М., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Мунтян А.В., студентка 3 курсу педагогічного факультету

Стефурак Н.В., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Федорів І.В., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Довгань О.С., асистент

Перчак Г.С., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Дорож І.А., кандидат педагогічних наук, асистент

Балабан В.В., студентки 3 курсу педагогічного факультету

Кирилишин У.І., студентка 3 курсу педагогічного факультету

Яворська М.І., студентка 3 курсу педагогічного факультету

Мелексєцева Н.В., кандидат філологічних наук, старший викладач

Мищик Є.М., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Шадюк М.О., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Пилип'юк Я.Д., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Московчук Л.М., кандидат педагогічних наук, старший викладач.

Неделяєва С.М., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Первак О.В., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Ярема С.В., студентка 4 курсу педагогічного факультету

Олинєць Т.В., кандидат педагогічних наук, старший викладач

Покиньборода А.Ю., магістрант педагогічного факультету

Секція ПРИРОДНИЧИХ НАУК

- Гарбар В.В.**, кандидат географічних наук, старший викладач
Юрчак С.В., студентка 1 курсу природничого факультету
- Лісовський А.С.**, кандидат географічних наук
Янчишин В.М., магістрант природничого факультету
- Назарук М.М.**, доктор географічних наук, професор
Рафалюк Б.А., студентка природничого факультету
- Оптасюк О.М.**, кандидат біологічних наук, доцент
Костенюк Е.В., студентка 5 курсу природничого факультету
- Придеткевич С.С.**, кандидат географічних наук, старший викладач
Гондобрей Т.С., магістрантка природничого факультету
Вітвіцький Я.Й., студент природничого факультету

Секція УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

- Волковинська І.В.**, кандидат філологічних наук, старший викладач
Коробчук Ю.М., студентка 3 курсу факультету української філології та журналістики
- Громик Л.І.**, кандидат філологічних наук
Отвіновська А.І., студентка 2 курсу факультету української філології та журналістики
Гнаткович У.В., студентка 4 курсу факультету української філології та журналістики
- Джурбій Т.О.**, кандидат філологічних наук, старший викладач
Магеровська Т.М., студентка 3 курсу факультету української філології та журналістики
- Козак Р.В.**, кандидат філологічних наук, доцент
Дитко Д.В., студентка 2 курсу факультету української філології та журналістики
- Лаврусевич Н.О.**, кандидат педагогічних наук, доцент
Шаповалова Н.В., студентка 3 курсу факультету української філології та журналістики
- Лівіцька О.В.**, кандидат філологічних наук, асистент
Піць І.В., студентка 2 курсу факультету української філології та журналістики
- Марчук Л.М.**, доктор філологічних наук, професор
Попкова О.І., магістрантка факультету української філології та журналістики
- Насмінчук Г.Й.**, кандидат філологічних наук, професор
Неставальська Н.Л., студентка 4 курсу факультету української філології та журналістики
- Починок Л.І.**, кандидат філологічних наук, доцент
Мосендз С.В., магістрантка факультету української філології та журналістики
Бановська Д.К., студентка 3 курсу факультету української філології та журналістики

Секція ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ НАУК

- Кух А.М.**, доктор педагогічних наук, професор
Литвинюк М.В., магістрант фізико-математичного факультету
Салюк В.М., магістрант фізико-математичного факультету
- Мястковська М.О.**, кандидат педагогічних наук
Юрковська В.В., магістрантка фізико-математичного факультету
- Оптасюк С.В.**, кандидат фізико-математичних наук, доцент
Піскун Т.С., магістрантка фізико-математичного факультету
Коваль І.І., магістрантка фізико-математичного факультету
- Пилипюк Т.М.**, кандидат фізико-математичних наук
Залевський О.М., магістрант фізико-математичного факультету
Павлюк В.В., магістрантка фізико-математичного факультету
Палюх В.М., магістрант фізико-математичного факультету
- Поведа Р.А.**, кандидат фізико-математичних наук, доцент
Петльована Ю.С., магістрантка фізико-математичного факультету
- Поведа Т.П.**, кандидат педагогічних наук, доцент
Корнійчук А.В., магістрант фізико-математичного факультету
Маруняк В.О., магістрантка фізико-математичного факультету
- Слободянюк О.В.**, кандидат технічних наук, доцент
Ковцун А.Г., магістрант фізико-математичного факультету
Рикун М.А., магістрант фізико-математичного факультету
Твердохліб В.А., магістрант фізико-математичного факультету
Шумілова І.В., магістрантка фізико-математичного факультету

Секція ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Вергуш О.М., викладач

Гоменюк Л.Л., студент 2 курсу факультету фізичної культури

Воронєцький В.Б., кандидат педагогічних наук, старший викладач

Тіху С.І., магістрант факультету фізичної культури

Гоншовський В.М., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

Панат В.В., студент 2 курсу факультету фізичної культури

Гуска М.Б., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач

Назарійчук Н.С., студент 2 курсу факультету фізичної культури

Жигульова Е.О., кандидат біологічних наук, доцент

Хомовська К., студентка 2 курсу факультету фізичної культури

Павлучкович М., студент 1 курсу факультету фізичної культури

Зданюк В.В., кандидат педагогічних наук, доцент

Дмитрук Д., студентка 3 курсу факультету фізичної культури

Зубаль М.В., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент.

Тиж Я.М., магістрант факультету фізичної культури

Клюс О. А., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач

Кириєвська А.О., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Іркова Д.В., студентка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології

Мазур В.А., старший викладач

Стефанюк О.В., студент 4 курсу факультету фізичної культури

Пічний Д.В., студент 2 курсу факультету фізичної культури

Мисів В.М., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

Репінецький С.В., магістрант факультету фізичної культури

Молев В.П., кандидат медичних наук, доцент

Чавко С.В., студент 3 курсу факультету фізичної культури

Прозар М.В., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

Татаренко Б.М., студент 1 курсу факультету фізичної культури

Мілаєнко А.С., студентка 1 курсу факультету фізичної культури

Юрчишин Ю.В., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

Вишневська О.В., студентка 3 курсу факультету фізичної культури

Пиєнишиний В.О., студент 2 курсу факультету фізичної культури

Плугатаренко Р.В., магістрант факультету фізичної культури

Чаплінський Р.Б., кандидат медичних наук, доцент

Заярнюк О.Г., студентка 1 курсу факультету фізичної культури

Чистякова М.О., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач

Чепенко С.В., студент факультету фізичної культури

ЗМІСТ

Секція ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

<i>Боратинська Д. В.</i> Основні напрями роботи державної казначейської служби України	3
<i>Гладка М. Р.</i> Проблеми та перспективи аудиту в Україні	4
<i>Забрамська О. С.</i> Система мотивації персоналу в управлінні підприємством	5
<i>Загребельна Н. П.</i> Географічні аспекти розвитку індустрії гостинності на Поділлі	7
<i>Колбут Я. В.</i> Історичний аспект розвитку готельної справи в Кам'янець-Подільському в XVI-XIX столітті	8
<i>Конторіз А.</i> Феномен української кухні – взаємовпливи та традиції	9
<i>Косовський В. С.</i> Участь підприємств Хмельниччини у тендерних закупівлях (на прикладі ТОВ «Український кристал»)	10
<i>Кріль О. В.</i> Дослідження новітніх способів інтернет-маркетингу	12
<i>Кухар Р. В.</i> Соціальні стандарти і гарантії в Україні: стан та перспективи розвитку	13
<i>Литвинчук Д. В.</i> Організація і контроль якості надання послуг мобільного зв'язку	15
<i>Маковська Т. П.</i> Проблеми демографічної ситуації України на сучасному етапі	16
<i>Маслюк О. І.</i> Проблеми та перспективи розвитку хостелів в Україні	18
<i>Пасько О. А.</i> Екстремальний туризм на Поділлі: розвиток спелеотуризму	18
<i>Паталашко Ю., Маринович І.</i> Вплив єврейської кухні на формування подільської кухні	20
<i>Чопик Ю. В.</i> Поведінкові моделі лідерства	21

Секція ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

<i>Варфоломеєва Ю. О.</i> Children's Nicknames in the UK	23
<i>Гурінова А. А.</i> Творчість Енн Тайлер в оцінці сучасного літературознавства	24
<i>Кінашук Н. Б.</i> Трансформація традиційного сюжету в повісті «Повернення Мюнхгаузена» Сигізмунда Кржижановського	25
<i>Ковальська С. В.</i> Використання античного міфу про Едіпа в романі «Вигукується лот 49» Томаса Пінчона	26
<i>Ковальчук Я. В.</i> Зародження магічного реалізму	27
<i>Лісова В. В.</i> Comparative Analysis of British and Ukrainian Anthroponyms	28
<i>Пасатецька І. А.</i> Специфіка світосприйняття головного героя роману «Тропік рака» Генрі Міллера	29
<i>Попик В. О.</i> Новаторство та традиція в англійському історичному романі ХХ століття	31
<i>Чопчик І. М.</i> Тема «двійництва» в оповіданні «Вільям Вілсон» Е.А. По	31

Секція ІСТОРИЧНИХ НАУК

<i>Андоверова А.</i> Соціокультурні обставини формування особистості майбутньої королеви Вікторії	33
<i>Бабінський Д.</i> Історичний факультет К-ПНУ імені Івана Огієнка доби державної незалежності України в оцінці сучасних українських науковців	35
<i>Баглай О.</i> Симон Петлюра – військовий керівник УНР у 1918-1920 рр.	38
<i>Галицька Т.</i> Відносини Тимчасового уряду з Центральною Радою	39
<i>Дякова Ю.</i> Газета «Радянський студент» – джерело з вивчення наукового життя студентства історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту	42
<i>Ненін Г.</i> Капітуляція Тобрука – найвизначніша перемога генерала-фельдмаршала Е. Роммеля	43
<i>Панченко Н.</i> Міф про «Ліберального папу» та його вплив на розвиток революційного руху в Італії 1846-1848 рр.	46
<i>Сабат В.</i> Зовнішня політика урядів П. Скоропадського: західний вектор	47
<i>Савосто В.</i> Становлення особистості та формування світогляду Шарля де Голля	49
<i>Сніховська С.</i> Зовнішня політика Директорії УНР: взаємини з країнами Антанти	51
<i>Стебельська І.</i> Продовольче питання у внутрішній і зовнішній політиці українських урядів (1917-1920 рр.)	53
<i>Стефанишин В.</i> Політичний портрет Якова VI Стюарта	55
<i>Швець Х.</i> Підручник з історії та проблеми його змісту	57
<i>Школова Т.</i> Зміст і формування принципів доктрини Монро	60

<i>Шолк О.</i> Організація та діяльність спецслужб УНР в умовах польсько-радянської війни.....	62
<i>Штефанко Ю.</i> Колоніальні конференції як механізм трансформації Британської імперії на зламі XIX-XX ст.....	63
<i>Шульга А.</i> Економічні та соціальні реформи уряду Д. Коїдзумі (2001-2006 рр.): зміст і результати	66
<i>Шупарська К.</i> Євроатлантичний напрям розвитку системи безпеки в ЄС.....	68

Секція КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

<i>Ванько Н. А.</i> Самооцінка учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку.....	70
<i>Голянч М.</i> Теоретичні положення про мотивацію та її сутність.....	71
<i>Діброта К.</i> Науково-теоретичні положення про увагу та її сутність.....	72
<i>Ізотова І.</i> Науково-теоретичне визначення поняття «сприймання» як психічного процесу.....	73
<i>Кушнір О. А.</i> Бар'єри формування взаємин учнів з особливими освітніми потребами та типовим розвитком в інклюзивному класі.....	74
<i>Лазурко М.</i> Науково-теоретичне обґрунтування поняття уяви як психічного процесу.....	75
<i>Левицька Н.</i> Особливості проявів тривожності у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення.....	76
<i>Лоб О.</i> Особливості розвитку емоційних переживань у дошкільників з ПМР.....	77
<i>Лозинська І. В.</i> Труднощі у процесі вивчення математики молодшими школярами з тяжкими порушеннями мовлення.....	78
<i>Мишеніна А. В.</i> Особливості корекційно-виховної роботи з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями.....	79
<i>Невмержицька Н.</i> Науково-теоретичні погляди та сутність пам'яті як психічного процесу.....	80
<i>Саврук Г. А.</i> Особливості реалізації індивідуального підходу до дітей із ЗПП в умовах інклюзивного навчання.....	81
<i>Семко Я. С.</i> Особливості ранньої корекційної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку.....	82
<i>Суббота А. А.</i> Особливості написання творів старшокласників з інтелектуальними порушеннями.....	83
<i>Стебівка В.</i> Особливості лексичного боку мовлення у дітей з помірним ступенем порушення розумового розвитку.....	84
<i>Шмигленко Л.</i> Науково-теоретичне вивчення пам'яті та механізмів її утворення.....	85

Секція ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

<i>Балабан В. В.</i> Реалізація змістової лінії «Середовище проектування» в інтегрованому курсі «Дизайн і технології» в умовах НУШ.....	87
<i>Лазаренко Т. М.</i> Ранкові зустрічі як засіб формування комунікативних компетентностей у молодших школярів.....	88
<i>Калачова М. О.</i> Технологія проблемного навчання в початковій школі: теоретичний аспект.....	89
<i>Кирилишин У. І.</i> Розвиток творчої уяви за допомогою ілюстрування казки В. О. Сухомлинського.....	90
<i>Матюх О. С.</i> Міжнародне дослідження Тіmss: проблеми і виклики.....	92
<i>Мищик Є. М.</i> Формування комунікативної культури молодших школярів на уроках української мови.....	93
<i>Мунтян А. В.</i> Розвиток логічного мислення другокласників на уроках літературного читання.....	94
<i>Неделяєва С. М.</i> Особливості освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти №10 м. Кам'янця-Подільського.....	95
<i>Первак О. В.</i> Використання інтерактивних форм організації навчання на уроках в початковій школі.....	96
<i>Перчак Г. С.</i> Метод проектів як засіб формування пізнавальної активності учнів початкової школи.....	97
<i>Пилип'юк Я. Д.</i> Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів на уроках української мови.....	98
<i>Покин'борода А. Ю.</i> Особливості комунікативно-мовленнєвої діяльності учнів початкової школи.....	99
<i>Стефурак Н. В.</i> Мнемотаблиці як засіб розвитку зв'язного мовлення в умовах нової української школи.....	101
<i>Федорів І. В.</i> Формування читацьких компетентностей молодших школярів під час опрацювання дитячих оповідань.....	102
<i>Шадюк М. О.</i> Самостійна робота на уроках літературного читання як засіб формування досвіду читацької діяльності учнів початкових класів.....	103
<i>Яворська М. І.</i> Формування соціально-економічних компетентностей здобувачів початкової освіти у процесі вивчення змістової лінії «Середовище соціалізації» інтегрованого курсу «Дизайн і технології».....	104
<i>Ярема С. В.</i> Роль передового педагогічного досвіду у професійному розвитку вчителя.....	106

Секція ПРИРОДНИЧИХ НАУК

<i>Вітвіцький Я. Й.</i> Антропогенізація долини р. Смотрич внаслідок функціонування Млинарських ландшафтно-технічних систем.....	107
<i>Гондобрей Т. С.</i> Сучасна структура лісових антропогенних ландшафтів Хмельницького Придністер'я.....	109

<i>Костенюк Е. В.</i> Аналіз стерильності пилку довго- та короткостовпчикових форм квітки <i>Linum Flavum L. (Linaceae)</i>	110
<i>Рафалюк Б. А.</i> Перспективні локальні ядра екомережі на території Ямпільської селищної ради	111
<i>Юрчак С. В.</i> Перспективи розвитку спелеотуризму Подільсько-Буковинської карстової області	112
<i>Янчишин В. М.</i> Ресурси розвитку рекреаційно-оздоровчого туризму середнього Придністер'я	114

Секція УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

<i>Бановська Д. К.</i> Поєднання християнських і язичницьких вірувань у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»	115
<i>Гнаткович У. В.</i> Компаративний аналіз художнього твору як чинник формування читачької активності та полікультурності учня	116
<i>Дитко Д. В.</i> Типи неологічної лексики в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»	117
<i>Коробчук Ю. М.</i> Прийоми вираження психологізму у новелі Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном»	119
<i>Магеровська Т. М.</i> Особливості поетичного доробку Оксани Радушинської	120
<i>Мосендз С. В.</i> Колористика новел М. Коцюбинського та В. Стефаника	121
<i>Неставальська Н. Л.</i> Діалог лірики Василя Симоненка та Івана Малковича: інтимно-особистісний аспект	122
<i>Отвіновська А. І.</i> Проблематика гендерного насильства в соціальній рекламі	124
<i>Піць І. В.</i> Економічна проблематика на шпальтах газети «День»	125
<i>Попкова О. І.</i> Роль збірки «Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем» (1913-1951), Нью-Йорк – Пряшів 2008) за редакцією М. Мушинки в історії українського мовознавства	126
<i>Шаповалова Н. В.</i> Художні особливості поезії Григорія Сковороди	128

Секція ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ НАУК

<i>Піскун Т. С.</i> Синтез та дослідження квантових точок типу «ядро-оболонка»	130
<i>Залевський О. М.</i> Аналіз використання педагогічних програмних засобів для вивчення фізики в старших класах ЗНЗ	131
<i>Коваль І. І.</i> Використання інформаційних технологій на уроках фізики в основній школі	132
<i>Ковцун А. Г.</i> Застосування шаблону «модель-відображення-контролер» для розробки інтернет-магазину	134
<i>Корнійчук А. В.</i> Застосування комп'ютерних технологій на уроках фізики	135
<i>Литвинюк М. В.</i> Аналіз інженерних систем проектування 3-D графіки	136
<i>Маруняк В. О.</i> Нестандартні методи навчання на уроках фізики	138
<i>Павлюк В. В.</i> Програмне забезпечення для 3D графіки та анімації	139
<i>Палюх В. М.</i> Формування мультимедійного електронного підручника для вивчення візуального середовища програмування Scratch	140
<i>Петльована Ю. С.</i> Мотиваційний аспект діяльності учителя під час вивчення фізики в школі	141
<i>Рикун М. А.</i> Комплексне програмне забезпечення для функціонування інтернет-магазину	142
<i>Салюк В. М.</i> Діагностика несправностей персональних комп'ютерів	143
<i>Твердохліб В. А.</i> Розробка мобільного інформаційно-аналітичного додатку	146
<i>Шумілова І. В.</i> Створення анімованих об'єктів та сцен для веб-ресурсів	147
<i>Юрковська В. В.</i> Аналіз використання хмарних сервісів для освіти	147

Секція ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

<i>Вишневецька О. В.</i> Оптимізація освітнього процесу в контексті формування культури здоров'я студентської молоді	150
<i>Гоменюк Л. Л.</i> Особливості розвитку швидко-силових якостей металників списа на початковому етапі тренування	151
<i>Дмитрук Д.</i> Практичне використання засобів фізичної реабілітації при сколіозі I ступеня	152
<i>Заярнюк О. Г.</i> Реабілітація після ампутації нижніх кінцівок	155
<i>Ірікова Д. В.</i> Вітаміни: їх джерела, властивості та вплив на організм людини	156
<i>Кириєвська А. О.</i> Педагогічні умови, як фактор організації здорового способу життя студентів	157
<i>Мілаєнко А. С.</i> Теоретичне дослідження особливостей застосування предметних навчально-тренувальних занять в художній гімнастиці	158
<i>Назарійчук Н. С.</i> Оцінка та перспективи розвитку оздоровчої рекреації в Івано-Франківській області	160

<i>Панат В. В.</i> Особливості фізичної підготовки юних бігунів на короткі дистанції	162
<i>Пічний Д. В.</i> Фізична культура, як один з основних чинників формування здорового способу життя студентської молоді	163
<i>Плугатаренко Р. В.</i> Теоретичні аспекти посилення мотивації студентів до сучасних видів оздоровчої рухової активності	164
<i>Пшенишний В. О.</i> Підготовка майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до забезпечення соціальної адаптації школярів з церебральним паралічем.....	166
<i>Репінецький С. В.</i> Особливості стилістики спілкування учителя фізичної культури в процесі практичної діяльності	169
<i>Стефанюк О. В.</i> Характеристика рухів списометальників на етапі початкового вивчення	171
<i>Татаренко Б. М.</i> Теоретичний аналіз особливостей ігрової спортивної діяльності у пляжному волейболі	172
<i>Тиж Я. М.</i> Теоретико-методичні аспекти професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів	174
<i>Тіху С. І.</i> Особливості динаміки функціональних показників юнаків протягом першого року навчання у ЗВО.....	175
<i>Хомовська К., Павлукевич М.</i> Інвалідність дітей як проблема відновної медицини.....	177
<i>Чавко С. В.</i> Вплив рухової активності на розумову працездатність студентів	179
<i>Чепенко Є. В.</i> Гендерний підхід під час занять з фізичного виховання.....	180

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
СТУДЕНТІВ ТА МАГІСТРАНТІВ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Випуск 13

Підписано до друку 25.11.2019. Формат 60 x 90 1/8.
Гарнітура "Таймс". Папір офсетний. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 23,75. Обл.-вид. арк. 33,3.
Тираж 50. Зам. № 877.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.